

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ
(พ.ศ. ๒๕๔๒–๒๕๕๒)

โดย ผศ.ดร.รัตนาพร เศรษฐกุล

มกราคม ๒๕๕๖

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ
(พ.ศ.๒๕๔๒-๒๕๕๒)

ผศ.ดร.รัตนาพร เศรษฐกุล
มหาวิทยาลัยพายัพ

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

คำแถลงของชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการวิจัย “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ประกอบด้วยนักวิชาการและนักศึกษา 27 คน* ใช้วิธีวิจัยแบบเศรษฐศาสตร์ มานุษยวิทยาและประวัติศาสตร์ ใช้สถิติของรัฐบาล ใช้สถิติที่ชุดโครงการฯ สำรวจเอง โดยใช้แบบสอบถามจาก 1,574 ครัวเรือนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 1,600 ครัวเรือนในภาคใต้ 887 ครัวเรือนที่ตำบลศิลาแลง อำเภอบัว จังหวัดน่าน สำรวจเองแบบมานุษยวิทยาในภาคเหนือ ใช้ข้อมูลจากที่นักวิจัยสำรวจไว้เดิมก่อนชุดโครงการฯ 1,935 ครัวเรือนในเขตอีสานใต้และในเขตตะวันตกของภาคกลาง ให้นักวิจัยผู้ช่วยฟังตัวและเก็บข้อมูลแบบมานุษยวิทยาในหมู่บ้านในภาคเหนือ สัมภาษณ์แบบวิธีการของประวัติศาสตร์บอกเล่าในทุกภาค และใช้ข้อมูลทุติยภูมิทั้งของรัฐบาล นักวิชาการและนักพัฒนาเอกชน สัมพันธ์ใกล้ชิดใช้ประโยชน์จากแนวคิดและข้อมูลของโครงการวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” ซึ่งมีคุณพรพิไล เลิศวิชาเป็นหัวหน้าโครงการ ศึกษาทฤษฎีและประวัติศาสตร์ชนบทของต่างประเทศ เชิญนักวิชาการชาวต่างประเทศจากญี่ปุ่น จีน และฝรั่งเศสมาบรรยายและเยี่ยมชมงานสนามในชนบทประเทศไทย รวมทั้งหัวหน้าชุดโครงการวิจัยนี้เดินทางไปพบกับนักวิชาการอินเดียที่เมืองกัลกัตตาและเซไน และพบนักวิชาการลาตินอเมริกาที่เมืองมานากัว นิคารากัว และเมืองซานโฮเซ คอสตาริกา ศาสตราจารย์ ดร.ยศ สันตสมบัติ นักวิจัยในโครงการฯ เดินทางไปค้นคว้าที่มหาวิทยาลัยเบเคเล่ มลรัฐแคลิฟอร์เนีย สหรัฐอเมริกา

* **ภาพรวม:** ดร. คริส เบเกอร์ นักวิชาการอิสระ **ภาคเหนือ:** ศ. ดร.ยศ สันตสมบัติ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
รศ. ดร.จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ มหาวิทยาลัยนเรศวร ผศ. ดร.รัตนพร เศรษฐกุล มหาวิทยาลัยพายัพ
คุณชัยวัฒน์ หน่อรัตน์ นักศึกษาปริญญาเอก มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ คุณลำแพน จอมเมือง นักวิชาการอิสระ
คุณสุทธิพงษ์ วสุโสภณพล สำนักงานสาธารณสุข จังหวัดน่าน คุณวินัย บุญลือ นักศึกษาปริญญาโท มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ: รศ. สุวิทย์ ธีรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น รศ. ดร.สมคิด พรหมจ้อย มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
รศ. ดร.สมบัติ พันธิษณีย์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.มณีนัย ทองอยู่ มหาวิทยาลัยขอนแก่น
อาจารย์วิลาส โพธิสาร โรงเรียนเดลีวิทยา อ.ศิขรภูมิ จังหวัดสุรินทร์ ผศ. สุทัศน์ กองทรัพย์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์
อาจารย์ ดร.พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ อาจารย์ธันว ใจเที่ยง สถาบันราชภัฏสกลนคร
ภาคกลาง: รศ. ดร.พณพันธ์ อูยานนท์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช อาจารย์ ดร.ทิพย์วัลย์ สีจันทร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
อาจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย เกียรติณินทร สถาบันราชภัฏสวนดุสิต ดร. อรสุดา เจริญรัตน์ สำนักพระราชพิธี
ดร. ภูมิรัตน์ สุธรรม กรมการพัฒนาชุมชน กระทรวงมหาดไทย **ภาคใต้:** รศ. สงบ ส่งเมือง มหาวิทยาลัยทักษิณ
คุณชลิตา บัณฑุวงศ์ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) คุณอนุสรณ์ อุณโณ นักวิชาการอิสระ
เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ: รศ. เสรี ลีลาสัย มหาวิทยาลัยรามคำแหง รศ. ดร.สังคีต พิริยะรังสรรค์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
หัวหน้าชุดโครงการ: ศ. ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา นักวิชาการอิสระ

ชุดโครงการนี้ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ใ้เวลาวิจัย 3 ปี (1 มีนาคม 2543 – 28 กุมภาพันธ์ 2546) ใ้ทุนวิจัยทั้งหมดประมาณ 13 ล้านบาท มีผลงานวิจัยเป็นหนังสือรวม 21 เล่ม

การวิจัยได้ข้อค้นพบสำคัญ 3 ข้อ คือ

1. เศรษฐกิจไทยประกอบด้วยเศรษฐกิจสองระบบ คือระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน การดำรงอยู่ของระบบเศรษฐกิจทุนเราราบกันอยู่แล้ว งานวิจัยชุดนี้ใ้ความรู้เพิ่มว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนดำรงอยู่ เป็นชีวิตการทำมาหากินของชาวไทยจำนวนมากที่สุด คิดในแง่ของจำนวนชีวิตผู้คนชาวไทย ใหญ่กว่าระบบทุน ดำรงอยู่ในทุกภาคของประเทศไทย โดยเฉพาะในชนบท

ลักษณะสำคัญของระบบเศรษฐกิจชุมชนคือครอบครัวและชุมชนเป็นหน่วยการผลิต เป้าหมายของการผลิตคือการดำรงอยู่การรักษาตัวใ้รอดอยู่ของครอบครัวและชุมชน ใ้สามารถเลี้ยงตัวเองได้และผลิตข้าครอบครัวและชุมชนได้ การผลิตจึงมีลักษณะเพื่อบริโภคในครัวเรือน ผลิตเพื่อขายก็ได้ แต่ก็เพื่อให้ใ้เงินมาซื้อสินค้าใ้ครอบครัวดำรงชีวิตอยู่ได้และเลี้ยงดูบุตรได้ มากกว่าที่จะคิดขยายการผลิตใ้ใหญ่โต ใ้มีกำไรสูงสุด ใ้ร่ำรวย ครัวเรือนมีลักษณะเป็นผู้ผลิตเล็กอิสระขายสินค้าไม่ใ้ขายแรงงาน วิธีการผลิตหลักคือผู้ผลิตเล็กอิสระใ้แรงงานของสมาชิกของครอบครัว เพราะเป็นสิ่งที่ครอบครัวมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ โดยเฉพาะใ้แรงงานครอบครัวนั้นบนที่ดินเพื่อให้เกิดเป็นผลผลิตทางการเกษตรเพื่อเลี้ยงครอบครัวใ้รอด เติบโตก้าวหน้า แต่ต่อมาเมื่อจำนวนคนต่อเนื้อที่เพิ่มขึ้น ก็ผันใ้แรงงานของครอบครัวปลูกพืชที่ใ้ที่ดินน้อยแต่ใ้แรงงานเข้มข้น เช่นผักและผลไม้ หรือเลี้ยงสัตว์ เช่นวัวและเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ หรือทำกิจกรรมการค้าขายและบริการ เช่นซ่อมเครื่องจักรต่างๆ หรือหากส่งสมาชิกบางคนออกไปขายแรงงาน ก็ส่งไปในฐานะเป็นวิธีหารายได้ อย่างหนึ่งของครอบครัวซึ่งอยู่ในชนบท ไม่ใช่ใ้ไปเปลี่ยนอาชีพอย่างถาวรจริงๆ ต้องส่งเงินกลับใ้ครอบครัว เพื่อจุนเจือครอบครัวซึ่งก็ทำการเกษตรอยู่ด้วยในชนบทได้ การผลิตของผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ต่างจากการผลิตแบบทุนนิยม การผลิตในระบบทุนเป็นการผลิตขนาดใหญ่ ใ้ทุนสูงเป็นหลักไม่ใช่ใ้แรงงาน ใ้ที่ดินมากเป็นแบบไร่ขนาดใหญ่ ใ้แรงงานรับจ้าง

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนหรือผู้ผลิตเล็กอิสระนี้ดำรงอยู่อย่างมีเสถียรภาพมากที่สุดใ้ในภาคใ้ ที่ซึ่งภาคการเกษตรใ้ในท้องถิ่นหนึ่งๆ มีความหลากหลาย อันเป็นลักษณะของภูมิประเทศแบบ tropical rain forest ฝนตกชุกและแผ่นดินมีความอุดมสมบูรณ์ รายได้ของครัวเรือนชนบทถึง 2/3 มาจากภาคเกษตรใ้ในท้องถิ่นเองและสูงพอที่จะอยู่ได้ และครัวเรือนถึง 3/4 ของครัวเรือนทั้งหมดใ้แรงงานสมาชิกในครอบครัวเท่านั้นทำการเกษตร ส่วนใ้ในภาคเหนือและภาคกลาง ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนก็ยังคงดำรงอยู่ ที่ใ้ใกล้เมืองเชียงใหม่แม้ว่าแต่ละครัวเรือนจะมีที่ดิน

น้อยมาก คราวเรือนประมาณครึ่งหนึ่งในชนบทยังคงทำเกษตรกรรมเป็นหลัก คราวเรือนในภาคเหนือส่วนใหญ่พยายามอยู่ให้ได้ด้วยการทำอาชีพในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตรหลายๆ อย่าง รวมทั้งรับจ้างพร้อมๆ กันในคนๆ เดียวกัน ในเวลาเดียวกันหรือใกล้เคียงกัน เนื่องจากภาคเหนือมีน้ำบริบูรณ์ ดินดี จึงทำการเพาะปลูกแบบเข้มข้นได้ ช่วยผ่อนคลายปัญหาที่ดินมีจำกัดลงไปได้บ้าง และในภาคกลางประมาณครึ่งหนึ่งของผู้ที่ทำงานในชนบททำงานของคราวเรือน ซึ่งในระยะหลังเป็นงานนอกภาคเกษตรเป็นงานประเภทค้าขายและบริการอยู่มาก ซึ่งเป็นงานที่ต้องการความรู้และฝีมือ และให้ค่าตอบแทนพอสมควร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ รายได้ของคราวเรือนชนบทมากกว่าครึ่งหนึ่งมาจากการผลิตเกษตรกรรม และคราวเรือนชนบทใช้แรงงานจ้างเพียง 17% ของการใช้แรงงานทั้งหมด แต่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือนี้เป็นภาคที่น่าเป็นห่วงมากที่สุด เพราะระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนดำรงอยู่ได้ ณ ระดับรายได้ที่ต่ำ มีการกระจายการผลิตทางการเกษตรน้อย ใช้วิธีทำลายป่าเพื่อปลูกพืชพาณิชย์ซึ่งมักจะไม่ยั่งยืน ใช้วิธีส่งแรงงานออกไปขายเมืองไกล แทนที่แรงงานเหล่านั้นจะได้พัฒนาท้องถิ่นและภูมิภาค

ระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบที่ฝังตัวอยู่ในพื้นที่ สายญาติมิตร สังคมวัฒนธรรมและประวัติศาสตร์ มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ความอาทรต่อกันและกัน แลกเปลี่ยนเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช้การแข่งขันและเอารัดเอาเปรียบ เขตพื้นที่อาจครอบคลุมตั้งแต่หมู่บ้านเดียวและขยายกว้างถึงเป็นเขตภาษาและวัฒนธรรมของชนชาติ ในภาคใต้มีหมู่บ้านอนาธิปไตย สวนสมรม ตลาดนัดซึ่งเป็นตลาด “น้ำใจ” ระบบกล่อ แร่แรงงาน ในภาคเหนือมีศาลผีเก้าผี สภาผู้เฒ่า ของหน้าหมู่บ้าน หมู่เมืองฝ่าย ระบบหมวด ระบบครุบา ในภาคอีสานมีผีปู่ตาและระบบเลี้ยวเป็นต้น และในทุกภาคมีระบบญาติมิตรและมีระบบวัฒนธรรมของแต่ละชนชาติดำรงอยู่ในชุมชนชนบท งานวิจัยของคุณพรพิไล เลิศวิชาในหนังสือ “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย (2536) และในโครงการวิจัย” “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) และงานวิจัยของศาสตราจารย์ ดร.ยศ สัตตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือ และการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม” ในชุดโครงการนี้ ให้ภาพเหล่านี้ชัดเจนมาก

2. การแปรรูป (transformation) ของเศรษฐกิจไทย จากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก คือเป็นไปทีละเล็กละน้อย ใช้เวลานานมาก และยังเกิดขึ้นจำกัด

เดิมนั้นงานคลาสสิกของนักเศรษฐศาสตร์ชาวอเมริกัน James C. Ingram, “Economic Change in Thailand Since 1850” (1955) ที่พิมพ์ออกมา 10 ปีหลังสงครามโลกครั้งที่สอง ให้ภาพว่าเศรษฐกิจไทยได้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหลังจากสนธิสัญญาเบาริ่ง เศรษฐกิจแบบทำมาหากินหมดไป กลายเป็นเศรษฐกิจค้าขายส่งออก (export economy) ต่อมาในทศวรรษ 2520 การศึกษา

เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีตของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้แก้ไขภาพนี้ ภาพที่ถูกตัดคือ แม้ในภาคกลางการผลิตข้าวเพื่อขายเมื่อเริ่มต้นเป็นกิจกรรมที่เสริมเติมจากการผลิตข้าวเพื่อบริโภคเอง การผลิตเพื่อกินเพื่อใช้เอง ปลูกข้าวเพื่อใช้กินเอง การทอผ้าพื้นเมือง การดำข้าว การไม่มีและไม่ใช้แรงงานรับจ้าง คงสืบเนื่องตลอดมาจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองค.ศ. 1945 สำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองปฏิเสธงานของนักวิชาการชาวต่างประเทศที่ให้ภาพว่าชาวบ้านเต็มใจที่จะเข้าร่วมในระบบทุนงานของสำนักฯ ในช่วงทศวรรษ 2520 ได้ให้ภาพใหม่ว่า ถ้าลงไปศึกษา ณ ระดับหมู่บ้านจริงๆ จะได้ข้อเท็จจริงว่าชาวบ้านรู้สึกและมีความสำนึกว่า รัฐและทุนเป็นสิ่งแปลกปลอม ชาวบ้านถูกลากเข้าสัมพันธ์กับระบบทุน พวกเขาต่อสู้และรักษาสถาบันชุมชนหมู่บ้านของเขา งานวิจัยว่าด้วยเศรษฐกิจหมู่บ้านของสำนักฯ ให้ภาพว่าสถาบันชุมชนหมู่บ้านแบบเลี้ยงตัวเองดำรงอยู่อย่างน้อยจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง การเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนในชนบทในช่วง 100 ปี จากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สอง เป็นไปอย่างล่าช้า

งานวิจัยชุดใหม่นี้ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ซึ่งคือการศึกษาการเปลี่ยนแปลงในช่วงเวลาที่ต่อมา จากสิ้นสุดสงครามโลกครั้งที่สอง (1945) จนถึงปัจจุบัน คือระยะเวลาอีกประมาณ 50 ปี ได้ให้ข้อค้นพบที่สำคัญมากกว่า ลักษณะการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบทุนที่ล่าช้าในช่วงจากสนธิสัญญาเบาริงจนถึงสงครามโลกครั้งที่สองนั้น แม้ในช่วงร่วมสมัยจากสงครามโลกครั้งที่สองจนถึงปัจจุบัน ก็ยังคงเป็นจริงเช่นนั้น คือยังคงล่าช้าอยู่ ความหนืดตัวของระบบเศรษฐกิจครอบครัวยุคและชุมชน ไม่กลายเป็นระบบทุน ดำรงอยู่ทั้งในอดีตและร่วมสมัย การเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้านี้เป็นที่มาของการดำรงอยู่ของเศรษฐกิจสองระบบในเศรษฐกิจไทย

จะอธิบายการเปลี่ยนแปลงที่ล่าช้าเข้าสู่ระบบทุน จะอธิบายกระบวนการที่มีความหนืดตัวสูงมากของเศรษฐกิจสังคมไทยได้อย่างไร? ในงานวิจัยชุดเดิมคณะนักวิจัยแห่งสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองอธิบายว่าเป็นเพราะ 1) ความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติในอดีต 2) ลักษณะชุมชนหมู่บ้านที่ให้ความมั่นคง และ 3) ลักษณะพิเศษของรัฐและระบบทุนนิยมไทยที่ไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบทเพียงเรียกเอาส่วนเกินออกมาจากหมู่บ้าน จะยังอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านในช่วง 50 ปีหลัง คือช่วงร่วมสมัยนี้ด้วยปัจจัย 3 ข้อที่ใช้อธิบายช่วง 100 ปีแรกได้หรือไม่? ผลงานของชุดโครงการวิจัยนี้ชี้ว่าปัจจัยข้อ 1) และ 3) อธิบายได้น้อยลง การอธิบายต้องอาศัยปัจจัยที่ 2) มากขึ้น อีกทั้งการค้นคว้าในระยะต่อมาของสำนักฯ ก็ทำให้เราเข้าใจปัจจัยที่ 2) ดีขึ้น และเห็นความสำคัญของปัจจัยที่ 2) มากขึ้น คือต้องอธิบายการดำรงอยู่ของระบบชุมชนหมู่บ้านด้วยลักษณะที่เป็นพิเศษของหมู่บ้านไทย

ประเทศไทยโดยรวมมีความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติมาก เนื่องจากโดยสภาพภูมิศาสตร์ตั้งอยู่ป่าฝนเขตร้อน แต่ทว่าการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็วช่วงหนึ่งหลังสงครามโลก

ครั้งที่สองทำให้เมื่อ 20 ปีที่ผ่านมาการขยายตัวของเกาะปลูกได้ไปถึงเขตชายแดน (frontier) ปัจจัยบวกของการมีทรัพยากรธรรมชาติเหลือเฟือได้ยุติลง ขณะนี้ปัจจัยความอุดมสมบูรณ์ของธรรมชาติใช้อธิบายการดำรงอยู่ของชุมชนหมู่บ้านได้ดีเพียงเฉพาะในเขตภาคใต้ ดังปรากฏเป็นข้อเท็จจริงในรายงานการวิจัยชุดนี้ ขณะเดียวกันปัจจัยข้อที่ 3) ระบบทุนไม่เข้าไปจัดการการผลิตในชนบท ก็เริ่มเป็นจริงน้อยลงในเขตภาคกลางและเขตภาคเหนือ รัฐเองก็มีส่วนช่วยระบบทุนให้เข้าไปถึงชุมชนหมู่บ้านสะดวกยิ่งขึ้น โดยการสร้างการคมนาคมและสื่อมวลชนการโฆษณา ซึ่งโน้มเอียงเป็นส่วนหนึ่งของระบบทุน

การศึกษาของชุดโครงการวิจัยนี้ได้ให้ภาพว่า การรักษาตัวดำรงอยู่ได้ของเศรษฐกิจครอบครัวและหมู่บ้านในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา เป็นเพราะการปรับตัวและการต่อสู้ของครอบครัวและชุมชนของชาวบ้านเอง ชาวบ้านปรับตัวโดยการผันการใช้แรงงานครอบครัวจากข้าวไปสู่พืชหลายชนิด ไปสู่งานบริการและการค้า โรงงานขนาดเล็กในชนบท ใช้แรงงานเข้มข้นขึ้น คือทำงานหนักขึ้น และแม้จะต้องส่งแรงงานส่วนหนึ่งไปขายในเมืองไกลก็ยอม ทั้งหมดนี้เพื่อรักษาครอบครัวและชุมชนเอาไว้ กระบวนการพยายามรักษาตัวเองของครอบครัวและชุมชนนี้มีทั้งต่างทำกัน และทั้งทำกัน เป็นเครือข่ายช่วยเหลือซึ่งกันและกันในพื้นที่ สายญาติมิตร ระหว่างหมู่บ้าน และอาจกว้างขวางถึงภายในเขตชนชาติและเขตวัฒนธรรม แสดงถึงความสำคัญและพลังผูกพันของสถาบันครอบครัวและชุมชนในเศรษฐกิจชาวบ้านของไทย การรู้สำนึกในความผูกพันและพลังของครอบครัวและชุมชนนี้ปรากฏเด่นขึ้นมาเมื่อมีปัญหาหรือวิกฤติ สมาชิกของครอบครัวช่วยกันทุกวิถีทางเพื่อรักษาที่ดินของครอบครัว ชาวบ้านภาคใต้และภาคต่างๆ รวมตัวกันเป็นกลุ่มออมทรัพย์เพื่อสู้กับระบบทุน ชาวบ้านรวมตัวกันปกป้องรักษาทรัพยากรและป่าไม้ ฯลฯ ลักษณะพิเศษของชุมชนหมู่บ้านไทยนี้เองที่อธิบายการหนีตัวของกระบวนการแปรรูปจากระบบเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน

การวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองในช่วง 15 ปีที่ผ่านมาว่าด้วยชุมชนหมู่บ้านไทยได้ช่วยให้เราเข้าใจลักษณะพิเศษของชุมชนไทยดีขึ้น และความเข้าใจนี้ทำให้เราเริ่มจะเห็นเส้นทางของชนชาติไทยอันประกอบขึ้นมาจากชุมชน เส้นทางที่ผ่านมาและเส้นทางอันน่าพึงปรารถนา การวิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมหมู่บ้านไทย” (2536) ของคุณพรพิไล เลิศวิชา และเรื่อง “เศรษฐกิจหมู่บ้านภาคใต้ฝั่งตะวันออกในอดีต” (2540) ของคุณพูนศักดิ์ ชานิกรประดิษฐ์ ในด้านหนึ่งได้ชี้ให้เห็นการดำรงอยู่ของวัฒนธรรมชุมชนในสถาบันหมู่บ้านและความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนต่อเศรษฐกิจหมู่บ้าน ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่สภาคทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนาและนักพัฒนาเอกชนเห็นและนำมาเสนอ ในอีกด้านหนึ่งงานวิจัยทั้งสองชิ้นได้ค้นพบการดำรงอยู่และความสำคัญของเครือข่าย (network) ชุมชน คือพบว่าเครือข่าย (network) การแลกเปลี่ยนมากมายระหว่างชุมชนหมู่บ้านในอดีต ในภาคใต้ ชุมชนชายฝั่งแลกเปลี่ยนกับข้าวของชุมชนบนพื้นราบ และแลกเปลี่ยนกับผลไม้ของชุมชนชายภูเขา ใน

ภาคเหนือชุมชนบนที่ราบในหุบเขาแลกข้าวกับผักของชุมชนบนภูเขา อัตราการแลกเปลี่ยนในตลาดชาวบ้านเหล่านี้ขึ้นกับความสัมพันธ์ส่วนตัวของผู้แลกเปลี่ยน วัตถุประสงค์ของการแลกเปลี่ยนคือเพื่อความพอเพียงยิ่งขึ้น ไม่ใช่กำไร ตลาดไม่ได้ขับเคลื่อนโดยกฎแห่งระบบทุนนิยม ท่านอาจารย์ส่งเมือง ในงานวิจัยชุดปัจจุบันนี้ได้ชี้ให้เราทราบว่าเครือข่ายเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่ขณะนี้ในรูปของตลาดนัดและคุณพรพิไล เลิศวิชา ในงานวิจัย “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนสามลุ่มน้ำ” (2545) ได้อธิบายได้ชัดเจนว่าหมู่บ้านในลุ่มน้ำเดียวกันได้ร้อยโยงเป็นเครือข่ายการจัดการน้ำ คือระบบเหมืองฝาย ประกอบด้วยหมู่บ้านนับร้อยหมู่บ้าน จัดสรรน้ำและจัดสรรแรงงานเพื่อรักษาเหมืองฝายเอง โดยอาศัยประสบการณ์ร่วมกันในท้องถิ่นเดียวกัน สายญาติ ศาสนา พิธีกรรม งานบุญและงานรื่นเริง ฯลฯ เครือข่ายนี้ยังคงอยู่ดีในปัจจุบัน ชุดโครงการวิจัย “ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมชนชาติไท” ซึ่งทำงานวิจัยในช่วง พ.ศ.2538-2541 ได้ขยายขอบเขตการศึกษาชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนไทยออกไปยังหมู่บ้านไทนอกประเทศไทย และได้มีข้อค้นพบมายืนยันว่าชุมชนหมู่บ้านไททั้งในและนอกประเทศไทยมีลักษณะพิเศษเพิ่มสำคัญอีก 2 ข้อ คือ 1) หมู่บ้านไทมีลักษณะโบราณและความเป็นชุมชนเข้มข้น หมู่บ้านไทนอกประเทศไทยมีระบบที่แบ่งที่ดินทำกินใหม่เป็นระยะ (repartition) ตามขนาดของครอบครัว มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกันและน้ำใจเป็นพื้นฐานของชีวิต มีพิธีกรรมต่างๆ ที่แสดงความสำคัญของบรรพบุรุษ ผู้เฒ่าผู้แก่ ครอบครัวและชุมชน สถาบันชุมชนดำรงอยู่สืบเนื่องตลอดมาข้ามกาลเวลา ไม่ว่าระบบเศรษฐกิจสังคมที่ครอบงำข้างบนจะเปลี่ยนแปลงอย่างไร 2) วัฒนธรรมหมู่บ้านไทเป็นวัฒนธรรมกลาง เป็นวัฒนธรรมของชนชาติทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยโดยธรรมชาติโดยสมัครใจ ทั้งนี้เพราะชาวไทอาศัยอยู่บนที่ราบลุ่ม ชนชาติอื่นที่อาศัยอยู่บนภูเขาใกล้ๆ เมื่อลงมาที่ราบเพื่อแลกเปลี่ยนกับชาวไทและชาวเผ่าอื่นเขาใช้ภาษาไท ชนชาติอื่นเหล่านี้มีสองวัฒนธรรม วัฒนธรรมของตนเองและวัฒนธรรมไท ชนชาติทั้งหลายในดินแดนประเทศไทยจึงกลายเป็นชนชาติที่มีวัฒนธรรมไทโดยสมัครใจ ชุมชนทั้งหลายบนดินแดนประเทศไทยสามารถประกอบกันขึ้นเป็นชนชาติไทได้อย่างสนิท เครือข่ายระหว่างชุมชนสร้างขึ้นได้ง่าย แน่นแฟ้น มีขอบเขตกว้างขวางและไม่มีความขัดแย้ง ชุดท้ายการวิจัยชุดปัจจุบัน “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย” ได้ทำให้เราสรุปทางทฤษฎีได้ว่าหมู่บ้านไทยเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมระบบหนึ่งในตัวเอง มีเป้าหมายของตัวเองคือมุ่งให้ครอบครัวพอเพียงที่จะดำรงชีพอยู่ได้และผลิตซ้ำตัวเองได้ ใช้แรงงานสมาชิกของครอบครัวเป็นหลัก มีน้ำใจและความเอื้ออาทร ความเป็นญาติมิตร เป็นเครื่องร้อยรัดส่วนต่างๆ ของระบบ จัดสรรและแบ่งปันผลผลิต กรรมสิทธิ์เอกชนไม่มีความเด็ดขาด ในหลายกรณีชุมชนและเครือข่ายชุมชนมีส่วนในการตัดสินใจจัดสรรทรัพยากรและผลผลิต ลักษณะความเป็นพิเศษของหมู่บ้านไทยที่คณะของเราค้นพบทั้งหมดนี้ คือ 1) หมู่บ้านมีความเป็นชุมชนเข้มข้นและดำรงอยู่สืบเนื่องมาช้านาน 2) หมู่บ้านเป็นระบบเศรษฐกิจสังคมอีกระบบหนึ่งของตัวเอง 3) หมู่บ้านมีเครือข่ายแลกเปลี่ยนและ

ช่วยเหลือกันอย่างกว้างขวาง และ 4) วัฒนธรรมหมู่บ้านเป็นวัฒนธรรมกลางโดยสมัครใจของชนชาติทั้งหลายในท้องถิ่นและดินแดนประเทศไทย อธิบายลักษณะของเศรษฐกิจและวัฒนธรรมไทยที่ฐานราก ที่ลักษณะพื้นฐานที่สุดของคนจำนวนมากที่สุดในประเทศไทย และนี่คงจะเป็นคำอธิบายที่สำคัญที่สุดว่าทำไมการแปรรูปของเศรษฐกิจไทย จากเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนเป็นระบบเศรษฐกิจทุน เป็นกระบวนการที่มีความหนักตัวสูงมาก ที่จริงแล้วเศรษฐกิจไทยอาจจะพัฒนาจากระบบศักดินาไปสู่ระบบแห่งชาติที่เป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนในช่วง 150 ปีที่ผ่านมา หากไม่ถูกตัดตอนไปเสียก่อนโดยการเข้ามาของระบบเศรษฐกิจทุนจากภายนอกประเทศ ด้วยความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์นี้เราจึงพัฒนาเป็นเศรษฐกิจสองระบบ ที่การขยายตัวของระบบทุนเกิดขึ้นอย่างช้าๆ และระบบชุมชนต่อสู้เพื่อดำรงตนเองอยู่ให้ได้

เรามาดังปัญหาอนาคตของเศรษฐกิจสังคมไทย กระบวนการเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจสังคมหรือเส้นทางของชาติที่มีระบบชุมชนเป็นระบบใหญ่อยู่ภายใน ควรเป็นอย่างไร? ปัญหาสำคัญยิ่งข้อนี้ชุดโครงการฯ มีคำตอบเบื้องต้นจากการค้นคว้า ขอเสนอเพื่อพิจารณา ดังนี้ :

3. เส้นทางของชาติที่สอดคล้องกับความเป็นจริงและความมุ่งหวังของชาวไทย ควรเป็นเส้นทางที่ชุมชนและวัฒนธรรมชุมชนมีบทบาทนำ เพราะชุมชนเป็นแกนของสังคมและวัฒนธรรมไทย เป็นสถาบันหรือเป็นระบบชีวิตของผู้คนชาวไทยจำนวนมากที่สุด การพัฒนาประเทศชาติที่แท้จริงจะต้องเป็นการพัฒนาที่ระบบที่ใหญ่ที่สุดในแง่ผู้คนนี้ คือระบบชุมชน ที่ผ่านมาระบบชุมชนถูกเอารัดเอาเปรียบ มีโอกาสน้อยที่จะได้พัฒนาเต็มศักยภาพ

การพัฒนาในอนาคตจึงควรมุ่งที่เศรษฐกิจและวัฒนธรรม ณ เขตภายในของประเทศ เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจโดยมีสภาพภูมิศาสตร์ทรัพยากรของพื้นที่ ชุมชนและเครือข่ายชุมชนในท้องถิ่นและวัฒนธรรมของชุมชนกำกับ และประกอบเครือข่ายของท้องถิ่นขึ้นมาเป็นประเทศชาติ มีชื่อเรียกว่าแนวทาง “วัฒนธรรมชุมชน” (บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร) หรือ “ชุมชนธิปไตย หรือ ชุมชนภิวัฒน์” (คุณพิทยา ว่องกุล) หรือ “เศรษฐกิจวัฒนธรรม” (ศาสตราจารย์นายแพทย์ประเวศ วะสี) พัฒนาการเกษตรและอุตสาหกรรมจากฐานภายในประเทศ ศึกษาเขตภายในสำรวจเศรษฐกิจและทรัพยากรท้องถิ่นทั้งบุคคลและวัตถุของทั้งประเทศ พัฒนาศักยภาพของท้องถิ่นต่างๆ พยายามใช้ทรัพยากรในท้องถิ่น ผลิตเพื่อความพอเพียงของท้องถิ่นก่อน ผลิตเพื่อขายเป็นขั้นตอนต่อไป พยายามใช้แรงงานในครอบครัวก่อนจ้างแรงงาน โยงท้องถิ่นต่างๆ เชื่อมทุกส่วนของประเทศเข้าด้วยกัน เป็นระบบเดียวกันด้วยระบบการขนส่งและคมนาคม ให้มีความสำคัญกับการค้าภายในประเทศ ผลิตเพื่อตลาดภายในมากกว่าตลาดต่างประเทศ เน้นช่วงชิงตลาดภายในประเทศกลับคืนมาแทนเน้นการส่งออก สนใจการผลิตสิ่งของด้วยเทคโนโลยีที่คนภายในประเทศกำกับเอง มากกว่าสนใจเรื่องธุรกิจ เรื่องการเงิน การธนาคาร การค้าระหว่างประเทศ การแก่งแย่งด้วยวิธีต่างๆ ท้องถิ่นและประชาชนมี

ส่วนร่วมและควบคุมการพัฒนา ฟังตัวเองและฟังกันเองภายในประเทศเป็นหลัก พัฒนาคุณภาพของประชากรด้วยการสาธารณสุขและการศึกษา ในด้านการศึกษาถือเอาระบบของท้องถิ่นและประชาชนเป็นตัวตั้ง เนื้อหาสาระของวิชาความรู้ที่สอนกันในโรงเรียน วิทยาลัย และมหาวิทยาลัย ควรต้องเป็นเรื่องของท้องถิ่นมากขึ้น เรื่องของประชาชนธรรมดามากขึ้น ชุดโครงการวิจัยนี้ได้ค้นพบว่าประเทศชาติของเรามีทุนทางวัฒนธรรมอยู่มากในเขตท้องถิ่นต่างๆ ซึ่งมีคุณค่ามากทางเศรษฐกิจ มีตลาดและมีราคา เช่นอาหารและขนม ทอผ้าพื้นเมือง เครื่องปั้นดินเผา สมุนไพร เหล้าไวน์ งานบริการ เช่นนวดและต้อนรับแขกท่องเที่ยว ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มักมีแม่บ้านผู้หญิงเป็นผู้นำและผู้สืบทอด ควรส่งเสริมการผลิตที่เป็นผลจากวัฒนธรรมชุมชนภูมิปัญญาและงานฝีมือเหล่านี้ คือเส้นทางของเศรษฐกิจหัตถกรรม หนึ่งชุดโครงการวิจัยนี้และผลการวิจัยของสำนักเศรษฐศาสตร์การเมืองได้ค้นพบด้วยว่า ด้วยความสัมพันธ์ทางสายเครือญาติ วัฒนธรรม หรือประสบการณ์ประวัติศาสตร์ในพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านสามารถเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่าย ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ประเทศชาติของเราและท้องถิ่นของเราโชคดีมากที่เราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น ตรงข้ามเรากลับมีการรวมตัวเป็นเครือข่ายของประชาชนได้ง่ายในทุกระดับ ในระดับท้องถิ่นเช่นระบบออมทรัพย์ในภาคใต้ ระบบเหมืองฝายและระบบของครุบาศรีวิชัยในภาคเหนือ ระบบทำนาและโรงสีในภาคอีสาน ระดับชาติ เช่นระบบของหลวงตามหาบัว เป็นต้น ในอนาคตจะต้องมีการเพิ่มจำนวน อาณาเขตครอบคลุมและกิจกรรมของเครือข่ายเช่นนี้ ให้มากขึ้นและเข้มข้นขึ้นอีก

การพัฒนากระบวนเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนให้เข้มแข็ง ทั้ง ณ ระดับท้องถิ่นและขยายขอบเขตเป็น ณ ระดับชาตินี้ต้องเป็นการกระทำของชาวบ้านร่วมกันเอง เกิดจากการมีส่วนร่วมกันของชาวบ้าน ที่จะรวมตัวพัฒนาอย่างอิสระตามภาวะที่สอดคล้องกับท้องถิ่น มากกว่าที่ผู้หนึ่งผู้ใดจะกำหนดให้แทน คือมีปัญญาชนของชาวบ้าน (organic intellectual) ประกอบข้อมูลจากประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจและวัฒนธรรมของชาวบ้านขึ้นเป็นระบบ แล้วส่งคืนความเข้าใจอันประกอบเป็นระบบ แล้วนั้นให้แก่ชุมชน จะทำให้ชุมชนรู้จักตัวเอง จากจิตใต้สำนึกเป็นจิตรู้สำนึก จะมีพลังอย่างมาก จะทำให้แนวทางการพัฒนาแบบชุมชนเป็นที่ยอมรับ และเป็นที่เรียกร้องของประชาชนพลเมือง และโดยที่ประเทศชาติของเราไม่มีความขัดแย้งระหว่างชุมชนท้องถิ่น การกระจายอำนาจปกครองจากรัฐส่วนกลางไปสู่รัฐส่วนท้องถิ่นจึงน่าจะทำได้โดยไม่มีปัญหาการสลายตัวของประเทศชาติ แต่กลับจะทำให้ทุกเขตท้องถิ่นเข้มแข็งขึ้น เมื่อประกอบขึ้นเป็นประเทศชาติในลักษณะใหม่ ยิงจะเป็นชาติที่เข้มแข็งและฟังตัวเองได้มากยิ่งขึ้น

การพิจารณาเสนอเส้นทางของชาติจะต้องกล่าวถึงด้วยถึงการประสานระบบเศรษฐกิจชุมชนกับระบบเศรษฐกิจทุน ประกอบกันขึ้นเป็นเศรษฐกิจแห่งชาติ ในหัวข้อนี้การศึกษาค้นคว้าเพื่องูยในขั้นเริ่มต้น ควรจะต้องมีการค้นคว้าเข้มข้นขึ้นอย่างมากต่อไป แนวคิดเบื้องต้นคือควรใช้

วัฒนธรรมชุมชนร้อยรัดระบบเศรษฐกิจชุมชนและระบบเศรษฐกิจทุน หมายความว่าชนชั้นกระฎุมพีในเมืองไทยที่มีเชื้อสายจีน พิจารณารับวัฒนธรรมชุมชน วัฒนธรรมชาวบ้าน จึงจะเกิดบูรณาการในสังคมไทย ใช้วัฒนธรรมกำกับความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจระหว่างระบบทุนและระบบชุมชน เศรษฐกิจไทยอาจจะยังคงเป็นเศรษฐกิจสองระบบ แต่วัฒนธรรมเป็นระบบเดียว คือวัฒนธรรมชุมชน ซึ่งเป็นวัฒนธรรมชนชาติไทย

คำขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ชุดโครงการฯ ขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ทุนสนับสนุนชุดโครงการนี้ เป็นทุนของฝ่ายวิชาการ (ทุนเมธีวิจัยอาวุโส) และของฝ่ายชุมชนรวมกัน

ขอขอบคุณอย่างยิ่งโดยเฉพาะกับบุคคล 3 ท่านที่แนะนำและชักชวนอย่างตั้งใจมากให้จัดทำโครงการนี้ คือศาสตราจารย์นายแพทย์วิจารณ์ พานิช อดีตผู้อำนวยการ สกว. ดร.สีลาภรณ์ บัวสาย หัวหน้าฝ่ายชุมชน สกว. และคุณพรพิไล เลิศวิชา นักวิชาการอิสระเพื่อนร่วมงานวิจัยหมู่บ้านมาด้วยกันตลอดเวลาอันยาวนาน

ขอขอบคุณศาสตราจารย์ ดร.วิชัย บุญแสง ผู้อำนวยการฝ่ายวิชาการ สกว. คุณพรพิมล กิตติมศักดิ์ คุณเบญจมาศ ตีรมาศวมิช คุณอังคณา ใจเลี้ยง และท่านเจ้าหน้าที่อื่นของ สกว. ที่ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างอบอุ่นมากตลอดเวลา 3 ปี ศาสตราจารย์เสน่ห์ จามริก รองศาสตราจารย์ ดร. ม.ร.ว.อภินันท์ ทรัพย์พัฒน์ ศาสตราจารย์ ดร.นิธิ เอียวศรีวงศ์ ศาสตราจารย์ ดร.อภิชาติ พันธเสน และศาสตราจารย์ ดร.ผาสุก พงษ์ไพจิตร ที่ปรึกษาของชุดโครงการ บาทหลวงนิพนธ์ เทียนวิหาร อาจารย์ ดร.อานันท์ กาญจนพันธุ์ ที่ให้ข้อเสนอแนะอันเป็นประโยชน์ รวมทั้งนักวิชาการชาวต่างประเทศ ที่กรุณาเดินทางมาบรรยายและสัมมนาพร้อมกับนักวิจัยในชุดโครงการ คือ Professor Yoshiteru Iwamoto Professor Eiichi Hizen Professor Akira Nozaki Professor Shigeharu Tanabe Professor Marcel Mazoyer Dr. François Molle และ Associate Professor Zhang Zheng

ท่านคณบดีคณะเศรษฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย รองศาสตราจารย์ ดร.สุทธิพันธ์ จิราธิวัฒน์ ให้อำนาจการตัดสินใจและความสะดวกทุกประการในการบริหารชุดโครงการนี้แก่หัวหน้าชุดโครงการฯ และเมื่อเริ่มชุดโครงการฯ ต้นปี พ.ศ. 2543 ท่านรองอธิการบดีฝ่ายวิจัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ในขณะนั้น ศาสตราจารย์ ดร. สมศักดิ์ ปัญญาแก้ว ได้ให้ความสนับสนุนชุดโครงการฯ อย่างเต็มที่ ขอขอบคุณท่านอาจารย์ทั้งสองอย่างสูง

ขอขอบคุณ Dr. Lipi Ghosh Senior Lecturer แห่งมหาวิทยาลัยกัลกัตตา ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการอินเดียที่กัลกัตตาและเซเนไน คุณศักดิ์นา ฉัตรกุล ณ อยุธยา และ Dr. Folke Kayser แห่งมูลนิธิฟรีดริค อีเบิต (ประเทศไทย) ผู้ประสานงานให้หัวหน้าชุดโครงการฯ ได้พบกับนักวิชาการลาตินอเมริกา ที่นิคารากัวและคอสตาริกา

ขอขอบคุณคุณศิริพร ยอดกมลศาสตร์ คุณสุนันทา บุญศรีสวัสดิ์ คุณสุภาภรณ์ ตรงกิจวิโรจน์ คุณทศนันท จันทระอำไพ และคุณมยุรี คำแปลว ที่ช่วยเรื่องงานธุรการของชุดโครงการฯ อย่างมีประสิทธิภาพยิ่ง รวมทั้งคุณวลิตพิทย์ เชื้อขาว เลขานุการคณะเศรษฐศาสตร์ และคุณวัชรินทร์ วิมุตตานนท์ เจ้าหน้าที่การเงินคณะฯ ซึ่งกรุณาตรวจทานเอกสารใบเสร็จต่างๆ ของชุดโครงการฯ โดยไม่รับค่าตอบแทนใดๆ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

3 กุมภาพันธ์ 2546

คำนำของหัวหน้าชุดโครงการ

งานวิจัย “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (พ.ศ. 2442 – 2542)” ของผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.รัตนพร เศรษฐกุล เป็นงานวิจัยแบบประวัติศาสตร์ ใช้ข้อมูลเอกสารและข้อมูลบอกเล่า มีรายละเอียดการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา 100 ปีทุกระยะ

ข้าพเจ้าสรุปว่าจากงานวิจัยนี้ ข้าพเจ้าได้ความรู้สำคัญและข้อคิดอย่างน้อย 3 ประการด้วยกัน คือ :

1) ภาคเหนือเป็นภาคที่มีปัญหาเรื่องชาวบ้านขาดทรัพยากร คือขาดที่ดินทำมาหากิน ภูมิประเทศของภาคเหนือเป็นที่ลุ่มเหมาะสมแก่การเพาะปลูกเพียง 8% ของพื้นที่ พื้นที่อื่นเป็นภูเขา ที่ราบในภาคเหนือมีลักษณะเป็นเพียงหุบเขาแคบๆ ระหว่างภูเขา ที่ราบใหญ่ก็มีเพียงแอ่งเชียงใหม่ลำพูนเท่านั้น ดังนั้นเมื่อเวลาผ่านไป ประชากรเพิ่มขึ้น ปัญหาการขาดที่ดินทำกินจึงเป็นปัญหาใหญ่ของชาวภาคเหนือ ในทศวรรษ 2530 คราวเรือนภาคเหนือมีที่ดินถือครองโดยเฉลี่ยเพียง 5.7 ไร่ ซึ่งไม่ถึงครึ่งของค่าเฉลี่ยปริมาณที่ดินถือครองของครัวเรือนทั่วประเทศ ในการสำรวจครัวเรือนหมู่บ้านในอำเภอแม่แตงและอำเภอสันป่าตองจังหวัดเชียงใหม่ใน พ.ศ. 2533-34 ปรากฏว่า 29% ของครัวเรือนไม่มีที่ดินของตนเอง เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือจึงเป็นเศรษฐกิจครอบครัวและชุมชนที่มีปัญหาว่าฐานทรัพยากรของชุมชนจะลดลงไปทุกที

2) กรณีภาคเหนือเป็นกรณีระหว่างกลางของกรณีภาคใต้และภาคอีสาน ขณะที่ในภาคใต้ชาวบ้านยังคงทำการเกษตร ยังคงอยู่ในชุมชนหมู่บ้าน แต่กระจายการผลิต จากข้าวไปสู่ยางพารา ผลไม้ ปาล์ม และกาแฟ แทบจะไม่ต้องขายแรงงาน ชาวภาคเหนือก็สามารถทำเช่นเดียวกันระดับหนึ่ง คือกระจายการผลิตเกษตร จากข้าวไปสู่พืชผัก คือถั่วเหลือง พริก หอม กระเทียม มะเขือเทศ ถั่วอื่นๆ ยาสูบ ผลไม้คือ ลำไย ลิ้นจี่ และส้ม รวมทั้งปลูกข้าวนาปรัง คือแม้ว่าที่ดินมีจำกัด ที่ดินภาคเหนือก็เป็นที่ดินดีและมีน้ำค่อนข้างบริบูรณ์ เมื่อเทียบกับภาคอีสาน การทำการเกษตรแบบใช้ที่ดินและแรงงานเข้มข้นเพื่อขายจึงช่วยพยุงเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบนพื้นฐานการเกษตรเอาไว้ได้ อย่างไรก็ตาม ชาวภาคเหนือส่วนหนึ่งก็ต้องออกไปขายแรงงาน ข้าพเจ้าเข้าใจว่าสัดส่วนสมาชิกของหมู่บ้านที่ออกไปขายแรงงานของภาคเหนือสูงกว่ากรณีภาคใต้ แต่ต่ำกว่ากรณีภาคอีสาน ท่านอาจารย์ ดร.รัตนพร ได้อ้างถึงการศึกษาสถานภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเยาวชนในชนบทแห่งอำเภอแม่แตงและอำเภอสันป่าตอง พ.ศ.2533-34 โดยให้ตัวเลขว่า 48% ประกอบอาชีพเกษตรกรรม 47% ประกอบอาชีพนอกเกษตรกรรม และ 5% ไม่ประกอบอาชีพใดๆ อย่างไรก็ตามตัวเลขนี้เป็นการสำรวจในอำเภอของจังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งชาวบ้านมีโอกาสมากที่จะทำงานในกิจการบริการ โดยเฉพาะด้านการท่องเที่ยว หากเป็นอำเภอในจังหวัดที่ห่างไกลออกไป ตัวเลขครัวเรือนที่ประกอบอาชีพนอกเกษตรกรรมน่าจะต่ำ

กว่านี้ นอกจากนั้นในภาคเหนือ มีชุมชนเผ่าพันธุ์ชนส่วนน้อยอยู่มาก ชาวเผ่าเหล่านี้อยู่ติดที่ เพิ่งจะเริ่มออกไปขายแรงงานไกลจากถิ่นฐานของตน

3) ชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือน่าจะมีชนชั้นกรรมาชีพในชนบทในอัตราส่วนที่สูงที่สุดของประเทศ ทั้งนี้เพราะมีทั้งผู้ที่พร้อมจะกลายเป็นกรรมกร คือคนรุ่นอายุหลายๆ ที่มีที่ดินน้อยลงทุกที ขณะเดียวกันงานนอกภาคเกษตรกรรมก็มีจำกัด ไม่เหมือนกับในภาคกลาง และมีทั้งผู้ที่กลายเป็นนายทุนเกษตรกรรม คือชาวนาหรือเกษตรกรรวย เพราะภาคเหนือมีที่ดินและน้ำอุดมสมบูรณ์ พร้อมจะพัฒนาระบบเกษตรแบบทุนนิยม สำหรับชาวบ้านผู้ที่ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาไร่นาของตน อีกประการหนึ่งก็มีนายทุนจากภายนอกที่เข้ามาลงทุนในสวนผลไม้ ทำเป็นฟาร์มขนาดใหญ่ เช่นในอำเภอฝาง หรือทำระบบเกษตรพันธะสัญญา ซึ่งอาจพัฒนาไปเป็นไร่นาทุนนิยมต่อไปก็ได้ ท่านอาจารย์ ดร.รัตนพร ได้อ้างงานสำรวจหมู่บ้านในจังหวัดเชียงรายของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย เมื่อ พ.ศ. 2541 ซึ่งคงจะเป็นตัวอย่างที่สุดโต่งว่า ชาวนารวยมีรายได้คิดเป็นถึง 10 เท่าของชาวนาจน

อย่างไรก็ตามข้อสังเกตข้อที่ 3) นี้ก็พิจารณาเฉพาะทางด้านเศรษฐกิจ แต่ระบบของชาวบ้านมีความเป็นองคร่วม และระบบสังคมและวัฒนธรรมห้อมล้อมและกำกับระบบเศรษฐกิจอีกทีหนึ่ง เมื่อพิจารณาโดยรวมอย่างนี้ก็เห็นได้ว่าระบบชุมชนยังคงดำรงอยู่ วัฒนธรรม “หมู่บ้าน” ยังดำรงอยู่ ระบบเครือญาติ กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ กลุ่มแม่บ้าน ระบบเหมืองฝาย วัดและศรัทธา วัด ยังคงมีความหมายอยู่มาก น่าจะพิจารณาว่าต่อไประบบสังคมและวัฒนธรรมแบบชุมชนจะรับมืออย่างไรกับแรงทางด้านเศรษฐกิจที่กำลังมาทำลายระบบชุมชน

เส้นทางหนึ่งซึ่งอาจเป็นทางออกที่ดีที่ท่านอาจารย์ ดร.รัตนพร ได้ระบุไว้ คือหัตถกรรมฝีมือพื้นบ้าน หรือเส้นทางระบบเศรษฐกิจหัตถกรรม เส้นทางนี้ไม่ต้องใช้ทรัพยากรที่ดิน ใช้ทุนทางวัฒนธรรม คุณค่าแพน จอมเมือง ในงานวิจัยผ้าทอไทลื้อ และอาจารย์ ดร.ศักดิ์ชัย เกียรติจินา ในงานคุณค่าศิลปกรรมกับเส้นทางชุมชนในชุดโครงการนี้ ก็เสนอเช่นเดียวกันนี้ ท่านอาจารย์ ดร.รัตนพรได้ยกตัวอย่างหัตถกรรมฝีมือพื้นบ้านเหล่านี้ เช่น ทอผ้า ผ้าห่ม แกะสลักไม้ ไม้กวาด ร่ม เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจักสาน เครื่องเงิน เครื่องหยาข เชรามิก อาหารบางชนิดเช่นแหนม แคลหมู กระเทียมดอง อาหารแปรรูปจากผลไม้ ยาสมุนไพร พลอยเจียรนัย ฯลฯ

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา

4 มกราคม 2546

คำนำ

รายงานวิจัย เรื่อง หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๕๒) เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทยซึ่งมี ศาสตราจารย์ ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภาเป็นหัวหน้าโครงการ ต้องการศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือในช่วงร้อยปีหลังจากการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวซึ่งเป็นเหตุการณ์สำคัญยิ่งในประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือหรือประวัติศาสตร์ล้านนา เป็นจุดเริ่มของการเข้าแทรกแซงชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือของรัฐบาลกรุงเทพซึ่งดำเนินมาโดยตลอดและรุนแรงขึ้นเมื่อมีการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙ ที่รัฐบาลแสดงความประสงค์ที่จะดำเนินการพัฒนาเศรษฐกิจของประเทศภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรี รัฐได้นำเอาระบบการผลิตแบบใหม่ๆเข้าไปเผยแพร่ เพื่อสนับสนุนให้ชาวบ้านทำการผลิตเพื่อขายมากขึ้น เพื่อมีรายได้ในการส่งออกพืชผลทางการเกษตร มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆที่อำนวยความสะดวกให้กับการติดต่อระหว่างเมืองและชนบทหรือตลาดกับแหล่งผลิต นโยบายการพัฒนาของรัฐถูกเร่งรัดโดยปัญหาความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ ทำให้รัฐต้องเข้าไปแทรกแซงชุมชนหมู่บ้านชนบทมากขึ้น ในทศวรรษ ๒๕๓๐ เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวอย่างรวดเร็วทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือนำไปสู่ระบบเกษตรพาณิชย์และอุตสาหกรรมดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

งานวิจัยฉบับนี้ใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยการศึกษาวิเคราะห์จากเอกสารชั้นต้น จากงานวิจัยและงานเขียนที่นักวิชาการท่านอื่นๆได้ทำไว้ตั้งแต่ทศวรรษ ๒๔๗๐ เรื่อยมา ได้สัมภาษณ์ชาวบ้านทั้งในเขตชนบทใกล้ตัวเมืองและชนบทที่ห่างไกลเพื่อเปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นในพื้นที่ต่างๆ และได้เข้าไปสังเกตการณ์ในชุมชนหมู่บ้านหลายแห่ง

ผู้วิจัยขอขอบพระคุณศาสตราจารย์ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภาที่ได้กรุณาให้โอกาสผู้วิจัยได้ทำงานในโครงการวิจัยของท่าน อีกทั้งยังให้คำแนะนำที่มีคุณค่าอย่างสูงในการทำวิจัยฉบับนี้และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยที่ได้กรุณาให้ทุนสนับสนุน ขอขอบพระคุณดร.บุญทอง ภูเจริญ อธิการบดีมหาวิทยาลัยพายัพที่ได้กรุณาสนับสนุนและให้โอกาสผู้วิจัยในการสร้างผลงานทางวิชาการ ขอขอบพระคุณท่านผู้อาวุโสทุกท่านที่กรุณาให้สัมภาษณ์และให้ข้อมูลที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งในการศึกษา งานวิจัยฉบับนี้คงจะไม่เกิดขึ้นหากปราศจากความช่วยเหลือของท่านเหล่านี้

ขอขอบคุณอาจารย์ชยันต์ หิรัญพันธ์ คุณผ่องพันธ์ พันธุ์ปัญญา คุณสุทิมม์ สุริยะวงศ์
คุณกอบกาญจน์ พจน์ชนะชัย คุณรุ่งทิwa ทิมอิม เพื่อนๆและผู้ร่วมงานที่ได้ช่วยเหลือให้งานวิจัย
ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี และขอขอบคุณนายแพทย์ ผดุงเกียรติ เศรษฐกุลที่ให้กำลังใจในการ
ทำวิจัยทุกครั้ง

หัวข้อวิจัย หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๕๒)

นักวิจัย รัตนาพร เศรษฐกุล

สนับสนุนทุนวิจัย สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ช่วงเวลาที่ยื่นโครงการวิจัย พฤษภาคม ๒๕๕๔- ตุลาคม ๒๕๕๕

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่อง หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๕๒) มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือในช่วงระยะเวลาของการเปลี่ยนผ่านจากระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองและสังคมแบบจารีตมาสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมและสังคมสมัยใหม่ภายใต้ระบบการเมืองแบบรัฐชาติจนถึงปัจจุบัน โดยเริ่มจากการปฏิรูปการปกครองของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในหัวเมืองประเทศราชภาคเหนือในปี ๒๔๔๒ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเหตุการณ์สำคัญทางการเมืองที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของภาคเหนือไปพร้อมๆกัน จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและนโยบายของรัฐเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้าน ในขณะที่วัฒนธรรมชุมชนเป็นปัจจัยที่เหนี่ยวรั้งการเปลี่ยนแปลงให้ช้าลงหรือกำหนดรูปแบบการเปลี่ยนแปลง ผู้วิจัยได้แบ่งงานวิจัยออกเป็นสี่บท บทที่ ๑ ว่าด้วยสภาพภูมิศาสตร์และภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ที่กำหนดวิถีการผลิตของชาวบ้านในภาคเหนือมาตั้งแต่อดีต บทที่ ๒ ศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในยุคที่รัฐบาลกรุงเทพได้เข้าไปแทรกแซงหลังการปฏิรูปการปกครองตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๔๒ ถึง พ.ศ. ๒๕๐๔ ซึ่งเป็นปีที่เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ เป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านยังไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก แม้ว่าจะมีความเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในเมืองใหญ่ที่มีพ่อค้าชาวต่างประเทศเข้าไปทำธุรกิจต่างๆมากขึ้น ปัญหาการเดินทางทำให้อำนาจของรัฐยังเข้าไปไม่ถึงชุมชนหมู่บ้าน แต่กลุ่มผู้ปกครองเดิมและพ่อค้านายทุนต่างชาติได้เข้าไปยึดครองจับจองที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญในชุมชนหมู่บ้าน ทำให้ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินก่อตัวขึ้นและเป็นปัญหาเรื้อรังมาตลอด ชาวบ้านยังดำรงชีพด้วยการทำไร่ทำนาและเก็บหาของป่า บทที่ ๓ เป็นการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของรัฐที่ทำให้อำนาจรัฐเข้าไปสู่ชุมชนหมู่บ้านในช่วง พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๒๔ นำไปสู่การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตจากการผลิตเพื่อยังชีพเป็นการผลิตเพื่อขายมากขึ้น อำนาจรัฐและทุนจากภายนอกเข้าไปแทรกแซงระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านมากขึ้นเรื่อยๆ ในขณะเดียวกันปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติได้แก่ ที่ดิน แหล่งน้ำและป่าไม่มีความสำคัญ

และสร้างความขัดแย้งที่รุนแรงขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงทศวรรษที่ ๒๕๑๐-๒๕๒๐ เกิดการต่อสู้ทางการเมืองเพื่อแก้ไขปัญหาของชาวไร่ชาวนา รัฐให้ความสนใจชุมชนหมู่บ้านมากขึ้นเพื่อป้องกันการแพร่กระจายของลัทธิคอมมิวนิสต์ จึงมีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ทำให้ชนบทกับเมืองติดต่อกันได้สะดวกยิ่งขึ้น การพัฒนาชนบทให้ชาวบ้านอยู่ดีกินดีเป็นนโยบายในการตอบโต้ปฏิบัติการของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยพร้อมๆ กับทำให้เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านปรับเปลี่ยนไปและเปิดชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือให้กับระบบทุนนิยมและระบบตลาด บทที่ ๔ ศึกษาการเปลี่ยนแปลงของระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือที่ปรับมาเป็นระบบการผลิตเพื่อการค้าและอุตสาหกรรมตลอดจนการขยายตัวของธุรกิจภาคบริการซึ่งทำให้ภาคเหนือปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็วในหลายๆ พื้นที่ แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นไม่ได้นำมาสู่คุณภาพชีวิตที่ยั่งยืน วิธีการผลิตแบบทุนนิยมทำให้เกิดปัญหากับชาวนายากจนที่ต้องสูญเสียที่ดินและกลายเป็นแรงงานรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม โรงแรม และร้านอาหาร การที่ที่ดินอุดมสมบูรณ์เปลี่ยนมือไปเป็นของคนนอกชุมชนส่งผลต่อระบบการผลิตทางการเกษตร ทำให้ชาวบ้านจำนวนมากต้องเปลี่ยนอาชีพ เกิดความไม่แน่นอนในการดำรงชีพ ชาวบ้านหันมาพึ่งวัฒนธรรมชุมชนในการแก้ไขปัญหาและป้องกันปัญหา เช่น การสร้างกลุ่มร่วมมือในชุมชน การเรียกร้องสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็น "ของหน้าหมู่บ้าน" ของชุมชน และการฟื้นฟูเศรษฐกิจพึ่งตนเองในอดีตกลับขึ้นมาอีก

หนึ่งศตวรรษของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือแสดงให้เห็นอำนาจของรัฐที่เข้าไปแทรกแซงชุมชนอย่างซ้ำๆ เพื่อควบคุมเอาผลประโยชน์และรายได้จากชุมชนหมู่บ้าน นำเอานโยบายเศรษฐกิจระดับชาติมาครอบงำและชักนำให้ชาวบ้านปรับเปลี่ยนระบบการผลิตดั้งเดิมที่มีความมั่นคงและยั่งยืนมาเป็นระบบการผลิตแบบทุนนิยมที่พึ่งพาตลาดมากกว่าชุมชนหรือตนเอง เนื่องจากระบบวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งด้วยจารีตประเพณีและระบบเครือญาติ ทำให้ชุมชนหมู่บ้านในภาคเหนือหลายแห่งยังรับมือกับปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและสังคมได้ แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่าระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือได้ก้าวล้ำเข้าสู่ระบบทุนนิยมจนไม่อาจถอยหลังมาเป็นระบบเศรษฐกิจยังชีพได้ดังแต่ก่อน

Title A Century of the Village Economy in the Northern Part of Thailand
(1899-1999)

Researcher Ratanaporn Sethakul, Ph.D.

Research Sponsor Thailand Research Fund

Research Period May 2001-October 2002

Abstract

The research aimed at studying the economic history of village communities in the northern part of Thailand during the transitional period of the traditional societies to modern capitalist societies under the political system of a nation state. This period started with the northern provincial reform of King Chulalongkorn in the year 1899 which could be considered a very important political event, leading to both the economic and social changes. The research found that political changes and the government's policies were significant factors causing economic, social and cultural changes in the village communities; at the same time, the community culture slowed down the speed of changes and modified the changes.

I divided my research into four chapters. The first chapter describes the geographical features and historical background which established the mode of production of the people in the North. Chapter two studies the village economy after the Bangkok centralization in 1899-1961 when the central government initiated the First National Economic Plan. During this period, despite more foreign investment in the major cities, there were few changes for the people. Lack of transportation obstructed the state's interference in the village communities. However, the local oligarchy and foreign capitalists started to acquire cultivated land which had been the major factor of production in the rural areas, causing a shortage of land and a chronic land problem. During this period villagers still practiced agriculture and food gathering from the forest. Chapter three deeply studies the effects of the National Economic and Social Plans on the village communities which led to the state interference from 1961-1981. Self sufficient economies were changed to commercialization. State power and foreign capital gradually intruded into the economies of the village communities.

Simultaneously, the struggle for natural resources namely land, water and forest became more serious and stirred up conflicts among people. During 1960-1970 there was a political struggle to solve the agrarian problems in Thailand. The government paid more attention to the rural areas in order to prevent the expansion of communism. There were many infra-structure constructions to link the urban and rural areas. Many development plans were launched to respond to the communist movements and to open the village communities to capitalism and to market economy. The final chapter aims at studying the drastic changes of the economies of the village community towards commercialization and industrialization, as well as the growth of the service industries. These changes however did not always lead to a sustainable good quality of life. Capitalism reduced villagers to become firstly landless farmers and finally wage earners in industrial factories, hotels and restaurants. Absentee landlords, living in cities and in other provinces took over cultivated lands, changing them to resorts and housing development projects. Thus affected the rural agricultural production. Villagers had to change their careers and found life very unsecure. Nowadays, villagers turn to communal culture to prevent or solve their problems. They started cooperation within and between the villages. They strongly claim rights to manage their communal natural resources which they traditionally call them “Khong Na Mu” and they are trying very hard to revive the self sufficient economy.

This research shows that within a century after the Bangkok centralization in the North, the state has gradually interfered with the village communities absorbing economic interest and receiving income from them. National economic policy was superimposed upon the economies of the village communities, and this has led the people away from their traditional sustainable and stable production towards a capitalistic one which relies very much on outside markets. People can no longer stand on their own feet. However the strong communal cultures and kin connections are still able to support the villagers when they face economic and social problems. Finally, we can not deny that the village community economies in the North have already embraced modern capitalism, and can not return to self sufficiency.

สารบัญ

	หน้า
คำแถลงของชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย	ก
คำขอบคุณของหัวหน้าชุดโครงการเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย	ญ
คำนำของหัวหน้าชุดโครงการ	ฎ
คำนำ	ฐ
บทคัดย่อ	ฌ
Abstract	ด
สารบัญ	ถ
สารบัญตาราง	บ
บทที่ ๑ สภาพภูมิศาสตร์และภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของภาคเหนือ	๑
๑.๑ สภาพภูมิศาสตร์ของภาคเหนือตอนบน	๑
๑.๒ ภูมิอากาศ	๓
๑.๓ ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของภาคเหนือตอนบน	๓
บทที่ ๒ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือยุคปรับเปลี่ยนสู่ระบบ	
ทุนนิยม(พ.ศ.๒๕๔๒-๒๕๐๕)	๒๑
๒.๑ เพาะปลูก เก็บหา และล่าสัตว์: ระบบผลิตเพื่อเลี้ยงดู	
ตนเองในชุมชนหมู่บ้าน	๒๓
๒.๒ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบนพื้นฐานวัฒนธรรมข้าว	๒๘
๒.๓ ที่ดิน แหล่งน้ำ และแรงงาน	๓๑
๒.๓.๑ ที่ดินเพื่อการเพาะปลูก	๓๒
๒.๓.๒ แหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูก	๔๑
๒.๓.๓ แรงงาน	๔๒
๒.๔ ผลกระทบของระบบทุนนิยมต่อระบบการผลิตและ	
วิถีชีวิตของชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ	๔๔
๒.๔.๑ ผลกระทบต่อการผลิตข้าวในภาคเหนือ	๔๕
๒.๔.๒ ปัญหานี้สินชาวนา	๕๓
๒.๕ วัฒนธรรมชุมชนกับระบบการผลิตของชุมชนหมู่บ้าน	๕๕

๒.๕.๑	พิธีกรรมในการเกษตร: กลไกทางวัฒนธรรมในการประกันผลผลิต	๕๕
๒.๕.๒	ระบบการชลประทานท้องถิ่น: ทูนาทางวัฒนธรรมเพื่อความอยู่รอดของชุมชน	๕๗
๒.๖	การค้า หัตถกรรม และการขายแรงงาน: การพัฒนาสู่ระบบทุนนิยมในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ	๖๒
๒.๖.๑	การค้าและพ่อค้าชาวนา	๖๓
๒.๖.๒	การค้าขายสินค้าเกษตรกรรมแปรรูปและหัตถกรรมเฉพาะท้องถิ่น	๘๐
๒.๖.๓	การขายแรงงาน	๘๓
๒.๖.๔	การพัฒนาการคมนาคมและผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน	๘๖
๒.๖.๕	ภาพรวมเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ ก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ พ.ศ.๒๕๐๔	๙๓
บทที่ ๓	เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือยุคเร่งรัดพัฒนาชนบท พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๒๔	๙๙
๓.๑	ระบบเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ	๑๐๑
๓.๒	การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจการเกษตร	๑๑๐
๓.๒.๑	การขยายตัวของกลุ่มทุนจากภายนอกเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้านและการปลูกพืชพันธะสัญญา	๑๑๕
๓.๒.๒	การปลูกไม้ผลเพื่อการค้า	๑๑๙
๓.๓	ปัจจัยการผลิต : ปัญหาและการแก้ไข	๑๒๑
๓.๓.๑	ที่ดิน	๑๒๑
๓.๓.๒	แหล่งน้ำใช้ในการเกษตรกรรม	๑๒๘
๓.๓.๓	การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน	๑๓๑
๓.๓.๔	การประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร	๑๓๔
๓.๓.๕	การค้าและอุตสาหกรรมในครัวเรือน	๑๓๕

	หน้า
๓.๔ ภาพรวมของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ	
ยุคเร่งรัดพัฒนาชนบท	๑๓๖
๓.๕ วัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านกับการปรับเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ	๑๔๔
๓.๕.๑ พุทธศาสนาและความเชื่อถือผีอารักษ์ในชุมชนหมู่บ้าน	๑๔๔
๓.๕.๒ การรวมหมู่บ้านในชุมชนหมู่บ้าน	๑๔๖
สรุป	๑๔๙
บทที่ ๔ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านยุคเกษตรพาณิชย์และอุตสาหกรรม	
พ.ศ.๒๕๒๕-๒๕๔๒	๑๕๒
๔.๑ การปรับเปลี่ยนระบบเกษตรดั้งเดิมและการขยายตัวของระบบเกษตรพาณิชย์	๑๕๕
๔.๑.๑ การขยายตัวของเกษตรพาณิชย์	๑๕๙
๔.๑.๒ การเกษตรแบบพันธะสัญญา	๑๖๗
๔.๑.๓ นวัตกรรมใหม่ในการผลิตและเทคโนโลยีการเกษตร	๑๗๔
๔.๒ ปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน และน้ำ	๑๗๘
๔.๓ การพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน	๑๘๑
๔.๔ การเปลี่ยนแปลงสิทธิในการเป็นเจ้าของที่ดินและการถือครองที่ดินของชาวนาในชุมชนหมู่บ้าน	๑๘๓
๔.๕ การประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร	๑๘๙
๔.๖ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจภาคเหนือ	๑๙๓
๔.๖.๑ อุตสาหกรรมครัวเรือนและหัตถกรรมในชุมชนหมู่บ้าน	๑๙๖
๔.๖.๒ ธุรกิจท่องเที่ยว	๒๐๐
๔.๖.๓ อุตสาหกรรม: นิคมอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมขนาดย่อมในท้องถิ่น	๒๐๑
๔.๖.๔ การค้าชายแดน	๒๐๗

	หน้า
๔.๗ ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจต่อ ชุมชนหมู่บ้าน	๒๐๙
๔.๗.๑ การขยายตัวของเมืองและผลกระทบต่อเศรษฐกิจ ชุมชนหมู่บ้าน	๒๑๔
๔.๗.๒ พลังและยุทธวิธีของชุมชนหมู่บ้านต่อการ เปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม	๒๑๘
สรุป	๒๒๔
บทที่ ๕ บทสรุป	๒๒๖
บรรณานุกรม	๒๓๑

สารบัญตาราง

		หน้า
ตารางที่ ๑.๑	บัญชีเงินผลประโยชน์แผ่นดินที่เก็บจากมณฑล พายุพ ระหว่างพ.ศ.๒๔๔๖-๒๔๔๘	๑๒
ตารางที่ ๒.๑	พื้นที่เพาะปลูกข้าวในภาคเหนือ พ.ศ.๒๔๖๐-๒๔๘๐	๔๙
ตารางที่ ๓.๑	พื้นที่เพาะปลูกข้าวในจังหวัดพะเยา พ.ศ.๒๕๒๐ -๒๕๒๓	๑๐๓
ตารางที่ ๓.๒	พื้นที่เพาะปลูกข้าวในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และ แม่ฮ่องสอน พ.ศ. ๒๕๑๒-๒๕๒๑	๑๐๔
ตารางที่ ๓.๓	เปรียบเทียบพื้นที่ปลูกพืชในภาคเหนือพ.ศ.๒๕๐๕ และ ๒๕๒๕	๑๑๒
ตารางที่ ๓.๔	มูลค่าลำไยที่ส่งออกไปขายยังต่างประเทศ พ.ศ.๒๕๑๒ -๒๕๒๗	๑๒๐
ตารางที่ ๓.๕	การใช้ประโยชน์ที่ดินของจังหวัดในภาคเหนือตอนบน พ.ศ.๒๕๒๐	๑๒๑
ตารางที่ ๓.๖	จำนวนพื้นที่เพาะปลูกและขนาดที่ดินถือครองใน ภาคเหนือตอนบน พ.ศ.๒๕๒๕	๑๒๗
ตารางที่ ๓.๗	อัตราส่วนรายจ่ายเพื่อพัฒนาการเศรษฐกิจปีงบประมาณ ๒๕๐๗-๒๕๐๙ แยกตามสาขา	๑๓๒
ตารางที่ ๓.๘	เปรียบเทียบรายได้ภาคเกษตรและนอกเกษตรในภาคเหนือ พ.ศ.๒๕๒๑/๒๕๒๒	๑๓๕
ตารางที่ ๔.๑	โครงสร้างทางเศรษฐกิจและการขยายตัวในช่วงแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ ภาคเหนือตอนบน	๑๕๕
ตารางที่ ๔.๒	อาชีพหลักของประชากรบ้านเมืองหลวง ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.๒๕๒๖-๒๕๒๗	๑๕๖
ตารางที่ ๔.๓	เปรียบเทียบพื้นที่การปลูกพืชเศรษฐกิจของอำเภอสันทราย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ กับอำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน พ.ศ. ๒๕๔๒	๑๕๘

	หน้า
ตารางที่ ๔.๔	เปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกพืชในภาคเหนือ ตอนบน พ.ศ.๒๕๒๕-๒๕๒๖ และ ๒๕๓๘-๒๕๓๙
	๑๖๑
ตารางที่ ๔.๕	สถิติการใช้ที่ดินทางการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนของ สมาชิกสหกรณ์นิคมสันทราย จำกัด จังหวัดเชียงใหม่ ปีการผลิต ๒๕๓๐-๒๕๓๑
	๑๖๓
ตารางที่ ๔.๖	พื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจของอำเภอฝาง จังหวัด เชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๔๓
	๑๖๖
ตารางที่ ๔.๗	พื้นที่ปลูกมันฝรั่งในปีการเพาะปลูก ๒๕๓๙/๒๕๔๐
	๑๗๐
ตารางที่ ๔.๘	การใช้เงินที่ได้จากการขายที่ดินชุมชนแม่ใจ ตำบล หนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.๒๕๒๗-๒๕๓๑
	๑๘๕
ตารางที่ ๔.๙	การประกอบอาชีพของหมู่บ้านในตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๕
	๑๘๗
ตารางที่ ๔.๑๐	จำนวนแรงงานและสถานที่ที่ออกไปทำงานนอก หมู่บ้าน พ.ศ.๒๕๔๑
	๑๙๒
ตารางที่ ๔.๑๑	เปรียบเทียบแรงงานส่วนเกินในช่วงฤดูฝนและฤดูแล้ง ในภาคเหนือ พ.ศ.๒๕๒๖-๒๕๒๗
	๑๙๒
ตารางที่ ๔.๑๒	โครงสร้างเศรษฐกิจภาคเหนือตอนบนเปรียบเทียบกับ ระดับประเทศ พ.ศ.๒๕๓๒
	๑๙๔
ตารางที่ ๔.๑๓	มูลค่าผลิตภัณฑ์จังหวัดภาคเหนือตอนบน พ.ศ.๒๕๓๐
	๑๙๕
ตารางที่ ๔.๑๔	รายการอุตสาหกรรมครัวเรือนและหัตถกรรมในหมู่บ้าน ภาคเหนือ พ.ศ.๒๕๒๙
	๑๙๘
ตารางที่ ๔.๑๕	จำนวนโรงงานรวมโรงสีข้าวและคนงานในภาคเหนือ ตอนบน พ.ศ.๒๕๓๒
	๒๐๕

บทที่ ๑

สภาพภูมิศาสตร์และภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของภาคเหนือ

๑.๑ สภาพภูมิศาสตร์ของภาคเหนือตอนบน^{*}

ภาคเหนือมีพื้นที่ ๑๐๖ ล้านไร่ เท่ากับประมาณร้อยละ ๓๓ ของประเทศไทยทั้งหมด แบ่งตามลักษณะภูมิประเทศและวัฒนธรรมได้เป็นสองส่วนคือ ภาคเหนือตอนบนซึ่งแต่เดิมเป็นอาณาจักรล้านนา และภาคเหนือตอนล่างซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรสุโขทัย ในงานวิจัยฉบับนี้จะเน้นการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตอนบน ซึ่งประกอบด้วย จังหวัด เชียงใหม่ เชียงราย แม่ฮ่องสอน ลำปาง ลำพูน แพร่ น่าน พะเยา และตาก รวม ๙ จังหวัด มีพื้นที่รวมกัน ๖๓.๙ ล้านไร่ สภาพภูมิประเทศของภาคเหนือตอนบนมีลักษณะเป็นภูเขาและป่าไม้ พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่สูง ๓๙.๔ ล้านไร่หรือร้อยละ ๖๒.๓ เป็นที่ดอน ๑๘.๙ ล้านไร่หรือร้อยละ ๒๙.๖ เป็นที่ราบเพียง ๕.๒ ล้านไร่หรือร้อยละ ๘ พื้นที่สูงที่เป็นภูเขาประกอบด้วยเทือกเขาที่ทอดยาวจากเหนือลงใต้ มีเทือกเขาสำคัญที่เป็นแหล่งต้นน้ำลำธารและแบ่งเขตที่ราบหุบเขาของภูมิภาคตอนบน ได้แก่

๑. เทือกเขาแดนลาวทอดยาวจากจีนตอนใต้ แบ่งพรมแดนระหว่างไทยกับพม่าทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ มีความยาวประมาณ ๑๒๐ กิโลเมตร เป็นต้นกำเนิดของแม่น้ำแม่แตง

๒. เทือกเขาถนนธงชัย อยู่ทิศตะวันตกของภาค เรียงขนานกันในแนวเหนือใต้ทั้ง ๓ เทือก ได้แก่ เทือกเขาถนนธงชัยตะวันตก เทือกเขาถนนธงชัยกลาง และเทือกเขาถนนธงชัยตะวันออก ความยาวทั้งหมด ๘๘๐ กิโลเมตร เป็นกลุ่มเทือกเขาที่ให้แหล่งกำเนิดของแม่น้ำขนาดกลางและเล็กหลายสายที่หล่อเลี้ยงพื้นที่เพาะปลูกของภาคเหนือตอนบน แม่น้ำที่ไหลจากเทือกเขาถนน

ธงชัยตะวันตกได้แก่ แม่น้ำยวม แม่น้ำปาย และแม่น้ำเมย ส่วนแม่น้ำแม่แจ่ม แม่น้ำตื้น แม่น้ำปิง มาจากเทือกเขาถนนธงชัยตะวันออกซึ่งมียอดดอยที่สูงที่สุดของภาคเหนือ คือ ดอยอินทนนท์สูง ๒,๕๖๕.๓๓ เมตรจากระดับน้ำทะเล

๓. เทือกเขาผีปันน้ำ อยู่ตอนกลางของภาค เป็นเทือกเขาที่เรียงขนานกันในแนวเหนือใต้เช่นกัน ความยาว ๔๑๒ กิโลเมตร ประกอบด้วยเทือกเขาผีปันน้ำตะวันตกที่แบ่งพื้นที่ราบลุ่ม

^{*} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, โอกาสและแนวทางการพัฒนาภาคเหนือในระยะของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๓๙, เอกสารประกอบการสัมมนา วันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๓๕ โรงแรมรอยัลคัลฟ บีช พัทยา จังหวัดชลบุรี, หน้า ๑-๕.

แม่น้ำปิงและแม่น้ำวัง เทือกเขาผีปันน้ำกลาง อยู่ระหว่างที่ราบลุ่มแม่น้ำวังและแม่น้ำยม ส่วนเหนือขึ้นไปเป็นสันปันน้ำของแม่กกและแม่น้ำอิงที่ไหลออกสู่มแม่น้ำโขง และเทือกเขาผีปันน้ำตะวันออกอยู่ระหว่างที่ราบลุ่มแม่น้ำยมกับแม่น้ำน่าน

๔. เทือกเขาหลวงพระบาง อยู่ทางด้านตะวันออกของภาคเหนือกั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยและประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว บริเวณชายแดนตะวันออกของจังหวัดน่านกับแขวงหลวงพระบาง มีความยาว ๔๔๘ กิโลเมตร เป็นต้นแม่น้ำน่าน มีแม่น้ำลำธารสายเล็กไหลจากด้านตะวันตกลงสู่มแม่น้ำน่านและด้านตะวันออกลงสู่มแม่น้ำโขง

เทือกเขาเหล่านี้เป็นแหล่งทรัพยากรที่สำคัญของภาคเหนือตอนบน โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ที่มีค่าทั้งไม้สักและไม้เนื้อแข็งต่างๆที่เป็นสินค้าออกของภาคเหนือ ยังมีของป่า พืชพันธุ์ และสัตว์ป่าตลอดจนแร่ธาตุที่สำคัญต่างๆ ทำให้วิถีการดำรงชีวิตแบบพึ่งตนเองของชาวบ้านในภาคเหนือสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ที่สำคัญเทือกเขาเหล่านี้เป็นต้นน้ำของแม่น้ำสายสำคัญของภาคเหนือ มีแม่น้ำขนาดใหญ่สายหลักและมีแม่น้ำสายเล็กๆที่หล่อเลี้ยงพื้นที่เกษตรและใช้ในการคมนาคมมาแต่โบราณ แม่น้ำสำคัญของภาคเหนือตอนบนได้แก่

๑. แม่น้ำปิง มีความสำคัญสำหรับการเพาะปลูกในบริเวณที่ราบเชิงใหม่-ลำพูน ทั้งยัง

เป็นเส้นทางการค้าก่อนการสร้างเส้นทางรถไฟ เกิดจากเทือกเขาถนนธงชัยกลางและเทือกเขาผีปันน้ำตะวันตก มีต้นน้ำอยู่ที่ดอยถั่ว อำเภอยางตลาด จังหวัดเชียงใหม่ ไหลผ่านจังหวัดลำพูน ตาก กำแพงเพชร บรรจบกับแม่น้ำน่านที่อำเภอมะเข่ จังหวัดนครสวรรค์ เป็นแม่น้ำเจ้าพระยา มีแม่น้ำสายเล็กที่ไหลจากหุบเขาสูงสู่มแม่น้ำปิง ได้แก่ น้ำแม่แตง น้ำแม่แจ่ม น้ำแม่ตื่น น้ำแม่จัด น้ำแม่กวง น้ำแม่ทา และน้ำแม่ลี

๒. แม่น้ำวัง เกิดจากเทือกเขาผีปันน้ำตะวันตกและผีปันน้ำกลาง มีต้นน้ำอยู่ทางตอนเหนือของอำเภอด่านช้าง จังหวัดลำปาง ไหลลงมาทางใต้ ผ่านอำเภอด่านช้าง แฉ่ม เมือง เกาะคา สบปราบ เกิน แม่พริก ของจังหวัดลำปาง และผ่านเข้าเขตจังหวัดตากที่อำเภอสางเภา บรรจบกับแม่น้ำปิงที่อำเภอบ้านตาก จังหวัดตาก มีแม่น้ำสาขาได้แก่ น้ำแม่ต๋อย และน้ำแม่จาง

๓. แม่น้ำยม เกิดจากเทือกเขาผีปันน้ำกลางและผีปันน้ำตะวันออก ต้นน้ำอยู่ที่ดอยจี้ สันปันน้ำแบ่งเขตอำเภอยางตลาดกับอำเภอยาง จังหวัดพะเยา แม่น้ำยมไหลผ่านอำเภอยางแล้วเข้าเขตจังหวัดแพร่ สุโขทัย พิจิตร ไปบรรจบกับแม่น้ำน่าน ที่อำเภอยาง จังหวัดนครสวรรค์ สาขาที่สำคัญของน้ำยม คือ น้ำยาวและน้ำคำมี

๔. แม่น้ำน่าน เกิดจากเทือกเขาผีปันน้ำตะวันออกและเทือกเขาหลวงพระบาง ต้นน้ำน่านอยู่ที่ดอยภูแว อำเภอบัว จังหวัดน่าน ไหลย้อนขึ้นทางเหนือ จนเกือบถึงพรมแดนไทยลาวได้

ย้อนวกไปทางทิศตะวันตกเข้าไปสู่อำเภอทุ่งช้าง แล้วไหลลงทางใต้ผ่านอำเภอเชียงกลาง ท่าวังผา เมือง เวียงสา แล้วไหลเข้าสู่จังหวัดอุดรธานี จังหวัดพิษณุโลก จังหวัดพิจิตร ไปบรรจบกับแม่น้ำยมและแม่น้ำปิง ที่อำเภอเมือง จังหวัดนครสวรรค์ เป็นแม่น้ำเจ้าพระยา สาขาของแม่น้ำน่านคือ น้ำว้าและน้ำปาด

การตั้งถิ่นฐานของผู้คนจะอยู่ตั้งแต่บนที่สูง ที่ดอน และริมฝั่งแม่น้ำหรือที่ราบลุ่มแม่น้ำใหญ่่น้อยดังกล่าวข้างต้น โดยมีวิถีการดำรงชีวิตแตกต่างกันไป สภาพทางภูมิศาสตร์ที่หลากหลายดังกล่าว มีส่วนกำหนดวิถีการดำรงชีวิตและวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ตามพื้นที่เหล่านั้นทำให้ภาคเหนือตอนบนมีความน่าสนใจทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมที่มีเอกลักษณ์ของตนเองในแต่ละท้องถิ่น

๑.๒ ภูมิอากาศ

ภาคเหนือตอนบนมีภูมิอากาศแบบฝนเมืองร้อนเฉพาะฤดู ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุมตะวันตกเฉียงใต้ ซึ่งนำเอาความชื้นจากมหาสมุทรอินเดียเข้ามา ทำให้มีฝนและเมฆมาก และลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ นำเอาความหนาวเย็นจากตอนกลางของประเทศจีนทำให้อากาศหนาวเย็นในช่วงฤดูหนาว ฤดูมี ๓ ฤดู ได้แก่ ฤดูฝนเริ่มตั้งแต่กลางเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม ฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์ และฤดูร้อนเริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคมถึงกลางเดือนพฤษภาคม ปริมาณฝนเฉลี่ยประมาณ ๑,๒๓๐ มิลลิเมตรต่อปีต่ำกว่าปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยทั้งประเทศซึ่งมีประมาณ ๑,๖๐๐ มิลลิเมตรต่อปี อุณหภูมิต่ำสุดโดยเฉลี่ยประมาณ ๔ องศาเซลเซียส และอุณหภูมิสูงสุดโดยเฉลี่ยประมาณ ๔๑ องศาเซลเซียส ในพื้นที่สูงบนยอดเขามีสภาพอากาศหนาวเย็นกว่าที่ราบ สภาพภูมิอากาศเช่นนี้ทำให้พื้นที่สูงของภาคเหนือสามารถปลูกพืชบนที่สูงหรือเมืองหนาวบางชนิดเป็นพืชการค้าได้

๑.๓ ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์ของภาคเหนือตอนบน

ภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยเดิมเป็นอาณาจักรเก่าแก่เรียกกันว่า อาณาจักรล้านนา เป็นดินแดนที่มีวัฒนธรรมของตนเองที่มั่นคงและสืบทอดมาเป็นระยะเวลายาวนานนับพันปี วัฒนธรรมล้านนาเกิดจากการผสมผสานและพัฒนาวิถีการดำรงชีวิตของคนกลุ่มต่างๆที่อาศัยอยู่ในบริเวณนี้ในอดีตเช่น กลุ่มชาติพันธุ์มอญ-เขมร โดยเฉพาะอย่างยิ่งพวกลัวะซึ่งเชื่อกัน

ว่าเป็นชนพื้นเมืองดั้งเดิมก่อนที่จะมีอาณาจักรสุโขทัยและอาณาจักรล้านนากับคนไทยอพยพเข้ามา กลุ่มผู้อพยพและคนพื้นเมืองเหล่านี้มีการผสมผสานทางชาติพันธุ์และวัฒนธรรมอย่างกลมกลืนจนสามารถอยู่ร่วมกันภายใต้รูปแบบสังคมเดียวกัน

จากรัฐเล็ๆที่ตั้งขึ้นราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ล้านนาพัฒนาวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของภาคเหนือมาจนปัจจุบัน ในสมัยที่ล้านนาเจริญสูงสุดนั้นได้ขยายอำนาจทางเหนือไปถึงสิบสองปันนาทางใต้ของมณฑลยูนนาน ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน ทางตะวันตกเฉียงเหนือไปถึงรัฐไทใหญ่ตอนเหนือของพม่า ทางตะวันออกไปถึงลาวและทางใต้ถึงสุโขทัย^๒ กุศโลบายที่สำคัญคือการสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติกับเพื่อนบ้านรายรอบกลายเป็น “บ้านพี่ เมืองน้อง” หรือสร้างพันธมิตรทางการเมือง ความสัมพันธ์ระหว่างล้านนากับดินแดนต่างๆนั้นดำเนินเรื่อยมาไม่ว่าด้านการเมืองหรือเศรษฐกิจการค้า จนกระทั่งการก่อตั้งเป็นรัฐชาติและจักรวรรดินิยมตะวันตกเข้ามาแบ่งแยกดินแดนทั้งหลายออกจากกัน กระนั้นก็ตามในระดับประชาชนการติดต่อสัมพันธ์ทางการค้าหรือการเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องนั้นดำเนินมาโดยตลอด

เมืองสำคัญของล้านนาหลายเมืองตั้งอยู่บริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ เช่น แม่น้ำปิง วัง ยม น่าน กก และอิง เป็นต้น เมืองเป็นหน่วยการปกครองระดับบน เมืองใหญ่ที่สำคัญและผู้ปกครองมีอำนาจจะมี “เวียง” เป็นศูนย์กลาง เป็นที่อยู่อาศัยของกลุ่มชนชั้นปกครองและบริวาร ทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการบริหารและที่หลบภัยเมื่อมีข้าศึกถูกรานเพราะมีคูน้ำและกำแพงล้อมรอบ และเป็นศูนย์กลางการค้าขายแลกเปลี่ยนของชุมชนหมู่บ้านที่อยู่รอบๆ ถัดจากบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำซึ่งมีประชากรค่อนข้างหนาแน่นและมักเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทเป็นบริเวณที่ราบสูงเชิงเขาซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญสำหรับเมือง บริเวณนี้เป็นที่อยู่อาศัยของคนกลุ่มอื่นๆ จากสภาพภูมิศาสตร์ที่เป็นที่ดอนน้ำท่วมไม่ถึงและบริเวณที่เป็นป่าเขากำหนดให้คนเหล่านี้มีวิถีการดำรงชีวิตที่แตกต่างไปจากคนในพื้นที่ราบ แต่ก็มีความสัมพันธ์ในเชิงการผลิตมาโดยตลอด และเป็นส่วนหนึ่งของสังคมล้านนาโดยไม่มีความขัดแย้งที่รุนแรง^๓

^๒ สงวน โชติสุขรัตน์, **ประชุมตำนานล้านนาไทย** (พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕). มีตำนานพื้นเมืองหลายฉบับที่กล่าวถึงการอพยพของกลุ่มไทจากทางเหนือมาผสมผสานกับคนพื้นเมือง เช่น ตำนานสุวรรณโคimbra ตำนานสุวรรณคำแดงและตำนานเมืองพะเยา เป็นต้น

^๓ ประชาภิจักรจักร, **พงศาวดารโยนก** (กรุงเทพฯ : แพร่พิทยา, ๒๕๑๕), หน้า ๓๑๔.

^๔ ตำนานเมืองพะเยากล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างลัวะซึ่งทำไร่บนที่สูง นำผลผลิตมาขายให้กับคนไทยที่ลุ่ม อ้างถึงใน อุษณีย์ ธงไทย, “ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนาในพ.ศ. ๑๘๓๙-๒๓๑๐.” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖), หน้า ๑๒-๑๓.

ช่วงแรกของประวัติศาสตร์ล้านนาซึ่งครอบคลุมสมัยราชวงศ์มังรายมาจนถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นช่วงเวลาที่ย่านนาอยู่ภายใต้ระบบศักดินาไท^๑ ซึ่งเป็น ระบบการควบคุมกำลังคนในสังคมการเกษตร ที่มีลักษณะเฉพาะของกลุ่มชาติพันธุ์ไท เป็นระบบที่ชนชั้นปกครองมีสิทธิและอำนาจเหนือ “ดินน้ำ” อาศัยกรรมสิทธิ์เหนือทรัพยากรธรรมชาติควบคุมปกครองและเรียกร้องผลผลิตและแรงงานจากชนชั้นที่อยู่ภายใต้การปกครอง โดยถูกควบคุมหรือได้รับการสนับสนุนจากคติความเชื่อท้องถิ่นและพุทธศาสนา ช่วงระยะเวลาตั้งแต่ประมาณพ.ศ. ๑๘๓๙-๒๔๑๖^๒ เป็นยุคที่ระบบการเมืองการปกครอง เศรษฐกิจและสังคมตลอดจนจารีตประเพณีที่สำคัญของล้านนาไม่ได้เปลี่ยนแปลง เปลี่ยนแต่เพียงกลุ่มผู้ปกครองเท่านั้น

ระบบศักดินาไทควบคุมสังคมล้านนาตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๓ ถึงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นระบบที่พัฒนาขึ้นมาจากสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาและคติความเชื่อของชาวล้านนา ทางด้านนิเวศวิทยาจะเห็นได้ว่าหมู่บ้านหรือเมืองของล้านนาจะตั้งอยู่บนที่ราบในหุบเขาหรือระหว่างภูเขา มีแม่น้ำที่มักมีต้นน้ำจากภูเขาใกล้เคียงไหลผ่าน เป็นแหล่งปัจจัยการผลิตที่สำคัญ ทำให้รูปแบบการผลิตของชาวล้านนาเป็นการทำนาดำ ที่อาศัยประสิทธิภาพของระบบการชลประทานท้องถิ่น หรือระบบเหมืองฝาย จากรูปแบบการผลิตดังกล่าวล้านนาได้พัฒนาหน่วยการบริหารที่มีประสิทธิภาพขึ้นเป็นลำดับ โดยหลายๆหมู่บ้านรวมตัวกันเป็นพันนา^๓ ซึ่งเป็นหน่วยการปกครองที่ใช้น้ำระบบเหมืองฝายเดียวกัน เหนือพันนาขึ้นไปเป็นเมือง โดยแต่ละพันนามีผู้ปกครองที่จะทำหน้าที่จัดเก็บส่วยภาษีและเกณฑ์แรงงานให้กับเมืองที่พันนานั้นสังกัดอยู่^๔

ชาวตะวันตกที่เข้ามาในล้านนามักกล่าวว่า ระบบศักดินาไทเป็นสาเหตุของความล้าหลังและความยากจน เพราะภายใต้ระบบนี้เจ้านายมีอำนาจเด็ดขาด หากเจ้านายได้ใช้อำนาจของตนอย่างไม่ถูกต้องประชาชนจะประสบความเดือดร้อน การที่ต้องเสียภาษีหรือส่วยให้แก่เจ้านายทำให้ประชาชนไม่มีแรงบันดาลใจที่จะผลิตหรือทำการเพาะปลูกให้มากกว่าเดิม^๕

^๑ ที่เรียกว่าระบบศักดินาไทเนื่องจากเป็นระบบที่ใช้แพร่หลายอยู่ในกลุ่มรัฐไท เช่น สิบสองปันนา เชียงตุง ไทใหญ่และลาว ซึ่งเป็นกลุ่มชาติพันธุ์ไทที่ได้พัฒนาระบบการปกครองเป็นรัฐหรืออาณาจักรในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๒-๑๓

^๒ พ.ศ. ๑๘๓๙ เป็นปีที่พญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นปีที่รัฐบาลกรุงเทพลงนามในสัญญาเชียงใหม่กับอังกฤษ

^๓ ในสิบสองปันนา พันนาหรือปันนาเป็นการรวมตัวกันของเมือง ดูรายละเอียดในยรรยง จิระนครและรัตนพร เศรษฐกุล, **ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมสิบสองปันนา** (กรุงเทพ : วิถีธรรม, ๒๕๔๔).

^๔ คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์, **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่** (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักงานกฤษฎีกา, ๒๕๑๔) หน้า ๓๘.

^๕ John H. Freeman, *An Oriental Land of the Free* (Philadelphia: The Westminster Press, 1910), p.101.

ระบบเกณฑ์แรงงานก็เป็นสิ่งที่ถูกวิพากษ์วิจารณ์มากว่าเป็นระบบที่เปิดโอกาสให้เจ้านายเกาะกินสามัญชน เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงตนเองและชนชั้นปกครองรวมทั้งทำงานรับใช้ เจ้านายปีละสามเดือน ทำให้ชาวบ้านขาดความกระตือรือร้นที่จะทำงานให้มากกว่าที่จำเป็น แม้ว่าชาวล้านนาจะขยันขันแข็งและมีที่ดินที่อุดมสมบูรณ์ก็ไม่อยากผลิตมากกว่าที่ทำอยู่ เพราะยิ่งผลิตมากเจ้านายก็จะเรียกกร้องมาก^๑

สังคมล้านนาแบ่งเป็น ๒ ชนชั้นใหญ่^๒ ซึ่งมีบทบาทหน้าที่ทางการเมืองและเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน คือ ชนชั้นปกครองและชนชั้นที่ถูกปกครอง ชนชั้นปกครองหรือชนชั้นสูงได้แก่ กษัตริย์ เชื้อพระวงศ์ ขุนนางและข้าราชการ ในฐานะประมุขของสังคมศักดินาเกษตรกรรมกษัตริย์อ้างตนเป็นเจ้าของที่ดินและน้ำ สร้างสิทธิธรรมให้ตนเองและบริวารได้รับประโยชน์จากที่ดินและน้ำโดยไม่ต้องทำการผลิตเอง ระบบนี้เป็นระบบควบคุมกำลังคนที่พัฒนาจนซับซ้อนและมีประสิทธิภาพ จากการปฏิบัติสู่การตราเป็นกฎหมายที่ใช้สืบทอดกันมาหลายร้อยปี สามารถควบคุมและกำหนดให้ชนชั้นที่ถูกปกครอง คือ ไพร่และข้าทาสซึ่งเป็นกำลังการผลิตของบ้านเมือง ผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเองและชนชั้นปกครอง ไพร่เป็นกลุ่มที่มีจำนวนมากและมีความสำคัญอย่างยิ่งในระบบศักดินาแบบจารีตของล้านนา สังคมของล้านนาภายใต้ระบบศักดินาไทธำรงอยู่ได้จนถึงสมัยที่จักรวรรดินิยมตะวันตกเข้าแทรกแซง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมอย่างไม่เคยเกิดขึ้นมาก่อน

เศรษฐกิจของล้านนาก่อนการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เป็นเศรษฐกิจธรรมชาติที่เน้นการเกษตรเพื่อยังชีพเป็นหลัก โดยมีการค้าขายแลกเปลี่ยนทั้งในชุมชนระหว่างชุมชนมาโดยตลอด แต่ว่าการค้าขายแลกเปลี่ยนของชาวบ้านนั้นไม่ได้มุ่งเพื่อกำไรสูงสุด และชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้ยังชีพด้วยการค้าแต่เพียงอย่างเดียว มักทำนาในฤดูเพาะปลูกและค้าขายในฤดูแล้งหรือเมื่อเสร็จจากภาระการเก็บเกี่ยวแล้ว การค้าขายแลกเปลี่ยนในล้านนานั้นพัฒนาขึ้นเนื่องจากสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยาและสภาพภูมิอากาศที่เอื้อประโยชน์หรือขัดขวางการผลิตทางการเกษตร การเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นเฉพาะที่ท้องถิ่นอื่นๆไม่มี ตลอดจนลักษณะทางชาติพันธุ์ของประชากรในแต่ละชุมชนของล้านนาที่มีส่วนกำหนด

^๑ Lilian Johnson Curtis, *The Laos of North Siam* (Philadelphia: Westminster Press, 1903), p.123.

^๒ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียวได้แบ่งชนชั้นในสังคมเชียงใหม่ เป็น ๓ ชนชั้น คือ ชนชั้นสูง เป็นชนชั้นปกครอง ชนชั้นกลางได้แก่ ประชาชนหรือไพร่เมือง เป็นชนชั้นที่ถูกปกครองและชนชั้นต่ำ คือ ข้าหรือทาส อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, “การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับใบลานในภาคเหนือ.” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐), หน้า ๙๒. แต่ชนชั้นกลางดังกล่าวไม่เหมือนกับชนชั้นกลางในระบบทุนนิยมสมัยใหม่

ความสามารถหรือความชำนาญในการผลิตหรือการเป็นเจ้าของเทคโนโลยีเฉพาะ เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดความถนัดหรือความชำนาญเฉพาะในการผลิต ทำให้เกิดความจำเป็นที่ชุมชนต่างๆจะต้องมีการพึ่งพาอาศัยและแลกเปลี่ยนผลผลิตซึ่งกันและกัน แม้ว่าระบบเศรษฐกิจธรรมชาติของล้านนาจะมีแนวโน้มเป็นเศรษฐกิจการเกษตรแบบเลี้ยงดูตนเอง แต่ก็มีการค้าขายระหว่างชุมชนหมู่บ้านหรือเมือง และการค้าขายทางไกลโดยพ่อค้าต่างชาติอยู่เสมอ ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปลูกข้าวไม่พอเพียงในบางท้องที่ หรือข้อได้เปรียบที่บางท้องที่เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่หายากบางชนิด ทำให้เกิดการจัดกระบวนการผลิตใหม่ในท้องที่เหล่านั้นให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยการระดมแรงงานและทรัพยากรที่มีอยู่ผลิตสินค้าเฉพาะของตนเองเพื่อนำไปค้าขายแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ตนเองผลิตไม่ได้หรือผลิตได้ไม่พอเพียงกับชุมชนอื่น

การค้าขายแลกเปลี่ยนในสังคมล้านนากะทำกันในหลายระดับ มีการติดตลาดในหมู่บ้านโดยการรวมตัวกันของหลายๆหมู่บ้าน ในลักษณะของตลาดหมุนเวียน ส่วนใหญ่เป็นตลาดนัดที่มีการค้าขายทุก ๓ หรือ ๕ วัน^๑ ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของตลาดไท ไม่ว่าจะเป็นตลาดในเชียงตุง ลาว สิบสองปันนา หรือล้านนา ในอดีตจะไม่มีตลาดถาวรทุกวัน แต่จะหมุนเวียนไปตามที่ต่างๆ ทั้งนี้เนื่องจากผู้ผลิตไม่สามารถจะมาทำการค้าได้ทุกวัน อีกทั้งความต้องการของผู้บริโภคก็ไม่มากนัก ตลาดจะเริ่มในตอนเช้ามืด โดยชาวบ้านนำสินค้าต่างๆที่ตนผลิตได้มาขายแล้วซื้อของใช้ เล็กๆน้อยๆกลับไป

การค้าในอีกระดับหนึ่ง คือ การค้าทางไกลในรูปของคาราวานพ่อค้า ทั้งพ่อค้าชาวนา พ่อค้าเงี้ยวและพ่อค้าฮ่อ พ่อค้าชาวนาและพ่อค้าเงี้ยวมักใช้วัวต่างขนสินค้า ในขณะที่พ่อค้าฮ่อใช้ล่อและม้าเป็นส่วนใหญ่ พ่อค้าเหล่านี้ทำหน้าที่เป็นตัวกลางในการขนถ่ายสินค้าจากท้องถิ่นหนึ่งไปสู่อีกท้องถิ่นหนึ่ง เป็นการกระจายผลผลิตและทดแทนการขาดแคลนผลผลิตในบางท้องถิ่น ทำให้เกิดความพอเพียงในทางเศรษฐกิจในท้องถิ่นต่างๆ^๒

ในระบบการผลิตของเศรษฐกิจแบบธรรมชาติของล้านนา ความแตกต่างทางสภาพแวดล้อมทางนิเวศวิทยา แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ และความแตกต่างทางชาติพันธุ์ของประชากร เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เศรษฐกิจแบบธรรมชาติของล้านนานั้นมีการผสมผสานของการค้าเข้ากับการเกษตรแบบยังชีพมาโดยตลอด โดยที่การค้าขายแลกเปลี่ยนในสังคมศักดินาไทนั้นเน้นการ

^๑ U.K., Lowndes' Journal, F.O. 69/55, 1871.

^๒ Ratanaporn Sethakul, "Political, Social and Economic Changes in the Northern States of Thailand, Resulting from the Chiang Mai Treaties of 1874 and 1883." (Ph.D dissertation, Northern Illinois University, 1989), pp. 59-61 รายละเอียดเกี่ยวกับพ่อค้าฮ่อและเงี้ยวอยู่ใน Holt Hallet, *A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States*. (Edinburgh and London: William Blackwood and Sons, 1890). และ Carl Bock, *Temple and Elephant: Travels in Siam in 1881-1882* (London: Sampson Low, Marton, Searle and Riverton, 1884).

สร้างความพอใจยิ่งมากกว่าการค้าเพื่อหวังกำไรสูงสุดและสะสมทุนเพื่อนำไปสู่ระบบการค้าอย่างเต็มที่ในสังคมทุนนิยมสมัยใหม่

การพัฒนาชุมชนขึ้นเป็นเมืองเป็นผลมาจากระบบการผลิตดังกล่าว เมืองในล้านนามีบทบาทมากกว่าการเป็นศูนย์กลางทางการปกครอง เนื่องจากการผลิตสินค้าเฉพาะถิ่นเป็นพื้นฐานของการค้าแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนที่ขยายตัว ทำให้เกิดตลาดที่เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าอยู่ในเมืองเพื่อสนองตอบความสัมพันธ์ในการค้าขายแลกเปลี่ยน ความต้องการ

สะดวกในการค้าขายและการขนส่งสินค้าจากชุมชนผู้ผลิตที่อยู่ห่างไกล เป็นแหล่งที่ผู้บริโภคหรือผู้ซื้อสามารถหาซื้อสินค้าได้ โดยไม่ต้องเดินทางไกลไปถึงแหล่งที่ผลิตที่อาจจะอยู่ห่างไกล การค้าได้ส่งเสริมความสำคัญของเมืองหรือการขยายตัวและขยายบทบาทของเมือง ตลอดจนอำนาจของผู้ปกครอง อย่างไรก็ตามในสมัยนี้การค้าให้ประโยชน์แก่ชนชั้นปกครองมากกว่าประชาชน จะเห็นได้ว่าชนชั้นปกครองได้รับผลประโยชน์จากการค้าในรูปของภาษีหรือค่าธรรมเนียมจากการซื้อขายสินค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการค้าขายของป่าซึ่งเป็นสินค้าสำคัญระดับภูมิภาคที่ส่งจากเมืองตอนในไปยังเมืองท่าชายฝั่งทะเล ทำให้การค้าขยายตัวกว้างขวาง

การค้ามีส่วนสนับสนุนฐานะทางเศรษฐกิจของชนชั้นปกครอง จะเห็นได้ว่าชนชั้นปกครองทุกยุคทุกสมัยของล้านนามีบทบาททางการค้า มีตำแหน่งขุนนางที่ทำหน้าที่ดูแลพ่อค้าต่างเมือง ตรวจตราสินค้า มีการผูกขาดสินค้าบางประเภทและตัดสินใจเกี่ยวกับการค้าขาย ผลผลิตที่ชนชั้นปกครองได้รับในรูปของภาษีและส่วยในระบบศักดินาไท ทำให้คนเหล่านี้เป็นผู้ครอบครองสินค้าจำนวนมากพอที่จะสามารถส่งขายให้กับพ่อค้าคาราวานที่เดินทางมาค้าขายอย่างสม่ำเสมอ เกิดเป็นรายได้สำคัญ นอกจากนี้การที่ชนชั้นปกครองสามารถเรียกเกณฑ์แรงงานไพร่มารับใช้

ตนเองได้นั้น มีส่วนส่งเสริมให้เกิดการผลิตสินค้าหัตถกรรมต่างๆที่ชนชั้นปกครองเป็นผู้ลงทุน โดยไม่ต้องเสียค่าจ้างแรงงานหรือค่าวัสดุ^๑ ชนชั้นปกครองโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสมัยเจ้าเจ็ดตนมีส่วนในการค้าขาย เป็นการหารายได้พิเศษ นอกเหนือจากการขายผลผลิตที่เหลือจากการบริโภคให้แก่พ่อค้าต่างถิ่นแล้ว เจ้านายยังมีร้านค้าเล็กๆของตนในตลาดเพื่อขายสินค้าที่รับซื้อมาจากคาราวานพ่อค้าที่มาเป็นครั้งคราว^๒ เจ้านายมีการซื้อสินค้ากักตุนไว้ขายเพื่อหวังผลกำไร^๓ โดย

^๑ Lilian Johnson Curtis, Ibid, p.121. และกรณีของเจ้าอุบลวรรณา น้องสาวของเจ้าแม่ทิพไกรสร ชายาพระเจ้าอินทวิชยานนท์ เจ้าหลวงเมืองเชียงใหม่ เป็นผู้ทำธุรกิจการค้าร่วมกับพ่อค้าต่างชาติ ในคัมของเจ้าอุบลวรรณาเองก็มีการผลิตสิ่งทอเพื่อขาย

^๒ U.K.,Lowndes'Journal, F.O.69/55, 1871.

เฉพาะอย่างยิ่งสินค้าฟุ่มเฟือยต่าง เช่น ผ้าไหม ผ้าแพร เพชรพลอย และเครื่องใช้ไม้สอยต่างๆ มีส่วนกระตุ้นการผลิตสินค้าเพื่อขาย เกิดความสัมพันธ์ในเชิงพึ่งพาระหว่างเมืองกับชนบท โดยที่ชนบทจะทำหน้าที่ผลิตสินค้าและส่งวัตถุดิบให้เมือง เมืองทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางการแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างหมู่บ้านและเมือง และทำหน้าที่ผลิตสินค้าที่จำเป็นต่อการยังชีพของชนบท ทำให้เมืองและชนบทนั้นเป็นส่วนหนึ่งของระบบเศรษฐกิจเดียวกัน

จากบทบาทหน้าที่ของเมืองดังกล่าวมาแล้ว จะเห็นได้ว่าเมืองเป็นชุมชนที่ผู้ที่อยู่อาศัยไม่ได้ทำการผลิตทางด้านเกษตรกรรมแต่อาศัยผลผลิตส่วนเกินจากแรงงานและการบริการของชนบท ผู้ที่อาศัยอยู่ในเมือง คือ ชนชั้นปกครอง ช่างฝีมือระดับสูง หรือผู้ชำนาญการ พ่อค้า และพระสงฆ์ จะเห็นได้ว่าเมื่อพระนางจามเทวีเสด็จขึ้นไปปกครองเมืองลำพูนหรืออาณาจักรหริภุญไชยนั้น พระนางได้ขออนุญาตประกอบทางประชากรที่สำคัญของเมืองไปด้วย ได้แก่ "...พระมหาเถรเจ้าทั้งหลาย ฝูงอันทรงพระไตรปิฎก ๕๐๐ คน กับคนฝูงเป็นผ้าขาว อันตั้งอยู่ในศีล ๕ ศีล ๔๕๐๐ คน ช่างสลัก ๕๐๐ คน ช่างแก้ว ๕๐๐ คน ช่างแหวน ๕๐๐ คน ช่างเงิน ช่างคำ ช่างเหล็ก ช่างทอง ช่างต้อง ช่างแต้ม ช่างไม้ละเยื่องละ ๕๐๐ หมอโหรา หมอยา พ่อเลี้ยงแม่เลี้ยง พ่อเวียก พ่อการเยื่องละ ๕๐๐ ..." ^๖ องค์ประกอบของประชากรดังกล่าวเป็นผู้ที่ประกอบอาชีพอยู่ในเมือง

เมืองที่สมบูรณ์ก่อตั้งขึ้นมาเมื่อล้านนาได้พัฒนาเข้าสู่สังคมที่มีชนชั้นที่มีการแบ่งแยกบทบาทหน้าที่อย่างชัดเจน มีระบบการเมืองที่สนับสนุนอำนาจของชนชั้นปกครอง ให้มีฐานะเหนือกว่าชนชั้นอื่นๆ เมืองในเบื้องต้นมีบทบาทหน้าที่ในการเป็นศูนย์กลางของการปกครอง แต่เมื่อความแตกต่างทางด้านนิเวศวิทยา การเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติและลักษณะหรือความชำนาญเฉพาะทางชาติพันธุ์ นำไปสู่การค้าขายแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน เพื่อทดแทนความไม่เพียงพอของระบบเกษตรแบบธรรมชาติ ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งพาซึ่งกันและกัน เมืองจึงก่อตั้งขึ้นเป็นศูนย์กลางทางการค้าขายแลกเปลี่ยน เป็นบทบาทที่เพิ่มขึ้นมาจากบทบาททางการเมือง

ประวัติศาสตร์สมัยใหม่ของล้านนา(พ.ศ.๒๔๑๖-๒๔๗๕) เริ่มเมื่ออำนาจจากภายนอกไม่ว่าจะเป็นรัฐบาลกรุงเทพหรือชาติตะวันตกรุกคืบเข้ามาสู่ล้านนา การเข้ามาของชาติตะวันตกมีผลต่อประวัติศาสตร์ล้านนา นักประวัติศาสตร์ไทยมักให้ความสำคัญกับสนธิสัญญาบาวีริงพ.ศ. ๒๓๙๘ ที่เปิดโอกาสให้ต่างชาติเข้ามาทำธุรกิจโดยที่รัฐบาลไทยต้องรับผิดชอบในชีวิตและ

^๖ ดังเช่นกรณีกรรยาของเจ้าเมืองเชียงราย ซื้อสินค้าด้วยชามจากพ่อค้าไ้ขายให้กับชาวบ้าน Carl Bock, Ibid, p.313.

^๗ สงวน โชติสุขรัตน์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๕-๑๖.

ทรัพย์สินของคนต่างชาติ เมื่อคนในบังคับอังกฤษเข้ามาทำมาหากินในล้านนาและเผชิญปัญหาความไม่สะดวกหรือไม่ปลอดภัยเนื่องจากระบบการบริหารราชการที่ไม่ทันสมัยหรือไม่มีประสิทธิภาพในมุมมองของชาวตะวันตก จึงเกิดการร้องเรียนหรือเรียกร้องค่าเสียหายที่เกิดขึ้นจากเจ้านายและข้าราชการของล้านนา ทำให้เกิดเป็นคดีความยืดเยื้อที่เสี่ยงต่อการที่อังกฤษจะถือโอกาสเข้าผนวกล้านนาเหมือนกับที่ทำกับพม่ามาแล้ว^๑

รัฐบาลกรุงเทพได้ใช้การคุกคามของอังกฤษเป็นข้ออ้างในการแทรกแซงการปกครองของเจ้านาย สร้างระบบการปกครองแบบรัฐชาติสมัยใหม่ขึ้น การปฏิรูปการปกครองในล้านนาโดยรัฐบาลกรุงเทพเริ่มตั้งแต่การทำสัญญาเชียงใหม่พ.ศ.๒๔๑๖ กับอังกฤษ^๒ เพื่อแก้ปัญหาการทำป่าไม้ ปัญหาคดีความและปัญหาใจผู้ร้ายบริเวณพรมแดนล้านนากับพม่า ที่ทำให้คนในบังคับอังกฤษสูญเสียผลประโยชน์ ตลอดจนชีวิตและทรัพย์สิน สัญญาเชียงใหม่ฉบับนี้ได้เริ่มการส่งข้าราชการไทยไปประจำอยู่ที่เชียงใหม่เป็นครั้งแรก โดยที่รัฐบาลมีนโยบายในขั้นต้นที่จะกำกับดูแลการทำงานของเจ้านายไม่ให้เกิดกรณีพิพาทกับคนในบังคับอังกฤษ แต่สถานการณ์ในล้านนาไม่ดีขึ้น อังกฤษได้เรียกร้องให้ไทยทำสัญญาเชียงใหม่ฉบับที่ ๒ พ.ศ.๒๔๒๖ ซึ่งกำหนดให้มีรองกงสุลอังกฤษประจำอยู่ที่เชียงใหม่เพื่อดูแลคนในบังคับอังกฤษ การที่รัฐบาลไทยต้องยอมให้อังกฤษมีข้าราชการประจำอยู่ในล้านนา ทำให้ไทยพยายามที่จะเข้าจัดระบบบริหารราชการด้วยตนเอง เพื่อป้องกันปัญหาการยึดอำนาจของอังกฤษในภาคเหนือ อย่างไรก็ตามสัญญาเชียงใหม่ทั้งสองฉบับได้เปิดโอกาสให้กรุงเทพทางไปสู่การปฏิรูปการปกครองเพื่อสร้างระบบรวมศูนย์อำนาจ พร้อมๆกันไปกับการปูทางให้ระบบทุนนิยมตะวันตกเข้ามาครอบงำเศรษฐกิจของล้านนาหรือภาคเหนือในเวลาต่อมา^๓

การปฏิรูปการปกครองของไทยเริ่มอย่างจริงจังในราวพ.ศ.๒๔๒๗ เมื่อสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จไปเชียงใหม่ในฐานะข้าหลวงพิเศษ พระองค์ได้ริเริ่มการปฏิรูปในเบื้องต้น โดยพยายามที่จะให้มีผลกระทบต่องเจ้านายน้อยที่สุด กระบวนการปฏิรูปการปกครองที่กินเวลาดังแต่พ.ศ.๒๔๒๗-๒๔๔๒ แสดงให้เห็นอำนาจที่มั่นคงของเจ้านายที่ยากที่จะสั่นคลอนได้ รัฐบาลไทยต้องดำเนินนโยบายประนีประนอมมาโดยตลอด การปรับเปลี่ยนต่างๆนั้นต้องกระทำโดยระมัดระวัง ไม่สามารถยกเลิกระบบเก่าได้ทันที เพราะเกรงการต่อต้านของเจ้า

^๑ ดูรายละเอียดใน พรพรรณ จงวัฒนา, “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๐๑-๒๔๔๕).” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗).

^๒ ดูรายละเอียดในรัตนพร เศรษฐกุล, “ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.๒๔๑๖-๒๔๘๐.” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔).

^๓ ดูรายละเอียดใน Ratanaporn Sethakul, Ibid.

นาย จะเห็นได้ว่ากรมหมื่นพิชิตปรีชากรแต่งตั้งตำแหน่งการบริหารราชการใหม่ ที่เรียกว่า “เสนาหกดตำแหน่ง”^๑ โดยยังคงรักษาอำนาจของเจ้านายระดับสูงเอาไว้ การแทรกแซงในกรณีการทำปาไมและการเก็บภาษีก็ยังไม่ได้อำนาจเด็ดขาด หลังจากที่ยกกรมหมื่นพิชิตปรีชากรเสด็จกลับกรุงเทพ การปฏิรูปของพระองค์ก็ชะงักลงเนื่องจากเจ้านายต่อต้านและข้าหลวงนั้นไม่มีบารมีพอที่จะควบคุมเจ้านายได้ การตอบโต้การปฏิรูปครั้งนี้ คือ กบฏพญาปราบ พ.ศ.๒๔๓๒ ซึ่งเป็นการรวมตัวกันของชาวบ้านเพื่อต่อต้านระบบภาษีแบบใหม่ที่รัฐบาลกรุงเทพกำหนดขึ้น และได้ก่อความเดือดร้อนแก่ชาวบ้านอย่างมาก

การปฏิรูปที่มีผลกระทบต่อการเมืองของล้านนามากที่สุด คือ การปฏิรูปของพระยาศรีสทเขตในพ.ศ.๒๔๔๒ รัฐบาลไทยได้ทำการปฏิรูปการปกครองในหลายด้าน แต่ที่สำคัญและส่งผลกระทบอย่างรุนแรงต่อล้านนา คือ การปฏิรูปในครั้งนี้ได้ยกเลิกระบบไพร่ซึ่งเท่ากับยกเลิกระบบศักดินาไทยของล้านนา ทำลายความสัมพันธ์ในระบบอุปถัมภ์ระหว่างชนชั้นปกครองกับประชาชน การปฏิรูปการปกครองของรัฐบาลกรุงเทพนั้นไม่ได้เพียงลดอำนาจของเจ้านายซึ่งมีอำนาจเป็น “เจ้าชีวิต” ของประชาชน รัฐบาลกรุงเทพอ้างว่าได้พยายามสร้างระบบการปกครองที่มีพื้นฐานอยู่บนกฎหมายและระบบระเบียบที่ถูกต้องชอบธรรม เป็นการปรับเปลี่ยนรูปแบบการปกครองแบบจารีตที่ล้าหลังของล้านนาให้ทันสมัยแบบตะวันตก โดยมีการจัดแบ่งหน่วยงานในการบริหาร ให้มีบทบาทหน้าที่ของตนเองที่ชัดเจน ไม่ให้ซ้ำซ้อนกันทั้งยังนำเอากฎหมายแบบตะวันตกมาใช้โดยที่ทุกคนอยู่ภายใต้กฎหมายเดียวกัน

กงสุลอังกฤษในขณะนั้นมองว่าการปฏิรูปการปกครองเป็นประโยชน์สำหรับประชาชนล้านนาเป็นอย่างมาก^๒ แม้จะต้องเสียภาษีมากขึ้นแต่ก็ได้รับความมั่นคงปลอดภัยในการดำรงชีวิตมากขึ้นเช่นกัน อย่างไรก็ตามระบบภาษีใหม่ในระยะแรกเป็นเหมือนดาบสองคม การเสียภาษีแบบใหม่ไม่ได้รับประกันว่าประชาชนจะได้รับความสงบสุขหรือปลอดภัยในฐานะประชาชนผู้เสียภาษี เนื่องจากการใช้ระบบภาษีใหม่มีผลกระทบต่อโครงสร้างทั้งหมดของล้านนา ประชาชนได้ประโยชน์และเดือดร้อนในเวลาเดียวกัน ตัวอย่างเห็นได้จากกบฏพญาปราบและกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ในปี ๒๔๓๖ และ ๒๔๔๕ การปฏิรูปของกรุงเทพนำเอาความเปลี่ยนแปลงหลายอย่างเข้าสู่ล้านนา เช่น การยกเลิกระบบทาส การใช้ระบบภาษีที่ดินใหม่และระบบภาษีรายหัวที่ควรนำไปสู่การปรับปรุงมาตรฐานการดำเนินชีวิต ส่งเสริมให้ชาวบ้านเป็นเจ้าของปัจจัยในการผลิตที่สำคัญ

^๑ สวัสดิ์ ประยูรเสถียร, “การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๓๖-๒๔๗๖).” (ปริญญาณิพนธ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๒), หน้า ๙๐-๙๒.

^๒ U.K., Archer to Gould, F.O. 69/123, 12 November 1888.

แต่รัฐบาลกรุงเทพซึ่งนำการเปลี่ยนแปลงต่างๆเหล่านี้เข้ามาไม่สามารถดูแลประชาชนได้ดีกว่าเดิม ประชาชนในชนบทที่ห่างไกลยังถูกควบคุมโดยข้าราชการระดับท้องถิ่นได้แก่ นายแขวงและนายแคว่น การที่ประชาชนจะได้รับสิทธิเป็นเจ้าของที่ดินของตนเองเพาะปลูกอยู่ก็ต้องอาศัยบารมีหรือความช่วยเหลือจากข้าราชการท้องถิ่นเหล่านี้ ทำให้ระบบอุปถัมภ์ที่ถูกประนามว่าเป็นระบบที่ทุจริตประชาชนย้ายจากเจ้านายท้าวขุนเดิมไปสู่ผู้อุปถัมภ์รายใหม่อันได้แก่ ข้าราชการไทย และนายทุนต่างชาติ^๑

ยิ่งไปกว่านั้นรายได้จากภาษีชนิดใหม่ส่วนใหญ่ที่เก็บได้ถูกส่งไปกรุงเทพมากกว่าที่จะนำมาใช้พัฒนาเศรษฐกิจและสังคมภาคเหนือ^๒ ปัญหาสำคัญที่เกิดขึ้นกับระบบภาษีใหม่ คือ เกิดการเปลี่ยนแปลงสองอย่างขึ้น ได้แก่ การเปลี่ยนจากเกณฑ์แรงงานเป็นการเสียภาษีและจากการเสียภาษีเป็นผลผลิตเป็นการเสียเป็นเงิน ดังนั้นปัญหาที่เกิดขึ้นไม่ได้เกิดจากการเสียภาษีเพิ่มขึ้นเท่านั้นแต่เป็นการเสียภาษีในรูปแบบที่แตกต่างไปจากเดิม เศรษฐกิจของล้านนาเดิมเป็นเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเอง มีการใช้น้อยมาก ดังนั้นประชาชนจึงเดือดร้อนอย่างมากเมื่อต้องเสียภาษีเป็นเงิน ประชาชนต้องเข้าสู่ระบบตลาดและการผลิตเพื่อขายหรือขายแรงงาน เพื่อจะได้เงินมาเสียภาษี ซึ่งเป็นความไม่เคยชินและสร้างความยุ่งยากให้แก่ประชาชน ดังนั้นเมื่อต้องเผชิญกับการทุจริตหรือการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม ปฏิกริยาตอบโต้จึงรุนแรง ไม่เพียงแต่กับกฎหมายปราบและกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ ยังมีการจลาจลของชาวบ้านในอำเภอต่างๆที่แสดงออกเป็นการต่อต้านระบบใหม่และการจัดการของผู้ปกครองใหม่ที่แต่งตั้งโดยรัฐบาลกรุงเทพ

ในฐานะผู้ปกครองใหม่ข้าราชการไทยบางคนมีพฤติกรรมทุจริตฉ้อราษฎร์บังหลวงและข่มเหงราษฎรเพื่อผลประโยชน์ส่วนตัวหรือความดีความชอบในหน้าที่การงานของตนเอง รัฐบาลยกเลิกการเกณฑ์แรงงานแต่ข้าราชการไทยยังเรียกเกณฑ์แรงงานชาวบ้านอยู่บ่อยๆ การเรียกใช้แรงงานโดยไม่จ่ายค่าจ้างทำให้ค่าจ้างแรงงานในล้านนาอยู่ในอัตราต่ำ การยกเลิกระบบทาสยังทำให้ค่าจ้างแรงงานลดลง ชาวบ้านต้องทำงานเพิ่มขึ้นเพื่อให้ได้เงินเพียงพอที่จะเสียภาษีรายหัว บางคนต้องออกไปรับจ้างตลอดฤดูการเพาะปลูกเพื่อหาเงินสู้บาทมาเสียภาษี

แม้จะมีปัญหาอุปสรรคในการเก็บภาษีจากราษฎรที่ยากจนในภาคเหนือ แต่รายได้ของรัฐบาลจากภาษีก็เพิ่มขึ้น ดูจากตารางที่ ๑

ตารางที่ ๑.๑ ภาษีเงินผลประโยชน์แผ่นดินที่เก็บจากมณฑลพายัพ

^๑ Ratanaporn Sethakul, Ibid, p.303.

^๒ U.K., Gould to Satow, F.O. 628/10/157, 15 January 1885.

ระหว่างพ.ศ. ๒๔๔๖-๒๔๔๘^๑

เมือง	พ.ศ. ๒๔๔๖	พ.ศ. ๒๔๔๗	พ.ศ. ๒๔๔๘
เชียงใหม่	๓๙๓,๒๒๖	๖๘๑,๔๑๓	๗๓๐,๙๐๗
ลำพูน	๑๐๙,๒๘๐	๑๕๑,๓๐๒	๒๑๐,๖๒๖
ลำปาง(รวมเถิน)	๑๔๘,๙๗๒	๓๑๘,๑๓๙	๓๙๒,๓๑๙
น่าน	๑๒๔,๕๘๖	๑๔๓,๕๙๒	๔๐๖,๑๓๗
แพร่	๔๒,๘๑๕	๖๗,๗๒๐	๙๔,๓๐๐
รวม	๘๑๘,๘๗๙	๑,๓๖๑,๗๙๖	๑,๘๓๔,๒๘๙

รายรับเหล่านี้ส่วนใหญ่ถูกใช้ในการบริหารราชการและส่งเข้าท้องพระคลังที่กรุงเทพ กงสุลอังกฤษรายงานว่า รัฐบาลไทยทำให้ภาคเหนือยากจนลงโดยการขูดรีดเอาเงินออกไปมากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ไม่ได้ใช้เงินเพื่อพัฒนาท้องถิ่นด้วยการสร้างโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นสำหรับชาวบ้านอย่าง เช่น สาธารณูปโภค ถนนและการสื่อสารใดๆ^๒

ประชาชนส่วนใหญ่ของล้านนาเป็นชาวนาที่มีรายได้หลักจากการทำนาปลูกข้าวและมีรายได้เสริมจากการปลูกพืชในฤดูแล้ง การทำหัตถกรรม และการเก็บหาของป่าขาย การที่มีประชากรผู้บริโภคนอกที่ไม่ได้ผลิตเองมากขึ้นในล้านนา ได้แก่พวกแรงงานป่าไม้และพวกที่ทำงานในเมือง ราคาของข้าวจึงเพิ่มสูงขึ้น ซึ่งน่าจะมีผลดีต่อชาวนาผู้ผลิต อย่างไรก็ตามค่าจ้างแรงงานราคาถูกทำให้ชาวนาจำนวนมากต้องขายข้าวที่ควรเก็บไว้บริโภคประจำปีหลังฤดูเก็บเกี่ยวเพื่อหาเงินไปเสียภาษีรายหัว หลังจากนั้นก็ต้องขายแรงงานเพื่อหาเงินซื้อข้าวราคาแพงกิน หลายคนต้องขายสิ่งของเครื่องประดับที่มีค่า ชาวนาที่ยากจนต้องยืมข้าวจากเจ้านายหรือชาวนารวยเมื่อไม่สามารถคืนเงินหรือข้าวที่ยืมมาได้ก็ต้องสูญเสียที่ดิน กลายเป็นผู้เช่านาหรือแรงงานการเกษตรต่อไป

การลงทุนขนาดใหญ่ของต่างชาติในธุรกิจอุตสาหกรรมป่าไม้ น่าจะสร้างอาชีพเสริมโดยการเป็นแรงงานในป่าไม้ ซึ่งจะเป็นทางเลือกที่ดีสำหรับชาวบ้านที่ต้องมีรายจ่ายเป็นตัวเงินเพิ่มขึ้นกลับไม่สามารถแก้ปัญหาได้ กงสุลอังกฤษตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับแรงงานล้านนาว่า

...พวกเขาเฉื่อยชาและอาจจะเป็นไปได้ว่าสภาพร่างกายไม่เหมาะสม

^๑ หจข.ร.๕ ม.๕๘/๔๐ เรื่องจัดระเบียบเก็บเงินค่าราชการแลผลประโยชน์ในมณฑลพายัพ ลงวันที่ ๒๐ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๕. อ้างในสร้อยดี ประยูรเสถียร, อ้างแล้ว, หน้า ๒๓๖.

^๒ U.K., Report upon Shan Rising at Phre, F.O. 628/23/279, 23 July-14 August 1902.

ที่จะทำงานหนักอย่างต่อเนื่อง แม้จะมีแรงจูงใจเล็กน้อยที่ทำให้
 พวกเขายอมทนต่องานหนักและความโดดเดี่ยวในการทำป่าไม้ได้
 สักระยะหนึ่ง บริษัทอังกฤษและพ่อค้าไม้พม่าต้องยอมใช้แรงงาน
 ที่ด้อยคุณภาพเหล่านี้ ซึ่งเมื่อทำงานไปได้ระยะหนึ่ง ได้เงินไม่กี่
 รูปีไว้ในกระเป๋าแล้ว พวกเขา ก็จะกลับบ้านไปมวนยาสูบและนอน
 อาบแดด...^๑

การที่ชาวบ้านไม่กระตือรือร้นที่จะทำงานในป่าไม้อย่างที่บริษัทอังกฤษต้องการนั้นไม่ได้
 หมายความว่าชาวล้านนาขี้เกียจ อาชีพหลัก คือ การทำนาเป็นงานหนัก ใช้ระยะเวลาหลายเดือน
 กว่าที่จะได้เก็บเกี่ยวข้าว ต้องอาศัยแรงงานทุกคนในครอบครัวมาช่วยกันและต้องมีการแลก
 เปลี่ยนแรงงาน หรือ “เอามื้อ เอววัน” นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีหน้าที่รับผิดชอบต่อชุมชนของตน
 เอง ต้องร่วมมือกันในการดูแลระบบเหมืองฝายและความปลอดภัยของหมู่บ้าน ต้องช่วยเหลือกิจ
 การของเพื่อนบ้าน เช่น การปลูกเรือนใหม่ งานศพ งานแต่งงาน งานบวช ฯลฯ ตลอดจนมีส่วนร่วม
 ร่วมในงานประเพณีต่างๆ ของชุมชน พันธะทางสังคมเป็นอุปสรรคต่อการละทิ้งบ้านเรือนหรือ
 ครอบครัวออกไปรับจ้างทำงานในป่าหรือในที่อื่นๆ หรือออกไปทำการค้าติดต่อกันเป็นระยะเวลา
 นานๆ ไมเคิล มอร์แมนได้ศึกษาหมู่บ้านชาวลื้อที่เชียงคำ พบว่าลูกชายมักไม่เดินทางไปทำการค้า
 พร้อมพ่อ เพราะจะต้องมีแรงงานชายอยู่ในครอบครัว เพื่อดูแลครอบครัวและเพื่อเป็นตัวแทน
 ของครอบครัวในกิจกรรมทางสังคมต่างๆ^๒

ในล้านนามีเงินหมุนเวียนน้อย แม้จะมีการเก็บภาษีจากชาวบ้านมากขึ้น ล้านนาก็ไม่ได้
 มีเงินมากขึ้นในระบบใหม่ เพราะรัฐบาลกรุงเทพไม่ได้ลงทุนซ้ำในล้านนาด้วยเงินที่เก็บได้จากชาว
 ล้านนา ทุนทรัพย์ในท้องถิ่นร่อยหรอลงไปเรื่อยๆ แตกต่างกันไปในแต่ละท้องถิ่น ที่เชียงคำชาว
 บ้านจำนวนมากต้องขายครอบครัวและที่นา^๓ ส่วนที่น่านซึ่งการค้ายังไม่ขยายตัวแพร่หลาย ก็
 ต้อง

ซบเซาลงเนื่องจากเงินที่ควรสะสมเป็นทุนนั้นถูกส่งไปกรุงเทพ^๔

^๑ U.K., Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiang Mai, ZHC 1/6353, #2518.

^๒ Michael Moerman, “Chiangkham's Trade in the ‘Old Days’ ” in *Change and Persistence in the Thai Society*, eds. G. William Skinner and A. Thomas Kirsh (Ithaca, NY: Cornell University Press, 1975) ,p.162.

^๓ U.K., Lyle to Beckett, F.O. 628/23/279, 23 June 1902.

^๔ U.K., Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiang Mai, ZHC 1/6240, #2362.

การปฏิรูปไม่ได้ทำให้เกิดการพัฒนาสาธารณูปโภคสำหรับชาวบ้าน ชาวบ้านต้องดูแลตนเองเช่นเดิม ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุด คือ ระบบเหมืองฝายที่จะกำหนดว่าผลผลิตในปีนั้นๆจะเพียงพอต่อการบริโภคหรือไม่ การดูแลรักษาระบบเหมืองฝายเป็นงานที่สำคัญอย่างยิ่ง ชาวบ้านทุกหมู่บ้านที่ทำงานจะต้องคอยดูแลเองโดยรัฐบาลไม่เข้ามาช่วยเหลือ เช่น

...ทำความสะอาด ขุดลอกลำเหมืองไม่ให้มีเศษดินตะกอนสะสม
ซ่อมแซมคลองส่งน้ำและฝายให้แข็งแรงหรือสร้างใหม่ทุกปี หมั่น
ตรวจดูความแข็งแรงในช่วงน้ำหลาก ไม่ให้ฝายถูกทำลาย ซึ่งจะส่ง
ผลให้พืชเสียหาย งานเหล่านี้ทำด้วยแรงงานคน ไม่มีเครื่องมือ
เครื่องใช้ทุ่นแรง มักทำโดยครอบครัวที่มีหน้าที่ “กินน้ำ” จากลำ
เหมืองดังกล่าว...^๑

การรักษาระบบเหมืองฝายมีความสำคัญต่อปากท้องของชาวบ้าน นอกจากปัญหาธรรมชาติที่ทำลายเหมืองฝายของชาวบ้านแล้ว ภารกิจป่าไม้ก็ก่อปัญหาจากซุงที่ล่องมาตามลำน้ำ หากไม้ซุงล่องลงมาติดอยู่หลังฝายน้ำก็อาจทำให้ฝายแตก จนไม่อาจเก็บกักน้ำไว้ใช้ได้ตลอดฤดูการเพาะปลูกและทำให้พืชผลเสียหาย ยิ่งไปกว่านี้เจ้านายและบริษัทป่าไม้ไม่เคยชดเชยค่าเสียหายให้อย่างพอเพียง ทั้งให้ชาวบ้านแก้ปัญหาเอง เช่นกรณีของลำปางและแพร่ซึ่งมักขาดแคลนน้ำเนื่องจากระบบเหมืองฝายเสียหาย มีน้ำฝนน้อย และดินคุณภาพด้อยกว่าที่อื่นๆ ปัญหานี้ต่อเนื่องมานานโดยไม่ได้รับการแก้ไขจากเจ้านายเดิมและข้าราชการกรุงเทพ^๒ ระหว่างที่เกิดภาวะฝนแล้งในพ.ศ. ๒๔๒๘ ประชาชนที่อดอยากจำนวนมากต้องอพยพไปอยู่ที่อื่น ขณะที่คนที่ยังอยู่ที่เดิมต้องขาดอาหารจากพืชที่เรียกว่า “กลอย” มาหุงปนกับข้าวเพื่อ เพิ่มปริมาณอาหารให้พออิ่ม^๓ มีผู้บรรยายสภาพทุกข์ทรมานที่ลำปางในพ.ศ. ๒๔๓๕ ว่า

...มากกว่าสามสิบคนอดตายในหมู่บ้านทางใต้ของแม่น้ำจากบริเวณ
ที่เราอยู่...ผู้ประกาศศาสนารายงานว่าพบศพในบ้านที่ถูกทิ้งร้าง
จึงได้จุดไฟเผาบ้านและศพดังกล่าว ได้พบบ่อน้ำของหมู่บ้านเต็มไปด้วย
ด้วยศพของคนที่อดตาย ซึ่งเพื่อนบ้านหมดแรงที่จะช่วยเผาให้ ยังพบ
คนตายและคนนอนรอความตายข้างถนน...^๔

ปัญหาดังกล่าวสามารถแก้ไขได้โดยการจัดการที่มีประสิทธิภาพของทางราชการและ

^๑ John H. Freeman, Ibid, p.66.

^๒ U.K., Note of Travel, Part IV, Phre to Lakhon, P.R.O.30/33/21/1, December 1885.

^๓ U.K., Note of Travel, Part IV, Phre to Lakhon, P.R.O.30/33/21/1, December 1885.

^๔ Hugh Taylor, A Missionary Autobiography, Payap University Archives, nd., p.103.

งบประมาณที่เพียงพอสำหรับการก่อสร้างสาธารณูปโภค^๑ เช่น ระบบเหมืองฝายและการคมนาคม แต่รัฐบาลกรุงเทพมักให้ความสำคัญกับการเมืองเป็นลำดับแรก จะเห็นจากการที่เริ่มการสร้างทางรถไฟมาก่อนการปรับปรุงระบบการชลประทานซึ่งถือได้ว่าเป็นเส้นเลือดใหญ่ของระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านในล้านนา ทั้งนี้ก็เนื่องจากเส้นทางรถไฟสามารถแก้ปัญหาการปกครองและความสงบ

เรียบร้อยทางการเมืองได้ รัฐบาลเล็งเห็นว่าเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติ ในขณะที่ระบบการชลประทานเป็นประโยชน์เฉพาะชาวบ้านเท่านั้น เช่นเดียวกันการใช้งบประมาณในด้านการทหารก็มากกว่าการพัฒนาเศรษฐกิจ^๒

ควบคู่กันไปกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองการปกครองในล้านนาโดยรัฐบาลกรุงเทพ ซึ่งได้รับการสนับสนุนอย่างแข็งขันจากอังกฤษชาติมหาอำนาจตะวันตกที่มีผลประโยชน์ทางการค้ามากที่สุด ในล้านนา คือ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและเศรษฐกิจ ในการปฏิรูปการปกครอง พ.ศ. ๒๔๔๒ รัฐบาลกรุงเทพได้ยกเลิกระบบการสืบทอดอำนาจของเจ้านายในการปกครองล้านนา ลดผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ยกเลิกขนบธรรมเนียมเก่าๆ ส่งผลให้ศักดิ์ศรีทางสังคมของเจ้านายตกต่ำลง ที่เห็นชัด คือ ระบบศักดินาไทยถูกยกเลิก การเสียส่วยภาษีและการเกณฑ์แรงงาน ถูกแทนที่โดยการเสียภาษีที่ดิน เสียภาษีรายหัวสำหรับประชาชน และการให้เงินเดือนแก่ข้าราชการ เป็นการตอบแทนและชดเชยผลประโยชน์ที่เคยได้ตามระบบศักดินาไทย นอกจากนี้ได้เกิดระบบอุปถัมภ์แบบใหม่โดยกลุ่มคนในสังคมกลุ่มใหม่ในล้านนา ได้แก่ มิชชันนารีอเมริกัน ข้าราชการอังกฤษ นักธุรกิจต่างชาติ และข้าราชการไทย นอกจากข้าราชการไทยซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอำนาจทางการเมืองการ

ปกครองเช่นเดียวกับเจ้านายหัวขุนของล้านนาในสมัยก่อน คนกลุ่มอื่นนั้นเป็นกลุ่มที่มีอำนาจแทนเจ้านายหัวขุนเนื่องจากฐานะทางเศรษฐกิจ อิทธิพลทางการเมืองและอำนาจการคุ้มครองของกงสุลที่ทำให้สามารถสร้างระบบอุปถัมภ์ในสังคมล้านนาสมัยใหม่

บทบาทของกลุ่มผู้อุปถัมภ์ทางเศรษฐกิจนั้นอยู่กับบริษัทป้าไม้อังกฤษและนักธุรกิจหรือพ่อค้าต่างชาติ สัญญาเชียงใหม่พ.ศ. ๒๔๒๖ สนับสนุนการลงทุนของต่างชาติในล้านนา มีบริษัทป้าไม้ใหญ่ถึง ๕ บริษัททำไม้อยู่ในเมืองต่างๆ บริษัทบอร์เนียวมีสำนักงานอยู่ที่เชียงใหม่ ลำปาง และตาก ในขณะที่บริษัทบอมเบย์เบอร์มามีสำนักงานอยู่ที่ แม่สะเรียง แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ ลำปางและแพร่ บริษัทหลุยส์เลียวโนเวนส์ตั้งสำนักงานอยู่ที่ ลำปางและเถิน บริษัทเอง

^๑ U.K., Report for the Year 1891 on the Trade of Chiangmai, ZHC 1/5466, #1089.

^๒ David Feeny, *The Political Economy of Productivity : Thai Agricultural Development 1880-1975* (Vancouver and London: University of British Columbia Press, 1982) , p.103.

ไกลไทยตั้งสำนักงานอยู่ที่ลำปาง งาว และปง บริษัทของเดนมาร์ค คือ อีสต์เอเชียติกตั้งอยู่ที่แพร่ นอกจากนี้ยังมีบริษัทของฝรั่งเศสอยู่ที่เชียงใหม่ด้วย^๑

บริษัทใหญ่ๆเหล่านี้ได้เข้าแทนที่พ่อค้าไม้รายย่อยเนื่องจากมีเงินลงทุนมากกว่าสามารถที่จะว่าจ้างแรงงานและผู้ค้าไม้จ่ายในการดำเนินการเป็นระยะเวลายาวนานกว่าไม้ที่ถูกตัดฟันจะสามารถขนออกมาสู่ตลาดได้ บริษัทพวกนี้ว่าจ้างแรงงานจำนวนมาก มักเป็นพวกขมุซึ่งสู้งานหนักกว่าคนกลุ่มอื่นๆ^๒ ชาวบ้านทั่วไปรับจ้างทำงานกับบริษัทเหล่านี้เช่นกัน จากการที่ประชาชนส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร จึงรับจ้างได้เพียงช่วงระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เช่น ในฤดูแล้งรับจ้างงานไม้ ดูแลไม่ให้เกิดไฟไหม้ต้นไม้หรือท่อนซุงที่ตัดไว้แล้ว ทำถนนสำหรับช้างชักลากไม้ออกจากป่า ในช่วงที่ฝนตกหนักและน้ำในแม่น้ำมากพอจะล่องท่อนซุงตามลำแม่น้ำลงไป ชาวบ้านจำนวนมากจะรับจ้างทำงานร่วมกับช้างลากซุงลงไปจากหาดทรายริมน้ำและปล่อยให้ลอยตามน้ำไป ดูแลไม่ให้ท่อนซุงทับถมกันหรือขวางลำจนติดขัด ซึ่งมักจะเกิดขึ้นบ่อยที่ท่อนซุงขวางลำทำให้เกิดทับถมอยู่กลางแม่น้ำ ต้องเข้าไปจัดเรียงและล่องลงไปใหม่^๓ และงานเล็กๆน้อยๆอื่นๆ เช่น ตัดไม้ต้นเล็กๆเพื่อปลูกบ้านเรือน ทำไม้กระดานแปรรูป ตัดฟืน เก็บหวาย ยางไม้ และครั้งในป่า^๔

ในทางเศรษฐกิจการค้าเกิดการแข่งขันอย่างสูงระหว่างกลุ่มพ่อค้าคนกลางเดิม คือ พ่อค้าไตและฮ่อกับกลุ่มพ่อค้าชาวจีนที่เดินทางมาจากกรุงเทพในแวดวงการค้าส่งและค้าปลีกสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ ขณะที่อุตสาหกรรมไม้สักซึ่งเป็นธุรกิจที่ต้องลงทุนสูงนั้นถูกผูกขาดโดยบริษัทป่าไม้อังกฤษ ในตอนนี้องที่เราจะเห็นการเข้ามายึดหัวหาดหรือผูกขาดการค้าขายในลำนานาของคนต่างชาติ ซึ่งแน่นอนว่ากระทบต่อการค้าของคนในท้องถิ่นอย่างรุนแรง ส่งผลให้คนท้องถิ่นต้องถอนตัวออกจากธุรกิจการค้าและหันเข้าหาการเกษตรหรือการขายแรงงานเป็นส่วนใหญ่

นอกจากการทำไม้สักแล้วธุรกิจนำเข้าและส่งออกสินค้ามีความสำคัญยิ่งต่อเศรษฐกิจของล้านนาในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เดิมธุรกิจนี้ผูกขาดโดยพ่อค้าฮ่อและพ่อค้าไต มีพ่อค้าจีนจากกรุงเทพน้อย ในกลุ่มนี้พ่อค้าไตมีความสำคัญมากที่สุด ได้รับคำชมว่าเป็น “...คนที่ขยันทำการค้ามากกว่าพวกลาว...”^๕ คนไตเป็นคนกลุ่มน้อยที่มีจำนวนมากที่สุดกลุ่มหนึ่ง นอกจากการทำการค้าระยะทางไกลแล้ว ชาวไตยังทำธุรกิจป่าไม้ ทำร้านค้าปลีก และการค้าแร่ ก่อนที่พ่อค้าจีนจะเข้ายึดหัวหาดการค้าในตลาดของเมือง พ่อค้าไตคุมการค้าปลีกในเมืองใหญ่ๆ เช่น เชียงใหม่

^๑ Reginald Le May, *An Asian Arcady: The Land and Peoples of Northern Siam* (Cambridge: Heffer & Sons Ltd., 1926), p.58.

^๒ U.K., Report for the Year 1893 on the Trade of Chiang Mai, ZHC 1/5801, # 1601.

^๓ John H. Freeman, *Ibid*, p.75.

^๔ John H. Freeman, *Ibid*, p.74.

^๕ Thailand, McGilvary, *North Carolina Presbyterian*, Payap University Archives, 9 February 1870.

ไปถึงเมืองเล็กๆ เช่น เชียงคำ มีการสำรวจสินค้าที่จำเป็นไว้ขาย เช่น เสื้อผ้า เกลือ สีย้อมผ้าและน้ำมันก๊าด^๑

ทุกปีพ่อค้าไต้หวันจะนำขบวนวัวต่างจำนวนมากจากเชียงตุงมาถึงเชียงใหม่ นำสินค้าประเภท เครื่องเงิน ผ้าฝ้าย และกระดาษเข้ามาขาย บางทีก็ส่งสินค้า เช่น ม้าอย่างดีผ่านไปขายในพม่า หลังจากนั้นก็ซื้อสินค้าที่มะละแหม่งกลับไปขายที่เชียงใหม่ หรือซื้อสินค้าจากสุโขทัยประเภท กะปิ ปลาแห้งมา สินค้าที่พ่อค้าไต้หวันกลับไป คือ ฝ้าย เกลือ เหล็ก และหมาก^๒ พ่อค้าไต้หวันส่วนใหญ่เดินทางผ่านทางเมืองฝางและแม่ฮ่องสอน ขณะที่พ่อค้าไต้หวันค้าทางภาคเหนือตอนบน พ่อค้าพม่าและปะโอ (ตองสู) ทำการค้าอยู่ทางภาคเหนือตอนล่าง^๓

พ่อค้าฮ่อเป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่ทำการค้าขายในภาคเหนือมานาน พ่อค้าฮ่อไม่ได้นำสินค้าเข้าสู่ยูนนานโดยตรง แต่ทำหน้าที่เหมือนพ่อค้าคนกลางที่เร่ขายสินค้าของท้องถิ่นต่างๆ แล้วแต่ว่าสินค้าใดจะได้อำไรดี^๔ ตลอดเส้นทางการเดินทางจากยูนนานถึงรัฐไต ล้านนา และพม่า พวกฮ่อได้ตั้งสถานีหรือตัวแทนการค้าในเมืองใหญ่ๆ พวกนี้มาถึงเชียงใหม่ทุกๆ เดือนพฤศจิกายนของปี เอาสินค้าออกขายในตลาดแล้วเดินทางต่อไปถึงมะละแหม่ง ซื้อผ้าฝ้ายสี และผ้าทอต่างๆ ไปขายที่เชียงใหม่ การเดินทางจากเชียงใหม่ถึงมะละแหม่งไปกลับใช้เวลาประมาณหนึ่งเดือน หลังจากเดินทางสองสามเที่ยวพวกนี้ก็จะกลับยูนนาน นำเอาผ้าทอ รังนกจากมะละแหม่งหมากจากเชียงใหม่ ไปขายที่รัฐไตและที่เหลือกกลับยูนนาน^๕ พ่อค้าฮ่อได้สินค้าจากเมืองต่างๆ ของภาคเหนือเช่น สินค้าของแพร่ไปขายที่เชียงตุง โดยคาราวานพ่อค้าฮ่อเดินทางไปถึงท่าปลาหมู่บ้านบนฝั่งแม่น้ำยมทางใต้ของสุโขทัย แล้วซื้อเกลือนำมาแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่เมืองแพร่และนำเอาสินค้าของแพร่กลับไป^๖

ในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ตอนปลายพ่อค้าจีนจากกรุงเทพฯ มีความสำคัญในธุรกิจการค้าทางเรือเชียงใหม่-กรุงเทพฯ^๗ พวกนี้เริ่มอพยพมาอยู่เชียงใหม่ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๘ เพื่อหลบหนีปัญหาความวุ่นวายทางการเมืองภายในประเทศ พวกนี้เดินทางขึ้นมาจากภาคเหนือโดยเส้น

^๑ Michael Moerman, Ibid, p.156.

^๒ U.K., Report on the Trade of the Chiangmai Vice Consular District for the Year 1890, ZHC 1/ 5466, #938; U.K., Archer to Gould, F.O. 69/117, 10 July 1887.

^๓ U.K., Archer to Gould, F.O. 69/117, 10 July 1887.

^๔ U.K., Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai, ZHC 1/6568, # 2717.

^๕ U.K., Report on the Trade the Chiangmai Vice-Consular District for the Year 1890, ZHC 1/5466, #938.

^๖ U.K., Report for the Year 1891 on the Trade of Chiangmai, ZHC 1/5466, #1089.

^๗ ดูรายละเอียดในฐิติฤทธิ์ ชูชาติ, การค้าขายทางเรือในกลุ่มแม่น้ำปิงระหว่างภาคเหนือกับภาคกลางของประเทศไทย (พ.ศ.๑๙๓๙-๒๕๐๔) งานวิจัยสนับสนุนโดยมูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน, ๒๕๒๙.

ทางน้ำของแม่น้ำทั้งสี่สาย มาถิ่นฐานอยู่ตามเมืองใหญ่ มีจำนวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ เดิมเป็นเจ้าภาชี นายอากร แต่เมื่อรัฐเข้าไปจัดเก็บภาษีเองชาวจีนก็หันไปทำการค้าส่งและค้าปลีก พวกนี้ขยันและอดทนต่องานหนัก และพยายามที่จะสร้างฐานะให้ดีขึ้นเรื่อยๆ^๑ การเข้ามาทำการค้าของชาวจีนจากกรุงเทพฯ ทำให้ธุรกิจการค้าทางเรือตื่นตัวขึ้นมาก ปรากฏว่าปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ มีเรือสินค้าขึ้นล่องแม่น้ำปิงกว่าพันลำต่อปี^๒ ทำให้มีความต้องการแรงงานถ่อเรือที่มีความชำนาญพิเศษ ด้านนี้เป็นจำนวนมาก

ชาวจีนส่วนมากทำการค้า นำเอาสินค้าราคาถูกมาขายในภาคเหนือ สามารถแข่งขันกับผู้นำเข้าสินค้าชาวยุโรป บางคนก็มีเส้นสายกับพ่อค้าจีนในสิงคโปร์ทำให้นำเข้าสินค้าได้สะดวกโดยไม่ต้องผ่านคนกลางที่กรุงเทพฯ ใช้เวลาไม่นานพ่อค้าจีนก็เอาชนะพ่อค้าตะวันตกโดยการค้าสินค้าสำเร็จรูปที่เคยอยู่ในมือของพ่อค้าฝรั่งก็กลายเป็นธุรกิจของคนจีนตั้งแต่ราวพ.ศ. ๒๔๓๙^๓ พ่อค้าเหล่านี้นำเข้าสินค้าใหม่ๆ จากกรุงเทพฯ ที่หลังไหลเข้าสู่ล้านนาทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ขณะที่การผลิตสินค้าการเกษตรเพิ่มขึ้นเพื่อจะให้ได้เงินมาซื้อสินค้าต่างๆ การขยายตัวของการเมืองทำให้สภาพความเป็นเมืองขยายตัวขึ้นด้วยเช่นกัน ชาวจีนจากกรุงเทพฯ เป็นกลุ่มอำนาจใหม่ทางเศรษฐกิจ มีบทบาทสำคัญในการกระตุ้นการค้าในท้องถิ่น ลดความสำคัญของพ่อค้าคาราวาน พวกนี้อาศัยอยู่ในเมือง สร้างชุมชนของตนเอง เช่น ที่เชียงใหม่มีชุมชนของพ่อค้าจีนอยู่ที่ชุมชนวัดเกตการาม ซึ่งเดิมเป็นท่าเรือสินค้าและอยู่ตรงข้ามกับตลาดใหญ่ นอกจากนี้มีชุมชนชาวจีนอยู่ใกล้สถานีรถไฟและตลาดสันป่าข่อย การที่คนจีนเข้าทำธุรกิจการค้ามากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้กลายเป็นประชากรกลุ่มสำคัญของเมือง มักอยู่รวมๆ กันใกล้ท่าหน้า เส้นทางคมนาคม และตลาด ที่ลำปางคนจีนเป็นเจ้าของร้านและแผงลอยในตลาดส่วนใหญ่ มีชุมชนของคนจีนอยู่ริมฝั่งซ้ายของน้ำว้า^๔ เมื่อเส้นทางรถไฟมาถึงลำปาง ทำให้ชุมชนจีนที่สับตุยขยายตัวขึ้นมาก จนทำให้สับตุยเปลี่ยนจากหมู่บ้านเจียบๆ กลายเป็นเมืองเล็กๆ ที่คึกคักด้วยการค้า

ศูนย์กลางการค้าที่สำคัญของภาคเหนือ คือ เชียงใหม่ และลำปาง ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของคาราวานพ่อค้าจากญวนนาน รัฐไตและพม่า การค้าคาราวานได้ควบคุมการค้านำเข้าและส่งออกสินค้าในภาคเหนือเป็นเวลายาวนานก่อนการเข้ามาของคนจีนจากกรุงเทพฯ การค้า

^๑ ปลาย้อ ชนชนนท์, “บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อตัวและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย.”

(วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), หน้า ๔๒.

^๒ ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต** (กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๓๕), หน้า ๗๕.

^๓ U.K., Report for the Year 1896 on the Trade of Chiangmai, ZHC 1/6124, #2009.

^๔ U.K., Stringer to Captain H.M. Jones, F.O.628/14/200, 14 May 1891.

กับกรุงเทพต่างจากการค้าแบบเดิมที่คาราวานมาทางบก การค้ากับกรุงเทพต้องใช้ทั้งทางบกและทางน้ำ พ่อค้าใช้เรือขนของจากกรุงเทพถึงเมืองเถิน ขนขึ้นบกต่างวัวไปเชียงใหม่^๑ เพราะเส้นทางน้ำทางเหนือขึ้นไปมีเกาะแก่งมากเป็นอันตรายแก่การเดินเรือ

การเติบโตของการค้าในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ให้ประโยชน์แก่เจ้านายและพ่อค้าต่างชาติมากกว่าประชาชนส่วนใหญ่ กำไรจากการทำป่าไม้ ซึ่งเป็นธุรกิจที่เฟื่องฟูมากในสมัยนั้นตกอยู่กับเจ้านาย บริษัทต่างชาติ และรัฐบาลกรุงเทพ การส่งออกเงินตราสำหรับสินค้าราคาแพงไม่ได้กระทบเงินสำรองในล้านนา กงสุลอังกฤษตั้งข้อสังเกตว่า “...เงินรูปีไหลออกไปเรื่อยๆ ก็ไหลเข้ามาเรื่อยๆเช่นกัน...”^๒ การค้าส่วนใหญ่เป็นผลมาจากการหมุนเวียนของเงินตราที่ได้จากการค้าไม้และการจับจ่ายใช้สอยฟุ่มเฟือยของคนในบังคับอังกฤษ เจ้านายและกลุ่มชนชั้นสูงในท้องถิ่นซึ่งได้กำไรจากการค้า

เนื่องจากผลกำไรที่ไม่สม่ำเสมอจากการขยายตัวของการค้า ความต่างของรายได้เกิดขึ้นในภาคเหนือ ส่งผลให้กำลังซื้อของคนต่างกันไปด้วย คนในเมืองและคนที่ทำป่าไม้มีเงินจ่ายมากกว่าคนในชนบท ที่น่านตลาดท้องถิ่นมีความต้องการสินค้าน้อยเนื่องจากมีคนต่างชาติอาศัยอยู่ที่นี่น้อยมาก การที่มีเงินตราหมุนเวียนน้อยก็ทำให้กำลังซื้อสินค้าฟุ่มเฟือยน้อยลงด้วย^๓ พ่อค้าจีนที่ไปเปิดร้านค้าที่น่านอยู่ได้ไม่นานก็ต้องย้ายไปอยู่อุดรดิตถ์ พ่อค้าเหล่านี้พบว่าตลาดที่น่านรับได้แต่สินค้าราคาถูกและด้อยคุณภาพ และความต้องการก็น้อยมากจนไม่ได้กำไรจากการค้าเลย^๔

ชาวชนบทใช้เงินจากรายได้เสริมที่ได้มาจากการค้าวัวต่างและการขายข้าวเหลือกินราคาและจำนวนข้าวเป็นตัวกำหนดสำคัญสำหรับการค้าในภาคเหนือ หากราคาข้าวสูงขึ้นชาวบ้านก็มีแนวโน้มที่จะใช้เงินจับจ่ายมากขึ้น หากแนวโน้มผลผลิตจะน้อยคนจะซื้อน้อยลง^๕

จากเหตุการณ์และข้อมูลทางประวัติศาสตร์ล้านนา จะเห็นได้ว่าเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในอดีตนั้นมีความเป็นอิสระในตัวเอง เนื่องจากสภาพการผลิตทางการเกษตรที่เลี้ยงดูตนเองได้ในขณะที่มีการค้าเสริมสำหรับสินค้าที่ขาดแคลน สภาพทางภูมิศาสตร์ที่ยากแก่การเข้าถึงและความ

^๑ John H. Freeman, Ibid, pp.90-91.

^๒ U.K., Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai, ZHC 1/6240, #2362.

^๓ U.K., Report for the Year 1896 on the Trade of Chiangmai, ZHC 1/6124, #2009.

^๔ U.K., Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai, ZHC 1/6240, #2362.

^๕ U.K., Report for the Year 1891 on the Trade of Chiangmai, ZHC 1/5466, #1089; U.K., Report for the Year 1894 on the Trade of Chiangmai, ZHC1/5801 #1601.

เข้มแข็งของวัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้าน การเข้าถึงของอำนาจหรือปัจจัยจากภายนอกจึงดำเนินไปอย่างช้าๆ ต้องอาศัยเวลาและกลไกที่มีประสิทธิภาพ การปฏิรูปการปกครองปี ๒๕๔๒ ไม่ได้นำเอาอำนาจของรัฐบาลกรุงเทพเข้าสู่ภาคเหนืออย่างทันทีทันใดและเต็มที่ กรุงเทพยังต้องใช้เวลาอีกหลายทศวรรษกว่าที่จะสามารถแทรกแซงชุมชนหมู่บ้าน ต้องปรับเปลี่ยนกลยุทธ์ในการปกครองท้องถิ่นให้สอดคล้องกับวัฒนธรรมพื้นบ้าน

บทที่ ๒

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือยุคปรับเปลี่ยนสู่ระบบทุนนิยม

(พ.ศ. ๒๔๔๒-๒๕๐๔)

งานวิจัยทางด้านเศรษฐกิจและสังคมในภาคเหนือตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองใน
รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับแรก
พ.ศ. ๒๕๐๔^๑ นั้นไม่ได้แสดงให้เห็นการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญในชุมชน
หมู่บ้านชนบทภาคเหนือ เพราะในช่วงเวลาดังกล่าวแม้จะเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญใน
โครงสร้างทางการเมืองจากการพัฒนาไปสู่ความเป็นรัฐชาติ แต่โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคม
ไม่ได้ปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็วเช่นโครงสร้างทางการเมืองเนื่องจากข้อจำกัดหลายประการ จาก
การสำรวจของคาร์ล ชิมเมอร์แมน ในปี ๒๔๗๓ ระบุว่าภาคเหนือในช่วงเวลานั้นกำลังปรับจาก
สภาพเศรษฐกิจแบบเลี้ยงดูตนเองมาเป็นระบบเศรษฐกิจการค้า เป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญและ
ศักยภาพในการพัฒนาเศรษฐกิจรองจากภาคกลางเท่านั้น^๒ แต่การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจใน
ภาคเหนือดำเนินไปอย่างช้าๆ อีกราวสองทศวรรษต่อมาคอนรัท คิงส์ฮิลล์ ศึกษาหมู่บ้านใน
อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ในระหว่าง พ.ศ. ๒๔๙๖-๒๔๙๗ พบว่าสภาพทั่วไปของภาคเหนือก็
ยังเป็นสังคมชาวนาในชนบท ชาวบ้านยังรักษาระบบการผลิตแบบดั้งเดิมที่ถูกควบคุมโดยชนบ-
ธนิยมประเพณี การค้าขายในชุมชนถูกควบคุมด้วยระบบวาทะกรรม เพราะลักษณะการ
ผลิตเพื่อยังชีพที่ดำเนินอยู่ทำให้อุปสงค์และอุปทานไม่ได้มีบทบาทกำหนดการเคลื่อนไหวของ
ตลาด ชาวบ้านส่วนใหญ่อยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพและสังคมชาวนา มีการผสมผสานกัน
ระหว่างการเพาะปลูกกับการเก็บหาของกินจากธรรมชาติและการล่าสัตว์ เห็นได้ชัดว่าในช่วงเวลา
ตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ถึงสงครามโลกครั้งที่สองสิ้นสุดลงแล้วก็ตาม ในภาคเหนือหลายๆ
แห่งระบบเศรษฐกิจแบบตลาดและระบบเงินตรายังไม่แพร่หลาย การขอปันหรือแลกเปลี่ยน
ผลผลิตเป็นวิธีของชาวบ้านที่ยังปฏิบัติอยู่ทั่วไป โดยเฉพาะอย่างยิ่งผลผลิตที่ปลูกเองหรือขึ้นตาม
ธรรมชาติ

ปัจจัยจากภายนอกมีผลกระทบต่อระบบการผลิตเพื่อยังชีพของชาวบ้านอย่างค่อยเป็น
ค่อยไป จะเห็นได้ว่าระบบการผลิตในภาคเหนือที่มุ่งสนองตอบต่อการค้าหรือการผลิตเป็น

^๑ Carle C. Zimmerman, Siam Rural Economic Survey, 1930-1931, (Bangkok: White Lotus, 1999) and
Konrad Kingshill, Ku Daeng-Thirty Years Later : A Village Study in Northern Thailand, 1954-1984, Special Report
#26, 1991.

^๒ Carle C. Zimmerman, Ibid, p.287.

อุตสาหกรรมเริ่มอย่างจริงจังเมื่อประมาณต้นทศวรรษ ๒๕๐๐ เป็นอุตสาหกรรมที่มีพื้นฐานบนผลิตผลทางการเกษตรของชาวบ้าน โดยเริ่มมีการแปรรูปวัตถุดิบในท้องถิ่นเพื่อการบริโภคภายในท้องถิ่นและเพื่อส่งออกไปสู่ตลาดส่วนกลาง มีโรงงานต่างๆ เช่น โรงสีข้าว โรงน้ำแข็ง โรงงานน้ำตาล โรงเลื่อยจักร โรงบ่มใบยาสูบ และโรงงานทอผ้า นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจไทยที่ใช้ทฤษฎีมาร์กซิสม์ในการศึกษาเห็นว่าการปรับเปลี่ยนทางเศรษฐกิจเกิดขึ้นช้าเพราะระบบการผลิตของไทยเป็นแบบเอเชีย (Asiatic Mode of Production) ซึ่งแต่เดิมผลผลิตส่วนเกินตกเป็นของกษัตริย์หรือชนชั้นปกครองหรือรัฐเกือบทั้งหมด ประชาชนทั่วไปหาเช่ากินค่าหรือหากินตามฤดูกาลไม่สามารถสะสมเพื่อการลงทุนได้ ความแข็งแกร่งของวัฒนธรรมชุมชนนอกจากจะทำให้ระบบการผลิตแบบยังชีพหรือระบบเศรษฐกิจหมู่บ้านซึ่งสามารถตอบสนองของความจำเป็นในการดำรงชีวิตของชาวบ้านคงอยู่อย่างเหนียวแน่นเป็นระยะเวลานาน ยังต่อต้านการแทรกแซงของการค้า ระบบทุน และระบบรัฐ การปรับเปลี่ยนในท้องถิ่นที่เกิดขึ้นอย่างช้าๆ ทำให้เห็นว่ารัฐเข้าถึงชุมชนท้องถิ่นได้จำกัด สำหรับกรณีของล้านนานั้นความจำกัดยังเพิ่มขึ้นเนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์และภูมิหลังทางวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น^๑

หลังการปฏิรูปการปกครองในภาคเหนือตอนบนในปี ๒๔๔๒ สภาพทางเศรษฐกิจยังเป็นการผลิตแบบยังชีพเป็นส่วนใหญ่ สอดคล้องกับโครงสร้างทางสังคมที่ขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์แบบเครือญาติและจารีตประเพณี การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจนขึ้นเรื่อยๆ คือ ความสัมพันธ์ระหว่างหมู่บ้านกับรัฐ รัฐได้เข้ามาแทรกแซงแสวงหาผลประโยชน์ในรูปแบบของการเก็บภาษีและการยึดครองกรรมสิทธิ์ในทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งป่าไม้ อำนาจของรัฐเข้าแทรกแซงชุมชนหมู่บ้านมากขึ้น จากการปกครองอยู่ในระดับบนและทิ้งให้ชุมชนหมู่บ้านจัดการปกครองตนเองภายใต้การกำกับดูแลต่างๆของรัฐ ในพ.ศ. ๒๔๙๘ รัฐบาลจึงเข้าควบคุมการปกครองท้องถิ่นด้วยการจัดการเลือกตั้งผู้ใหญ่บ้าน ควบคุมปัจจัยการผลิตด้วยการให้ชาวบ้านแจ้งการถือครองที่ดินเพื่อออกแบบแจ้งการครอบครองที่ดินที่เรียกว่าใบส.ค.๑^๒ ซึ่งไม่เพียงแต่จะรับรองการใช้ที่ดินแต่ทำให้รัฐสามารถเก็บภาษีได้อย่างมีประสิทธิภาพอย่างไม่เคยทำได้มาก่อน กล่าวได้ว่ารัฐแลกการรับรองสิทธิในที่ทำกินกับภาษีจากชาวบ้าน

การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในรัชสมัยพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสนับสนุนการเข้ามาของระบบทุนนิยมตะวันตก สร้างความมั่นใจให้กับการลงทุนของต่างชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่ง

^๑ งานศึกษาประวัติศาสตร์เศรษฐกิจที่ใช้ทฤษฎีนี้ คือ งานของศาสตราจารย์ดร.ฉัตรทิพย์ นาถสุภา ชูลีห์ ชูชาติ และปลาย่อ ชนนวนนท์

^๒ พรใจ เต็มวารี, "การเปลี่ยนแปลงความมั่นคงในการถือครองที่ดินในประวัติศาสตร์ของสังคมชนบทภาคเหนือ : กรณีศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่." (วิทยานิพนธ์มานุษยศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔), หน้า ๔๕.

ธุรกิจป่าไม้ การค้าขายสินค้าสำเร็จรูปจากตะวันตก และการเข้ามาลงทุนค้าขายสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคของพ่อค้าจีนเพื่อสนองความต้องการสินค้าเฉพาะของกลุ่มข้าราชการไทยและชุมชนชาวตะวันตก ส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจของภาคเหนือเปลี่ยนแปลงไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบเงินตราอย่างช้า ๆ^๑ นอกจากนี้การปฏิรูประบบภาษีที่ยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานและเก็บเงินค่าหัวหรือภาษี ๔ บาทจากชายฉกรรจ์อายุ ๑๘-๖๐ ปีแทน ทำให้ชาวบ้านต้องหันไปทำการผลิตเพื่อขาย หรือรับจ้างเพื่อจะได้เงินมาเสียภาษีให้กับรัฐ คนที่หาเงินไม่ได้ก็ต้องขายที่ดินทรัพย์สินเพื่อเสียภาษีหรือหนีไปอยู่ในเขตที่อยู่ห่างไกลออกไป บางคนหนีออกไปอยู่เมืองชายแดนพม่าและลาว ชาวบ้านที่มีทุนรอนอยู่บ้างจะเริ่มทำการค้ามากขึ้น โดยนำสินค้าจากท้องถิ่นของตนเองไปขายยังพื้นที่ขาดแคลนและซื้อสินค้าต่างถิ่นมาขาย อย่างไรก็ตามในระยะแรกๆแม้รัฐจะเริ่มเข้ามาเก็บเกี่ยวผลประโยชน์จากชุมชนหมู่บ้านได้มากขึ้น แต่ก็ยังเข้ามาไม่ถึงชุมชนอย่างแท้จริง ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังผลิตเพื่อบริโภคเองมากกว่าขายและอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติยังอยู่กับชุมชน

๒.๑ เพาะปลูก เก็บหา และล่าสัตว์: ระบบผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเองในชุมชนหมู่บ้าน

ภาคเหนือเป็นพื้นที่ที่มีความหลากหลายทางภูมิศาสตร์ที่ส่งผลต่อพลังการผลิตของชุมชนและความหลากหลายของทรัพยากรธรรมชาติที่เลี้ยงดูชุมชน ชาวบ้านพัฒนาระบบการผลิตของตนเองตามลักษณะที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ของชุมชน ลือชัย จุลาสัยและคณะได้สรุประบบการผลิตทางเกษตรของภาคเหนือตอนบนไว้โดยแบ่งเป็น ๓ ระบบ ตามลักษณะภูมิประเทศ คือ^๒

๑. ระบบที่สูง แม่ฮ่องสอนและตาก เป็นระบบที่มีพื้นที่ลาดชันในบริเวณหุบเขาและที่ราบสูง เป็นพื้นที่ที่มีประชากรเบาบาง ประชากรส่วนหนึ่งเป็นชนกลุ่มน้อยหรือชาวเขา ปลูกข้าวเหนียวและข้าวนาปีเป็นพืชหลัก มีพืชไร่หลายชนิดปลูกบนที่สูง และยังมีการปลูกผักชนิดต่างๆ

๒. ระบบที่ราบลุ่ม ซึ่งเป็นบริเวณส่วนใหญ่ของภาคเหนือตอนบนที่มีเมืองใหญ่ๆอยู่ในที่ราบลุ่มแม่น้ำสำคัญ เช่น แม่น้ำ ปิง วัง ยม และน่าน ตลอดจนแม่น้ำสายเล็กสายน้อยที่เป็นสาขาของแม่น้ำใหญ่ทั้งสิ้นสาย พื้นที่ดินสำหรับการเกษตรส่วนใหญ่เป็นที่นาปลูกข้าวเหนียวนาปีเพื่อการบริโภคระดับครัวเรือน มีระบบชลประทานที่มีประสิทธิภาพ เกษตรกรมีความสามารถในการ

^๑ ดูรายละเอียดใน Ratanaporn Sethakul, Ibid.

^๒ ลือชัย จุลาสัยและคณะ, การขยายการมีงานทำในภาคเหนือและการปรับปรุงคุณภาพสินค้าเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้และมูลค่าการส่งออกภาคเหนือ, รายงานวิจัยเสนอต่อสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และธนาคารโลก, มกราคม ๒๕๒๙, หน้า ๒-๒๔ และ ๒-๒๕.

เพาะปลูกสูง นอกจากข้าวมีการปลูกพืชผักต่างๆ เช่น หอม กระเทียม ถั่วเหลือง ชาเพื่อผลิตเมี่ยง และไม้ผลต่างๆ

๓. ระบบที่ดอน น่านและแพร่ มีพื้นที่นาจำกัด มักมีปัญหาน้ำขาดแคลนน้ำ จึงมักทำการผลิตพืชไร่เพื่อเสริมการผลิตข้าว พืชที่สำคัญคือ ยาสูบพันธุ์พื้นเมืองที่ส่งขายไปทั่วภาคเหนือ ดอนบน

ภายในพื้นที่ของชุมชนหมู่บ้าน ระบบการผลิตของชาวบ้านขึ้นอยู่กับสภาพภูมิประเทศที่ชุมชนหมู่บ้านตั้งอยู่ ชาวบ้านจัดระบบการเพาะปลูกของตนเองให้เหมาะสมกับลักษณะทางธรรมชาติของพื้นที่ และปริมาณของแหล่งน้ำธรรมชาติ โดยพยายามจะใช้พื้นที่ทุกลักษณะให้ได้ประโยชน์สูงสุด พื้นที่ของชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่งจะแบ่งได้ดังนี้^{*}

๑. ที่ป่ง เป็นที่เนินตะกอนริมแม่น้ำที่อุดมสมบูรณ์เนื่องจากการสะสมของตะกอนดินที่ไหลมากับน้ำ สมัยก่อนชาวบ้านที่อาศัยอยู่ใกล้เคียงมักใช้ปลูกพืชไร่หรือพืชสวนเพื่อบริโภคหรือขายโดยจะปลูกในช่วงก่อนและหลังฤดูน้ำหลาก หากเป็นบริเวณน้ำท่วมในฤดูน้ำจะปลูกพืชล้มลุกที่เก็บเกี่ยวผลเร็ว เช่น ยาสูบ แต่หากเป็นพื้นที่น้ำไม่ท่วมก็จะปลูกไม้ผลยืนต้น เช่น ลำไย ดังจะเห็นในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน

๒. ที่นา เป็นพื้นที่ราบลุ่มถัดจากที่ป่งเป็นที่เพาะปลูกที่สำคัญเพราะได้มีการปรับระดับให้เหมาะสำหรับการเพาะปลูกอย่างมีประสิทธิภาพ มีระบบจัดการน้ำเพื่อการเพาะปลูก พื้นที่เช่นนี้เหมาะแก่การทำนาปลูกข้าวนาปี หากมีระบบการชลประทานจะปลูกพืชในฤดูแล้ง

๓. ที่ดอน เป็นพื้นที่ลาดชันที่ไม่มีการปรับระดับเหมือนที่นา ต้องอาศัยน้ำฝนจึงมักใช้ปลูกพืชไร่ในฤดูฝน

๔. ที่สูง ในระดับความสูงตั้งแต่ ๔๐๐-๖๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ใช้ปลูกข้าวไร่ ข้าวโพดและพืชไร่อื่นๆ ตลอดจนปลูกพืชผักนอกฤดูในบางพื้นที่ มักเป็นการเพาะปลูกพืชแบบหมุนเวียนเพื่อให้ดินได้ฟื้นคืนความอุดมสมบูรณ์

๕. ที่สูงกว่าระดับ ๖๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล เป็นพื้นที่การผลิตของชาวเขาปลูกข้าวไร่ ข้าวโพด ผัก ถั่วต่างๆและฝิ่น ในบริเวณที่เป็นชอกเขาที่ปรับระดับพื้นที่ดินและควบคุมระดับน้ำจะสามารถใช้ทำนาค้า

ปัจจัยสำคัญในการผลิตของชุมชนหมู่บ้าน คือ ทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ และวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติได้แก่ ดิน น้ำ และป่า ส่วนทรัพยากรมนุษย์และวัฒนธรรม

* ลือชัย จุลาสัยและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๒-๓๖.

ได้แก่ แรงงาน และภูมิปัญญาท้องถิ่น ในยุคนี้ชาวบ้านต้องพึ่งปัจจัยเหล่านี้เป็นหลักที่สำคัญกว่าเงินทุน ชาวบ้านไม่ต้องมีเงินทุนก็สามารถผลิตได้เนื่องจากมีทุนจากธรรมชาติและทุนทางวัฒนธรรมที่ทุกคนเป็นเจ้าของและแบ่งปันกันใช้ประโยชน์อย่างพอควร ต่างจากสมัยหลังๆ ที่เงินทุนมีความสำคัญมากขึ้นเรื่อยๆ

เมื่อต้องพึ่งธรรมชาติเป็นหลัก ชาวบ้านจะปรับสภาพการผลิตของตนเองให้สอดคล้องกับสภาพภูมิประเทศของชุมชนหมู่บ้าน เพื่อจะพัฒนาระบบการผลิตให้สอดคล้องกับธรรมชาติ ตัวอย่างเช่น ชุมชนบ้านแม่ใจตั้งอยู่บนที่ราบลุ่มใกล้แม่น้ำปิงและน้ำแม่ควา ในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนเกษตรกรรมที่เน้นการทำนาในเขตพื้นที่ลุ่มที่สามารถรับน้ำจากลำห้วยแม่ใจและลำน้ำควา ชาวบ้านทำนาปีละหนึ่งครั้ง บางครัวเรือนมีการปลูกข้าวไร่เสริม ปลูกกระเทียม ยาสูบ ถั่วเหลืองและพืชผักอื่นๆ เพื่อบริโภคในครัวเรือน ชาวบ้านจะย่ำว่า "หลังจากทำนาก็ทำสวน อย่างอื่นไม่มีอะไร..."^๑ ในเขตที่สูงที่เป็นป่าพะยอมใช้ทำสวนและทำไร่ ตลอดจนเป็นแหล่งอาหารเสริมจากธรรมชาติของชาวบ้าน มีสัตว์เลี้ยงประเภทวัว ควาย ไข่ไก่ในไร่ในนา และมีช้างไว้ทำไม้ นอกเหนือจากหมู เป็ด ไก่ที่เลี้ยงไว้ในครัวเรือนเพื่อบริโภคและขาย ชาวบ้านมีอาชีพเสริมคือ การหาของป่า เลื่อยไม้ และเผาถ่าน มีการค้าขายจำกัด ทั้งหมู่บ้านมีพ่อค้าชาวนาเพียงไม่กี่คนที่เดินทางออกไปค้าขายภายนอก^๒ จะเห็นได้ว่าชาวบ้านให้ความสำคัญกับนามากที่สุดเพราะนานั้นหมายถึงการตั้งถิ่นฐานถาวร ความมั่นคงในชีวิต และประสิทธิภาพการผลิตสูงบนที่ดินขนาดเล็กจำกัด ระบบการทำนามาหมายถึงการที่ชุมชนมีแรงงาน ทุนสำรองและความพร้อมแล้ว รองจากนา คือ ไร่ ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อสำรองเลี้ยงชีพ ลงทุนลงแรงน้อยเหมาะสำหรับชุมชนที่เพิ่งเริ่มตั้งถิ่นฐานหรือขาดทรัพยากรน้ำ ทำให้ได้ผลผลิตต่ำและไม่แน่นอนเพราะควบคุมน้ำไม่ได้ ส่วนป่านั้นเป็นแหล่งของอาหาร ยารักษาโรค และอาหารโปรตีน

ในอดีตชาวบ้านดำรงชีวิตอยู่ภายใต้เศรษฐกิจยังชีพ กิจกรรมหลัก คือ ทำการเพาะปลูก เก็บหา และล่าสัตว์ มีความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องอาหารการกิน เน้นผัก ปลูกและผักป่าเป็นอาหารหลัก ไม่ให้ความสำคัญกับอาหารโปรตีนมากนัก เนื้อสัตว์มักเป็นอาหารพิเศษในเทศกาลต่างๆ เท่านั้น ไม่ต้องมีเงินก็อยู่ได้เพราะในทุ่งนาและป่ารอบๆ หมู่บ้านมีพืช

^๑ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อายุ ๔๙ ปี, บ้านเลขที่ ๔๓ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

^๒ สภาพของชุมชนหมู่บ้านแม่ใจ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ก่อนการตั้งมหาวิทยาลัยแม่ใจในปี ๒๕๓๗ ในสมคิด แก้วทิพย์, "การศึกษาเชิงนโยบายของผลกระทบจากการขยายตัวของชุมชนเมืองต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจสังคม และการจัดการทรัพยากรเกษตร : กรณีศึกษาชุมชนแม่ใจ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่." (วิทยานิพนธ์เทคโนโลยีการเกษตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยแม่ใจ, ๒๕๓๒), หน้า ๓๔.

อาหารธรรมชาติอุดมสมบูรณ์จนไม่ต้องเดือดร้อนกับการทำมาหากินเท่าใดนัก ชาวบ้านไม่ต้องพึ่งตลาดเพราะมีทุ่งนาและป่าเป็นแหล่งอาหารธรรมชาติที่ไม่ต้องซื้อหา^๑ สำหรับชาวบ้านภาคเหนือสมัยก่อนในนาไม่ได้มีเพียงข้าวแต่มีกบ กุ้ง หอย ปู ปลา และผักน้ำต่างๆ จึงเป็นแหล่งอาหารสำคัญที่เก็บหาได้ในช่วงที่กำลังทำนา นอกจากนี้ในช่วงเวลาที่ทำนาคนส่วนใหญ่จะทุ่มเวลาให้กับการเพาะปลูก ไม่มีเวลาออกไปซื้อขายทำให้ไม่มีสินค้าที่เคยออกไปขายตามหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงต้องหาอาหารในทุ่งนาแทน ซึ่งในฤดูทำนาเป็นเวลาที่อาหารอุดมสมบูรณ์เป็นพิเศษ เพราะเป็นช่วงฤดูฝนมีพืชผักธรรมชาติและสัตว์น้ำมาก

ชาวบ้านสามารถทำกิจกรรมได้หลายๆอย่างในเวลาเดียวกันเพื่อเพิ่มความอุดมสมบูรณ์

รูปที่ ๒.๑ การหาปลา

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ)

และสนองความต้องการในครัวเรือน ชาวบ้านที่ไถนาหรือปลูกนาจะจับกุ้ง หอย ปู ปลา กบ เขียดและสัตว์อื่นที่สามารถนำไปปรุงอาหารได้ พวกที่นำวัวควายไปเลี้ยงในป่าละเมาะใกล้เคียงหมู่บ้านหรือที่มักเรียกกันว่า "ป่าพะ" เป็นพื้นที่ป่าบนที่ดอนบริเวณที่ดินไม่อุดมแต่เป็นแหล่งอาหารและของใช้ในครัวเรือนที่สำคัญของชุมชนหมู่บ้านใกล้เคียง

ชาวบ้านจะถือโอกาสเก็บหาสิ่งจำเป็นในการดำรงชีพเช่นหอย ฟัน น้ำมันยางสำหรับทำคบไฟ อาหารหรือของป่าไปด้วยไม่ให้เสียเวลา อาหารจากป่าที่นิยมมาก คือ ผักป่า เช่น ผักหวาน หน่อไม้ และเห็ดประเภทต่างๆ นอกจากการเพาะปลูกหรือเลี้ยงสัตว์เพื่อเป็นอาหาร การหาอาหารในป่าก็ถือเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของชาวบ้าน ทำให้ชีวิตชาวบ้านใกล้ชิดผูกพันกับธรรมชาติ การใช้ประโยชน์จากป่าในสมัยก่อนเป็นไปเพื่อการบริโภคในครัวเรือนเป็นหลัก นำไปขายไม่มากนัก จึงไม่เกิดการล้างผลาญทรัพยากรธรรมชาติอย่างปัจจุบัน การหาอาหารตามธรรมชาติทำให้ชีวิตของชาวบ้านสะดวกสบายและอุดมสมบูรณ์ บางครั้งเก็บได้เหลือกินต้องแบ่งปันญาติพี่น้องหรือหมักดองรักษาไว้กินในเวลาอื่นๆ การเข้าป่าหาอาหารก็ยังเป็นกิจกรรมของหมู่คณะในหมู่บ้านอีกด้วย ชาวบ้านนิยมไปด้วยกันเป็นกลุ่มเพื่อความปลอดภัยเพราะบางครั้งอาจพบกับสัตว์ป่าที่ดุร้าย แต่ที่สำคัญการทำอะไรเป็นกลุ่มนั้นทำให้เกิดความสนุกสนานและรักใคร่สามัคคีร่วมทุกข์ร่วมสุขกันในชุมชน

^๑ สัมภาษณ์นางคำไฮ ไตรวุฒิวัฒนา, บ้านเลขที่ ๑๘๗ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

ในตำนานดั้งเดิมของภาคเหนือมักกล่าวถึงการล่าสัตว์ของผู้เฒ่าที่เดินทางไปพร้อมกับบริวารจำนวนมากและไปพบกับพื้นที่อุดมสมบูรณ์ทำให้เกิดการตั้งเป็นเมืองขึ้น แสดงให้เห็นว่าการล่าสัตว์เป็นกิจกรรมที่สืบทอดกันมาแต่โบราณ^๑ เพราะคนไม่นิยมกินสัตว์ที่ตนเองเลี้ยงไว้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งวัวควาย ซึ่งถือว่าเป็นบุญคุณใหญ่หลวง จึงต้องมีการล่าสัตว์ทั้งสัตว์บกและสัตว์น้ำเป็นการหาอาหารพิเศษ การล่าสัตว์มีทั้งล่าแบบหมู่และเดี่ยว ในการล่าหมู่มักเป็นการล่าสัตว์ใหญ่ต้องอาศัยกำลังคนมาก จะแบ่งเป็นสองกลุ่มแบ่งงานกันทำ โดยกลุ่มแรกเป็นกองหน้ามีหน้าที่ตีเกราะเคาะไม้ให้สัตว์ตกใจ วิ่งหนีไปในทิศทางที่กลุ่มที่สองซึ่งทำหน้าที่ยิงสัตว์ดักรออยู่ สัตว์ที่ยิงได้จะแบ่งปันกันอย่างทั่วถึงและยุติธรรม การล่าเดี่ยวมักเป็นการล่าสัตว์เล็กๆ ส่วนการจับปลาก็นิยมกันทำเป็นหมู่คณะเช่นกัน มีการกำหนดวันสำหรับตกปลาของหมู่บ้าน เพื่อช่วยกัน "ช่วงหนอง" วิดน้ำออกจนเห็นปลาดินขลุ่ยลึกลงในโคลน แล้วลงมือจับกันอย่างสนุกสนาน หรือไปตกปลาตามแม่น้ำด้วยกันเป็นกลุ่ม คุยกันไประหว่างเตรียมเบ็ด^๒

กิจกรรมการล่าสัตว์และการเก็บหาของป่าเป็นการเสริมการผลิตในชุมชน ทำให้ชุมชนมีความพอเพียงในการดำรงชีวิต การพึ่งพาฐานทรัพยากรของชุมชนทำให้เศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านมีความยืดหยุ่นสามารถรับมือกับปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น ปัญหาภัยธรรมชาติที่ทำให้ผลผลิตน้อยหรือราคาตลาดที่ไม่แน่นอน ป่าเป็นที่พึ่งของชาวบ้านมาโดยตลอดจนกระทั่งรัฐเข้ามาแทรกแซงการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและอ้างความเป็นเจ้าของแทนชุมชน ปิดกั้นหวงห้ามไม่ให้ชุมชนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติแต่อนุญาตให้คนภายนอกเข้าตัดฟันหักเก็บอย่างล้างผลาญจนผืนป่าแทบจะหมดความอุดมสมบูรณ์

ในสังคมชาวนาที่มีสภาพความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ภายใต้ระบบเศรษฐกิจแบบเลี้ยงดูตนเอง สิ่งของที่ต้องกินต้องใช้จะต้องผลิตเอง พึ่งตนเองให้มากที่สุดเพราะสมัยนั้นไม่สามารถจะหาซื้อได้ง่ายๆ ในตลาดเหมือนยุคหลัง สมัยก่อนนั้นเงินไม่มีความสำคัญ ไม่มีเงินก็ยังอยู่ได้โดยไม่อดตาย ไม่ค่อยมีการไปกู้ยืมเงินเพราะไม่มีความจำเป็นในการซื้อขายเหมือนสมัยหลัง ชาวบ้านสามารถผลิตเองได้เป็นส่วนใหญ่^๓ ชาวบ้านยืนยันว่า

...เราหาเอาเองตามไร่ ตามสวนตามนา ไปหาเอาเลย ไม่ได้ซื้ออะไร

สตางค์ก็เลยไม่สำคัญสำหรับเรา แต่เราได้เราก็เอา เราไม่ได้เราก็ไม่เอา

มีข้าวกิน ก็กินกันอยู่ไปอย่างแบบไม่คิดถึงเงิน ว่าจะมีหรือไม่ อาหารมีแน่

^๑ สงวน โชติสุขรัตน์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๗-๑๒๔.

^๒ Carle C. Zimmerman, Ibid, p.275.

^๓ สัมภาษณ์นายกุย คำมงคล, บ้านกอม่วง ตำบลอุโมงค์ อำเภอมือง จังหวัดลำพูน.

ไม่ขาดเลยนะ อาหารนะ...^๑

เงินทองไม่ใช่สิ่งสำคัญในสมัยนั้น ชาวบ้านไม่มีเงินออม ไม่มีการฝากธนาคารเพราะมีรายได้เป็นตัวเงินน้อยมาก มีเงินก็จะใช้ซื้อสิ่งของเครื่องใช้ที่จำเป็นที่ผลิตเองไม่ได้ กิจกรรมในชีวิตประจำวันของชาวบ้าน คือ การผลิตสิ่งของที่ต้องใช้อุปโภคบริโภคสำหรับครอบครัวและชุมชน โดยการทำไร่ทำนา ปลูกข้าวและพืชผักผลไม้ต่างๆ ทอผ้าและจักสานเอง รายจ่ายเป็นตัวเงินมีน้อย ชาวบ้านไม่ค่อยเดินทางออกนอกหมู่บ้านโดยไม่จำเป็นเพราะเส้นทางคมนาคมไม่สะดวก มักเป็นทางเดินเท้าหรือสัตว์ต่าง ไปไหนก็เดินกันไปลัดไปตามคันนาหรือทางเดินเล็กๆ ชาวบ้านเล่าว่า "...สมัยเรายังเป็นทางลัด ฝุ่นดินแดนเหมือนกับทางเกวียนลากไม้ในแพะ ไปโรงเรียนกลับมาดินแดงเต็มหลังเท้า ไม่มีรองเท้าสวมเหมือนเดี๋ยวนี้ เดินกลับมาตอนบ่ายโรงเรียนเล็ก แดดร้อน กระโดดโยกเยก..."^๒ ไม่มียานพาหนะนอกจากล้อเกวียน ใครมีจักรยานถือว่าเป็นคนรวย แม้แต่ไฟฉายใช้เวลากลางคืนก็ถือเป็นของฟุ่มเฟือยเพราะคนส่วนใหญ่เดินถือคบไฟขึ้นย่ำกันทั้งนั้น"

๒.๒ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านบนพื้นฐานวัฒนธรรมข้าว

ผลผลิตที่ใช้บริโภคในครัวเรือนและรายได้สำคัญของชาวบ้านในภาคเหนือมาจากการปลูกข้าว ชาวภาคเหนือจึงดำรงชีวิตอยู่ภายใต้วัฒนธรรมข้าวเช่นเดียวกับคนไทยในภาคอื่นๆ^๓ ชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือเพาะปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก สถิติจากหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ร้อยละ ๙๘ ของพื้นที่เพาะปลูกในภาคเหนือเป็นนาดำ การผลิตข้าวเน้นการผลิตเพื่อยังชีพมากกว่ากำไร เป็นการผลิตเพื่อประกันว่าจะมีอาหารและสิ่งของเพียงพอต่อการบริโภคในเวลาที่ต้องการ ดังนั้น ชาวบ้านในสมัยก่อนจะไม่ผลิตเกินความจำเป็นในการบริโภคและใช้สอย^๔ การผลิตเริ่มจากครอบครัวซึ่งเป็นหน่วยพื้นฐานของการผลิตและการบริโภค ครอบครัวเป็นเจ้าของที่ดินและเป็นแรงงานในที่ดินเพราะแรงงานรับจ้างขาดแคลน

การสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือมีส่วนสำคัญในการกระตุ้นการส่งออกข้าว การส่งข้าวจากภาคเหนือไปขายนั้นในระยะแรกส่งไปทางเรือถึงปากน้ำโพแล้วนำขึ้นรถไฟต่อไปกรุงเทพ เมื่อรถไฟมาถึงลำปางและเชียงใหม่ในปี ๒๔๖๕ ทำให้มีการส่งออกข้าวมากขึ้น ในปี ๒๔๖๘ มีการส่ง

^๑ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อ่างแล้ว.

^๒ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อ่างแล้ว.

^๓ สัมภาษณ์นายเนตร สิทธิวงศ์, บ้านเลขที่ ๑๗๖ บ้านอุโมงค์ ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.

^๔ เอี่ยม ทองดี, วัฒนธรรมข้าว (กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๓๗), หน้า ๒๒.

^๕ ที่นานในปีพ.ศ.๒๔๗๒ การผลิตยังเป็นไปเพื่อบริโภคเท่านั้น ไม่มีการซื้อขายแต่มีการแลกเปลี่ยนโดยเฉพาะการแลกข้าวกับเกลือ Carle C.Zimmerman, Ibid, p.171-172.

ข้าวทางรถไฟประมาณ ๖๕๐,๐๐๐ ถัง และเพิ่มเป็น ๑,๓๐๐,๐๐๐ ถังในปี ๒๔๗๘^๑ อย่างไรก็ตามจากการศึกษาชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือในระหว่างทศวรรษ ๒๕๐๐ พบว่าชาวบ้านประมาณร้อยละ ๙๐ปลูกข้าวเหนียว แสดงให้เห็นว่าเป็นการเพาะปลูกเพื่อเลี้ยงดูตนเองมากกว่าเนื่องจากข้าวเหนียวเป็นอาหารหลักในภาคเหนือ มาจนถึงราวทศวรรษ ๒๕๑๐ จึงหันมาปลูกข้าวเจ้ามากขึ้นเพื่อส่งขายในเมือง^๒

ชาวบ้านให้ความสำคัญกับข้าวมาก กล่าวกันบ่อยๆว่า "ข้าวเป็นเจ้า"^๓ เพราะข้าวเป็นทั้งอาหารยังชีพและเป็นเครื่องหมายของฐานะทางเศรษฐกิจ ผู้ที่มีที่นาและมีข้าวเก็บไว้มากก็ถือว่า

รูปที่ ๒.๒ ชาวบ้านตำมอญ(ครกตำข้าว)

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ)

เป็นเศรษฐีเป็นเจ้าข้าวเจ้านา เนื่องจาก การให้ความสำคัญกับการเพาะปลูกข้าว บ้านจึงต้องการมีที่ดินถือว่าคนมีที่ดินนั้นมีความมั่นคงและมั่งคั่ง ชาวบ้านทั่วไปมีรู้สึกปลอดภัยมักกล่าวว่า "....มีข้าวในหลอง มีมอญ(ครกตำข้าว)ในร่ม ชีวิตนี้สบายแล้ว..."^๔ ยิ่งภายหลังข้าวกลายเป็นพืชการค้าก็เพิ่มรายได้ให้แก่ชาวนาที่เป็นเจ้าที่ดินมากขึ้นจนทำให้ฐานะของชาวบ้าน

ในชุมชนเดียวกันแตกต่างกันระหว่างชาวนารวยกับชาวนาจนแต่ในสมัยนั้นไม่ว่าจะเป็นชาวนารวยหรือชาวนาจนวิถีชีวิตต่างกำหนดโดยเน้นการผลิตข้าวเป็นหลัก สภาพของชาวนารวยจะดีกว่าเพราะสามารถจ้างแรงงานมาช่วยได้ แต่สมาชิกในครัวเรือนก็ยังมืบทบาทในการเพาะปลูกข้าวเช่นกัน กล่าวได้ว่าไม่ว่ายากดีมีจนก็ต้องทำนาไม่มากนักน้อย

ในสภาพที่ชาวบ้านต้องพึ่งธรรมชาติราคาข้าวจะขึ้นอยู่กับปริมาณฝนในช่วงเวลาที่ปลูกข้าว ถ้าฝนน้อยข้าวมีที่ท่าจะไม่งาม ให้ผลผลิตน้อย ราคาข้าวจะสูงขึ้นเพราะชาวบ้านจะกันข้าวไว้บริโภคให้เพียงพอก่อนจะนำออกขาย ด้วยความไม่แน่นอนนี้เองทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ต้องทำการเพาะปลูกเพื่อให้มีข้าวกินตลอดปี เป็นสร้างความมั่นคงให้แก่ชีวิตและสามารถยืนบนลำแข้ง

^๑ Anan Ganjanapan, "The Partial Commercialization of Rice Production in Northern Thailand (1900-1981)." (Ph.D. dissertation, Cornell University, 1984), p.148.

^๒ Shigeharu Tanabe, *Ecology and Practical Technology: Peasant Farming System in Thailand* (Bangkok: White Lotus, 1994), p.33.

^๓ สัมภาษณ์นางสุพัตรา มายูพันธ์, อายุ ๗๒ ปี, บ้านเลขที่ ๖๐ ตำบลเชิงดอย อำเภอค้อยสะเกิด จังหวัดเชียงใหม่.

^๔ รัตนพร เศรษฐกุลและคณะ, *การสำรวจทางชาติพันธุ์ของชนเผ่าไทในลุ่มแม่น้ำปิง จังหวัดเชียงใหม่*, งานวิจัยสนับสนุนโดยทบวงมหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖-๒๕๒๗, หน้า๒๖.

ของตนเองได้ไม่ต้องพึ่งผู้อื่น ชาวบ้านส่วนใหญ่ถือว่าการทำนาให้ผลผลิตที่แน่นอนกว่าการค้าขาย ซึ่งไม่แน่ว่าจะได้กำไรเสมอไป ดังนั้นแม้ค่าจ้างชาวบ้านก็ยินดีที่จะรับเป็นข้าว ค่าเช่าควายก็จ่ายกัน เป็นข้าวที่เก็บเกี่ยวได้ในฤดูการผลิตนั้น^๑ เมื่อเป็นเช่นนี้วิถีชีวิตของชาวบ้านจึงถูกกำกับโดยฤดูกาล เพาะปลูกข้าว แรงงานทุกชีวิตในหมู่บ้านกระจายกันทำหน้าที่ต่างๆตามกำลังและความสามารถของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นหญิง ชาย เด็ก ผู้ใหญ่ หรือ คนแก่คนเฒ่า

ผลผลิตข้าวในแต่ละพื้นที่ขึ้นอยู่กับความอุดมของดินและปริมาณน้ำ แบ่งได้เป็นนาชั้นหนึ่ง ชั้นสอง และชั้นสาม นาชั้นหนึ่งอยู่ใกล้ระบบชลประทาน ถือว่าเป็นนาดีเพราะมีน้ำอุดมสมบูรณ์ทำให้ได้ข้าวมาก นาชั้นสองมีน้ำค่อนข้างแห้งแล้ง น้ำน้อย ได้ผลผลิตน้อย ส่วนนาชั้นสามนั้นมักมีปัญหาข้าว “ตายแดด” เนื่องจากน้ำไม่พอเพียงเพราะเป็นที่ดอน แม้ที่ดินจะมีมากแต่ก็มีข้อจำกัดในด้านความอุดมสมบูรณ์และแหล่งน้ำ ในสภาพที่ขาดเครื่องทุ่นแรงการขยายพื้นที่เพาะปลูกทำได้ยาก ชาวบ้านเล็งถึงความยากลำบากในการบุกเบิกที่ดินเปลี่ยนป่าให้เป็นผืนนา และสร้างระบบเหมืองฝายซึ่งต้องการแรงงานและทุนมาก ซึ่งเป็นสาเหตุที่ทำให้คาร์ล ชิมเมอร์แมน

รูปที่ ๒.๓ การเตรียมดินทำนา การไถคราด

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ)

สรุปว่า ชาวนาในภาคเหนือไม่ได้ใช้ที่ดินอย่างเต็มที่ ยังมีพื้นที่ดินที่เหมาะสมแก่การเพาะปลูกเหลืออยู่มาก แม้แต่ที่ดินที่ทำการเพาะปลูกอยู่แล้วก็ไม่คุ้มค่า เพราะมักจะเพาะปลูกเพียงฤดูเดียว จะปลูกเพิ่มก็ต่อเมื่อผลผลิตไม่เพียงพอต่อการบริโภคหรือราคาไม่ดีพอทำให้ต้องปลูกเพิ่มเพื่อหาเงินใช้จ่าย เทคนิคที่ใช้เป็นเทคนิคที่ล้าหลัง ชาวบ้านไม่สนใจใช้ปุ๋ยเคมีเพราะราคาข้าวไม่สูงพอที่จะลงทุนเมื่อเปรียบเทียบกับภาคอื่นๆของประเทศ ระบบการชลประทานยังไม่มีประสิทธิภาพเพียงพอ^๒

ชาวบ้านทำการผลิตเกือบตลอดปี ภายใต้เงื่อนไขของธรรมชาติ เริ่มกระบวนการผลิตข้าวตั้งแต่ปลายฤดูแล้งต้นฤดูฝน

^๑ สัมภาษณ์นางตา ถวาย, บ้านเลขที่ ๔๔ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

^๒ Carle C.Zimmerman, Ibid, p.287.

โดยลงกล้าในเดือนพฤษภาคม มีการเตรียมดินด้วยการใส่ปุ๋ยคอก ไถคราด ะหว่างนั้นจะนำข้าวพันธุ์มาแช่น้ำไว้ประมาณยี่สิบสี่ชั่วโมง นำขึ้นมาพักไว้แล้วนำไปหว่านในแปลงกล้าประมาณเดือนถึงเดือนครึ่งก็นำไปปลูกได้ เมื่อฝนเริ่มชุกในเดือนมิถุนายนจะเริ่มไถนาเพื่อเตรียมปลูกทันทีที่ดินชุ่มน้ำฝน การไถนาเป็นงานหนักและเป็นงานของผู้ชาย ต้องเตรียมควายและเครื่องมือไถนาออกไปแต่เช้า เนื่องจากควายไม่ชอบแดดจึงต้องหยุดพักเมื่อแดดจัด แต่การปลูกนาทำกันทั้งหญิงและชาย การปลูกนามักจะทำโดย“เอามือเอารวัน” กันในหมู่บ้านนั้นๆหรือระหว่างเครือญาติ หลังจากต้นข้าวเริ่มโตก็ต้องดูแลกำจัดวัชพืชและสัตว์ที่จะมาทำลายข้าวจนต้นข้าวโตและออกรวง ในบางพื้นที่ผู้นำชุมชนมีหน้าที่ดูแลให้ชาวบ้านทำการเพาะปลูกอย่างเหมาะสม โดยคอยให้คำแนะนำให้ชาวบ้านเอาใจใส่กำจัดแมลงที่รบกวนต้นข้าว ทำลายวัชพืช ดายหญ้าที่ขึ้นรกในนา ทำให้ต้นข้าวงาม^๑

ความอุดมสมบูรณ์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติและวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งทำให้ชีวิตประจำวัน

รูปที่ ๒.๔ การตีข้าว

วันของชาวบ้านที่เป็นชาวนานั้นดำเนินไปอย่างเรียบง่าย งานหลักของผู้ชายคือการเพาะปลูก งานฝีมือหรือเครื่องใช้ไม้สอย ประเภทตะกร้า กระบุง และซ่อมแซมบ้านเรือน ทำการค้าบางเป็นครั้งคราว ส่วนผู้หญิงส่วนใหญ่อยู่กับบ้าน ทำนาปลูกข้าวและพืชผักต่างๆ ทำงานบ้านประเภทดักน้ำต้ำข้าว ทอผ้า และค้าขายเล็กๆน้อยๆ โดยนำผลผลิตของตนเองไปขายที่ตลาด

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ) ตอนเช้าๆ ผู้ทำการค้าในตลาดสมัยก่อนเป็นผู้หญิงเกือบทั้งหมด ในชุมชนจะมีกิจกรรมของสังคมและชุมชนที่สมาชิกของชุมชนต้องมีส่วนร่วม เป็นทั้งหน้าที่และความเต็มใจเพื่อความสนุกสนานรื่นเริงซึ่งหาได้ไม่บ่อยนัก เช่น งานวัด การทำบุญหรือพิธีกรรมต่างๆของชาวบ้านที่ต้องการแรงงานและการมีส่วนร่วมของเพื่อนบ้าน

๒.๓ ที่ดิน แหล่งน้ำ และแรงงาน

ในการผลิตชาวบ้านอาศัยปัจจัยสำคัญสามประการ คือ ที่ดิน แหล่งน้ำ และแรงงาน ความจำกัดของปัจจัยอย่างใดอย่างหนึ่งมักทำให้การผลิตไม่ได้ผลเพียงพอ ในอดีตชาวบ้านต้องพยายามหาทางแก้ไขด้วยตนเอง ภายหลังจึงได้รับการพัฒนาจากรัฐ

^๑ Konrad Kingshill, Idib, p.99.

๒.๓.๑ ที่ดินเพื่อการเพาะปลูก

ปัญหาที่ดินเพื่อการเพาะปลูกเป็นปัญหาต่อเนื่องของชาวบ้านภาคเหนือ เนื่องจากไม่เพียงแต่ที่ดินเท่านั้นที่ชาวบ้านต้องการ จะต้องเป็นที่ดินที่มีแหล่งน้ำในการเพาะปลูกด้วย มิฉะนั้นชาวบ้านจะไม่สามารถผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเองได้ การขาดแคลนที่ดินนำมาซึ่งปัญหาความยากจนของชาวบ้านที่ไม่สามารถผลิตให้พอกินพอใช้ เกิดภาวะขาดแคลนข้าวกับผู้ที่มีที่ดินน้อยจนไม่สามารถผลิตพอกินทั้งปี แคธารีน โบวีเสนอว่า สาเหตุทางด้านสังคมทำให้เกิดการถือครองที่ดินที่ไม่เสมอภาค เจ้านายครอบครองที่ดินมากกว่าทำให้เกิดภาวะขาดแคลนข้าวในหมู่คนจน เพราะชาวนาที่หักล้างถางพงเพื่อปลูกข้าวต้องยืมข้าวจากเจ้านายในขณะที่ยังปลูกข้าวไม่ได้ผล ทำให้ต้องขายที่ดินของตน^๑ แต่ในความเป็นจริงการขาดแคลนข้าวทำให้เกิดความไม่เสมอภาคในการถือที่ดินเพราะชาวนาต้องขายที่ดินที่ตนเองมีอยู่แล้วเพื่อซื้อข้าวกินหรือเป็นหนี้แล้วไม่สามารถใช้หนี้ได้จึงถูกยึดที่ดินไป

เนื่องจากที่ดินที่เหลือเพื่อในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ในขณะที่การค้าจำกัด การขาดแรงงาน และการที่เจ้านายถือครองที่ดินตามระบบศักดินาไทชาวบ้านจึงไม่สนใจที่จะเป็นเจ้าของที่ดินเกินความจำเป็น ทำให้ไม่เกิดระบบนายทุนที่ดินที่กว้านสะสมที่ดินปลูกข้าวเพื่อส่งออก จนกระทั่งในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ สถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป ระบบภาษีใหม่ การเพิ่มแรงงานจ้างและการสร้างเส้นทางรถไฟที่ทำให้ตลาดผลผลิตกว้างขวางขึ้น จึงเกิดระบบเกษตรเพื่อการค้า ทำให้เกิดสภาพการถือครองที่ดินที่แตกต่างกัน เป็นปัญหามาจนปัจจุบัน

การจะได้ที่ดินนั้นชาวบ้านต้องลงแรงบุกเบิกตัดฟันไม้ ชุดพื้นที่ทำเป็นผืนนา ชาวบ้านที่เริ่มมาตั้งถิ่นฐานใหม่จะค่อยๆ ขยายไปที่ละเล็กละน้อย ที่ดินว่างเปล่าในภาคเหนือยังมีเหลือขาดแต่แรงงานเท่านั้น ชาวบ้านเล่าถึงการจับจองแผ้วถางที่ดินว่า "...เขาไม่ว่าชุดไปปลูกไปจนกลายเป็นทุ่งนาหมด ข้าวงาม น้ำสมบูรณ์ ตอนที่เจริญขึ้นมาแม่น้ำชลประทาน นาก็ขยายไปเรื่อยๆ เปิดที่ดินไปเรื่อยจนป่าหมด..."^๒ ชาวบ้านต้องพยายามมีกรรมสิทธิ์ในที่ดินเพื่อให้แน่ใจว่าจะไม่ขาดแคลนข้าวเพื่อบริโภค ทำให้เกิดความมั่นคงในชีวิต ชาวบ้านสมัยนั้นจะไม่ละทิ้งการทำนาไม่ว่าจะมีรายได้อื่นๆ มากเพียงใด การทำงานรับจ้างต่างๆ ก็เพื่อหารายได้เสริม เมื่อใดที่มีเงินพอเพียงก็จะซื้อที่นาเพิ่ม แต่ชาวบ้านมักจะกล่าวเป็นเสียงเดียวกันไม่ว่ารวยหรือจน ว่า เงินหายาก

^๑ Katherine A. Bowie, "Peasant Perspectives on the Political Economy of the Northern Thai Kingdom of Chiang Mai in the Nineteenth Century: Implications for the Understanding of Peasant Political Expression.", (Ph.D. dissertation, University of Chicago, 1988), p.76.

^๒ สัมภาษณ์นางคำไฮ ไตรวุฒินา, อ่างแล้ว.

ค่าจ้างแรงงานนั้นถูกมาก ชาวบ้านมักพอใจให้จ่ายเป็นข้าว^๑ แม้แต่ครอบครัวที่มีอาชีพเฉพาะ เช่น การค้าขายหรือทำหัตถกรรมก็ยังไม่ละเว้นการทำงาน มีความต้องการเป็นเจ้าของที่นาแล้วจ้างให้ผู้อื่นทำแทน โดยนายจ้างไปตรวจดูบ้าง ในสมัยก่อนหากชาวบ้านมีเงินบ้างจะซื้อที่ดินเพื่อทำนาหรือซื้อสัตว์เลี้ยง ถือเป็นการลงทุนที่ให้ประโยชน์และความมั่นคงแก่ชีวิต

ก่อนสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้นในภาคเหนือยังมีที่ดินอุดมสมบูรณ์ที่ไม่ได้ใช้ แต่ที่ดินที่มีอยู่ก็ไม่ได้ใช้อย่างมีประสิทธิภาพเนื่องจากประชากรน้อยทำให้ไม่สามารถบุกเบิกได้ อีกทั้งระบบการจัดการน้ำยังไม่ดีพอทำให้ไม่สามารถเพาะปลูกได้ การขาดการคมนาคมขนส่งระหว่างหมู่บ้านและเมือง ทำให้ไม่สามารถส่งผลผลิตเข้ามาขายในเมือง ราคาข้าวจึงต่ำจนชาวบ้านไม่มีแรงบันดาลใจที่จะผลิตให้มากขึ้น ชาวนาในภาคเหนือจะปลูกข้าวครั้งที่สองก็ต่อเมื่อผลผลิตครั้งแรกไม่พอเพียง ยังคงใช้เทคโนโลยีเดิม ชาวบ้านไม่สนใจใช้ปุ๋ยในการปลูกข้าว ให้น้ำให้เต็มที่เท่านั้น ชาวบ้านไม่นิยมใช้ปุ๋ยเคมีซึ่งจะเพิ่มผลผลิตสูงขึ้นเพราะต้องลงทุนมากขึ้นในขณะที่ราคาข้าวไม่สูงพอ^๒ อีกสามทศวรรษต่อมาคิงส์ฮิลล์พบว่าชาวนาภาคเหนือก็ยังพอใจกับผลผลิตที่ได้รับและแรงงานที่ลงไป ไม่ค่อยสนใจที่จะเพิ่มผลผลิตโดยการเพิ่มแรงงาน^๓

ชาวบ้านที่มีที่ดินอยู่ใกล้แหล่งน้ำเท่านั้นจะสามารถทำการเพาะปลูกได้ทั้งปี เริ่มตั้งแต่เดือนมิถุนายนปลูกข้าวนาปี เก็บเกี่ยวในเดือนธันวาคม ตั้งแต่เดือนธันวาคมเริ่มปลูกถั่วเหลือง เก็บเกี่ยวเดือนพฤษภาคม หรือปลูกยาสูบ หอมและกระเทียมจะปลูกในเดือนธันวาคมและเก็บเกี่ยวในเดือนเมษายน การปลูกทำในพื้นที่ไม่ใหญ่นักและมักจะปลูกหลายๆอย่าง เพราะเป็นพืชที่บริโภคเองได้

แต่เดิมกรรมสิทธิ์ที่ดินไม่ได้มาจากรัฐ ชุมชนเป็นผู้รับรองกรรมสิทธิ์การใช้ที่ดินทำกินของชาวบ้านในชุมชนหนึ่งๆ สิทธิที่รับรองโดยรัฐเกิดขึ้นหลังการปฏิรูปการปกครองพ.ศ.๒๔๔๒ เมื่อรัฐบาลกรุงเทพได้เริ่มให้ชาวบ้านมาจดทะเบียนที่ดินทำกิน ได้มีการออกกฎหมายหลายฉบับที่กำหนดการสำรวจ การจดทะเบียน และมาตรการในการควบคุมที่ดินและบทบาทของเอกสารสิทธิ์ที่ดินประเภทต่างๆ เช่น โฉนด น.ส.๓ น.ส.๒ และส.ค.๑ เป็นต้น หลังจากการปฏิรูปแล้วกลุ่มผู้ปกครองท้องถิ่นเดิมเป็นกลุ่มที่เคลื่อนไหวตื่นตัวในการจับจองที่ดินตามกฎหมายก่อนชาวบ้าน โดย เจ้านายได้นำเอาช้างเข้าไปเหยียบย่ำที่ดินเป็นการจับจอง ทำให้คนเหล่านั้นกลายเป็นเจ้าของที่นาขนาดใหญ่ในเขตชนบทที่เป็นแหล่งเพาะปลูกสำคัญ

^๑ Carle C.Zimmerman, Ibid, p.172

^๒ Carle C.Zimmerman, Ibid, pp.287-289.

^๓ Konrad Kingshill, Ibid, p.64.

ชาวบ้านเป็นเจ้าของที่ดินได้โดยการบุกเบิกจับจอง การสืบทอด และการซื้อขาย ในอดีตที่มีที่ดินรกร้างว่างเปล่ามากมาย ชาวบ้านมีสิทธิจับจองตามกำลังของตน หากจับจองไม่เกิน ๒,๐๐๐ ไร่ไม่ต้องขออนุญาตจากทางราชการ^๑ ชาวบ้านจะรวมกลุ่มกันมักจะเป็นเครือญาติกันเข้าไปแผ้วถางตัดฟันต้นไม้แล้วทำให้เป็นที่นา โดยมักจะเริ่มจากบริเวณที่อยู่ใกล้ชุมชนหมู่บ้านก่อน ชาวบ้านจะสังเกตดูพื้นที่ว่ามีร่องรอยของการแผ้วถางหรือไม่ หรือหากมีต้นไม้ปลูกอยู่แล้วเช่น ต้นมะม่วง และต้นขนุน แสดงว่าเป็นที่บุกเบิกมีเจ้าของแล้ว ก็จะต้องเลี้ยวไปจับจองที่อื่น โดยแผ้วถางแล้วปลูกต้นไม้เป็นเครื่องหมายในการจับจอง ส่วนใหญ่มักจะร่วมกันสร้างเหมืองฝายก่อนที่จะทำเป็นที่นา โดยใช้ช้างเดินย่ำให้เป็นรอยแล้วขุดเหมืองตามรอยนั้น^๒ การร่วมกันบุกเบิกที่ดินของชุมชนทำให้ชุมชนมีกรรมสิทธิ์ในการจัดการที่ดิน แม้ว่าชาวบ้านจะมีสิทธิในการใช้ที่ดินที่ตนเองบุกเบิกแต่ที่ดินเหล่านี้จะถูกจัดการโดยชุมชนภายใต้จารีตประเพณีของชุมชนท้องถิ่น

ในภาคเหนือส่วนใหญ่กรรมสิทธิ์ในที่นาได้มาจากการบุกเบิกที่ดินเอง เพราะในสมัยก่อนมีที่ว่างเปล่าที่ชาวบ้านเข้าไปทำกินได้โดยเสรี โดยที่รัฐไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องเนื่องจากเข้าไปไม่ถึง ชาวบ้านจึงบุกเบิกทำกินได้โดยไม่ต้องขออนุญาตหรือเสียภาษี นานๆเข้าก็ขอให้รัฐรับรองกรรมสิทธิ์ในการทำกิน แต่ส่วนมากแล้วก็มักจะทำเป็นพื้นที่เล็กๆพอกินประมาณ "หกเจ็ดไฮ่เมือง"^๓ การจับจองบุกเบิกที่ดินนั้นมักขึ้นอยู่กับกำลังคนในแต่ละครอบครัวหรือตระกูล เพราะที่ดินที่จับจองแผ้วถางนั้นยังไม่ไ้ที่นา หากยังไม่มีที่ดินออกและปันคันทนา ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ต้องใช้กำลังคนมาก ครอบครัวที่ไม่มีลูกหลานหลายจะไม่สามารถจับจองที่ดินผืนใหญ่ได้ บางทีจับจองไว้แล้วก็ต้องขายให้ครอบครัวอื่นที่มีกำลังคนแทน ในเขตอำเภอสารภีในราวพ.ศ.๒๔๙๖ ชาวบ้านมีที่นาเฉลี่ยครอบครัวละ ๖.๔ ไร่เท่านั้น^๔ ในบางท้องที่ชาวนาไม่ได้เป็นเจ้าของที่นาเอง ต้องเช่าที่นาเจ้าหรือเจ้าของที่ดินจากในเมือง ทำให้มีรายได้ไม่แน่นอน ยิ่งสภาวะทางธรรมชาติไม่เอื้ออำนวยเกิดน้ำท่วมในนาลุ่มและฝนแล้งในเขตนาดอนทำให้ผลผลิตข้าวเสียหาย ชาวบ้านทำนาไม่ได้ผลหลายปีติดต่อกันเกิดสภาพความอดอยากจนต้องออกไปขโมยข้าวความหมู่บ้านอื่นก็มีสภาพเช่นนี้บางครั้งเจ้าที่ดินจะอะลุ่มอล่วยด้วยการงดเก็บค่าเช่าเอาบุญ โดยลูกนาลูกหนี้ทั้ง

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ ม/๑๒ พระดำริสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เรื่องนำที่ราชการเกี่ยวกับการจับจองที่ดินซึ่งจะยกจากกระทรวงมหาดไทยไปไว้ในกระทรวงเกษตร (๒๔กรกฎาคม-๑๐ ตุลาคม ๒๔๖๑) และ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร. ๖ม/๑๒ เรื่องวางระเบียบกำหนดจำนวนเนื้อที่สำหรับขออนุญาตจับจองที่ดิน (๒๓ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๖๔)

^๒ พรใจ เดิมวาริ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๐.

^๓ ไฮ่เมืองเป็นพื้นที่ทำการเพาะปลูกของชาวบ้านภาคเหนือมีขนาดเล็กกว่าไร่

^๔ Konrad Kingshill, Ibid, p.25.

หลายร่วมพิธีปลดหนี้ โดยการทำพิธีทางพุทธศาสนา นิมนต์พระมาเทศน์และเจ้าของนากล่าวให้ทานหนี้แก่ลูกนา ถือเป็นการยกเลิกหนี้สินค่าเช่าที่คั่งค้างกันมา^๑

จากปัญหาสภาพทางภูมิประเทศที่แตกต่างกันในเขตที่สูง ที่ดอน และที่ลุ่ม ทำให้ผลผลิตข้าวได้มากน้อยไม่เท่ากัน อีกทั้งพื้นที่ดินที่เหมาะสมกับการปลูกข้าวมีไม่มากนัก มีชาวนาที่ไม่มีที่ทำกินหรือมีไม่เพียงพอ เมื่อประชากรเพิ่มขึ้นในขณะที่เทคโนโลยีการผลิตยังไม่พัฒนาไปมากนัก ชาวนาจึงประสบปัญหาผลผลิตไม่เพียงพอสำหรับการบริโภค วิธีแก้ปัญหาลผลิตข้าวไม่พอเพียงสำหรับการบริโภคหรือไม่มีที่ดินทำกินของชาวนามี ๓ วิธีใหญ่ๆ ที่ชาวนาเลือกใช้ตามสถานการณ์ความเหมาะสมในพื้นที่และความสามารถของตนเองตลอดจนธรรมเนียมปฏิบัติในชุมชน คือ การเช่านาโดยจ่ายค่าเช่าเป็นผลผลิตในอัตราครึ่งหนึ่งของผลผลิตที่ได้หรือ “เยียะนาผ่าเก็ง” การทำไร่ และการรับจ้างทำนาของผู้อื่นโดยขอค่าจ้างเป็นข้าว

ชาวนาที่ไม่มีที่นาหรือมีที่นาลน้อยแต่มีแรงงานมาก จำเป็นต้องมีข้าวเก็บไว้บริโภคมากกว่าที่ผลิตได้จากที่นาตนเองจะเช่านาหรือ“เยียะนาผ่าเก็ง” วิธีนี้ผู้เช่าใช้แรงงานคนและควายของตนเอง จะต้องบริหารจัดการทั้งหมดตั้งแต่การร่วมขอมเหมืองฝาย การหว่านกล้า ไถนา ปลูกกล้า ดูแลต้นข้าวจนถึงเก็บเกี่ยวเสร็จเรียบร้อย เจ้าของนาให้ข้าวเชื้อหรือข้าวพันธุ์ บางแห่งเจ้านาอาจจะรับผิดชอบแรงงานบางส่วน เมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วผู้เช่าจะไปแจ้งให้เจ้านาทราบเพื่อจะมาแบ่งข้าว โดยเจ้าของนาเป็นผู้นับว่าได้ข้าวกี่ถังและแบ่งครึ่งตามจำนวนนั้นโดยหักข้าวพันธุ์ออกเสียก่อน ผลผลิตข้าวดังกล่าวเรียกว่า “ข้าวห้วนนา”^๒ การแบ่งเช่นนี้ดูเหมือนเจ้านาจะได้ประโยชน์มากกว่า มักจะเป็นผืนนาที่อุดมสมบูรณ์ น้ำท่าดีมีผู้ต้องการทำมากเพราะจะได้รับผลผลิตมาก ชาวนาจึงยอมที่จะ“ผ่าเก็ง” การเช่านาทั่วไปไม่มีการทำสัญญาแน่นอนหากทำดี ดูแลที่ดินดีเจ้าของนาก็จะให้ทำต่อไปเรื่อยๆ หากปล่อยปละละเลยไม่ดูแลที่ดินปล่อยให้หญ้าขึ้นรก ทำให้ข้าวไม่งามก็จะเปลี่ยนให้คนอื่นทำ

การทำนาแบ่งครึ่งระหว่างเจ้าของนากับผู้ทำนานั้นมองต่างมุมได้ว่าทั้งยุติธรรมและไม่ยุติธรรม ทางฝ่ายเจ้านาบางคนลงทุนทั้งที่ดิน พันธุ์ข้าวและสัตว์ทำงานก็จะเห็นว่าได้รับผลตอบแทนยังไม่ดีพอ ในขณะที่ผู้เช่าบางคนก็เห็นว่าตนเองเป็นผู้เสียเปรียบ ถูกขูดรีด แต่ไม่มีทางเลือกต้องง้อเจ้าของที่ดิน^๓ แสดงให้เห็นความขัดแย้งระหว่างชาวนารวยและชาวนาจน อย่างไรก็ตามในสังคมชาวนาที่เจ้านาและผู้เช่ามักจะมีความสัมพันธ์ทางเชื้อสายหรือเป็นสมาชิกชุมชนเดียวกันก็

^๑ สมคิด แก้วทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า ๓๗.

^๒ สัมภาษณ์นายนิกร ไทยสวัสดิ์, บ้านเลขที่ ๖๐ ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่.

^๓ ปราโมทย์ ชั่วชาติ, “ประวัติความเป็นมาของสถาบันเกษตรแม่โจ้”, เกษตรแม่โจ้ (กรุงเทพ : รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๘๒.

จะอะลุ่มอล่วยสำหรับนาที่แห้งแล้งและไม่อุดมสมบูรณ์ โดยเจ้านาจะแบ่งสาม รับเอาเพียงส่วนเดียวอีกสองส่วนให้ผู้เช่าและยังช่วยให้ปุ๋ยคอกเพื่อเสริมความอุดมสมบูรณ์แก่ที่นา การแบ่งผลผลิตที่เป็นค่าเช่าที่ดินนั้นจะแบ่งเฉพาะผลผลิตข้าวนาปีซึ่งมีผลผลิตที่แน่นอน ส่วนการเพาะปลูกข้าวนาปรังหรือพืชฤดูแล้งซึ่งผู้ปลูกมีความเสี่ยงมากกว่านั้นจะไม่มี การเก็บค่าเช่าไม่ว่าในรูปของเงินหรือผลผลิต^๑ นับเป็นการอะลุ่มอล่วยกันภายในชุมชนไม่ใช่การแสวงหากำไรสูงสุดตามแบบทุนนิยม

การทำนาผ่าแก้งเป็นวิธีที่นิยมกันมากในเขตที่ที่ดินอุดม ชาวบ้านที่มีนายน้อยได้ผลผลิตไม่พอบริโภคจำเป็นต้องทำ และมักไม่ค่อยมีข้อต่อรองเนื่องจากที่ดินจำกัด ถึงขั้นต้องแย่งกันทำที่น่าสนใจ คือ เจ้าของที่ดินบริเวณนี้มักอยู่ในเมืองและประกอบอาชีพอื่นๆ ผู้เช่าต้องรับผิดชอบทุกอย่างด้วยตนเอง ในกรณีนี้ผู้เช่าจ่ายค่าเช่าเป็นข้าวประมาณ ๑๐-๑๒ ถัง^๒

ชาวบ้านนิยมนำนาเช่ามากกว่านาแบ่งครึ่ง เพราะนาเช่านั้นเจ้าของนาจะไปตายตัวว่าจะเอาข้าวเท่าใด ที่เหลือเป็นของผู้ทำนาทั้งหมด หากน้ำดีจะได้ข้าวมากคุ้มกับแรงงาน อย่างไรก็ตามเนื่องจากเป็นการเพาะปลูกตามธรรมชาติผลผลิตข้าวจึงไม่มากเท่ากับสมัยนี้ที่มีการใช้ปุ๋ยเคมี ชาวบ้านเห็นว่า ข้าวที่ปลูกสมัยก่อนนั้นผลผลิตไม่มากเพราะไม่ได้ใส่ปุ๋ยเคมี ใส่แต่ปุ๋ยมูลสัตว์เท่า นั้น การผลิตจึงมักพอกินมากกว่าที่จะเหลือกิน

ข้อมูลสภาพการใช้ที่ดินในภาคเหนือก่อนและหลังสงครามโลกครั้งที่สองนั้นแตกต่างกันมาก ข้อมูลการศึกษาของซิมเมอร์แมนในปี ๒๔๗๓-๒๔๗๔ ที่ชี้ว่าที่ดินในภาคเหนือไม่ได้ถูกใช้อย่างเต็มที่^๓ แต่ทานาเบ เปรียบเทียบข้อมูลจากการวิจัยหมู่บ้านหลายแห่งกลับพบว่า ชาวนาภาคเหนือมีปัญหาขาดแคลนที่ทำกินมาตั้งแต่ทศวรรษหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ในอำเภอสรรภงานวิจัยของคอนรด คิงส์ฮิลล์ ระบุว่า ประมาณปี ๒๔๙๖ -๒๔๙๗ ร้อยละ ๔๐ ของที่ดินที่ทำการเพาะปลูกในหมู่บ้านกูแดงเป็นที่ดินเช่า และร้อยละ ๕๑ ของครัวเรือนเป็นผู้เช่านาหรือเช่านาบางส่วน ที่หมู่บ้านสันกับตอง โทโมซูกิพบว่าในปี ๒๕๐๕ ชาวบ้านส่วนมากเช่านาทำ เมื่อพอดเตอร์ศึกษาหมู่บ้านกูแดงอีกครั้งหนึ่งในปี ๒๕๑๕ พบว่า ร้อยละ ๗๑ ของครัวเรือนจำนวน ๒๐๖ ครัวเรือนมีที่ดินน้อยกว่าห้าไร่และซึ่งต่ำกว่าปริมาณพื้นที่ดินที่เพียงพอต่อการเลี้ยงชีพ ทำให้ต้องเช่าที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูก เมื่อทานาเบสำรวจหมู่บ้าน ๒๒ แห่งในเชียงใหม่ในปี ๒๕๑๕-

^๑ สัมภาษณ์นางสาวเยาวภา วงศ์เรือง, อายุ ๔๗ ปี, บ้านเลขที่ ๔๖ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

^๒ อัตราค่าเช่าในปี ๒๔๙๖ Konrad Kingshill, Ibid, p.23.

^๓ สันนิษฐานว่าที่ดินว่างเปล่าอาจจะเป็นที่ดินที่ไม่ได้มีการพัฒนาระบบการชลประทาน ทำให้ชาวบ้านไม่ได้สามารถเพาะปลูก

๒๕๑๖ พบว่ามีเพียงร้อยละ ๓๖.๑ ของครัวเรือนจำนวน ๔๔๐ ครัวเรือนมีที่ดินเป็นของตนเอง ร้อยละ ๖๓.๙ เช่าที่ดินทำกินหรือเช่าบางส่วน เขตที่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ที่ชาวบ้านน่าจะมีความสัมพันธ์ในที่ดินเป็นของตนเอง เช่น อำเภอแม่แตงกลับปรากฏว่ามีการเช่าที่ดินมากกว่า อย่างไรก็ตามในพื้นที่ลุ่มแม่น้ำขนาดเล็กหรือเขตที่เศรษฐกิจการค้าและเงินตรายังไม่แพร่หลาย เช่น ที่ลำปาง และแพร่ ชาวบ้านเป็นเจ้าของที่ดินเป็นส่วนมาก ที่บ้านปิง อำเภอเชียงคำ จังหวัดเชียงราย (ปัจจุบันเป็นจังหวัดพะเยา) ชาวบ้านเพียงร้อยละ ๕ เช่าที่ดินทำกิน^๑

ความแตกต่างระหว่างข้อมูลของชิมเมอร์แมนกับนักวิจัยหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ นั้นอาจเกิดจากการที่ชิมเมอร์แมน พิจารณาหัตถุปริมาณที่ดินโดยรวม โดยไม่ได้พิจารณาถึงความสามารถในการเพาะปลูกหรือพลังการผลิตของที่ดิน เช่น สภาพของดิน และแหล่งน้ำ ซึ่งในสมัยที่เทคโนโลยียังไม่ก้าวหน้าขนาดนั้นปัจจัยดังกล่าวมีความสำคัญมาก ชาวบ้านไม่สามารถเพาะปลูกได้ในพื้นที่ขาดน้ำ ที่ดินที่เป็นป่าเพาะก็ต้องการแรงงานในการบุกเบิกมาก ซึ่งชาวบ้านไม่สามารถทำได้อย่างรวดเร็วโดยใช้กำลังคนในครัวเรือน

แม้จะมีการเช่าที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูกในหมู่บ้าน แต่การเช่าที่ดินนั้นยังไม่ใช่วิธีลักษณะการให้เช่าเพื่อผลกำไรสูงสุดเพราะส่วนใหญ่มักเป็นการเช่าที่ดินจากเจ้าของที่ดินเล็กในหมู่บ้าน มีบ้างที่เจ้าของที่ดินอยู่ในเมืองโดยเป็นผู้ออกเงินกู้ เจ้าของที่ดินสมัยก่อนมักเป็นญาติผู้ใหญ่ที่สงวนใจจนไม่สามารถทำนาด้วยตนเองได้ ไม่มีลูกหลานทำนาจึงให้ญาติมาเช่าทำนา เก็บค่าเช่าไม่แพงมักเก็บเป็นผลผลิตมากกว่าเงิน^๒ ภายหลังเมื่อระบบเงินตราแพร่หลายมากขึ้นค่าเช่าที่ดินจะแพงขึ้นแม้จะเป็นเครือญาติกันก็ตาม

รูปที่ ๒.๕ ชาวบ้านเก็บเมล็ดข้าว

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ)

การทำไร่เสริมจากการทำนาเป็นการแก้ปัญหาของชาวบ้านส่วนใหญ่ที่ขาดแคลนที่ดิน เพราะที่นาอุดมบนพื้นที่ราบที่มีระบบเหมืองฝายมีจำกัด การบุกเบิกพื้นที่เพื่อทำนาดำต้องใช้แรงงานมาก ยิ่งในสมัยก่อนไม่มีแรงงานจ้างและไม่มีเครื่องจักรทุ่นแรง การขยายพื้นที่นาจึงเป็นไปได้ช้าๆ ทำให้ไม่สามารถผลิตข้าวพอกิน จนต้องหันไปปลูกข้าวไร่บนที่ราบเชิงเขาหรือบนเนินสูงที่มี

^๑ Shigeharu Tanabe, Ibid, pp.40-41.

^๒ Carle C.Zimmerman, Ibid, p.18 and Shigeharu Tanabe, Ibid, p.42.

ที่ดินความอุดมพอควร สามารถปลูกพืชหมุนเวียนได้ โดยประมาณสามหรือสี่ปีจะกลับมาปลูกพืชในพื้นที่เดิมเพื่อให้ที่ดินได้ฟื้นตัว^๑ การทำไร่นั้นมักปลูกพืชชนิดอื่นที่ไม่ต้องการน้ำหรือการดูแลมากนัก เช่น ข้าวไร่ พริก และถั่ว ดังเช่นชาวบ้านเมืองลวง ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ไปจับจองที่ดินเพาะปลูกอยู่ใกล้กับโครงการชลประทานแม่กวงเพื่อปลูกพืชในฤดูแล้งประเภทพืชผักและยาสูบ โดยจะปลูกพืชทิ้งไว้จนกว่าจะออกดอกออกผลจึงจะสร้างห้างนอนค้ำง่ามดูแลจนกว่าจะเก็บเกี่ยวเสร็จ^๒

บริเวณที่สูงหรือที่ดอนนั้นไม่ค่อยอุดมจึงไม่มีผู้ใดจับจองเป็นเจ้าของ ดังนั้นชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงจะเข้าไปจับจองทำไร่ โดยการไปแผ้วถางที่ป่าให้เป็นไร่ มีการฝังหลักเป็นเครื่องหมายไว้ให้รู้ อาจจะไปแจ้งผู้ใหญ่บ้านไว้เพื่อเป็นหลักฐาน เป็นการปฏิบัติกันโดยทั่วไปเพราะยังไม่มีข้อกำหนดเขตป่า ไม่ได้เป็นการผิดกฎหมายเหมือนปัจจุบันนี้ ส่วนมากแล้วในการทำไร่ชาวบ้านจะไปกันเป็นกลุ่มเพื่อป้องกันสัตว์ป่าทำร้าย ทำให้ชาวบ้านในชุมชนหมู่บ้านเดียวกันรู้ว่าที่ไร่ที่ใดเป็นผู้ใด ไม่มีการไปบุกรุกหรือแผ้วถางซ้ำกัน ทำให้ไม่มีปัญหาแย่งชิงที่ดิน การทำไร่ก็จะหมุนเวียนไปเรื่อยอย่างน้อยสามปีเพื่อจะให้ที่ดินคืนความอุดม การผลิตเช่นนี้รัฐมักจะเรียกว่าการทำไร่เลื่อนลอยซึ่งไม่ตรงกับความเป็นจริงเท่าใดนัก เพราะการที่ชาวบ้านย้ายที่เพาะปลูกเป็นวิธีของชาวบ้านที่จะปล่อยให้ดินฟื้นตัวหลังจากทำการเพาะปลูกมาระยะหนึ่งแล้วเห็นว่าดินเริ่มจืดเพาะปลูกไม่ได้ผลก็จะเปลี่ยนที่ทำกิน แต่จะย้อนกลับมาใช้ที่เดิมอีก โดยสิทธิในการเพาะปลูกนั้นเป็นที่ยอมรับกันในชุมชน โดยรับรู้ทั่วกันว่าไร่ใดเป็นผู้ใดในชุมชน แต่กรรมสิทธิ์นั้นจะอยู่ที่การใช้เป็นส่วนใหญ่

จะเห็นได้ว่าการเข้าไปทำไร่บนที่ดอนหรือที่สูงนั้นไม่ใช่ระบบการผลิตของชาวเขาเท่านั้น แต่เป็นระบบการผลิตเพื่อเสริมความสามารถในการเลี้ยงดูตนเองของชาวพื้นราบ เนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นที่สูงเสียเป็นส่วนใหญ่และมีพื้นราบน้อยทำให้ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพและพึ่งพาธรรมชาติการเพาะปลูกของชาวบ้านในภาคเหนือเป็นการเพาะปลูกแบบผสมผสานระหว่างนากับไร่เพื่อจะสามารถผลิตได้พอเพียง จึงมีคำกล่าวกันติดปากว่า "ทำไร่ทำนา" ไม่ใช่ทำนาเพียงอย่างเดียว หรือทำไร่เพียงอย่างเดียว การทำไร่นี้ทำแบบไร่เลื่อนลอยหรือหมุนเวียนเพราะที่ดินในเขตป่าหรือบนที่ดอนมีมากขณะที่แรงงานมีน้อย หากครอบครัวใดมีแรงงานเหลือก็สามารถจะไปหักร้างถางพงทำไร่ได้ ดังนั้นบางครอบครัวที่มีกำลังแรงงานมากก็จะสามารถจับจองที่ดินทำกินได้มากกว่าครอบครัวที่มีกำลังคนน้อย บางครั้งมีการขอแรงกันให้ช่วยทำโดยยกที่ดินให้เปล่าๆ^๓

^๑ พรใจ เดิมวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๓๔-๓๕.

^๒ รัตนพร เศรษฐกุลและคณะ(๒๕๒๖-๒๕๒๗), อ้างแล้ว, หน้า ๒๐.

^๓ สัมภาษณ์นายเนตร สิทธิวงศ์, อ้างแล้ว.

ในบางท้องที่รัฐได้เข้าไปจัดสรรพื้นที่เพื่อให้ประชาชนเข้าไปทำการเกษตร เช่น ที่อำเภอ สันทราย จังหวัดเชียงใหม่ เนื่องมาจากนโยบายการส่งเสริมเกษตรกรรมรัฐบาลได้ตั้งสถานศึกษา เกษตรกรรมแห่งแรกในภาคเหนือในพ.ศ.๒๔๗๗ เรียกว่า โรงเรียนประถมกสิกรรมแม่ใจ ซึ่งต่อมา พัฒนาเป็นสถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่ใจ ในปี ๒๕๑๘ และเป็นมหาวิทยาลัยแม่ใจในปัจจุบัน เพื่อส่งเสริมการเกษตรและแก้ไขปัญหาที่ดินทำกินของประชาชน รัฐได้พัฒนาพื้นที่ดินในเขตป่า พะเยาเนื้อที่ ๘,๑๒๗ ไร่ จัดสรรให้แก่ผู้ที่ไม่มียี่ดที่ดินทำกิน เรียกว่าสหกรณ์นิคมสันทรายในปี ๒๔๘๐ เป็นสหกรณ์นิคมแห่งแรกของประเทศไทย ในพื้นที่สหกรณ์แห่งนี้ได้มีการจัดระบบชลประทาน สร้างทำนบกั้นลำน้ำปิงเพื่อผันน้ำเข้ามาใช้ในพื้นที่ราบตอนล่าง ภายใต้โครงการชลประทาน แม่แฝก ส่งน้ำให้แก่พื้นที่เกษตรกรรมด้านฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิงถึง ๗๐,๐๐๐ ไร่ นอกจากนี้ รัฐได้จัดให้มีสาธารณูปโภคพื้นฐานต่างๆ เช่น การสร้างถนนเชื่อมชุมชนกับเมือง เชื่อมหมู่บ้าน ภายในนิคมอย่างทั่วถึง จัดให้หน่วยงานราชการที่ทำการทดลองทางด้านเกษตรกรรมร่วมมือกับ สถาบันการศึกษาที่มีอยู่เพื่อพัฒนาระบบเกษตรกรรมให้ดีขึ้น^๑

สมาชิกของสหกรณ์นิคมสันทรายนั้นมีหลายกลุ่ม มีทั้งกลุ่มที่เป็นเกษตรกรที่ได้รับการ ศึกษาจากวิทยาลัยเกษตรกรรมเรียกว่าสหกรณ์เกษตรศิลป์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่จะได้รับสิทธิพิเศษใน การจับจองที่ดินได้ถึง ๓๐ ไร่ ในขณะที่ชาวบ้านทั่วไปจะได้เพียง ๑๕ ไร่ นอกจากนี้ยังได้รับเงิน คุ้มยืมพิเศษเพื่อนำมาบุกเบิกที่ดิน ปรากฏว่าการบุกเบิกที่ดินต้องใช้แรงงานและทุนมาก สมาชิก ส่วนใหญ่ของสหกรณ์เกษตรศิลป์จึงต้องจ้างชาวบ้านทำนาในที่ของตนเองแล้วแต่ละคนออกไป ประกอบอาชีพอื่นๆเพื่อจะมีเงินมาใช้จ่ายและลงทุนในที่ดินได้^๒ มีชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินทำกินได้ อพยพจากที่อื่นมารับจ้างหักไร่ถางพง ชาวบ้านเล่าว่า "...เขาจบสูงมาขนาดนั้น เขาไม่ทำ เขาก็ เอาพวกเรานี้ละมาเป็นคนทำไร่ทำนาทำสวนในที่ของเขา..."^๓ ชาวบ้านเข้ามาทำนาผ่าเถิงแบ่งปัน ผลผลิตกันกับเจ้าของที่ดิน

ในกรณีนี้ในชุมชนหมู่บ้านนั้นไม่มีที่ดินเพียงพอ การอพยพไปเพื่อหาที่ดินใหม่ที่อุดม สมบูรณ์เป็นอีกทางเลือกหนึ่งสำหรับผู้ที่ไม่มียี่ดนาทำกิน หรือที่นาที่มีอยู่ไม่อุดมสมบูรณ์ให้ผลผลิต ไม่เพียงพอที่จะเลี้ยงดูครอบครัว การอพยพเคลื่อนย้ายจะมีตลอดในช่วงพ.ศ.๒๔๔๒-๒๕๑๐ หาก ศึกษาประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของหมู่บ้านต่างๆในภาคเหนือ จะพบการอพยพโยกย้ายข้าม อำเภอข้ามจังหวัดอยู่เป็นประจำ หมู่บ้านต่างๆหลายแห่งในจังหวัดเชียงใหม่เป็นผู้อพยพมาจาก

^๑ สมคิด แก้วทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๐.

^๒ สัมภาษณ์นายศรีทัศน์ ทองบ่อ, บ้านเลขที่ ๖๔ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่

^๓ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อ้างแล้ว.

จังหวัดเชียงใหม่และลำปาง^๑ ในปี ๒๔๗๓ ชาวบ้านจากเชียงใหม่จำนวนมากอพยพไปจับจองที่ดินในอำเภอพาน จังหวัดเชียงราย^๒ ในปี ๒๔๗๖ ชาวบ้านจากหมู่บ้านกู่แดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่จำนวนหนึ่งอพยพไปตั้งถิ่นฐานที่อำเภอฝางเพราะมีที่ดินอุดมสมบูรณ์และราคาถูก ขณะที่ที่ดินที่อำเภอสารภีราคาในขณะนั้นไร่ละ ๒,๐๐๐-๓,๐๐๐ บาท ที่ฝางเงินหนึ่งหมื่นบาทสามารถซื้อที่ดินที่อำเภอฝางได้กว่าสามสิบไร่ ทำให้ชาวบ้านจากกู่แดงอพยพไปตั้งถิ่นฐานหมู่บ้านกู่แดงใหม่นั้น^๓

การอพยพข้ามภาคก็มี เช่น บริเวณรอยต่อระหว่างภาคเหนือตอนบนกับภาคเหนือตอนล่างในเขตจังหวัดสุโขทัย สวรรคโลก อุตรดิตถ์และพิจิตร บางอำเภอมียาชาวบ้านจากภาคเหนืออพยพไปตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นชุมชนใหญ่ เนื่องจากการตั้งถิ่นฐานอยู่เฉพาะในกลุ่มของตนเองทำให้ยังคงรักษาวัดธรรมประเพณีไว้อย่างชัดเจน สาเหตุหลักของการอพยพโยกย้ายถิ่น คือ การแสวงหาที่ดินอุดม มีแหล่งน้ำสำหรับการเพาะปลูกพอเพียง การไปสำรวจจะไม่ไปเป็นกลุ่มใหญ่ แต่จะมีบางครอบครัวล่วงหน้ามาก่อน เมื่อเห็นลู่ทางได้ที่ทำกินที่เหมาะสมก็จะส่งข่าวไปให้พี่น้องเพื่อนฝูงอพยพตามมา นับเป็นการอพยพที่มีจุดหมายที่แน่นอน มีการวางแผนล่วงหน้าอย่างดี เมื่อมาถึงได้อยู่รวมกันเป็นกลุ่มทางวัฒนธรรมเดียวกัน สามารถเริ่มทำชลประทานของชุมชนหมู่บ้านหรือระบบเหมืองฝายเพื่อเก็บกักน้ำและทดน้ำเข้านา จัดการแบ่งที่นาระหว่างผู้อพยพอย่างยุติธรรมตามแรงงานที่ได้มาช่วยกันก่อสร้างเหมืองฝาย ผู้ที่อพยพไปก่อนมีแรงงาน มีทุนจะได้พื้นที่นามากและอยู่ใกล้แหล่งน้ำ คนที่มาทีหลังจะได้ที่นาไกลออกไปและมีความอุดมสมบูรณ์น้อยกว่า

จากระบบเกษตรข้างต้นจะเห็นว่าปัญหาการขาดแคลนที่ดินเป็นปัญหาสำคัญและเป็นปัญหาเรื้อรังที่ไม่ได้รับการแก้ไขจากรัฐบาลไม่ว่าจะเป็นยุคใดสมัยใด ในสมัยก่อนชาวบ้านแก้ไขปัญหของตนด้วยตนเอง ด้วยการหักร้างถางพงเพื่อเพิ่มเนื้อที่เพาะปลูก แต่เมื่ออำนาจรัฐเข้ามาถึงท้องถิ่นและรัฐต้องการรายได้มากขึ้น รัฐจึงได้ประกาศเขตหวงห้าม ได้แก่ เขตป่าสงวน เขตอุทยาน และเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์ป่า ซึ่งมีผลกระทบโดยตรงต่อชาวบ้านที่ดำรงชีพอยู่ด้วยการพึ่งพิงธรรมชาติ ชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินไม่สามารถถางที่ดินใหม่ได้ หากทำจะถูกกล่าวหาว่าบุกรุกป่าสงวน ทั้งๆที่ชาวบ้านนั้นทำไร่บนที่สูงเพื่อยังชีพมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ชาวบ้านถือว่าตนเอง

^๑ วิทยา อภรณ์, *แนบเนื้อแม่ลาว พินิจพื้นที่ เวลา และสังคมผ่านมิติลุ่มน้ำ* (เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ธารเหนือ, ๒๕๔๔), หน้า ๑๑๔-๑๒๐. เช่นชาวบ้านสันขี้เหล็ก ตำบลเวียงกาหลง อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย อพยพมาจากบ้านสมสืบ ตำบลร่องเคาะ อำเภอวังเหนือ จังหวัดลำปาง เนื่องจากที่เดิมขาดน้ำในการเพาะปลูก

^๒ ปราโมทย์ ชั่วชาติ, *อ้างแล้ว*, หน้า ๘๒.

^๓ Konrad Kingshill, *Ibid*, p.21.

อยู่กับป่าและมีชีวิตได้เพราะทรัพยากรจากป่า การประกาศเขตหวงห้ามของรัฐบาลนั้นได้ทำลายสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสร้างปัญหาต่างๆมากมายแก่ชุมชนหมู่บ้านในชนบท

๒.๓.๒ แหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูก

การจับจองที่ดินจะไร้ประโยชน์หากไม่มีแหล่งน้ำเพื่อการเพาะปลูก แต่การขุดเหมืองฝายต้องการทุนได้แก่ เครื่องมือ ช่างและแรงงาน ต้องมีอำนาจและอิทธิพลมากพอที่จะระดมกำลังและความร่วมมือจากชาวบ้าน ซึ่งเป็นไปในรูปของการแบ่งปันผลประโยชน์ร่วมกันหรือถูกบังคับเกณฑ์แรงงานมาทำเพื่อผลประโยชน์ของเจ้านายซึ่งสร้างความเดือดร้อนให้แก่ชาวบ้าน เช่น กรณีเจ้าอุปราชเมืองลำพูนเกณฑ์ชาวบ้านหลายพันคนไปขุดเหมืองฝายที่อำเภอสันกำแพงในปี ๒๔๖๒ หรือข้าราชการระดับสูงบังคับให้ชาวบ้านขุดเหมืองฝายในอำเภอสันทรายซึ่งตนเองได้จับจองที่ดินเอาไว้ นอกจากนี้เจ้านายแล้วพ่อค้าจีนที่ได้สะสมทุนไว้มากพอก็เริ่มลงทุนสร้างระบบเหมืองฝายเช่นกัน ตัวอย่างการลงทุนทำเหมืองฝายเพื่อจับจองที่ดินของเจ้านายได้แก่ เจ้าแก้วนรรัฐและเจ้าราชภาคินัยลงทุนขุดเหมืองฝายในเขตอำเภอจอมทองในปี ๒๔๖๖ มีชาวบ้านกว่า ๓๕๐ คนมาร่วมแรง เหมืองยาว ๑๖ กิโลเมตร ใช้เวลาสร้างเจ็ดปี ตั้งแต่ฝายนางเย็นถึงฝายสามหลัง โดยชาวบ้านได้ส่วนแบ่งที่ดินครอบครัวละห้าไร่ ที่เหลือแบ่งให้หัวหน้าเหมืองฝายและผู้ช่วยคนละ ๓๐ และ ๑๐ ไร่ตามลำดับ เจ้าแก้วนรรัฐเองได้ทีนาถึงกว่า ๓๐๐ ไร่^๑ นอกจากนี้เจ้าราชภาคินัยได้นำชาวบ้านสร้างฝายยาวกว่า ๕๐ กิโลเมตรชื่อฝายเจ้าวรการบัญชา ตั้งอยู่ที่บ้านดงขนุน ตำบลธารทอง อำเภอพาน จังหวัดเชียงราย กันแม่น้ำลาวฝั่งขวา ผ่านอำเภอพานไปอำเภอแม่ใจ จังหวัดพะเยา เสร็จในราวปี ๒๔๗๗ ส่งน้ำให้ที่นากว่าสี่พันไร่^๒

ในช่วงหลังเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.๒๔๗๕ รัฐบาลให้ความสนใจที่จะพัฒนาระบบการเพาะปลูกของชาวบ้านมากยิ่งขึ้น อีกทั้งเล็งเห็นปัญหาที่ดินในการเพาะปลูกที่ขาดแคลน และต้องการที่จะนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่ไปใช้แก้ปัญหาคุณภาพดิน โดยที่ทางราชการเห็นว่าปัญหาที่ดินจะแก้ไขได้โดยแก้ปัญหาลำน้ำเสียก่อน บริเวณที่ราบเชิงใหม่-ลำพูนนั้นมีแม่น้ำปิงเป็นเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงพื้นที่เกษตรกรรม จึงเห็นว่าน่าจะนำน้ำปิงที่ไหลผ่านหลายอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่มาหล่อเลี้ยงบริเวณพื้นที่ดอนที่เต็มไปด้วยป่าแพะจำนวนหลายหมื่นไร่ ให้ชาวบ้านที่ยากจนสามารถไปเพาะปลูกได้ รัฐได้ริเริ่มระบบการชลประทานของรัฐในภาคเหนือในช่วงทศวรรษ ๒๔๗๐ โดยกรมชลประทานได้สร้างโครงการชลประทานประเภท "การส่งน้ำเพื่อการ

^๑ ปลาย่อ ชนชนนท์, อ้างแล้ว, หน้า ๘๖.

^๒ วิทยา อามรณ์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๒๒๖.

เพาะปลูก" เป็นโครงการแรกในภาคเหนือที่จังหวัดเชียงใหม่ เรียกว่าโครงการชลประทานหลวงแม่แฝก หรือโครงการฝายสินธุปรีชา สร้างเสร็จและส่งน้ำไปเลี้ยงพื้นที่เพาะปลูกตั้งแต่ปี ๒๔๗๙ ชุดคลองส่งน้ำจากฝายน้ำล้นที่ทดน้ำในลำน้ำปิงในเขตอำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ ชุดเป็นคลองส่งน้ำสายใหญ่ผ่านตำบลแม่แฝกเข้าไปในที่ดอนที่เป็นป่าแพะในบริเวณด้านตะวันออกของตำบลแม่แฝก ป่าไผ่ หนองหาร อำเภอสันทรายไปลงน้ำกวงที่จังหวัดลำพูน จะทำให้น้ำเพียงพอต่อการเพาะปลูกและได้ก่อตั้งเป็นนิคมสหกรณ์ให้ประชาชนมาสมัครเป็นสมาชิกและให้ที่ดินเพื่อทำการเพาะปลูก^๑

ถัดมาคือโครงการแม่ปิงเก่าสร้างเสร็จใช้การได้ในปี ๒๔๘๔ และ โครงการแม่กวง พ.ศ.๒๔๙๗^๒ สำหรับโครงการแม่กวงนี้เดิม ในปี ๒๔๗๕ พระองค์เจ้าบรมเดชทรมมีพระดำริจะทดน้ำจากลำน้ำแม่กวง บริเวณบ้านผาแตก ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ โดยจะสร้างเป็นฝายทดน้ำขึ้นและชุดคลองส่งน้ำกระจายไปเลี้ยงพื้นที่การเพาะปลูกในเขตอำเภอดอยสะเก็ดและสันกำแพง แต่เนื่องจากขาดงบประมาณจึงได้งดโครงการนี้ไป ต่อมาในปี ๒๔๗๘ เจ้าราชภาคีณัย นายอำเภอดอยสะเก็ด ได้ลงทุนสร้างฝายชั่วคราวที่ดอยลอง บ้านผาแตก กันลำน้ำแม่กวงและชุดคลองส่งน้ำ แต่ฝายที่สร้างไม่แข็งแรงพอจึงถูกน้ำพัดพังทุกปี จนกระทั่งปี ๒๔๘๙ กรมชลประทานได้สำรวจและสร้างฝายทดน้ำใหม่แบบถาวรอยู่ต่ำกว่าฝายเดิมประมาณสี่กิโลเมตรเสร็จใช้การได้ในปี ๒๔๙๐ เรียกว่าโครงการชลประทานแม่กวง^๓ เป็นโครงการที่ใช้มาจนถึงปัจจุบัน

๒.๓.๓ แรงงาน

แรงงานที่ใช้ในการเพาะปลูกส่วนใหญ่เป็นแรงงานครอบครัวและแรงงานสัตว์ ยังไม่มีการใช้เครื่องจักรกล แรงงานรับจ้างนั้นเข้ามาภายหลังเมื่อเส้นทางคมนาคมดีขึ้น^๔ มีแรงงานจากต่างจังหวัดหรือต่างภาคเข้ามารับจ้าง เช่น แรงงานจากจังหวัดลำพูนมากันเป็นกลุ่มมาอยู่ที่อำเภอสันทรายครั้งละราวๆสองสามเดือนเพื่อรับจ้างทำงานในไร่ นา เช่น ทำแปลงเพาะปลูกพืชไร่ ในระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพแรงงานรับจ้างหายาก จึงต้องมีการช่วยเหลือกันในชุมชนในรูปของการแลกเปลี่ยนแรงงาน หรือ "การเอามื้อ เอารวัน" โดยที่ชาวบ้านในละแวกเดียวกันจะผลัดเปลี่ยนหมุน

^๑ ปราโมทย์ ขั้วชาติ, อ้างแล้ว, หน้า ๘๒.

^๒ พรพิไล เลิศวิชาและอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, พลวัตเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำขาน พ.ศ.๒๕๔๓-๒๕๔๕, งานวิจัยเสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๕, หน้า ๗๔. ยังมีโครงการแม่แตงเริ่มสร้างในปี ๒๕๐๖ เสร็จในปี ๒๕๑๕

^๓ โครงการชลประทานแม่กวง, ประวัติโครงการและข้อมูลที่ควรทราบ, หน้า ๑-๓.

^๔ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อ้างแล้ว.

เวียนมาช่วยกันทำการจนเสร็จสิ้นฤดูกาลเพาะปลูก โดยที่ไม่ต้องมีการร้องขอ ชาวบ้านจะรู้กันเองว่าควรไปช่วยเพื่อนบ้านเมื่อใด เป็นเวลากี่วัน คราวเรือนที่ได้รับความช่วยเหลือจะตอบแทนแรงงานอย่างยุติธรรม ไม่มีขาดตกบกพร่อง แม้ไปทำเองไม่ได้ก็ต้องให้ผู้อื่นไปแทน มิฉะนั้นในฤดูกาลเพาะปลูกถัดไปจะไม่มีแรงงานมาช่วย ในการเอามือเอารุ่นเจ้าของนาไม่ต้องเสียเงินจ้างแต่จะมีการเลี้ยงอาหารตอบแทน^๑

แรงงานจ้างนั้นส่วนใหญ่มักใช้เวลาเร่งด่วน เช่น ช่วงการปลูกนาหรือเก็บเกี่ยว การรับจ้างทำนาเป็นวิธีแก้ปัญหาของคนจนหรือชาวนาจนที่ไม่มีที่นาและไม่มีวัวควายหรือปัจจัยในการผลิตใดๆ มีแต่แรงงานของตนและครอบครัวจึงต้องรับจ้างทำนาเพื่อแลกเปลี่ยนกับข้าวที่จะบริโภค ปรากฏว่าชาวบ้านนั้นไว้วางใจกันมาก หากต้องการข้าวก็สามารถรอจนเก็บเกี่ยวเสร็จค่อยมารับเอาข้าวไป การรับจ้างแก้ปัญหาทั้งสองฝ่าย ชาวนาจนมีข้าวกินในขณะที่ชาวนารวยหรือชาวบ้านที่มีที่นาขนาดใหญ่แต่ขาดแรงงานก็จะจ้างแรงงานเหล่านี้ ในชุมชนหมู่บ้านที่มีความใกล้ชิดกัน ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายไม่ได้อยู่ในฐานะนายจ้างกับลูกจ้าง แต่เป็นการขอความช่วยเหลือซึ่งกันและกันโดยมีค่าตอบแทนเป็นข้าวหรือเป็นเงินแล้วแต่ความพอใจของผู้ทำงาน อัตราค่าจ้างทำงานในทุ่งนาในปี ๒๔๙๖ ผู้จ้างจ่ายให้วันละแปดบาท^๒ แต่ส่วนมากมักจะให้เป็นข้าวมากขึ้นตามลักษณะความยากง่ายของงาน เช่น การปลูกนาซึ่งต้องใช้แรงงานมากค่อนข้างลำบากก็จะให้ข้าวถึงวันละหนึ่งถัง หากเป็นการเกี่ยวข้าวซึ่งงานไม่หนักมากนักก็จะให้เพียงวันละหนึ่งถัง ที่น่าสนใจคือ ค่าแรงหญิงชายเท่ากัน ในบางกรณีที่เจ้าของนาไม่มีแรงงานทำนาและไม่มีผู้ประสงค์จะทำนาผ่าเก็ง ก็จะไปทาบตามชาวบ้านที่ยังพอมีแรงงานอยู่ให้มาช่วยทำ โดยมักจะให้ค่าตอบแทนเป็นข้าว ลักษณะการว่าจ้างนั้นเหมือนกับการขอพึ่งพากันมากกว่า มากไปน้อยไปก็ไม่เกี่ยงที่นิยมกันมากคือขอค่าจ้างเป็นข้าวมากกว่าเป็นเงิน เพราะชาวบ้านในสมัยนั้นไม่ได้มีรายจ่ายเป็นเงินมากนัก ข้าวเป็นหลักประกันในชีวิตชาวบ้านจึงคิดกันว่าขอให้ข้าวกินก่อน มีข้าวกินก็มีแรงหาเงินได้ แต่ข้าวนั้นมีจำกัด พันธุ์ปลูกก็จะมีข้าวเก็บไว้บริโภคเพียงพอจะสร้างปัญหาอดอยากขาดแคลนให้กับครอบครัว

แรงงานรับจ้างในสมัยก่อนมีไม่มากนัก เพราะแต่ละคนต้องทำนาของตนเอง เพื่อที่จะทำให้ทันกับฤดูกาล ชาวบ้านจึงนิยมที่จะแลกเปลี่ยนแรงงานกัน เกิดเป็นความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นและรับผิดชอบต่อชุมชนสืบเนื่องมาจากโครงสร้างของวัฒนธรรมข้าวที่ครอบงำชุมชนชาวบ้านอยู่เป็นธรรมเนียมการ “เอามือเอารุ่น” ในพื้นที่ส่วนใหญ่ชาวบ้านที่ทำนา การช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

^๑ รัตนพร เศรษฐกุลและคณะ(๒๕๒๖-๒๕๒๗), อ้างแล้ว, หน้า ๒๖.

^๒ Konrad Kingshill, Ibid, p. 23.

เป็นนิสัยของชาวบ้านมาโดยตลอด ธรรมเนียมการเอามือเอววันได้สร้างเครือข่ายการใช้แรงงานของชุมชนหมู่บ้านสามารถแก้ไขปัญหาขาดแคลนแรงงานในฤดูกาลผลิต

ในสมัยที่ยังมีที่ดินเพียงพอให้บุกเบิกในชนบทที่ห่างไกลทำให้ชาวนายากจนไร้ที่ดินสามารถอพยพไปจับจองที่ดินได้นั้น ทำให้ชุมชนเดิมขาดแรงงานในการเกษตร เป็นปัญหาที่ในทางกลับกันก็กระตุ้นให้มีการพัฒนาระบบการผลิต โดยชาวนาที่มีที่ดินมากและมีฐานะดีหันมาใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตร เช่น รถไถนา และเครื่องสีข้าว เป็นต้น^๑

ในระบบเศรษฐกิจเลี้ยงดูตนเองแม้การทำนาจะเป็นงานที่ได้เงินน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับการค้าขาย แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ก็ยังยึดมั่นในการเพาะปลูกข้าวเป็นหลักประกันของชีวิต มีเพียงส่วนน้อยที่ทำการค้าเป็นรายได้หลัก ในระบบการเพาะปลูกนั้นชาวบ้านทำไร่ ทำนา และทำสวน ตามระยะเวลาของการเพาะปลูก การทำนาเป็นการลงแรงของทั้งครอบครัวเพราะเป็นกิจกรรมที่ต้องอาศัยแรงงานมาก การไถนาซึ่งต้องใช้แรงมากเป็นของผู้ชาย ส่วนการปลูกนาปลูกกล้าและเก็บเกี่ยวนั้นทำไปด้วยกัน^๒ การปลูกพืชสวนนั้นมักจะเป็นงานของผู้หญิง เช่น การปลูกถั่ว ปลูกผักต่างๆ หลังฤดูการเก็บเกี่ยวซึ่งเป็นช่วงที่ผู้ชายมักออกไปหารายได้ด้วยการค้าระหว่างหมู่บ้าน หรือเข้าป่าหาของป่าล่าสัตว์ หรือรับจ้างทำงานในป่าไม้หรืองานอื่นๆทั้งในและนอกหมู่บ้าน

๒.๔ ผลกระทบของระบบทุนนิยมต่อระบบการผลิตและวิถีชีวิตของชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ

แม้ระบบทุนนิยมตะวันตกจะเคลื่อนเข้าสู่ภาคเหนือในราวกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ เมื่อมีการลงทุนธุรกิจป่าไม้ขนาดใหญ่โดยบริษัทอังกฤษ แต่ชุมชนหมู่บ้านในชนบทได้รับผลกระทบน้อยมากเพราะธุรกิจป่าไม้นั้นดำเนินการโดยทุนต่างชาติที่อาศัยแรงงานอพยพไม่ใช้แรงงานคนในท้องถิ่น ระบบทุนนิยมขยายตัวอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยการสนับสนุนของรัฐที่ได้ปฏิรูปการปกครองและระบบการเก็บภาษีที่เน้นการชำระภาษีเป็นเงิน ตลอดจนการสร้างเส้นทางรถไฟที่เริ่มอย่างจริงจังหลังกบฏเงี้ยวเมืองแพร่ในปี ๒๔๔๕ โดยทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่ในปี ๒๔๖๔ กระตุ้นการขยายตัวของระบบการผลิตเพื่อขายเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้าน

^๑ Konrad Kingshill, Ibid, p.22.

^๒ สัมภาษณ์นายกุย คำมงคล, อ้างแล้ว.

^๓ ชาวบ้านเรียนการเพาะปลูกพืชอื่นๆ ในที่ดินที่ทำนาหรือที่ดินอื่นหลังให้นานว่า ทำสวน ซึ่งไม่ได้หมายถึง สวนไม้ยืนต้น

๒.๔.๑ ผลกระทบต่อการผลิตข้าวในภาคเหนือ

ข้าวเป็นพืชสำคัญเพื่อการบริโภคและเมื่อระบบทุนนิยมเข้ามาสู่ภาคเหนือข้าวก็เป็นสินค้าสำคัญ ก่อนการเข้ามาของระบบทุนนิยม ผลผลิตข้าวจะขึ้นอยู่กับสภาพทางธรรมชาติเป็นหลัก หากน้ำฝนดีผลผลิตจะมาก ปีใดแห้งแล้งมีโรคแมลงต่างๆผลผลิตก็จะน้อยลง ในขณะเดียวกันความแตกต่างของสภาพภูมิประเทศ คุณภาพดิน และปริมาณน้ำในพื้นที่ภาคเหนือมีผลต่อการผลิตของชุมชน บางชุมชนผลิตข้าวได้มากจนเหลือกิน บางชุมชนผลผลิตได้น้อยและมักประสบปัญหาขาดแคลนข้าวบริโภค การเพิ่มประชากรก็มีส่วนทำให้เปิดปัญหาขาดแคลนข้าวเช่นกัน ชาวราชการอังกฤษบันทึกไว้ในพ.ศ. ๒๔๓๗ ว่าจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นมีผลต่อการขาดแคลนข้าว^๑ เอกสารมิชชันนารีในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ก็กล่าวถึงการขาดแคลนข้าวอย่างรุนแรงที่ลำปางซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีปัญหาสำหรับการเพาะปลูกไม่เพียงพอ^๒

งานศึกษาของแคเธอรีน โบว์ เสนอว่าในระหว่างคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ “...หมู่บ้านส่วนใหญ่ไม่สามารถเลี้ยงดูตนเอง แต่มักจะขาดแคลนข้าวทุกปี...”^๓ ทั้งนี้โบว์ได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน ๒๗๓ หมู่บ้านในเชียงใหม่ ซึ่งปรากฏว่า ๑๓๓ หมู่บ้านให้ข้อมูลว่ามีการขาดแคลนข้าวอย่างน้อยปีละ ๒-๓ เดือน^๔ โบว์จึงสรุปว่า ความเชื่อที่ว่าระบบเศรษฐกิจของล้านนาเป็นระบบพึ่งตนเองในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ จึงไม่ถูกต้องเพราะชาวบ้านไม่สามารถผลิตได้เพียงพอแก่การบริโภค อย่างไรก็ตามศาสตราจารย์แดเนียล แมคกิลเวรี ซึ่งเข้ามาเผยแพร่ศาสนาในล้านนาตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๑๑ ยืนยันว่าการผลิตตามธรรมชาติในเชียงใหม่จะเพียงพอแก่การบริโภค และทำนายว่าการขาดแคลนจะเกิดขึ้นก็ต่อเมื่อหนทางที่จะนำข้าวออกนอกพื้นที่ หรือเมื่อเกิดการค้าขายข้าวในระบบทุนนิยม แมคกิลเวรี กล่าวไว้ว่า

ฤดูที่ฝนตกหนักจนน้ำท่วมนาในที่ลุ่มต่ำ กลับเป็นผลดีสำหรับนาในที่ดอน และในทางกลับกัน ฝนน้อยที่เป็นผลเสียสำหรับนาดอนก็เป็นผลดีสำหรับนาที่น้ำมักท่วม ในหลายๆเขตที่มีโอกาสที่การทำนาครั้งที่สองจะช่วยทดแทนความสูญเสียจากครั้งแรก **ยังมีหลักประกันอีกว่า จนกว่าการคมนาคมขนส่งกับชายฝั่งจะให้ผลกำไรในการส่งสินค้าออก**

^๑ U.K., Report for the Year 1894 on the Trade of Chiangmai, ZHC 1/5801, #1601; U.K., Lowndes' Journal, F.O.69/55, 1871.

^๒ Hugh Taylor, Ibid, nd., p.103.

^๓ Katherine A.Bowie, Ibid, p.76.

^๔ Katherine A. Bowie, Ibid, p.79 , pp.81-84.

ส่วนเกินของการผลิตในปีที่พืชผลอุดมสมบูรณ์ จะยังคงเหลือกิน

เก็บไว้พอสำหรับปีที่พืชผลไม่อุดมสมบูรณ์ นัก กล่าวได้ว่า การ

ขาดแคลนที่จะนำไปสู่ทุพภิกขภัยจริงๆนั้น จะไม่เกิดขึ้นจากการ

เพราะปลูกไม่ได้ผลเพียงปีเดียว สำหรับคนที่ยากจนมากๆ จะประสบ

ปัญหาถ้าเพาะปลูกไม่ได้ผลติดต่อกันสองปี ทุพภิกขภัยจริงๆจะเกิด

เมื่อการเพาะปลูกล้มเหลวติดต่อกันสามปี...^๑

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน เอกสารของข้าราชการอังกฤษและมิชชันนารีอเมริกัน ยืนยันตรงกันซึ่งค้านกับข้อสรุปของโบว์ว่า ในพื้นที่อื่นๆยกเว้นแพร่และลำปางแล้ว เขตตั้งแต่ แม่ฮ่องสอน เชียงราย และเชียงใหม่ ชาวบ้านสามารถเพาะปลูกข้าวได้ปีละ ๒ ครั้งในเขตที่มีระบบเหมืองฝาย และมักมีข้าวเพียงพอต่อการบริโภค มิชชันนารีอเมริกันที่ลำปางกล่าวเปรียบเทียบว่า เชียงใหม่และลำพูน "...มักจะมีปริมาณฝนมากกว่าลำปาง ดังนั้น (การปลูก) ข้าวจึงยากที่จะล้มเหลวในเชียงใหม่และลำพูน ข้าวที่บริโภคในช่วงเกิดทุพภิกขภัยของเราที่ซื้อมาจากที่นั่น..."^๒ แต่ก็ไม่ได้หมายความว่าแหล่งผลิตข้าวที่อุดมสมบูรณ์อย่างเชียงใหม่ ลำพูนและ เชียงรายจะไม่มีปัญหา ในพ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๕๔ ในมณฑลพายัพเกิดภาวะแห้งแล้ง ผลผลิตข้าวไม่ดีทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนข้าวบริโภคในหลายอำเภอ เช่น อำเภอเชียงดาว อำเภอสะเมิง อำเภอฮอด อำเภอแม่แตง อำเภอเวียงพ้าว และอำเภอเมือง กรมการอำเภอของมณฑลพายัพ ต้องซื้อข้าวไปแจกอำเภอแม่แจ่มพันถึง อำเภอแม่แตงสามร้อยถึง และได้ขอผ่อนผันการเก็บเงิน ค่าราชการแก่ผู้ยากจน ในเชียงรายปรากฏว่าราคาข้าวสูงขึ้น โดยข้าวสารเหนียวขายถึงละสาม บาท ข้าวสารเจ้าขายถึงละสามบาทห้าสิบสตางค์ เมื่อชาวบ้านเริ่มเก็บเกี่ยวข้าวได้บ้างก็ทำให้ ความอดอยากบรรเทาลง^๓ ในปีต่อมาปรากฏว่าการทำนาในมณฑลพายัพได้ผลดีเพราะน้ำท่า อุดมสมบูรณ์^๔

ปัญหาในการผลิตข้าวในล้านนาในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ก่อนการเข้ามาของ ทุนนิยมอย่างเข้มข้นนี้มีทั้งสาเหตุทางธรรมชาติและสาเหตุทางเศรษฐกิจ

^๑ Daniel McGilvary, *A Half Century Among the Siamese and the Laos* (New York: Fleming H. Revel Company, 1912), p.350.

^๒ Payap University Archives, "Womam's Work for Woman", vol.8, May 1893.

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ม/๑๔ หนังสือพิมพ์ลง ชาวมณฑลพายัพ เรื่องสำรวจราษฎรที่อดข้าว เรื่องเก็บเงินค่าราชการแก่ราษฎรที่อดข้าว เรื่องโจรผู้ร้ายชุกชุม (๑๙ พ.ย. ๒๔๕๓- ๑๓ ต.ค. ๒๔๖๒).

^๔ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ม/๑ รายงานน้ำฝนต้น ข้าว (๒๓ ม.ค. ๒๔๕๔-๒๔ พ.ค. ๒๔๖๓).

สาเหตุทางธรรมชาติที่ทำให้การเพาะปลูกล้มเหลวหรือได้ผลผลิตน้อยได้แก่

๑. การขาดแคลนน้ำ ปัญหาที่เกิดขึ้นมักรุนแรงในชุมชนหมู่บ้านอยู่ห่างไกลแหล่งน้ำ สามารถทำได้เฉพาะปลูกข้าวนาปี ในช่วงฤดูแล้งไม่สามารถทำการเพาะปลูกได้ ในบางพื้นที่ ปัญหาขาดน้ำรุนแรงมาก จนแทบจะไม่ได้เกี่ยวข้าวเพราะต้นข้าวแห้งตายไปเสียก่อน บ่อน้ำของชาวบ้านที่มีน้ำก็มีไม่มาก บางครั้งทั้งหมู่บ้านมีบ่อน้ำเพียงสองบ่อ ให้น้ำไม่พอเพียงทั้งในครัวเรือน และการเพาะปลูก เมื่อไม่สามารถเก็บเกี่ยวข้าวได้ชาวบ้านก็แก้ปัญหาด้วยการไปขอซื้อหรือแลกข้าวในเขตที่มีข้าวอุดมสมบูรณ์ เช่น ไปที่ลำพูนและเชียงรายซึ่งผลผลิตข้าวได้มากกว่าลำปาง แพร่ และน่าน

การปลูกข้าวจะมีปัญหามากที่สุดในบริเวณที่เป็น พื้นที่สูง หรือ บริเวณ“น่าน้ำฟ้า”ซึ่งเป็น ที่ดอนและไม่มีระบบการชลประทาน ซึ่งไม่สามารถจะรับประกันได้ว่าจะมีน้ำเพียงพอตลอดฤดู การเพาะปลูกหรือไม่ ในบางพื้นที่ที่ไม่มีระบบการชลประทาน หรือระบบเหมืองฝายชุมชน ต้องพึ่งน้ำฝนเป็นหลัก ปีใดฝนมากน้ำพอเพียงก็ปลูกข้าวได้ดี ถ้าปีใดฝนน้อยนาข้าวก็เสียหาย ชาวบ้านเดือดร้อนก็ต้องหาทางแก้ปัญหาด้วยตนเอง เช่น การพึ่งพิงธรรมชาติเก็บหาหน่อไม้ เห็ด และพืชป่า ตลอดจนปลูก ปลา กุ้ง หอยจากแหล่งน้ำธรรมชาติไปขายหรือแลกข้าวมากินกันใน ครอบครัว

๒. ปัญหาสัตว์และแมลงพืชต่างๆ ทำให้ผลผลิตข้าวเสียหาย ทำให้ข้าวขาดแคลนเช่น นาข้าวของชาวบ้านถูกหนูรบกวน ได้ผลผลิตน้อย หรือมีปัญหาเพียงลงนาข้าวซ้ำอีกทำให้ข้าวไม่พอบริโภค

๓. ผลผลิตต่ำเนื่องจากเป็นการผลิตตามธรรมชาติ ชาวบ้านเห็นว่าผลผลิตข้าวในสมัยก่อนได้น้อย ข้าวไม่งามเหมือนปัจจุบันเพราะขาดเทคโนโลยีทางการเกษตร ไม่มีปุ๋ยที่จะเร่งผลผลิตทำให้ได้ผลผลิตน้อย

สาเหตุทางเศรษฐกิจมีหลายประการ ได้แก่

๑. พ่อค้าชาวนาไม่ได้ทำการค้าตลอดทั้งปี ภาวะการขาดแคลนข้าวจะเกิดขึ้นปลายปี ก่อนหน้าปีการเพาะปลูกใหม่ ซึ่งจะเป็นช่วงที่ชาวนาเริ่มเตรียมการเพาะปลูก ส่วนใหญ่ไม่ออกไปค้าขายจึงทำให้เกิดความขาดแคลนข้าวในหลายๆพื้นที่

๒. การคมนาคมไม่สะดวก แม้จะมีผลผลิตก็ไม่สามารถนำออกจากหมู่บ้านไปขายยังท้องที่ห่างไกลซึ่งมีความต้องการอยู่ ความยากลำบากในการเดินทางทำให้ข้าวเหลือกินเหลือใช้ในท้องที่หนึ่ง แต่ขาดแคลนในอีกท้องที่หนึ่ง ส่งผลต่อราคาข้าวที่แตกต่างกันไปด้วย

๓. ที่นาขนาดเล็กเกินไป ผลิตได้ไม่เพียงพอที่จะเลี้ยงครอบครัว ทั้งนี้เนื่องจากสาเหตุ

หลายประการ ทั้งความจำกัดของพื้นที่เนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่เป็นที่สูง มีที่ราบน้อย อีกทั้งกรรมสิทธิ์ในที่ดินที่อุดมสมบูรณ์มักจะถูกอยู่กับคนกลุ่มเล็ก ครอบครัวที่มีขนาดใหญ่ต้องการพื้นที่ทำนามากเพื่อจะเลี้ยงดูสมาชิกได้เพียงพอ ยิ่งเมื่อมีการแยกครอบครัวออกไป มีการแบ่งปันที่ดินของพ่อแม่ให้กับลูกหลานก็ยิ่งทำให้ที่ดินมีขนาดเล็กลงเรื่อย ๆ

๔. การผลิตข้าวไม่ใช่ผลิตเพื่อบริโภคเองในครัวเรือนเท่านั้น มีการใช้ข้าวเพื่อวัตถุประสงค์อื่น ๆ เช่นกัน พรพิไล เลิศวิชา เสนอว่าปัญหาการขาดแคลนข้าวขึ้นจากการที่ชาวนาไม่ได้ผลิตข้าวแล้วใช้บริโภคอย่างเดียวแต่กระจายผลผลิตออกสู่ชุมชนในรูปแบบต่างๆ เช่น การแบ่งปันให้ญาติที่แยกครัวเรือนออกไปแล้ว จ่ายเป็นค่าแรงในการทำงาน จ่ายค่าน้ำจากระบบเหมืองฝาย จ่ายค่าเช่าควายไถนา ค่าเช่าที่ดิน อุทิศถวายในกิจการของศาสนา ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆ และแลกเปลี่ยนกับสินค้าอื่นๆ ที่ต้องการ การพิจารณาจากการขายผลผลิตและการบริโภคผลผลิตในครัวเรือนนั้นไม่ถูกต้องเนื่องจากข้าวถูกใช้ในกิจการต่างๆ มากกว่าบริโภคเอง ข้าวที่ผลิตได้จึงอาจไม่พอเพียง

หลังจากการเข้ามาของระบบทุนนิยมโดยชาติตะวันตก ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจการค้า ซึ่งมีผลต่อปริมาณข้าวในท้องถิ่นด้วยเช่นกัน จากแต่เดิมซึ่งข้าวไม่ได้เป็นสินค้า ผลิตเพื่อบริโภคในท้องถิ่นหรือค้าขายเฉพาะฤดูกาล มาเป็นสินค้าที่ตลาดต้องการเนื่องจากการเพิ่มจำนวนประชากรที่ไม่ได้ผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่ทำการค้าและแรงงานเท่านั้น จะเห็นได้ว่าเมื่อกิจการป่าไม้เป็นธุรกิจสำคัญของล้านนาตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ บริษัทป่าไม้ต่างชาติได้นำเข้าบุคลากรและแรงงานจำนวนมาก ทำให้เกิดความต้องการสินค้าอาหารเพิ่มขึ้น เจ้านายและชาวนารวยที่มีข้าวเหลือจากการบริโภคขายข้าวให้บริษัทป่าไม้ ทำให้ปริมาณข้าวในท้องถิ่นลดลงจนคนจนขาดแคลนข้าวบริโภค

ความพยายามในการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลไทยมีส่วนสร้างปัญหาให้กับชาวบ้านที่ยังไม่สามารถปรับตัวให้เข้ากับระบบเศรษฐกิจแบบการค้าหรือการผลิตเพื่อขาย ผลผลิตที่จะเป็นสินค้าในท้องถิ่นมีไม่มากนัก เพราะส่วนใหญ่ผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก การสร้างเส้นทางรถไฟที่เสร็จในราวพ.ศ. ๒๔๖๔ มีวัตถุประสงค์หลักในทางการเมือง เพื่อสร้างความเข้มแข็งให้แก่อำนาจรัฐในการควบคุมดินแดนภาคเหนือ วัตถุประสงค์ในการพัฒนาเศรษฐกิจเป็นวัตถุประสงค์รองแต่ก็ทำให้รัฐบาลเริ่มให้ความสนใจส่งเสริมการผลิตเพื่อขายในท้องถิ่นและระหว่างท้องถิ่น เพื่อให้ข้าวมีรายได้จากการขนส่งสินค้าจากล้านนาไปยังจังหวัดอื่นๆ ในระยะแรกรัฐบาลให้ความสนใจผลผลิตข้าวเพราะมีการเพาะปลูกอยู่แล้วโดยส่งเสริมการปลูกข้าวให้เป็นสินค้าออกของท้องถิ่น

* พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๑.

ทำให้ชาวนาหันไปปลูกข้าวเจ้าแทนข้าวเหนียวซึ่งเป็นอาหารหลักของชาวล้านนาเพื่อขาย แต่การกระตุ้นการปลูกข้าวเพื่อขายนั้นเป็นไปได้ค่อนข้างช้าเนื่องจากชาวนาต้องการปลูกข้าวเพื่อบริโภคก่อน ดังนั้นในการปลูกข้าวฤดูแรกหรือข้าวนาปี ชาวนาจะปลูกข้าวเหนียวก่อน ในฤดูที่สองหรือข้าวนาปรังจึงจะปลูกข้าวเจ้า ปริมาณพื้นที่ปลูกข้าวนั้นไม่ได้เพิ่มขึ้นมากนัก จะเห็นจากตารางข้างล่างนี้^๑

ตารางที่ ๒.๑ พื้นที่เพาะปลูกข้าวในภาคเหนือ พ.ศ.๒๔๖๐-๒๔๘๐

ปี	จำนวนพื้นที่ปลูกข้าว(พันไร่)
๒๔๖๐	๑,๑๒๘
๒๔๖๒	๑,๑๗๒
๒๔๖๔	๑,๓๔๗
๒๔๖๖	๑,๓๑๘
๒๔๖๘	๑,๒๙๑
๒๔๗๐	๑,๔๑๘
๒๔๗๒	๑,๔๘๓
๒๔๗๔	๑,๕๙๑
๒๔๘๐	๑,๗๔๖

การปลูกที่เพิ่มขึ้นต้องเลี้ยงดูคนในเมืองที่เพิ่มขึ้นและส่งออกไปขายกรุงเทพเมื่อทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่ นอกจากข้าวแล้วชาวนาเริ่มปลูกพืชผักเพื่อขายมากขึ้น รายงานของทางราชการระบุว่าที่ลำพูนเศรษฐกิจดีเพราะมีไร่ฝ้าย อ้อย และผักมาก^๒

พลังผลักดันที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงระบบการเกษตรของภาคเหนือ คือ ธุรกิจของพ่อค้าคนจีน การทำการค้าเพื่อมุ่งกำไรสูงสุดของพ่อค้าคนจีน โดยการแข่งขันออกไปซื้อข้าวเปลือกจากชาวนา ทำให้ข้าวมีราคาสูงขึ้นอย่างรวดเร็ว ในพ.ศ.๒๔๖๔ ข้าวขึ้นราคาจาก ๗๐ บาทเป็น ๑๐๐ บาทต่อ ๑๐๐ ตัง นอกจากนี้การให้ราคาสูงแล้วพ่อค้าจีนและบริษัทต่างชาติยังมีการ “ตกแลก” หรือ “ตกข้าว” โดยให้ชาวนาบ้านกู้ยืมเงินเพื่อซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคจากตนแล้วเมื่อเก็บ

^๑ ปลาย่อ ชนชนนท์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๐.

^๒ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ม/๑๔ รายงานว่าเมื่อวันที่ ๒ และ ๖ เดือนนี้แผ่นดินไหวในเขตมณฑลพายัพ (๑๑ พ.ค. ๒๔๖๕).

เกี่ยวข้าวแล้วก็นำข้าวไปชำระแทนในราคาที่ตกลงไว้ ทั้งนี้เพื่อให้ได้ข้าวราคาถูกจำนวนมาก^๑ มาตรการต่างๆของพ่อค้าตลอดจนการเปลี่ยนแปลงการผลิตและการนำผลผลิตไปสู่ตลาดมากขึ้น ทำให้ผลผลิตข้าวในความครอบครองของชาวนาลดน้อยลง ชาวนาไร้ที่ดินหรือชาวนายากจนต้องประสบปัญหาข้าวไม่เพียงพอที่จะบริโภคตลอดทั้งปี ทำให้ต้องเป็นหนี้สินและสูญเสียที่ดินของตนเอง รายงานของคาร์ล ซี ชิมเมอร์แมนระบุว่า ชาวนาในภาคเหนือมีหนี้สินร้อยละ ๑๘ และไม่มีที่ดินอีกร้อยละ ๒๗^๒

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ เกิดความต้องการข้าวในตลาดโลกสูง จึงกระตุ้นให้มีการส่งข้าวออกขาย ปรากฏว่าพ.ศ.๒๔๖๔ มีการส่งข้าวออกจากสถานีเชียงใหม่ถึง ๔,๓๐๒ ตันจากจำนวนทั้งหมดของล้านนา ๗,๒๑๔ ตัน หลังจากนั้นสถานีเชียงใหม่ก็เป็นสถานีที่ส่งข้าวเปลือกออกมากที่สุด รองลงได้แก่ สถานีเด่นชัย ลำพูนและปายางเน็ง ค่าระวางบรรทุกข้าวเปลือกของสถานีเชียงใหม่ในพ.ศ.๒๔๗๐ สูงถึง ๓๐๘,๘๒๖ บาท จากค่าระวางสินค้าโดยรวม ๔๖๑,๙๒๐ บาท^๓ ปริมาณข้าวที่ส่งออกจากพื้นที่เชียงใหม่ลำพูนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ในพ.ศ.๒๔๗๒ พบว่าชาวนาขายผลผลิตข้าวของตนถึง ๒ ใน ๕ ส่วนของที่ผลิตได้^๔ นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจสรุปว่าหลังจากการสร้างเส้นทางรถไฟซึ่งกระตุ้นให้เกิดการผลิตเพื่อการค้าแล้ว “...ชาวนาในมณฑลพายัพพยายามเพิ่มผลผลิตข้าวส่วนเกินสำหรับขายมากขึ้น...”^๕ แต่ข้อมูลที่ได้จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในจังหวัดต่างๆที่ประสบปัญหาความอดอยากขาดแคลนข้าวแสดงว่าผลผลิตข้าวไม่ได้เพิ่มขึ้นในปริมาณที่พอเพียงสำหรับทั้งการบริโภคภายในท้องถิ่นและการขาย ดังนั้นการขายข้าวไม่ได้ขายผลผลิตส่วนเกินของชุมชน แต่เป็นการขายผลผลิตส่วนเกินของชาวนารายจำนวนหนึ่งเท่านั้น จึงทำให้เกิดความขาดแคลนในท้องถิ่น

ชาวบ้านแก้ไขปัญหาลเฉพาะหน้า แต่ไม่สามารถแก้ไขปัญหาวางโครงสร้างที่เกิดจากการเข้ามาของระบบทุนนิยมซึ่งต้องแก้ไขโดยรัฐ วิธีที่ชาวบ้านแก้ปัญหา คือ

๑. เดินทางไปยังแหล่งที่มีผลผลิตข้าวอุดมสมบูรณ์เพื่อขอซื้อ ปรากฏว่านอกจากซื้อจากชาวพื้นราบด้วยกันแล้ว ชาวนาบางกลุ่มที่อาศัยอยู่ใกล้เคียงกับชุมชนชาวเขาที่ปลูกข้าวไร่ได้เหลือกินเดินทางขึ้นดอยไปแลกเปลี่ยนค้าอื่นกับข้าวไร่ ชาวเขาในภาคเหนือโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาว

^๑ พูนพร พูลทาจกร, “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ.๒๔๖๔-๒๔๘๔.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐., หน้า ๑๒๑.

^๒ Carle C.Zimmerman, Ibid, p.206.

^๓ พูนพร พูลทาจกร, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๐.

^๔ Carle C.Zimmerman, Ibid, p.19.

^๕ พูนพร พูลทาจกร, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๓.

กะเหรี่ยงหรือปะกาเกอญอจะปลูกข้าวไร่ เนื่องจากมีผลผลิตเหลือกินเพราะประชากรน้อยกว่า เมื่อคนพื้นราบขาดแคลนข้าวก็จะเอาของที่จำเป็นไปแลก เช่น ปลา ร้า ปลา ทู เกลือ และพริก ชาวเขามักจะปลูกข้าวเจ้ามากกว่าข้าวเหนียว เมื่อจำเป็นชาวบ้านก็ต้องยอมไปแลกข้าวแล้วหอบกลับหมู่บ้านของตน อย่างไรก็ตามผลผลิตข้าวไร่ของชาวเขาก็ไม่แน่นอน ชาวบ้านที่มั่งขึ้นบนดอยอาจผิดหวังกลับมาเพราะได้ข้าวมาไม่พอดำเนินอยู่ การแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างคนพื้นราบกับคนบนดอยเป็นสิ่งที่กระทำกันมานาน ช่วยแก้ปัญหาการขาดแคลนในท้องถิ่นได้^๑

รูปที่ ๒.๖ ชาวบ้านหอบของ

(ภาพของหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ) รอยอยู่ ลำปางเป็นพื้นที่ที่มีปัญหามาก มักต้องไปเอาข้าวจากแหล่งอื่นมาบริโภค เช่น เชียงใหม่ เชียงรายและลำพูน

๒. เมื่อข้าวมีน้อยกินไม่อิ่ม ชาวบ้านก็เพิ่มปริมาณข้าวด้วยพืชประเภทรากไม้และพืชอื่นๆ ที่หาได้ในป่าหรือในท้องถิ่น แม้แต่ในเขตที่อุดมสมบูรณ์อย่างเชียงใหม่เองก็มีคนที่ต้องประสบปัญหาขาดแคลนข้าวต้องกินข้าวกับกลอย ชาวบ้านไปซื้ดหัวกลอยห้วมันเอามาล้างน้ำจนหมดพิษ แล้วนึ่งหรือต้มใส่ข้าว บางครั้งก็เอามะพร้าวซูดใส่ข้าว ไม่ต้องเอ่ยถึงลำปางซึ่งชาวบ้านคุ้นเคยกับการอดข้าวอดน้ำ จึงพัฒนาอาหารยามยากหลายๆประเภท จนสามารถหาของกินได้สารพัดจากธรรมชาติ

๓. การหารายได้เสริมจากการผลิตสิ่งของในหมู่บ้านโดยอาศัยทุนทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น ทำหัตถกรรมของชาวบ้านนอกจากจะทำไว้ใช้เองแล้ว ยังทำเพื่อขายและแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่ตนเองต้องการ หรือสินค้าที่ขาดแคลนโดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าว ลำปางเป็นเขตที่มีปัญหาขาดแคลนข้าว ชาวบ้านจึงต้องมีการผลิตเสริม เช่น การสานกล่อ่งใส่ข้าว

^๑ คุรยละเอียด ใน รัตนพร เศรษฐกุล และคณะ, สิทธิชุมชนชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทย: อดีตและปัจจุบัน, งานวิจัยสนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔.

โดยไปเอาไม้ไผ่จากป่ามาจักทำเป็นตอกแล้วสานเป็นกล่อ่งข้าว เด็กชายเมื่อเข้าวัยรุ่นก็เรียนภูมิปัญญาของท้องถิ่น สานกล่อ่งข้าวเพื่อจะเอาไปแลกข้าว

๔. การรับจ้างเพื่อหาเงินซื้อข้าว ชาวบ้านที่ยากจนหรือมีที่ดินน้อยไม่พอกินไม่มีทางเลือกอื่นแม้ว่าค่าแรงจะน้อยมากก็ตาม ชาวบ้านทั่วไปที่มีที่ดินเพียงพอทำกินจะไม่รับจ้าง เพราะงานทั้งในทุ่งนาและในชุมชนก็มีมากพอแล้ว การรับจ้างนี้อาจรับค่าจ้างเป็นข้าวหรือเป็นเงินก็ได้ แต่ผู้จ้างและผู้รับจ้าง แต่เนื่องจากค่าจ้างน้อยชาวบ้านส่วนหนึ่งจึงนิยมรับจ้างทำงานแลกกับข้าวหรือเกลือ เพื่อจะแน่ใจว่าจะมีอาหารบริโภคไม่ต้องไปหาซื้ออีก เช่น ชาวบ้านรับจ้างหาบข้าวสับลิตรก็ได้ค่าตอบแทนสองลิตร หากเป็นการหาบเกลือสับลิตรก็จะได้สามลิตรซึ่งถือว่าเป็นค่าจ้างที่พอใจของผู้รับจ้าง แต่คนรับจ้างก็มีไม่มากเพราะแรงงานขาดแคลน คนไม่จนจริงจะไม่ไปรับจ้าง

๕. ขอความช่วยเหลือจากญาติพี่น้อง ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านที่เป็นญาติจะเอื้อเฟื้อแบ่งปันอาหารให้ หรือช่วยเหลือในรูปของการจ้างให้ทำงานเพื่อจะได้มีข้าวกินหรือมีเงินจับจ่าย ความช่วยเหลือจากญาติและชุมชนนี้ถือว่าเป็นทุนทางสังคมและวัฒนธรรมที่ทำให้ชาวบ้านที่ยากจนยังสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ ชาวบ้านในสมัยก่อนนั้นขอให้มีแรงมีความขยันและมีญาติพี่น้องก็ไม่อดตาย

๖. การกู้ยืมข้าวหรือเงินมาซื้อข้าว เมื่อมีปัญหาขาดแคลนข้าวชาวบ้านมักไปกู้ยืมคนที่มีความกินก่อนปลูกข้าวได้ก็เอาไปใช้ ถือว่าเป็นการแบ่งปันกันกิน จะไม่มีการคิดดอกเบี้ย^{*} คนที่มีมากก็มีสำนึกว่าตนเองต้องแบ่งปันผู้อื่นด้วย การกู้ยืมไม่ว่าจะเป็นเงินหรือข้าวมักจะทำกันในหมู่พี่น้อง ดังนั้นผู้ที่มิพี่น้องมากก็จะมีคามมั่นคงปลอดภัยมากขึ้น พิธีกรรมที่สำคัญสำหรับครอบครัว เช่น พิธีไหว้ผีปู่ย่านั้นสมาชิกของตระกูลทุกคนจะต้องมาร่วมพิธีที่บ้านเดิมหรือที่เรียกว่า "บ้านเก่า" พิธีนี้เป็นพิธีที่บ่งบอกถึงสายสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นในครอบครัวหรือโคตรตระกูล และรับรองสมาชิกภาพของบุคคล ในโคตรตระกูล การร่วมพิธีกรรมนี้จึงถือเป็นสิ่งสำคัญและเป็นการค้าประกันความช่วยเหลือจากสมาชิกคนอื่นๆในครอบครัวหรือตระกูลเดียวกัน

๗. การอพยพเป็นปรากฏการณ์ที่เห็นได้บ่อยๆ คนล้าปางชอบอพยพไปอยู่เชียงแสน เพราะที่ดินและน้ำทำอุดมสมบูรณ์ ว่า เชียงแสนนั้นเป็น "อู่ข้าวอู่น้ำ" ในขณะที่ล้าปางนั้นบางแห่ง "น้ำมันบ่มี น้ำกินบ่มี" ชาวบ้านกล้วย ตำบลกล้วยแพะ ยังจำได้ว่าในพ.ศ.๒๔๖๗ ชาวบ้านเริ่มอพยพไปเชียงแสนและเมืองพานเนื่องจากเห็นว่าที่ดินอุดมสมบูรณ์ น้ำทำดีเหมาะแก่การเพาะปลูกข้าว การอพยพนั้นมีทั้งเดินเท้าและใช้ล้อเกวียน เนื่องจากไม่มีถนนทำให้การเดินทางไม่สะดวกและล่าช้า ชาวบ้านบางคนเสียชีวิตก่อนจะถึงที่หมายปลายทางก็มี คนที่ไปถึงก็เริ่มรับจ้าง

^{*} สัมภาษณ์นางเตียม คำมงคล, บ้านป่าหวด ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.

ทำมาก่อนที่จะมีที่ดินของตนเอง ชาวบ้านที่มีปัญหาขาดแคลนที่ดินนิยมอพยพไปตั้งถิ่นฐานใหม่ที่
ฝาง เมืองพาน และเชียงแสนเพราะมีที่ดินอุดมสมบูรณ์อยู่เป็นจำนวนมาก^๑

ข้อมูลเกี่ยวกับการอพยพและการหักร้างทางพงที่ร้างเพื่อทำทุ่งนาที่ทางราชการได้
บันทึกไว้ทำให้นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจ สรุปว่าเป็นการขยายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อการค้าเพื่อ
สนองตอบต่อเศรษฐกิจการค้าและความสะดวกในการขนส่งทางรถไฟ^๒ แต่ข้อมูลจากชาวบ้าน
ยืนยันว่าเป็นการแก้ปัญหาการขาดแคลนที่ดินทำกินและผลผลิตไม่พอต่อการบริโภค^๓ ในทางสังคม
และวัฒนธรรมชาวบ้านภาคเหนือมีความยึดเกาะกันทางเครือญาติสูงและไม่นิยมออกไปอยู่ห่าง
ไกลจากครอบครัวเดิมของตนเอง ปัจจัยที่จะทำให้ชาวบ้านตัดสินใจย้ายถิ่นนั้นต้องมีความสำคัญ
และเป็นเรื่องความเป็นความตายของครอบครัวมากกว่าที่จะไปเพื่อความมั่งคั่งร่ำรวย

๔. ศรัทธาในศาสนา ชาวบ้านได้ผูกโยงพิธีกรรมทางศาสนาเข้ากับพลังการผลิต ดังนั้น
เมื่อภาวะการผลิตไม่แน่นอน ชาวบ้านที่ไม่มีเทคโนโลยีหรือระบบการประกันผลผลิตใดๆมาช่วย
เหลือจะหันไปหาศรัทธาทางศาสนา เช่น การเข้าร่วมขบวนการการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอาราม
กับ"ตนบุญ" โดยเอาแรงของตนเป็นหลัก เพราะชาวบ้านเชื่อในบารมีของตนบุญที่จะดลบันดาล
ให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ เชื่อกันว่าการทำบุญร่วมกับตนบุญจะส่งผลดี
ทั้งโลกนี้และโลกหน้า^๔

๒.๔.๒ ปัญหาหนี้สินชาวนา

เมื่อระบบทุนนิยมเข้ามาแทรกแซงระบบการผลิตและวิถีชีวิตของชาวบ้าน ทำให้เกิดการ
เป็นหนี้เป็นสินมากขึ้นกว่าเดิม ชาวบ้านที่ไม่มีพื้นท้องที่ฐานะดีพอจะให้ความช่วยเหลือได้ ก็ต้องไป
กู้ยืมคนอื่น โดยเอาที่ดินมาไว้เป็นประกัน เมื่อไม่สามารถใช้หนี้ได้ที่ดินก็ตกเป็นของเจ้าของเงิน ใน
สมัยที่ยังมีที่ดินที่จะหักร้างทางพงใหม่ได้ชาวบ้านก็ไปเริ่มใหม่ ยอมถุกยึดที่ดินโดยไม่มีการขัดข้อง
หมองใจกัน แต่ส่วนมากแล้วทั้งผู้ให้กู้ก็มักจะอะลุ่มอล่วยจนถึงที่สุด เมื่อหามาใช้ไม่ได้จริงๆ

^๑ Anan Ganjanapan, Ibid, p. 155.

^๒ พูนพร พูลทาจกร, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๓.

^๓ สัมภาษณ์นางตา ถวาย, บ้านเลขที่ ๔๔ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ได้อพยพมา
จากบ้านป่าเล้า อำเภอดอยสะเก็ด ส่วนนางคำไธ ไตรวุฒิวัฒนา, บ้านเลขที่ ๑๔๗ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย
จังหวัดเชียงใหม่ อพยพมาจากบ้านแม่แต ตำบลแม่แฝก อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

^๔ โสภ ฆานะมูล, "ครูบาศรีวิชัย ตนบุญ แห่งล้านนา (พ.ศ.๒๔๒๑-๒๔๘๑)." (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๖๓.

ชาวบ้านก็จะยอมเสียที่ดินไปเสีย ในช่วงที่เศรษฐกิจตกต่ำในราวปี ๒๔๗๒-๒๔๗๙ ชาวนาที่เป็นหนี้พ่อค้าเงินไม่สามารถหาเงินมาใช้คืนได้ต้องสูญเสียที่ดินให้กับพ่อค้า^๑ การส่งเสริมการค้าข้าวและการพึ่งตลาดภายนอกประเทศ ทำให้ราคาข้าวเริ่มถูกกำหนดโดยตลาดโลกแทนความต้องการบริโภคภายในท้องถิ่น เมื่อตลาดโลกลดความต้องการลงราคาข้าวจะตกต่ำ เช่น ในปี ๒๔๗๒ ราคาข้าวลดจากเกวียนละ ๑๐๐ บาทเหลือ ๒๐-๒๕ บาท เนื่องจากตลาดข้าวเหนียว เช่น ญี่ปุ่น และเนเธอร์แลนด์สั่งซื้อข้าวจากไทย ภาวะราคาข้าวตกต่ำต่อเนื่องถึงปี ๒๔๘๒ ส่งผลให้ชาวนาตกเป็นหนี้สินและสูญเสียที่ดินเป็นจำนวนมากและทำให้เกิดปัญหาต่อเนื่องเรื่อยมา^๒

รัฐได้พยายามแก้ไขปัญหาคาชดแลนแหล่งเงินทุนของชาวนาโดยสนับสนุนให้ตั้งสหกรณ์เครดิตตั้งแต่ปี ๒๔๗๗ เป็นโครงการเล็กๆรอบๆเมืองเชียงใหม่ ในปี ๒๔๙๒ มีสหกรณ์เครดิตเพิ่มเป็น ๒๑ แห่งในอำเภอสารภี แต่ปรากฏว่ามีจำนวนผู้กู้ยืมเงินน้อย มีเพียงร้อยละ ๕.๔ ของประชากรในอำเภอและผู้กู้มักเป็นเจ้าที่ดินขนาดใหญ่เพราะในการกู้ต้องใช้ที่ดินเป็นหลักทรัพย์ค้ำประกัน สามารถกู้ได้ตั้งแต่ร้อยละ ๗๕-๑๐๐ ของราคาที่ดิน^๓

ในภาวะที่ที่ดินราคายังไม่แพงและความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติยังใกล้ชิดพบว่าชาวบ้านไม่ค่อยร้อนในการกู้ยืมเงินมากนัก ชาวบ้านสมัยก่อนไม่ค่อยเป็นหนี้ หากมีปัญหาทางการเงินมักพึ่งพี่น้อง หรือเพื่อนบ้าน โดยไม่มีการคิดดอกเบี้ย มีการขายฝากข้าวหรือตกเขียว โดยคนที่เงินขาดมือไปถามขายให้กับคนที่มั่งเงิน คนที่รับซื้อข้าวเขียวก็ไม่คิดดอกเบี้ย ในบางชุมชนที่ความสัมพันธ์ทางเครือญาติใกล้ชิดจะไม่มีการเรียกดอกเบี้ยและไม่มีการยึดที่ดินแต่จะให้ทำงานชดใช้ไปเรื่อยๆจนหมดหนี้สินกันก็มี สถิตในปี ๒๔๙๖ พบว่าจำนวนชาวนาที่เป็นหนี้ในภาคเหนือมีน้อยที่สุดในประเทศ มีเพียงร้อยละ ๔.๗๙ ของประชากร ในจำนวนนี้ผู้กู้ร้อยละ ๓.๐๗ กู้ยืมญาติของตนเอง ร้อยละ ๐.๕๗ ยืมจากสถาบันการเงิน ร้อยละ ๐.๑๐ ยืมจากเจ้าของที่ดิน และร้อยละ ๑.๐๖ ยืมจากพ่อค้าและนายทุนเงินกู้ การกู้เงินนี้ส่วนใหญ่นำไปใช้ในการบริโภค มีเพียงเล็กน้อยที่นำไปลงทุนในที่ดินและแรงงาน^๔ ทั้งนี้อาจจะเนื่องจากการที่ราคาข้าวต่ำจนชาวบ้านไม่มีแรงจูงใจที่จะผลิตให้มากขึ้น

^๑ ปราโมทย์ ชั่วชาติ, อ้างแล้ว, หน้า ๘๓.

^๒ ปลายอ้อ ชนชนะนทร์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๑.

^๓ Anan Ganjanapan, Ibid, p.165.

^๔ Anan Ganjanapan, Ibid, p.168.

๒.๕ วัฒนธรรมชุมชนกับระบบการผลิตของชุมชนหมู่บ้าน

ชุมชนหมู่บ้านเกาะเกี่ยวกันโดยระบบครอบครัวและเครือญาติ ความสัมพันธ์ดังกล่าวควบคุมระบบการผลิตในชุมชน เป็นฐานของระบบแลกเปลี่ยนแรงงานที่เรียกว่า "การเอามื้อ เอารวัน" สืบเนื่องมาจากการขาดแคลนแรงงานในการผลิตที่ทำให้คนในชุมชนต้องช่วยเหลือกันก่อน แม้แต่การจ้างก็ต้องจ้างคนที่เป็นญาติกันก่อน กลุ่มเครือญาติภายในหมู่บ้านที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกันจะรวมกันเป็นหมวดบ้านซึ่งมีหน้าที่รับผิดชอบงานส่วนรวมในชุมชน เกิดจากการอยู่ร่วมกันแบบเครือญาติ มีสำนึกในการช่วยเหลือเอื้อเฟื้อในเรื่องต่างๆ ตั้งแต่อาหารการกินไปจนถึงการเจ็บไข้ได้ป่วย ระบบหมวดบ้านที่แบ่งการควบคุมเป็นกลุ่มเล็กๆอย่างมีประสิทธิภาพทำให้ระบบจัดการเหมืองฝายเข้มแข็ง สามารถประนีประนอมและเอื้อเฟื้อซึ่งกันและกันภายใต้ระบบเครือญาติ^๑

วัฒนธรรมชุมชนไม่ได้มีแต่ด้านของความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เท่านั้น ความพยายามเอารัดเอาเปรียบ กดขี่ขูดรีดกันก็มี ดังนั้นชุมชนหมู่บ้านจึงต้องพัฒนาระบบการตรวจสอบควบคุมและลงโทษบุคคลที่กระทำความผิดภายใต้การยอมรับร่วมกันของชุมชน วัฒนธรรมชุมชนสำคัญที่ควบคุมการผลิตและแบ่งปันผลประโยชน์ภายในชุมชนหมู่บ้าน ทำให้ชุมชนหมู่บ้านเลี้ยงดูตนเองได้อย่างเข้มแข็ง คือ พิธีกรรมในการเกษตร และระบบเหมืองฝาย

๒.๕.๑ พิธีกรรมในการเกษตร: กลไกทางวัฒนธรรมในการประกันผลผลิต

ในสมัยที่รัฐบาลยังไม่สามารถรับประกันราคาข้าวหรือให้สวัสดิการความช่วยเหลือแก่ชาวบ้านอย่างทั่วถึง เพื่อประกันผลผลิตซึ่งหมายถึงความอยู่รอดของตนเอง ชาวบ้านได้พัฒนาพิธีกรรมความเชื่อทางด้านการเกษตรขึ้นมา เพื่อสร้างอำนาจในการต่อรองกับธรรมชาติเมื่อเห็นว่าตนไม่มีความสามารถควบคุมธรรมชาติ การหันไปพึ่งสิ่งเหนือธรรมชาตินำไปสู่ประเพณีพิธีกรรมต่างๆเพื่อร้องขอความอุดมสมบูรณ์และมั่นคงในการดำรงชีวิต พิธีกรรมสำคัญของชาวบ้านจะอยู่ภายใต้ความเชื่อถือผีและพุทธศาสนา ความเชื่อถือทั้งสองแบ่งแยกชุมชนหมู่บ้านโดยการประกอบพิธีกรรมที่แต่ละชุมชนจะมีผีของตนเองและมีวัดของตนเอง สร้างความรู้สึกเป็น"หมู่เฮา" และ"หมู่เขา" ซึ่งสร้างความรับผิดชอบและสำนึกความเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง

พิธีกรรมส่วนใหญ่เกี่ยวข้องกับความอุดมสมบูรณ์ ตั้งแต่พิธีกรรมของครอบครัวและชุมชน เช่น การเลี้ยงผีปู่ย่าและผีเสื้อบ้าน ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่แสดงความเคารพนับถือผีอารักษ์ของครอบครัวแล้วยังขอให้ประทานความอุดมสมบูรณ์ให้พืชผลดีและสัตว์เลี้ยงเติบโตแข็งแรง ยังมี

^๑ พรพิไล เลิศวิชาและอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, อ้างแล้ว, หน้า ๘๓.

การประกอบพิธีกรรมเฉพาะเป็นพิธีกรรมการเกษตรมีความสำคัญอย่างยิ่งในการผลิต เพื่อสร้างกำลังใจให้กับชาวบ้านที่ขาดเทคโนโลยีและพึ่งพิงธรรมชาติแต่เพียงอย่างเดียว ในแต่ละขั้นตอนของการเพาะปลูกชาวบ้านจึงประกอบพิธีกรรมเพื่อร้องขอต่ออำนาจเหนือธรรมชาติให้ช่วยเหลือควบคู่ไปด้วย มาลี ไพรสนได้จำแนกพิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ในภาคเหนือตามช่วงฤดูกาลที่ประกอบพิธีกรรมเป็นสามประเภท ดังนี้^๑

๑. พิธีกรรมก่อนฤดูการเพาะปลูก ทำในช่วงเดือนมิถุนายนถึงเดือนกรกฎาคม หรือเดือนก่ำเหนือ ซึ่งเป็นช่วงฤดูแล้งต่อฤดูฝน ชาวบ้านกำลังเริ่มเตรียมการเพาะปลูกพืชหลัก คือ ข้าว พิธีกรรมที่จัดทำกันจึงเป็นความพยายามที่จะควบคุมดินฟ้าอากาศ ปริมาณน้ำฝน และป้องกันรักษาพืชผล ได้แก่ พิธีไหว้ผีปู่ย่า พิธีไหว้ผีเจ้าบ้าน พิธีพ่อนผีเม้ง พิธีเลี้ยงผีเหมืองผีฝ่าย พิธีแห่นางแมวขอฝน^๒ การพึ่งธรรมชาติปลาช่อน และพิธีแฮกนา

๒. พิธีกรรมหลังฤดูการเพาะปลูก เป็นช่วงเวลาที่งานในทุ่งนาน้อยลง เริ่มเห็นผลของหยาดเหงื่อแรงงานที่ได้ลงไป จึงมีพิธีกรรมขอบคุณสิ่งที่ได้ช่วยเหลือให้งานเพาะปลูกสำเร็จลุล่วงไป จึงมีการมัดมือควาย หรือทำพิธีสุมาควายที่ได้ใช้งานและขอบคุณ พิธิตานก่วยสลากเพื่อแสดงความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาวบ้านและทำบุญทำทาน และพิธียี่เป็งทำความเคารพแม่น้ำและเป็นโอกาสของความสนุกสนานสำหรับชาวบ้านที่เสร็จการเพาะปลูกแล้ว

๓. พิธีกรรมหลังฤดูเก็บเกี่ยว มักเป็นการเฉลิมฉลองผลผลิต ขอบคุนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองและขอให้คุ้มครองต่อไป ได้แก่พิธีไหว้เจ้าที่สวน พิธีเรียกขวัญข้าว พิธิตานข้าวใหม่ พิธีสงกรานต์ และสืบชะตาบ้าน เป็นต้น

ก่อนที่จะทำกิจกรรมการเพาะปลูกทั้งหลายต้องหาฤกษ์ยามดีให้เป็นมงคลแก่เจ้านา เริ่มตั้งแต่การไถ หว่าน ปลูกนา และเกี่ยวข้าว ต้องแสดงความเคารพต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ก่อนจะไถนาชาวบ้านจะต้องทำพิธี “แฮกนา” เพื่อขอขมาต่อเจ้าที่เจ้าทาง โดยเจ้าของนาเป็นผู้หาวันดีเพื่อจะประกอบพิธี และถวายเครื่องเช่นโดยการนำสัตว์ หรือกระทงใส่อาหารไปวางสี่มุมของทุ่งนา บางแห่งทำเป็นตะกร้าสานสองใบเอาไม้เสียบตั้งไว้พร้อมกับเอาดอกมาสานเป็นรูปปลาแขวน จูตรูปเทียนเพื่อบอกกล่าวแก่ผีนา การแขวนรูปปลานิยมทำเพราะปลาเป็นสัญลักษณ์ของความอุดมสมบูรณ์ เมื่อข้าวสุกพอจะเก็บเกี่ยวได้ก็ต้องหาวันดีที่จะเกี่ยวข้าวเช่นกันกับการนำข้าว

^๑ มาลี ไพรสน, **พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือ การศึกษาในแง่ความสัมพันธ์กับชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม** (เชียงใหม่ : ศูนย์วิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยพายัพ, ๒๕๓๑), หน้า ๑๙-๒๐.

^๒ อาจจะมาจากอิทธิพลของทางภาคกลางเพราะการขอฝนในภาคเหนือมักจะใช้การพึ่งธรรมชาติปลาช่อนหรือธรรมพญา ดังคาถามากกว่า

ขึ้นยุ่งฉาง ต้องมีการไปเรียกขวัญข้าวเอามาไว้ในยุ่งข้าว การจะนำข้าวออกมาบริโภคก็ต้องดูวันดีวันเสียเช่นกัน^๑

จากความเชื่อในเรื่องขวัญซึ่งเป็นคติความเชื่อที่สำคัญของคนไท-ไทย เชื่อกันว่าคน พิษ และสัตว์มีขวัญ ต้องรักษาขวัญให้ดี มิฉะนั้นจะเจ็บไข้ถึงตาย ชาวบ้านมีความผูกพันกับวัวควาย ซึ่งเป็นสัตว์เลี้ยงที่ให้แรงงานเพาะปลูกข้าว ถือว่าควายเป็นสัตว์ที่มีบุญคุณแก่ตน จะต้องดูแลเอาใจใส่เหมือนคนในครอบครัว การใช้งานวัวควายในวันพระถือว่าเป็นบาป เมื่อเสร็จจากฤดูทำนาที่ควายต้องทำงานอย่างหนัก ชาวบ้านผู้เป็นเจ้าของจะทำพิธีทำขวัญควาย หรือ “มัดมือควาย” ใช้กรวยดอกไม้สี่กรวย ไก่ น้ำขมิ้นส้มป่อย เพื่อเป็นการเรียกขวัญควาย พร้อมกับขอสุมาโทษที่ได้ใช้งานควายอย่างหนัก มีการดำทอบตี่ เป็นการกระทำบาปแก่ควายผู้มีคุณ จึงต้องมีพิธีขอโทษและนำเอาหญ้าอาหารมาให้กับควายพร้อมกับเรียกขวัญควายให้อยู่กับเนื้อกับตัว ในปัจจุบันที่ไม่ใช้ควายกันแล้วก็ยังมีการมัดมือรถไถนาแทน

๒.๕.๒ ระบบการชลประทานท้องถิ่น: ทูนาทางวัฒนธรรมเพื่อความอยู่รอดของชุมชน

การปลูกข้าวนาดำเป็นระบบเกษตรกรรมที่ให้ผลผลิตสูงและแน่นอน แต่องค์ประกอบสำคัญ คือ น้ำต้องมีพอเพียงตลอดฤดูการเพาะปลูก ในภาคเหนือพื้นที่ปลูกข้าวส่วนใหญ่ได้รับน้ำฝนไม่เพียงพอที่จะปลูกข้าวนาดำได้ ประกอบกับสภาพภูมิศาสตร์ของภาคเหนือซึ่งเป็นที่สูง มีภูเขาเป็นแนวเหนือใต้ มีแม่น้ำสายหลักไหลจากเหนือลงใต้ แม้จะมีฝนตกก็ไม่สามารถจะเก็บน้ำฝนไว้ได้เพียงพอ ทำให้ปัญหาใหญ่ของการเพาะปลูก คือ การขาดแคลนน้ำ บางปีขาดแคลนน้ำจนปลูกข้าวไม่ได้ เกิดความอดอยากขาดแคลน ต้องเดินทางไปหาซื้อข้าวหรือแลกข้าวจากที่อื่นที่มีผลผลิตข้าวอุดมสมบูรณ์กว่า แพร่และลำปางมักจะมีปัญหาขาดแคลนข้าวเนื่องจากปัญหาน้ำไม่เพียงพอต่อการเพาะปลูก^๒ เมื่อมีปัญหาชาวบ้านก็จะเดินทางไปลำพูนเพื่อซื้อหรือขอแลกข้าวมากิน พื้นที่ดอนที่อาศัยน้ำฝน หรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “น่าน้ำฟ้า” ซึ่งไม่มีระบบเหมืองฝายทำให้การปลูกข้าวได้ผลไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับสภาวะธรรมชาติ ชาวบ้านจึงให้ความสำคัญกับระบบการชลประทานชุมชนมาก

การตัดสินใจเลือกที่ตั้งชุมชนหมู่บ้านของชาวบ้านขึ้นอยู่กับแหล่งน้ำและระบบการจัดการน้ำที่มีประสิทธิภาพ ซึ่งจะต้องเกิดจากการรวมตัวกันเพื่อจัดระบบเหมืองฝาย เพราะ การมีเหมืองฝายจะสามารถรับประกันผลผลิตได้ ชุมชนต้องเกิดขึ้นพร้อมกับระบบเหมืองฝาย หลัง

^๑ ตามความเชื่อของชาวลื้อนั้นเมื่อย่ำขวัญข้าวทะเลาะกับพระพุทธรเจ้าแล้วหนีไปเมืองบาดาล พระพุทธรองค์ได้ติดตามไปนำกลับมาแต่ยังหนีลงไปน้ำ ปลาโน เป็นผู้ไปนำเมล็ดข้าวกลับมาให้ จึงนิยมแขวนรูปปลาเมื่อมีการเสกนาทุกครั้ง

^๒ กล่าวถึงปัญหาขาดแคลนข้าวที่ลำปางจนคนอดตายในปี ๒๔๓๖ ใน Hugh Taylor, Ibid, n.d.

จากจับจองที่ดินเพื่อเพาะปลูกชาวบ้านจะต้องร่วมกันจัดระบบเหมืองฝายสำหรับหมู่บ้านของตนเองหรือร่วมกับหมู่บ้านอื่นๆ เมื่อจัดระบบน้ำแล้วจึงแบ่งปันพื้นที่ดินที่จะได้รับน้ำจากเหมืองฝายนั้นให้แก่ผู้ที่มีส่วนในการสร้างเหมืองฝาย ระบบเหมืองฝายจึงเป็นแกนหลักของระบบการผลิตของชุมชนหมู่บ้านที่กำหนดความเป็นความตายให้กับชาวบ้าน

ระบบเหมืองฝายหรือระบบการจัดการน้ำนี้เป็นระบบที่ใหญ่กว่าระบบการปกครองหมู่บ้านโดยรัฐ เพราะระบบเหมืองฝายรวมเอาชาวบ้านหลายๆหมู่บ้านที่ใช้น้ำจากแหล่งเดียวกันเป็นองค์กรจัดตั้งของชาวบ้านผู้ใช้น้ำ เพื่อการจัดการที่มีประสิทธิภาพมีการแบ่งขานออกเป็นหมวดหมู่ เรียกว่า หมวดเหมืองฝายตามระบบน้ำที่ชาวบ้านใช้ ชาวบ้านต่างหมู่บ้านอาจอยู่ในหมวดเหมืองฝายเดียวกัน ในขณะที่ชาวบ้านหมู่บ้านเดียวกันอาจอยู่คนละหมวดเหมืองฝายก็ได้ ชาวบ้านตระหนักในความรับผิดชอบที่ตนจะต้องมีต่อระบบเหมืองฝายของชุมชนเพราะชีวิตขึ้นอยู่กับ การปลูกข้าวและผลผลิตข้าว แต่ละหมู่บ้านรับผิดชอบระบบเก็บกักและแจกจ่ายน้ำของตนเอง มีการกำหนดระเบียบเฉพาะของแต่ละเหมืองฝาย มีการปรับปรุงระเบียบกฎเกณฑ์ได้ทุกปี ผู้นำทางการเมืองไม่มีอำนาจควบคุมระบบการจัดการน้ำหากไม่ได้รับแต่งตั้งเป็นหัวหน้าเหมืองฝายโดยชาวบ้าน^๑ ระบบเหมืองฝายของชาวบ้านในอดีตนอกจากเป็นเครือข่ายการผลิตของชุมชนแล้วยังเป็นระบบการควบคุมกำลังคนเพราะนายเหมืองนายฝายซึ่งเป็นผู้นำท้องถิ่นมีรายชื่อและจำนวนกำลังคนทั้งหมดของหมู่บ้านและสามารถเรียกเกณฑ์แรงงานได้เมื่อจำเป็น

ชุมชนแต่ละแห่งรับผิดชอบต่อระบบเหมืองฝายของตนเอง ทรัพยากรน้ำเป็นกรรมสิทธิ์ของชุมชนที่จะตัดสินว่าผู้ใดสามารถใช้น้ำได้มากน้อยเพียงใด สิทธิการใช้น้ำขึ้นอยู่กับแรงงานที่ให้กับงานของชุมชนเป็นหลัก หลังการเก็บเกี่ยวข้าวในปีในปี ๒๔๗๖ กำนันบ้านกุ้งแดง อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่จัดประชุมชาวบ้านที่วัดของหมู่บ้าน เพื่อสอบถามว่าชาวบ้านจะปลูกอะไรในฤดูแล้งและปลูกกี่ไร่ ผู้ที่จะปลูกพืชในฤดูแล้งจะต้องไปขุดลอกเหมืองฝายตามที่กำนันกำหนดวันเวลาให้เพื่อที่จะมีสิทธิใช้น้ำในการเพาะปลูก^๒

การจัดการระบบเหมืองฝายแสดงถึงอำนาจในการปกครองตนเองและสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เพราะเป็นระบบที่เป็นารตกลงโดยชุมชนหมู่บ้าน ไม่มีการแทรกแซงโดยรัฐ ชาวบ้านจะเป็นผู้เลือกนายเหมืองนายฝายของตนตามความเหมาะสมเพราะชาวบ้านเป็นผู้มีสิทธิในทรัพยากรน้ำของหมู่บ้านด้วยกัน เมื่อเลือกขึ้นมาแล้วนายเหมืองนายฝายหรือแก่เหมืองแก่ฝายจะมีอำนาจในการจัดการเบ็ดเสร็จมิฉะนั้นจะเกิดปัญหาวุ่นวายในการใช้น้ำเพราะมี

^๑ พรพิไล เลิศวิชาและอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, อ้างแล้ว, หน้า ๕๙-๖๐.

^๒ Konrad Kingshill, Ibid, p.100.

จำกัด นายเหมืองนายฝายจึงได้รับมอบอำนาจเด็ดขาดเพื่อป้องกันปัญหาการแย่งชิงน้ำ ผู้รับตำแหน่งนายเหมืองนายฝายเป็นผู้นำชุมชนคนสำคัญ เป็นผู้ที่ชาวบ้านเคารพยำเกรง สามารถว่ากล่าวตักเตือนชาวบ้านได้และมีฐานะมั่นคง ระยะเวลาในการรับตำแหน่งนั้นขึ้นอยู่กับผลงานของนายเหมืองนายฝายและความพอใจของชาวบ้าน หากปฏิบัติหน้าที่ได้ดีก็จะได้รับเลือกให้อยู่ต่อไป

นายเหมืองนายฝายเป็นทั้งผู้นำชุมชนและเป็นวิศวกร งานดูแลเหมืองฝายเป็นงานหนัก ต้องรับผิดชอบสูง จึงต้องมีความเป็นผู้นำ ยุติธรรม มีความรู้และเสียสละที่จะทำงานให้กับส่วนรวม ลักษณะนี้หาได้ไม่มากนัก ชาวบ้านไม่ค่อยอยากทำต้องมีการขอร้องกัน ชาวเสียงกันให้เป็นเอกฉันท์ ผู้รับตำแหน่งนับได้ว่าเป็นคนที่เสียสละตัวเองให้กับงานของชุมชน ระบบเหมืองฝายแบบจารีตนี้แสดงความรับผิดชอบต่อคนในชุมชนและในเครือข่ายการผลิตอันเดียวกัน แสดงให้เห็นถึงประสิทธิภาพในการจัดการทรัพยากรของชุมชนโดยไม่ต้องอาศัยรัฐ ไม่ต้องมีค่าจ้างค่าตอบแทนเป็นตัวเงิน เพราะนายเหมืองนายฝายนั่นไม่ใช่ลูกจ้างแต่เป็นผู้ที่ชุมชนยกย่องให้ทำหน้าที่สำคัญที่สุดในระบบการผลิตของชุมชน

เนื่องจากการทำหน้าที่ดูแลเหมืองฝายนั่นใช้เวลามาก ชุมชนจึงต้องมีค่าตอบแทนให้นายเหมืองนายฝาย ค่าตอบแทนในอดีตไม่ได้ระบุเป็นตัวเงิน มักเป็นสิทธิพิเศษยกเว้นไม่ต้องนำเอาวัสดุในการทำเหมืองฝายมาและยังได้สิทธิในการใช้น้ำในพื้นที่นาของตน ในบางพื้นที่ชาวบ้านจ่ายเป็นข้าวให้นายเหมืองนายฝายแบ่งปันกับผู้ช่วย เนื่องจากตำแหน่งนี้มักเลือกจากชาวบ้านที่มีอันจะกินอยู่แล้ว ผลประโยชน์ที่ได้รับจึงทำให้นายเหมืองนายฝายนั่นมีฐานะดียิ่งขึ้นทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม

ระบบเหมืองฝายนับสำคัญอย่างยิ่งต่อพัฒนาการในการตั้งถิ่นฐานของล้านนา ทำให้ระบบการทำนาของล้านนาส่วนใหญ่จะเป็น “น่าน้ำเหมือง” ถือว่าเป็นภูมิปัญญาของชาวล้านนาที่สืบทอดกันมาหลายร้อยปีในการสร้างเครือข่ายการผลิตที่เข้มแข็ง แสดงให้เห็นพลังอำนาจของชุมชนหมู่บ้าน ซึ่งหากรัฐสามารถควบคุมผู้นำท้องถิ่นที่ควบคุมเครือข่ายการผลิตได้ก็จะสามารถควบคุมกำลังคนในท้องถิ่นได้เช่นกัน เพราะในระบบการชลประทานนั้นมีการมีการจัดบันทึกเอาไว้ว่าผู้ใดทำนาที่ใดต้องรับผิดชอบเหมืองฝายใด เพื่อจะสามารถปรับเปลี่ยนได้หากกระทำผิดกฎระเบียบของเหมืองฝาย ไม่ให้ความร่วมมือในการดูแลเหมืองฝายที่ตนได้รับผลประโยชน์อยู่

ในชุมชนขนาดใหญ่ที่มีพื้นที่นามากต้องอาศัยเหมืองฝายขนาดใหญ่ มีการเกณฑ์กำลังคนที่อยู่ในพื้นที่การใช้น้ำทั้งหมด เช่น ฝายที่ตำบลท่าศาลาที่เชียงใหม่ นั้น มีการเกณฑ์ชาวลำพูนที่ใช้น้ำจากฝายนี้ ให้มาตอกฝายทุกปี โดยต้องนำเอาวัสดุก่อสร้างมาเอง เช่น นำมาตามจำนวนที่นาที่ตนครอบครอง เช่น นาสิบไร่ต้องเอาไปหนึ่งร้อยหลัก แก่เหมืองเก่าฝายและล้าฝายได้รับยกเว้นไม่ต้องนำวัสดุก่อสร้างมาสมทบ เป็นหน้าที่ของชาวบ้านเท่านั้น แก่เหมืองเก่าฝายจะเป็น

ผู้กำหนดจำนวนแล้วนำเข้าขอความเห็นจากที่ประชุมหมู่บ้านแล้วให้ล่ำมแจ่งแก่ชาวบ้าน เวลาทำงานก็กำหนดจำนวนวันและจำนวนคนตามขนาดของที่นาเช่นกัน^๑

การสร้างและซ่อมแซมระบบเหมืองฝายเริ่มตั้งแต่ปลายฤดูแล้ง ชาวบ้านจะเริ่ม"ตีฝาย" และ"ล่องเหมือง" นายเหมืองนายฝายจะกำหนดระยะเวลาการทำงานของชาวบ้านพิจารณาว่า ฝายเดิมเสียหายมากน้อยแค่ไหน ชาวบ้านคนใดจะต้องทำงานมากน้อยเพียงใด แม้ในระยะที่ กำลังทำนาชาวบ้านก็ต้องคอยดูแลไม่ให้เหมืองฝายพังทะลายเพราะแรงน้ำในช่วงน้ำหลาก เนื่องจากฝายสมัยก่อนทำจากวัสดุธรรมชาติที่ไม่แข็งแรงมากนัก หากฝายเสียหายก็ต้องเรียกเกณฑ์ ชาวบ้านมาซ่อมใหม่ ชาวบ้านตระหนักว่าฝายเป็นของชุมชน เป็นหน้าที่ของทุกคนที่จะต้องสร้าง และซ่อมแซมเหมืองฝายที่ส่งน้ำมายังที่นาของตนเอง สำหรับการ "ล่องเหมือง" หรือขุดลอก ลำเหมืองก็จะวัดว่าแต่ละคนจะทำการขุดลอกเหมืองเป็นระยะทางเท่าใด โดยกำหนดให้เหมาะสม กับขนาดที่นาเช่นกัน

ที่บ้านเมืองหลวง ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ถึงเดือน พฤษภาคมและมิถุนายนจะมีกิจกรรมเหมืองฝาย แก่เหมืองเก่าฝายจะให้ล่ำมไปแจ่งชาวบ้านให้มา ขุดลอกเหมืองและตีฝาย โดยแต่ละครอบครัวที่ทำนาจะส่งสมาชิกไปอย่างน้อยหนึ่งคน ระยะเวลา ประมาณหนึ่งถึงสามวัน^๒ ชาวบ้านนำ"หลัก"หรือเสาไม้ไปตีฝายเองจำนวนพื้นที่นาที่ครอบครอง ประมาณไร่ละห้าถึงสิบเล่ม แล้วแต่ความจำเป็นและสภาพของฝาย ที่บ้านเมืองหลวงชาวบ้าน จะตอกหลักห่างกันพอสมควรขวางลำน้ำไว้ นำไม้คร่ำมาตอกติดกับเสา นำเอาไม้ไผ่ กิ่งไม้ ใบไม้ กรวดทรายมาใส่ให้เต็ม ฝายจะกั้นน้ำให้เอ่อสูงขึ้นแล้วไหลไปตามเหมืองเล็กเข้าไปในที่นา ชาวบ้านเห็นว่า การทำฝายไม้ไผ่แบบโบราณนี้ดีตรงที่มีน้ำซึมออกมาอยู่เสมอ ที่นาที่อยู่ทางใต้ลงไปยังมีโอกาสได้รับน้ำบ้าง^๓

ไม่ว่าชุมชนจะมีความสนิทสนมกลมเกลียวกันเพียงใดก็ตาม ผลประโยชน์ก็มักสร้าง ความขัดแย้งได้เสมอ สำหรับชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือเมื่อใดก็ตามที่มีปัญหาความขัดแย้งใน ชุมชน ชาวบ้านจะมีวิธีการจัดการกับความขัดแย้งที่เกิดขึ้นโดยใช้จารีตประเพณีของชุมชนเอง โดยไม่ต้องพึ่งกฎหมายบ้านเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องการจัดการน้ำของชุมชน ผู้ที่ใช้น้ำแต่ ไม่มาร่วมทำงานในเหมืองฝายจะถูกปรับไหมตามความเห็นของนายเหมืองนายฝาย อัตราของแต่ละท้องถิ่นก็แตกต่างกันไป ชาวบ้านจึงต้องรับผิดชอบในหน้าที่ของตน หากไปไม่ได้จริงๆชาวบ้าน

^๑ สัมภาษณ์นายกุย คำมงคล, อ่างแล้ว.

^๒ สัมภาษณ์นายอุ้น บุตรแก้ว, บ้านเลขที่ ๔๐ หมู่ที่ ๕ ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่.

^๓ รัตนพร เศรษฐกุลและคณะ(๒๕๒๖-๒๕๒๗), อ่างแล้ว, หน้า ๒๘-๒๙.

จะจ้างกันไปทำแทน^๑ ส่วนกรณีแย่งน้ำหรือลักน้ำก็จะปรับเช่นกัน นายฝ่ายจะตัดสินตามความเห็นของชาวบ้านว่าจะปรับเท่าใด หากผู้ต้องหาไม่ยอมก็จะส่งให้พ่อหลวงหรือทางอำเภอจัดการต่อไป

การค้ำประกันระบบเหมืองฝายนั้นชาวบ้านนอกจากระเบียบปฏิบัติของชุมชนแล้วยังใช้พิธีกรรมเช่นกัน เพราะเหมืองฝายมีความสำคัญพิธีกรรมให้ผีอารักษ์เหมืองฝายจึงถือว่าเป็นพิธีกรรมของชุมชนที่ทุกคนควรที่ใช้น้ำทำนาต้องมีส่วนร่วมในการประกอบพิธี ผู้ทำพิธี คือ แก่เหมืองเก่าฝาย สัตว์ที่ใช้ประกอบพิธีต่างกันไปตามพื้นที่ ส่วนใหญ่ใช้หมูหรือใช้ไก่ ชาวบ้านจะนำมาแล้วแต่ขนาดของทีนา ของเช่นไหว้ผีที่ขาดไม่ได้คือ เหล้าที่ชาวบ้านต่างคนต่างเอามา การเลี้ยงผีเหมืองฝายจะทำที่หิ้งใกล้ๆกับฝาย พิธีง่ายๆทั่วไป คือ นำเอาข้าวตอกดอกไม้ ไก่และเหล้ามาเลี้ยงผี เรียกผีมากินเครื่องเช่นแล้วตรวจสอบว่าผีกินเครื่องเช่นหรือยังโดยการว่าไม้หรือนับเมล็ดข้าว ถ้าได้เมล็ดคู่แปลว่าผีกินเครื่องเช่นแล้ว ได้เวลาที่ชาวบ้านจะเริ่มรับประทานอาหารที่นำมาเลี้ยงผีกัน

สำหรับระบบการจัดการน้ำที่มีขนาดใหญ่จะมี “พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ” เป็นพิธีใหญ่ของชาวบ้านหลายๆหมู่บ้านที่ใช้น้ำจากระบบเหมืองฝายเดียวกัน แสดงถึงเครือข่ายความสัมพันธ์ที่กว้างขวางกว่าระดับหมู่บ้าน ที่อำเภอสันกำแพงมีขุนน้ำแม่อนที่ส่งน้ำเลี้ยงพื้นที่เพาะปลูกหลายตำบล เริ่มจากดอยในเขตตำบลออนเหนือ อำเภอสันกำแพง ไหลผ่าน ตำบลออนใต้ ร้องวัวแดง ห้วยทราย แซ่ช้าง บวกค้าง ทรายมูลและตำบลสันกำแพง มีความยาวประมาณ ๗๕ กิโลเมตร ชาวบ้านในเขตที่ได้รับน้ำจากลำน้ำนี้ต้องเปลี่ยนกันทำหน้าที่เลี้ยงผีขุนน้ำทุกปี โดยจะเลี้ยงผีก่อนทำการไถนา กำหนดวันเริ่มทำพิธี คือ วันแรม ๑๔ ค่ำ เดือน ๙ เหนือ วันเลี้ยงผี คือวันแรม ๑๕ ค่ำ หัวหน้าเหมืองฝายของตำบลต่างๆที่ใช้น้ำจากเหมืองฝายจะเก็บเงินจากเจ้าของนา โดยมักคิดเป็นไร่ ผู้ใดมีนามากก็เสียเงินมาก เนื่องจากการเช่นขุนน้ำไม่ใช่เหมืองฝายธรรมดา สัตว์ที่นำไปเช่นเจ้าพ่อจึงเป็นสัตว์ใหญ่ คือ วัวตัวผู้สีดำ ๑ ตัว หมูตัวผู้ ๑ ตัว และไก่ตัวผู้สีดำ ๑ ตัว เหล้า ๒ ไห ข้าวเหนียวสำหรับนั่ง พร้อมด้วยอุปกรณ์ในการทำครัวและเครื่องปรุง ในระหว่างพิธีดนตรีบรรเลง มีการฟ้อนถวาย ตลอดจนมีการทรงเพื่อทำนายทายทักเหตุการณ์ต่างๆ^๒

ชาวบ้านมีการประกอบพิธีเลี้ยงผีขุนน้ำนี้มาจนถึงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ถือเป็นพิธีสำคัญเพราะเป็นเครื่องประกันความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตในปีนั้นๆ ชาวบ้านจึงเคร่งครัดในการประกอบพิธีมาก การประกอบพิธีต้องทำตามอย่างที่เคยทำมาทุกขั้นตอนมิฉะนั้นจะเกิดภัยพิบัติแก่ชุมชน เช่น การเลี้ยงผีขุนน้ำแม่อนในปีพ.ศ.๒๔๙๘ เกิดปัญหาเนื่องจากผู้นำไม่ปฏิบัติ

^๑ สัมภาษณ์นายพล ใบดอกแก้ว, บ้านเลขที่ ๕๐ หมู่ที่ ๕ ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่.

^๒ ชาวนันท์ ถนอมศักดิ์, “ประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำ”, วารสารคนเมือง, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๔๘, หน้า ๑๑๔-

ตามจารีตประเพณี ชาวบ้านจัดพิธีทำตามแบบธรรมเนียมดั้งเดิมมาโดยตลอด สัตว์ที่จะเช่นเจ้าพ่อต้องมีลักษณะดีและสะอาดสะอาดอันสวยงาม ดังนั้นก่อนการทำพิธีฆ่าสัตว์ที่จะนำมาเลี้ยงผีชาวบ้านผู้ชายจะนำสัตว์ทั้งสามชนิดไปอาบน้ำให้สะอาดด้วยน้ำส้มป่อยแล้วทาขมิ้น ชาวบ้านผู้หญิงนำดอกไม้มาประดับเขาหัวทั้งสองข้าง และทำพวงมาลัยสวยคอบหมูและไก่ ที่ลานสำหรับฆ่าสัตว์ล้อมด้วยสายสิญจน์กว้างพอประมาณ ส่วนตัวเพศฆาตแต่งกายด้วยชุดสีแดง ถือพานดอกไม้และขันน้ำส้มป่อยไปบอกกล่าวเจ้าพ่อที่ศาลพร้อมกับขอให้อำนวยความอุดมสมบูรณ์และให้น้ำในการเพาะปลูกว่า

สาธุเจ้าพ่อขุนออนที่ผู้ข้าตั้งหลายนับถือ บัดนี้ผู้ข้าตั้งหลายได้นำสิ่งของมีเหล่า วัว หมู ไก่ ตลอดจนข้าวน้ำมาสังเวจเจ้าพ่อตามประเพณีสืบต่อกันมา โดยที่เจ้าพ่อได้มีความเมตตาเผื่อแผ่แบ่งน้ำในลำน้ำออนไปหื้อแก่ผู้ข้าตั้งหลายได้ใช้ทำไร่นา ฉะนั้นผู้ข้าตั้งหลายจึงได้นึกถึงบุญคุณอันยิ่งใหญ่นี้ และได้นำข้าวโภชนาหารมาเลี้ยงเจ้าพ่อจึงขอเจ้าพ่อได้รับเอา และบัดนี้ผู้ข้าจะได้ฆ่าสัตว์มี วัว หมู ไก่ เพื่อจัดเป็นเครื่องสังเวจ ข้าจึงขอให้เจ้าพ่อช่วยปกปักรักษาข้าหื้อได้รับความปลอดภัยแต่ดีหลี...^๑

พิธีเลี้ยงผีเหมือนผีฝ่ายและผีขุนน้ำต่างๆเป็นพิธีกรรมของชุมชนที่สร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับระบบการจัดการน้ำและให้กำลังใจแก่ชาวบ้าน การเลี้ยงผีเหมือนผีฝ่ายลดลงเมื่อรัฐเข้าไปจัดการระบบการจัดการน้ำโดยโครงการชลประทานต่างๆ

๒.๖ การค้า ภัยธรรมชาติ และการขายแรงงาน: การพัฒนาระบบทุนนิยมในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ

แม้ระบบทุนนิยมจะเข้ามาสู่ภาคเหนือของไทยแล้วตั้งแต่ครั้งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ แต่ระบบเศรษฐกิจของภาคเหนือจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๔ นั้นยังมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมาก การแข่งขันต่อแรงดึงดูดเข้าสู่ระบบทุนนิยมสมัยใหม่เป็นไปได้เนื่องจากภาคเหนือเป็นพื้นที่ที่อุดมสมบูรณ์ อีกทั้งยังมีพื้นที่ดินในเขตชนบทที่ห่างไกลที่ชาวบ้านสามารถเดินทางไปตั้งถิ่นฐาน หักร้างถางพงทำไร่นาเรือกสวนได้ สถิติผลผลิตของภาคเหนือในปี ๒๔๙๖ ได้ข้าวเฉลี่ย ๓๘๑ กิโลกรัมต่อไร่ ในขณะที่ผลผลิตข้าวในประเทศเฉลี่ย ๒๖๑ กิโลกรัมต่อไร่^๒ ชาวนาส่วนใหญ่ทำไร่ไถนาเก็บเกี่ยวเอาข้าวในยุ้งฉางแล้วก็ถือว่าเสร็จภารกิจการผลิตที่สำคัญ

^๑ ชาวนา หนองผดุง, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๘.

^๒ Anan Ganjanapan, Ibid, p.168.

ต่างก็สบายใจและมั่นใจว่าจะมีข้าวกินไปตลอดปีหรือช่วงระยะเวลาหนึ่ง ขึ้นอยู่กับผลผลิตที่แต่ละครอบครัวทำได้ จากนั้นก็จะหันไปหากิจกรรมที่ตนเองพึงพอใจ อาจจะเข้าไปหาของป่าเพื่อบริโภคเองในครัวเรือน หรือเก็บไปขายหารายได้เล็กๆน้อยๆ ไปหาปูหาปลาตามลำห้วยลำน้ำมา

กินหรือทำเป็นปลาแห้ง ปลาเค็ม หรือปลาร้าขาย แล้วแต่ภูมิปัญญาของแต่ละครัวเรือน สภาพการเพาะปลูกเพื่อการค้ายังไม่แพร่หลาย มีพืชผลอะไรในท้องถิ่นเหลือกินก็จะเอามาขาย การค้าขายของชาวบ้านเพื่อผลกำไรอย่างเดียวมีน้อย บางครั้งบางครั้งมีพ่อค้าต่างถิ่นมาซื้อสินค้า "ครัวสวน"

รูปที่ ๒.๗ การค้าขายของชาวบ้าน

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ)

เช่น มะม่วง ลำไย ผักต่างๆ เป็ด ไก่ และหมู

ใครมีอะไรเหลือกินก็ขายไป ตลาดขนาดใหญ่ไม่ค่อยมีเพราะจำนวนคนน้อยและมักผลิตได้เองเป็นส่วนใหญ่ มีการหาบเร่ขายผลผลิตบ้างไม่มากนัก หรือมีการตั้ง "ผาม" ขายหน้าบ้านบ้าง สินค้าแปลกๆไม่ค่อยปรากฏ การค้าที่จำกัดอาจจะเป็นเพราะกำลังซื้อของชาวบ้านไม่สูง ต่างจากในตัวเมืองที่ไม่ได้มีการผลิตเองและอาศัยตลาดมากกว่า^๑

๒.๖.๑ การค้าและพ่อค้าชาวนา

แม้ว่าชาวบ้านในหมู่บ้านชนบทจะยึดมั่นอยู่กับการผลิตพืชผลที่บริโภคได้เป็นหลัก แต่การค้าก็ไม่ได้หายไปจากภาพชีวิตของชาวบ้าน ชาวนาชอบค้าขายหากำไร โดยยังเน้นการทำนามาเป็นอันดับแรก เมื่อเสร็จหน่นาแล้วจึงจะทำการค้า^๒ พวกพ่อค้าชาวนาเหล่านี้มักรวมทุนกันในหมู่บ้าน จัดขบวนวัวต่างซื้อสินค้าที่ขายดีไปตระเวนขาย เช่น พ่อค้าบ้านเมืองหลวงจะซื้อของในตลาดดอยสะเก็ด เช่น สบู่ ไม้ขีดไฟ น้ำมันก๊าด ไปขายเมืองพร้าวโดยใช้เวลาเดินทางไปกลับประมาณสิบวัน หรือบรรทุกเกลือและข้าวสารไปขายแลกเมี่ยงที่เมืองหางเอามาขายที่ดอยสะเก็ดเมื่อมีฐานะดีขึ้นพ่อค้าบางคนเปลี่ยนสัตว์พาหนะเป็นม้าซึ่งเดินทางได้เร็วกว่า^๓ วัวต่างตัวหนึ่งๆ

^๑ รัตนพร เศรษฐกุลและคณะ(๒๕๒๖-๒๕๒๗), อ้างแล้ว, หน้า ๓๕.

^๒ ชูลิทธิ์ ชูชาติ, พ่อค้าวัวต่าง : ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย(พ.ศ.๒๕๓๙-๒๕๔๐) งานวิจัยได้รับทุนอุดหนุนจากกรมการฝึกหัดครู กระทรวงศึกษาธิการ และ Institute of Developing Economics, Tokyo, ๒๕๒๕, หน้า ๑๕-๑๖.

^๓ รัตนพร เศรษฐกุลและคณะ(๒๕๒๖-๒๕๒๗), อ้างแล้ว, หน้า ๓๖.

บรรทุกสินค้าได้ไม่เกิน ๓๐ กิโลกรัม เดินทางได้ไม่เกิน ๓๕ กิโลเมตรต่อวัน จึงนิยมใช้วัวต่าง บรรทุกสินค้าเบา ๆ เดินทางไม่ไกลและทุรกันดาร^๑ ในการทำการค้าจะนำสินค้าท้องถิ่นของตนเองไปด้วย เดินทางไปยังท้องถิ่นอื่นเพื่อซื้อข้าว พืชผัก ผลไม้ วัวควาย หรือสินค้าเฉพาะถิ่นจากชาวบ้านมาขาย การเดินทางซื้อขายสินค้าในท้องถิ่นต่างๆ มักจะถือโอกาสไปเพื่อไปเยี่ยมเยียนพี่น้องที่อยู่ห่างไกลไปด้วย นำผลผลิตของตนไปฝากไปต้อนญาติและขายให้ชาวบ้านอื่นๆ ชาวบ้านสมัยนั้นใจดี มีน้ำใจต้อนรับคนต่างถิ่น ให้ที่นอนที่กิน พวกพ่อค้าชาวนาจึงถือเป็นธรรมเนียมที่ต้องทำความรู้จักคุ้นเคยกับชาวบ้าน เพื่ออาศัยพักนอนตามหมู่บ้านต่างๆ

การเดินทางค้าขายทำให้เกิดความพึงพอใจอื่นๆ นอกเหนือจากกำไรจากการค้า เป็นการเดินทางไปแสวงหาความรู้ ประสบการณ์ในชีวิต ได้เห็นสถานที่แปลกๆ ใหม่ๆ ได้รู้จักคนมากขึ้น ได้เรียนรู้การทำการค้า รู้แหล่งสินค้าที่มีราคาถูกลงสามารถนำไปขายเอากำไรได้ คนที่มีสัญชาติญาณ

รูปที่ ๒.๘ วัวต่าง

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ)

ในการค้ามักนิยมเดินทางไปค้าขาย เพราะได้เงินได้ความสนุก จึงไม่เลือกสินค้าไม่เลือกเส้นทาง เนื่องจากการค้าของพ่อค้าชาวนาไม่ได้มุ่งกำไรสูงสุดเพียงอย่างเดียว ชาวบ้านพอใจที่จะได้เงินมาเพียงพอกับการใช้จ่าย ไม่ได้คิดจะสะสมทุนจากการค้า อีกทั้งพอใจกับความมั่นคงในชีวิตที่มาจากการปลูกข้าวอยู่แล้ว เมื่อเมืองขยายตัวและมีความต้องการสินค้ามากขึ้น พ่อค้าชาวนาที่มีทุนรอนอยู่บ้างได้นำสินค้า เช่น ข้าวไปขายให้กับโรงสีในเมือง ที่เชียงใหม่มีโรงสีของพ่อค้าจีนหลายแห่งอยู่ใกล้สถานีรถไฟ เช่น โรงสีเจ๊กหน่อ โรงสีแสงไทย และโรงสีไทยเสรี เป็นต้น^๒

นิสัยชอบเดินทางท่องเที่ยวเช่นนี้สืบทอดมาตั้งแต่บรรพบุรุษของชาวเหนือมาจนปัจจุบัน มีชนนารีอเมริกันที่ลำพูนได้เฝ้ามองและตั้งข้อสังเกตเกี่ยวกับการทำการค้าของชาวบ้านภาคเหนือในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ว่า^๓

ตลอดฤดูกาลที่ถนนดี และงานในไร่ นา ผ่อนเบาลง ชาวบ้านจำนวนมากก็เริ่มเกิดความรู้สึกลอยๆ ท่องเที่ยว ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของวิถีชีวิตชาวลาว และแสวงหาผลกำไรเช่นเดียวกับความสนุกสนานในการเดินทางค้าขาย...

^๑ ด.ธรรมพิทักษ์, “นายกองม้าแห่งดอยเหมย,” *คนเมือง* (ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๓๙), หน้า ๑๐๕.

^๒ สัมภาษณ์นายสาม บัวเย็น, บ้านเลขที่ ๑๐๖ หมู่ที่ ๖ ตำบลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่.

^๓ John H. Freeman, Ibid, p.23.

ไมเคิล มอร์แมน นักมานุษยวิทยาอเมริกันที่เข้ามาศึกษาชีวิตหมู่บ้านในอำเภอเชียงคำ ช่วงครึ่งหลังของคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ พบว่าชาวบ้านที่มีอาชีพหลักเป็นชาวนานั้นนิยมเดินทางไปค้าขายในลักษณะของการท่องเที่ยวและเยี่ยมเยียนญาติพี่น้องเพื่อนฝูงในเวลาเดียวกันเพราะได้รับความสนุกสนาน ไม่ได้มุ่งการค้าเชิงพาณิชย์ที่ให้ความสำคัญต่อกำไรแต่เพียงอย่างเดียว^๑

ชาวบ้านที่นิยมทำการค้าอย่างเดียวเป็นกลุ่มที่อยู่ในเมือง ไม่มีที่ดินทำการเพาะปลูก ต้องพึ่งอาชีพค้าขายที่ทำให้ได้เงินมาจับจ่ายใช้สอย กลุ่มนี้เห็นว่าการค้าขายดีกว่าการทำนา ได้เงินมากสามารถตั้งเนื้อตั้งตัวได้เร็วกว่าการทำนา เพราะการทำนาได้ผลผลิตเพื่อขายได้เพียงปีละหนึ่งครั้ง ในขณะที่การค้าขายนั้นสามารถหาเงินได้ตลอดปี อาจจะขาดทุนบ้าง แต่ก็หากล้าอะไรได้ภายหลัง ชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินสามารถให้เวลากับการค้าขายได้เต็มที่ทำให้สะสมทุนและทำการค้าได้กำไรดีกว่าชาวบ้านที่เป็นชาวนาซึ่งนอกจากจะผลิตเพื่อครัวเรือนแล้วยังมีภาระกิจทางสังคมอีกด้วย

ในชนบทชุมชนขนาดใหญ่ที่มั่งคั่งมักเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่บนเส้นทางการค้า เช่น บ้านแม่ชะจาน อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นชุมทางที่จะไปเชียงใหม่ เชียงราย พะเยา และ

รูปที่ ๒.๙ ตลาดในหมู่บ้าน

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ) หลายอย่างในชุมชน^๒

ลำปาง ได้พัฒนาขึ้นมาเป็นจุดซื้อขายแลกเปลี่ยนสินค้า โดยที่ชุมชนเริ่มขยายตัวมาตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๑๑ เมื่อชาวบ้านจากบ้านแม่ชะจาน อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ได้อพยพไปตั้งถิ่นฐานที่นั่นเนื่องจากเห็นว่ามีดินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การทำนา เมื่อมีคนเข้ามาอยู่รวมกันมากขึ้นก็ได้ขยายที่นาออกไป กลายเป็นชุมชนใหญ่ นอกจากจะผลิตข้าวได้มากแล้ว ที่ตั้งของชุมชนบนเส้นทางการค้าสำคัญทำให้กลายเป็นตลาดการค้าที่สำคัญ มีพ่อค้าวัวต่างทั้งชาวพื้นเมืองและไทใหญ่มาซื้อขายสินค้ากัน ชาวบ้านได้เข้าทำการค้า รับจ้างและทำสวนเมี่ยง ทำให้มีการสะสมทุนสามารถซื้อหรือบุกเบิกที่นาเพิ่ม หรือลงทุนค้าเมี่ยงต่อมาก็เริ่มมีธุรกิจ

^๑ Michael Moerman, Ibid, p.169.

^๒ วิทยา อารมณ์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

การค้าขายของชาวบ้านทั่วไปใช้เส้นทางคมนาคมทางบกในการติดต่อระหว่างหมู่บ้านหรือเมืองที่อยู่ใกล้เคียง ในสมัยก่อนเส้นทางเหล่านี้ถูกทะเลเลย ทางราชการจะให้ความสนใจก็ต่อเมื่อมีข้าราชการระดับสูงเดินทางมาเท่านั้น สภาพของถนนหนทางเป็นทางเท้าหรือเส้นทางวัวต่าง^๑ ซึ่งใช้ได้เฉพาะฤดูแล้ง เพราะในฤดูฝนเส้นทางเหล่านี้จะเฉอะแฉะ เต็มไปด้วยโคลนตมและเป็นหลุมเป็นบ่อ หรือรกรกด้วยเถาวัลย์และต้นไม้ทำให้ยากต่อการเดินทาง^๒

ชาวบ้านที่ทำการค้าขายเล็กๆน้อยๆเพื่อชดเชยกับการไม่มีที่นาหรือผลิตได้ไม่พอกินในครอบครัวต้องยอมทนกับความยากลำบากจากการเดินทาง เนื่องจากถนนเป็นเพียงถนนดินที่ใน

รูปที่ ๒.๑๐ ชาวบ้านหาบของขายตามบ้าน

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ)

หมู่บ้านที่ไม่มีตลาดของตนเอง เป็นหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลติดต่อกับแหล่งตลาดยากหรือเป็นชุมชนที่มีลักษณะเศรษฐกิจเฉพาะไม่ได้ทำการผลิตเพื่อบริโภคด้วยตนเอง เช่น พ่อค้าจากเวียงป่าเป้า นำเอาข้าวสารและพริกแห้ง ไปขายที่ปางไม้ที่อำเภอแจ้ห่ม จังหวัดลำปาง ขากลับก็รับเอาเกลือและปลาจ่อมมาขายที่เวียงป่าเป้า^๓ การซื้อขายนั้นทำได้ทั้งในระบบเงินและระบบแลกเปลี่ยน

การคมนาคมที่ไม่สะดวกและไม่ปลอดภัยทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่เลือกอยู่กับบ้านมากกว่าที่จะเดินทางไกล จำนวนพ่อค้าที่จำกัดและการไม่มีตลาดในท้องถิ่นนี้เองที่ทำให้การค้าบางประเภททำกำไรให้ผู้ค้ามากเพราะสินค้าที่ขายกันนั้นขายตามความพอใจของผู้ขายและผู้ซื้อ ทำให้สามารถซื้อได้ในราคาถูกและขายได้ราคาแพงหลายเท่า พ่อค้านั้นจะไม่ค้าขายสินค้าเพียงอย่างเดียว หากพบสินค้าที่ราคาถูกและหายากในท้องถิ่นอื่นๆ ก็จะซื้อไปด้วย เช่น ไปซื้อหมูหากพบ

ฤดูฝนกลายเป็นทะเลโคลน เป็นหลุมเป็นบ่อ ไม่มีพาหนะในการเดินทาง ไม่มีไฟฟ้าต้องใช้คบเพลิงที่เรียกว่า ชี้น้ำ การเดินทางค้าขายต้องเดินทางไปเป็นกลุ่มเพื่อความปลอดภัย สินค้ามีพริก พริกแห้ง บวบ และพืชผักจากไร่หรือสวนครัว สินค้าอาหารแปรรูป เช่น น้ำตาลก้อนที่ทำจากอ้อย น้ำปู ปลาจ่อม ปลาร้า ปลาแห้ง ปลาหูเนื้อวัว เนื้อควาย อาจจะไม่ใช้สินค้าผลิตเอง ต้องซื้อไปขายเอากำไร มักไปตาม

^๑ Payap University Archives, "Woman's Work for Woman", vol 7, May, 1892, p.123.

^๒ Payap University Archives, "Woman's Work for Woman", vol.15, January, 1900, p.11.

^๓ วิทยา อารณ(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๘-๑๒๙.

แตงโม แตงกวา มะพร้าวที่ชาวบ้านปลูกก็จะซื้อมาขายด้วย อย่างไรก็ตามการค้าไม่ได้ทำให้พ่อค้าชาวนาเปลี่ยนบทบาทมาเป็นพ่อค้าในเมือง ยังคงรักษาอาชีพพ่อค้าชาวนาทำการค้าเป็นฤดูกาล^๑

ชาวบ้านในสมัยนี้ยังอยู่ในระบบเศรษฐกิจแลกเปลี่ยนที่ชุมชนควบคุมราคาตามความเหมาะสม ดังนั้นการค้าใช้เงินหรือการแลกเปลี่ยนสินค้าก็ได้ เช่น เอาพริกไปแลกเกลือ ไก่แลกข้าว ในบางหมู่บ้านมีสินค้าใดเป็นพิเศษก็จะมีชาวบ้านอื่นนำสินค้าของตนเองมาแลก ในชุมชนป่าเมืองซึ่งชาวบ้านไม่ได้ผลิตอาหารเองอย่างพอเพียง จะมีพ่อค้าแม่ค้านำเอาสินค้าอาหารเช่น ข้าว พืชผัก หรืออาหารแปรรูป เช่น แหนม ปลาแห้งและปลาเค็มซึ่งเป็นสินค้าขาดแคลนและมีความต้องการอยู่เสมอไปแลกเมืองเพื่อจะนำไปขายต่อ ส่วนพื้นที่ห่างไกลออกไปมากเช่นพื้นที่สูงที่ห่างไกลตลาดและไม่มีระบบการค้า ชาวบ้านจะไม่ยอมขายผลผลิตแต่จะขอแลกเปลี่ยนกับสินค้าที่จำเป็นเช่น แลกไก่และหมูกับเข็มเย็บผ้าและน้ำมันก๊าด โดยไม่เต็มใจที่จะรับเงิน^๒

ชาวบ้านที่อยู่บริเวณชายแดนติดต่อกับรัฐอื่นมักติดต่การค้าขายข้ามชายแดน เช่น ที่เมืองน่านบริเวณเขตแดนที่ติดต่อกับลาวมีการไปซื้อเครื่องเหล็กจากลาวมาขาย ซื้อฝ้ายจากท่าวังผาไปขายที่เมืองเงินซึ่งเป็นเมืองของชาวลื้อที่มีชื่อเสียงในการทอผ้า ฝ้ายที่ลื้อนิยม คือ ฝ้ายแดง ฝ้ายดำ ฝ้ายอ่อนหรือฝ้ายสีชมพู และฝ้ายเหลือง ซึ่งชาวบ้านเป็นสีหลักในการทอผ้าขึ้นแบบเมืองเงิน การเดินทางไกลค่อนข้างลำบาก นอกจากน่านไปลาวผ่านดอยลุ่ม ต้องนอนค้างคืนในป่า เดินทางสองวันหนึ่งคืนไปถึงเชียงฮ่อน นอนค้างที่เชียงฮ่อนรุ่งเช้าก็เดินทางไปดอยอุบป่า ค้างคืนบนดอยหนึ่งคืน จากนั้นก็ถึงบ้านเมืองคอก การเดินทางระยะไกลชาวบ้านต้องบอกกล่าวแก่ผีบ้านให้ช่วยคุ้มครอง เช่นผีเจ้าหลวงเมืองลำ มีการบนบานศาลกล่าวเจ้าที่เจ้าทางแม่ธรณีให้คุ้มครอง การพักค้างแรมส่วนมากจะนอนในวัด โดยขออนุญาตพระสงฆ์ หากข้าวที่นำไปไม่พอ ก็เอาไปซื้อหรือแลกตามบ้าน การเดินทางค้าขายระหว่างน่านกับลาวนั้นดำเนินมาตั้งแต่ในอดีต^๓

นอกจากการค้าข้ามชายแดนแล้ว ยังมีการค้าระหว่างชาวพื้นราบและคนบนที่สูงทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจของกลุ่มคนที่ต่างชาติพันธุ์ โดยที่ไม่ได้มีช่องว่างทางเศรษฐกิจและวัฒนธรรมแต่อย่างใด สมัยก่อนแม่ค้าที่ต้องการซื้อสินค้าจากชาวเขาก็กินเดินทางไปบนดอยเองได้โดยไม่ต้องกลัวว่าจะไม่ปลอดภัย แต่ก็มักจะไปเป็นกลุ่มเช่นกัน ไปซื้อขายกับชาวเขากลุ่มต่างๆ อาทิ ม้ง ปะกาเกอญอ และลาหู่ พวกนี้ปลูกฝิ่นจึงมีเงินที่จะซื้อสินค้าจากพื้นราบ หรือเอาฝิ่น

^๑ ชูลิทธิ์ ชูชาติ, “วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๗๕.” (ปริญญานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๓, หน้า ๖๒.

^๒ พงศ์กวี พิพัฒน์นทฤทธิ์, “ยาบ่อเกลือเมืองน่าน,” คนเมือง (ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๔๘), หน้า ๕๘.

^๓ รัตนพร เศรษฐกุล, **ชาวไทลื้อในจังหวัดน่าน**, งานวิจัยสนับสนุนโดยสถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยพายัพ, เชียงใหม่, ๒๕๓๘.

แลกกับสินค้า สินค้ามีหลายประเภทเช่น สีสียัด พลุสำหรับพวกที่เคี้ยวหมาก ปลา นมข้น ยาแก้ปวดต่างๆ เนื่องจากระยะทางไกลทำให้ต้องค้างคืนในหมู่บ้านของชาวเขา ทั้งนี้ก็ไม่ได้มีปัญหาขัดข้องแต่ประการใด ต่างจากปัจจุบันที่ข้าราชการมักเห็นชาวเขาเป็นคนต่างด้าวและไม่ยอมให้อาศัยอยู่ในแผ่นดินไทย ทั้งๆที่ชาวเขาก็คืออยู่มานานและเป็นส่วนหนึ่งของสังคมภาคเหนือที่ชาวภาคเหนือยอมรับมาตั้งแต่อดีต^๑

พ่อค้าชาวนาส่วนใหญ่จะไม่ทิ้งการทำนา จะทำนาไปพร้อมกับการค้าขายขึ้นอยู่ตามฤดูกาล เช่นเดียวกับการผลิตทางการเกษตรที่มีพิธีกรรมเป็นกลไกประกันการผลิต การค้าขายต่างแดนก็มีการประกันภัยต่างๆ ด้วยการทำพิธีบอกกล่าวผีป่าหรือผีอารักษ์หมู่บ้านให้คุ้มครองรักษา ต้องดูฤกษ์ยาม ไม่ออกเดินทางในวันเสีย ไม่ไปในทิศทางที่ไม่เป็นมงคล เมื่อเดินทางไปค้างแรมในป่าต้องไหว้เจ้าที่เจ้าทางทุกครั้ง

ฐิติฤทธิ์ ฐิตาติ ได้วิเคราะห์ถึงสาเหตุที่พ่อค้าชาวนาไม่สามารถสร้างฐานะให้มั่งคั่งร่ำรวยแล้วแยกตัวเป็นอิสระจากหมู่บ้านว่า เกิดจากการที่พ่อค้าชาวนามีทุนในการดำเนินการน้อย การค้าขายจำกัดในปริมาณที่ไม่มากนัก ไม่มีการสะสมทุนและไม่มีการขยายธุรกิจดังเช่นพ่อค้าจีน วัฒนธรรมท้องถิ่นโดยเฉพาะระบบเครือญาติทำให้การทำการค้าของพ่อค้าชาวนามีความยืดหยุ่นและไม่แสวงหากำไรมากเท่าพ่อค้าต่างชาติ โลกทัศน์ของชาวนาค่อนข้างจำกัด อีกทั้งไม่มีทักษะในการทำการค้าและไม่มีเครือข่ายการค้าที่จะพึ่งพากันได้ หลังจากการพัฒนาระบบการคมนาคมให้สะดวกขึ้นแล้วสินค้าสำเร็จรูปจากต่างถิ่นเข้ามาถึงชุมชนหมู่บ้าน ส่งผลต่อสินค้าหัตถกรรมของชนบทด้วย^๒

การค้าขายของชาวบ้านในภาคเหนือแบ่งได้เป็น การค้าพืชผลทางการเกษตร เช่น ข้าว พืชผัก สัตว์เลี้ยง และสินค้าหัตถกรรมต่างๆ เป็นการค้าระหว่างหมู่บ้าน และระหว่างหมู่บ้านกับเมือง การค้าขนาดใหญ่ระหว่างเมืองหรือระหว่างภาคอยู่ในการควบคุมของพ่อค้าต่างชาติที่มีทุนและมีเครือข่ายการค้ากว้างขวางกว่า พ่อค้าต่างชาติจะค้าขายทั้งสินค้าพืชผล หัตถกรรม สินค้าของป่า และการค้าขายสินค้าสำเร็จรูป ในที่นี้จะเน้นเฉพาะการค้าของพ่อค้าชาวนาเป็นหลัก

^๑ รัตนพร เศรษฐกุลและคณะ(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๖๘-๖๙.

^๒ ฐิติฤทธิ์ ฐิตาติ(๒๕๒๓), อ้างแล้ว, หน้า ๖๔.

การค้าข้าว

ชาวบ้านปลูกข้าวเพื่อกินก่อนที่เหลื้อจึงขาย ในท้องที่ต่าง ๆ กันพลังในการผลิตจะแตกต่างกันไปด้วย แม้แต่ในลุ่มน้ำเดียวกันก็ยังมี ความแตกต่างกันระหว่างชุมชนต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ^๑ ปัญหาการขาดแคลนข้าวในบางพื้นที่ทำให้เกิดการค้าข้าวระหว่างเมืองหรือท้องถิ่น แม้เอกสารโบราณจะไม่มี การกล่าวถึงปัญหาการผลิตข้าวในเมืองต่างๆ แต่เอกสารตะวันตกในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ และจากการสัมภาษณ์ผู้อาวุโสตามหมู่บ้านต่างๆ พบว่าลำปาง แพร่และน่าน มักมีปัญหาขาดแคลนข้าวอยู่เสมอเนื่องจากปัญหาน้ำและปัญหาที่ดินไม่เพียงพอ จนชาวบ้านต้องแก้ปัญหาด้วยการไปหาซื้อข้าวจากเชียงรายและพะเยาซึ่งผลิตข้าวได้มาก ที่เชียงรายผลิตข้าวได้จำนวนมากเหลือกิน เมื่อตีข้าวเสร็จชาวบ้านจะเอาข้าวใส่ล้อเกวียนไปขายตามหมู่บ้านต่างๆ และโรงสีของรัฐและโรงสีของพ่อค้าจีน เมื่อรัฐผูกโยงเศรษฐกิจของชาติเข้ากับเศรษฐกิจโลก เริ่มมีการกระตุ้นให้มีการผลิตเพื่อส่งออก ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ตลาดโลกมีความต้องการข้าวมาก ประกอบกับมีเส้นทางรถไฟถึงเชียงใหม่ในปี ๒๔๖๔ จึงมีการส่งข้าวจากภาคเหนือไปกรุงเทพและรัฐส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกข้าวเจ้ามากขึ้น เมื่อมีผลผลิตข้าวมากขึ้นแม้พ่อค้าชาวนาไม่ขนออกไปขายเองก็จะมีพ่อค้าคนกลางอาจจะ เป็นพ่อค้าจีนหรือพ่อค้าชาวนาเอาล้อเกวียนมาซื้อถึงที่เพื่อเอาไปขายต่อให้โรงสี บางครั้งชาวนานำข้าวต่างว้าวไปขายให้พ่อค้าคนกลางซึ่งกระจายมารับซื้อข้าวตามสถานที่ต่างๆ ด้วยตนเอง การขนส่งข้าวทำโดยวัวต่างเป็นหลัก พ่อค้าชาวนาที่มั่งคั่งจะมีวัวต่างจำนวนมาก ตั้งแต่ยี่สิบตัวขึ้นไปต่างข้าวสารไปขายแล้วนำสินค้าอื่นๆ กลับมาในท้องถิ่น เช่น ต่างข้าวสารไปขายแลกเมี่ยง บางครั้งมีการใช้ม้าซึ่งเดินทางคล่องตัวกว่าวัว^๒

ข้าวเปลือกราคาไม่แพง พ่อค้าชาวนาที่มีข้าวมากหรือมีทุนซื้อข้าวจะมีอาชีพขายข้าวสารซึ่งมีราคาดีกว่าข้าวเปลือก สมัยที่ไม่มีโรงสีจะมีการจ้างคนมาตำข้าวเพื่อขาย จากแรงคนก็ได้พัฒนาเป็นแรงน้ำเพื่อตอบสนองความต้องการที่เพิ่มมากขึ้นในเมือง และในชุมชนอื่นๆ ที่ไม่ได้ผลิตข้าวเนื่องจากผลิตสินค้าเพื่อการค้า เช่น ป่าเมี่ยง ชาวสวนเมี่ยงรับข้าวจากพ่อค้าหรือพ่อเลี้ยงมากินก่อนแล้วค่อยหักจากราคาเมี่ยงภายหลัง^๓

การใช้เครื่องจักรกลที่แพร่หลายเข้ามาในล้านนาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ แต่ละหมู่บ้านจะเริ่มมีโรงสีข้าวขนาดเล็ก ชาวบ้านที่มีฐานะดีจะลงทุนอย่างกว้างขวาง ทำให้นักธุรกิจในเมืองได้โอกาสในการนำเอาเครื่องสีข้าวจากต่างประเทศมาขาย ปรากฏว่าขายดีเพราะชาวนาที่มีทุนในแต่ละหมู่บ้านนิยมตั้งโรงสีข้าวขนาดเล็กและขนาดกลาง เพื่อรับจ้างสีข้าวในหมู่บ้าน

^๑ พรพิไล เลิศวิชาและอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, อ้างแล้ว.

^๒ รัตนพร เศรษฐกุล และคณะ(๒๕๒๖-๒๕๒๗), อ้างแล้ว, หน้า ๓๖.

^๓ สัมภาษณ์นายพล ไทยสวัสดิ์, บ้านเลขที่ ๑๙๐/๑ ถนนบำรุงราษฎร์ ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.

ชาวบ้านนิยมเพราะสะดวกกว่าการใช้ครมอ้งตำข้าวทุกเช้า โดยชาวบ้านจะหาบข้าวมาสี ทางโรงสีเก็บค่าสีเป็นเงินจำนวนหนึ่ง ส่วนรำหรือแกลบเอาไว้แถมโรงสี หากชาวบ้านจะเอาแกลบจะต้องซื้อ โรงสีเก็บเอาแกลบไว้ขายให้กับชาวบ้านหรือโรงเลี้ยงหมู บางครั้งเจ้าของโรงสีจะเลี้ยงหมูเป็นอาชีพเสริมเสียเองเพราะได้แกลบอยู่แล้ว หรือต้องเอาแกลบส่งไปขายที่อื่นที่มีการเลี้ยงหมูมากกว่า เช่น ส่งแกลบที่เหลือใช้จากเลี้ยงรายไปเลี้ยงใหม่ซึ่งมีการเลี้ยงหมูมากและส่งหมูไปขายยังจังหวัดอื่นๆด้วย ธุรกิจโรงสีข้าวจึงสอดคล้องกับการเลี้ยงและค้าหมูไปด้วย นอกจากการนำเครื่องจักรสีข้าวเข้ามาแล้ว ยังมีการนำเอาเครื่องมือเกษตรอื่นๆมาขายให้แก่ชาวบ้าน ส่งเสริมให้การผลิตข้าวขยายตัวกว้างขวางขึ้น

การค้าขายพืชผักและผลไม้

ในสังคมที่ชาวบ้านต้องผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเองนั้น นอกจากการปลูกข้าวซึ่งเป็นอาชีพหลักของชาวบ้านเกือบทั้งหมด ชาวบ้านมีการเพาะปลูกพืชอย่างอื่น ส่วนใหญ่เน้นการบริโภคเหลือกินจึงจะขาย ตลาดใหญ่สำหรับสินค้าพืชผลจากชนบท คือ เมืองซึ่งมีการขยายตัว มีการ

รูปที่ ๒.๑๑ ชาวบ้านคัดลำไย

เพิ่มประชากรทั้งโดยธรรมชาติและ การอพยพโยกย้าย มีการพัฒนาสาธารณูปโภคพื้นฐานของรัฐอย่างช้าๆ และการลงทุนทางธุรกิจของชาวต่างประเทศ ทำให้ความต้องการสินค้าการเกษตรเพิ่มมากขึ้นในท้องตลาด ชาวบ้านเข้ามาสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้าจากลักษณะการผลิตเพื่อบริโภคของชาวบ้านทั่วไป จะมีเหลือขายเฉพาะคนที่เป็ "เจ้านา" ชาวนาเล็กเริ่ม (ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ) หันมาทำการค้าในรูปของพ่อค้าชาวนาโดยการรวม

สินค้าและเดินทางด้วยกัน แต่ประสบการณ์ในอดีตที่สืบทอดจากบรรพบุรุษทำให้ชาวบ้านไม่ไว้วางใจกลไกทางธรรมชาติที่อาจจะทำให้ผลผลิตล้มเหลวจนเกิดข้าวยากหมากแพง และไม่ไว้วางใจกลไกของตลาดว่าจะสามารถสนองตอบต่อความต้องการในการบริโภคในราคาที่ชาวบ้านรับได้ ทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังยึดกับอาชีพเพาะปลูกประกอบไปกับการค้าตามสมควร

๑ สัมภาษณ์นายนิกร ไทยสวัสดิ์, อ่างแล้ว.

เจ้าของที่ดิน หากไม่ได้ทำการเพาะปลูกเองก็จะจ้างชาวบ้านในท้องถิ่น ผลผลิตที่ได้นำมาขายสำหรับชาวบ้านในชนบทการผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเองได้เป็นเงื่อนไขสำคัญที่จะนำไปสู่ความมั่นคงของชีวิต ในครัวเรือนหนึ่งๆหากไม่มีนา ก็ควรจะมีสวนเพื่อปลูกผักและผลไม้กินเอง แจกญาติมิตรและขาย วัตถุประสงค์ที่จะผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลักนี้จะเห็นได้จากการที่สวนของชาวบ้านนั้นปลูกพืชหลายชนิดที่คนในชุมชนกินเป็นประจำ เช่น มันแกว หอม ถั่วฝักยาว กะหล่ำ และไม้ผลประเภทมะม่วง ลำไย เหลือกินก็หาไปขายที่ตลาด เลี้ยงเป็ดเลี้ยงไก่ได้มากก็เอาไปขาย ขายไข่หรือขายสัตว์เป็นตัว ตลาดในเมืองเช่น ตลาดสันป่าข่อย ที่เชียงใหม่จะมีแม่ค้านำผลผลิตของตนเองมาขายตั้งแต่ข้าวมีด^๑ ตลาดที่แม่ใจจะมีบริเวณที่ผู้ผลิตเองนำสินค้าเล็กๆน้อยๆมาขายอยู่นอกบริเวณของแม่ค้าประจำ^๒ เงื่อนไขที่สำคัญสำหรับการค้าขายพืชผล คือ ต้องมีเหลือพอกินจึงจะขาย ไม่เดือดร้อนถึงขั้นจะไม่ยอมขายข้าวที่เก็บไว้กินเป็นอันขาด

เมื่อเมืองขยายตัวและมีตลาดที่ใหญ่ขึ้นสอดคล้องกันการพัฒนากิจกรรมคมนาคมที่สะดวกทางราชการและเจ้านายภาคเหนือเริ่มส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชผลชนิดใหม่เพื่อขาย เช่น ปลูกกะหล่ำปลี หอมหัวใหญ่ ผักกาดขาว ถั่วเหลืองและลำไย ซึ่งเป็นพืชผลที่ทั้งตลาดท้องถิ่นและตลาดกรุงเทพมหานคร^๓ โดยเฉพาะอย่างยิ่งถั่วเหลืองนั้นเป็นพืชไร่ที่สำคัญมาแต่อดีต ได้กลายเป็นพืชเศรษฐกิจของภาคเหนือมีการขยายการเพาะปลูกอย่างกว้างขวาง มักปลูกในฤดูแล้งหลังข้าวนาปี มีการขยายการเพาะปลูกจาก ๗๘,๖๐๐ ไร่ในปี ๒๕๐๕ เป็น ๗๖๓,๔๐๐ ไร่ในปี ๒๕๓๒^๔ เมื่อมีผู้ผลิตและมีตลาดก็เริ่มมีพ่อค้าคนกลางโดยเฉพาะอย่างยิ่งพ่อค้าจีนที่รับซื้อผลผลิตทางการเกษตรกระตุ้นให้ชาวบ้านปลูกมาขายมากขึ้น เช่นการปลูกกะหล่ำมาขายให้พ่อค้าจีนที่ตลาดสันป่าข่อย ใกล้กับสถานีรถไฟ เมื่อมีแหล่งรับซื้อแน่นอนชาวบ้านก็ปลูกเป็นจำนวนมาก เก็บผลผลิตใส่ตะกร้าใหญ่ๆมาขายแล้วส่งไปทางรถไฟไปขายที่อื่นๆ ชาวบ้านที่ “เยียะไฮเยียะสวน” จะนำผลผลิตมาขายตลาดในเวียงเป็นประจำ^๕

ลำไยซึ่งเป็นผลไม้ขึ้นชื่อของภาคเหนือโดยเฉพาะอย่างยิ่งในเขตเชียงใหม่และลำพูนเดิมชาวบ้านปลูกไว้กินเองและแจกญาติพี่น้อง ต่อมาบางแห่งมีการปลูกมากขึ้นกลายเป็นสินค้าท้องถิ่นที่ตลาดภายนอกต้องการ มีพ่อค้าจีนตระเวนไปซื้อลำไยในหมู่บ้านที่ปลูกกันมากเช่น ที่

^๑ สัมภาษณ์นางสาวกิมเหรียญ มายุพันธ์, บ้านพักโรงพยาบาลแมคคอร์มิค ถนนแก้ววรัฐ ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.

^๒ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อ่างแล้ว.

^๓ ปลายอ้อ ชนชนนท์, อ่างแล้ว, หน้า ๖๗.

^๔ กนก ฤกษ์เกษม และ ลือชัย จุลาลัย, ยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจภาคเหนือตอนบน เศรษฐกิจการเกษตร ระบบการผลิตพืช (กรุงเทพ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๘.

^๕ สัมภาษณ์นางสาวกิมเหรียญ มายุพันธ์, อ่างแล้ว.

อำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อส่งไปขายที่กรุงเทพฯ ปรากฏว่าชาวบ้านไม่ยินยอมนำไปขายเองแต่ชอบขายเหมาให้กับพ่อค้าจีน แม้จะนำรายได้มาให้แก่ชาวบ้านในขณะนั้น(พ.ศ.๒๕๓๖) ก็ไม่ได้สนใจที่จะปลูกเป็นลำเป็นสันเหมือนปัจจุบัน^๑

เมื่อภาคเหนือถูกรวมเข้าไปในระบบเศรษฐกิจโลก ทำให้ประสบปัญหาเศรษฐกิจอันเกิดจากสภาวะเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก ระหว่างพ.ศ.๒๕๓๒-๒๕๓๗ การที่ราคาข้าวตกลงทำให้ชาวนาขาดรายได้ ไม่สามารถจะใช้หนี้สินได้ เพื่อหลีกเลี่ยงการสูญเสียที่ดินทำให้ชาวนาจำนวนหนึ่งต้อง

ขายข้าวที่เก็บไว้บริโภคจนเกิดภาวะข้าวขาดแคลน เพื่อแก้ปัญหาข้าวราคาตก ชาวนาได้หันไปปลูกพืชเพื่อการค้าอย่างอื่นๆ เช่น กระเทียม หอม ถั่วเหลือง และผักต่างๆมากขึ้น การปลูกพืชผักผลไม้เพื่อขายจึงเป็นวิธีแก้ปัญหการขาดแคลนข้าวหรือรายได้จากการขายข้าวน้อยลงเนื่องจากราคาข้าวในตลาดโลกลดต่ำ

รูปที่ ๒.๑๒ การขนส่งลำไย

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ)

การค้ายาสูบ

ยาสูบเป็นพืชการค้าที่เพิ่งเข้ามาสู่ระบบการเกษตรของชาวบ้านเมื่อไม่นาน ชาวนาจะไปหักร้างถางพงใหม่เพื่อปลูกยาสูบ มักเป็นบริเวณที่ห่างไกลจากหมู่บ้าน ปลูกด้วยกันหลายๆสวน มีการนำเอาเทคนิคการผลิตแบบใหม่เข้ามาด้วยการใส่ปุ๋ย เมื่อปลูกใหม่ๆชาวนาปลูกร่วมกับผักกาด ทำให้ได้ผลดีมากเพราะดินที่เปิดใหม่เพื่อทำไร่ยาสูบนั้นเป็นดินบริสุทธิ์ที่ยังอุดมสมบูรณ์อยู่ เมื่อยาสูบโตได้ทีก็จะเก็บมาบ่ม แล้วหันผอย ตากแห้งดีแล้วก็จะใส่กระบุงไปขาย ทำกำไรดี เพราะไม่ใช้แรงงานมาก ไม่ต้องดูแลใกล้ชิดและใช้เวลาปลูกไม่นาน มีแหล่งที่ให้กล้ายาสูบเพื่อเอาไปปลูกแล้วขายให้กับโรงบ่ม หรือแม่ค้าที่มาซื้อตามบ้าน โดยเอาข้าว ปลาหมู เหล้า หรือพริกมาแลก เพราะพวกที่ทำไร่ยาสูบมักไม่มีโอกาสไปหาซื้อเอง เป็นการเริ่มการผลิตเพื่อการค้าเพียงอย่างเดียว

ยาสูบเป็นสินค้าที่นิยมมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งยาสูบของน่านและพะเยาเพราะมี

^๑ คอนรัด คิงส์ฮิลล์, "คติเจ็ดประการของกุ่มแดง" ใน *สังคมและวัฒนธรรมของล้านนาไทย*, (เชียงใหม่: สยามการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๐๘.

คุณภาพดี ในช่วงสงครามโลกครั้งที่สอง ที่มีการใช้รถยนต์บรรทุกสินค้าขนส่งไปตามเมืองต่างๆ พ่อค้ามักเดินทางจากเชียงใหม่ไปเส้นทางลำปาง นอนค้างคืนที่พะเยาเพื่อซื้อยาสูบกลับมาขาย ยาสูบสมัยนั้นราคาก่อนละ ๒๕-๓๐ สตางค์ เอามาขายสี่สิบห้าสตางค์ที่เชียงใหม่ เนื่องจากยาสูบเป็นสินค้าที่ขายดีดังนั้นการซื้อยาสูบต้องซื้อเงินสด เมื่อซื้อยาสูบแล้วก็นำออกมาขายปลีกตามตลาดต่างๆ ยาสูบเหล่านี้เริ่มแรกเป็นยาสูบพื้นเมืองที่นำไปมวนกับใบตอง เรียกว่า บุหรี่ขี้โย เป็นที่นิยมของชาวบ้านภาคเหนือในสมัยก่อนมาก การต้อนรับแขกก็ต้องมีบุหรี่ขี้โยเสมอ^๑

ความต้องการใบยาเพื่อผลิตบุหรี่ภายในประเทศ ทำให้การปลูกยาสูบขยายตัวขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อรัฐบาลขึ้นภาษีการนำเข้ายาสูบจากต่างประเทศในพ.ศ. ๒๔๗๗ จากหาบละ ๒๙.๖๖ บาท เป็นหาบละ ๗๔.๙๒ บาท ทำให้บริษัทยาสูบต่างประเทศที่ลงทุนทำบุหรี่ในประเทศไทยหันมาซื้อยาสูบจากชาวบ้าน โดยสนับสนุนให้ปลูกยาสูบพันธุ์เวอร์จิเนีย โดยมีการแจกจ่ายกล้ายาสูบและส่งเจ้าหน้าที่ออกไปแนะนำให้การดูแลชาวสวนยาอย่างใกล้ชิด นอกจากบริษัทต่างชาติแล้วยังมีคนไทยที่ลงทุนทำโรงบ่มใบยาสูบในล้านนามากขึ้น ปรากฏว่าก่อนสงครามโลกครั้งที่สองนี้มีโรงบ่มใบยาสูบในเขตจังหวัดเชียงใหม่ไม่น้อยกว่า ๑๙๕ โรง^๒ ทำให้มีการขยายพื้นที่เพาะปลูก หลายอำเภอในจังหวัดเชียงใหม่ปลูกยาสูบส่งให้กับโรงบ่ม ได้แก่ อำเภอสันทราย สันกำแพง สารภี จอมทอง หางดง เชียงดาว และพร้าว เป็นต้น ในเขตอำเภอสันกำแพงต่อเนื่องกับเขตจังหวัดลำพูนชาวบ้านได้เข้าไปจับจองที่ดินในเขตป่าที่มีการสัมปทานตัดไม้ไปแล้วเพื่อปลูกยาสูบขายให้กับโรงบ่ม โดยในระยะแรกยังเป็นการปลูกแบบธรรมชาติ ไม่ได้ใช้ปุ๋ยเคมี สามารถขายได้ในราคาตั้งแต่ ๓๐-๔๐ สตางค์^๓

ข้อที่น่าสังเกตคือ พื้นที่ปลูกยาสูบนั้นเพิ่มมากขึ้น จะเป็นรองข้าวเท่านั้น ยาสูบจึงถือว่าเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญในยุคสมัยนั้น เป็นการตอบสนองต่อการขยายตัวของอุตสาหกรรมบุหรี่ซึ่งรัฐผูกขาดอยู่ ธุรกิจโรงบ่มใบยาสูบนั้นมักเป็นของเจ้านายและนายทุนพื้นเมืองมากกว่าพ่อค้าจีน

การเลี้ยงและค้าหมู

ในภาคเหนือชาวบ้านนิยมเลี้ยงหมู แต่แรกเริ่มนั้นเพราะมีความต้องการหมูในการประกอบพิธีกรรมต่างๆ เช่น การไหว้ผีปู่ย่า การไหว้ผีอารักษ์ต่างๆและงานเลี้ยง เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงานหรือแม้กระทั่งงานศพ ในยามปกติจะไม่มีการค้าหมูหรือสัตว์ใหญ่กิน ต้องเป็น

^๑ สัมภาษณ์นายกุย คำมงคล, อ้างแล้ว.

^๒ ปลาย่อ ชนชนนท์, อ้างแล้ว, หน้า ๘๓.

^๓ พรใจ เต็มวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๔๔

โอกาสพิเศษจริงๆ เท่านั้น ทุกครอบครัวจึงเลี้ยงหมูไว้ใช้บริโภคเอง และต่อมานิยมเลี้ยงหมูเป็นรายได้เสริมด้วยเช่นกัน กล่าวกันว่าในสมัยก่อนเลี้ยงหมูเหมือนกับการฝากเงินไว้ในธนาคาร หากไม่มีหมูก็ไม่ได้เงินสด เลี้ยงหมูเพื่อจะให้ได้เงินสดมาซื้อสิ่งของจำเป็นหรือเป็นทุนในการซื้อที่ดินเพิ่มเติมเท่านั้น เพราะชาวบ้านทั่วไปที่ทำอะไรทำนามักจะได้ผลผลิตที่พอกินอยู่แล้ว การเลี้ยงและค้าหมูจึงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่เพิ่มรายได้ให้ชาวบ้านอย่างดี

การเลี้ยงหมูเป็นกิจกรรมที่ควบคู่กลมกลืนไปกับการปลูกข้าวและวิถีชีวิตของการเก็บหาจากธรรมชาติ ชาวบ้านจะรับตำข้าวโดยแลกกับแกลบหรือรำข้าวมาเลี้ยงหมู โดยผสมรำกับผักที่เก็บได้จากทุ่งนา ชาวบ้านเรียกว่า "ไปเอาผักหมู" เช่น ผักบุ้งและบอน เอามาต้มกับปลายข้าวและรำ สำหรับหมู่บ้านที่มีโรงต้มเหล้าอยู่ด้วย ชาวบ้านจะมาเอาน้ำสาเหล้าไปผสมอาหารหมูซึ่งประกอบด้วยรำข้าวมาผสมกับผักต่างๆ และต้นกล้วยต้มให้หมูกิน ทำให้หมูโตเร็ว การเลี้ยงหมูทำได้ง่ายๆ แทบจะไม่ต้องลงทุนอื่นใดนอกจากแรงงาน อยากได้รำข้าวก็ไปรับอาสาตำข้าวให้เพื่อนบ้านที่มั่งคั่งกว่าแลกกับรำข้าวที่ได้จากการตำข้าว ชาวบ้านเลี้ยงจนหมูโตพอสมควรก็ขายได้เงินมาจับจ่ายใช้สอยในครัวเรือน^๑

พ่อค้าซื้อทั้งหมูเป็นตัวไปขายต่อหรือซื้อแล้วนำไปชำแหละและหาบเร่ขายตามหมู่บ้าน การค้าแบบหาบเร่มีตั้งแต่สมัยก่อน ซึ่งยังไม่มีตลาดประจำ พ่อค้าหาบเร่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพ่อค้าหมูชำแหละจะหาบเนื้อหมูไปขายตามหมู่บ้าน ระหว่างที่หาบไปก็จะเป่าเขาควายเป็นจังหวะๆ เพื่อเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านทราบว่าพ่อค้าเนื้อหมูมาแล้ว เพื่อประกันว่าจะมีสินค้าพอเพียงพ่อค้าหมูจึงมักเลี้ยงหมูเองจำนวนหนึ่งและซื้อหมูของผู้อื่นมาด้วย เมื่อถึงเวลาก็ต้องหาบหมูไปจ้างฆ่าที่โรงฆ่าสัตว์ เพื่อนำไปขาย จะขายวันละหนึ่งตัวตั้งแต่เช้าจรดเย็น “หาบขายวันค้ำ” ไปตามบ้านเรือนของชาวบ้าน พ่อค้าหมูเร่มีไม่มากนัก การแข่งขันจึงไม่สูง ชาวบ้านถึงจะนิยมเลี้ยงหมูไว้ขายแต่ก็ไม่ฆ่ากินเองประจำวัน

การค้าหมูไม่ใช่ธุรกิจเล็กๆ แต่เป็นการค้าระหว่างเมืองและหมู่บ้าน พ่อค้าหมูมักมีกลุ่มของตนเองเดินทางออกไปซื้อหมูในหมู่บ้านต่างๆ เพราะสมัยนั้นไม่มีฟาร์มหมู จึงต้องพากันตระเวนไปตามหมู่บ้าน แวะค้างแรมไปเรื่อยๆ เป็นระยะๆ ราคาหมูแต่ละแห่งต่างๆ กันไป ขึ้นอยู่กับจำนวนและความพอใจของผู้ขาย หากผู้ขายมีมากแล้วไม่มีกำลังคนจะคอยเลี้ยงก็มักจะขายๆ ถูกให้กับพ่อค้าไปเสีย หากหมูหายากก็ต้องเดินทางหลายวันหรือเป็นเดือน ซื้อทั้งหมูเล็กและหมูโต หมูเล็กๆ จะนำไปใส่ตะกร้าบรรทุกหลังรถจักรยาน ชีไปตามหมู่บ้านไปขายให้แม่บ้านที่จะเลี้ยงหมู

^๑ สัมภาษณ์นางสาวกิมเหรียญ มายุพันธ์, อ่างแล้ว.

แล้วค่อยย้อนกลับมาซื้อภายหลัง ส่วนหมูโตมักนำไปฆ่าชำแหละเนื้อขาย ตลาดในเมืองมักมีแผงหมูซึ่งพ่อค้าเป็นคนจีนเสียเกือบทั้งหมด^๑

หลังจากเส้นทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่ในพ.ศ.๒๔๖๔แล้ว หมูกลายเป็นสินค้าสำคัญ และมีการเลี้ยงเพื่อขายมากขึ้นเพราะหมูที่กรุงเทพฯราคาแพง พ่อค้าเห็นกำไรจากการขายหมูเพราะการขนส่งโดยทางรถไฟสะดวกและประหยัด ส่วนมากพ่อค้าจีนเป็นผู้ผูกขาดการค้าหมูทางรถไฟ โดยมีชาวบ้านในชนบททั้งใกล้และไกลนำหมูมาขายให้ พ่อค้าจีนจะใช้วิธีนำลูกหมูไปเร่ขายให้ชาวบ้านเมื่อเลี้ยงจนโตแล้วพ่อค้าก็จะรับซื้อคืนเพื่อส่งไปขายที่อื่นๆ หมูที่เชียงใหม่ราคาถูกกว่าที่กรุงเทพฯมาก^๒ ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่หนึ่ง ตลาดโลกมีความต้องการหมูมาก พ่อค้าจากกรุงเทพฯรับซื้อหมูจากภาคอื่นๆของประเทศ ในปี๒๔๗๗ หมูจากภาคเหนือถูกส่งทางรถไฟประมาณ ๑๘,๐๐๐ ตัว ความต้องการของตลาดป็นิ่ง มาเลย์และสิงคโปร์ทำให้การค้าหมูขยายตัว^๓

การค้าขายสัตว์เลี้ยง

การค้าขายสัตว์ เช่น ช้าง ม้า วัว และควาย เป็นการค้าของชาวบ้านที่มีฐานะหรือเป็นเชื้อสายเจ้านาย เจ้านายมักจะเลี้ยงช้างไว้เป็นสัตว์พาหนะราคาช้าง แต่เดิมมีช้างมากมายอยู่ในป่า เจ้านายมักจะไปคล้องช้างป่ามาฝึกเพื่อใช้งาน ภายหลังการใช้ช้างจำกัดเนื่องจากมีพาหนะอย่างอื่นทำให้ช้างราคาตก ยกเว้นแต่ช้างที่ทำงานในป่าไม้ สำหรับม้าที่ใช้ในท้องถิ่น พ่อค้าจะไปซื้อมาเลี้ยงไว้แล้วขายต่อเพื่อให้ทางราชการนำไปใช้ขนส่งและเดินทางในสมัยที่ยังไม่มีพาหนะเครื่องจักร

การค้าวัวควายในภาคเหนือมีมาก เพราะทุกบ้านจะเลี้ยงเอาไว้ใช้งานอยู่แล้ว บางครั้งก็เหลือใช้และต้องการขายเอาเงินมาใช้ มีหลักฐานว่ามีการค้าวัวควายระหว่างภาคเหนือกับพม่ามาตั้งแต่ต้นสมัยเจ้าเจ็ดตน พม่ามีความต้องการวัวควายจำนวนมากและเป็นแหล่งรับซื้อที่สำคัญ^๔ พ่อค้าจะเดินทางไปตามหมู่บ้านต่างๆหาซื้อวัวควายจากชาวบ้าน หรือชาวบ้านที่มีวัวควายจะนำไปขายเอง บางรายก็ฝากเพื่อนบ้านไปขาย ส่วนมากจะนำไปขายในตลาด ในล้านนาจะมีกาดวัวกาดควาย ซึ่งเริ่มจากการค้าขายวัวควายแล้วขยายไปเป็นสินค้าอื่นๆ พ่อค้าจะต้องเรียนรู้วิธีการต่อราคาด้วยตนเอง ไม่มีการสอน การค้าไม่ใช่ทุนสูงมากเพราะวัวควายราคาถูก ควายตัวละประมาณสามร้อยกว่าบาทเป็นควายขนาดใหญ่ ควายเล็กก็ราคาถูกลง วัวราคาเพียงร้อยกว่า

^๑ สัมภาษณ์นางสาวกิมเหรียญ มายุพันธ์, อ่างแล้ว.

^๒ พูนพร พูลทจักร, อ่างแล้ว, หน้า ๑๒๕-๑๒๗.

^๓ ปลายอ้อ ชนชนนท์, อ่างแล้ว, หน้า ๖๕.

^๔ Richardson's Journal, 1835.

บาทสำหรับวัวใหญ่ วัวเล็กราคาไม่ถึงร้อย ช่วงใดที่วัวควายจากพม่าราคาถูกกว่าพ่อค้าจาก เชียงใหม่จะไปทางชายแดนพม่าเพื่อหาซื้อวัวควาย เดินทางหาคืนไปถึงดอยเต่า ฮอด นำมาขาย ในภาคเหนือได้ราคาดี สมัยต่อมาราคาสูงแต่ก็ยังไม่แพง ควายใหญ่ราคาประมาณตัวละห้าหก ร้อยบาท เพราะมีเป็นจำนวนมาก พ่อค้าใช้วิธีซื้อจากในหมู่บ้านมาขายตลาด นอกจากนี้ยังส่ง ขายต่างจังหวัด เช่น ซื้อวัวควายจากพะเยาและเชียงใหม่ส่งไปขายกรุงเทพอีกทอดหนึ่ง

ในภาคเหนือเองไม่ค่อยมีการซื้อขายวัวควายระหว่างชาวบ้าน เพราะต่างมีวัวควายของ ตนเองอยู่แล้ว ตามทุ่งนาป่าแพะหรือดอนทรายกลางแม่น้ำชาวบ้านจะนำวัวควายไปเลี้ยงเป็น จำนวนมาก หากจะค้าขายวัวควายต้องเดินทางไปที่ยี่สิบที่มีความจำเป็นหรือความต้องการมาก กว่า วัวควายถูกใช้งานทั้งในทุ่งนาและการขนส่ง แม้ไม่เลี้ยงไว้ขายแต่ละคร้วเรือนก็ต้องมีไว้ใช้งาน อยู่แล้ว บางคร้วเรือนเลี้ยงไว้ใช้เช่น ทำนา และขนของ หากวัวควายมีลูกหลานมากขึ้นก็ขายให้แก่ พ่อค้าที่มาซื้อในหมู่บ้าน

การค้าเกลือ

สำหรับภาคเหนือซึ่งห่างไกลจากทะเล เกลือเป็นสินค้าสำคัญที่ตลาดท้องถิ่นต้องการ เสมอ เดิมชาวบ้านบริโภคเกลือสินเธาว์จากบ่อเกลือที่จังหวัดน่าน โดยมีพ่อค้านำเอาช้างม้าวัวขึ้น ไปต่างสำหรับกลุ่มที่มีทุนมาก ส่วนกลุ่มทุนน้อยก็หาบมาขายเอง ช้างหนึ่งตัวบรรทุกได้ ๑๕๐ กิโลกรัม วัวบรรทุกได้ ๔๐ กิโลกรัม สำหรับม้าบรรทุกได้ ๓๐ กิโลกรัม คนหาบได้ ๓๐ กิโลกรัม พ่อค้าเกลือมักใช้วิธีซื้อสินค้าที่จำเป็น เช่น เหม น้ำตาล น้ำมันก๊าด น้ำมันหมู ข้าวสาร ฯลฯ ไปแลก เกลือ ทำกำไรสองต่อ เกลือขายที่บ่อเกลือพ.ศ.๒๔๙๘ กิโลกรัมละ ๕๐ สตางค์ ขายที่ตลาด กิโลกรัมละหนึ่งบาท พ่อค้ารับซื้อไว้ขายต่อกิโลกรัมละหกสลึง^๑

เมื่อมีรถไฟมาถึงเชียงใหม่ก็มีการส่งเกลือทะเลขึ้นมาขาย ปรากฏว่าการค้าเกลือให้กำไร มาก เพราะเกลือจากทางใต้ส่งมาทางรถไฟราคาถูก เมื่อเกลือมาถึงสถานีรถไฟจะมีชาวบ้านนำ เกลียนมารอซื้อเพื่อเอาไปขาย นอกจากการขนส่งเกลือทางบกแล้ว ยังมีการขนส่งเกลือทางน้ำ ซึ่ง ค่อนข้างสะดวกเพราะเกลือมีน้ำหนักมาก ราคาเกลือจะสูงขึ้นตามระยะทางและค่าขนส่ง พ่อค้า ขนเกลือจากปากน้ำโพขึ้นมาขาย พบว่ามีความต้องการเกลือตามรายทางสูงมาก ขนไปถึงเมือง ฮอดก็ขายได้หมดแล้ว เกลือยังเป็นที่ต้องการของชาวเขา เช่น พวกกะเหรี่ยงที่อาศัยอยู่ใกล้แม่น้ำ พวกนี้จะคอยดักรับซื้อเกลือไว้บริโภคตลอดปี สินค้าที่กะเหรี่ยงนำมาขายแลกเปลี่ยนกับเกลือ คือ พืชไร่ ประเภท หอม พริก และหัวมัน ตลอดจนของป่า เช่น ขี้ยาซึ่งเป็นสินค้าขายดีที่ปากน้ำโพ

^๑ พงศ์กวี พิพัฒน์นทฤทธ์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๒-๖๔.

พ่อค้านิยมซื้อมาขาย เมื่อมีการพัฒนาเส้นทางคมนาคมก็มีการใช้รถขนส่งจากกรุงเทพฯ มาขายในภาคเหนือ โดยที่เกลือที่ตลาดกรุงเทพฯ ราคา กิโลกรัมละ ๓.๕๐ บาท นำมาขายที่เชียงใหม่ได้ถึง กิโลกรัมละ ๑๗-๑๘ บาท ทำกำไรได้อย่างงามคุ้มค่ากับการลงทุน^๑

การค้าฝิ่น

เดิมฝิ่นเป็นสินค้าที่มาจากญวนโดยพ่อค้าฮ่อ มีจำนวนไม่มากนัก ใช้บริโภคภายในกลุ่มคนงานจีนที่ทำงานแบกหามอยู่ที่สถานีรถไฟ ที่ตลาดสันป่าข่อยซึ่งอยู่ใกล้ๆ สถานีรถไฟมีโรงฝิ่นที่พวกคนงานนิยมไปสูบเพื่อจะให้มีความแข็งแรง^๒ ภายหลังเมื่อมีการค้ากับกรุงเทพฯ มากขึ้น ฝิ่นจึงถูกนำเข้ามาพร้อมกับสินค้าอื่นๆ ในราวพ.ศ. ๒๔๗๐ รัฐบาลเริ่มนโยบายลดการสูบฝิ่น โดยลดจำนวนร้านที่ให้อนุญาตขายฝิ่น และลดปริมาณฝิ่นที่ขายให้แก่ผู้สูบ ผลของการจำกัดการสูบฝิ่นทำให้เกิดการลักลอบค้าฝิ่นเถื่อนมากขึ้น มีการลักลอบนำเข้าฝิ่นทางชายแดนทางเหนือ ทำให้เชียงรายได้กลายเป็นศูนย์กลางการค้าฝิ่น^๓ ชาวบ้านทั่วไปค้าฝิ่นเล็กน้อย โดยการไปค้าขายกับคนบนที่สูงชาวบ้านจะซื้อสินค้าบนดอยกลับมา ส่วนใหญ่จะซื้อฝิ่นกลับมาขายให้กับคนบนพื้นราบที่สูบฝิ่น ชาวบ้านไม่ได้ปลูกฝิ่นเองแต่รับซื้อมาจากคนบนที่สูง การค้าฝิ่นทำได้ง่ายโดยเอาสิ่งของไปแลกจากชาวเขา เช่น ขนมจีน ผ้าดำ จอบตรารจะเข้ โดยเฉพาะจอบตรารจะเข้เป็นสินค้าที่ชาวเขานิยมมากเพราะมีคุณภาพดี เหมาะสำหรับทำไร่บนดอย ชาวเขาเริ่มปลูกฝิ่นเมื่อหมดฤดูฝน ส่วนฤดูที่จะขึ้นไปซื้อฝิ่นคือ ฤดูหนาว ฝิ่นที่ผลิตในท้องถิ่นมีจำนวนไม่มากนัก ผู้เสพฝิ่นเองก็จำกัดอยู่ในกลุ่มกรรมกรจีนที่ต้องทำงานหนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรรมกรแบกข้าวสารที่สถานีรถไฟ โรงยาฝิ่นที่ตลาดสันป่าข่อยเป็นแหล่งชุมนุมของกรรมกรจีนหาประจำสูบฝิ่น^๔

การค้าฝิ่นเป็นอีกทางเลือกหนึ่งสำหรับผู้ต้องการสร้างฐานะ ได้เงินเร็วโดยไม่ต้องเหนื่อยยากกับการเพาะปลูก หรืออาจจะเป็นในเขตที่ปัจจัยในการเพาะปลูกจำกัด เช่น ที่ลำปาง การขาดแคลนน้ำและที่ดินทำให้คนลำปางหันไปค้าฝิ่นกันมาก^๕ เนื่องจากการค้าฝิ่นซึ่งเป็นธุรกิจผิดกฎหมายจึงต้องอาศัยอำนาจและอิทธิพล^๖ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคุ้มครองจากรัฐในการขนส่งฝิ่น

^๑ สัมภาษณ์นายเสรี สุวรรณมงคล, บ้านเลขที่ ๕๔ ถนนโชตนา ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.

^๒ สัมภาษณ์นางสาวกิมเหรียญ มายุพันธ์, อ้างแล้ว.

^๓ Paul Cohen. Hill Trading in the Mountain Ranges of Northern Thailand, 1968, p.73. อ้างในปลาย่อ ชนชนนธ์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๙.

^๔ สัมภาษณ์นางสาว กิมเหรียญ มายุพันธ์, อ้างแล้ว.

^๕ ปลาย่อ ชนชนนธ์, อ้างแล้ว, หน้า ๗๐.

^๖ อานันท์ กาญจนพันธุ์, "การขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา (ระหว่างปีพ.ศ. ๒๓๙๘-๒๕๒๐)" ใน พัฒนาการชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา (เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๗), หน้า ๑๙๓.

กลุ่มที่มีบทบาทในการค้าฝิ่นมากในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ คือ กลุ่มกองทหารก๊กมินตั๋ง ที่อพยพเข้ามาอยู่บริเวณชายแดนภาคเหนือของไทย^๑ สำหรับชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้ค้าฝิ่นด้วยตนเอง แต่รับจ้างขนฝิ่นไปส่งตามสถานที่ต่างๆ ได้ค่าตอบแทนสูงแต่ต้องเสี่ยงชีวิตกับการถูกตำรวจไล่ล่า ในเส้นทางค้าฝิ่นจะมีหมู่บ้านหลายๆแห่งที่คาราวานฝิ่นผ่าน ชาวบ้านทั่วไปจะไม่สนใจและไม่อยากยุ่งเกี่ยว เส้นทางฝิ่นที่มีชื่อเสียง คือ เส้นทางจากแม่สายมาถึงลำปางและส่งต่อไปยังกรุงเทพฯ การขนฝิ่นทำทั้งทางรถไฟและทางรถยนต์

การค้าฝิ่นทำรายได้ให้กับนายทุนหรือพ่อค้าเงินอย่างมากจนสามารถเก็บเงินมาลงทุนทำธุรกิจอื่นๆเมื่อการค้าฝิ่นถูกประกาศให้เป็นการค้าที่ผิดกฎหมาย ในสมัยที่การค้าฝิ่นถูกต้องตามกฎหมายภายใต้การควบคุมของรัฐบาล มีพ่อค้าฝิ่นที่เสียภาษีอย่างถูกต้อง มีสิทธินำฝิ่นที่ซื้อจากทางราชการเข้ามาขายในท้องที่ ตั้งโรงยาฝิ่นทั่วไป

การค้าเมี่ยง : เศรษฐกิจหลักของชาวบ้านในชุมชนบนที่สูง

ความจำกัดของพื้นที่ราบที่เหมาะสมสำหรับการเพาะปลูกข้าวทำให้ชาวบ้านจำนวนหนึ่งอพยพขึ้นไปบนพื้นที่สูงเพื่อหาเลี้ยงชีพ ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจที่สำคัญของภาคเหนือ คือ เศรษฐกิจเมี่ยง ที่สนองความต้องการและแก้ปัญหาของชาวบ้านที่ขาดแคลนที่ดิน เมี่ยงเป็นสินค้าสำคัญของชุมชนภาคเหนือมาตั้งแต่อดีต สร้างความสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องระหว่างชาวพื้นราบกับ

ชุมชนบนที่สูง ชุมชนเมี่ยงมีฐานะมั่นคง เลี้ยงตนเองได้แม้ว่าจะแยกตนเองออกจากระบบวัฒนธรรมและนิเวศวิทยาของพื้นราบ เอ็ดเวิร์ด แวด รอย เชื่อว่าชุมชนเมี่ยงมีมานานแล้วและไม่ได้เกิดขึ้นเนื่องจากแรงกดดันทางประชากรที่ทำให้เกิดการอพยพขึ้นไปอยู่บนพื้นที่สูง^๒

ใบเมี่ยง คือ ใบชาอัสสัมซึ่งมีลักษณะแตกต่าง

รูปที่ ๒.๑๓ เมี่ยงที่นึ่งและมัดเป็นกำ

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ)

จากชาจีน ต้นเมี่ยงขึ้นอยู่ในป่าโดยอาศัย

ร่มเงาของต้นไม้ใหญ่ ชาวบ้านในภาคเหนือนิยม

^๑ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน Krisna Chroenwong, "The Nationalist Chinese (KMT) Troops in Northern Thailand: A Study on the Political, Economic and Social Effects of their Resettlement, 1945-1980's." (Ph.D dissertation, National University of Malaysia, 1999).

^๒ แอดเวิร์ด แวน รอย, "เศรษฐกิจการทำเมี่ยง", ใน สังคมและวัฒนธรรมของล้านนาไทย (เชียงใหม่ : สยามการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๙-๒๐.

อมเมียงเป็นของว่างและเครื่องชูกำลัง ทำให้ไม่ง่วงเหงาหาวนอน เมื่อมีแขกมาเยี่ยงเยียนก็ต้องมีเมียงและบุหรีเป็นของต้อนรับ ทำให้เมียงเป็นพืชการค้าและเป็นสินค้ายอดนิยมในอดีต เพิ่งมาเสื่อมความนิยมไม่นานมานี้เอง ในเขตที่อยู่ใกล้ภูเขาที่มีป่าเมียงอยู่ เช่น อำเภอสะเมิง อำเภอแม่แตง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ อำเภอเวียงป่าเป้าและอำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย จะมีการเก็บใบเมียงขาย เมียงที่เก็บแล้วจะนำไปนึ่งมัดเป็นกองๆ นับเป็นหมื่นแล้วบรรจุถ้วยหรือตะกร้าใส่หลังวัวต่างไปขายที่ตลาดดอยสะเก็ด ที่อำเภอดอยสะเก็ด ใกล้กับหนองบัวมีปางเมียงหลายแห่ง มีพ่อค้าจีนหาซื้อเมียงตามปางเมียงส่งไปขายท้องถิ่นอื่น เช่น ที่ลำปาง การค้าเมียงทำรายได้ให้แก่พ่อค้ามาก เดิมพ่อค้าจะเอาข้าวสารไปแลกเมียงที่ป่าเมียงซึ่งอยู่บนดอย หากจะเดินทางจากเชียงรายไปป่าเมียงก็ออกเดินทางหลังอาหารเช้า ไปกินข้าวกลางวันระหว่างทาง จะไปถึงประมาณสามโมงถึงปางแม่ก้อยน้อย สิ่งของที่เอาไปแลกเมียงมีอย่างเดียว คือ ข้าว นอกจากชาวป่าเมียงจะสั่งให้เอาของอย่างอื่นไปให้ด้วยก็จะนำไป แต่จะต้องแจ้งล่วงหน้า เมื่อพ่อค้าไปถึงชาวบ้านก็จะมารับของที่ตนเองสั่งไว้ หากไม่มา พ่อค้าจะนำไปส่งให้ถึงบ้านเรือน หมู่บ้านป่าเมียงจะอยู่เชิงเขา ชาวบ้านเก็บเมียงเอามาหนึ่งขายให้พ่อค้าแลกข้าวและสิ่งของจำเป็นต่างๆ เพราะพวกนี้ทำเมียงตลอดปี ไม่มีที่นาจะปลูกข้าวนอกจากข้าวไร่ซึ่งได้ผลผลิตไม่มากนัก

การค้าเมียงเป็นธุรกิจใหญ่เพราะเป็นที่นิยมมากในสมัยก่อน บ้านแม่ชะจาน อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงรายเป็นตัวอย่างของชุมชนที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วเนื่องจากเศรษฐกิจเมียง ผู้เก็บเมียงซึ่งมักจะเป็นผู้หญิงต้องออกเดินทางจากหมู่บ้านแต่เช้าเพื่อไปรับจ้างเก็บเมียงและทำงานที่ปางเมียง ค่าจ้างเก็บเมียงมามัดเป็นกำแล้วหนึ่งให้สุกนั้นตกอยู่ระหว่างสี่สิบถึงห้าสิบบาทต่อพันกำ การเก็บเมียงเป็นอาชีพเสริมที่สำคัญของชาวบ้าน ป่าเมียงบ้านขุนลาว เก็บเมียงได้

ปีละสามครั้งๆละสองเดือน คือ ระหว่างเดือนเมษายน-พฤษภาคม ระหว่างเดือนสิงหาคม-กันยายน และระหว่างเดือนพฤศจิกายน-ธันวาคม ผู้รับจ้างไปอยู่กินและทำงานที่สวนเมียงเป็นระยะเวลาหนึ่งจนทำเมียงเสร็จจึงกลับบ้าน บางแห่งมีการตั้งถิ่นฐานถาวร เกิดเป็นชุมชนป่าเมียงที่มีผู้อพยพขึ้นไปอยู่ด้วยกัน เช่น บ้านขุนลาวเริ่มมีการตั้งถิ่นฐานตั้งแต่ประมาณ พ.ศ.๒๔๕๐ โดยผู้ที่มาตั้งรกรากเป็นคนแรกเป็นชาวขมุมาจาก เชียงใหม่ หลังจากนั้นก็มีผู้อพยพมาจากเชียงราย เชียงใหม่และลำปางเพิ่มขึ้น มีชุมชนป่าเมียงขนาดใหญ่อยู่ที่ดอยนางแก้ว

รูปที่ ๒.๑๔ เตาสำหรับนึ่งเมียง

เริ่มจากชุมชนเล็กๆ หกชุมชนรวมกันเป็นหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านปางมะกาด บ้านปางน้ำสั่น บ้านห้วยคุณแพะ บ้านแม่เจดีย์ บ้านห้วยทราย และบ้านขุนลาว โดยมีชุมชนบ้านขุนลาวเป็นชุมชนใหญ่ที่สุด ชาวบ้านเหล่านี้ได้มาจับจองพื้นที่ป่าที่มีต้นเมี่ยงขึ้นเองตามธรรมชาติ ต่อมาได้ขยายพันธุ์ไปปลูกเพิ่มในพื้นที่ของตนเอง ขนาดของสวนเมี่ยงขึ้นอยู่กับแรงงานของครัวเรือน ตามปกติคนหนึ่งคนจะดูแลได้ประมาณ ๑-๒ ไร่ ดังนั้นแต่ละครอบครัวจะจับจองประมาณห้าถึงสิบไร่ ผู้จับจองจะต้องดูแลต้นเมี่ยงในพื้นที่นั้นๆ อย่างดี ถางหญ้าแต่ไม่ต้องใส่ปุ๋ย เป็นการจับจองกรรมสิทธิ์ในป่าเมี่ยงไปชั่วลูกชั่วหลาน^๑

ป่าเมี่ยงเป็นแหล่งของการทำงาน หากไม่มีการทำเมี่ยงแล้วแน่นอนว่าแรงงานเกษตรกรจำนวนหนึ่งจะต้องว่างงานและจะกระทบต่อการเลี้ยงดูตนเองและความเป็นอยู่ของชุมชน เมื่อเมี่ยงเป็นที่ต้องการมากก็ทำให้คนงาน เจ้าของสวนเมี่ยงและพ่อค้าเมี่ยงมีรายได้มากขึ้น การทำเมี่ยงเป็นอาชีพที่ก่อให้เกิดรายได้แก่คนบนที่สูงซึ่งเป็นผู้ว่างงานบนพื้นราบ เป็นสิ่งผลิตและบริโภคในท้องถิ่นที่ทำให้เกิดการหมุนเวียนของรายได้ เป็นการใช้ประโยชน์จากพื้นที่และทรัพยากรธรรมชาติที่ยังไม่มีการบุกเบิกใช้สอย ช่วยลดปัญหาความหนาแน่นของประชากร ทำให้เกิดการพัฒนาความชำนาญทางการค้าและการลงทุนต่อไป

รูปที่ ๒.๑๕ กว๋ยเมี่ยง

๒.๖.๒ การค้าขายสินค้าเกษตรกรรมแปรรูปและหัตถกรรมเฉพาะท้องถิ่น

การที่ชุมชนหมู่บ้านแต่ละแห่งมีทำเลที่ตั้งแตกต่างกัน มีทรัพยากรธรรมชาติเฉพาะของตน และชาวบ้านมีทักษะหรือฝีมือที่สืบทอดกันมา ทำให้มีการผลิตสินค้าเฉพาะท้องถิ่น ที่จะนำรายได้พิเศษมาสู่คนในหมู่บ้านนั้นๆ ชาวบ้านในท้องถิ่นที่กั้นดรนํ้าหรือขาดแคลนน้ำในฤดูแล้งจะหันไปหางานหัตถกรรมเป็นอาชีพเสริมแทนการเพาะปลูก ในฤดูแล้งจึงจะมีการเดินทางออกค้าขายสินค้าประจำท้องถิ่นที่ในปัจจุบันนี้เรียกว่า "หนึ่งผลิตภัณฑ์ หนึ่งตำบล" การทำค้าเช่นนี้ทำแบบชาวบ้าน คือ ต่างคนต่างทำต่างคนต่างขาย ไม่แข่งขันไม่ตัดราคากัน ชาวบ้านจะรู้จักตัวเองว่าสินค้าจากท้องถิ่นใดมีคุณภาพดีก็จะเป็นที่นิยมกัน เช่น ชาวบ้านที่ลำพูนผลิตที่นอนขายเนื่องจากมีการปลูกต้นจันทน์มาก ชาวบ้านทำที่นอนหรือ สะลียายในฤดูแล้ง แต่เนื่องจากยังทำการเพาะปลูก

^๑ วิทยา อาภรณ์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๓-๑๐๔.

เป็นหลัก การผลิตที่นอนขายจึงเป็นรายได้เสริมและเป็นการสะสมทุนไว้ซื้อควายหรือเครื่องมือการเกษตรในฤดูกาลทำนา

ในภาคเหนือมีสินค้าผ้าทอเป็นสินค้าที่มีชื่อเสียงมาแต่ในอดีต บางหมู่บ้านมีชื่อเสียงในการผลิตผ้าทอเป็นพิเศษ เช่น บ้านหนองบัว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ซึ่งเป็นหมู่บ้านของชาวลื้อจากเมืองล้า สิบสองปันนา ผลิตผ้าหลายชนิด เช่น ผ้าทอที่ยังไม่ได้ย้อม และผ้าชนิดอื่นๆ ชาวบ้านทอเสร็จก็หอบกันมาของใครของมันไปขายตามชุมชนเมือง ใช้เวลาเดินทางค้ำแรมประมาณสี่ห้าคืบผ่านมาทางลำปาง เข้ามาทางอำเภอฝางสะกิดมาขายในเวียงเชียงใหม่ ขากลับซื้อของท้องถิ่นของเชียงใหม่ เช่น รมไปขายที่เมืองน่าน ในการเดินทางระยะไกลที่ผ่านภูเขาและป่าไม้ที่บางครั้งไม่มีชุมชนที่พอจะพักค้างคืนและหาอาหารกินได้ พ่อค้าหาบเร่ต้องนำเสบียงอาหารและภาชนะในการหุงต้มไปทำอาหารกินเอง

นอกจากผ้าฝ้ายที่เป็นการผลิตเพื่อใช้ทั่วไปแล้ว ยังมีการผลิตผ้าไหมที่เป็นสินค้าพิเศษสำหรับผู้มีอันจะกินและส่งขายต่างเมือง ผ้าไหมเป็นสินค้าออกที่ขึ้นชื่อของภาคเหนือมาตั้งแต่อดีต มีการส่งผ้าไหมเป็นสินค้าออกไปยังกรุงเทพและพม่าอย่างต่อเนื่อง^๑ ในระหว่างพ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๖๔ ความสะดวกจากเส้นทางรถไฟทำให้การค้าผ้าไหมขยายตัวขึ้นเรื่อยๆ เพราะมีความต้องการมากขึ้นในหมู่สุภาพสตรีชั้นสูงในกรุงเทพ

การค้าผ้าไหมไม่ใช่ธุรกิจของพ่อค้าชาวนา แต่เป็นของพ่อค้าต่างชาติและเจ้านายซึ่งมีทุนรอนในการผลิตมาก เนื่องจากผ้าไหมที่ผลิตขึ้นในล้านนาต้องอาศัยวัตถุดิบ คือ ไหมดิบจากพม่าและญวนนาน ในพ.ศ.๒๔๖๗ มีการส่งผ้าไหมไปขายพม่ามูลค่า ๑๔,๕๕๒ ปอนด์^๒ ปี ๒๔๗๓ ที่เชียงใหม่และลำพูนมีช่างทอผ้าจำนวนนับพันราย พ่อค้าจีน ไทใหญ่ และพม่าได้เข้ามาลงทุนตั้งโรงงาน รับชาวบ้านมาเป็นแรงงานทอผ้าหรือให้ด้ายไปทอแล้วนำมาขายคืน ผู้ริเริ่มการค้าผ้าไหมเพื่อขายอย่างเป็นล่ำเป็นสัน คือ พ่อค้าจีน โดยเฉพาะอย่างยิ่งตระกูลชินวัตร ได้แก่ นายอากรเส็ง และนายเชียง ชินวัตรผู้เป็นบุตรชาย ได้มาตั้งรกรากที่อำเภอสันกำแพงตั้งแต่พ.ศ.๒๔๕๔ ซึ่งในขณะนั้นยังไม่ได้มีการทอผ้าขายอย่างจริงๆ จึงได้ลงทุนซื้อไหมดิบจากพ่อค้าพม่าและพ่อค้าฮ่อมาจ้างชาวบ้านทอเป็นไส้รังไหม และชิ้นไหม แล้วส่งไปขายที่พม่าและกรุงเทพ

ในพ.ศ.๒๔๗๕ ได้ตั้งโรงงานทอผ้าที่ใช้กี่กระตุกแทนที่กระสวยพุ่ง ทำให้สามารถทอผ้าได้เร็วขึ้น^๓ สำหรับแรงงานในโรงงานทอผ้าไหมนั้น เป็นชาวบ้านในเขตอำเภอสันกำแพง ที่น่าสนใจคือ ชาวบ้านพวกนี้เป็นชาวยองหรือลื้อจากเมืองยองที่อพยพมาอยู่ที่บ้านบวกค้าง ร้องก้องข้าว

^๑ Ratanaporn Sethakul, Ibid, pp.346-347.

^๒ ปลาย่อ ชนชนนท์, อ้างแล้ว, หน้า ๗๙.

^๓ ปลาย่อ ชนชนนท์, อ้างแล้ว, หน้า ๗๙-๘๑.

ปาไผ่ ทรายมูล และกอสะเลียม^๑ ชาวบ้านเหล่านี้มีทักษะในการทอผ้าอยู่แล้ว จึงสามารถเป็นแรงงานฝีมือในโรงงานทอผ้าได้ โดยปรับจากการใช้ที่กระสวยพุ่งแบบเดิมมาใช้ที่กระตุกซึ่งทำให้ทอผ้าได้เร็วขึ้น ชาวบ้านพวกนี้เดิมเป็นแรงงานเกษตรแต่เพียงอย่างเดียวก็เปลี่ยนมาเป็นการขายแรงงานและฝีมือเพื่อรายได้เสริม นับว่าการทอผ้าในล้านนาเป็นหัตถกรรมที่ได้ถูกปรับเปลี่ยนจากการผลิตเพื่อใช้สอยในชุมชนมาเป็นการผลิตเพื่อขาย ปรากฏว่ามีพ่อค้าในเมืองหลายรายได้เริ่มธุรกิจการค้าผ้าทอพื้นเมืองและประสบความสำเร็จด้วยดี แต่เทคนิคการผลิตนั้นจะคงลักษณะเดิมเอาไว้อย่างมาก ทั้งเครื่องมือเครื่องใช้ในการทอผ้า จะมีเฉพาะสีย้อมผ้าเท่านั้นที่มีการใช้สีเคมีมากขึ้นเรื่อยๆ ธุรกิจผ้าทอพื้นเมืองมีบทบาทในการส่งเสริมการท่องเที่ยวในท้องถิ่นต่างๆ ด้วยเช่นกัน เช่น การไปเที่ยวป่าซาฟารี หรือ สันกำแพงเพื่อหาซื้อผ้าทอสวยๆ ที่เป็นของพื้นเมืองนั้นเคยเป็นที่นิยมอย่างยิ่งสำหรับนักท่องเที่ยวต่างจังหวัดเมื่อประมาณ ๒๐ ปีที่ผ่านมา

นอกจากที่เชียงใหม่แล้ว จังหวัดอื่นๆ เช่น แพร่ น่าน ลำพูนและลำปางก็มีการทอผ้าเพื่อการค้าเช่นกัน โดยที่ลำพูนนั้นมีชื่อเสียงในการทอผ้าไหมยกดอก ผู้ก่อตั้งโรงงานทอผ้าไหมที่ลำพูนกลุ่มแรกเป็นเชื้อสายของเจ้านายลำพูน ได้จ้างชาวบ้านเป็นแรงงานในการทอผ้า หลังจากนั้นได้มีพ่อค้าพื้นเมืองสนใจลงทุนด้วยเช่นกัน ส่วนที่ลำปางเจ้าบุญญาวาทย์มานิตวงศ์ เจ้าหลวงลำปางองค์สุดท้ายได้ลงทุนตั้งโรงงานทอผ้า จ้างชาวบ้านมาทอผ้าขึ้นเพื่อส่งขายกรุงเทพ^๒

สินค้าหัตถกรรมท้องถิ่นเป็นสินค้าประเภทเครื่องใช้ในครัวเรือน เช่น เครื่องปั้นดินเผาประเภท หม้อ คนโทน้ำ อ่างน้ำ และกระถางต้นไม้ เป็นเครื่องใช้ทั่วไปในท้องถิ่นภาคเหนือ แต่ไม่ใช่ทุกหมู่บ้านจะทำเครื่องปั้นดินเผาได้ เฉพาะในท้องถิ่นบางแห่งที่มีดินดีเหมาะแก่การทำเครื่องปั้นดินเผาเท่านั้นจึงสามารถผลิตเพื่อใช้และขายได้ จึงมีพ่อค้าจากชุมชนอื่นๆ เดินทางมาซื้อเพื่อนำไปขายต่อ โดยที่ผู้ผลิตไม่ต้องออกไปขายเอง สินค้าประเภทเครื่องใช้ในครัวเรือนอื่นที่สามารถขายได้ทั่วไปหลายหมู่บ้านที่มีฝีมือดีเป็นที่นิยม เช่น การทำขันหมากหรือเขียนหมาก

หัตถกรรมเครื่องก่อสร้างที่แพร่หลายและเป็นเอกลักษณ์ทางสถาปัตยกรรมของภาคเหนือ คือ กระเบื้องดินขอ ทำมาจากดินเหนียวนำไปเผา ทนทานใช้งานได้ดี การปั้นดินขอหรือกระเบื้อง เป็นการหารายได้พิเศษ สมัยก่อน(พ.ศ.๒๔๙๓) ดินขอหมื่นละร้อยกว่าบาท ใช้เวลาทำสิบกว่าวัน ถ้าทำเร็วได้วันละพันแผ่น ทำซ้ำก็ได้ประมาณเจ็ดแปดร้อยนับว่าเป็นรายได้ดี ชาวบ้านชอบเพราะเงินหายาก ได้เงินมาก็พอเพียงกับการทำบุญทำทาน หรือใช้จ่ายในโอกาสเทศกาล

^๑ ดูรายละเอียดใน รัตนาพร เศรษฐกุล, การคงอยู่และการปรับเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท : กรณีศึกษาชาวยอง ตำบลบวกค้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่, งานวิจัยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๗.

^๒ พูนพร พูลทจักร, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

ต่างๆ ชาวบ้านรู้สึกว่าการประกอบอาชีพอย่างเดียวกันไม่เพียงพอ ทำมาแล้วควรต้องทำอย่างอื่นเพื่อจะได้เงินสดมาไว้ใช้จ่ายด้วย ดินขอนี้เป็นสินค้าพิเศษสำหรับผู้มีอันจะกินเท่านั้น เพราะบ้านเรือนชาวบ้านส่วนใหญ่จะมุงคา เรือนใดมุงดินขอก็แสดงว่าเจ้าของเรือนมั่งมี ภายหลังเมื่อดินขอสื่อความนิยมชาวบ้านที่ปั้นดินขอก็หันมาปั้นอิฐขายแทน

สินค้าที่จำเป็นในการบริโภคที่เป็นสินค้าแปรรูปที่นิยมกันมากในภาคเหนือ คือ น้ำอ้อยแว่น ในพื้นที่ที่การปลูกข้าวไม่ได้ผล ชาวบ้านหันไปปลูกอ้อยและผลิตน้ำตาลเพื่อขายแลกเปลี่ยนกับข้าว เช่น ที่อำเภอร่องขาว จังหวัดแพร่ ชาวบ้านต้องปลูกอ้อยทำน้ำตาลแทบทุกปีเพราะปลูกข้าวไม่ได้ผล การผลิตและการค้ำน้ำอ้อยพบในหลายแห่งด้วยกัน วิธีการผลิตง่ายๆแบบพื้นบ้าน ชาวบ้านปลูกต้นอ้อยจำนวนมากในพื้นที่ของตน พอต้นโตจะเลาะกาบให้มันสูงขึ้นเรื่อยๆ จนเห็นว่าโตเต็มที่ใช้ได้แล้วก็ตัดหัวตัดหาง เอามาคั้นเอาน้ำ หรือ ที่เรียกว่า อัดอ้อย ซึ่งส่วนมากจะทำการในเดือนยี่ถึงเดือนสามเดือนสี่ เอาน้ำอ้อยที่อัดได้มาต้มในกระทะขนาดใหญ่ จนเดือดค่อยๆ ตักฟองออก เคี่ยวประมาณสามชั่วโมงหรือจนน้ำอ้อยเหนียวพอจะปั้นเป็นก้อนได้ ก็ลดไฟลงจนน้ำอ้อยเย็น จึงปั้นเป็นก้อนแล้วผึ่งเอาไว้บนเสื่อ ผึ่งไว้ในร่มจนน้ำอ้อยแห้งตัว ก็เก็บเรียงใส่ตะกร้าหรือกระสอบ นำไปขายที่ตลาดหรือนำไปขายตามหมู่บ้านต่างๆ

มีหลักฐานว่าผลผลิตอ้อยในล้านนามีมากจนสามารถส่งไปขายถึงพม่าได้ตั้งแต่ พ.ศ.๒๔๕๒ เพื่อแก้ปัญหาพืชผลที่ล้าปางซึ่งเป็นเขตที่มักมีปัญหาลาดแคลนน้ำ พ.ศ.๒๔๘๐ รัฐบาลได้ลงทุนตั้งโรงงานน้ำตาลขึ้นที่อำเภอเกาะคา จังหวัดลำปาง และยังให้เงินกู้ปลอดดอกเบี้ยแก่ชาวบ้านที่จะปลูกอ้อยไร่ละ ๑๖ บาท เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวทางโรงงานยังส่งรถไปรับอ้อยจากไร่เองอีกด้วย ทำให้ชาวบ้านปลูกอ้อยมากขึ้นเพื่อขายให้กับโรงงาน ขดเชยการปลูกข้าว^๑

การผลิตสินค้าท้องถิ่นและการทำหัตถกรรมของชาวบ้านเป็นทางเลือกหนึ่งนอกจากการรับจ้างเพื่อมีรายได้พิเศษ เพราะการรับจ้างทั่วไปได้ค่าจ้างน้อยและไม่เป็นอิสระ ต้องมีเวลาทำงานแน่นอน ต้องเสร็จทันตามที่ตกลงกับผู้ว่าจ้าง ซึ่งชาวบ้านนั้นมีกิจกรรมอื่นๆ ของครอบครัวและชุมชนที่ทำให้การรับจ้างไม่สะดวก ผู้ที่รับจ้างมักจะไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมชุมชนซึ่งมีผลต่อสถานภาพทางสังคมของคนนั้นๆ กลายเป็น "คนไม่เอาพี่ไม่เอาน้อง"

๒.๖.๓ การขายแรงงาน

การรับจ้างเป็นอาชีพที่ไม่ค่อยมีใครนิยมนัก มีเพียงชาวบ้านที่ไม่มีที่นาหรือมีไม่เพียงพอเท่านั้นที่ต้องออกไปรับจ้างเพื่อหาเงินมาซื้อข้าวเลี้ยงครอบครัว หรือเอาเงินมาใช้หนี้สินที่ไปขอยืม

^๑ พูนพร พูลทากิจกร, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๐-๑๓๑.

เงินคนอื่นมาซื้อข้าวกิน การรับจ้างมักเป็นงานหนักที่ไม่ต้องใช้ความรู้ เช่น การตัดไม้ซุงในป่า ความลำบากในการทำงานในป่าไม่ทำให้ชาวบ้านจำนวนไม่มากนักรับจ้างทำงานกับบริษัทป่าไม้ต่างชาติ ชาวบ้านที่พอมือที่ดินทำกินพอใจที่จะทำนา ค้าขายเล็กๆน้อย และรับจ้างในไร่นาในหมู่บ้านหรือหมู่บ้านใกล้เคียงมากกว่า ส่วนพวกที่อยู่ใกล้แม่น้ำมีความสามารถในการเดินเรือจะรับจ้างต่อแพระหว่างเชียงใหม่-ปากน้ำโพ พวกที่มีวัวต่างหรือเกวียนก็รับจ้างขนสินค้าระหว่างหมู่บ้านหรือเมือง^๑

นอกจากแรงงานชาวนารับจ้างเป็นครั้งคราวแล้วยังมีแรงงานอพยพที่เข้ามาในเมืองเพื่อรับจ้างโดยเฉพาะ ที่มีจำนวนมาก คือ ขมุ ซึ่งเห็นว่าในเมืองเป็นแหล่งรายได้สำคัญ ขมุนี้เดิมเป็นแรงงานป่าไม้ของบริษัททำไม้อังกฤษตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ บริษัทป่าไม้อังกฤษอาศัยแรงงานขมุมากที่สุดเพราะคนล้านนาในเวลานั้นไม่นิยมเข้าไปทำงานในป่าไม้ พวกนี้มาจากลาว เห็นว่าที่เชียงใหม่หรือเมืองใหญ่ๆในภาคเหนือเป็นแหล่งจ้างงานที่ดี จึงพากันมาเป็นกลุ่มโดยมีนายร้อยพามาครั้งละเจ็ดแปดคน พวกนี้บางคนก็ไม่กลับบ้าน ตั้งหลักปักฐานมีลูกเมียอยู่ บางคนก็สร้างฐานะจนร่ำรวยก็มี

เมื่อมีการลงทุนเพาะปลูกเพื่อการค้าก็มีการว่าจ้างแรงงานมากขึ้น การรับจ้างมักทำเป็นฤดูกาลหลังจากทำนาของตนเสร็จแล้ว เป็นการรับจ้างทั่วไปไม่เฉพาะในเขตไทย และไม่มีเลือกงานแต่อย่างใด เช่น ทำไร่ไถ่ หักร้างถางพงต่างๆ หรือรับจ้างในโรงงาน เช่น โรงงานน้ำตาล มีบางหมู่บ้านที่ชาวบ้านเปลี่ยนจากการทำนาข้าวมาทำไร่ไถ่เองโดยไม่จ้างแรงงาน ทำให้มีรายได้ดี สำหรับผู้ปฏิบัติงานรับจ้างที่นิยมกันมากคือ การเก็บใบเมี่ยงในอัตราค่าจ้างประมาณกิโลกรัมละสองบาทถึงสี่บาท เก็บทั้งวันจะได้ประมาณเจ็ดแปดบาท ผู้รับจ้างนำข้าวสารและสิ่งของเครื่องใช้ติดตัวไปด้วยเพราะป่าเมี่ยงมักจะอยู่ไกลจากหมู่บ้าน บางคนหารายได้เพิ่มเติมด้วยการนำเอาพืชผักต่างๆ แลกเมี่ยงเพื่อนำมาขายในหมู่บ้าน^๒

การรับจ้างนั้นทำทั้งเพื่อหาเงินมาซื้อข้าวกินและหารายได้เสริมเพื่อซื้อที่ดิน วัวควาย หรือเครื่องมือเครื่องใช้เพิ่มเติม ชาวบ้านจึงจะทำนาก่อนเสร็จมาแล้วจึงไปเที่ยวรับจ้างทั่วไป สะสมเงินได้มากพอก็อาจจะไปซื้อเกวียนเพื่อรับจ้างขนผลผลิตต่างๆ ให้กับพ่อค้าหรือชาวบ้านด้วยกัน เช่นรับจ้างขนข้าวไปโรงสีหรือไปสถานีรถไฟให้กับพ่อค้าจีนเพราะพ่อค้าจีนมักไม่มีเกวียน ชาวบ้านที่มีเกวียนจะมีโอกาสรับจ้างหารายได้พิเศษ การรับจ้างบรรทุกของโดยใช้เกวียนหลังหน้านาเป็นการหารายได้ที่นิยมกันมาก นำสินค้าจากหมู่บ้านเข้าสู่เมืองหรือจากเมืองหนึ่งไปอีกเมืองหนึ่ง

^๑ ชูลีทธิ์ ชูชาติ (๒๕๒๓), อ้างแล้ว, หน้า ๖๙-๗๐.

^๒ สัมภาษณ์นางสม สาดเขียว, บ้านผาแดง ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.

หรือนำสินค้าไปส่งตลาด แล้วอาจจะนำสินค้ากลับมาขายเองด้วย การมีล้อเกวียนแสดงถึงฐานะของเจ้าของและเป็นเครื่องมือหารายได้พิเศษ ใช้รับจ้างขนผลผลิตทางการเกษตรในหมู่บ้านของตนและหมู่บ้านใกล้เคียง ได้รับค่าจ้างเป็นเงินหรือเป็นข้าว สำหรับคนยากจนที่ไม่มีล้อเกวียนก็ต้องใช้แรงงานของตน

เศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงในช่วงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ทำให้ชาวบ้านภาคเหนือเข้าสู่ตลาดแรงงานมากขึ้นเรื่อยๆ ปัจจัยทางการเมืองโดยเฉพาะอย่างยิ่งการยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานและการเก็บภาษีรายหัวหรือภาษีที่ดินนั้นเป็นแรงผลักดันให้ชาวบ้านที่ยากจนต้องขายแรงงาน กงสุลอังกฤษกล่าวอย่างชื่นชมว่าการปฏิรูปการปกครองของรัฐบาลกรุงเทพทำให้ “...คนลาวมีแรงบันดาลใจที่จะรับจ้างทำงาน รับเงินเป็นวันหรือเดือน อย่างเช่นชาวขมุซึ่งในอดีตผูกขาดตลาดแรงงานในภาคเหนือของสยาม...”^๑

หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ. ๒๔๗๕ รัฐบาลไทยส่งเสริมให้มีการประกอบอุตสาหกรรมในท้องถิ่นต่างๆ โดยอุตสาหกรรมในระยะแรกมักเป็นการแปรรูปสินค้าการเกษตรให้มีมูลค่าสูงขึ้น จึงเริ่มมีโรงงานในจังหวัดต่างๆ ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสรับจ้างทำงาน เช่น โรงงานน้ำตาลที่ลำปาง โรงสีข้าว โรงน้ำแข็ง โรงย้อมสีผ้าและผ้า โรงฟอกหนัง เป็นต้น

เดิมธุรกิจขนาดใหญ่ที่สุดในภาคเหนือคือ การทำป่าไม้ ซึ่งเป็นธุรกิจใหญ่อยู่ภายใต้การผูกขาดของบริษัทชาติตะวันตก มีการตัดฟันไม้แล้วขนลงมาล่องตามลำแม่น้ำสายใหญ่ เช่น น้ำปิงและน้ำวัง มีชุมชนขนาดใหญ่จำนวนมากมาขายมหาศาลเติมท้องน้ำ บางครั้งจนคนไม่ต้องใช้สะพานก็สามารถข้ามแม่น้ำได้โดยเดินบนไม้ซุงเหล่านั้น การค้าไม้มีส่วนอย่างมากในการนำเอาทุนจากภายนอกเข้าไปกระตุ้นการผลิตในชุมชน ตัวอย่างการเข้าไปลงทุนทำไม้ในเขตสัมปทานสมัยก่อนนั้นพ่อค้าไม้นำเข้าช้าง ๕๐ เชือกและคนงานจำนวนมากเข้าไปด้วย ทำให้มีความต้องการผลผลิตของชาวบ้านเพื่อการบริโภค^๒

อย่างไรก็ตามการทำป่าไม้ไม่ใช่ธุรกิจที่ชาวบ้านธรรมดาจะเข้าไปลงทุนได้ ผู้ผูกขาดการทำป่าไม้คือ บริษัทต่างประเทศ โดยเฉพาะบริษัทของอังกฤษที่มีทุนการดำเนินการสูง สามารถจ้างแรงงานตลอดปี มีความสัมพันธ์อันดีกับเจ้านายและข้าราชการไทยที่ทำให้สามารถได้รับสัมปทานป่าไม้ นอกจากบริษัทตะวันตกแล้ว ในสมัยหลังเริ่มมีพ่อค้าจีนและพ่อค้าเงี้ยวที่มีทุนสะสมมาก

^๑ U.K., Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce in the Consular District of Chiang Mai, ZHC 1/6568 #2717.

^๒ วิทยา อามรณ์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๒๙.

เริ่มลงทุนทำป่าไม้หรือรับช่วงทำไม้กับบริษัทฝรั่ง^๑ หรือลงทุนทำธุรกิจโรงเลื่อยไม้ เจ้าของกิจการมักเป็นพ่อค้าจีน ในปี ๒๔๗๓ เชียงใหม่มีโรงเลื่อยสามโรง โรงเลื่อยจักรแห่งแรกของเชียงใหม่เป็นของหลวงจีนนิกรกิจ (หมา นิกรพันธ์) โรงเลื่อยของหมอซึก มิชชันนารีอเมริกันและโรงเลื่อยไม้หมอนของการรถไฟ ลำปางซึ่งมีการทำไม้มากเช่นกันมีโรงเลื่อยสองโรง สาเหตุที่ธุรกิจโรงเลื่อยไม้ขยายตัวเท่าที่ควรเพราะบริษัททำไม้นิยมล่องไม้ลงไปกรุงเทพและความต้องการไม้แปรรูปในท้องถิ่นมีน้อย^๒ โรงเลื่อยเหล่านี้เป็นแหล่งว่าจ้างแรงงานที่สำคัญ การขยายตัวของธุรกิจในระบบทุนนิยมทำให้ชาวนายากจนที่ไร้ที่ดินมีโอกาสมากขึ้นในการรับจ้าง ทำลายการผูกขาดและลดการพึ่งพาเจ้าที่ดินในชนบท

๒.๖.๔ การพัฒนาการคมนาคมและผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน

การปรับปรุงเส้นทางคมนาคมภายในดำเนินไปอย่างช้าๆ ในพ.ศ.๒๔๔๒ พระยาศรีสทเททพิไชยหลวงพิเศษที่เดินทางปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ ได้เริ่มขยายทางเดินเท้าให้เป็นทางเกวียนเพื่อความสะดวกในการเดินทางและขนส่ง ตั้งแต่ปากน้ำโพผ่าน ตาก เกินมาถึงลำปาง” ต่อมาพ.ศ.๒๔๔๔ มีการปรับปรุงทางเดินเท้าจากเชียงใหม่ ผ่านอำเภอฝางสะเท็ด เวียงป่าเป้า แม่สรวย ไปเชียงราย และมีการรื้อสะพานเก่าแล้วสร้างใหม่ มีการสร้างทางเกวียนจากเชียงใหม่ไปลำปางในพ.ศ.๒๔๔๙ และปรับปรุงถนนเชียงใหม่ลำพูนระยะทาง ๓๖ ไมล์ ทำให้การเดินทางโดยจักรยานยนต์ใช้เวลาไปกลับได้ภายในวันเดียว^๓ อย่างไรก็ตามสภาพการคมนาคมก็ยังไม่ดีนัก มิชชันนารีอเมริกันเดินทางจากเชียงใหม่ไปเชียงรายในปีพ.ศ.๒๔๔๗ เล่าว่า “...เชียงรายอยู่ห่างไป ๑๒๐ ไมล์ ไม่มีถนนมีแต่ทางเท้าและไม่มีสะพาน แม่น้ำสายหนึ่งถูกข้ามสี่สิบกว่าครั้งเพราะมันไหลคดเคี้ยวไปมาระหว่างภูเขา...”^๔

การสร้างถนนเริ่มอย่างช้าๆ เพราะขาดงบประมาณและอาจจะเป็นเพราะการคมนาคมขนส่งสินค้าต่างๆยังใช้ทางน้ำและทางรถไฟเป็นหลัก รัฐได้สนับสนุนให้ข้าราชการในท้องถิ่นร่วมกับประชาชนสร้างถนนใช้เอง เช่น ในปี ๒๔๕๔ กรมการอำเภอเถิน ลำปาง ร่วมกับราษฎรสร้างถนนบ้านแม่ปะ นายอำเภอเมืองสอง และปลัดอำเภอเวียงแพะ ร่วมกับราษฎรสร้างถนน

^๑ ดูรายละเอียดใน ชัยมโน สุนทรสวัสดิ์, “การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของประเทศไทยตั้งแต่พ.ศ.๒๔๓๙ ถึงพ.ศ.๒๔๗๕.” (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑).

^๒ ปลาย้อ ชนนวนนท์, อ้างแล้ว, หน้า ๗๖.

^๓ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, ร.๕ ยธ.๙/๕๐ ที่ ๕๙๐/๘๒๖๙, กรมหลวงดำรงราชานุภาพพลกรมหมื่นสมมตอมรพันธ์, ๒๗ มีนาคม ร.ศ.๑๑๘.

^๔ พูนพร พูลทจักร, อ้างแล้ว, หน้า ๕๔.

^๕ Payap University Archives, “Woman’s Work for Woman”, vol.20, 1905, p.1.

เช่นกัน ในปี ๒๔๕๖ กรมการอำเภอเมืองลำปาง สร้างถนนสายหัวเวียง ส่วนนายอำเภอขุนยวม แม่ฮ่องสอนร่วมกับราษฎรสร้างถนนในท้องที่นั้น^๑ ประมาณปี ๒๔๕๙ รัฐบาลได้ก่อสร้างถนนเชื่อม เมืองกับชนบทหรือระหว่างอำเภอ เช่น ถนนเชียงใหม่-ลำพูน เชียงใหม่-แม่แตง ลำปาง-พะเยา แพร่-น่าน เด่นชัย-แพร่ ทำให้มีการนำรถยนต์มาใช้ขนส่งผู้โดยสารและสินค้ามากขึ้น มีรถยนต์ โดยสารให้บริการระหว่างเมืองเชียงใหม่กับอำเภอต่าง ๆ^๒ เจ้าของรถโดยสารพวกนี้มักเป็นพ่อค้าจีน หรือพ่อค้าพื้นเมืองที่มีฐานะดีจากการค้าสะสมทุนจนสามารถซื้อรถได้ ในช่วงก่อนพ.ศ.๒๕๐๐ ที่ อำเภอดอยสะเก็ดมีรถโดยสารเดินทางไปกลับเพียงสองคัน คันหนึ่งเป็นของพ่อค้าจีนที่เข้าไปทำ ธุรกิจค้าปลีกและค้าเมียงที่ตลาดอำเภอดอยสะเก็ดแล้วขยายไปอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัด เชียงราย^๓

ภาคเหนือตอนบนนั้นเป็นพื้นที่สูง มีที่ราบน้อยและมีแม่น้ำสายใหญ่น้อย ลำเหมือง คูคลองมากมาย เมื่อถึงฤดูน้ำหลากจะทำให้การเดินทางลำบาก ในช่วงต้นสมัยรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีการสร้างสะพานหลายแห่ง ที่น่าสังเกตคือ เงินในการก่อสร้าง เหล่านี้มาจากประชาชนมากกว่างบประมาณของรัฐ เช่น ^๔

๑. ในปี ๒๔๕๔ มีการสร้างสะพานข้ามห้วยร้องเหนือ ตำบลท่าปลา แขวงนครน่าน ที่ อำเภอเถิน จังหวัดลำปาง สร้างสะพานข้ามห้วย สายร้องกวาง จังหวัดแพร่ สองสะพาน หลวง พิศาลมรรคา นายอำเภอเมืองพร้าวพร้อมด้วยราษฎร ตำบลทุ่งหลวง สร้างสะพานข้ามแม่น้ำ สะลมระหว่างบ้านทุ่งหลวงกับเมืองพร้าว นายกิมเจียนพ่อค้าเมืองลำปางสร้างสะพานสายประตู นกกด ชื่อสะพานกิมฮง

๒. ในปี ๒๔๕๕ กรมการอำเภอพร้าวสร้างสะพานข้ามลำเหมือง ขุนอนุสารสุนทรสร้าง สะพานอนุสารที่เชียงใหม่

๓. ปี ๒๔๕๖ แสนอภิรักษ์ กำนันตำบลบ้านกาด อำเภอเมืองยวม ได้เรียไรเงินสร้าง สะพานข้ามหนองน้ำระหว่างบ้านท่าข้ามไปบ้านสบหาร รัฐสร้างสะพานข้ามห้วยบะหวางเมือง แม่ฮ่องสอนไปเมืองปาย รัฐสร้างสะพานข้ามน้ำบัว ระหว่างอำเภอเมืองกับอำเภอเมืองสา ขุน เกษตรอรชร นายอำเภอแม่ออน สร้างสะพานข้ามลำเหมืองไปอำเภอแม่ออน รัฐสร้างสะพานที่

^๑ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ม/๑๒ ถนนในมณฑล พายัพ (๑๐ มี.ค. ๒๔๕๓- ๒๒ ต.ค. ๒๔๕๕).

^๒ ปลาย่อ ชนนวนนท์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๒.

^๓ สัมภาษณ์นายนิกร ไทยสวัสดิ์, อ้างแล้ว.

^๔ หอจดหมายเหตุแห่งชาติ, เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ม/๑๒ สะพานในมณฑล พายัพ (๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๓-๒๒ สิงหาคม ๒๔๖๒)

อำเภอแม่ใจ ๑๐ สะพาน พระยาราชเดช ผู้ว่าราชการเมืองเชียงรายสร้างสะพาน ๒๗ สะพานใน
อำเภอเมือง ขุนพิทักษ์ นายอำเภอเมืองเชียงรายสร้างสะพาน ๖ สะพาน ที่เชียงใหม่เงินชั่วเท่ากับ
ภรรยาบริจาคเงินสร้างสะพานข้ามแม่น้ำหน้าว่าการอำเภอสันทรายติดกับถนนแก้วนครรัฐ นาย
น้อย คำตัน ราษฎรบ้านท่าซี้เหล็ก บริจาคเงินสร้างสะพาน ๔ สะพาน ข้ามลำเหมืองที่ตำบลบ้าน
ท่าซี้เหล็ก อำเภอแม่ท่าช้าง ที่เชียงราย หนานอินตะ กำนันตำบลแม่ปืม อำเภอเมือง สร้างสะพาน
ข้ามลำน้ำปืมในเขตอำเภอแม่ใจ

๔. ในปี ๒๔๕๗ เจ้าแก้วนครรัฐสร้างสะพานข้ามลำน้ำปิงที่สะพานเก่าที่พระเจ้าอินท-
วิชยานนท์สร้างไว้ในปี ๒๔๓๒ แล้วชำรุด รัฐสร้างสะพานข้ามห้วยเตือช้างสถานีรถไฟเด่นไชย ที่
แพร่ นายร้อย คำบุก สัญชาติพม่าบริจาคเงินสร้างสะพานข้ามห้วยร่องเก่าที่ประตูใหม่ ถนนสุริย
พงษ์ เมืองน่าน

๕. ปี ๒๔๕๘ เจ้าพระยาอภัยภูเบศรเสนาบดีกระทรวงคมนาคม ให้สร้างสะพาน
ข้ามน้ำวังใหม่ ชื่อ สะพานรัชฎาภิเศก เพราะของเก่าชำรุด ในปีนี้เองที่รถไฟมาถึงเมืองลำปาง ทำ
ให้การค้าขายเจริญขึ้น ส่งเสริมให้เกิดการตื่นตัวในการพัฒนาการคมนาคมภายใน ที่เมืองน่านมี
การสร้างสะพานถวายแก่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๖. ปี ๒๔๖๐ นายอำเภอเวียงป่าเป้าสร้างสะพานข้ามลำน้ำแม่เจดีย์ และ กรมการเมือง
พะเยาสร้างสะพานที่ตำบลป่าหวาย

การสร้างสะพานจำนวนมากในช่วงเวลาสั้นๆนี้แสดงให้เห็นความตื่นตัวของท้องถิ่นใน
การพัฒนาการคมนาคม ทำให้สามารถติดต่อกับที่อื่นๆได้ง่ายขึ้น อีกทั้งการที่ประชาชนสามารถ
บริจาคเงินสร้างสะพานได้นั้นแสดงว่าฐานะทางเศรษฐกิจของคนกลุ่มหนึ่งอยู่ในขั้นร่ำรวย หากจะ
พิจารณาสินค้าที่ภาคเหนือส่งลงไปขายถึงกรุงเทพในระยະแรกนั้น จะเห็นได้ว่าเป็นของป่ามาก
กว่าพืชผลทางการเกษตร เช่น ครั่ง สีเสียด กายาน งาช้าง หนังสัตว์ เขาสัตว์ ขี้ผึ้ง น้ำผึ้งและ
ดินประสิว^๑ การพัฒนาเส้นทางคมนาคมมีส่วนในการขนส่งสินค้าของป่าเหล่านั้นออกจากเขต
ชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลมาสู่ตลาดในเมือง รายได้จากการขายของป่าเหล่านี้ทำให้ชาวบ้าน
สามารถบริโภคสินค้าสมัยใหม่ที่พ่อค้าจีนนำมาขายที่ตลาดในเมืองหรือเร่ขายตามหมู่บ้าน เช่น
เสื้อผ้า ผ้า ด้าย หมวก เกลือ น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ เทียนไข เครื่องถ้วยชาม ตะกั่ว เหล็กแท่ง และ
ตะปู

การสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือเริ่มในพ.ศ.๒๔๔๔ ใช้เวลาหกปีจึงถึงพิษณุโลก การก่อ
สร้างชะงักไปหลายปีจนกระทั่งพ.ศ.๒๔๕๙ จึงขึ้นถึงลำปาง และพ.ศ.๒๔๖๔ ถึงเชียงใหม่เป็น

^๑ ชูลิทธิ ชูชาติ(๒๕๒๓), อ้างแล้ว, หน้า๕๘.

สถานีสุดท้ายของรถไฟสายเหนือ^๑ การสร้างเส้นทางรถไฟถึงเชียงใหม่ในช่วงแรกเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อข้าราชการไทย นักธุรกิจต่างชาติและมิชชันนารี แต่ชาวบ้านได้รับประโยชน์โดยตรงน้อยมาก ในด้านการค้ารถไฟนำสินค้าเข้ามามากกว่านำสินค้าออกไป เพราะในช่วงเวลาดังกล่าว สินค้าท้องถิ่นที่สำคัญที่สุด คือ ไม้สัก นอกจากนั้นมีสินค้าอื่นๆไม่มากนัก ในช่วงแรกค่าใช้จ่ายสำหรับเที่ยวล่องจิ้งไม่คุ้มค่านัก^๒ ต้องใช้เวลาอีกสักกระยะหนึ่งจึงมีสินค้าพื้นเมืองส่งออกมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าว

การปรับปรุงเส้นทางคมนาคมทางบกดำเนินไปอย่างรวดเร็วขึ้นเมื่อมีการสร้างเส้นทางรถไฟขึ้นมาสู่เชียงใหม่เพราะรัฐบาลเห็นความสำคัญของเส้นทางคมนาคมทางบกที่จะรองรับการขนส่งสินค้าและผู้โดยสารของรถไฟไปยังสถานที่ที่ไกลจากสถานีรถไฟ ดังนั้นเมื่อเส้นทางรถไฟสายเหนือมาถึงสถานีเด่นชัยที่แพร่ในพ.ศ.๒๔๕๔ ได้มีการปรับปรุงเส้นทางเกี่ยวจากเด่นชัยไปยังตัวเมืองแพร่ให้มีสภาพดีพอสำหรับรถยนต์ นอกจากนี้ยังมีการปรับปรุงเส้นทางลำปาง-เชียงใหม่เนื่องจากเห็นผลประโยชน์ของการค้าระหว่างชายแดนของพม่า จีน และไทย คือ ยูนนาน เชียงตุง กับเชียงใหม่และลำปาง เจ้าพระยาอภัยภูเบศรได้แสดงวิสัยทัศน์ที่ถูกรื้อฟื้นขึ้นในรูปของ “สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ” ในปัจจุบัน ท่านได้กล่าวว่า

...ถ้าได้จัดการให้มีทางขึ้นระหว่างเมืองนครลำปางและเมืองเชียงใหม่

ให้ล้อยานเดินสะดวกตลอดปีแล้ว คงจะบังเกิดประโยชน์หลายประการ

เช่น ในการปกครอง การค้าขาย การเพาะปลูก และการเพิ่มพูนผล

ประโยชน์ให้แก่รถไฟเป็นอาทิ ด้วยทางสายนี้เมื่อทำให้ล้อยานเดินได้สะดวกแล้ว

เกือบจะว่าบุญแก่ประตูแห่งการค้าขายในเมืองเชียงใหม่ของฝ่ายอังกฤษ

และในภาคใต้แห่งมณฑลยูนนานของประเทศจีนอยู่ในมือเราก็มักจะได้

และบางทีอาจจะแผ่ไปถึงมณฑลลาวของฝรั่งเศสตามแม่น้ำโขงบางตอน

ได้บ้าง เพราะเมื่อนำสินค้าขึ้นไปยังเมืองเชียงใหม่ได้สะดวกแล้ว

ราคาก็คงจะย่อมเยาลงกว่าในเวลา...^๓

ปรากฏว่าเมื่อทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่ในปี ๒๔๖๔ แล้ว พ่อค้าหันมาใช้บริการขนส่งทางรถไฟแทนทางเรือเพราะเสียค่าใช้จ่ายน้อยกว่าแต่สามารถบรรทุกสินค้ามากกว่าและใช้เวลาน้อยกว่า สินค้าแปลกๆใหม่เข้ามาสู่ตลาดมากขึ้น สินค้าเหล่านี้ทำให้ระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเอง

^๑ ดูรายละเอียดในพูนพร พูลทจักร

^๒ U.K., Phre's Vice Consul's Visit 1911, F.O. 821/66.

^๓ กจข. ร.๖ ก.๑/๑๗, หนังสือกราบบังคมทูลมหาอำมาตย์เอกเจ้าพระยาอภัยภูเบศร, ๑๘ มกราคม พ.ศ.๒๔๕๘

ค่อยๆปรับตัวไปสู่ระบบตลาดมากขึ้น นอกจากสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคใหม่ๆจะกระจายไปในเขตชนบทภาคเหนืออย่างกว้างขวาง สินค้าที่มาโดยรถไฟยังถูกส่งไปขายถึงเมืองเชียงตุงและมณฑลยูนนานโดยพ่อค้าจีนฮ่อที่มาค้าขายที่เชียงใหม่นั้นเป็นผู้นำไป^๑

การค้าขายที่จะนำไปสู่ระบบเศรษฐกิจเงินตราถูกกระตุ้นโดยรัฐตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เมื่อมีการปฏิรูปการเก็บภาษี กำหนดให้ประชาชนต้องเสียภาษีเป็นเงินแทนการเกณฑ์แรงงาน ทำให้ประชาชนต้องทำการผลิตเพื่อขายมากขึ้น ปัจจัยกระตุ้นที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การสร้างเส้นทางรถไฟที่ทำให้การขนส่งสินค้าสะดวกเร็วและเสียค่าใช้จ่ายน้อยลง เส้นทางรถไฟเช่นกันที่นำเอาพ่อค้าจีนจำนวนมากขึ้นมาสู่ภาคเหนือ พ่อค้าจีนเหล่านี้แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับพ่อค้าชาวนาเพราะพ่อค้าจีนทำการค้าเป็นหลัก และเป็นการค้าเพื่อกำไรสูงสุด จึงมีการลงทุนมากกว่าชาวบ้านในชนบทที่ทำตามมีตามเกิดตามจำนวนเงินทุน เวลา และกำลังที่ดินมี ไม่มีการไปกู้ยืมเงินมาค้าขาย มีมากก็ทำมากมีน้อยก็ทำน้อย

แม้จะมีเส้นทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่แล้วในพ.ศ.๒๔๖๔ การคมนาคมระหว่างเมืองค่อนข้างลำบาก ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ ๒ จากต่างอำเภอจะมีรถมาที่ตลาดต้นลำไยที่เชียงใหม่ ค่าโดยสารจากจอมทองมาถึงเชียงใหม่สิบสี่สตางค์ คนดอยสะเก็ดจะขึ้นรถโดยสารมาเชียงใหม่ต้องมาขึ้นที่บ่อสร้าง โดยเดินลัดทุ่งนามาถึงบ่อสร้าง นั่งรถเสียค่าโดยสารมาถึงในเวียงเชียงใหม่ การเดินทางระหว่างชุมชน เช่น หากจะเดินทางไปป่าเมี่ยงที่ดอยสะเก็ดเพื่อซื้อเมี่ยงหรือขายสินค้าให้ชาวป่าเมี่ยงต้องใช้เวลาเดินทางถึงสามวัน ชาวบ้านที่จะซื้อเมี่ยงที่ป่าเมี่ยงต้องเดินไปและหอบกลับมา เพราะไม่มีรถบางครั้งต้องนอนค้างคืนกลางทางแล้วเดินข้ามดอย เป็นความลำบากมาก เพราะเมี่ยงเป็นสินค้าที่มีน้ำหนัก แต่ในสมัยนั้นคนนิยมค้าขายเมี่ยงเพราะมีกำไรดี ชาวบ้านนิยมบริโภค ในตลาดจะมีแม่ค้านั่งขายเมี่ยงเป็นสิบๆเจ้า ชาวบ้านเลือกซื้อตามรสนิยมเพราะเมี่ยงแต่ละแห่งจะมีรสชาติต่างกันไป^๒

การขยายตัวทางการค้ามีส่วนผลักดันให้การคมนาคมดีขึ้น เพราะเริ่มมีผู้ลงทุนเดินรถเพื่อรับคนและขนส่งสินค้า แรกๆก็มีการสร้างถนนระหว่างเมืองกับสถานีรถไฟ ระหว่างชุมชนชนบทกับตลาด รถยนต์เดินทางระหว่างตัวเมืองและอำเภอหรือระหว่างจังหวัดต่างๆเริ่มมีขึ้นราว พ.ศ.๒๔๗๐ โดยจากเชียงรายได้ไปพะเยาและเชียงใหม่ไปลำปาง พาหนะดังกล่าวมักใช้ขนส่งข้าวไปลำปางและแพร่หรือน่านและซื้อสินค้าในท้องถิ่นนั้นกลับมา มีการขนส่งสินค้าที่ซบผลลงไปกรุงเทพฯ โดยรถคอกหมูที่ไม่มีหลังคา รับจ้างขนส่งสินค้าเช่น กระเทียม ลำไย หรือพืชผลอื่นๆ แล้วซื้อ

^๑ ปลายอ้อ ชนชนนท์, อ้างแล้ว, หน้า ๕๓.

^๒ สัมภาษณ์นางสมศรี ไทยสวัสดิ์, ร้านภูเจริญ ถนน บำรุงราษฎร์, ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.

เกลือกลับมาขายที่เชียงใหม่^๑ การคมนาคมที่ดีขึ้นทำให้เกิดการกระจายผลผลิตในแหล่งที่มีเกิน การบริโภคภายในท้องถิ่นไปสู่แหล่งที่ขาดแคลน โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าวซึ่งสามารถปลูกได้ผลผลิตมากที่เชียงรายถูกส่งไปขายที่ลำปาง แพร่และน่าน ซึ่งไม่สามารถผลิตได้พอเพียง

ผู้ที่ทำการค้าเป็นอาชีพโดยไม่เกี่ยวข้องกับการผลิตแต่เดิม คือ พ่อค้าฮ่อ พ่อค้าพม่าและไทใหญ่ซึ่งเป็นพวกที่นำคาราวานสินค้าวัวต่างม้าต่างค้าขายข้ามชายแดนมานาน หลังจากการปฏิรูปการปกครองปี ๒๔๔๒ เริ่มมีพ่อค้าจีนจากกรุงเทพฯ ขึ้นมาค้าขายในภาคเหนือมากขึ้นเรื่อยๆ พ่อค้าจีนได้ผูกขาดการค้าทางเรือระหว่างกรุงเทพฯ และปากน้ำโพกับเมืองต่างๆ ในภาคเหนือ และค่อยๆ เข้ามายึดหัวหาดผูกขาดการค้าในเมืองแทนพ่อค้าพม่าและไทใหญ่ พ่อค้าจีนเหล่านี้มีความชำนาญในการเดินเรือและมีเครือข่ายการค้าในกรุงเทพฯ ทำให้มีทุนในการดำเนินธุรกิจกว้างขวางกว่าพ่อค้าพม่าและไทใหญ่^๒

พ่อค้าจีนมักจะได้เปรียบพ่อค้าชาวนาซึ่งมีข้อจำกัดในการค้าหลายประการ เช่น

๑. มีชาวนาน้อยรายที่ผลิตข้าวเพื่อขายโดยตรง ชาวนาจะขายเฉพาะข้าวที่เหลือกิน ทั้งนี้เป็นผลมาจากการขาดแคลนแรงงานในการผลิต ยิ่งไปกว่านั้นตลาดมีขนาดเล็ก ความต้องการไม่มากเพราะส่วนใหญ่ปลูกข้าวกินเอง เมื่อมีถนนและทางรถไฟ ทำให้การขนส่งข้าวไปสู่ตลาดไกลๆ ทำได้สะดวก ทำให้ตลาดพืชผลขยายตัวกว้างขึ้น เนื่องจากคนจีนเข้าไปเริ่มกิจการโรงสีข้าวก่อนคนอื่น พวกนี้จึงทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลาง ซื้อข้าวโดยตรงจากชาวนา

๒. พ่อค้าจีนคุ้นเคยกับระบบเศรษฐกิจแบบใหม่มากกว่าพ่อค้าชาวนา ชาวนาไม่มีความต้องการที่จะสะสมเงินทุนเพื่อการค้า มักจะใช้เงินที่ได้มาซื้อหาเสื้อผ้า ของฝาก เหล้าหรือเล่นการพนัน เนื่องจากถือตนเองเป็นเกษตรกรซึ่งทำการค้าชั่วคราวช่วยยามเพื่อรายได้เสริม จึงไม่มีกลวิธีใหม่ๆ ในการค้าขาย ไม่นิยมใช้เครดิตในการค้า แม้จะมีวัวต่างไม่พอบรรทุกก็ยังไม่นิยมที่จะหยิบยืมจากผู้อื่น^๓ กล่าวได้ว่าชาวนาไม่มีวัฒนธรรมการค้าแบบทุนนิยม

๓. พ่อค้าจีนถือว่าตนเองเป็นพ่อค้าเต็มเวลา จึงต่างจากพ่อค้าชาวนาไทยโดยสิ้นเชิง พวกนี้ขยันและยอมทนทุกข์ทำงานหนักในระยะสั้น คนจีนส่วนใหญ่ที่มาในระยะแรกคิดแต่จะทำเงินให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้เพื่อส่งกลับไปเมืองจีน สำหรับตนจะกลับไปใช้ชีวิตบั้นปลาย จึงเต็มใจที่จะทำงานหนักหามรุ่งหามค่ำและประหยัดมัจฉะที่สุด แตกต่างกันอย่างมากจากพ่อค้าชาวนาไทยที่ต้องการใช้ชีวิตอย่างเพลิดเพลินเพราะไม่คิดจะไปอยู่ที่อื่นอีกแล้ว

๔. ความสำเร็จของพ่อค้าจีนในภาคเหนือยังเป็นผลมาจากความเป็นอันหนึ่งอันเดียว

^๑ สัมภาษณ์นายเสรี สุวรรณมงคล, อ้างแล้ว.

^๒ ปลายฮ่อ ชนชนนท, อ้างแล้ว, หน้า ๓๗-๔๓.

^๓ Michael Moerman, Ibid, pp.153-166.

กันของคนจีน ซึ่งมักจะให้ผลประโยชน์เป็นพิเศษแก่พวกเดียวกัน ช่วยเหลือผู้ที่เพิ่งมาใหม่หรือเพิ่งเริ่มทำการค้าใหม่ๆ ให้ข้อมูลเกี่ยวกับแหล่งทุน เครดิต และแนะนำ ดังนั้นในช่วยต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ จึงมีตระกูลพ่อค้าจีนไม่มากนักที่ควบคุมธุรกิจการค้าอยู่ และดำเนินมาอยู่หลายสิบปี^๑

เนื่องจากสินค้าเข้าจากกรุงเทพเป็นที่นิยมของชาวบ้าน พ่อค้าจีนจึงมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในภาคเหนือ พ่อค้าจีนได้เปรียบพ่อค้าคาราวาน เนื่องจากสามารถใช้เครดิตในการซื้อสินค้าจำนวนมากจากกรุงเทพเป็นเวลา ๒-๓ เดือน ไม่ต้องจ่ายเงินสดเหมือนพวกพ่อค้าคาราวาน ยิ่งไปกว่านี้การค้าคาราวานมีการแข่งขันสูง การค้าสินค้าราคาแพงก็ได้กำไรน้อย จึงทำให้พ่อค้าทยอยแม้จะไม่ต้องเสียภาษีด้านการค้าหรือต้องจ่ายค่าหนังสือเดินทางเพียงเล็กน้อยก็ตาม^๒ นอกจากนี้สภาพการณ์ที่สงบเรียบร้อยในรัฐไทหลังอังกฤษเข้าผนวกทำให้พ่อค้าหันไปนิยมทำการค้าภายในเขตพม่ามากขึ้นแทนที่จะมาถึงล้านนา^๓

ปัจจัยที่ทำให้การค้าข้าวขยายตัวเนื่องจากความสะดวกในการคมนาคม หลังจากเส้นทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่แล้วก็มี การส่งข้าวออกไปขายมากขึ้น การเก็บภาษีจากรัฐเป็นตัวแทนผลักดันให้ต้องผลิตเพื่อขายเพื่อจะได้เงินมาเสียภาษี การที่ตลาดมีสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคใหม่ๆ มากมายดึงดูดใจให้ชาวบ้านเกิดความต้องการสินค้าเหล่านั้นจึงต้องหาเงินมาซื้อ และที่สำคัญคือ ธุรกิจของพ่อค้าจีนที่เน้นการค้าข้าว พ่อค้าจีนได้เข้ามามีบทบาทในการผูกขาดการค้าข้าวมาตั้งแต่ทศวรรษที่ ๒๔๖๐ พ่อค้าจีนได้ดำเนินกลยุทธ์หลายอย่างที่จะทำให้ได้ผลผลิตข้าวในท้องถิ่น เช่น การตกเขียว เป็นการผูกมัดชาวนาให้ผลิตข้าวมาขายให้พ่อค้าโดยการให้เงินกู้ยืมก่อนแล้วใช้คืนเป็นข้าวในราคาที่ต่ำกว่าท้องตลาด^๔

การค้าข้าวเดิมอยู่ภายใต้พ่อค้าชาวนาซึ่งได้เปรียบเนื่องจากเป็นชาวบ้านในชุมชนเดียวกัน พ่อค้าข้าวชาวนามักเป็นชาวนาที่มีที่ดินมีผลผลิตเหลือกิน มีนาให้เช่า และสามารถใช้ระบบอุปถัมภ์ในการควบคุมชาวนาในชุมชน หรือเป็นญาติกันจนสามารถให้ข้าวไปขายก่อนแล้วนำเงินมาให้ภายหลัง พวกพ่อค้าชาวนานี้มักได้รับความไว้วางใจมากกว่าพ่อค้าจีนซึ่งเป็นคนแปลกหน้า อย่างไรก็ตามพ่อค้าจีนซึ่งมีทุนรอนมากกว่า ได้เดินทางมาตั้งถิ่นฐานอยู่ในเมืองต่างๆ ของภาคเหนือมากขึ้นเรื่อยๆ พวกพ่อค้าจีนอาศัยอยู่ในเมืองได้ตั้งโรงสีขนาดใหญ่ขึ้นหลายแห่งหลังจากเส้นทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่ ในปี ๒๔๗๓ มีโรงสีที่เชียงใหม่ ๑๑ โรง ปี ๒๔๙๗ เพิ่มขึ้นเป็น ๒๘

^๑ ปลาย้อ ชนชนนท์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๕-๔๗.

^๒ U.K., Report for the Year 1894 on the Trade of Chiangmai, ZHC 1/5801, #1601.

^๓ U.K., Report on the Trade of the Chiangmai Vice-Consular District for the Year 1890, ZHC 1/5466, #983.

^๔ Anan Ganjanapan, Ibid, p.148.

โรง และทั่วภาคเหนือมีโรงสีรวมทั้งหมด ๖๒ โรง^๑ พวกพ่อค้าจากหมู่บ้านต่างๆต้องนำข้าวมาขายให้โรงสีเหล่านี้ ทำให้พ่อค้าจีนยังมีอิทธิพลในการกำหนดราคาข้าวของภาคเหนือ

๒.๖.๕ ภาพรวมเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ พ.ศ.๒๕๐๔

หลังจากไทยเปิดประเทศและติดต่อกับนานาประเทศอย่างกว้างขวาง ชีวิตของชาวบ้านภาคเหนือปรับเปลี่ยนไปตามกระแสการเปลี่ยนแปลงของโลกเช่นกัน การขยายตัวทางการค้ามีส่วนทำให้เมืองเชียงใหม่ ลำปางและเมืองใหญ่อื่นๆเติบโตอย่างรวดเร็วในปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ ในฐานะที่เป็นศูนย์กลางการค้า จึงเป็นแหล่งพักอาศัยของคนต่างชาติ เช่น ไต พม่า จีน อินเดียและยุโรป คนเหล่านี้ก็เป็นผู้บริโภคสินค้าการเกษตรและสินค้านำเข้าเช่นกัน เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางของสินค้าสำเร็จรูปของอังกฤษที่ส่งต่อไปขายยังเมืองต่างๆที่อยู่ห่างไกล ไปถึงบริเวณลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน^๒ ขณะที่ประชากรของเชียงใหม่เพิ่มขึ้น เมืองก็ขยาย มีบ้านแบบใหม่ๆราคาแพงปลูกสร้างขึ้น^๓ สิ่งใหม่ๆถูกนำเข้ามาโดยคนต่างถิ่นหรือต่างชาติ ชาวบ้านไม่ได้มีโอกาสเลือกสรรเฉพาะสิ่งที่ตนเองเห็นว่าดีและเหมาะสมกับตนเองเท่านั้น การเป็นส่วนหนึ่งของสังคมโลกและสังคมไทย ทำให้สิ่งใหม่ๆหลายสิ่งเข้ามาผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตของชาวล้านนา โดยที่เจ้าตัวไม่ได้มีโอกาสเลือกเช่นกัน เราไม่อาจปฏิเสธว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนั้นมีผลกระทบอย่างสำคัญต่อวิถีชีวิตของชาวล้านนา

นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจล้านนาได้แบ่งยุคสมัยของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของล้านนา^๔ ดังนี้

- อดีตจนถึงการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพพ.ศ.๒๔๔๒ เป็นเศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงดูตนเอง
- พ.ศ.๒๔๔๓-๒๔๕๘ ช่วงปรับเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจจากระบบเศรษฐกิจเพื่อ

^๑ Anan Ganjanapan, Ibid, p.151.

^๒ U.K., Chief Commissioner of British Burma to the Government of India, F.O. 69/59, 117 July 1874.

^๓ U.K., Report for the Year 1891 on the Trade of Chiangmai, ZHC 1/5466, #1089.

^๔ นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจล้านนาที่ผลิตงานวิจัยที่แพร่หลาย ได้แก่ ชูสิทธิ์ ชูชาติ วิทยานิพนธ์เรื่อง “งานวิจัยเรื่อง “พ่อค้าวัวต่าง ผู้บุกเบิกการค้าในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย” และ “การค้าทางเรือบริเวณลุ่มแม่น้ำปิงระหว่างภาคเหนือกับภาคกลางของประเทศไทย (พ.ศ.๑๘๓๙-๒๕๐๔)” ปลาย้อ ชนชนะนทีวิทยานิพนธ์เรื่อง “บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.๒๔๖๔-๒๕๒๓” และพูนพร พูลทจักร วิทยานิพนธ์ เรื่อง “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ.๒๔๖๔-๒๔๘๔” เป็นต้น

เลี้ยงดูตนเองเป็นเศรษฐกิจเพื่อการค้า อันเป็นผลมาจากการปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ การปรับปรุงเส้นทางคมนาคมภายใน และการริเริ่มสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือจากกรุงเทพมหานครมาถึงเชียงใหม่

- พ.ศ.๒๔๖๔ เป็นช่วงที่เศรษฐกิจของล้านนานั้นปรับเปลี่ยนจากเศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงตนเองมาเป็นเศรษฐกิจเพื่อการค้า

การใช้ พ.ศ.๒๔๖๔ เป็นตัวแบ่งยุคสมัยของพัฒนาการทางเศรษฐกิจของล้านนา เท่ากับว่าผู้แบ่งนั้นให้ความสำคัญกับการสร้างเส้นทางรถไฟสายเหนือที่เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๐ มีนาคม พ.ศ.๒๔๔๐ และเสร็จสิ้นลงในวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ.๒๔๖๔ ว่าเป็นปัจจัยสำคัญในการกำหนดรูปแบบเศรษฐกิจของล้านนา หากพิจารณานโยบายของรัฐบาลไทยแล้วจะเห็นได้ว่า รัฐบาลนั้นต้องการหารายได้ชดเชยกับรายจ่ายในการสร้างทางรถไฟและดำเนินการขนส่งโดยรถไฟ ดังนั้นจึงได้พยายามทุกวิถีทางที่จะทำให้เกิดมีสินค้าใหม่ๆ ในท้องถิ่นที่จะขาย หรือพยายามนำสินค้าท้องถิ่นออกมาขายให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ สินค้าที่คาดว่าจะขนส่งโดยทางรถไฟสู่ตลาด คือ ข้าวเปลือก สุกร วัวควาย และไม้สัก^๑

การจัดงานแสดงกสิกรรมที่จังหวัดลำปางใน พ.ศ.๒๔๕๙ รัฐบาลมีวัตถุประสงค์ที่จะกระตุ้นให้มีการปรับปรุงผลผลิตทางเกษตรกรรมและหัตถกรรมให้ดีขึ้น พบว่ามีสินค้าจากท้องถิ่นต่างๆดังนี้ ผลผลิตทางด้านเกษตร ได้แก่ ข้าว ฝ้าย นุ่น ปอ ป่าน ยาสูบ ข้าวโพด งา ถั่วต่างๆ น้ำตาลโตนดและน้ำตาลจากอ้อย หัตถกรรม ได้แก่ ผ้าทอ กระดาษ เครื่องจักสานต่าง เครื่องเงิน เครื่องปั้นดินเผา เครื่องเงินและเครื่องทอง นอกจากนี้มีสินค้าของป่า สินค้าปศุสัตว์ แร่ธาตุ และสินค้าจากต่างประเทศ^๒ สินค้าเหล่านี้เป็นผลผลิตดั้งเดิมของชาวบ้านอยู่แล้ว ระบบการค้าที่เกิดขึ้นในสมัยต่อมา คือ การอาศัยสภาพเศรษฐกิจหมู่บ้านที่เดิมมีลักษณะพึ่งตนเอง ให้เพิ่มการผลิตสินค้าหัตถกรรม และปลูกพืชการค้าเพื่อป้อนโรงงาน ตอบสนองต่อการขยายตัวของตลาดในระบบทุนนิยม

การพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐบาลในอดีตมักไม่ค่อยให้ความสำคัญกับปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตของชาวบ้าน แม้ว่าจะเห็นว่าผลผลิตทางการเกษตรมีความสำคัญอย่างยิ่ง แต่ก็ไม่ได้สนใจที่จะพัฒนาเทคโนโลยีการผลิตให้ทันสมัย ชาวบ้านถูกทิ้งไว้กับเทคโนโลยีการผลิตแบบเดิมซึ่งผลิตได้เพียงพอกับการบริโภคเท่านั้น ขาดแคลนปัจจัยการผลิตแบบสมัยใหม่ที่จะช่วยให้ผลผลิตมากขึ้นเพียงพอต่อความต้องการของตลาด จะเห็นได้ว่าระบบการชลประทานยังเป็น

^๑ พูนพร พูลทจักร, อ้างแล้ว, หน้า ๖๔.

^๒ กช. ร.๖ กส.๑๓/๑๒๕๖, มณฑลพายัพส่งรายงานมิสเตอร์ เอฟ ลุปซ่า เรื่องจะมีการแสดงกสิกรรมที่ลำปาง, พ.ศ.๒๔๕๙. อ้างใน พูนพร พูลทจักร, อ้างแล้ว, หน้า ๖๐พ

ภาระหน้าที่ของชุมชน ความรู้ในการเพาะปลูกยังเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านอยู่ เส้นการคมนาคมที่จำกัดและปัญหาอื่นๆถูกทิ้งไว้กับชาวบ้าน ชาวบ้านที่มีฐานะดีสามารถได้ประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจใหม่นี้ ในขณะที่ชาวบ้านที่ยากจนจะต้องเผชิญปัญหาหนักกว่าเดิมในระบบตัวใครตัวมัน หรือเมื่อใครยาวสาวได้สาวเอา ปัญหาการขาดแคลนข้าวที่เกิดขึ้นในลำนานั้นส่วนหนึ่งเกิดจากการพัฒนาเศรษฐกิจที่ไม่สมประกอบและไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตดั้งเดิมของชาวลำนา

หากเปรียบกับการค้าทางเรือซึ่งเป็นระบบการค้าดั้งเดิมของลำนากับการค้าทางรถไฟ เราจะเห็นได้ว่าการค้าทางเรือไม่ได้มีผลกระทบต่อคนส่วนใหญ่ เพราะสินค้าที่เรือบรรทุกไปนั้นเป็นสินค้าพิเศษ ได้แก่ ครั่ง เขาสัตว์ หนังสัตว์ และสินค้าของป่า ซึ่งกินระยะวางบรรทุกต่ำแต่ราคาแพงต่างจากรถไฟที่บรรทุกสินค้าบริโภค เช่น ข้าวเปลือก สุกกร น้ำมันหมู มะพร้าว หมากรุก พืชผักต่างๆ และสัตว์เลี้ยงเช่น วัวควาย ตลอดจนสินค้าของป่าเดิมที่เคยบรรทุกทุกทางเรือ นักประวัติศาสตร์เศรษฐกิจภาคเหนือสรุปว่า การสร้างเส้นทางรถไฟได้พลิกผันให้เศรษฐกิจเพื่อเลี้ยงดูตนเองของภาคเหนือเป็นเศรษฐกิจการค้าและการตลาด เพราะรถไฟสามารถขนส่งสินค้าจากท้องถิ่นต่างๆ ไปสู่ตลาด เพิ่มรายได้ให้กับผู้ผลิตและทำให้เกิดการหมุนเวียนของเงินตราในท้องตลาด การเพิ่มปริมาณและชนิดของสินค้านำจะมีส่วนดึงดูดให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนในกระบวนการผลิตเพื่อการค้า เพราะสามารถนำสินค้าที่ผลิตได้มาขายในตลาดมากกว่าเดิม ทำให้มีเงินซื้อสินค้าสำเร็จรูปมาใช้มากขึ้น^๑ แต่ดูจากสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านเราจะพบว่า รถไฟเช่นกันที่นำเอาความอุดมสมบูรณ์ออกจากหมู่บ้าน ผลผลิตอาหารที่ออกไปเพื่อนำเงินตราให้กับคนกลุ่มเล็กๆ ทำให้คนกลุ่มใหญ่ต้องเผชิญกับความขาดแคลนและราคาอาหารที่สูงขึ้น มีผลผลักดันให้แรงงานในท้องทุ่งต้องออกจากท้องถิ่นเพื่อหารายได้เสริม และปรับเปลี่ยนให้สังคมที่เอื้อเพื่อเจือจุนเป็นสังคมตัวใครตัวมันที่เน้นผลกำไรเป็นหลัก

หลังจากที่เริ่มสร้างเส้นทางรถไฟมาจนถึงปากน้ำโพ ได้มีพ่อค้าจากลำปางและลำพูนนำข้าว หนังสัตว์ และครั้งไปขายที่ปากน้ำโพแล้วซื้อสินค้าสำเร็จรูปที่ท้องถิ่นต้องการ เช่น น้ำมันก๊าด ไม้ขีดไฟ น้ำตาล เกลือ ผ้ายและปลาแห้งมาขายในท้องถิ่นของตนเอง เส้นทางรถไฟทำให้เศรษฐกิจภาคเหนือใกล้ชิดกับเมืองหลวงมากยิ่งขึ้น โดยมีพ่อค้าจีนเป็นตัวกลาง จะเห็นว่าจำนวนพ่อค้าจีนอพยพมาทำมาหากินในภาคเหนือมากขึ้น จากจำนวน ๓,๖๒๖ คนในปี ๒๔๖๒ เพิ่มเป็น ๖,๙๘๙ ในปี ๒๔๗๒^๒ พ่อค้าจีนเหล่านี้เข้าควบคุมการค้าในภาคเหนือแทนพ่อค้าพม่า

^๑ พูนพร พูลทจักร, อ้างแล้ว, หน้า ๙๔.

^๒ ปลายอ้อ ชนชนนท์, อ้างแล้ว, หน้า ๕๕.

ไทใหญ่และฮ่อ พ่อค้าจีนได้รับประโยชน์จากเส้นทางรถไฟสามารถรับซื้อพืชผลจากชาวบ้านในภาคเหนือส่งไปขายที่กรุงเทพฯ เป็นการกระตุ้นการผลิตในภาคเหนือและสร้างกำลังซื้อสินค้าสำเร็จรูปที่ส่งมาจากกรุงเทพฯ

เมื่อเส้นทางรถไฟแล้วเสร็จในพ.ศ.๒๔๖๔ ปริมาณสินค้าเข้าก็เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว ในพ.ศ.๒๔๖๕ มูลค่าสินค้าเข้าจากกรุงเทพฯ โดยทางรถไฟสายเหนือสูงถึง ๑,๐๐๐,๐๐๐ ปอนด์ ชนิดของสินค้าหลากหลายขึ้นกว่าเดิม เช่น สินค้าประเภทวัสดุก่อสร้าง ซีเมนต์ กระเบื้องมุงหลังคา สังกะสี และสีทาบ้าน สินค้าอาหาร เช่น ปลาและผลิตภัณฑ์จากปลา เกือบ น้ำตาล และน้ำอ้อย สินค้าประเภทผ้าและเสื้อผ้าสำเร็จรูป หมวก รองเท้า เครื่องแต่งกายต่างๆ สินค้าประเภทเครื่องมือเครื่องใช้โลหะ เครื่องจักรกล และยานพาหนะ ตลอดจนสินค้าเบ็ดเตล็ดต่างๆ สินค้าที่มีความนิยมมากคือ จักรยาน ในพ.ศ.๒๔๖๙ ในเชียงใหม่มีจักรยานประมาณ ๒,๐๐๐ คัน แต่ละปีประมาณว่ามีการนำเข้าจักรยาน ๑,๐๐๐ คัน ในปี ๒๔๗๓ มีจักรยานในล้านนา ๑๑,๐๐๐ คัน ส่วนรถยนต์นั้นเป็นสินค้าฟุ่มเฟือยที่สุดก็ว่าได้ มีการส่งรถยนต์เข้าแทบทุกสัปดาห์ ในพ.ศ.๒๔๖๘ เฉพาะในตัวเมืองเชียงใหม่มีรถยนต์วิ่งแล้ว ๙๐ คัน^๑

ผลจากการเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจแบบพึ่งตนเองมาเป็นเศรษฐกิจแบบเงินตราทำให้เกิดตลาดขึ้นทั้งในเมืองและในชนบท ตลาดในเมืองขยายตัว เจ้านายเป็นผู้ลงทุนตั้งตลาด เช่น ตลาดวโรรสและตลาดทิพย์เนตรที่เชียงใหม่ หมู่บ้านที่ไม่เคยมีตลาดเริ่มมีตลาดขนาดเล็กที่รับเอาสินค้าจากตลาดใหญ่ในเมืองมาขาย เช่น ตลาดอำเภอแมริม ตลาดบ้านกาด อำเภอสันป่าตอง และตลาดบ่อหิน อำเภอดอยสะเก็ด^๒ ชาวบ้านเมืองลงแต่เดิมไปซื้อขายที่ตลาดอำเภอดอยสะเก็ด โดยแต่เข้ามีผู้หนึ่งจะนำเอาผลผลิตของครัวเรือนใส่ตระกร้าหาบไปแล้วซื้อของใช้จำเป็นกลับมาที่ตลาดดอยสะเก็ดมีพ่อค้าพื้นเมือง พ่อค้าจีนและพ่อค้าไทใหญ่ขายสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ ชาวบ้านยังไม่เข้าไปถึงใน "เวียง" เพราะไกลเกินไป^๓ ตลาดตามอำเภอต่างๆเป็นฐานของพ่อค้าจีนที่จะมุ่งสู่ชุมชนหมู่บ้านเพื่อซื้อสินค้าพืชผลและนำสินค้าสำเร็จรูปเข้าไปขาย นอกจากตลาดของอำเภอแล้วยังมีตลาดที่ตั้งขึ้นตามเส้นทางการค้า เช่น ตลาดแม่ชะจาน อำเภอเวียงป่าเป้า เป็นชุมทางการค้าระหว่างเชียงรายและเชียงใหม่ จึงมีการติดตลาดและเริ่มมีร้านค้าขนาดเล็กของพ่อค้าพื้นเมืองและพ่อค้าจีน หากเป็นตลาดของชาวบ้านจะเป็นตลาดเข้าที่ชาวบ้านนำ

^๑ พูนพร พูลทงจักร, อ้างแล้ว, หน้า ๙๕-๙๖.

^๒ ปลายอ้อ ชนชนนท์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๐.

^๓ รัตนพร เศรษฐกุลและคณะ(๒๕๒๖-๒๕๒๗), อ้างแล้ว, หน้า ๓๖-๓๘.

สินค้าเกษตรมาขาย และซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคเช่น เสื้อผ้า น้ำมันหมู น้ำมันก๊าด เกลือและเครื่องใช้ต่างๆ^๑

การปรับเปลี่ยนนิสัยการบริโภคจากเดิมที่เน้นการพึ่งการผลิตของตนเองและการเก็บหาจากธรรมชาติมาเป็นการพึ่งสินค้าจากตลาดโดยเฉพาะสินค้าจากต่างประเทศ แม้จะไม่สร้างปัญหาสำหรับกลุ่มที่มั่งคั่ง แต่สร้างปัญหาให้กลุ่มที่ยากจนและขาดแคลน กลุ่มที่ได้ประโยชน์มากที่สุด คือ พ่อค้าชาวจีนที่ผูกขาดการค้าระหว่างกรุงเทพ-เชียงใหม่เอาไว้ ในขณะที่การค้าวัวต่างของพ่อค้าชาวนาก็ถูกเบียดออกไปจากวงจรการค้าเพราะไม่สามารถจะแข่งขันกับพ่อค้าจีนที่ค้าตลอดปีได้ เช่นเดียวกับพ่อค้าเรือไทย ข้อสรุปที่ว่า “...การเพิ่มปริมาณและชนิดของสินค้านำเข้าจากกรุงเทพฯโดยทางรถไฟนี้ จึงมีผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงจากการผลิตเพื่อเลี้ยงดูตัวเองไปสู่การผลิตเพื่อการค้าในบริเวณมณฑลพายัพหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ...”^๒ นำไปสู่ข้อกังขาอีกว่าการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ส่งผลต่อคุณภาพชีวิตของชาวล้านนามากน้อยเพียงใด การหมุนเวียนสินค้าและเงินตราที่เป็นไปอย่างรวดเร็วเนื่องจากความสะดวกในการคมนาคมทำให้การบริโภคสินค้าสำเร็จรูปต่างๆไม่จำกัดอยู่เฉพาะในเมืองแต่กระจายไปในชนบทด้วย ชาวนบ้านมีชีวิตอยู่อย่างสะดวกสบายยิ่งขึ้น แต่ต้องพึ่งพาปัจจัยภายนอกมากขึ้น ความแตกต่างทางชนชั้นมีมากขึ้น คตินิยมและธรรมเนียมปฏิบัติของภาคเหนือดั้งเดิมปรับเปลี่ยนไปให้สอดคล้องกับระบบทุนนิยม ความเปลี่ยนแปลงในวิถีการดำรงชีวิตเกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป เร็วในพื้นที่เมืองและช้าในพื้นที่ชนบทที่การคมนาคมไม่สะดวก จนกระทั่งการประกาศใช้แผนพัฒนา

รูปที่ ๒.๑๖ ตลาด

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ)

เศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๑ ในพ.ศ.๒๕๐๔ ทำให้นโยบายการพัฒนาของรัฐในด้านต่างๆเข้าถึงพื้นที่ห่างไกลมากขึ้นและเร็วขึ้น หนุนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำรงชีวิตของชาวชนบทมากขึ้นเรื่อยๆ

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งยิ่งใหญ่พ.ศ. ๒๕๔๒ ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงที่ชัดเจน แม้ว่า

^๑ วิทยา อาภรณ์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๙-๑๗๑.

^๒ พูนพร พูลทจักร, อ้างแล้ว , หน้า ๙๘.

ระบบทุนนิยมจะค่อยๆ คืบคลานมาพร้อมกับอำนาจรัฐและการลงทุนของต่างชาติ แต่โครงสร้างทางสังคมและชุมชนที่เข้มแข็ง สภาพทางภูมิศาสตร์ที่ยากแก่การเข้าถึงตลอดจนการขาดเส้นทางคมนาคม ทำให้ระบบเศรษฐกิจการเกษตรที่พึ่งพิงธรรมชาติยังดำรงอยู่ได้ การทำนาเป็นการผลิตหลักที่มั่นคงและครอบงำวิถีชีวิตตลอดจนโลกทัศน์ของชาวบ้านภาคเหนือ สังคมของภาคเหนือจึงเป็นสังคมชาวนาที่มีฐานชีวิตอยู่บนผืนนา ท้องน้ำ และป่าไม้ แม้จะขาดต้นทุนทางการเงินแต่ชาวบ้านมีทุนชีวิตและทุนวัฒนธรรมที่ทำให้ชาวบ้านดำรงชีวิตอยู่อย่างมีความสุขตามอัตภาพ มีกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนที่ทำให้ชาวบ้านพึงพอใจและมีความสุขโดยไม่มุ่งจะสร้างความร่ำรวยอย่างเดียว ความรับผิดชอบต่อชุมชนหมู่บ้านทำให้ชาวบ้านพอใจที่จะใช้เวลาไปกับกิจกรรมส่วนรวม ตั้งแต่พิธีกรรมทางศาสนา กิจกรรมของครัวเรือน อาทิ งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานศพและงานบวช หรือการช่วยเหลือเพื่อนบ้านเมื่อยามจำเป็นโดยไม่เสียเวลาและแรงงานเนื่องจากวัฒนธรรมชุมชนที่เข้มแข็งและยึดถือการเอื้อเฟื้อกันเป็นหลัก ความขัดแย้งทางเศรษฐกิจและสังคมถูกควบคุมโดยความสัมพันธ์อันเครือญาติและระบบการจัดการภายในชุมชนที่เข้มแข็งและยอมรับโดยชุมชน อย่างไรก็ตามกิจกรรมทางเศรษฐกิจอื่นๆ ที่ดำเนินอยู่นั้นสามารถที่จะพัฒนาให้เข้าสู่ระบบทุนนิยมสมบูรณ์ได้ภายใต้เงื่อนไขทางเศรษฐกิจและสังคมที่ปรับเปลี่ยนไป

บทที่ ๓

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือยุคเร่งรัดพัฒนาชนบท

พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๒๔

...พ.ศ. ๒๕๐๔ ผู้ใหญ่ลีตีกลองประชุม ชาวบ้านต่างมาชุมนุม
มาประชุมที่บ้านผู้ใหญ่ลี ต่อไปนี้ผู้ใหญ่ลีจะขอกล่าว
ถึงเรื่องราวที่ได้ประชุมมา ทางเขาสั่งมาว่า
ให้ชาวนาเลี้ยงเปิดและสุกร ฝ่ายตาสีหวัคลอน
ถามว่าสุกรนั้นคืออะไร ผู้ใหญ่ลีลุกขึ้นตอบทันที
สุกรนั้นใช้ คือ หมาหน้อยธรรมดา หมาหน้อย หมาหน้อยธรรมดา...

ผู้ได้ยินเพลงนี้อาจสงสัยว่าทำไมผู้ใหญ่ลีต้องตีกลองประชุมในปี ๒๕๐๔ ทำไมไม่ใช่ปี
อื่น หรือผู้แต่งต้องการเพียงความคล่องจองเท่านั้น หากมาคิดว่าเป็นนั้นเกิดอะไรขึ้นก็จะเห็นว่า
อาจจะไม่ใช่เนื่องบังเอิญของความคล่องจองก็ได้ ผู้แต่งอาจต้องการสื่ออะไรบางอย่างให้กับผู้ฟัง
เกี่ยวกับการพัฒนาชนบทของรัฐตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ เพลงนี้ได้บอกกับ
ผู้ฟังว่าเมื่อรัฐเข้าถึงหน่วยการปกครองระดับล่างสุดนั้นจะเกิดอะไรขึ้น รัฐเข้าไปกำกับดูแลให้เกิด
การเปลี่ยนแปลงหลายประการในชุมชนหมู่บ้านแล้วชาวบ้านเป็นอย่างไรร้าง ในช่วงของแผน
พัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๐๙ ถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่ง
ชาติฉบับที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๔ รัฐมุ่งจะยกมาตรฐานการครองชีพของชาวบ้านให้สูงขึ้น ด้วย
การพัฒนาเศรษฐกิจและทำให้การใช้ทรัพยากรต่างๆเกิดประโยชน์สูงสุด พยายามกระจายการ
ผลิตให้มีความกว้างขวางขึ้น เพื่อจะทำให้แรงงานในภาคเกษตรเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาคอุตสาหกรรม
และธุรกิจอื่นๆ^๑ แผนพัฒนาและนโยบายของรัฐตามแผนดังกล่าวทำให้ช่วงเวลานี้เป็นช่วงเปลี่ยน
ผ่านของระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านแบบเลี้ยงดูตนเองเป็นหลักไปสู่ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม
ที่จะชัดเจนและขยายตัวขึ้นเรื่อยๆในภาคเหนือตอนบน

หลังจากการปฏิรูปการปกครองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวใน
ปี ๒๔๔๒ แล้ว รัฐค่อยๆขยายอำนาจการปกครองเข้ามาสู่ชุมชนหมู่บ้านอย่างช้าๆ การสร้างเส้น
ทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่เมืองศูนย์กลางของภาคเหนือในพ.ศ. ๒๔๖๔ และการสร้างถนนสายหลัก
เชื่อมระหว่างจังหวัดต่างๆกับเมืองหลวง มีส่วนให้รัฐกับชุมชนหมู่บ้านมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกัน

^๑ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๐๔-
๒๕๐๖-๒๕๐๙, หน้า ๔.

มากขึ้นเรื่อย ๆ อย่างไรก็ตามชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือยังนับว่าอยู่ห่างไกลจากอำนาจศูนย์กลาง หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนก็ยังไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก อำนาจของรัฐเริ่มเข้มข้นขึ้นเมื่อมีการประกาศใช้แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑-๔ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๒๔) เป็นการกำหนดนโยบายเศรษฐกิจของประเทศโดยรวมจากเมืองหลวงที่จะมีผลกระทบไม่มากก็น้อยต่อชนบทที่เคยเป็นอิสระในภาคเหนือ

การปรับเปลี่ยนของระบบเศรษฐกิจในระดับประเทศส่งผลกระทบอย่างต่อเนื่องและค่อย ๆ รุนแรงขึ้นต่อเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน ชนบทเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วหรือช้าขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการทั้งปัจจัยภายนอกและภายใน หมู่บ้านซึ่งเดิมเคยมีความหมายคู่เคียงกับการเกษตรและสังคมชนบทเริ่มเปลี่ยนแปลงไป จะเห็นได้ว่าหมู่บ้านมีความเกี่ยวข้องกับการเกษตรและระบบพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจน้อยลง สังคมชนบทของหมู่บ้านมีลักษณะคล้ายสังคมเมืองมากขึ้น

จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ รัฐบาลได้ทุ่มงบประมาณถึง ๗,๐๐๕ ล้านบาทสำหรับการบูรณะและก่อสร้างทางหลวงแผ่นดิน ทางหลวงจังหวัด เพื่อเชื่อมโยงระหว่างชุมชนหมู่บ้านแหล่งผลิตกับตลาดในท้องที่จังหวัดต่างๆ^๑ มีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างพื้นฐานเนื่องจากความทันสมัยที่เข้าสู่หมู่บ้านอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตลอดไปถึงนโยบายการเมืองที่ต้องการยึดฐานมวลชน ทำให้ชุมชนหมู่บ้านเปลี่ยนจากสังคมที่มั่นคงเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อยู่ร่วมกันอย่างถ้อยทีถ้อยอาศัย ทุกคนสามารถพึ่งตนเองบนพื้นฐานของเกษตรกรรมมาเป็นชุมชนการผลิตเพื่อการค้า เน้นระบบเงินตรา มีการเช่าและขายที่ดินและมีการอพยพเข้าออกของผู้คนมากขึ้น

แผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ ๑-๔ เป็นต้นมามีแนวโน้มที่จะพัฒนาให้ประชาชนมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดี แผนพัฒนาฉบับที่ ๑ นั้นระบุวัตถุประสงค์สำคัญ คือ

...การยกมาตรฐานการครองชีพของประชาชนให้มีระดับสูงขึ้นกว่าเดิม ด้วยการระดมและใช้ทรัพยากรเศรษฐกิจของประเทศให้เป็นประโยชน์มากที่สุดเพื่อขยายการผลิตและเพิ่มพูนรายได้ประชาชาติให้รวดเร็วยิ่งขึ้นหรือจะกล่าวอีกนัยหนึ่งเป็นการเพิ่มปริมาณสิ่งของและให้บริการแก่ประชาชนแต่ละคนให้สูงมากขึ้น อันเป็นทางช่วยให้ประชาชนสามารถดำรงชีพอยู่ได้ด้วยความสุขทั้งในด้านวัตถุและด้านจิตใจ...^๒

^๑ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี, อ้างแล้ว, หน้า ๒๘.

^๒ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ สำนักงานรัฐมนตรี, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑.

อย่างไรก็ตามประโยชน์สุขของชาวบ้านไม่ได้เป็นวัตถุประสงค์เดียวของรัฐในการพัฒนาเศรษฐกิจ ปัญหาที่รัฐมองเห็นในช่วงตั้งแต่อ่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ คือ การขาดดุลการค้ากับต่างประเทศเกือบทุกปี แม้ในเวลานั้นจะไม่ก่อปัญหาร้ายแรงเนื่องจากมีเงินช่วยเหลือ เงินกู้ และเงินลงทุนจากต่างประเทศมาแบ่งเบาภาระการใช้จ่ายเงินตราต่างประเทศ แต่รัฐก็ต้องการที่จะกระตุ้นการผลิตเพื่อส่งออกเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว รัฐได้เริ่มแทรกแซงกิจการภายในของชุมชนหมู่บ้านโดยใช้โครงการพัฒนาที่มุ่งแก้ไขปัญหาด้านเศรษฐกิจที่นำไปสู่ปัญหาสังคมและการเมืองเริ่มตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๔) และเข้มข้นยิ่งขึ้นในช่วงปลายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๔ (พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๔) การแทรกแซงของลัทธิคอมมิวนิสต์และสภาวะสงครามเย็นผลักดันให้รัฐเข้ามาสู่ชุมชนหมู่บ้านในชนบทมากขึ้นเพื่อจะสร้างแนวร่วมกับมวลชนต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยที่กำลังปฏิบัติการในเขตชนบทที่ยากจนในทุกภาคของประเทศ ในบทนี้จะได้ศึกษาถึงเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนหมู่บ้านในช่วงของการพัฒนาโดยรัฐภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทั้ง ๔ ฉบับที่กินเวลาถึง ๒๐ ปี (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๒๔) ในช่วงเวลานี้ระบบทุนนิยมถูกกำหนดและสนับสนุนโดยรัฐ นโยบายการพัฒนานั้นมีผลกระทบต่อชุมชนหมู่บ้านทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมมากน้อยเพียงใด ชุมชนหมู่บ้านได้ปรับเปลี่ยนตนเองอย่างไรบ้างเพื่อสนองตอบต่อนโยบายของรัฐบาลและสภาพเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านนั้นเป็นอย่างไร

๓.๑ ระบบเกษตรกรรมแบบดั้งเดิมในชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ

การเกษตรเป็นอาชีพหลักของประชาชนและสร้างรายได้ให้กับรัฐมาโดยตลอด ในทศวรรษ ๒๕๐๐ สินค้าส่งออกของไทยที่สำคัญ คือ ข้าว ยางพารา ดินบุก และไม้สัก มีพืชผลการเกษตรอื่นๆบ้างแต่ยังไม่มากนัก สำหรับภาคเหนือตอนบนนอกจากข้าวซึ่งเป็นพืชอาหารหลักแล้วรัฐยังส่งเสริมการผลิตข้าวเพื่อขายพร้อมกับพืชการค้าอื่น เช่น กระเทียม หอมแดง หอมหัวใหญ่ และยาสูบ ส่วนพืชการค้าที่แพร่หลายมากในระดับหมู่บ้านมาตั้งแต่อดีต คือ เมียงไม้ได้เป็นที่สนใจของรัฐมานานแต่เป็นพืชที่ทำรายได้ให้แก่คนเป็นจำนวนมากในภาคเหนือ ในช่วงแรกของแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ นั้นประชาชนส่วนใหญ่กระจายกันอยู่ในชนบท ที่ดินหรือพื้นที่การเพาะปลูกยังไม่หนาแน่น ทำให้สามารถขยายพื้นที่เพื่อเพิ่มผลผลิตได้ รัฐบาลไทยมีนโยบายส่งเสริมการเกษตรมาตั้งแต่ก่อนแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ รัฐพยายามเร่งการผลิตด้วยการให้การสนับสนุนด้านปัจจัยการผลิตต่างๆ รวมทั้งเทคโนโลยีใหม่ๆ

ชาวบ้านสืบทอดความเป็นชาวนามาจากบรรพบุรุษ ทำการผลิตเพื่อยังชีพด้วยการปลูกข้าวเป็นพืชหลัก^๑ หารายได้เสริมจากการปลูกพืชฤดูแล้งหรือปลูกพืชบนที่ดอน ตลอดจนแสวงหาประโยชน์จากป่าไม้ที่อยู่ล้อมรอบชุมชนของตนเอง วิถีชีวิตของชาวบ้านนั้นแตกต่างกันในแต่ละพื้นที่ขึ้นอยู่กับที่ตั้งทางภูมิศาสตร์ ลักษณะการตั้งถิ่นฐาน และวิถีการดำรงชีวิตที่สืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ ในชนบทที่มีที่ดินและน้ำเพียงพอชาวบ้านยังทำการเพาะปลูกเป็นส่วนใหญ่ พื้นที่ทำการเพาะปลูกนั้นแบ่งได้เป็น เขตเกษตรกรรมชลประทานบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ ได้แก่ ที่ราบลุ่มเชียงราย-พะเยา เชียงใหม่-ลำพูน ลำปาง แพร่และน่าน และ เขตเกษตรกรรมน้ำฝน ซึ่งบริเวณที่ดอนของที่ราบลุ่มแม่น้ำ พืชหลักจะปลูกในเขตเกษตรกรรมชลประทานส่วนพืชเสริมหรือพืชการค้ำนั้นจะปลูกในเขตเกษตรกรรมน้ำฝน ทั้งนี้ผลผลิตในเขตเกษตรน้ำฝนจะต่ำกว่าเขตเกษตรที่ลุ่มโดยเฉลี่ยประมาณร้อยละ ๓๕ ชาวบ้านปลูกข้าวพันธุ์พื้นเมืองในบริเวณที่ราบลุ่มที่มีระบบการชลประทานท้องถิ่นที่มีประสิทธิภาพ ส่วนในเขตเกษตรน้ำฝนซึ่งเป็นที่ดอน ปริมาณน้ำมีน้อยชาวบ้านจะปลูกพืชไร่เป็น ๒ ระบบ คือ ระบบพืชเดี่ยว-พืชตาม ได้แก่ ข้าวไร่-ข้าวโพด ข้าวโพด-ข้าวโพด ข้าวโพด-ถั่วเขียว ข้าวโพด-ถั่วลิสง ถั่วเหลือง หรือยาสูบ ระบบพืชเหลื่อมฤดู-พืชแซม ได้แก่ ข้าวโพด-ถั่วเหลือง ข้าวโพด-ถั่วเขียว หรือข้าวโพด-งา เป็นต้น^๒

ภาคเหนือตอนบนมีการเพาะปลูกกระจายไปสู่พืชหลายชนิดขึ้นอยู่กับพื้นที่เพาะปลูกและระยะเวลาในการเพาะปลูก มีทั้งพืชที่ปลูกอยู่ดั้งเดิมและพืชที่ทางราชการแนะนำใหม่ เช่น ข้าว ถั่วเหลือง ถั่วลิสง ยาสูบเวอร์จิเนีย หอมแดง หอมหัวใหญ่ กระเทียม ขิง ลิ้นจี่ และลำไย ที่สามารถปลูกในบริเวณที่มีน้ำอุดมสมบูรณ์ได้หรือปลูกบนที่ดอนโดยอาศัยน้ำฝนในช่วงเวลาสั้นๆ บนพื้นที่สูงมีสวนเมี่ยงเป็นแหล่งรายได้สำคัญมาแต่ดั้งเดิม ภายหลังมีการส่งเสริมการปลูกไม้ผล พืชผัก และดอกไม้เมืองหนาว เช่น ท้อ บ๊วย พลับ พลัม สาลี่ สตรอเบอรี่ ผักสลัด บรอกโคลี ดอกคาร์เนชั่น ฯลฯ โดยการแนะนำและส่งเสริมของโครงการหลวงเพื่อแก้ปัญหาพืชเสพติด ซึ่งพืชเมืองหนาวเหล่านี้แม้พื้นที่การผลิตจะน้อยกว่าพื้นที่นาแต่ผลตอบแทนต่อหน่วยการผลิตสูงกว่าการทำนามาก มีความต้องการทั้งในประเทศและต่างประเทศสูง เช่น ตลาดญี่ปุ่นและยุโรป

ในเขตที่มีระบบการชลประทานที่มีประสิทธิภาพจะทำให้สามารถปลูกพืชได้เกือบตลอดปี โดยเฉพาะอย่างยิ่งข้าวนาปรังและพืชไร่ในฤดูแล้งซึ่งมักจะเป็นพืชเงินสด ปลูกเพื่อขายต่างจากพืชในฤดูฝน ในช่วงสองทศวรรษ(พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๒๔) ชาวบ้านยังปลูกข้าวเป็นหลัก ในฤดูการ

^๑สัมภาษณ์นายมานิตย์ จันต๊ะยอด, บ้านหนองบัว หมู่ที่ ๕ ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน.

^๒ กนก ฤกษ์เกษม และเบญจวรรณ ฤกษ์เกษม, "เทคโนโลยีการผลิตพืชเพื่อพัฒนาการเกษตร", ใน ลือชัย จุลาลัยและมิ่งสรรพ ขาวสะอาด(บรรณาธิการ), **เศรษฐกิจภาคเหนือประเทศไทย ปัจจุบันและอนาคต** (กรุงเทพฯ : ศรีสมบัติการพิมพ์, ๒๕๒๔), หน้า ๑๓๔.

เพาะปลูกประจำปีชาวบ้านจะปลูกข้าวนาปีซึ่งเป็นการปลูกเพื่อบริโภคก่อนและในฤดูนี้ชาวบ้านในภาคเหนือจะปลูกข้าวเหนียวเป็นหลักเพราะข้าวเหนียวนั้นเป็นอาหารประจำ^๑ มีชาวบ้านน้อยมากที่ปลูกพืชอื่นๆในช่วงฤดูฝนซึ่งเป็นฤดูกาลเพาะปลูกที่สำคัญที่สุดของปี ระบบการผลิตเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านยังเน้นความสำคัญของการผลิตเพื่อบริโภคก่อนการผลิตเพื่อขายเป็นการผลิตที่มุ่งประกันการยังชีพของครอบครัวและชุมชน ดังตารางที่ที่เปรียบเทียบการปลูกข้าวเจ้าและข้าวเหนียวข้างล่างนี้

ตารางที่ ๓.๑ พื้นที่เพาะปลูกข้าวในจังหวัดพะเยา พ.ศ.๒๕๒๐-๒๕๒๓

ปี	เนื้อที่ปลูกข้าวเจ้า	เนื้อที่ปลูกข้าวเหนียว
เฉลี่ย	๑๖๕,๖๐๐.๐๐	๓๔๗,๙๔๘.๒๕
๒๕๒๐	๑๐๙,๐๙๙	๓๖๗,๑๓๒
๒๕๒๑	๑๕๘,๖๘๖	๓๑๘,๗๖๔
๒๕๒๒	๑๘๔,๓๙๙	๓๕๑,๘๒๗
๒๕๒๓	๒๐๙,๔๐๖	๓๕๔,๐๗๐

ที่มา กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

ภาคเหนือของประเทศไทยเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติภายใต้การจัดการของภูมิปัญญาท้องถิ่น แม้จะมีความจำกัดในพื้นที่การเพาะปลูกที่อยู่ในแอ่งระหว่างภูเขาไม่มีที่ราบขนาดใหญ่เหมือนภาคกลาง แต่พัฒนาการทางวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาวบ้านทำให้มีพันธุ์พืชนาชนิดที่ชาวบ้านพัฒนาขึ้นมาเพื่อบริโภคในครัวเรือน เฉพาะพันธุ์ข้าวนั้นมีมากกว่าร้อยพันธุ์ พืชท้องถิ่นภาคเหนือคือ ถั่วเขียว ถั่วเหลือง และยาสูบ ที่ปลูกเพื่อกินและขาย ด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ผสมผสานกับทรัพยากรทางวัฒนธรรมทำให้เมื่อระบบทุนนิยมและการค้าเข้ามาสู่ภาคเหนือการพัฒนาการผลิตทางการเกษตรพื้นบ้านให้เป็นการค้าเกิดขึ้นได้ไม่ยากนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกข้าวเพื่อการค้า ชาวบ้านในภาคเหนือผูกพันกับการปลูกข้าวมาโดยตลอด การมีที่นาเป็นสิ่งสำคัญมากที่สุดสำหรับชาวบ้าน ทำให้พึ่งตนเองได้ ถือว่าที่นาเป็นทรัพย์สินที่มีค่าสูงสุด แสดงฐานะของเจ้าของ ผู้ที่ไม่มีนาแม้จะมีสวนหรือไร่ก็ถือว่าฐานะยังไม่มั่นคงเพียงพอ ชาวบ้านจึงต้องพยายามที่จะเป็นเจ้าของที่นาและพยายามเพิ่มจำนวนนาของ

^๑ ยรรยง ลิทธิชัย, การวิจัยภาวะเศรษฐกิจและสังคมของสมาชิกสหกรณ์นิคมสันทรายจำกัด จังหวัดเชียงใหม่ ปี ๒๕๒๒-๒๕๒๓ (เชียงใหม่ : สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้, ๒๕๒๒), หน้า ๑๐.

ตนเอง ในสองทศวรรษแห่งการพัฒนาเป็นช่วงเวลาที่ชาวบ้านพยายามบุกเบิกที่ดินเพื่อการเกษตร หรือสะสมทุนเพื่อซื้อที่ดินโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่นา ทำให้ความต้องการที่ดินเพิ่มสูงขึ้น ส่งผลให้ ราคาที่ดินสูงขึ้นเช่นกัน ในขณะที่ที่ดินเพื่อการเพาะปลูกในภาคเหนือนั้นถูกจำกัดโดยสภาพทาง ภูมิศาสตร์และนโยบายการรักษาป่าของรัฐ

ในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ ๑-๔ ภายใต้นโยบาย การส่งเสริมการส่งออกสินค้าพืชผลเป็นสินค้าออกเพื่อจะนำรายได้มาสู่ประเทศ ทำให้จังหวัดต่างๆใน ภาคเหนือของประเทศไทยซึ่งมีศักยภาพในการผลิตข้าว มีการขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวอย่าง ต่อเนื่อง ในช่วงสิบปีระหว่างปี ๒๕๑๒-๒๕๒๑ ในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และแม่ฮ่องสอนมีพื้นที่ การผลิตข้าวเพิ่มขึ้น ทั้งนี้สอดคล้องกับนโยบายการส่งเสริมการผลิตและการพัฒนาระบบน้ำหรือ โครงการชลประทานในพื้นที่ภาคเหนือที่ทำให้พื้นที่หลายแห่งที่เคยมีปัญหาในการผลิต เช่น ขาด แคลนน้ำ น้ำท่วม และดินเปรี้ยวทำให้สามารถปลูกข้าวได้มากขึ้น การขยายพื้นที่ปลูกข้าวนี้ น่าจะ สะท้อนถึงตลาดที่เพิ่มขึ้นทั้งในระดับชุมชนท้องถิ่นและระดับชาติ ดูตารางข้างล่าง

ตารางที่ ๓.๒ พื้นที่เพาะปลูกข้าวในจังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน และแม่ฮ่องสอน

พ.ศ. ๒๕๑๒-๒๕๒๑

ปี	เชียงใหม่	ลำพูน	แม่ฮ่องสอน
เฉลี่ย	๖๗๒,๗๐๕.๘๐	๒๐๕,๐๙๙.๖๐	๖๗,๑๗๐.๘๐
๒๕๑๒	๖๑๔,๒๓๓	๒๐๕,๘๕๕	๔๓,๐๑๕
๒๕๑๓	๖๒๖,๙๑๓	๑๙๒,๖๒๒	๕๙,๓๔๗
๒๕๑๔	๖๑๕,๕๙๖	๒๐๐,๙๕๒	๕๓,๐๙๑
๒๕๑๕	๖๔๗,๘๓๗	๑๖๑,๐๘๐	๕๘,๒๕๒
๒๕๑๖	๖๘๐,๖๔๕	๒๑๐,๓๑๐	๕๘,๒๕๒
๒๕๑๗	๗๐๔,๖๑๐	๒๑๗,๗๖๑	๗๐,๖๓๗
๒๕๑๘	๖๙๘,๖๖๕	๒๑๗,๗๖๑	๗๑,๗๔๖
๒๕๑๙	๗๒๑,๑๓๐	๒๑๐,๗๔๔	๘๕,๖๓๐
๒๕๒๐	๖๙๗,๐๑๓	๒๑๖,๐๖๑	๘๕,๗๑๑
๒๕๒๑	๗๒๐,๔๑๖	๒๑๗,๘๕๐	๘๖,๐๒๗

ที่มา กรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์

จากเอกสารของชาวต่างประเทศพบว่าพื้นที่ภาคเหนือบางแห่งได้ปลูกข้าวนาปรังหรือปลูกข้าวสองฤดูมานานแล้ว โดยมักจะเป็นการปลูกเพื่อประกันความพอเพียงในการบริโภค ข้าวนาปรังมักเป็นข้าวพันธุ์พื้นเมืองก่อนที่รัฐจะนำเอาข้าวไวแสงมาเผยแพร่ ข้าวนาปรังพันธุ์พื้นเมืองเหมาะสำหรับการปลูกในฤดูแล้งในพื้นที่ที่ไม่สามารถปลูกข้าวนาปีได้ ด้วยเทคโนโลยีการผลิตใหม่ พันธุ์ข้าวใหม่และระบบการชลประทานทำให้การปลูกข้าวสองครั้งแพร่หลายทั่วภาคเหนือ ทำให้มีการใช้พื้นที่การเพาะปลูกเพิ่มขึ้น

พืชอื่นๆนอกจากข้าวนั้นชาวบ้านปลูกเพื่อบริโภคเช่นกัน มีเหลือจึงนำไปขายในตลาดทั้งในหมู่บ้านและในเมือง พื้นที่ใกล้เมืองจะมีพ่อค้าแม่ค้ามาซื้อพืชผักที่ชาวบ้านปลูกเหลือกิน เช่น หอม กระเทียม ถั่วเหลือง และยาสูบ^๑ การปลูกพืชเหล่านี้จึงปลูกหลังหนานาในฤดูแล้ง เดิมเป็นพันธุ์พื้นเมืองเช่น ยาสูบที่เรียกว่ายามอนปลูกเพื่อบริโภคภายหลังจึงมีการนำเอาพันธุ์เวอร์จิเนียมาปลูกแล้วส่งโรงบ่ม^๒ โดยการสนับสนุนของทางราชการได้มีการก่อตั้งโรงบ่มใบยาเพื่อแก้ไขปัญหาการซื้อใบยาจากต่างประเทศและส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกมากขึ้น^๓ ถั่วเหลืองก็เป็นพืชดั้งเดิมของภาคเหนือ ชาวบ้านใช้หมักทำถั่วเน่าเพื่อปรุงรสอาหาร เป็นที่นิยมกันมากในหมู่ชาวไทยใหญ่ที่แพร่เข้ามาในล้านนา ต่อมาการขยายตัวของอุตสาหกรรมอาหารสัตว์และอุตสาหกรรมน้ำมันพืช กระตุ้นการขยายตัวของการปลูกถั่วเหลืองพันธุ์อื่นๆที่ตลาดต้องการ ทำให้ถั่วเหลืองกลายเป็นพืชการค้าที่สำคัญ ชาวบ้านนิยมปลูกเพราะใช้น้ำน้อยและตลาดต้องการมาก

สภาพการผลิตเพื่อยังชีพและการพึ่งพิงธรรมชาตินั้นยังคงอยู่ในภาคเหนือในช่วงต้นของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ (พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๐๙) พื้นที่หลายแห่งในเขตชนบท เช่น ที่อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย และอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ยังมีการตั้งถิ่นฐานโดยการบุกเบิกที่ดินเพื่อทำไร่ทำนาและเลี้ยงสัตว์ โดยช่วงแรกเป็นการทำการเกษตรเพื่อยังชีพ ผู้ขายหารายได้ด้วยการล่าสัตว์ หาของป่าและตัดไม้ขาย ส่วนผู้หญิงนั้นทำการเพาะปลูกและทอผ้า ชาวบ้านแทบจะไม่ต้องซื้ออาหารกินเพราะแต่ละคนผลิตเองและบริโภคเองหรือหาได้จากธรรมชาติ เงินยังไม่มีค่ามากนัก^๔ ตลาดไม่มีความสำคัญสำหรับชาวบ้านเพราะไม่มีสินค้าขายมากนัก ที่นานช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ ก็ยังไม่มีตลาดสดในหมู่บ้าน^๕

^๑ สัมภาษณ์นางคำไฮ ไตรวุฒิวัฒนา, อ่างแล้ว.

^๒ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อ่างแล้ว.

^๓ ยรรยง สิทธิชัย, อ่างแล้ว, หน้า ๒๔.

^๔ ปริญญารัตน์ เลี้ยงเจริญและอุกฤษฏ์ อุปราสิทธิ์, "ผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจไทยต่อชุมชนชนบท บ้านไทงาม อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย", ใน มิ่งสรรพ ขาวสะอาดและคณะ, อ่างแล้ว, หน้า ๖๖.

^๕ สัมภาษณ์นางจันทร์สม พรหมปัญญา, บ้านเลขที่ ๖๘ หมู่ที่ ๕ บ้านหนองบัว ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน.

ในทศวรรษ ๒๕๑๐ ชาวบ้านส่วนใหญ่จำกัดตัวเองอยู่ในชุมชนหมู่บ้าน ไม่สนใจเหตุการณ์ภายนอกที่ไม่เกี่ยวข้องกับตัวเอง มีเพียงกำนันผู้ใหญ่บ้านเป็นตัวกลางระหว่างทางราชการกับรัฐ การที่ชาวบ้านไม่สนใจติดต่อสัมพันธ์กับโลกภายนอกก็เพราะหน่วยพื้นฐานในการผลิตของชาวบ้านคือ ครัวเรือนและญาติพี่น้อง การผลิตพอเพียงในการยังชีพทำให้ไม่จำเป็นต้องติดต่อกับเมือง มีพ่อค้านำสินค้าจำเป็นมาขายเป็นครั้งคราวก็พอแล้ว ไม่จำเป็นต้องไปถึงตลาดในเมือง บางอำเภอก็ไม่มีตลาด เช่น ที่อำเภอสะเมิงจนกระทั่งปี ๒๕๑๒ ก็ยังไม่มีตลาดขายสินค้าอาหารสดประจำวัน มีเพียงร้านค้าเล็กๆไม่กี่ร้าน ชาวสะเมิงร้อยละ ๙๐ ไม่เคยมาเมืองเชียงใหม่และไม่เห็นความจำเป็นจะต้องมีตลาดในอำเภอ เพราะชาวบ้านเองก็ยังผลิตไม่พอขาย ส่วนพวกที่ผลิตเหลือกินก็ใช้แลกเปลี่ยนกันเองหรือขายให้พ่อค้าที่เข้าไปซื้อถึงหมู่บ้าน สาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านไม่สนใจจะติดต่อกับเมือง คือการคมนาคมไม่สะดวกและค่ารถแพง ชาวบ้านจากอำเภอสันกำแพงและแม่แตงมาเชียงใหม่มากกว่าชาวบ้านจากสะเมิง เพราะค่ารถสันกำแพง-เชียงใหม่ที่นั่นเพียงสองบาท แม่แตง-เชียงใหม่แปดบาท ในขณะที่สะเมิง-เชียงใหม่ที่นั่นค่ารถแพงถึงยี่สิบบาท^๑

ในช่วงที่เมืองยังไม่ขยายตัว ไม่มีตลาดสำหรับพืชการค้า หากมีก็เป็นตลาดขนาดเล็กขายสินค้าที่ชาวบ้านผลิตเอง เช่น ผัก ผลไม้ ข้าว ไร่ เป็นตลาดเพื่อการแลกเปลี่ยนสินค้าในชุมชน^๒ ไม่มีแหล่งว่าจ้างแรงงาน ชุมชนหมู่บ้านคือ โลกของชาวบ้าน ชาวบ้านจะมีชีวิตอยู่ในหมู่บ้านของตนเองเป็นส่วนใหญ่และเน้นการผลิตเพื่อยังชีพ ลักษณะเศรษฐกิจแบบเลี้ยงดูตนเองเช่นนี้เป็นลักษณะทั่วไปของภาคเหนือ ชาวบ้านมีฐานเศรษฐกิจอยู่ที่หมู่บ้าน ทุ่งนา และป่า บริโภคผลผลิตของตนเอง ใช้แรงงานคนในครัวเรือนและในชุมชน ใช้แรงงานสัตว์ในการเพาะปลูกและขนส่ง เก็บหาผลผลิตเสริมจากป่า กิจกรรมหลักของชาวบ้าน คือ การเพาะปลูก จับปลา ล่าสัตว์ ทำเครื่องจักสาน เครื่องมือเครื่องใช้จากวัสดุธรรมชาติ เก็บหาสิ่งของจากป่าเช่น ใบตอง ใบคา เห็ด หน่อไม้ ผัก สมุนไพร และของป่าอื่นๆ^๓ รายได้จากป่าช่วยให้ชาวบ้านที่ไร้ที่ดินหรือมีที่ดินน้อยสามารถดำรงชีพอยู่ได้โดยไม่ต้องอาศัยเงินสดมากนัก

นอกจากเศรษฐกิจข้าวแล้วภาคเหนือยังมีระบบเศรษฐกิจที่น่าสนใจในพื้นที่สูงได้แก่เศรษฐกิจเมี่ยง เป็นเอกลักษณ์เฉพาะของภาคเหนือ มีชุมชนหมู่บ้านหลายแห่งตั้งอยู่บนพื้นที่สูงและดำรงชีพด้วยการเก็บใบเมี่ยงขายมาตั้งแต่อดีตเรื่อยมาจนปัจจุบันแม้จำนวนจะลดน้อยลง^๔

^๑ คล้าก ดี แนน, "วัฒนธรรมทางการเมืองของจังหวัดเชียงใหม่", *สังคมและวัฒนธรรมของล้านนาไทย* (เชียงใหม่ : สยามการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๖.

^๒ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อ่างแล้ว.

^๓ สัมภาษณ์นางคำไฮ ไตรวุฒิวัฒนา, อ่างแล้ว.

^๔ ได้กล่าวถึงการเก็บเมี่ยงและค้าเมี่ยงในอดีตไปแล้วในบทที่ ๒

แต่ในช่วง ๒๐ ปีนี้การค้าเมืองมีความสำคัญต่อเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านมาโดยตลอด เอ็ดเวิร์ด แวน รอย พบว่าในปี ๒๕๐๗ ภาคเหนือมีหมู่บ้านทำเหมืองอยู่ประมาณ ๑๕๐ แห่ง มีชาวสวนเหมืองอยู่ประมาณ ๗๕,๐๐๐ คนเท่ากับร้อยละ ๓.๖ ของเกษตรกรในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย ลำปาง แม่ฮ่องสอน แพร่และน่าน ชุมชนเหมืองเป็นชุมชนบนที่สูงที่มีความมั่นคงทางเศรษฐกิจ สามารถเลี้ยงดูตนเองได้จากพืชการค้านี้และมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับชุมชนบนที่ราบเพราะชุมชนเหมืองต้องการข้าวและอาหารจากพื้นราบ ต้องอาศัยการขนส่งและความสัมพันธ์ทางด้านการตลาดอย่างกว้างขวาง เป็นผลผลิตที่ผลิตและบริโภคในท้องถิ่น ก่อให้เกิดการหมุนเวียนของรายได้ ที่เป็นอิสระจากเมืองและรัฐ เป็นการใช้จ่ายประโยชน์จากพื้นที่ที่ยังไม่มีการบุกเบิก ลดปัญหาการขาดแคลนที่ดินบนพื้นที่ราบและปัญหาประชากร พัฒนาความชำนาญในการจัดการเงินและการประกอบ การทางเศรษฐกิจ^๑

รูปที่ ๓.๑ บ้านแม่หลอด ตำบลสบเปิง

อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

ประชากร ๓๘ ครัวเรือน ประมาณ ๑๓๐ คน เดิมบ้านแม่หลอดเป็นชุมชนที่ยากแก่การเข้าถึงในช่วงทศวรรษที่ ๒๕๑๐ นั้นไม่มีถนนสำหรับรถยนต์ ไม่มีไฟฟ้าและโทรศัพท์ เมื่อโครงการหลวงเข้าไปพัฒนาพื้นที่นี้ในปี ๒๕๑๕ ได้มีการทดลองปลูกกาแฟ ระบบการผลิตของชาวบ้านมีการเปลี่ยนแปลงน้อยมากเพราะขาดโครงสร้างพื้นฐานที่จำเป็นในการที่จะติดต่อกับแหล่งตลาดหรือแหล่งเรียนรู้เทคโนโลยีใหม่ รัฐเพิ่งสร้างถนนเข้าถึงในหมู่บ้านในปี ๒๕๒๕ และอีกประมาณสิบกว่าปีไฟฟ้าจึงเข้าไปบริการชาวบ้านในปี ๒๕๓๘^๒

หมู่บ้านขนาดเล็กนี้มีสวนเหมืองอยู่เจ็ดสวน ชาวบ้านมีทั้งอยู่มาแต่ดั้งเดิมและอพยพมาอยู่ใหม่ ข้อที่น่าสังเกตคือ ชาวบ้านมีอาชีพทำเหมืองมาตั้งแต่รุ่นพ่อแม่ มีการแต่งงานแล้วย้ายมาอยู่กับครอบครัวของภรรยา พื้นที่ของหมู่บ้านเป็นพื้นที่สูงที่ไม่มีเอกสารสิทธิ์ แต่ชาวบ้านก็ซื้อสวน

การทำเหมืองให้ได้ผลดีต้องทำในพื้นที่สูงตั้ง

แต่ ๖๐๐ เมตรเหนือระดับน้ำทะเล ที่อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่มีหมู่บ้านสวนเหมืองหลายแห่ง เช่น บ้านหนองบัว บ้านปางไคร้ บ้านเมืองกาย บ้านเหล่า และบ้านแม่หลอดเป็นต้น หมู่บ้านทำเหมืองที่ตั้งขึ้นใหม่มีอายุมากกว่า ๕๐ ปี เช่น บ้านแม่หลอด ตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่ อยู่ห่างจาก

ทางแยกแม่มาลัยไปทางอำเภอปาย จังหวัด

แม่ฮ่องสอนประมาณ ๑๕ กิโลเมตร ปัจจุบันมี

^๑เอ็ดเวิร์ด แวน รอย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๘-๒๔.

^๒ สัมภาษณ์นายนิคม รูปเทียน, บ้านเลขที่ ๑๘/๓ บ้านแม่หลอด ตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.

เมียงในชุมชนโดยไม่มีหลักฐานหรือใบสำคัญการถือครองที่ดิน มีเฉพาะใบ บพบ.๕ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ใบเสียภาษีดอกหญ้า^๑

การเก็บเมียงมีกำหนดเวลาแน่นอน แต่ละช่วงเวลาจะให้ผลผลิตต่างกัน ชาวบ้านต้องเลือกเก็บใบเมียงที่มีความแก่อ่อนเหมาะสม ไม่แก่หรือไม่อ่อนเกินไปจึงจะได้เมียงคุณภาพดี ชาวบ้านเก็บเมียงโดยใช้มือเปล่า และใช้เล็บซึ่งเป็นใบมีดติดกับอุปกรณ์ที่ทำจากสังกะสี เอาติดไว้ที่นิ้วมือเพื่อทำให้การเก็บใบเมียงง่ายขึ้น ในการเก็บชาวบ้านสามารถเก็บตลอดวันตามความพอใจของผู้เก็บเพราะยังเก็บได้มากก็ได้เงินมากตามน้ำหนักของใบเมียงที่เก็บได้ โดยค่าจ้างเก็บหนึ่งร้อยกำได้รับเงิน ๒๐-๒๕ บาท นอกจากเก็บแล้วยังต้องช่วยเจ้าของสวนมัดเมียง นึ่งเมียงจนเสร็จ การเก็บเมียงโดยทั่วไปมี ๔ รุ่น คือ เมียงหวัปี เก็บระหว่างเดือน เมษายน-พฤษภาคม เมียงกลาง เก็บระหว่างเดือน มิถุนายน-กรกฎาคม เมียงซ้อย เก็บระหว่างเดือน สิงหาคม-กันยายน เมียงเหมย เก็บระหว่างเดือน ตุลาคม-พฤศจิกายน และมีเมียงพิเศษเก็บในเดือนธันวาคมเรียกว่า เมียงเหมยก้าปอ เมียงแบ่งตามรสชาติออกเป็น ๒ ประเภท คือ เมียงฝาดและเมียงส้ม เมียงแต่ละประเภทจะต้องมีกรรมวิธีการหนึ่งที่ทำให้เมียงมีสีสวย จะได้ราคาดี แต่ละพื้นที่ผลิตเมียงต่างๆ กัน เมียงฝาดที่อำเภอดอยสะเก็ดเป็นที่นิยมมีชื่อเสียงมากเรียกว่า เมียงบ้านป๊อก ที่ตำบลป่าเมียง อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ มีรสฝาด มัน เนื้อเมียงสีเหลือง อมแล้วชุ่มคอ รสไม่จืดเร็ว จึงอมได้นาน^๒

ในช่วงทศวรรษ ๒๕๑๐-๒๕๒๐ เมียงราคากำละ ๒๕-๕๐ สตางค์ กำสมัยนั้นมีขนาดใหญ่ เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณสองนิ้ว ต่อมาขึ้นราคาเป็นกำละ ๒บาท ปัจจุบันกำเมียงมีขนาดใหญ่ขึ้นเป็นประมาณสี่นิ้วราคากำละ ๖ บาทจากสวน พ่อค้าจะนำไปขายในราคากำละ ๑๐ บาท ชาวสวนเมียงจะเก็บเมียงขายให้พ่อค้าจากในเมืองที่มาซื้อถึงหมู่บ้านหรือส่งไปขายในตลาด การค้าเมียงทำรายได้ดีให้กับเจ้าของสวนเพราะเมียงเป็นพืชธรรมชาติที่ไม่ต้องอาศัยการดูแลรักษา ไม่ต้องใส่ปุ๋ย ไม่ต้องลงทุนมากเพราะปลูกครั้งเดียวสามารถเก็บเมียงได้นาน เสียค่าใช้จ่ายในการจ้างคนเก็บเมียง ซื้อฟืนนึ่งใบเมียง ตอกมัดเมียงเป็นกำ และทำบ่อหมักเมียง เจ้าของสวนต้องมีทุนสำรองเพื่อจ่ายให้แก่ลูกจ้างเก็บเมียงซึ่งมักขอค่าจ้างล่วงหน้า มีเจ้าของสวนบางรายขายเมียงให้กับพ่อค้า อย่างไรก็ตามเนื่องจากเมียงเป็นสินค้าที่ชาวบ้านภาคเหนือนิยมเจ้าของสวนเมียงมัก

^๑ สัมภาษณ์นางปราณี ไฉมัน, บ้านแม่หลอด ตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.

^๒ ศรีเลา เกษพรหม, “เหมียงคนเมือง,” ไซยนารายณ์ (กันยายน ๒๕๓๒), หน้า ๓๔.

มีรายได้เหลือใช้สามารถเก็บเป็นทุนรอนไว้ซื้อที่ดินหรือเครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆได้^๑ เจ้าของสวนบางรายนิยมซื้อวัวต่างๆไว้ขนส่งเมียงไปสู่ตลาดและเปลี่ยนเป็นเงินได้ง่าย^๒

แรงงานในสวนเมียงมีทั้งชาวบ้านในชุมชนเมียง ชาวเขาในพื้นที่ใกล้เคียง^๓ และชาวบ้านจากพื้นที่อื่นไปรับจ้างเก็บเมียงตามฤดูกาล บางที่ลูกหลานของเจ้าของสวนเมียงที่มีแรงงานมากพอก็จะรับจ้างเก็บเมียงในสวนของเพื่อนบ้าน แรงงานในสวนเมียงมักเป็นพวกคนยากจน หรือ ผู้ที่เพิ่งตั้งครอบครัวใหม่ ยังไม่มีที่ดินหรือทุนรอน จึงมาทำงานสวนเมียงเพื่อเก็บเงิน พวกที่มาจากชุมชนพื้นราบต้องเดินทางด้วยเท้า หาบของจากหมู่บ้านของตนเองไปพักอาศัยอยู่กับเจ้าของสวน โดยไปหุงหาอาหารกินเอง สามารถเบิกเงินล่วงหน้าจากเจ้าของสวนเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายและจะมีการหักคืนเมื่อเก็บเมียงได้ภายหลัง^๔ ระบบเศรษฐกิจเมียงโยงใยคนหลายกลุ่มเข้าด้วยกัน ตั้งแต่แรงงานรับจ้างเก็บเมียง เจ้าของสวนเมียง พ่อค้าเมียงรายย่อย และพ่อเลี้ยงเมียงเป็นความสัมพันธ์ทางการผลิตที่พึ่งพาอาศัยกันและแบ่งปันผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน การผลิตเมียงสร้างงานให้ผู้ที่ไม่มีที่นาหรือมีไม่พอ แรงงานสวนเมียงสามารถสะสมทุนและนำไปลงทุนซ้ำได้สร้างฐานะให้ดีขึ้นกลายเป็นเจ้าของสวนเมียง^๕ ในขณะที่พ่อค้าทั่วไปมักสนใจการค้าเมียงเพราะมีกำไรดีขายได้เรื่อยๆ ความต้องการของตลาดสูง (ในช่วงพ.ศ. ๒๕๐๐-๒๕๒๐) พ่อค้าที่สะสมทุนเริ่มการค้าเมียงโดยรับซื้อเมียงจากเจ้าของสวน^๖ ที่ดอยสะเก็ดเจ้าของสวนนำเมียงใส่หลังวัวต่างและม้าต่างลงจากป่าเมียงบนดอยมาขายให้พ่อค้าซึ่งมีทั้งพ่อค้าคนเมืองและพ่อค้าจีน พ่อ

รูปที่ ๓.๒ วัวต่างเมียง

(ภาพจากหอจดหมายเหตุ มหาวิทยาลัยพายัพ)

ค้ารับซื้อเมียงแล้วนำไปขายต่อยังอำเภอต่างๆ ที่ไม่มีการผลิตเมียง เช่น อำเภอสารภี สันทราย หรือเข้าไปขายถึงจังหวัดลำพูน (บ้านป่าเหว บ้านหนองช้างคื่น) ราคาเมียงสมัยก่อน (๒๔๙๐) ราคาพัน(ก้า)ละ ๓๐๐-๔๐๐ บาท ภายหลังราคาสูงขึ้นเรื่อยๆเป็นพัน(ก้า)ละ ๗๐๐-๘๐๐ บาท ถึง ๑,๕๐๐ บาท พ่อค้าที่รับ

^๑ สัมภาษณ์นายนิคม รูปเทียน, อ่างแล้ว.

^๒ เอดเวิร์ด แวน รอย, อ่างแล้ว, หน้า ๔๒.

^๓ สัมภาษณ์นางสาย พะหาร, บ้านแม่หลอด ตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.

^๔ สัมภาษณ์นางแก้วภา อุปนันท์, บ้านเลขที่ ๑๖ บ้านแม่หลอด ตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.

^๕ สัมภาษณ์นางอารี คงถ้ำ, บ้านผาแดง ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.

^๖ สัมภาษณ์นางสุมาลี อินโด, บ้านแม่เลา ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.

ซื้อเมืองบางคนไม่นำไปส่งตลาดแต่ส่งให้พ่อค้าเมืองใหญ่ที่ลำปาง ส่วนใหญ่จะมีพ่อค้าเดินทางมาถามซื้อเมืองจากพ่อค้าในท้องถิ่น

ความสัมพันธ์ทางการค้านำไปสู่ความสัมพันธ์ระบบอุปถัมภ์ ชาวสวนเมืองที่มีปัญหาขาดแคลนข้าวและเงินจะนำเอาใบสวนเมืองมาไว้กับพ่อค้าเมืองและขอให้พ่อค้าส่งข้าวให้กินตลอดปีและเก็บเมืองมาส่งให้พ่อค้า โดยพ่อค้าจะคิดราคาตามราคาซื้อขายหักค่าข้าว พ่อค้าสามารถซื้อเมืองในฤดูที่เมืองถูกแล้วนำมาเก็บไว้ในหลุมเมืองรอราคาดีขึ้นจึงนำออกมาขาย^๑ สำหรับชาวบ้านภาคเหนือเศรษฐกิจเมืองเป็นอีกทางเลือกหนึ่งในการดำรงชีวิต สามารถที่จะแก้ไขปัญหาขาดแคลนที่นา และหารายได้ที่จะมาซื้อข้าวบริโภคได้ ชาวบ้านจำนวนมากได้ตั้งชุมชนหมู่บ้านของตนบนพื้นที่สูง เป็นชุมชนป่าเมืองที่มีความสำคัญทางเศรษฐกิจเรื่อยมา

๓.๒ การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจการเกษตร

การเกษตรเป็นโครงสร้างหลักของเศรษฐกิจชนบทไทยมาโดยตลอด การเปลี่ยนแปลงระบบเศรษฐกิจการเกษตรของภาคเหนือมีแรงผลักดันจากแผนพัฒนาของรัฐและการขยายตัวของระบบทุนนิยมโดยการสนับสนุนของรัฐ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติสองฉบับแรก (๒๕๐๔-๒๕๑๔) เน้นการพัฒนาระบบเกษตรกรรมซึ่งเป็นเศรษฐกิจหลักของชาติ ดังนี้^๒

๑. พัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเพื่อการเกษตร เช่น โครงการชลประทาน การพลังงาน และระบบการคมนาคมขนส่ง

๒. ส่งเสริมการค้นคว้าวิจัยด้านการเกษตรในด้านต่างๆ เช่น พืช สัตว์ และการประมง และเผยแพร่ให้แก่เกษตรกร

๓. ส่งเสริมระบบสหกรณ์ในการจัดสรรและบำรุงที่ดิน แก้ปัญหาของสมาชิกเพื่อให้เป็นองค์กรที่จะเป็นตัวกลางในการรับบริการจากรัฐ

๔. จัดหาบริการต่างๆ ทางด้านการเกษตรที่จำเป็น เช่น สินเชื่อ การศึกษา และบริการทางด้านสาธารณสุข

๕. ส่งเสริมให้มีการดูแลรักษาต้นน้ำลำธาร

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๓ เน้นการกระจายรายได้และขยายการให้บริการทางสังคมสู่ชนบท ลดอัตราการเพิ่มของประชากร ให้บริการทางสาธารณสุขปึก และพัฒนาระบบการผลิตโดยการปรับปรุงระบบการส่งน้ำในไร่นาเกษตร การจัดรูปที่ดิน การออก

^๑ สัมภาษณ์นายพล ไทยสวัสดิ์, อ่างแล้ว,

^๒ วรนาวิ ไชยติยะ, "การเปลี่ยนแปลงสิทธิและการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตนิคมสหกรณ์พัวเชิงใหม่ นโยบายและปัญหา", มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๓๔, หน้า ๘.

เอกสารสิทธิในที่ดินและการให้สินเชื่อ ส่วนแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๔ เน้นการเร่งรัดพัฒนาการเกษตรโดยใช้นโยบายการปฏิรูปที่ดินและการขยายสินเชื่อเพื่อช่วยเหลือเกษตรกร ในช่วงเวลานี้ชาวบ้านเริ่มต้นตัวในการจับจองที่ดินและบุกเบิกที่ดินให้มากที่สุดเพื่อความมั่นคงของการดำรงชีวิต หลังจากนั้นเจ้านายและนายทุนจีนได้เริ่มการจับจองกรรมสิทธิ์ไปก่อนหน้าทีแล้ว(บทที่ ๒) หากเลือกได้ชาวบ้านต้องการจับจองพื้นที่นามากกว่าพื้นที่ไร่ เพราะพื้นที่นาให้ผลผลิตที่แน่นอนกว่าและมากกว่า ในขณะที่พื้นที่ไร่นั้นผลผลิตจำกัดและขึ้นอยู่กับน้ำฝนและธรรมชาติ กรรมสิทธิ์ในการใช้ที่ดินไม่แน่นอน ที่ไร่ที่จับจองเอาไว้หากไม่ไปทำประโยชน์คนอื่นก็สามารถไปใช้ประโยชน์ได้^๑

ข้อมูลตั้งแต่แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑ ระบุว่า ในระดับชาติสินค้าเกษตรมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ ๘๘.๓ ของสินค้าออกทั้งหมด มาจนถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๕ เมื่อมีการปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจมาเน้นอุตสาหกรรมและการส่งออก ในช่วงต้นทศวรรษระหว่างพ.ศ.๒๕๒๕-๒๕๒๖ สินค้าเกษตรแม้จะลดลงแต่ยังมีสัดส่วนสูงถึงร้อยละ ๖๖.๑ ของมูลค่าการส่งออก ในสามทศวรรษที่ผ่านมากระบวนการเกษตรกรรมเปลี่ยนแปลงทั้งในแง่ของการเพิ่มผลผลิตโดยการขยายพื้นที่ นโยบายพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐทำให้ระบบเกษตรเชิงพาณิชย์ขยายตัว หรือเปลี่ยนแปลงการผลิตด้วยการนำพืชชนิดใหม่ๆมาปลูกแทนพืชดั้งเดิมที่สำคัญ คือ ข้าว ทำให้พืชการค้าประเภทต่างๆกลายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญของหมู่บ้าน พืชที่ส่งเสริมให้ปลูกเป็นพืชการค้า คือ ยาสูบและข้าวโพด รัฐได้สนับสนุนให้ปลูกพืชเพื่อการค้ามากขึ้น เริ่มจากการปลูกข้าวโพดเพื่อเลี้ยงสัตว์ ตามนโยบายการส่งออกพืชผลทางการเกษตรเพื่อทำให้ราคาสินค้าเกษตรสูงขึ้น

ดูตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงและการขยายพื้นที่เพาะปลูกข้าว และพืชไร่ชนิดต่างๆรวมทั้งพืชผักและพืชหัวเพื่อการค้าเปรียบเทียบระหว่างปี ๒๕๐๕ และ ปี ๒๕๒๕^๒ จากตารางที่ ๓.๓ แสดงให้เห็นพื้นที่การเพาะปลูกพืชการค้าเพิ่มขึ้นในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑-๔

^๑ สัมภาษณ์นายมานิตย์ จันตะยอด, อ่างแล้ว.

^๒ ปรับจากตารางที่ทำการเปลี่ยนแปลงและการขยายตัวของพื้นที่ปลูกข้าวและพืชไร่ชนิดต่างๆรวมทั้งพืชผักและพืชหัว ใน กนก ฤกษ์เกษมและลือชัย จุลาสัย, อ่างแล้ว, หน้า ๕๑.

ตารางที่ ๓.๓ เปรียบเทียบพื้นที่ปลูกพืชในภาคเหนือพ.ศ. ๒๕๐๕ และ ๒๕๒๕

พืชที่ปลูก	๒๕๐๕ (ไร่)	๒๕๒๕ (ไร่)
ข้าวนาปี	๒,๖๘๙,๗๙๓	๓,๘๔๖,๓๐๔
ข้าวนาปรัง	-	๒๑๗,๔๓๒
ข้าวโพด	๒๓,๒๘๒	๙๖๖,๗๓๒
ถั่วเหลือง	๗๘,๕๙๖	๒๓๗,๘๔๓
ถั่วลิสง	๑๔๗,๑๖๗	๓๙๗,๘๖๓
ถั่วเขียว	๑๑,๑๙๓	๑๘๗,๖๗๙
ยาสูบ	๑๓๙,๐๒๕	-
มันสำปะหลัง	๑๑,๓๙๙	๒๓,๗๐๙
ฝ้าย	๒๑,๙๒๒	๒๕,๑๐๒
อ้อย	๕๓,๒๙๙	๘๒,๓๒๖
ละหุ่ง	๓,๕๑๙	-
งา	๙,๑๐๑	-
ข้าวฟ่าง	๓,๗๖๗	๔๗๑
มันเทศ	๗,๑๓๗	-
เผือก	๒,๑๙๐	-
มันฝรั่ง	๕,๐๔๙	-

พื้นที่ใกล้ตัวเมืองการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเกิดขึ้นเร็วกว่าพื้นที่ห่างไกล เนื่องจาก การสนับสนุนของรัฐในเรื่องที่ดิน ปัจจัยการผลิตต่างๆ ที่สำคัญคือแหล่งน้ำและที่ตั้งที่เข้าถึงตลาด ได้ง่าย ที่สหกรณ์นิคมสันทราย อำเภอสันทรายจังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านมีที่ดินทำกินเฉลี่ย ครอบครัพละ ๑๓.๓๔ ไร่ เนื่องจากได้รับการสนับสนุนทางด้านความรู้และเทคโนโลยีการเกษตร และอยู่ใกล้สถาบันเกษตรกร ชาวบ้านได้ทำการเกษตรแบบเข้มข้น ใช้พื้นที่อย่างต่อเนื่องเพื่อจะ สามารถปลูกพืชได้พอเพียง ชาวบ้านใช้ที่ดินปลูกข้าวมากถึง ๙.๙๐ ไร่ ในจำนวนพื้นที่ถือครอง ๑๓.๓๔ ไร่ ชุมชนนี้นอกจากจะมีที่ดินดีแล้วยังอยู่ในใกล้แหล่งน้ำในเขตโครงการชลประทานสามารถ ปลูกพืชการค้าในฤดูแล้ง เช่น ยาสูบ ถั่วเหลือง และกระเทียมตลอดจนพืชผักต่างๆได้ ชาวบ้านได้ จัดแบ่งพื้นที่ในการเพาะปลูกแบบผสมผสาน เช่น ในพื้นที่ ๑๓.๓๔ ไร่ จะปลูกข้าว ๘.๔ ไร่ ยาสูบ ซึ่งเป็นพืชการค้าที่ทำรายได้เป็นตัวเงินสูงสุดปลูก ๑.๘๙ ไร่ มากกว่าร้อยละ ๘๐ ส่งให้กับเตาบ่ม

เอกชนในพื้นที่ ลำไย ๑.๔๖ ไร่ ถั่วเหลือง ๑.๐๑ ไร่ กระเทียม ๐.๙๐ ไร่ บ่อปลา ๐.๔๑ ไร่ ปลูกผัก ๐.๔๐ ไร่ เลี้ยงสัตว์ ๑.๐๕ ไร่ พืชเบ็ดเตล็ด ๐.๐๒ ไร่ ส่วนใหญ่จะปลูกหมุนเวียนในพื้นที่เดียวกัน หลังจากการเก็บเกี่ยวแล้วก็ปลูกต่อเนื่องกันไป ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากหลายแหล่ง เช่น การขายข้าว สัตว์เลี้ยง พืชการค้า เช่น ยาสูบ กระเทียม หอม ถั่วเหลือง ถั่วลิสง พืชสวนผัก และผลไม้ พืชแต่ละชนิดที่ชาวบ้านปลูกนั้นสามารถใช้บริโภคเองได้ หรือขายในตลาดท้องถิ่น โดยไม่ต้องพึ่งตลาดภายนอกทั้งหมดจึงทำให้มีปัญหาลาดหรือราคาพืชผลตกต่ำน้อยกว่าสมัยต่อมา จากสถิติพ.ศ.๒๕๒๐-๒๕๒๒ ปรากฏว่าชาวบ้านได้กำไรสูงสุดจากผลผลิตข้าว รองลงมาคือสัตว์เลี้ยงประเภทสุกร^๑

ในการศึกษาชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ไกลจากตัวเมืองเชียงใหม่ของมาร์ค ริทชี ระหว่างปี ๒๕๑๗-๒๕๓๔^๒ พบว่าใน พ.ศ.๒๕๑๗ นั้นชุมชนหมู่บ้านยังมีการปลูกพืชการค้าแบบดั้งเดิมได้แก่ ข้าวนาปรัง ถั่วและยาสูบ เป็นการปลูกเพื่อบริโภคเองแล้วเหลือจึงจะขาย เป็นสนองความต้องการของครอบครัวและชุมชนก่อน การเพาะปลูกพืชการค้าไม่ได้รับความนิยมมากนักเพราะมีเพียงร้อยละ ๒๔ ของครัวเรือนทั้งหมดใช้ที่ดินทำการปลูกพืชฤดูที่สอง หลังจากนั้นระบบการเกษตรมีแนวโน้มไปผลิตพืชการค้ามากขึ้น ในช่วงทศวรรษ๒๕๑๐ การปลูกข้าวนาปรังที่เชียงใหม่ลดลง มีการปลูกพืชการค้าหลังฤดูเก็บเกี่ยวโดยใช้ที่ดินจะหมุนเวียนตลอดปี การลดการปลูกข้าวนาปรังก็เนื่องมาจากข้าวราคาต่ำ ชาวบ้านได้กำไรจากการปลูกพืชการค้ามากกว่า เห็นได้จากสถิติในปีการเพาะปลูก ๒๕๒๖/๒๕๒๗ พบว่า หลังจากการปลูกข้าวนาปรังแล้ว มีพืชการค้าหลายชนิดที่ชาวบ้านนิยมปลูก ได้แก่ ถั่วลิสงซึ่งปลูกกันมากในจังหวัดลำปาง แพร่และน่าน ถั่วเหลืองปลูกกันมากที่จังหวัดเชียงใหม่ ยาสูบโดยเฉพาะอย่างยิ่งพันธุ์เวอร์จิเนียปลูกมากที่สุดที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย แพร่ พะเยา ลำปางและลำพูน เป็นพันธุ์ที่ปลูกเพื่อขาย และผักต่างๆที่ชาวบ้านปลูกบนพื้นที่ปงและพื้นที่ดอน อาทิ ขิงสด กระเทียม หอมแดง กล่ำปลี ผักกาดเขียวปลี และผักถ่อ เป็นต้น เชียงใหม่เป็นจังหวัดที่ปลูกผักมากที่สุด สำหรับไม้ผลยืนต้นที่ทำรายได้ดี คือ ลิ้นจี่ปลูกที่เชียงราย ลำไยปลูกมากที่เชียงใหม่และลำพูน มะม่วงปลูกในหลายจังหวัด มะขามหวานที่ลำปาง และส้มที่แพร่และน่าน^๓ ในเขตพื้นที่สูงที่มีอากาศหนาวเย็นรัฐได้ส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนฝิ่น ทำให้มีการทดลอง ปลูกพืชเมืองหนาวหลายชนิดที่กลายเป็นสินค้าสำคัญนำรายได้มาให้เกษตรกร

^๑ ยรรยง สิทธิชัย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

^๒ Mark A. Ritchie, "Centralization and Diversification: From Local to Non-local Economic Reproduction and Resource Control in Northern Thailand", *Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies*, Chiang Mai, 14-17 October, 1996. p.275.

^๓ ลือชัย จุลาสัยและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๒-๑๔ และ ๒-๑๕.

เอกชนในพื้นที่ ลำไย ๑.๔๖ ไร่ ถั่วเหลือง ๑.๐๑ ไร่ กระเทียม ๐.๙๐ ไร่ บ่อปลา ๐.๔๑ ไร่ ปลูกผัก ๐.๔๐ ไร่ เลี้ยงสัตว์ ๑.๐๕ ไร่ พืชเบ็ดเตล็ด ๐.๐๒ ไร่ ส่วนใหญ่จะปลูกหมุนเวียนในพื้นที่เดียวกัน หลังจากการเก็บเกี่ยวแล้วก็ปลูกต่อเนื่องกันไป ทำให้ชาวบ้านมีรายได้จากหลายแหล่ง เช่น การขายข้าว สัตว์เลี้ยง พืชการค้า เช่น ยาสูบ กระเทียม หอม ถั่วเหลือง ถั่วลิสง พืชสวนผัก และผลไม้ พืชแต่ละชนิดที่ชาวบ้านปลูกนั้นสามารถใช้บริโภคเองได้ หรือขายในตลาดท้องถิ่น โดยไม่ต้องพึ่งตลาดภายนอกทั้งหมดจึงทำให้มีปัญหาตลาดหรือราคาพืชผลตกต่ำน้อยกว่าสมัยต่อมา จากสถิติพ.ศ.๒๕๒๐-๒๕๒๒ ปรากฏว่าชาวบ้านได้กำไรสูงสุดจากผลผลิตข้าว รองลงมาคือสัตว์เลี้ยงประเภทสุกร^๑

ในการศึกษาชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ไกลจากตัวเมืองเชียงใหม่ของมาร์ค ริชชี ระหว่างปี ๒๕๑๗-๒๕๓๔^๒ พบว่าใน พ.ศ.๒๕๑๗ นั้นชุมชนหมู่บ้านยังมีการปลูกพืชการค้าแบบดั้งเดิมได้แก่ ข้าวนาปรัง ถั่วและยาสูบ เป็นการปลูกเพื่อบริโภคเองแล้วเหลือจึงจะขาย เป็นสนองความต้องการของครอบครัวและชุมชนก่อน การเพาะปลูกพืชการค้าไม่ได้รับความนิยมมากนักเพราะมีเพียงร้อยละ ๒๔ ของครัวเรือนทั้งหมดใช้ที่ดินทำการปลูกพืชฤดูที่สอง หลังจากนั้นระบบการเกษตรมีแนวโน้มไปผลิตพืชการค้ามากขึ้น ในช่วงทศวรรษ๒๕๑๐ การปลูกข้าวนาปรังที่เชียงใหม่ลดลง มีการปลูกพืชการค้าหลังฤดูเก็บเกี่ยวโดยใช้ที่ดินจะหมุนเวียนตลอดปี การลดการปลูกข้าวนาปรังก็เนื่องมาจากข้าวราคาต่ำ ชาวบ้านได้กำไรจากการปลูกพืชการค้ามากกว่า เห็นได้จากสถิติในปีการเพาะปลูก ๒๕๒๖/๒๕๒๗ พบว่า หลังจากการปลูกข้าวนาปรังแล้ว มีพืชการค้าหลายชนิดที่ชาวบ้านนิยมปลูก ได้แก่ ถั่วลิสงซึ่งปลูกกันมากในจังหวัดลำปาง แพร่และน่าน ถั่วเหลืองปลูกกันมากที่จังหวัดเชียงใหม่ ยาสูบโดยเฉพาะอย่างยิ่งพันธุ์เวอร์จิเนียปลูกมากที่สุดที่จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย แพร่ พะเยา ลำปางและลำพูน เป็นพันธุ์ที่ปลูกเพื่อขาย และผักต่างๆที่ชาวบ้านปลูกบนพื้นที่ปงและพื้นที่ดอน อาทิ ขิงสด กระเทียม หอมแดง กล่ำปลี ผักกาดเขียวปลี และผักถ่อ เป็นต้น เชียงใหม่เป็นจังหวัดที่ปลูกผักมากที่สุด สำหรับไม้ผลยืนต้นที่ทำรายได้ดี คือ ลิ้นจี่ปลูกที่เชียงราย ลำไยปลูกมากที่เชียงใหม่และลำพูน มะม่วงปลูกในหลายจังหวัด มะขามหวานที่ลำปาง และส้มที่แพร่และน่าน^๓ ในเขตพื้นที่สูงที่มีอากาศหนาวเย็นรัฐได้ส่งเสริมการปลูกพืชทดแทนฝิ่น ทำให้มีการทดลอง ปลูกพืชเมืองหนาวหลายชนิดที่กลายเป็นสินค้าสำคัญนำรายได้มาให้เกษตรกร

^๑ ยรรยง สิทธิชัย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๖-๑๐๗.

^๒ Mark A. Ritchie, "Centralization and Diversification: From Local to Non-local Economic Reproduction and Resource Control in Northern Thailand", *Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies*, Chiang Mai, 14-17 October, 1996. p.275.

^๓ ลือชัย จุลาสัยและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๒-๑๔ และ ๒-๑๕.

ผู้ปลูก โดยมูลนิธิโครงการหลวงได้นำเอาพันธุ์พืช พืชผัก ดอกไม้และผลไม้มาส่งเสริมให้ชาวบ้านบนที่สูงปลูกตั้งแต่ปี ๒๕๑๕ มีพืชเมืองหนาวที่ผลิตกันอยู่ไม่ต่ำกว่าสามสิบชนิด ตัวอย่างเช่น หน่อไม้ฝรั่ง มะเขือเทศ เทอร์นิฟ มะระขาว ถั่วกระป๋อง กะหล่ำดาว กะหล่ำชาวอย ต้นบ๊วย ท้อ พลัม เสาวรส พลับ สตอเบอรี่ และกาแฟ เป็นต้น^๑

การเข้ามาพัฒนาพืชการค้าโดยการแนะนำพืชใหม่ๆให้เกษตรกรบ่อยครั้งทำให้เกิดปัญหาที่เกษตรกรต้องรับผิดชอบเอง เช่น การปลูกพืชที่แนะนำแล้วไม่สามารถขายได้ ชาวบ้านเห็นว่า "รัฐบาลมาแนะนำส่งเสริมการผลิต แต่ไม่รับผิดชอบการขาย ยกตัวอย่างส่งเสริมการใช้ดิน ใช้ปุ๋ย ใช้พืชผัก ชาวสวนทำเต็มที่แล้ว ถึงเวลาขาย ลอยแพ คุณจะไปขายให้ใครก็ขายไปเถอะ ไม่มีหน่วยงานไหนรับผิดชอบ..."^๒ ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการลองของใหม่แล้วเจ๊งตัว ทำให้ชาวบ้านพยายามยึดมั่นการผลิตเพื่อบริโภคเองก่อน เมื่อมีทุนหรือมีการสนับสนุนอื่นๆ จึงจะผลิตตามคำแนะนำของรัฐ

นโยบายของรัฐในการส่งเสริมการเกษตรทำให้มีการตั้งสหกรณ์นิคมการเกษตรในพื้นที่ห่างไกลและด้อยพัฒนา เช่น ที่อำเภอแม่แจ่มในปี ๒๕๒๐ ได้มีการสหกรณ์นิคมการเกษตร มีการทำแปลงสาธิตพืช ๑๐๐ ไร่ เพื่อทดลองทำการเกษตรแผนใหม่ให้ชาวบ้านปลูกพืชการค้า ในขณะที่เดียวกันกับที่รัฐมีนโยบายห้ามการปลูกฝิ่นบนพื้นที่สูง มีนโยบายปลูกป่า ทำให้หน่วยงานพัฒนาต้นน้ำที่ ๑๗ กรมป่าไม้ได้เข้ามาปลูกต้นสนทับที่ชาวบ้าน ผลักดันให้ชาวบ้านต้องบุกเบิกที่ดินที่ป่าเพื่อปลูกพืชการค้า ได้แก่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์และถั่วลิสง จนกระทั่งปี ๒๕๒๕ มีโครงการลุ่มน้ำ

รูปที่ ๓.๓ การปลูกองุ่นของโครงการหลวง

แม่แจ่มส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกถั่วเหลืองขาย ในช่วงทศวรรษ ๒๕๒๐ รัฐได้เข้ามาพัฒนาพื้นที่อำเภอแม่แจ่มมากขึ้นเนื่องจากปัญหาความมั่นคงภายใน เน้นการตอบโต้ปฏิบัติการของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในช่วง ๒๕๒๒-๒๕๒๓ ทางราชการได้จัดตั้งหมู่บ้านอาสาพัฒนาป้องกันตัวเองเพื่อจัด

^๑ กนก ฤกษ์เกษมและลือชัย จุลาสัย, อ้างแล้ว, หน้า ๖๘-๖๙.

^๒ สัมภาษณ์นายมานิตย์ จันตะยอด, อ้างแล้ว.

อบรมฝึกอาวุธ จัดอาวุธให้และให้เงินทุนในการพัฒนาเพื่อต่อสู้กับพรรคคอมมิวนิสต์ โครงการพัฒนาขนาดใหญ่ที่สำคัญ คือ โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่มนั้นได้จัดให้มีธนาคารข้าว ส่งเสริมการปลูกพืชการค้า ส่งเสริมการทำไร่ขั้นบันไดและได้ส่งเสริมให้มีการออกเอกสารสิทธิ สทก.ให้กับเจ้าของไร่เป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านทำการเพาะปลูกติดต่อกัน

รายได้จากการขายผลผลิตพืชการค้าที่เพิ่มขึ้น ทำให้เกิดการสะสมทุนและลงทุนซ้ำในกิจกรรมเศรษฐกิจประเภทอื่นๆ ทำให้ชาวนารวยมีเงินทุนสะสมมากขึ้น ชาวนากลุ่มนี้จึงไม่ต้องทำนาเองเหมือนแต่ก่อน สามารถจ้างชาวนาจนหรือชาวนาไร้ที่ดินมาทำนาให้ และนำเงินไปลงทุนทำธุรกิจอื่นๆภายในท้องถิ่น เช่น การค้าขายผลผลิตเกษตร การค้าวัวควาย และลงทุนทำสวนผลไม้ ซึ่งเป็นธุรกิจที่ชาวนาเล็กไม่สามารถทำได้เนื่องจากขาดเงินทุนหมุนเวียน หากจะทำบ้างก็เป็นธุรกิจขนาดเล็ก เช่น การค้าย่อย หัตถกรรม ซึ่งไม่สามารถจะทำต่อเนื่องได้เนื่องจากต้องใช้เวลาในการทำนาในฤดูเพาะปลูก^๒ ในขณะที่ชาวนารวยสามารถหารายได้เพิ่มด้วยการซื้อเครื่องจักรมาใช้ท่อนแ่งหรือทดแทนแรงงานจ้าง เช่น เครื่องสีข้าว และรถไถหรือรถแทรกเตอร์ ทำให้สามารถขยายพื้นที่เพาะปลูกได้ทั้งหมดที่ขาดแคลนแรงงาน

๓.๒.๑ การขยายตัวของกลุ่มทุนจากภายนอกเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้านและการปลูกพืชพันธะสัญญา

ตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ ระบบเศรษฐกิจของไทยต้องพึ่งตลาดต่างชาติมากขึ้น ระบบเศรษฐกิจของสหรัฐอเมริกาที่ขยายตัวอย่างรวดเร็วพร้อมกับความขัดแย้งของอุดมการณ์ทางการเมืองระหว่างขั้วตะวันตกกับคอมมิวนิสต์ ทำให้ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับสหรัฐอเมริกาแน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ในปี ๒๔๙๒ รัฐบาลไทยได้เซ็นสัญญาความตกลงร่วมมือทางเศรษฐกิจและเทคโนโลยีกับสหรัฐ ความช่วยเหลือจากสหรัฐหลังไหลเข้าสู่ประเทศไทย ผ่านองค์การต่างๆรวมทั้งธนาคารโลกซึ่งให้ไทยกู้เงินถึง ๒๕.๔ ล้านดอลลาร์สหรัฐ ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างไทยกับสหรัฐที่ขยายตัวทำให้เศรษฐกิจของไทยเติบโตขึ้น ความต้องการผลผลิตการเกษตรในญี่ปุ่นและสหรัฐสูงขึ้น เงินช่วยเหลือจากสหรัฐทำให้รัฐสามารถเริ่มโครงการพัฒนาต่างๆเพื่อต่อสู้กับขบวนการคอมมิวนิสต์ ส่งเสริมการเกษตร ส่งเสริมการลงทุนจากต่างประเทศ ยังผลให้ชาวนาไทยต้อง

^๑ วิทยา อาภรณ์, “ประวัติของชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำแม่หล อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่” (วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑), หน้า ๒๐๗-๒๐๘.

^๒ Anan Ganjanapan, Ibid, p.344.

พึ่งทุนจากภายนอกและตลาดโลกมากขึ้น เพราะความช่วยเหลือทางเทคโนโลยีนั้นมักจะเน้นการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และเครื่องจักรกลที่ไทยไม่สามารถผลิตเองได้^๑

ตั้งแต่ทศวรรษที่ ๒๕๑๐ ชุมชนหมู่บ้านเริ่มเผชิญกับการขยายตัวของกลุ่มทุนจากภายนอกที่เข้าไปลงทุนทำธุรกิจต่างๆทั้งด้วยตนเองและร่วมมือกับกลุ่มทุนในท้องถิ่น พ่อค้าชาวจีนเข้าไปติดต่อค้าขายถึงชุมชนหมู่บ้าน รับซื้อพืชผลต่างๆที่ชาวบ้านปลูกเป็นการกระตุ้นการเพิ่มผลผลิตเพื่อขายตลอดจนนำสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคไปขายให้กับคนในท้องถิ่น ทำให้เกิดธุรกิจการค้าที่ขยายตัวขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ตัวเมือง ตลาด สถานีรถไฟและเส้นทางคมนาคม กลุ่มทุนจากภายนอกจะเข้าไปถึงเร็วและทำให้เศรษฐกิจชุมชนปรับเปลี่ยนก่อนพื้นที่ห่างไกล เช่นที่บ้านแม่ชะจาน ซึ่งเป็นชุมชนเศรษฐกิจเมืองที่ชาวบ้านมีฐานะดีเริ่มมีกลุ่มทุนจากภายนอกเข้าไปทำธุรกิจต่างๆ ทำให้ชุมชนบ้านแม่ชะจานกลายเป็นศูนย์กลางการค้าท้องถิ่น จากเมืองที่เป็นฐานเศรษฐกิจและจากการที่เป็นจุดแวะพักของคาราวานการค้าจากทางเชียงรายลงมาสู่เชียงใหม่และเมืองอื่นๆ บ้านชะจานจึงปรับเปลี่ยนโฉมหน้าจากหมู่บ้านมาเป็นชุมชนเมืองขนาดเล็ก มีโรงแรม โรงหมักเมียง โรงอบใบชา ร้านค้าเครื่องมือเกษตร ร้านของชำ และปั้มน้ำมัน^๒

การพัฒนาของรัฐมีส่วนกระตุ้นการขยายตัวของกลุ่มทุนจากภายนอกและส่งเสริมทุนภายในท้องถิ่นให้เติบโตขึ้น ที่อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ชาวบ้านเริ่มมีไฟฟ้าใช้ในราว พ.ศ. ๒๕๐๖ เช่นเดียวกับที่อื่นๆ ไฟฟ้าให้ความสะดวกและนำไปสู่การบริโภคสินค้าอื่นๆตามมาอย่างต่อเนื่อง ในปี ๒๕๑๐ การค้าขายในอำเภอเวียงป่าเป้าขยายตัว มีตลาดเพิ่มขึ้นเป็นสามแห่ง เศรษฐกิจยังอยู่บนพื้นฐานเกษตรกรรมแต่ขยายชนิดของผลผลิตจากเมืองไปสู่ข้าวโพด ถั่ว และมันฝรั่ง ปี ๒๕๑๔ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์มาตั้งสาขาที่อำเภอเวียงป่าเป้า เปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้ขยายการลงทุน ถึงปี ๒๕๒๐ ชาวบ้านเพิ่มการผลิตพืชการค้าอื่นๆส่งออกตลาด เช่น ขิง กระเทียม และผลไม้ต่างๆ แน่นนอนว่าการปรับปรุงถนนสายเชียงราย-เชียงใหม่จากถนนลูกรังเป็นถนนลาดยางผ่านอำเภอเวียงป่าเปามีส่วนอย่างมากในการกระตุ้นเศรษฐกิจท้องถิ่น^๓ อย่างไรก็ตามพื้นที่ห่างไกลเข้าถึงยากอย่างอำเภอสะเมิงแทบจะไม่มี การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในช่วงทศวรรษ ๒๕๑๐^๔

นอกจากพืชผลทางการเกษตรแล้วเศรษฐกิจชุมชนบางแห่งขยายตัวเนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติประเภทแร่ธาตุ ในทศวรรษที่ ๒๕๑๐ มีการพบแร่ดีบุกที่บ้านโป่งเทวี และแร่

^๑ Anan Ganjanapan, Ibid, p.251.

^๒ วิทยา อภิรัตน์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๙.

^๓ วิทยา อภิรัตน์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๑-๑๓๔.

^๔ คล้าก ดี แอร์, อ้างแล้ว, หน้า ๗.

ซีโลทที่ดอยหมอก อำเภอเวียงป่าเป้า ในช่วงแรกๆยังไม่มีทำให้สัมปทานชาวบ้านก็เข้าไปขุดขายให้กับบริษัท แย่งชิงถึงฆ่ากันตาย เมื่อมีการให้สัมปทานบริษัทก็จ้างคนงาน ทำให้ชาวบ้านมีรายได้ส่งผลให้การค้าในท้องถิ่นคึกคัก ชาวบ้านที่มีรายได้สามารถซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคและซื้อที่ดินเพิ่มขึ้น อำเภอเวียงป่าเป้าจึงมีธุรกิจเพิ่มขึ้นหลายประเภท เช่น อู่ซ่อมรถ โรงสี และธุรกิจรับซื้อพืชผลต่างๆ หลังจากปี ๒๕๒๐ แล้วรายได้จากเหมืองแร่ลดลง แต่อำเภอเวียงป่าเปาก็ยังเป็นชุมชนการค้าสำคัญเพราะพืชผลทางการเกษตรที่ส่งไปขายในเขตตัวเมือง

การที่รัฐพยายามที่จะเพิ่มรายได้ให้กับชาวบ้านด้วยการเพิ่มผลผลิตในการเพาะปลูกเพื่อส่งเข้าโรงงานอุตสาหกรรม หรือส่งเสริมอุตสาหกรรมแปรรูปเกษตร ทำให้รัฐเร่งส่งเสริมการปลูกพืชการค้าหลายประเภทโดยการริเริ่มการปลูกพืชแบบพันธะสัญญา ตัวอย่างเช่น ยาสูบและมะเขือเทศในเขตชนบท

ในจังหวัดเชียงใหม่ได้มีการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกยาสูบเพื่อการส่งออกตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.๒๔๗๕ รัฐได้ก่อตั้งสถานีทดลองพันธุ์พืชแห่งแรกในภาคเหนือขึ้นที่บ้านแม่ใจ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ในปี ๒๔๗๖ พืชชนิดแรกที่นำมาทดลองปลูกก่อนจะเผยแพร่ให้ประชาชน คือ ยาสูบพันธุ์ต่างประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพันธุ์เวอร์จิเนียได้รับการส่งเสริมให้ปลูกทั่วภาคเหนือ เป็นพืชการค้าที่ได้รับการส่งเสริมจนเป็นที่รู้จักกันดีของชาวบ้านแทบทุกจังหวัด^๑ เหตุที่เริ่มจากยาสูบก็เนื่องจากสถิติของกรมศุลกากร ปี ๒๔๗๔ ระบุว่าสินค้าขาเข้าประเภทบุหรี่มีวนเพิ่มจำนวนมากขึ้นเรื่อยๆ เป็นมูลค่าสูงถึงแปดล้านบาทเศษ รัฐจึงเห็นสมควรที่จะให้มีการผลิตในประเทศเพื่อทดแทนการนำเข้า^๒

การปลูกยาสูบเพื่อส่งโรงบ่มเป็นการปลูกแบบพันธะสัญญาในลักษณะของการใช้ทุนและพื้นที่เพาะปลูก เริ่มจากการลงทุนสร้างโรงบ่มใบยาสูบหลายโรงในเขตจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน^๓ นายทุนโรงบ่มได้ส่งเจ้าหน้าที่ออกไปชักชวนชาวบ้านให้ปลูกยาสูบส่งขายให้กับโรงบ่มตามโควตาที่กำหนดไว้ โดยโรงบ่มจ่ายปัจจัยการผลิตล่วงหน้า ได้แก่ ต้นกล้ายาสูบพันธุ์เวอร์จิเนียให้ตามจำนวนพื้นที่ที่ชาวบ้านระบุและให้ยาฆ่าแมลง เมื่อต้นโตพอเก็บได้แล้ว ทางโรงบ่มจะส่งคนมาบอกให้ชาวบ้านเก็บมาส่งโรงบ่มพร้อมกัน^๔ เมื่อส่งใบยาสูบให้กับโรงบ่มแล้วโรงบ่มจะหักค่าปัจจัยการผลิตออกจากเงินค่าผลผลิตที่ให้แกชาวบ้าน อย่างไรก็ตามการจ่ายเงินมักจะช้าไม่ตรง

^๑ สัมภาษณ์นายมานิตย์ จันตะยอด, อ่างแล้ว.

^๒ ปราโมทย์ ชั่วชาติ, อ่างแล้ว, หน้า ๘๗-๘๘.

^๓ สัมภาษณ์นายศรีทัศน์ ทองบ่อ, อ่างแล้ว.

^๔ สัมภาษณ์นางไว จอมบัว, บ้านเลขที่ ๘ บ้านทุ่งข้าวตอก ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

เวลาและมีการคัดเกรดใบยาทำให้ชาวบ้านได้เงินน้อยลง ชาวบ้านจึงค่อยๆลดการปลูกลง
 ภายหลังได้มีบริษัทใหม่ คือ บริษัทไทยแอมยาสูบ ซึ่งเป็นบริษัทธุรกิจการเกษตรข้ามชาติมาซื้อ
 กิจการโรงบ่มใบยาที่มีอยู่และเริ่มชักชวนให้ชาวบ้านกลับมาปลูกยาสูบอีก โดยให้ราคาดีขึ้นกว่า
 พืชผลชนิดอื่นๆ การปลูกยาสูบส่งบริษัทไทยแอมในช่วงปี ๒๕๑๘ เป็นการปลูกแบบใช้ทุนเข้มข้น
 ต่างไปจากการปลูกแบบธรรมชาติของชาวบ้าน บริษัทได้สนับสนุนให้ชาวบ้านใช้ยาฆ่าแมลง ใช้
 ปุ๋ย และใช้รถไถเพื่อปรับพื้นที่ให้ได้มากกว่าเดิมและเร็วกว่าเดิม บริษัทนำเทคโนโลยีใหม่มาแนะนำ
 โดยให้ชาวบ้านใช้ปุ๋ยเร่งและปุ๋ยฝังซึ่งจะทำให้ได้ผลผลิตดีขึ้นกว่าเดิม นอกจากนี้ธนาคารเพื่อการ
 เกษตรและสหกรณ์ ได้มาเปิดบริการในปี ๒๕๑๘ ทำให้ชาวบ้านสามารถกู้เงินมาลงทุนซื้อ
 เครื่องจักร เช่น รถไถมาใช้งาน^๑ ในช่วงนี้จะเห็นว่าชาวบ้านจะมีวิธีการตัดสินใจในการลงทุนของ
 ตนเองโดยใช้กำไรเป็นเป้าประสงค์ จะมีการเปลี่ยนพืชที่ปลูกตามที่เห็นว่าเหมาะสมกับความ
 ต้องการของตลาด มีความพยายามในการใช้พื้นที่อย่างเข้มข้น ไม่มีการปล่อยที่ว่างเปล่าแม้แต่ที่
 นาบริเวณริมห้วยต่างๆที่พอน้ำก็จะถูกใช้ประโยชน์ ที่หัวไร่ปลายนาที่เช่นกัน ในพื้นที่ที่เคยเป็นป่า
 สัมปทานเมื่อป่าไม่หมดไปแล้วชาวบ้านก็จะถือโอกาสเข้าไปใช้พื้นที่ทำการเพาะปลูกพืชการค้า
 ต่างๆ อย่างไรก็ตามการปลูกพืชการค้านี้ขึ้นอยู่กับปัจจัยภายนอกที่ชาวบ้านควบคุมไม่ได้ จะเห็น
 ได้ว่าเมื่อโรงบ่มปิดกิจการในเวลาต่อมาชาวบ้านก็ต้องเลิกปลูกหันไปหาพืชชนิดอื่นมาปลูกแทน

ชาวบ้านอำเภอสันทรายนั้นเป็นชาวนาที่ปลูกข้าวเป็นหลักแต่ปลูกพืชอื่น ๆ หลายชนิด
 เพื่อขาย โดยเฉพาะอย่างยิ่งพืชผักต่างๆ เช่น ถั่วลิสงเตา แตงกวา พักทอง และมะเขือ เพราะอยู่ห่าง
 จากตัวเมืองเชียงใหม่เพียง ๑๐ กิโลเมตรทำให้มีพ่อค้าจากตัวเมืองมารับสินค้าถึงที่ หรือหากจะ
 นำไปขายเองก็สะดวก ในราวทศวรรษ ๒๕๑๐ ผู้นำท้องถิ่นในตำบลป่าไผ่ได้นำพันธุ์มะเขือเทศ
 จากโรงงานมาแนะนำให้ชาวบ้านปลูก แต่เดิมนั้นชาวบ้านก็ปลูกมะเขือเทศขายกันอยู่แล้ว^๒ โดย
 ปลูกหลังการเก็บเกี่ยวข้าวในฤดูหนาว ราคามะเขือเทศสูงในช่วงเดือนธันวาคมเพราะผลผลิตออก
 สู้ตลาดน้อย ราคาจะต่ำลงในเดือนมิถุนายนเมื่อมีการเก็บเกี่ยวผลมากขึ้น ชาวบ้านจึงเริ่มการ
 เพาะปลูกเพื่อการค้าภายใต้ระบบพันธะสัญญา โดยชาวบ้านจะได้รับเมล็ดพันธุ์จากโรงงานมา
 ปลูก สามารถซื้อเชื้อปุ๋ยและสารเคมีการเกษตรจากโรงงานได้แม้จะราคาแพงกว่าท้องตลาดแต่
 ชาวบ้านก็นิยมเพราะไม่ต้องจ่ายเงินสดทันที จะใช้วิธีหักจากราคาพืชผลเมื่อนำไปให้โรงงาน
 สำหรับมะเขือเทศโรงงานจะมารับเองถึงไร่ ชาวบ้านเป็นผู้เก็บตามวันเวลาที่ตัวแทนของโรงงานมา
 บอก โรงงานมักจะคัดเอาผลผลิตเกรดดีไป ที่เหลือชาวบ้านก็จะเอาไปขายเอง การจ่ายเงินนั้นไม่
 ได้จ่ายทันทีแต่จะจ่ายเป็นงวด ชาวบ้านเล่าว่า “เขาเอาพันธุ์มาให้ ปุ๋ยเขาเอามาให้ แล้วราคา

^๑ พรใจ เต็มวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๔๙.

^๒ สัมภาษณ์นางไว จอมบัว, อ้างแล้ว.

ประกันซะ นานเข้าชาวบ้านไม่ได้อะไร เน่าไป เสียไป ทิ้งไป...”^๑ หากเปรียบเทียบแล้วราคามะเขือเทศเกรดดีในท้องตลาดจะสูงกว่าราคาประกันของโรงงาน ถ้าโรงงานรับซื้อในราคาสองบาทในตลาดจะขายได้สามถึงสี่บาทต่อกิโลกรัม ชาวบ้านที่ปลูกเองขายเองนั้นได้ราคาดีกว่าในช่วงต้นฤดูเก็บเกี่ยว อย่างไรก็ตามหากมีมะเขือเทศออกสู่ตลาดมากก็ทำให้ราคาตก^๒ ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่กล้าเอาไปขายเองเพราะเกรงโรงงานจะไม่มาซื้อ อีกทั้งชาวบ้านไม่มีแหล่งตลาดที่แน่นอนจึงต้องยอมรับราคาที่ต่ำกว่าแต่แน่นอนกว่า^๓

นอกจากยาสูบและมะเขือเทศแล้วยังมีพืชพันธุ์สัญญาอื่นๆ เช่น บรอกเคอรี่ พริกชี้ฟ้า ถั่วฝักยาว ถั่วลิ้นเตา ขิงอ่อน กระเทียม หอมหัวใหญ่ หน่อไม้ฝรั่ง ข้าวโพดและพริกหวาน เป็นต้น ชาวบ้านมักจะมีปัญหาในการปลูกพืชแบบพันธสัญญา เพราะบริษัทบางแห่งไม่มารับซื้อตามกำหนด ซื้อไปแล้วไม่ชำระเงิน หรือคัดเกรดจนผลผลิตขายไม่ได้ ชาวบ้านต้องลงทุนสูงขึ้น แม้จะสามารถเพื่อปัจจัยการผลิตได้ก็ตาม อย่างไรก็ตามการปลูกพืชพันธสัญญาในช่วงนี้ยังมีไม่มากนัก

๓.๒.๒ การปลูกไม้ผลเพื่อการค้า

ชาวบ้านภาคเหนือมักปลูกไม้ผลในบริเวณบ้านเรือนอยู่แล้ว เมื่อตลาดมีความต้องการมากขึ้น ในขณะที่ปัจจัยการผลิตเช่นน้ำ และแรงงานขาดแคลน ชาวบ้านหันมาปลูกไม้ผลที่ทำรายได้ดี เช่น ลำไยและลิ้นจี่ แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้มีอาชีพการทำสวนผลไม้แต่เพียงอย่างเดียว ยังทำไปสวนผลไม้ไปพร้อมกับทำไร่นา ตัวอย่างรายได้จากการส่งออกลำไยไปยังประเทศต่างๆที่สำคัญ ได้แก่ ฮองกง สิงคโปร์ มาเลเซีย ยุโรป บรูไน ออสเตรเลียและญี่ปุ่น ตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๑๒-๒๕๒๗ ดังตารางข้างล่างนี้^๔

^๑ สัมภาษณ์นางตา ถวาย, อ่างแล้ว.

^๒ สัมภาษณ์นางไว จอมบัว, อ่างแล้ว.

^๓ สัมภาษณ์นางวิภาพร ขาวยง, บ้านเลขที่ ๑๓๖ หมู่ที่ ๔ ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

^๔ ปรับปรุงจากตารางที่ ๓.๓๕ ใน ลือชัย จุลาสัยและคณะ, อ่างแล้ว, หน้า ๓-๔๗.

ตารางที่ ๓.๔ มูลค่าลำไยที่ส่งออกไปขายยังต่างประเทศ พ.ศ. ๒๕๑๒-๒๕๒๗

ปี	จำนวนเงิน (บาท)
๒๕๑๒-๒๕๒๐	๑๕๗,๙๐๓,๑๐๐
๒๕๒๑	๓๔,๘๙๐,๒๐๐
๒๕๒๒	๕๕,๗๖๖,๘๐๐
๒๕๒๓	๙๒,๑๘๖,๓๐๐
๒๕๒๔	๑๕๔,๒๘๔,๓๐๐
๒๕๒๕	๒๙๖,๕๑๗,๙๐๐
๒๕๒๖	๒๐๗,๑๒๑,๘๐๐
๒๕๒๗	๒๕๐,๔๕๕,๘๐๐

ชาวบ้านจะพยายามปรับวิธีการผลิตให้สอดคล้องกับสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ การเปลี่ยนแปลงการผลิตจะสอดคล้องและดำเนินไปเพื่อแก้ปัญหาเฉพาะหน้าและเพื่อความอยู่รอดหรือเพื่อรายได้ที่เพิ่มขึ้นของชาวบ้าน การขยายตัวของตลาดและการสนับสนุนของรัฐจะมีส่วนในการตัดสินใจในการผลิตของชาวบ้านมากขึ้น ในพื้นที่ใกล้ตัวเมืองหรือพื้นที่ที่มีปัญหาขาดแคลนน้ำไม่สามารถทำนาได้หรือมีปัญหาสภาพพื้นที่เป็นที่ลุ่มน้ำท่วมไม่เหมาะสำหรับการทำนา ชาวบ้านจะปรับพื้นที่เปลี่ยนมาปลูกไม้ผลต่างๆ ที่นิยมกันมากที่สุด คือ มะม่วงปลูกทั่วไป ลำไยในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน และลิ้นจี่ที่อำเภอฝางจังหวัดเชียงใหม่และเชียงราย เป็นต้น^๑ การที่มีการปลูกผลไม้มากขึ้นทำให้ชาวบ้านที่มีปัญหาที่ดินเล็กทำการเกษตรหันไปเป็นแรงงานรับจ้างในสวนผลไม้แทน เช่น การให้น้ำสวนลำไยและการเก็บผลผลิตลำไย หรือทำงานในสวนส้ม สวนลิ้นจี่ เป็นต้น

ในช่วงเวลาสี่ปีระหว่างแผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ ถึงสิ้นสุดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๔ จะเห็นการเพิ่มขึ้นของพื้นที่การเพาะปลูกพืชชนิดต่างๆ ที่แสดงให้เห็นแนวโน้มของการผลิตเพื่อการค้าที่เพิ่มขึ้น

^๑ สัมภาษณ์นายบุญทา ศรีบัวอ้าย, บ้านเลขที่ ๒๗ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองตอง อำเภอหางดง จังหวัดเชียงใหม่ และนายฉลอง โตเทียม, บ้านเลขที่ ๑๒๒/๒ หมู่ที่ ๓ ตำบลแม่เหิระ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.

๓.๓ ปัจจัยการผลิต : ปัญหาและการแก้ไข

ในด้านการเกษตรของภาคเหนือปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงของการผลิตเพื่อบริโภค คือ ที่ดินและน้ำ เมื่อมีการปรับเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อขายเน้นแรงงานจ้างจึงได้กลายเป็นปัจจัยการผลิตอีกประการหนึ่งที่มีความสำคัญขึ้นมา ในช่วงสองทศวรรษของการเร่งรัดพัฒนาชนบทนี้ที่ดินและแหล่งน้ำเป็นปัญหาสำคัญที่ทุกฝ่ายพยายามแก้ไข

๓.๓.๑ ที่ดิน

ที่ดินเป็นปัญหาใหญ่และต่อเนื่องสำหรับเกษตรกรในภาคเหนือ ในภาคเหนือตอนบนซึ่งประชากรเกือบทั้งหมดเป็นชาวนาเล็กมีพื้นที่ทำกินจำกัด เนื่องจากในภาคเหนือสภาพภูมิประเทศส่วนใหญ่เป็นภูเขาและที่สูง ทำให้พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้ มีพื้นที่ราบหรือพื้นที่เพาะปลูกจำกัด จะเห็นได้ว่าจังหวัดต่างๆนอกจากจังหวัดเชียงรายมีพื้นที่ถือครองเพื่อการเกษตรไม่เกินร้อยละ ๑๕ ของพื้นที่ทั้งหมด ดังตารางข้างล่าง

ตารางที่ ๓.๕ การใช้ประโยชน์ที่ดินของจังหวัดในภาคเหนือตอนบน พ.ศ. ๒๕๒๐^๑

รายการ/จังหวัด	เนื้อที่ (ไร่)	ร้อยละ
จังหวัดเชียงราย		
เนื้อที่ทั้งหมด	๗,๒๐๖,๖๑๐	๑๐๐.๐๐
เนื้อที่ป่า	๑๓๙,๖๘๗	๑.๙๔
เนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตร	๑,๘๗๕,๓๕๖	๒๖.๐๒
เนื้อที่อื่นๆ	๕,๑๙๑,๕๖๗	๗๒.๐๔
จังหวัดน่าน		
เนื้อที่ทั้งหมด	๗,๓๐๘,๗๕๐	๑๐๐.๐๐
เนื้อที่ป่า	๓,๔๔๒,๕๐๐	๔๗.๑๐
เนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตร	๔๗๑,๕๖๕	๖.๔๕
เนื้อที่อื่นๆ	๓,๓๙๔,๖๘๕	๔๖.๔๕

^๑ สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, ๒๕๒๐.

รายการ/จังหวัด	เนื้อที่ (ไร่)	ร้อยละ
จังหวัดลำพูน		
เนื้อที่ทั้งหมด	๒,๗๕๔,๓๗๕	๑๐๐.๐๐
เนื้อที่ป่า	๘๓๗,๕๐๐	๓๐.๔๑
เนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตร	๓๔๕,๔๔๕	๑๒.๕๔
เนื้อที่อื่นๆ	๑,๕๗๑,๔๓๐	๕๗.๐๕
จังหวัดลำปาง		
เนื้อที่ทั้งหมด	๗,๘๒๘,๗๕๐	๑๐๐.๐๐
เนื้อที่ป่า	๒,๙๑๕,๐๐๐	๓๗.๒๖
เนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตร	๘๑๙,๘๖๔	๑๐.๔๘
เนื้อที่อื่นๆ	๔,๐๙๔,๘๘๖	๕๒.๒๖
จังหวัดแม่ฮ่องสอน		
เนื้อที่ทั้งหมด	๘,๒๖๓,๗๕๐	๑๐๐.๐๐
เนื้อที่ป่า	๖,๔๕๒,๕๐๐	๗๘.๐๘
เนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตร	๑๒๗,๕๖๑	๑.๕๔
เนื้อที่อื่นๆ	๑,๖๘๓,๖๘๙	๒๐.๓๘
จังหวัดแพร่		
เนื้อที่ทั้งหมด	๓,๖๕๔,๓๗๕	๑๐๐.๐๐
เนื้อที่ป่า	๒,๑๙๒,๕๐๐	๕๙.๙๙
เนื้อที่ถือครองเพื่อการเกษตร	๔๕๙,๙๙๙	๑๒.๕๙
เนื้อที่อื่นๆ	๑,๐๐๑,๘๖๘	๒๗.๔๒

ภาคเหนือมีปัญหาการถือครองที่ดินมาตั้งแต่ในอดีต ชาวบ้านจำนวนมากไม่มีที่ดินทำกิน ยังมีผู้ต้องเช่าที่ดิน มีหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนและถูกกล่าวหาว่าบุกรุกที่เพื่อทำการเพาะปลูก ทั้งๆที่หมู่บ้านตั้งอยู่ก่อนการกำหนดพื้นที่ป่าสงวน ในปี ๒๕๑๒ ที่หมู่บ้านในอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ ทางราชการได้เข้ามารังวัดพื้นที่กันเขาพื้นที่นาและบ้านออก แล้วประกาศเป็นเขตป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่ทามีเนื้อที่ ๑๔๗,๕๐๐ ไร่ ปรากฏว่ามีเขตพื้นที่นาและบ้านของ

ชาวบ้านบางส่วนอยู่ในเขตป่าสงวน ส่วนพื้นที่สวนและไร่ซึ่งอยู่นอกเขตหมู่บ้านนั้นถูกกำหนดเป็นเขตป่าสงวนทั้งหมด^๑ สร้างปัญหาในเรื่องที่ทำกินของชาวบ้านเพราะชาวบ้านทำทั้งนา ไร่ และสวน ไม่สามารถจะยังชีพอยู่ได้ด้วยกิจกรรมประเภทใดประเภทหนึ่งเพราะพื้นที่ถือครองนั้นมีขนาดเล็ก ในภาคเหนือตอนบนขนาดที่ดินที่ถือครองโดยเฉลี่ยมีขนาดเล็กประมาณครัวเรือนละ ๑๔ ไร่เท่านั้น^๒ ยิ่งในจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของภาคเหนือ จำนวนถือครองที่ดินยิ่งน้อย แม้ว่าขนาดการถือครองโดยเฉลี่ยทั่วไปเท่ากับ ๗.๖ ไร่ แต่สถิติปี ๒๕๐๖ พบว่ามีชาวนาถือครองที่ดินต่ำกว่าหกไร่ซึ่งถือว่าไม่เพียงพอต่อการผลิตเพื่อยังชีพถึงร้อยละ ๔๓.๖^๓

อานันท์ กาญจนพันธุ์ แบ่งกลุ่มคนในในระบบการผลิตของภาคเหนือเป็นห้ากลุ่มโดยอาศัยกรรมสิทธิ์ในที่ดินเป็นเกณฑ์ ได้แก่ ชาวนารับจ้างเป็นพวกที่ไม่มีที่ดินทำกิน ชาวนาจนเป็นกลุ่มที่มีที่ดินน้อยกว่าสองไร่ ต้องเช่าที่ดินหรือรับจ้าง ชาวนากลาง มีที่ดินเกินสองไร่ครึ่ง ต้องเช่าที่ดินบ้าง ในการผลิตต้องใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลักและต้องมีการเอามือเอารุ่น ชาวนารวยมีที่ดินเกินสิบไร่ ให้เช่าและจ้างแรงงาน และนายทุนเจ้าที่ดินที่มีนามากกว่ายี่สิบไร่ มีรายได้จากการให้เช่า ออกเงินกู้ และทำธุรกิจค้าพืชผลการเกษตร^๔

ชาวบ้านในภาคเหนือให้ความสำคัญกับที่ทำกินโดยเฉพาะที่นามาก ถือว่าการมีกรรมสิทธิ์ในที่นาอันเป็นการแสดงฐานะที่มั่นคง เป็นคนมีหลักมีฐาน แม้จะมีที่ไร่ที่สวนก็ไม่เท่าเทียมกับมีที่นาเพราะการมีที่นาทำให้คนพึ่งตนเองได้จากการผลิตข้าวบริโภคเอง ชาวบ้านจึงหวงเหนที่นาจะขายให้กับญาติพี่น้องเท่านั้นหรือปล่อยให้สืบทอดกรรมสิทธิ์ในหมู่เครือญาติ จะเห็นได้ว่าในประเด็นของกรรมสิทธิ์ในที่ดินของภาคเหนือจะมีระบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่เสมอ แม้เมื่อมีการแบ่งมรดกของพ่อแม่ หากที่ดินมีขนาดเล็กก็มักจะมีการซื้อขายกันในหมู่พี่น้องเพื่อจะให้ได้สามารถใช้ที่ดินเป็นประโยชน์ได้ โดยมีการซื้อขายกันในราคาพี่น้องเรียกว่า "การซุกซุย" ทั้งนี้เพื่อจะรักษาที่นาของครอบครัวเอาไว้ ที่ดินที่เป็นที่นาถือถือว่าเป็นสมบัติร่วมหรือ "ของหน้าหมู่" ของตระกูล หากผู้ใดได้รับไปแล้วไม่อาจใช้ประโยชน์ได้ก็ต้องพยายามโอนถ่ายให้กับบุคคลที่เป็นญาติกันก่อน^๕

^๑ พรใจ เต็มวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๓๐ เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวรัฐบาลได้ออกเอกสารส.ท.ก ๑ ให้เฉพาะพื้นป่าสงวนทางตะวันตกของหมู่บ้านซึ่งเป็นพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม เนื่องจากมีการให้สัมปทานทำป่าไม้มาแล้วถึงสามครั้ง

^๒ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ(๒๕๓๕), อ้างแล้ว, หน้า ๘๔.

^๓ Anan Ganjanapan, Ibid, p.306.

^๔ อานันท์ กาญจนพันธุ์, "ชาวนาภาคเหนือกับความขัดแย้งในระบบการผลิตด้านเกษตรกรรม(พ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๒๓),

พัฒนาการชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา (เชียงใหม่: ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๗), หน้า ๑๘๕.

^๕ Anan Ganjanapan, Ibid, p.209.

ชาวบ้านยังแก้ไขปัญหาที่ดินไม่พอทำกินหรือไม่มีที่ดินทำกินด้วยวิธีการเดิม คือ การบุกเบิกที่ดินใหม่ ถางป่าทำไร่ เช่าที่ดิน หรือรับจ้างทำงานในที่ดินของชาวนารวยหรือเจ้าที่ดิน จากการศึกษาของทานาเบพบว่าในช่วงทศวรรษ ๒๔๗๐ ชาวบ้านที่เชียงใหม่ถางป่าเพื่อทำไร่ แต่ต่อมาในช่วงทศวรรษ ๒๔๙๐-๒๕๑๐ ได้จับจองที่ดินเพื่อทำไร่ในเขตป่าแพะของชุมชนหมู่บ้าน แต่เดิมป่าแพะนี้จะเป็นป่าใช้สอยของชุมชนแต่เนื่องจากความต้องการที่ดินเพิ่มขึ้นชาวบ้านจึงเข้าไปยึดครองที่ดินในเขตป่าแพะด้วย ที่ไร่มักเป็นที่ดินที่ใช้เพาะปลูกแบบไม่ถาวร จะปลูกหมุนเวียนเพื่อพักดิน ทำให้ต้องมีหลายๆแห่งและพื้นที่ค่อนข้างกว้างหากเปรียบเทียบกับที่นาและที่สวน พืชไร่อาศัยน้ำฝนเป็นหลักทำให้ได้ผลผลิตไม่แน่นอน มีปัญหาที่ดินเกิดจากการเพิ่มประชากรในชุมชนต้องมีการแบ่งที่ดินของครอบครัว ทำให้ขนาดที่ดินเล็กลงและไม่เพียงพอในการผลิตเพื่อบริโภคในครอบครัว ทำให้ชาวบ้านต้องบุกเบิกที่ดินใหม่ ต้องเช่านาทำ หรือต้องเป็นแรงงานรับจ้างในที่นา^๑

ในระยะแรกการเช่าที่ดินและรับจ้างทำนาในที่ดินของผู้อื่นส่วนใหญ่แล้วเจ้าของที่ดินมักจะเป็นคนในหมู่บ้านเดียวกันหรือเป็นเครือญาติกันซึ่งมีที่ดินมากแต่ไม่มีแรงงานเพียงพอ จึงให้เช่าเพื่อจะได้แบ่งผลผลิตมาเลี้ยงชีพ ในชุมชนหมู่บ้านรอบนอกแห่งหนึ่งของอำเภอสันกำแพงชาวบ้านร้อยละ ๗๗.๔๖ เช่านาของพ่อแม่ ความสัมพันธ์ทางเครือญาติทำให้ระบบการเช่านาเป็นไปอย่างอะลุ่มอล่วย การจ่ายค่าหัวนาอาจจะให้ครึ่งหนึ่งของผลผลิต หนึ่งในสาม หรืออาจไม่ให้เลยก็ได้^๒ ในชุมชนหมู่บ้านทั่วไปจะแบ่งกลุ่มคนโดยอาศัยกรรมสิทธิ์ในที่ดินได้เป็นสามกลุ่ม คือ เจ้าของที่ดินทำนาเอง เจ้าของที่ดินให้เช่า และแรงงานรับจ้างทำนา ในเชียงใหม่ในทศวรรษ ๒๕๑๐ ชาวนาเป็นเจ้าของที่ดินโดยเฉลี่ย ๔-๑๑ ไร่ พวกที่มีที่น้าน้อยต้องเช่าที่นาทำเพิ่มเติมหรือรับจ้าง ดังนั้นในกลุ่มผู้เช่านาก็จะมีทั้งผู้เช่าบางส่วนเพราะมีที่ดินแล้วแต่ไม่พอและผู้เช่าทั้งหมดเป็นพวกที่ไม่มีที่ดินของตนเอง ทานาเบพบว่าชาวนาที่บ้านแมริมในช่วงเวลาที่ทำวิจัยอยู่นั้นผลิตข้าวไม่พอต่อการบริโภคต้องเช่าหรือรับจ้างทำนาเพื่อจะได้ข้าวพอเพียง^๓ การทำนาฝ้ายยังเป็นที่นิยมอยู่ ชาวบ้านจะแบ่งผลผลิตให้เจ้าของที่นาครึ่งหนึ่ง ส่วนผลผลิตที่ไม่ใช่ข้าวเช่น พืชผัก และยาสูบไม่ต้องแบ่งปลูกเท่าใดก็ได้ของทั้งหมด ชาวบ้านที่พอมีที่ดินทำกินไม่ได้เช่าหรือเป็นเจ้าของเองมักสรุปว่า“...ถ้าเราทำถอยยอมนแพ้ว เราก็ได้น้อย ชาวนาชาวสวนอยู่ด้วยความมุ่งมั่นมากนั่น”^๔

^๑ Shigeharu Tanabe, Ibid, p.91.

^๒ พรใจ เต็มวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๘๑.

^๓ Shigeharu Tanabe, Ibid, p.114.

^๔ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อ้างแล้ว.

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกพืช การค้าและการที่คนภายนอกเข้าไปซื้อที่ดินเพื่อการลงทุนทำธุรกิจต่างๆซึ่งเป็นการแย่งชิงที่ดินจาก ชาวบ้านที่ขาดแคลนที่ดินอยู่แล้ว เช่น ปี ๒๕๑๓ บริษัทอาหารสากลเข้าไปซื้อที่ดินที่อำเภอ สันป่าตองเพื่อปลูกกล้วย ลิ้นจี่ และหน่อไม้ฝรั่ง จำนวนนับพันไร่ ในการซื้อขายที่ดินได้รวมเอาที่ดิน ของชาวบ้านที่ยังไม่ได้ออกเอกสารสิทธิ์ไปด้วย ทำให้ชาวนายากจนมีปัญหาด้านที่ดินทำกิน ตัวเลขการถือครองที่ดินลดลงเรื่อยๆทั้งที่พื้นที่การเพาะปลูกเพิ่มขึ้น เช่น ที่จังหวัดเชียงรายในปี ๒๕๓๓ พื้นที่การเพาะปลูกมีประมาณ ๑.๘ ล้านไร่ เพิ่มขึ้นเป็น ๒.๕ ล้านไร่ในปี ๒๕๐๖ แต่พื้นที่ ถือครองลดลงจาก ๘.๕ ไร่ต่อครัวเรือน เป็น ๖.๘ ไร่ต่อครัวเรือน ในช่วงที่เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านถูก ครอบงำด้วยกระแสของทุนนิยมที่ส่งเสริมให้ขยายการผลิตเพื่อขาย ในราวทศวรรษ ๒๕๐๐- ๒๕๑๐ เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างสังคมชาวนาในหมู่บ้านภาคเหนือ ชาวนารวยจำนวนน้อย ครอบครองพื้นที่นาส่วนใหญ่ ในขณะที่ชาวนาจนส่วนใหญ่มีที่นาล้นน้อย จำนวนของชาวนาไร้ที่ดิน เพิ่มขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ในจังหวัดเชียงใหม่ช่วงพ.ศ.๒๕๐๙-๒๕๑๐ มีชาวนาไร้ที่ดินเฉลี่ยร้อยละ ๓๕.๙ ดังตัวอย่างแยกเป็นเขตอำเภอต่างๆทุกอำเภอ ดังนี้ อำเภอจอมทองร้อยละ ๑๙ อำเภอ แม่แตงและดอยสะเก็ดเท่ากันร้อยละ ๓๐ อำเภอสารภีร้อยละ ๔๑ อำเภอสันกำแพงร้อยละ ๔๓ และอำเภอเชียงดาวร้อยละ ๕๒.๕^๑ ข้อที่น่าสังเกตคือ พื้นที่ใกล้เมือง ชาวนาไร้ที่ดินมีจำนวน มากกว่าพื้นที่ห่างไกล เช่นเดียวกับพื้นที่ที่อยู่ใกล้แหล่งน้ำที่ดินจะถูกจับจองโดยเจ้านายและพ่อค้า นายทุนตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐

รัฐได้เริ่มการแก้ไขปัญหาดินทำกินโดยกำหนดที่ดินรกร้างว่างเปล่าให้นำมาใช้ ประโยชน์ได้ ในปี ๒๔๗๖ ได้จัดโครงการชลประทานขึ้นที่ตำบลแม่แฝก ทดน้ำจากลำน้ำปิงมาใช้ ในเขตเพาะปลูก ให้ชื่อว่าโครงการชลประทานแม่แฝก รัฐได้จัดสรรที่ดินให้ชาวบ้านครอบครอง โดยจัดตั้งสหกรณ์นิคมสันทราย ที่อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่^๒ โดยอาศัยอำนาจตามพระ ราชบัญญัติว่าด้วยการหวงห้ามที่ดินรกร้างว่างเปล่าพ.ศ.๒๔๗๔ รัฐได้ออกพระราชกฤษฎีกา กำหนดเขตหวงห้ามที่ดินในท้องที่อำเภอสันทรายเป็นเขตหวงห้ามเพื่อประโยชน์ในการจัดตั้ง สหกรณ์ มีพื้นที่ประมาณ ๘,๑๒๗ ไร่ ตั้งเป็นหน่วยงานสหกรณ์นิคมกสิกรรมสันทรายขึ้นดูแล รับสมาชิกตั้งแต่ปี ๒๔๘๑ นับเป็นการจัดสรรที่ดินเพื่อการเกษตรโดยรัฐเป็นครั้งแรก^๓ ในอดีตที่ ผ่านนั้นชาวบ้านจะทำการบุกเบิกที่ดินทำกินของตนและได้รับการรับรองจากรัฐภายหลัง

^๑ Anan Ganjanapan, Ibid, p.305-323.

^๒ สัมภาษณ์นายศรีทัศน์ ทองบ่อ, อ้างแล้ว.

^๓ ยรรยง สิทธิชัย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๓.

ในภาคเหนือชุมชนหมู่บ้านจำนวนมากมีพื้นที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับการทำนาดำจำกัด ทำให้ชาวบ้านต้องหันไปทำการเพาะปลูกบนที่สูง เช่น การปลูกข้าวไร่ซึ่งต้องอาศัยน้ำฝนเป็นหลัก การปลูกข้าวไร่มักทำเป็นระบบหมุนเวียนเพื่อคงความอุดมของดิน พื้นที่ทำไร่มักไม่ได้มีการออกเอกสารสิทธิใดๆ เป็นเพียงการรับรองสิทธิโดยชุมชนหมู่บ้านเท่านั้น ในอดีตชาวบ้านสามารถแผ้วถางป่าแพะไถลุ่มหมู่บ้านเพื่อทำการเพาะปลูกได้ และไม่จำเป็นต้องมีเอกสารสิทธิใดๆ ในปี ๒๔๙๘ รัฐได้ให้ชาวบ้านแจ้งการครอบครองที่ดินและได้รับใบส.ค.๑ เพื่อยืนยันการใช้ประโยชน์ที่ดิน^๑ หลังจากนั้นตั้งแต่ปี ๒๕๐๗ รัฐได้เริ่มจัดการสำรวจที่ดินทำกินของชาวบ้าน โดยเจ้าหน้าที่อำเภอให้ชาวบ้านแจ้งจำนวนที่ดินที่ทำกินลงบนแบบสำรวจที่ชาวบ้านเรียกว่าใบนา เพื่อเอาไปคำนวณภาษีบำรุงท้องที่และเริ่มเก็บภาษีในปีถัดมา ทำให้ชาวบ้านไม่นิยมแจ้งจำนวนที่ดินทำกินที่แท้จริงแก่ทางราชการเนื่องจากกลัวถูกเก็บภาษี อีกทั้งชาวบ้านในสมัยนั้นยังมีความผูกพันกับจารีตประเพณีของชุมชน เชื่อถือในการรับรองของชุมชนมากกว่ารัฐ ต่อมาในราวปี ๒๕๒๑ เจ้าหน้าที่ของกรมที่ดินได้เข้าสำรวจการทำประโยชน์จากที่ดิน ไร่หวัดและปักหลักกำหนดเขตที่ดิน โดยใช้ระวางรูปถ่ายทางอากาศเพื่อออกหนังสือรับรองการทำประโยชน์ที่ดิน หรือ น.ส.๓ก. แก่ชาวบ้าน^๒ การให้เอกสารสิทธิในที่ดินเป็นการแสดงอำนาจของรัฐในการรับรองความเป็นเจ้าของที่ดินของประชาชน เป็นการแสดงออกของอำนาจแบบรวมศูนย์ ที่สำคัญแสดงว่ารัฐนั้นเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิตหรือสามารถควบคุมปัจจัยการผลิตที่สำคัญในชุมชนหมู่บ้าน รัฐเป็นผู้กำหนดกรรมสิทธิในที่ดินและอ้างกรรมสิทธิในที่ดินที่ไม่มีผู้ใดอ้างกรรมสิทธิในการจับจองทำกิน

รัฐได้พยายามจะใช้การรับรองกรรมสิทธิในที่ดินเครื่องมือกระตุ้นการผลิตของเกษตรกร ทำให้สามารถกู้ยืมเงินโดยใช้ที่ดินค้ำประกัน ปรากฏว่าในทศวรรษ ๒๕๒๐ รัฐบาลได้เร่งการออกเอกสารสิทธิในที่ดินปรากฏว่าได้จดทะเบียนที่ดินเป็นโฉนดเพิ่มขึ้นอีกร้อยละ ๑๕.๖ และเป็นนส.๓ ก และนส.๓ ร้อยละ ๔๖ กรรมสิทธิในที่ดินทำให้ที่ดินกลายเป็นสินค้าที่ถูกซื้อขายได้ จนทำให้ชาวนาสู้ภัยเสียที่ดินของตนเองอย่างถูกต้องตามกฎหมายมากขึ้นเรื่อยๆ

การสูญเสียที่ดินทำให้ขนาดการถือครองที่ดินของชาวนาภาคเหนือลดลงตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๑๐ สถิติการถือครองที่ดินของชาวนาในปี ๒๕๒๕ ระบุว่าเชียงรายซึ่งเป็นจังหวัดที่ปลูกข้าวได้เกินปริมาณการบริโภค ชาวนามีที่นาโดยเฉลี่ย ๑๕ ไร่ต่อครัวเรือน ซึ่งเป็นขนาดสองเท่าของชาวนาในจังหวัดอื่นๆที่ผลิตข้าวไม่เพียงพอต่อการบริโภคและต้องเช่าที่นา ตัวอย่างเช่น เชียงใหม่มีชาวนาร้อยละ ๒๔.๘ และแม่ฮ่องสอนมีร้อยละ ๒๔.๔ เช่าที่นาเพื่อทำการเพาะปลูก

^๑ พรใจ เต็มวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๔.

^๒ พรใจ เต็มวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๕๔-๕๕.

**ตารางที่ ๓.๖ จำนวนพื้นที่เพาะปลูกและขนาดที่ดินถือครองในภาคเหนือตอนบน
พ.ศ.๒๕๒๕^๑**

จังหวัด	จำนวนที่ดินเพาะปลูก	ขนาดที่ดิน(ไร่)
เชียงใหม่	๑๕๒,๔๑๒	๘.๘๙๑๔
เชียงราย	๑๔๖,๕๕๔	๑๕.๔๐๘๓
ลำปาง	๑๐๒,๕๓๖	๙.๓๒๓๙
ลำพูน	๔๖,๖๗๘	๘.๗๕๑๗
แม่ฮ่องสอน	๑๘,๙๐๓	๘.๔๑๗๖
น่าน	๕๙,๔๓๕	๑๑.๐๒๘๐
พะเยา	๖๗,๖๐๐	๑๓.๖๘๓๒
แพร่	๕๗,๘๓๔	๙.๘๓๕๐
ตาก	๓๐,๐๐๕	๑๘.๘๙๙๕

ที่มา : Office of Agricultural Economics, Agricultural Statistics of Thailand: Crop Year 1983/1984.

เพื่อให้มีข้าวกินชาวนาไรที่ดินจำเป็นต้องเช่าที่นาปลูกข้าวหรือทำนาผ่าค้าง ในขณะที่ชาวนาเล็กที่มีที่ดินปลูกข้าวแล้วยังไม่มีรายได้เป็นตัวเงินพอเพียงก็ต้องเช่าที่ดินเพื่อปลูกพืชการค้าในช่วงฤดูแล้ง อย่างไรก็ตามทนายพบว่าอัตราส่วนในการเช่าที่ดินในภาคเหนือต่ำกว่าภาคกลาง ในปี ๒๕๑๖ ชาวนามีการเช่านาโดยเฉลี่ยร้อยละ ๑๖.๓๓ การเช่านามากที่สุดอยู่ที่จังหวัดเชียงใหม่มีถึงร้อยละ ๓๕.๑๕ ตัวอย่างของเชียงใหม่ที่มีความน่าสนใจว่าจากการสำรวจหมู่บ้าน ๒๒ แห่งในเชียงใหม่พบว่าร้อยละ ๓๖.๑ ของครอบครัวตัวอย่าง ๔๔๐ ครอบครัว เป็นเจ้าของที่ดินที่ตนเองทำการเพาะปลูกอยู่ ส่วนร้อยละ ๖๓.๙ เป็นผู้เช่าทำทั้งหมด หรือเช่าทำบางส่วน ในขณะที่พื้นที่ห่างไกลออกไปบางแห่งซึ่งน่าจะมีการเช่าหาน้อยนั้นกลับมีจำนวนผู้เช่านามาก เช่น อำเภอแม่แตง ในหลายๆอำเภอที่อยู่ห่างไกลสมัยก่อนเจ้านายขุนนางได้จับจองที่ดินที่อุดมสมบูรณ์โดยการเอาช้างเข้าไปเหยียบหรือสร้างระบบเหมืองฝายขึ้นแล้วอ้างเอาที่ดินเป็นของตนเอง ให้ชาวบ้านเช่าทำ เช่น ที่อำเภอสันป่าตอง สารภี และจอมทอง ในจังหวัดอื่นๆ เช่น เชียงราย ลำปาง และน่าน พื้นที่ห่างไกลจากเมืองใหญ่มีการเช่าหาน้อย ชาวนามีที่นาของตนเอง เช่น ที่อำเภอเชียงคำมีผู้เช่านาเพียงร้อยละห้า และยังเป็นการเช่าจากญาติพี่น้อง^๑

^๑ อ้างใน ลือชัย จุลาสัยและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๒-๓๓.

ปัญหาขาดแคลนที่ดินทำกินยังเป็นปัญหาต่อเนื่อง ในระดับชาติรัฐได้จัดที่ดินเพื่อให้สิทธิและก่อสร้างถนนและบริการต่างๆ ส่งเสริมอาชีพในรูปของนิคมสร้างตนเอง นิคมสหกรณ์และการพัฒนาที่ดิน^๒ นอกจากนี้รัฐได้แก้ไขการขาดหลักฐานกรรมสิทธิ์ที่ดินโดยการออกโฉนดที่ดินในรูปของน.ส.๓ เพื่อให้ชาวบ้านสามารถมีหลักทรัพย์ในการกู้ยืมเงินเพื่อลงทุนการเกษตรได้ อย่างไรก็ตามความกดดันของประชากรในเรื่องที่ดินทำกินยังเพิ่มขึ้น การถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรมีขนาดเล็กลงเรื่อยๆ จากอัตราเฉลี่ยครอบครัพละ ๑๖ ไร่ในปี ๒๕๑๖ เหลือเพียงครอบครัพละ ๑๔.๗ ไร่ จำนวนชาวนาไร่ที่ดินก็มีแนวโน้มสูงขึ้น ปรากฏว่าเฉพาะในปี ๒๕๑๘ นั้นมีผู้มาร้องเรียนขอที่ดินทำกินจากคณะกรรมการช่วยเหลือชนวนาชาวไร่ถึง ๕๘,๒๙๘ ราย ในปี ๒๕๒๒ รัฐบาลได้มีมติคณะรัฐมนตรีให้ออกเอกสารส.ท.ก. เพื่อบรรเทาปัญหาชาวบ้านขาดแคลนที่ดินและได้บุกเบิกเข้าไปใช้ที่ป่า โดยให้ชาวบ้านที่ทำกินในป่าสงวนที่มีความลาดชันไม่เกิน ๓๕ องศาได้ โดยมีสิทธิทำกินแต่ไม่มีกรรมสิทธิ์ในที่ดิน หนังสืออนุญาตให้ได้รับการผ่อนผันให้มีสิทธิทำกินชั่วคราวนี้มีอายุ ๕ ปี ครบเรือนหนึ่งมีที่ทำกินไม่เกิน ๑๕ ไร่ หากชาวบ้านปฏิบัติตามเงื่อนไข ใช้ทำกินมาตลอดไม่ทิ้งที่ดินรกร้างก็จะได้รับส.ท.ก.๒ ให้ใช้ประโยชน์ที่ดินได้ต่อไปโดยไม่ต้องเสียค่าธรรมเนียมให้แก่รัฐ ที่ดินจะขายหรือโอนให้ผู้ที่ไม่ใช่ทายาทไม่ได้^๓

เพื่อช่วยเหลือชนวนาไร่ที่ดิน รัฐได้ทำการปฏิรูปที่ดินเพื่อช่วยเหลือชนวนาที่สูญเสียกรรมสิทธิ์ที่ดิน โดยประกาศใช้พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม ในพ.ศ. ๒๕๑๘ ได้จัดตั้งสำนักงานปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม (ส.ป.ก.) ให้รับผิดชอบงานปฏิรูปที่ดินที่ครอบคลุมตั้งแต่การปรับปรุงที่ดิน สิทธิและการถือครองที่ดินเพื่อเกษตรกรรม จัดสรรที่ดินให้เกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกิน ตลอดจนการพัฒนาอาชีพและให้ความช่วยเหลือในการผลิตและการตลาด โดยเน้นการปรับปรุงสิทธิการถือครองที่ดินเพื่อให้เกษตรกรมีโอกาสเป็นเจ้าของที่ดินเพื่อกระจายรายได้และสร้างความเป็นธรรม และพัฒนาอาชีพให้ชนวนามีความอยู่ดีกินดีขึ้น^๔

๓.๓.๒ แหล่งน้ำใช้ในการเกษตรกรรม

นอกจากปัญหาที่ดินชาวบ้านยังประสบปัญหาขาดแคลนน้ำ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูแล้งหลังการเก็บเกี่ยวข้าวนาปีชาวบ้านในชนบทส่วนใหญ่ทำการเพาะปลูกเพื่อบริโภคและขายเป็นหลัก การหาเลี้ยงชีพขึ้นอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติและสภาพแวดล้อมธรรมชาติ การเข้าถึงแหล่ง

^๑ Shigeharu Tanabe, Ibid, p.40-43.

^๒ สัมภาษณ์นายศรีทัศน์ ทองป่อ, อ่างแล้ว.

^๓ พรใจ เต็มวารี, อ่างแล้ว, หน้า ๖๒.

^๔ วรเนาว์ ไชยติยะ, อ่างแล้ว, หน้า ๑๐.

น้ำจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่สุดที่กำหนดรายได้และความเป็นอยู่ของชาวบ้าน การพัฒนาระบบเหมืองฝายและการใช้น้ำใต้ดินมีส่วนสำคัญในการปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรภาคเหนือ ที่บ้านกาดอำเภอสันป่าตองมีที่ดินและน้ำอุดมสมบูรณ์ทำให้ชาวบ้านเพาะปลูกได้ปีละสามครั้ง ทั้งข้าวนาปี ถั่วเหลือง และข้าวนาปรัง ผลผลิตต่อไร่สูงตั้งแต่ ๖๐-๑๒๐ ถึง ครอบครัวนาขนาดเล็กจึงมีผลผลิตเหลือขายได้^๑

การแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำในฤดูแล้ง ทำให้ชาวบ้านสามารถปลูกพืชได้หลายครั้งในหนึ่งปี แทนที่จะปลูกข้าวได้เพียงปีละหนึ่งครั้งก็จะสามารถปลูกได้สองครั้งและปลูกพืชอื่นๆได้อีกด้วย ดังนั้นแทนที่ระบบการเกษตรจะเป็นระบบข้าวครั้งเดียว หรือข้าว-พืชไร่เช่นในอดีต ก็จะกลายเป็นระบบข้าว-ข้าว-พืชอื่นๆ ซึ่งทำการเพาะปลูกได้ตลอดปีทั้งฤดูฝนและฤดูแล้ง รัฐบาลได้กำหนดนโยบายที่จะปรับเปลี่ยนให้ระบบเหมืองฝายของชาวบ้านเป็นระบบชลประทานแบบถาวร เพื่อจะสามารถควบคุมการจัดการทรัพยากรน้ำโดยรัฐ^๒ โดยลงทุนพัฒนาระบบชลประทานขนาดใหญ่ขึ้นในภาคเหนือตั้งแต่ปี ๒๔๗๘ จนถึงปี ๒๕๒๙ ในภาคเหนือตอนบนมีระบบชลประทานของรัฐที่เสร็จสิ้นแล้วสามารถให้น้ำแก่พื้นที่เพาะปลูกในบริเวณที่ราบลุ่มเชียงใหม่-ลำพูนถึงประมาณ ๓๒๕,๐๐๐ ไร่^๓ ที่ดินบริเวณพื้นที่รับน้ำจากโครงการชลประทานจะมีราคาสูงขึ้น มีผลต่อการเข้าถึงที่ดินของชาวนายากจนหรือชาวนาเล็ก

นอกจากการที่ชุมชนอยู่ไกลจากแหล่งน้ำแล้วปัญหาขาดแคลนน้ำที่จะทำการเพาะปลูกยังสืบเนื่องมาจากการตัดไม้ทำลายป่าบริเวณต้นน้ำและในพื้นที่ต่ำลงมา เพื่อทำการเพาะปลูกที่อยู่อาศัย และรีสอร์ทต่างๆ สภาพภูมิประเทศที่เป็นที่ลาดชันทำให้เมื่อฝนตกหนักเกิดการไหลทะลักของน้ำป่าเกิดการพังทลายของหน้าดิน เป็นตะกอนไหลลงสู่ลำน้ำ ทำให้เกิดปัญหาลำน้ำตื้นเขิน และมีการทับถมของวัชพืช ความสามารถในการเก็บกักน้ำจึงน้อยลง เกิดดินเสื่อมคุณภาพเนื่องจากใช้สารเคมีมากและยังเกิดสารพิษตกค้างในดินและน้ำ ปัญหาการขาดแคลนน้ำในภาคเหนือ นั้นสรุปว่าไม่ได้เป็นผลมาจากการขาดแคลนทรัพยากรน้ำธรรมชาติเท่านั้น แต่เป็นผลมาจากข้อจำกัดของแหล่งเก็บกักน้ำในธรรมชาติที่ไม่สามารถเก็บน้ำไว้ในลุ่มน้ำมากพอสำหรับใช้ในการเพาะปลูกยามที่ฝนทิ้งช่วงหรือการเพาะปลูกในฤดูแล้ง สาเหตุของปัญหามาจากการบุกรุกทำลายป่าและพืชคลุมดินอื่นๆในบริเวณต้นน้ำลำธาร ประกอบกับสภาพพื้นที่ลาดชันทำให้ยากต่อการ

^๑ อานันท์ กาญจนพันธ์, "ชาวนาในภาคเหนือ...", อ้างแล้ว, หน้า ๑๙๓.

^๒ Ross E. Reardon, "Communal Irrigation in the Chiang Mai Valley: Response to Urbanization and Capitalist Transformation," Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies, them 2, Chiang Mai, 14-17 October, 1996, p. 228.

^๓ ลือชัย จุลาสัยและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๕-๓๑.

ชะล้างพังทลายของดิน พื้นดินไม่สามารถอุ้มน้ำเอาไว้ได้ ปัญหานี้ต่อเนื่องเรื่อยมาเพราะนโยบายของรัฐในการให้สัมปทานป่าไม้แก่บริษัทป่าไม้ต่างๆและการลักลอบตัดไม้เถื่อนที่เกิดขึ้นอยู่เสมอ

ปัญหาน้ำไม่เพียงพอเป็นปัญหาสำคัญสำหรับชาวนาภาคเหนือแม้รัฐจะยื่นมือเข้ามาจัดการนำมามากหลายสิบปีแล้วแต่ก็ยังไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้ได้ทั่วถึง บางครั้งกลับสร้างปัญหาใหม่ให้กับชาวบ้าน เช่น การสร้างเขื่อนแม่กวง รัฐบาลได้ย้ายชาวบ้านประมาณ ๑,๒๐๐ คน ๑๙๓ ครอบครัวจากบ้านหมู่ ๑ ตำบลลวงเหนืออำเภอดอยสะเก็ดซึ่งเป็นพื้นที่อยู่ในหุบเขาลุ่มน้ำกวง เป็นที่ราบกว้างขวาง หน้าน้ำมีน้ำท่วม ดินดี มาอยู่ที่บ้านห้วยฮัก หมู่ ๙ ตำบลหนองแห่ย์ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ในปี ๒๕๒๒ ที่ใหม่พื้นดินเป็นดินทราย หน้าดินตื้น ไม่เหมาะแก่การเพาะปลูกต่างจากที่เดิมที่มีดินและน้ำอุดมสมบูรณ์ ในที่ใหม่รัฐต้องให้ความช่วยเหลือให้ชาวบ้านประกอบอาชีพได้โดยช่วยในการปลูกสร้าง ให้ที่ดินและสร้างสาธารณูปโภคให้ อย่างไรก็ตามหมู่บ้านใหม่ที่สร้างขึ้นต้องปรับตัวโดยชาวบ้านต้องประกอบอาชีพอื่นๆเพื่อจะเลี้ยงชีพได้^๑ ชุมชนในเขตที่ได้รับน้ำจากโครงการชลประทานหลายแห่งประสบปัญหาน้ำไม่พอใช้ เช่น บ้านเมืองลวง ตำบลลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด ซึ่งอยู่ใกล้โครงการชลประทานแม่กวงก็ประสบปัญหาขาดแคลนน้ำโดยเฉพาะในช่วงฤดูแล้งตั้งแต่เดือนเมษายนถึงมิถุนายน การเพาะปลูกจะต้องมีการหมุนเวียนแจกน้ำเป็นระยะ ชาวบ้านไม่สามารถใช้น้ำได้เต็มที่เพราะโครงการส่งน้ำให้พื้นที่ที่กว้างขวางกว่าเดิมทั้งในอำเภอดอยสะเก็ด สันทรายและสันกำแพง พื้นที่กว่า ๖๐,๐๐๐ ไร่ ปัญหาที่ชาวบ้านประสบอยู่ได้แก่^๒

๑. พื้นที่เพาะปลูกใกล้ฝายได้รับน้ำมากกว่าพื้นที่อยู่ห่างออกไป ต้องมีการหมุนเวียนกันใช้น้ำ แต่เนื่องจากระบบนี้ไม่ได้จัดการโดยชุมชนทำให้ตกลงกันไม่ได้ต้องให้ทางอำเภอเข้ามาดูแล

๒. ฝายเป็นฝายถาวรสร้างด้วยซีเมนต์ทำให้น้ำไหลช้าเพราะมีตะกอนตกหน้าฝาย ยากแก่การขุดลอก

๓. ระดับน้ำในเหมืองต่ำกว่าระดับที่นาทำให้ชาวบ้านต้องทدنน้ำขึ้นสูง ใช้น้ำในปริมาณมากส่งเข้าไปในพื้นที่นา ทำให้พื้นที่ปลายโครงการขาดน้ำ

๔. ทางราชการเห็นว่าชาวบ้านไม่ยอมปรับเปลี่ยนความเคยชินกับเทคนิคการเพาะปลูกแบบเดิม ที่ใช้ข้าวพันธุ์เดิมที่มีความไวต่อแสง ปลูกตามระยะเวลา ไม่ได้ปลูกตามปริมาณน้ำที่มี

ชาวบ้านแก้ไขปัญหาด้วยตนเองด้วยการขุดบ่อบาดาลขึ้นใช้ในการเพาะปลูก บางแห่งพยายามจัดการน้ำอย่างเหมาะสม โดยวางตารางการใช้น้ำที่มีประสิทธิภาพ ปรับปรุงระบบ

^๑ สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านแม่ฮัก หมู่ ๙ ตำบลหนองแห่ย์ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

^๒ รัตนพร เศรษฐกุลและคณะ(๒๕๒๖-๒๕๒๗), อ้างแล้ว, หน้า ๓๒-๓๓.

การใช้ดิน โดยชุมชนหมู่บ้านเป็นผู้จัดการน้ำ ซึ่งเป็นวิธีการจัดการที่ดำเนินมาอย่างมีประสิทธิภาพมาแล้วในอดีต เพื่อแก้ไขปัญหาชาวบ้านพยายามรวมตัวกันอย่างเข้มแข็งเพื่อจัดการระบบน้ำของชุมชน ในราว พ.ศ.๒๕๒๐ ชาวบ้านหลายหมู่บ้านในอำเภอสันป่าตองที่เดิมใช้น้ำจากฝายขุนคองของลำน้ำว้างได้ร่วมกันจัดระบบเหมืองฝายใหม่เนื่องจากพื้นที่นาได้ขยายมาบริเวณลุ่มน้ำว้างมากขึ้น ทำให้จำเป็นต้องหาแหล่งน้ำใหม่ที่ใกล้กว่าเดิม ผู้นำชาวบ้านจึงได้รวมกำลังชาวบ้านจากห้าหมู่บ้านที่จะร่วมกันใช้น้ำมาสร้างฝายแห่งใหม่ โดยชาวบ้านแต่ละคนจะร่วมกันทำงานและยังให้ข้าวไร่ละ ๑ ถังเป็นค่าชุดเหมืองฝาย^๑

๓.๓.๓ การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน

ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ ๒๕๑๐ ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนหมู่บ้านที่เห็นได้ชัดเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ สืบเนื่องมาจากการเติบโตทางเศรษฐกิจในระดับประเทศ มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานในท้องถิ่นภาคเหนือ เช่น การสร้างถนนที่จะเชื่อมระหว่างหมู่บ้านและระหว่างเมืองกับหมู่บ้าน ทำให้การคมนาคมสะดวกยิ่งขึ้น ผลผลิตจากหมู่บ้านสามารถส่งเข้ามาสู่ตลาดในเมืองได้รวดเร็วยิ่งขึ้นและมีจำนวนมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ใกล้เส้นทางคมนาคมที่ติดต่อกับตลาดได้ง่าย การที่เส้นทางวัดต่างสายเชียงใหม่-เชียงรายที่ผ่านดอยนางแก้วผ่านปากทางเข้าชุมชนหมู่บ้านป่าเมี่ยงได้ถูกปรับปรุงเป็นถนนลาดยางในราว พ.ศ.๒๕๑๘ ช่วยส่งเสริมเศรษฐกิจป่าเมี่ยงและการขยายตัวของชุมชนใกล้กับป่าเมี่ยง^๒ ชุมชนหมู่บ้านอื่นๆส่วนใหญ่ก็มีการสร้างถนนเข้าภายในหมู่บ้านในระยะเวลาไล่เลี่ยกัน ที่อำเภอสันกำแพงในราวพ.ศ.๒๕๒๑-๒๕๒๒ สำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบทได้สร้างถนนสายร.พ.ช ทาดอนชัย-บ้านใหม่ขึ้น ทำให้มีการเดินรถประจำทางสายสันกำแพง-ลำพูน-เชียงใหม่ ชาวบ้านสามารถติดต่อกับตัวเมืองเชียงใหม่และลำพูนได้รวดเร็วยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังมีงบประมาณจากโครงสร้างการสร้างงานในชนบท ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร บางแห่งได้เปลี่ยนฝายกั้นน้ำแบบโบราณที่ทำด้วยไม้ไผ่มาเป็นคอนกรีต^๓

ในยุคเงินผันชาวบ้านมักจะได้รับเงินมาพัฒนาหมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่มักใช้ในการสร้างถนนหนทางเข้าสู่หมู่บ้าน ที่อำเภอดอยสะเก็ดหมู่บ้านป่าแะ หมู่ที่ ๕ ตำบลตลาดขวัญ มีถนนลูกรังเข้าถึงหมู่บ้านในราวพ.ศ.๒๕๑๘-๒๕๑๙ และมีไฟฟ้าใช้ในราวปี ๒๕๑๙^๔

^๑ พรพิไล เลิศวิชาและอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, อ้างแล้ว, หน้า ๕๐.

^๒ วิทยา อาภรณ์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๔.

^๓ พรใจ เต็มวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๕๕.

^๔ ข้อมูลบริบทชุมชนหมู่บ้านป่าแะ หมู่ที่ ๕ ตำบลตลาดขวัญ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๔๕.

รัฐเล็งเห็นว่าปัญหาการคมนาคมเป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจ จึงได้เน้นการพัฒนาทางด้านการคมนาคมขนส่งตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ ซึ่งรายจ่ายเพื่อการพัฒนาการคมนาคมและขนส่งนั้นเป็นรายจ่ายที่สูงที่สุด ดังเห็นได้จากตารางข้างล่างนี้

**ตารางที่ ๓.๗ อัตราส่วนรายจ่ายเพื่อพัฒนาการเศรษฐกิจ
ปีงบประมาณ ๒๕๐๗-๒๕๐๙ แยกตามสาขา^๑**

สาขา	งบประมาณ(ล้านบาท)	ร้อยละ
การเกษตรและสหกรณ์	๒,๙๗๕	๑๕.๓
อุตสาหกรรมและเหมืองแร่	๒,๒๙๖	๖.๑
การพลังงาน	๒,๗๙๘	๙.๒
การคมนาคมขนส่ง	๗,๐๐๕	๓๕.๐
การพัฒนาชุมชนและสาธารณสุข	๓,๗๔๗	๑๙.๒
การสาธารณสุข	๙๗๔	๕.๐
การศึกษา	๑,๘๐๖	๙.๒
รวม	๑๙,๕๐๐	๑๐๐.๐

การพัฒนาถนนทำให้ทุนจากภายนอกเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้านได้มากขึ้น โดยคนที่นำเข้าไปนั้นเป็นพ่อค้าจีนในท้องถิ่นและพ่อค้าชาวนาที่สะสมทุนจากการค้าขายผลผลิตการเกษตร ชุมชนที่อยู่บนเส้นทางการค้าและใกล้แหล่งผลิตจะได้เปรียบทำให้เกิดการขยายตัวทางธุรกิจต่างๆ เช่นที่บ้านแม่ชะจาน อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย เริ่มมีธุรกิจต่างๆนอกเหนือจากการเกษตร เช่น โรงหมักเมี่ยง โรงชา บิมน้ำมันและโรงแรม เป็นต้น^๒ ช่วงเวลาดังแต่ปี ๒๕๐๔-๒๕๒๔ เป็นช่วงเวลาที่ระบบเศรษฐกิจของภาคเหนือปรับเปลี่ยนไปอย่างช้าๆ โดยนโยบายเศรษฐกิจของรัฐที่โยงเอาระบบเศรษฐกิจท้องถิ่นเข้ากับระบบเศรษฐกิจชาติ โดยอาศัยเส้นทางคมนาคมที่สร้างจากส่วนภูมิภาคเข้าสู่เมืองหลวงและระหว่างเมืองในส่วนภูมิภาคเอง

การสร้างถนนนั้นควบคู่ไปกับการส่งเสริมการใช้นยานพาหนะที่มีความรวดเร็วและสะดวกสามารถขนส่งได้ทั้งผู้คนและผลผลิต ในพื้นที่ห่างไกลขาดแคลนทั้งถนนและยานพาหนะ ระหว่างทศวรรษที่ ๒๕๑๐ ชาวบ้านในอำเภอที่ห่างไกลของจังหวัดเชียงใหม่เช่น อำเภอสะเมิงแทบจะไม่

^๑สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, สำนักนายกรัฐมนตรี, อ้างแล้ว, หน้า ๓๐.

^๒วิทยา อามรณ์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๙.

เคยเข้ามาในตัวจังหวัดเพราะค่าโดยสารรถแพงถึงเที่ยวละ ๒๐ บาท^๑ ที่จังหวัดน่านแม้แต่ในปี ๒๕๑๘ ชาวบ้านก็ยังใช้รถคอกหมูแบบเก่าในการเดินทาง ผู้คนในหมู่บ้านน้อยคนที่จะเดินทางไปในตัวเมือง^๒ ปัญหาการคมนาคมทำให้รัฐไม่อาจเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้านได้อย่างเต็มที่ แม้จะเริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๒ แล้ว ชุมชนในพื้นที่ห่างไกลก็ยังไม่ได้รับการพัฒนาใดๆจากรัฐไม่ว่าจะเป็นการส่งเสริมการผลิต การแจกปุ๋ย ยาฆ่าแมลง หรือพัฒนาระบบชลประทาน ชาวบ้านเองก็จำกัดตนเองอยู่ในชุมชนหมู่บ้าน

ควบคู่กันไปกับนโยบายการสร้างโครงสร้างพื้นฐานต่างๆและจัดสรรที่ดินเพื่อเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเพื่อพัฒนาระบบการผลิตของชุมชนหมู่บ้าน คือ นโยบายของรัฐจำกัดการขยายพื้นที่การเพาะปลูกบนที่สูงโดยการประกาศเขตป่าสงวนและเขตหวงห้ามต่างๆ ทำให้ภาพของประเทศไทยเปลี่ยนจากพื้นที่กว้างใหญ่ไพศาล มีที่ดินทำการเพาะปลูกมากแต่มีแรงงานน้อยมาเป็นประเทศที่ขาดแคลนที่ดินทำกินในชนบทและมีแรงงานเหลือเฟือ ตัวอย่าง ในปี ๒๕๐๗ รัฐได้ประกาศป่าสงวนแห่งชาติแม่แจ่มครอบคลุมเขตพื้นที่ชุมชนหมู่บ้านกองแขก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้ที่ดินของชาวบ้านกลายเป็นของรัฐ ต่อมาปี ๒๕๑๖ กรมป่าไม้ตั้งหน่วยป้องกันรักษาป่าไม้มีอำนาจหน้าที่ควบคุมดูแลพื้นที่บ้านกองแขก องค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ก็พยายามไล่ที่ชาวบ้านเพื่อนำพื้นที่ไปปลูกป่า^๓ ทางราชการพยายามผลักดันให้ชาวบ้านออกจากป่าและไม่เคยยอมรับว่าเศรษฐกิจพอเพียงของชาวบ้านนั้นมีพื้นฐานอยู่บน นา-ไร่-ป่า

ตั้งแต่ทศวรรษที่ ๒๕๑๐ รัฐได้ประกาศเขตหวงห้ามหลายแห่ง ชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือซึ่งหลายแห่งตั้งอยู่บนที่ดอนและชาวบ้านหากินอยู่กับนา-ไร่-ป่าต้องเผชิญกับปัญหาที่ดินทำกินและสูญเสียโอกาสในการดำรงชีวิตด้วยผลผลิตจากป่า ที่จังหวัดเชียงรายซึ่งอยู่เหนือสุดของประเทศมีพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่สูง ทางราชการได้ประกาศให้พื้นที่ต้นน้ำแม่ลาวเป็นพื้นที่เขตป่าสงวนแห่งชาติสองครั้ง ครั้งแรกในปี ๒๕๑๕ ครั้งที่สองในปี ๒๕๒๕ ส่งผลกระทบต่อชุมชนหมู่บ้านบนที่สูงซึ่งอาศัยเศรษฐกิจเมียงในการเลี้ยงชีพและปลูกข้าวไร่เสริม ชาวบ้านถูกห้ามทำไร่ข้าวซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคเอง ชาวบ้านต้องซื้อข้าวกิน จะขยายพื้นที่สวนเมียงเข้าไปในป่าก็ไม่ได้ เพราะรัฐประกาศเป็นเขตป่าสงวนไปแล้ว หลังจากนั้นประกาศเป็นเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจ ห้ามชาวบ้านเก็บหาของป่าตั้งแต่เศษไม้ หน่อไม้ ไม้ไผ่ทำตอกมัดเมียง และห้ามล่าสัตว์^๔

^๑ คล้าก ดี แอร์, อ้างแล้ว, หน้า ๗.

^๒ สัมภาษณ์นางจันทร์สม พรหมปัญญา, อ้างแล้ว.

^๓ วิทยา อาภรณ์,(๒๕๔๑), อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๔.

^๔ วิทยา อาภรณ์(๒๕๔๑), อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๔-๑๐๕.

ส่วนที่อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ในปี ๒๕๑๒ รัฐได้ประกาศให้ป่าของหมู่บ้านเป็นป่าสงวนแห่งชาติขุนแม่ทา ตามพระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติปี พ.ศ. ๒๕๐๗^๑ ในการนั้นนอกจากรัฐจะเข้าไปยึดครองที่ดินทำกินของชาวบ้าน รัฐได้เข้าไปแย่งชิงสิทธิของชุมชนหมู่บ้านในการใช้ประโยชน์จากป่าและสร้างปัญหาให้แก่ชาวบ้านที่เคยเลี้ยงชีพจากป่าชุมชนของหมู่บ้าน การประกาศเขตป่าสงวนและเขตหวงห้ามต่างๆของรัฐเป็นการอ้างกรรมสิทธิ์แบบเดาสุ่มของรัฐที่สร้างปัญหาให้กับชาวบ้านอย่างมาก โดยเฉพาะกรรมสิทธิ์เหนือป่าไม้และที่ดินสาธารณะ โดยที่ไม่ได้คำนึงถึงสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่มีมาในอดีต การปิดป่าของรัฐทำให้ชาวบ้านที่ยากจนและเคยพึ่งพาอาหารและรายได้เสริมจากป่าเพื่อทดแทนการผลิตที่ไม่พอเพียงไม่สามารถใช้ทรัพยากรจากป่า ไม่ว่าจะเป็นไม้ หวาย พืชสมุนไพร สัตว์ป่า หรืออาหารป่าประเภทผลไม้ เห็ด หน่อไม้ ไข่มดแดง ผึ้ง ฯลฯ ซึ่งเป็นสิ่งที่ชาวบ้านเคยใช้เลี้ยงชีพมาตั้งแต่อดีต

เขตอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย มีพื้นที่ทั้งหมด ๗๖๐,๖๒๕ ไร่ ทางราชการประกาศเป็นเขตป่าสงวน ๕๒๓,๑๒๕ ไร่ คิดเป็นประมาณร้อยละ ๗๐ ของพื้นที่ทั้งหมด ส่วนใหญ่เป็นเขตป่าเมี่ยงซึ่งเป็นเศรษฐกิจหลักของชาวบ้านในพื้นที่นั้น ชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนจากเศรษฐกิจเมี่ยงกู้เงินจากสหกรณ์และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์มาปลูกพืชการค้าอื่นๆ เช่น พริก มะระ มันฝรั่ง ถั่วแระ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ และแตง พืชเหล่านี้ตลาดจำกัดและมีอายุสั้นทำให้ไม่สามารถควบคุมราคาได้ดีเท่าเมี่ยง ทำให้รายรับของชาวป่าเมี่ยงน้อยลงในขณะที่รายจ่ายเพิ่มมากขึ้น^๒

๓.๓.๔ การประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร

การประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรเป็นผลมาจากแรงกดดันของประชากรที่เพิ่มสูงขึ้น ความจำกัดของที่ดินที่ทำการเพาะปลูก ขนาดของแหล่งน้ำ ราคาผลผลิตตกต่ำ ชาวบ้านจึงพยายามแสวงหารายได้อื่น ในช่วงทศวรรษ ๒๕๐๐ นั้นงานนอกภาคเกษตรมีน้อย แม้การรับจ้างก็เป็นการจ้างงานในภาคการเกษตรเป็นหลัก ต่อมาในช่วงปลายทศวรรษ ๒๕๑๐ มีการขยายตัวของอุตสาหกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมแปรรูปอาหารทำให้เกิดความต้องการแรงงานจากหมู่บ้าน ชาวบ้านที่เดิมทำมาหากินอยู่ในหมู่บ้านก็เริ่มออกไปทำงานนอกชุมชนของตน หรือไปทำงานกับโรงงานที่มั่งคั่งใกล้เคียงกับชุมชน โรงงานเหล่านี้จะจ้างแรงงานจากหมู่บ้านให้ปลูกพืชผลที่ตนเองต้องการ การประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรจะมากขึ้นหากมีแหล่งงานอยู่ใกล้เคียง

^๑ พรใจ เต็มวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๕๔.

^๒ วิทยา อามรณ์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๔๓.

กับหมู่บ้านเพราะชาวบ้านนั้นยังผูกพันอยู่กับการทำนา การรับจ้างจะทำเฉพาะนอกหนานา ถึงเวลาปลูกนา ก็จะหยุดงานกันโดยมีการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในทุ่งนา^๑

ตารางที่ ๓.๘ เปรียบเทียบรายได้ภาคเกษตรและนอกเกษตรในภาคเหนือ

พ.ศ๒๕๒๑/๒๕๒๒^๒

ชนิดของรายรับ	จำนวน(บาท)/ครัวเรือน/ปี
รายได้รวม	๑๔,๐๒๑
รายได้จากภาคเกษตร	๖,๙๑๔
รายได้้นอกภาคเกษตร	๗,๑๐๗
ร้อยละของรายได้รวมนอกภาคเกษตร	๕๐.๗
ร้อยละของรายได้ภาคเกษตร	๔๙.๓

ชาวบ้านเริ่มประกอบอาชีพการค้าตามที่ตนเองถนัด เช่น การขายอาหารในโรงบ่มที่มีคนงานมาก และการรับเอาผลผลิตจากหมู่บ้านไปขายในตลาดในเมือง มีชาวบ้านจำนวนหนึ่งไปรับจ้างทำงานตามบ้านเรือนหรือร้านค้าในเมือง แรงงานเหล่านี้มักมีปัญหาต้องกลับมาทำงานในทุ่งนาในฤดูการเพาะปลูก สร้างปัญหาให้นายจ้างมาจนปัจจุบัน

ในทศวรรษที่ ๒๕๑๐ รัฐบาลไทยได้เริ่มผลักดันให้เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของภาคเหนือ มีการจัดการสัมมนาการพัฒนาการท่องเที่ยวและโรงแรมขึ้นในปี ๒๕๑๑ ได้ข้อสรุปว่า เศรษฐกิจของเชียงใหม่ขึ้นอยู่กับผลผลิตการเกษตรเป็นสำคัญ เมื่อใดที่ราคาพืชผลตกต่ำ ประชาชนก็เดือดร้อน จึงน่าจะส่งเสริมอุตสาหกรรมท่องเที่ยวซึ่งเป็นทางเลือกที่มีความผันแปรน้อยกว่า^๓ จากจุดเริ่มต้นดังกล่าวอุตสาหกรรมท่องเที่ยวซึ่งมีศูนย์กลางอยู่ที่เชียงใหม่ก็ค่อยขยายตัวไปยังจังหวัดใกล้เคียงและมีผลสำคัญต่อระบบเศรษฐกิจของภาคเหนือ

๓.๓.๕ การค้าและอุตสาหกรรมในครัวเรือน

การค้าในชนบทเริ่มจากพ่อค้าชาวนาหรือพ่อค้าวัวต่าง พ่อค้าเงี้ยว และพ่อค้าฮ่อนำสินค้าไปขายตามหมู่บ้าน แต่เดิมหมู่บ้านส่วนใหญ่ไม่มีตลาดในชุมชนนอกจากจะเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่อยู่บนเส้นทางการค้า ในบางพื้นที่เช่น ที่หมู่บ้านหนองบัว ตำบลปาดะ อำเภอท่าวังผา

^๑ สัมภาษณ์นางวิภาพร ขาวยอง, อ่างแล้ว.

^๒ ปรับปรุงจากตารางที่ ๔.๒๓ ในลือชัย จุลาสัยและคณะ, อ่างแล้ว, หน้า ๔-๓๘.

^๓ วิริยาภา ช่างเรียบ, “ก่อนจะเป็นเชียงใหม่ในวันนี้” จุลสารการท่องเที่ยว, ๑๕, ๒ (เมษายน-มิถุนายน, ๒๕๓๙) หน้า

จังหวัดน่านนั้นเพิ่งจะมีตลาดในหมู่บ้านในปี ๒๕๑๙^๑ ตลาดของหมู่บ้านส่วนใหญ่มักจะเป็นตลาดขนาดเล็ก ไม่มีเจ้าของ แต่ชาวบ้านจะนำสินค้ามาขายกันเอง เนื่องจากกำลังซื้อของคนในท้องถิ่นไม่สูงมาก จึงเป็นการค้าเพื่อสนองต่อวิถีการผลิตแบบยังชีพของชาวบ้าน ตลาดขนาดใหญ่ขึ้นจะอยู่ที่ตัวอำเภอ เช่น ตลาดอำเภอดอยสะเก็ดเป็นตลาดเก่าแก่

ในพื้นที่ที่มีการผลิตเพื่อการค้าจะมีตลาดเกิดขึ้นก่อนพื้นที่ผลิตเพื่อบริโภคเอง ในราวทศวรรษที่ ๒๕๑๐ มีการขยายตัวของตลาดที่อำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ซึ่งเป็นทางผ่านของเส้นทางการค้าเชียงราย-เชียงใหม่ นอกจากการผลิตแล้วชาวบ้านปลูกพืชการค้า เช่น ข้าวโพด ถั่วเหลือง และมันฝรั่งเพื่อขาย ต่อมาก็มีการปลูกขิง กระเทียมและไม้ผลต่างๆ^๒ ทำให้ชาวบ้านมีรายได้เป็นตัวเงินและมีกำลังซื้อมากขึ้น มีพ่อค้าเดินทางมาซื้อพืชผลต่างๆจากชาวบ้านและนำสินค้ามาขายให้แก่ชาวบ้าน ในพื้นที่ที่ทางราชการเข้าไปพัฒนา ตั้งสำนักงานของหน่วยราชการและสถาบันการศึกษา เช่น บ้านแม่ใจ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ทำให้มีผู้คนเข้าไปอาศัยอยู่มากขึ้น พวกนี้เป็นพวกที่ไม่ทำการผลิต จึงเกิดมีตลาดขายสินค้าเพื่อสนองความต้องการให้กับคนกลุ่มใหม่

อุตสาหกรรมในครัวเรือนนั้นมุ่งเพื่อการบริโภคในครอบครัวและชุมชนเป็นหลัก จะมีการผลิตเพื่อส่งตลาดบ้าง ในระยะแรกเป็นกิจกรรมขนาดกลางหรือขนาดเล็ก ใช้แรงงานของคนในครอบครัวในช่วงฤดูที่ว่างจากการเพาะปลูก ใช้วัตถุดิบที่มีในชุมชน เช่น การสีข้าว การเลื่อยไม้ ทำน้ำตาล ทำขนมจีน เป็นต้น ในระหว่างปี ๒๕๒๑-๒๕๒๔ มีโรงสีเพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมาก เป็นการขยายตัวที่สอดคล้องกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน คือ ถนนและไฟฟ้าที่เข้ามาถึงชุมชนหมู่บ้าน ในบางพื้นที่พืชการค้าถูกกระตุ้นโดยธุรกิจใหม่ เช่น การทำเหมืองแร่ ในราวทศวรรษที่ ๒๕๑๐ ที่อำเภอเวียงป่าเปามีการทำเหมืองแร่ดีบุกหลายแห่ง ชาวบ้านพากันมาขุดแร่ขายก่อนที่จะมีการให้สัมปทานแก่บริษัท เมื่อบริษัทเข้ามาแล้วชาวบ้านก็อาศัยมารับจ้างอยู่กับบริษัท มีรายได้จากการขุดแร่เสริมจากการเพาะปลูกแต่เดิม ทำให้กำลังซื้อของชาวเวียงป่าเป้าสูงขึ้น การค้าคึกคัก มีการซื้อที่ดินเพิ่มเติมเพื่อทำการเกษตร มีธุรกิจต่างๆ เช่น อยู่ซ่อมรถ บ้านเช่า ค้าปลีก โรงสี ทำไร่น้ำสวน ธุรกิจซื้อขายพืชผลการเกษตร แม้ว่าภายหลังเหมืองแร่จะซบเซาลง ชาวบ้านก็ยังมิรายได้จากพืชเศรษฐกิจที่ทำให้การค้าในชุมชนมั่นคงอยู่ได้

^๑ สัมภาษณ์นางจันทร์สม พรหมปัญญา, อ้างแล้ว.

^๒ วิทยา อามรณ์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๑-๑๓๕.

๓.๔ ภาพรวมของเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือยุคเร่งรัดพัฒนาชนบท

ในการดำเนินการแก้ไขปัญหาของชาวนา รัฐได้พยายามแก้ปัญหาในการผลิตโดยสนับสนุนการตั้งกลุ่มชาวนาในชนบท ที่อำเภอสันป่าตองระหว่างพ.ศ. ๒๕๑๑-๒๕๒๕ มีการจัดตั้งกลุ่มชาวนา ๒๘ กลุ่ม มีสมาชิกประมาณ ๘๖๓-๙๓๓ คน แต่เนื่องจากกลุ่มชาวนานี้มีสมาชิกที่เป็นชาวนาฐานะดีมีที่ดินในเขตชลประทานครอบครองมากกว่าเจ็ดไร่ ทำให้ไม่ได้มีความพยายามแก้ไขปัญหาของชาวนาโดยรวมอย่างเต็มที่ เงินทุนของกลุ่มมีน้อย ดูเหมือนว่ากลุ่มชาวนาจะเป็นสมาคมของชาวนารวย กลุ่มชาวนาได้ขยายใหญ่เป็นสมาคมการชลประทานราษฎรระดับอำเภอก่อตั้งขึ้นที่อำเภอสันป่าตองในปี ๒๕๐๘ มีสมาชิกประมาณ ๒,๐๕๒ คน เป็นผู้นำในตำบลบ้านแม่ สมาคมนี้นี้มีจุดมุ่งหมายขายปุ๋ยในราคาถูก ขายเครื่องจักรกล หาช่องทางสู่ตลาดพืชผล ให้เงินกู้ ให้คำแนะนำทางเทคนิคและปรับปรุงระบบการชลประทาน รัฐเป็นผู้สนับสนุนทางการเงินและเก็บค่าสมาชิกไร่ละ ๑๐ บาท ปรากฏว่าชาวบ้านบางหมู่บ้านไม่ยอมร่วมโครงการ ชาวนาส่วนใหญ่เข้ามารวมกลุ่มกันก็เพื่อจะได้กู้เงินในอัตราดอกเบี้ยต่ำจากรัฐและซื้อปัจจัยการผลิตในราคาถูก ตั้งแต่ปี ๒๕๑๓ ที่กรมการข้าวได้เริ่มขายปุ๋ยในระบบเงินเชื่อให้กลุ่มชาวนา^๑

แนวทางของรัฐในการพัฒนา คือ ทำอย่างไรให้ชาวนาผลิตได้มากขึ้นและผลิตพืชที่มีราคาสูง จึงเป็นการเน้นระบบเกษตรที่ต้องลงทุนสูงกว่าเดิม เน้นเทคโนโลยีใหม่เพื่อเพิ่มผลผลิต จะเห็นได้จากการที่รัฐกระตุ้นให้มีการใช้ปุ๋ยเคมีเพิ่มขึ้น แม้การใช้ปุ๋ยจะไม่เท่ากันในทุกพื้นที่ การใช้ปุ๋ยจะมากในเขตการเพาะปลูกเพื่อการค้า ที่ชาวบ้านใช้ที่ดินถั่ว หรืออย่างน้อยปีละสองครั้งทำให้ดินจืด การใช้ปุ๋ยเคมีเป็นวิธีการใหม่บางแห่งเช่น ที่อำเภอเชียงคำเพิ่งเริ่มใช้ปุ๋ยในปี ๒๕๐๘ เมื่อเกิดปัญหาพืชผลไม่ดีในบางแห่ง การใช้ปุ๋ยเคมีจะค่อยๆเพิ่มมากขึ้นในช่วงปี ๒๕๑๕-๒๕๑๖ ในภาคเหนือมีการใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงในการปลูกข้าวถึงร้อยละ ๒๗.๗ ของพื้นที่ ชาวนาส่วนใหญ่มีทุนน้อยและไม่กล้าเสี่ยงที่จะเพิ่มผลผลิตโดยไม่แน่ใจว่าราคาพืชผลจะคุ้มค่าหรือไม่ ดังนั้นส่วนใหญ่จะใช้กับพืชการค้าเท่านั้น เช่น ยาสูบ กระเทียม ถั่วเหลือง และถั่วลิสง แต่ถึงกระนั้นก็สร้างปัญหาให้กับชาวนาเพราะเป็นการเพิ่มรายจ่ายตั้งแต่ต้นฤดูการผลิต เนื่องจากไม่มีทุนสำรอง ชาวบ้านต้องซื้อปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และสารเคมีต่างๆมาใช้ก่อนแล้วหักหนี้สินกับราคาผลผลิต ทำให้ชาวบ้านเสียเปรียบได้เงินไม่เต็มเม็ดเต็มหน่วย พืชการค้าแต่ละชนิดจะมีความเสี่ยงมากน้อยต่างกัน เช่น หอม กระเทียม มีความเสี่ยงในเรื่องราคาตลาดสูงมาก ยาสูบแม้จะมีการ

^๑ Anan Ganjanapan, Ibid, pp.268-272.

ประกันราคาแต่เป็นพืชที่ต้องใช้แรงงานและทุนมาก ได้กำไรปานกลาง ชาวนาส่วนใหญ่นิยมปลูกถั่วเหลืองเพราะไม่ต้องใช้แรงงานและทุนมากแม้จะได้กำไรน้อยก็ตาม^๑

ข้อเท็จจริงที่น่าสนใจในเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน คือ ชาวบ้านโดยเฉลี่ยไม่มีเงินออมและอยู่ในสภาพที่หมิ่นเหม่ต่อการเป็นหนี้สิน ส่วนใหญ่เป็นหนี้ไม่มากนักน้อย ชาวนาส่วนมากขาดเงินทุน ไม่มีที่ดินเป็นของตนเองและไม่สามารถกู้เงินจากสถาบันการเงินของรัฐ ทำให้ต้องกู้ยืมเงินจากเอกชนในอัตราดอกเบี้ยสูงเพื่อลงทุนในการเพาะปลูก ทำให้ค่าใช้จ่ายในการผลิตสูงไปด้วยในขณะที่มักจะได้ผลผลิตต่ำ เพราะเงินทุนซื้อปุ๋ยหรือยาฆ่าแมลงมีน้อย เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวเผชิญกับปัญหาราคาพืชผลตกต่ำ ไม่มีสถานที่เก็บผลิตผล จำเป็นต้องขายในราคาถูกลงๆเพื่อใช้หนี้ หรือบางรายก็ขายแบบตกเขียวไปแล้ว เมื่อเสร็จสิ้นฤดูการผลิตก็แทบจะไม่มีเงินเหลือ ยรรยง สิทธิชัยพบว่ารายได้เฉลี่ยต่อปีของชาวบ้านสหกรณ์นิคมสันทรายในปี ๒๕๒๐-๒๕๒๒ เท่ากับ ๒๒,๓๔๖.๕๐ บาท รายจ่ายเท่ากับ ๒๑,๙๙๓.๕๗ บาท ชาวบ้านจึงมีรายรับสูงกว่ารายจ่ายเพียงครอบครัวละ ๓๕๖.๙๕ บาทต่อปี หรือเดือนละ ๒๙.๔๑ บาท มีทรัพย์สินโดยเฉลี่ยครอบครัวละ ๓๑๔,๗๗๒.๖๗ บาท และมีหนี้สินเฉลี่ยครอบครัวละ ๕,๖๒๓.๔๒ บาท^๒ จากรายได้โดยเฉลี่ยร้อยละ ๖๘.๕๘ มาจากการเกษตร และร้อยละ ๓๑.๔๒ มาจากนอกภาคเกษตร แสดงว่าชาวบ้านพึ่งพิงการเกษตรเป็นหลักในการดำรงชีพ ในขณะที่รายจ่ายในการลงทุนการเกษตรนั้นมีเพียงร้อยละ ๒๑.๘๒ และรายจ่ายในครอบครัวเพื่อการอุปโภคบริโภคนั้นสูงถึงร้อยละ ๗๘.๑๘ ในสภาพเช่นนี้ชาวบ้านยังสามารถดำรงชีพอยู่ได้เนื่องจากมีรายได้ที่ไม่ใช้ตัวเงินเช่น การผลิตเพื่อบริโภคเองและการเก็บหาจากป่า หรือหยิบยืมจากญาติพี่น้อง เช่น การยืมข้าวหรือเงินแก้ขัดชั่วคราวชั่วคราว^๓

แม้จะมีความพยายามของรัฐในอันที่จะเพิ่มรายได้และทำให้ชาวบ้านอยู่ดีกินดีในสภาพ "น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ" แต่ชาวบ้านกลับเป็นหนี้มากขึ้นโดยเฉพาะในพื้นที่ใกล้เขตเมือง ชาวบ้านสมาชิกสหกรณ์นิคมสันทรายในระหว่างปี ๒๕๒๐-๒๕๒๑ ส่วนใหญ่มีหนี้สินเป็นตัวเงินถึงร้อยละ ๘๖.๐๑ มีหนี้สินเป็นสิ่งของร้อยละ ๑๓.๙๙ โดยการกู้ยืมเงินนั้นจะยืมจากสหกรณ์นิคมพ่อค้า ธนาคารพาณิชย์ เพื่อนบ้านและญาติพี่น้องตามลำดับ การกู้เงินนั้นนำมาใช้เพื่อการบริโภคสูงถึงร้อยละ ๖๔.๑๒ เพื่อการผลิตพืชผลเพียง ๒๔.๒๗ เพื่อการผลิตอาหารร้อยละ ๕.๐๖ การอื่นๆร้อยละ ๒.๖๕ ซื้อเครื่องมือเกษตรร้อยละ ๒.๑๐ และซื้อที่ดินร้อยละ ๑.๘๐^๔

^๑ Anan Ganjanapan, Ibid, p.273-277.

^๒ ยรรยง สิทธิชัย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๓.

^๓ สัมภาษณ์นางเทียม คำมงคล, บ้านป่าหวด ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.

^๔ ยรรยง สิทธิชัย, อ้างแล้ว, หน้า ๔๒.

หนี้สินของชาวบ้านแบ่งตามระยะเวลาได้เป็น ๓ ประเภท คือ^๑

๑. หนี้สินระยะสั้น มักเป็นการกู้เงินมาเพื่อดำเนินการผลิตสำหรับฤดูหนึ่งๆ เช่น ยืมมาซื้อเมล็ดพันธุ์พืช ยากำจัดศัตรูพืช ค่าจ้างแรงงาน และการขนส่งสัตว์เพื่อขาย กำหนดชำระไม่เกิน ๑๒ เดือน

๒. หนี้สินระยะปานกลาง กู้มาเพื่อลงทุนในทรัพย์สิน เช่น ซื้อสัตว์พาหนะ เครื่องมือเกษตร เครื่องสูบน้ำ หรือการลงทุนเลี้ยงสัตว์ ลงทุนบุกเบิกที่ดิน ทำคูน้ำคลองน้ำ และปรับปรุงอาคาร ระยะเวลาประมาณ ๓-๕ ปี

๓. หนี้สินระยะยาว มักกู้เป็นจำนวนมากเพื่อไถ่ถอนจำนอง ซื้อที่ดิน บำรุงดิน ระยะเวลาคือ ๑๐-๒๐ ปี ต้องมีหลักทรัพย์สินจำนองเป็นประกัน

การที่รัฐให้ความสะดวกในการเข้าถึงเงินทุนกลับสร้างปัญหาให้กับชาวบ้าน ผู้นำชาวบ้านคนหนึ่งแสดงความเห็นในเรื่องนี้ว่า "...รัฐบาลเอาเงินมาให้ เหมือนกับเอาประโยชน์มาให้ เก่งเกินไป ชาวไร่ชาวนาชาวบ้านก็ได้ใจ เป็นการเพิ่มภาระ ภาระผูกพันด้วย..จะว่าดีทั้งหมดก็ไม่ได้..."^๒ ปรากฏว่าชาวบ้านมักใช้เงินกู้ผิดวัตถุประสงค์และมักนำไปใช้ในการบริโภคมากกว่าจะลงทุนในการผลิต แต่ถ้าดูจากรายได้ของชาวบ้านแล้วจะเห็นว่าค่อนข้างน้อย ชาวบ้านที่ปลูกข้าวจะใช้บริโภคร้อยละ ๕๘.๗๕ ใช้ในการอื่นๆร้อยละ ๗.๕๕ เหลือขายเป็นรายได้เงินสดเพียงร้อยละ ๓๓.๗๐^๓ เพื่อจะมีรายได้เป็นตัวเงินชาวบ้านหันไปประกอบอาชีพนอกภาคเกษตร

ชาวบ้านที่เป็นหนี้หนี้ว่าเป็นผู้มีเครดิตหรือมีหลักทรัพย์ที่ทำให้สถาบันการเงินอนุมัติการกู้ยืมได้ หากเป็นผู้ไม่มีที่ดินแล้วจะไม่สามารถเข้าถึงแหล่งทุนได้เลย จากสถิติทั่วประเทศพบว่ามีเกษตรกรเพียงร้อยละ ๑๐-๑๕ ที่สามารถกู้ยืมจากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร เนื่องจากการกู้ยืมนั้นจะต้องมีที่ดินค้ำประกัน

ปัญหาและอุปสรรคในการผลิตและจำหน่ายที่ชาวบ้านประสบ คือ ปัญหาน้ำขาดแคลน ปัญหาศัตรูพืช ปัญหาขาดแคลนแรงงาน ราคาปุ๋ยแพง และขาดที่ดินทำกิน ล้วนแล้วแต่เป็นปัญหาที่ทำให้ชาวบ้านตกอยู่ในภาวะจนซ้ำซาก กุญแจไขหนี้ไม่หมดสิ้น ปัญหาตลาดเกิดจากการที่ชาวบ้านกำหนดราคาไม่ได้ ระบบตลาดสินค้าเกษตรไม่มีประสิทธิภาพ ลักษณะสินค้าไม่สามารถควบคุมปริมาณที่ออกสู่ตลาดได้จะเป็นไปตามฤดูกาล เน้นเสียง่าย ทำให้ถูกกดราคา ผู้ผลิตมักมีมากทำให้แข่งขันกันเอง ไม่มีการรวมกลุ่มกันเพื่อต่อรองราคา รัฐไม่สามารถให้ความช่วยเหลือ เช่น ในระหว่างปีการผลิต ๒๕๒๒ รัฐกำหนดราคาพยุขะของข้าวไว้เกวียนละ ๓,๑๐๐ บาทแต่

^๑ ยรรยง สิทธิชัย, อ้างแล้ว, หน้า ๔๕.

^๒ สัมภาษณ์นายมานิตย์ จันตะยอด, อ้างแล้ว.

^๓ ยรรยง สิทธิชัย, อ้างแล้ว, หน้า ๕๒.

ชาวบ้านขายได้เฉลี่ยเกวียนละ ๑,๗๗๖ บาท^๑ ปัญหาราคาข้าวมักเกิดจากปริมาณข้าวที่เพิ่มขึ้นในฤดูเก็บเกี่ยว ทำให้ราคาต่ำลง ชาวนามักขายข้าวผ่านพ่อค้าคนกลาง ได้แก่ พ่อค้าในท้องถิ่น พ่อค้าต่างถิ่น พ่อค้าต่างจังหวัด โรงสีเล็ก และเจ้าของที่นา คนเหล่านี้เป็นกลุ่มที่ดูดซึมเอากำไรจากชาวนา นำเอาข้าวมาขายให้โรงสีใหญ่ซึ่งมีศักยภาพในการควบคุมราคาข้าวอีกทอดหนึ่ง

ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่สอง (พ.ศ.๒๕๑๐-๒๕๑๔) รัฐได้กำหนดนโยบายเพิ่มเติมในการกระจายผลของการพัฒนาออกไปถึงชาวบ้านในส่วนภูมิภาคต่างๆมากขึ้น ซึ่งจะทำให้อำนาจรัฐเข้าถึงชุมชนหมู่บ้านมากยิ่งขึ้น โดยเน้นนโยบายการพัฒนาชนบทเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงปลอดภัยของประเทศ จากการประเมินผลการพัฒนาตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑-๓ นั้น รัฐได้สรุปว่า

...ในช่วง ๑๐ ปีที่ผ่านมาก็เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่าเป็นลักษณะของการขยายตัวและการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ขาดความสมดุลก่อให้เกิดปัญหาความเหลื่อมล้ำในฐานะทางเศรษฐกิจจะหว่างกลุ่มชนและระหว่างภาคต่างๆมากขึ้น ทั้งนี้เพราะเหตุผลว่าการขยายตัวทางเศรษฐกิจ การกระจายการผลิตและการเพิ่มผลผลิตส่วนใหญ่เกิดขึ้นเฉพาะในภาคกลางเท่านั้น ส่วนภาคอื่นๆ ยังมีสภาพโครงสร้างทางเศรษฐกิจที่ล้าหลังและมีการกระจายการผลิตจากสาขาเกษตรกรรมไปสู่สาขาการผลิตอื่นๆน้อยมาก ฉะนั้นสวัสดิภาพความเป็นอยู่และรายได้ตลอดทั้งโอกาสการมีงานทำของคนส่วนใหญ่ในภาคต่างๆ ยกเว้นภาคกลางยังขาดความมั่นคงและขึ้นอยู่กับสภาพความไม่แน่นอนของเศรษฐกิจการเกษตรแบบชนบทซึ่งโดยทั่วไปอยู่ในสภาพชะงักงันเพราะเป็นโครงสร้างการเกษตรที่ "ผลิตเฉพาะฤดูกาล" และการขยายผลผลิตส่วนใหญ่ก็เนื่องมาจาก "การขยายพื้นที่เพาะปลูก" แทบทั้งสิ้น มิใช่เป็นการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต นอกจากนั้นเกษตรกรชาวนาชาวไร่ยังต้องประสบปัญหาผลตอบแทนทางด้านราคาที่ไม่เป็นธรรมและต้องเผชิญปัญหาทางด้านปัจจัยการผลิตหลายประการ ทั้งในแง่ที่ดิน แหล่งน้ำ และปัญหาหนี้สินของเกษตรกรในชนบทได้ทวีความรุนแรงขึ้นอีกด้วย...^๒

อย่างไรก็ตามรัฐก็เห็นว่าโดยภาพรวมแล้วด้านการเกษตรนั้นสภาพการผลิตภาคเกษตรกรรมในชนบทได้เริ่มเปลี่ยนแปลงไปจากการผลิตเพื่อพออยู่พอกินโดยอาศัยการปลูกพืชไม่มาก

^๑ ยรรยง สิทธิชัย, อ้างแล้ว, หน้า ๖๓.

^๒ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๔ พ.ศ.๒๕๒๐-๒๕๒๔, หน้า ๒๖.

ชนิดมาเป็นการกระจายการปลูกพืชเศรษฐกิจมากขึ้นเพื่อขายและส่งออก ทำให้มีรายเพิ่มมากขึ้น มีการบุกเบิกที่ดินใหม่ซึ่งมีผลกระทบต่อพื้นที่ป่าไม้และสร้างความเสื่อมโทรมให้ทรัพยากรธรรมชาติ แต่การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างระบบเศรษฐกิจที่เห็นในระดับประเทศ คือ อัตราส่วนที่ลดลงของภาคเกษตรกรรม โดยการเปรียบเทียบส่วนร้อยละของมวลรวมผลิตภัณฑ์ในประเทศจะลดลงจากร้อยละ ๓๓ ในปี ๒๕๐๘ เหลือร้อยละ ๒๖ ในปี ๒๕๑๔ โดยที่กิจกรรมเศรษฐกิจที่มีความสำคัญขึ้น คือ อุตสาหกรรม การก่อสร้าง คมนาคมและขนส่ง ธนาคารและการประกันภัย ซึ่งรัฐเห็นว่าจะทำให้ระบบเศรษฐกิจในระดับชาติมีโครงสร้างที่สมดุลยิ่งขึ้น อย่างไรก็ตามภาคเกษตรกรรมยังมีความสำคัญที่สุด^๑

นโยบายการพัฒนาเศรษฐกิจของรัฐตั้งแต่พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๒๔ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจส่วนรวมของประเทศ คือ สาขาเกษตรกรรมมีอัตราส่วนลดลงเมื่อเปรียบเทียบกับสาขาอื่น ในช่วงปลายของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๑๔-๒๕๑๙ เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมอย่างมาก สืบเนื่องมาจากปัญหาทางเศรษฐกิจที่ทำให้ปัญหาดุลการชำระเงินขึ้นเป็นครั้งแรก ปรากฏว่าเงินทุนสำรองของรัฐลดลงเนื่องจากการผันแปรในภาวะตลาดของสินค้าส่งออกที่สำคัญของประเทศ คือ ข้าว ยางพารา รายได้ของรัฐเพิ่มขึ้นน้อยมาก การลดรายจ่ายทางการทหารของสหรัฐอเมริกาในประเทศไทย และการลงทุนจากต่างประเทศลดลง^๒ ทำให้ระบบเศรษฐกิจขยายตัวช้าลงและอยู่ในภาวะถดถอยซึ่งส่งผลกระทบต่อประชาชนที่ยากจนทั่วประเทศ เกิดปัญหาความขัดแย้งทางการเมืองและสังคมที่ทำให้เกิดการขยายตัวของอุดมการณ์คอมมิวนิสต์ในพื้นที่ชนบทที่ห่างไกลและยากจน

ในพื้นที่ภาคเหนือนโยบายการพัฒนาของรัฐทำให้เกิดช่องว่างระหว่างเมืองกับชนบทอย่างเห็นได้ชัด เมืองสำคัญเช่น เชียงใหม่ถูกเลือกให้เป็นเมืองหลักที่ได้รับการส่งเสริมให้เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยว เพิ่มรายได้ให้กับพ่อค้านายทุนในเมือง การตั้งมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ในปี ๒๕๐๗ เป็นมหาวิทยาลัยในส่วนภูมิภาคเป็นแห่งแรก ส่งผลให้เศรษฐกิจของเมืองขยายตัว ในช่วงทศวรรษปี ๒๕๑๐ รายได้ที่เกิดจากรายจ่ายทางการทหารของสหรัฐอเมริกาลดลง เกิดภาวะเศรษฐกิจชะงักงัน เงินเฟ้อ น้ำมันขาดแคลน เริ่มมีการต่อต้านรัฐบาลเผด็จการโดยกลุ่มนักศึกษาที่ลุกلامเป็นเหตุการณ์ครั้งสำคัญในประวัติศาสตร์ไทย คือ เหตุการณ์ ๑๔ ตุลา ในปี ๒๕๑๖

^๑ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักงานนายกรัฐมนตรี, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ. ๒๕๑๐-๒๕๑๔), หน้า ๓.

^๒ คำแถลงสรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓ โดยนาย เรณู สุวรรณสิทธิ์ เลขาธิการสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, การประชุมคณะกรรมการสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, วันที่ ๑๗ กันยายน ๒๕๑๔, หน้า ๑๒.

ชัยชนะของขบวนการนักศึกษาในครั้งนี้เป็นจุดเริ่มของการเรียกร้องความเป็นธรรมในสังคม ด้วยการแก้ไขปัญหาชาวไร่ชาวนาและกรรมกร นักศึกษาและชาวไร่ชาวนาได้ร่วมกันผลักดันให้มีการแก้ปัญหาต่างๆที่เรื้อรังมานาน เช่น ค่าเช่าที่ดิน อัตราดอกเบี้ยสูง การโกงที่ดิน และขอให้รัฐจัดสรรที่ดินทำกินให้กับเกษตรกรในปี ๒๕๑๗ และขอให้ยกฟ้องกรณีชาวนาบุกรุกที่ดินโดยไม่เจตนา^๑

ปัญหาของชาวนาในภาคเหนือนั้นถูกละเลยมานาน การขวยโอกาสจับจองที่ดินของเจ้านายและนายทุนตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ ทำให้ชาวนาจำนวนมากมีที่ดินทำกินไม่เพียงพอ ในปี ๒๕๑๗ ชาวนาในเชียงใหม่ร้อยละ ๓๙ เช่าที่นา ส่วนในลำพูนร้อยละ ๓๐.๘ เช่าที่นาทำกิน และค่าเช่าที่นาในภาคเหนือที่สูงที่สุดในประเทศไทย^๒ ปัญหาที่ดินทำให้ชาวนาในภาคเหนือรวมตัวกันเรียกร้องความเป็นธรรม แต่ถูกต่อต้านโดยกลุ่มขวาจัด ผลของการการต่อสู้ของชาวนาและนักศึกษาจบลงด้วยชีวิตและเลือดเนื้อของแกนนำหลายคน หลายคนสิ้นหวังที่จะต่อสู้ในครรลองของประชาธิปไตยหันไปร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยจับอาวุธต่อสู้กับรัฐบาลในพื้นที่สีชมพูและสีแดงในเขตชนบทที่ห่างไกลของภาคเหนือ แม้จะมีรัฐบาลใหม่เข้ามาปกครองประเทศแต่ปัญหาของชาวนาก็ยังถูกฝังกลบต่อไป

รัฐได้หันไปวางแผนพัฒนาประเทศใน "แนวใหม่" โดยยึดหลักความมั่นคงปลอดภัยของชาติเป็นหลักเบื้องต้น โดย "...เร่งฟื้นฟูเสถียรภาพทางเศรษฐกิจของประเทศให้มั่นคงและยกฐานะสวัสดิภาพ ความเป็นอยู่ของคนส่วนใหญ่ในชาติ อันจะเป็นทางไปสู่การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมและการจัดความยากจนในประเทศ..." และการพัฒนาประเทศใน "แนวใหม่" นี้เป็นไปเพื่อ "...สร้างความเป็นธรรมในสังคม..." ดังนั้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๔ พ.ศ. ๒๕๒๐-๒๕๒๔ จึงประกาศอย่างชัดเจนว่า

...เป็นแผนพัฒนาที่มุ่งสร้างความเป็นธรรมทางสังคมภายใต้พื้นฐานแห่งความมั่นคงแห่งชาติ โดยเน้นการลดความเหลื่อมล้ำในฐานะของบุคคลทางเศรษฐกิจให้ลดลงและมุ่งที่จะเสริมสร้างสวัสดิภาพทางสังคมแก่คนส่วนใหญ่ในชาติมากกว่าเป็นแผนพัฒนาที่เน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจเป็นหลักอย่างที่เคยจัดทำมาในช่วงของแผนพัฒนาฉบับที่ ๑-๓..."^๓

ภาพรวมทางด้านการเกษตรที่รัฐมองเห็น คือ สภาพการผลิตภาคเกษตรกรรมในชนบทได้เปลี่ยนแปลงไปจากการผลิตเพื่อพออยู่พอกิน โดยอาศัยการปลูกพืชไม่กี่ชนิดมาเป็นการกระจายการปลูกพืชการค้ำมากกว่าสิบชนิดเพื่อการค้า การส่งออกและหารายได้เพิ่มขึ้น ทำให้

^๑ อานันท์ กาญจนพันธ์, "การขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลง...", อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๐.

^๒ อานันท์ กาญจนพันธ์, "การขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลง...", อ้างแล้ว, หน้า ๑๕๒.

^๓ สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, อ้างแล้ว, หน้า ๑.

พื้นที่ส่วนใหญ่ของประเทศมีการบุกเบิกที่ดินทำกิน ขยายพื้นที่เพาะปลูกเพิ่มมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ปัญหาความเหลื่อมล้ำในฐานะทางเศรษฐกิจจะหว่างคนในชนบทกับเมืองและระหว่างคนในชนบทเองก็ยังคงมีอยู่และดูเหมือนว่าจะเพิ่มมากขึ้น เพราะคนที่มีทุนรอนที่เข้าไปดำเนินธุรกิจต่างๆ นั้นมีโอกาที่จะสะสมทุนมากขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่ผู้ขาดแคลนที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญ หรือชาวนาไร้ที่ดินที่ยากจนนั้นมีโอกาสที่จะสูญเสียที่ดินและกลายเป็นแรงงานรับจ้างมากขึ้น

สภาพความเป็นจริงของระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือในสองทศวรรษของการพัฒนา คือ ความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจอย่างเห็นได้ชัดระหว่างชาวนารวยกับชาวนาไร้ที่ดินหรือแรงงานรับจ้างในทุ่งนา ได้ผลิตข้าวหรือค่าแรงเพียงพอเลี้ยงชีพอย่างแร้นแค้น ไม่เหลือสะสมทำงานเต็มเวลาไม่มีเวลาเหลือที่จะเพาะปลูกพืชการค้าเพื่อหารายได้เสริม ในการศึกษาชุมชนลุ่มน้ำแม่หลุ อำเภอมะเข่ จังหวัดเชียงใหม่ วิทยา อภรณ์ได้ชี้ให้เห็นความพยายามของชาวบ้านในการบุกเบิกที่ดินทำกินและสะสมทรัพย์สินจากการขายข้าว ค่าวัวต่าง และการปลูกฝิ่น ปรากฏว่าชาวบ้านที่มีเงินจะมีโอกาสเข้าถึงที่ดินในการเพาะปลูกได้มากกว่า เพราะครอบครัวที่มีทุนและมีแรงงานมากหรือสามารถว่าจ้างแรงงานจะสามารถบุกเบิกที่ป่ามาทำเป็นที่นา ชาวบ้านที่ยากจนไม่มีเงินไม่มีแรงงานพอต้องหันไปทำไร่และเก็บของป่าขาย ได้ผลผลิตและเงินเพียงพอต่อการยังชีพเท่านั้น การที่ชาวบ้านยากจนต้องรับจ้างทำนาของคนอื่นแลกกับข้าวเปลือกในฤดูการทำนา รับจ้างทั่วไปในฤดูแล้งและเก็บของป่ายังไม่สามารถหาพอเลี้ยงดูครอบครัว โอกาสที่จะมีที่นาเป็นหลักประกันของชีวิตนั้นน้อยนิด เพราะเงื่อนไขหลักของการสะสมทรัพย์สินในชนบทสมัยนั้น คือ แรงงาน และ รายได้จากการค้า เช่น การค้าวัวต่างและฝิ่น ชาวบ้านที่มีฐานะดีสามารถจ้างแรงงานไปปลูกฝิ่นหารายได้พิเศษ บุกเบิกที่นาเพิ่มขึ้น มีรายได้จากการผลิตข้าวและขายข้าวโดยการค้าวัวต่างแบบพ่อค้าชาวนาทัวไป ผู้ที่มีฐานะดีเท่านั้นจะสามารถสะสมทรัพย์สินได้ ชาวนาที่ยากจนจะสร้างฐานะได้ต้องมีแรงงานในครอบครัวมากพอ มีพี่น้องคอยช่วยเหลือ^๑

ที่ดินทำกินเป็นหลักประกันในชีวิตของชาวบ้าน ตั้งแต่อดีตชาวบ้านพยายามปรับตัวให้เข้ากับสภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สร้างความมั่นคงให้กับการถือครองที่ดินในขณะที่พื้นที่ดินเพื่อการเกษตรมีน้อยลง ชาวบ้านต้องพยายามรักษาวิถีการผลิตแบบยังชีพเอาไว้ แต่การพัฒนาของรัฐนั้นทำให้ชาวบ้านสูญเสียที่ดินทำกินหรือมีโอกาสครอบครองที่ดินทำกินน้อยลง เพราะการปลูกพืชการค้าที่ขยายตัวขึ้นโดยชาวนารวยหรือพ่อค้านายทุนที่เข้ามาสู่ชุมชนหมู่บ้านใช้ทุนทรัพย์สินที่มีอยู่แย่งชิงที่ดินไปจากชาวบ้าน การแทรกแซงของรัฐเข้าไปในชุมชนหมู่บ้านและการยื้อแย่งทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนหมู่บ้านสร้างปัญหาให้กับชุมชนหมู่บ้าน นโยบายการพัฒนา

^๑ วิทยา อภรณ์(๒๕๔๑), อ้างแล้ว, หน้า ๑๖๖-๑๖๘.

ของรัฐต้องการให้ชาวบ้านออกจากวิธีการผลิตแบบยังชีพเข้าสู่ระบบการผลิตแบบทุนนิยมที่เน้นระบบตลาดภายนอก สนับสนุนให้ชาวบ้านผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของตลาดหรือนายทุน เชื่อมชุมชนหมู่บ้านกับระบบตลาดโดยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เช่น ถนน และไฟฟ้า ชาวบ้านเองเผชิญกับความไม่แน่นอนทางเศรษฐกิจ ทำให้สิ่งที่จะออกจากระบบการผลิตเพื่อยังชีพ แต่ก็ถูกแรงผลักดันจากรัฐและทุนจากภายนอกทำให้ชาวบ้านต้องปรับตัวดังจะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านเริ่มผลิตเพื่อการค้ามากขึ้นในขณะที่การผลิตข้าวและพืชเพื่อการบริโภคก็ยังทำอยู่

๓.๕ วัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้านกับการปรับเปลี่ยนทางเศรษฐกิจ

ภาคเหนือตอนบนมีประวัติศาสตร์อันยาวนานตั้งแต่สมัยอาณาจักรล้านนาที่อายุมากกว่า ๗๐๐ ปี ได้พัฒนาวัฒนธรรมประเพณีที่มีเอกลักษณ์ของตนเองและยึดถือใน"ฮีตกอง"ของตนเองมาโดยตลอด วัฒนธรรมชุมชนที่สำคัญของล้านนา คือ พุทธศาสนาและความเชื่อถือผีอารักษ์และการรวมหมู่ภายในชุมชนหมู่บ้านที่เน้นความสำคัญและความรับผิดชอบต่อชุมชนตลอดจนการยอมรับสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติต่างๆ ได้แก่ ที่ดิน น้ำและป่าไม้ เนื่องจากพื้นที่ของภาคเหนือมีที่ราบลุ่มเหมาะแก่การเพาะปลูกอยู่เพียงร้อยละ ๙.๘ ของพื้นที่ทั้งหมด ชุมชนส่วนใหญ่ตั้งอยู่บนแอ่งที่ราบและที่ดอนระหว่างหุบเขา ได้แก่ แอ่งที่ราบเชียงใหม่-ลำพูน แอ่งที่ราบเชียงราย-พะเยา และแอ่งที่ราบลำปาง ส่วนพื้นที่สูงเป็นป่าไม้และเป็นที่อยู่ของชาวเขาที่มีความสัมพันธ์กับชาวพื้นราบทางเศรษฐกิจและสังคมมายาวนาน เพื่อจะใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีจำกัดอย่างทั่วถึงเป็นธรรม ชุมชนหมู่บ้านจึงได้พัฒนาระเบียบกฎเกณฑ์ต่างๆ ที่กลายมาเป็นวัฒนธรรมของตนเองที่จะช่วยสร้างประสิทธิภาพและความกลมเกลียวในชุมชน

๓.๕.๑ พุทธศาสนาและความเชื่อถือผีอารักษ์ในชุมชนหมู่บ้าน

ชุมชนหมู่บ้านในยุคเร่งรัดพัฒนา พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๒๔ แม้จะเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตของชุมชนแต่ธำรงรักษาวัฒนธรรมประเพณีของหมู่บ้านไว้อย่างเหนียวแน่น พุทธศาสนาและความเชื่อถือผีอารักษ์มีส่วนสำคัญในการธำรงรักษาวัฒนธรรมชุมชนและสร้างความเป็นปึกแผ่นให้แก่ชุมชน ประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนาล้วนแล้วแต่เป็นประเพณีของชุมชน แม้แต่การบวชซึ่งเป็นพิธีของครอบครัวในบางชุมชนหมู่บ้านถือเป็นเรื่องเนียมว่าจะต้องให้ชาวบ้านอื่นๆ ได้มีส่วนร่วมในการจัดการบวชด้วยเพื่อจะได้บุญร่วมกัน ในแต่ละหมู่บ้านมีวัดเป็นศูนย์รวมของชีวิตชุมชนหมู่บ้าน ชาวบ้านจะประชุมกันที่วัดเพื่อตัดสินใจกิจกรรมสำคัญของชุมชน

พัฒนากรอำเภอ หรือข้าราชการใหญ่ๆจะมาพบชาวบ้านก็ต้องมากราบนมัสการเจ้าอาวาสที่วัดประจำหมู่บ้านก่อนที่จะเรียกประชุมชาวบ้าน วัดเป็นโรงเรียนฝึกผู้นำชุมชน โดยการบวชเรียนชาวบ้านจะได้รับการยอมรับจากชุมชน ผู้ที่เป็นน้อยและหนานจะมีสิทธิมีเสียงในการตัดสินใจปัญหาสำคัญของหมู่บ้าน^๑

หอผีบ้านหรือเสื่อบ้านเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แม้จะไม่ใหญ่โตสวยงามเหมือนวัดประจำหมู่บ้าน แต่เป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมที่มีความสำคัญยิ่งต่อความสำเร็จในการผลิตของชุมชนหมู่บ้าน ในช่วงเวลาก่อนการปลูกข้าวจะต้องมีการเลี้ยงผีอารักษ์ของหมู่บ้าน แต่ละหมู่บ้านจะมีพิธีกรรมรายละเอียดต่างกันไป แต่วัตถุประสงค์หลักของแต่ละหมู่บ้าน คือ ความอุดมสมบูรณ์ของผลผลิตและความสงบสุขของหมู่บ้าน พิธีเลี้ยงผีอารักษ์หมู่บ้านจึงเป็นการฝึกกำลังของชาวบ้านที่อยู่ภายใต้การคุ้มครองของผีองค์เดียวกัน สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันทางสังคมภายใต้ความเชื่ออันเดียวกัน ในขณะเดียวกันความเชื่อถือผีอารักษ์ก็เป็นกลไกสำคัญในการรับรองสิทธิชุมชนเหนือที่ดินทำกิน ทำให้ชุมชนมีอำนาจและสิทธิในการจัดการที่ดินในอาณาเขตของหมู่บ้านซึ่งเป็นปริณทลภายใต้การคุ้มครองของผีอารักษ์หมู่บ้านนั้น อีกทั้งทำให้สมาชิกชุมชนมีสิทธิในการจับจองและใช้ประโยชน์จากที่ดินของชุมชนหมู่บ้าน

ในพื้นที่ที่ชาวบ้านต้องเผชิญกับความยากจนและความไม่มั่นคงในการผลิต ชาวบ้านจะรักษาความเชื่อถือผีอย่างเหนียวแน่น ใช้ความเชื่อถือผีเดียวกันรวมพลังของชาวบ้านช่วยเหลือและเป็นการกำลังใจซึ่งกันและกันมากกว่าพื้นที่ที่มีความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านยากจนมีสำนึกของชุมชนและเห็นความสำคัญของการช่วยเหลือซึ่งกันและกันเพื่อความอยู่รอดของทุกคน

ความเชื่อถือผียังช่วยจัดระบบการสืบทอดมรดกที่นาของชาวบ้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความเชื่อถือผีปู่ย่า ซึ่งเป็นรากฐานของระบบเครือญาติและรับรองความสัมพันธ์จากการสมรสทำหน้าที่กำหนดการแบ่งปันมรดกที่ดิน ในชุมชนหมู่บ้านแต่เดิมนั้นที่ดินไม่ใช่ของปัจเจกบุคคลแต่เป็นสมบัติของตระกูล จารีตประเพณีของภาคเหนือตอนบนจะไม่ให้ที่ดินแก่ลูกชายเพราะลูกชายสามารถหากินเองได้ มีที่ดินมากมายที่สามารถบุกเบิกได้ด้วยกำลังของตนเอง แต่ลูกผู้หญิงต้องอยู่กับครอบครัว ต้องอาศัยที่ดินเป็นหลักประกันความมั่นคงของชีวิต ชาวบ้านจึงต้องพยายามควบคุมให้ที่นาตกเป็นสมบัติของคนในตระกูลเดียวกัน ภายหลังเมื่อที่ดินมีน้อยลงต้องแบ่งปันกันในหมู่ลูกหลานทำให้ขนาดของที่ดินทำกินเล็กลง แต่การจะขายที่ดินนั้นชาวบ้านจะต้องขายให้คนในครอบครัวหรือตระกูลเดียวกันก่อนเสมอ^๒

^๑ ไมเคิล มอร์แมน, "วัดบ้านปิงศูนย์กลางสังคมหมู่บ้านไทยลื้อ" ใน *สังคมและวัฒนธรรมของลานนาไทย* (เชียงใหม่ : สยามการพิมพ์, ๒๕๑๓), หน้า ๗๗.

^๒ ดูรายละเอียดใน Anan Ganjanapan, Ibid, pp.207-209.

พลังการผลิตของชาวบ้านยังอยู่ภายใต้การควบคุมของผีเหมืองฝายซึ่งจะเป็นผู้คุ้มครองดูแลระบบเหมืองฝายให้มีประสิทธิภาพซึ่งหมายถึงการรับประกันปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดอันหนึ่ง คือ น้ำไม่ให้น้อยไปหรือมากเกินไป

๓.๕.๒ การรวมหมู่ภายในชุมชนหมู่บ้าน

แม้นโยบายพัฒนาที่มุ่งเน้นระบบทุนนิยมของรัฐจะทำให้ชาวบ้านจำนวนมากหันไปปลูกพืชเพื่อการค้า แต่ก็ยังเป็นที่น่าสังเกตว่าในช่วงเวลานี้(๒๕๐๔-๒๕๒๔) ชาวบ้านที่ดำรงวิถีชีวิตแบบชาวนายังคงปลูกข้าวและพืชหลายๆอย่างเพื่อการบริโภค ยังไม่ได้เปลี่ยนไปปลูกพืชการค้าทั้งหมด เมื่อมีปัญหากระบวนการผลิต เช่น ปัญหาขาดแคลนแรงงาน ชาวบ้านก็ยังใช้ระบบรวมหมู่ชุมชนแก้ไขด้วยการ "เอามื้อ เอารวัน" กล่าวได้ว่าชาวบ้านยังอยู่ในระหว่างระบบการผลิตเพื่อบริโภคที่สามารถควบคุมได้เอง กับระบบการผลิตเพื่อการค้าที่ถูกควบคุมโดยตลาด ในช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนผ่านนี้ได้เกิดปัจจัยที่ทำให้ชาวบ้านหันไปรักษาระบบการผลิตแบบเดิม แทนที่จะก้าวเข้าสู่ระบบการผลิตแบบทุนนิยมเต็มตัว ชาวบ้านค่อยๆเรียนรู้ปัญหาที่ตนเองต้องผูกพัน พึ่งพิงตลาดภายนอกและความเสี่ยงที่เกิดจากการปลูกพืชเพื่อการค้า

การรวมหมู่ภายในชุมชนหมู่บ้านมีความสำคัญยิ่งสำหรับการดำรงอยู่ของชุมชน คำว่า "หมู่เฮา" นั้นมีความหมายสำหรับคนภาคเหนือ เพราะเป็นคำที่แสดงถึงความเป็นหนึ่งเดียวและความรับผิดชอบซึ่งกันและกันของคนในชุมชน "หมู่เฮา" ความผูกพันกันในชุมชนเกิดขึ้นจากระบบเครือญาติที่เป็นโครงสร้างหลักอันหนึ่งของชุมชน หมู่บ้านที่ก่อตั้งขึ้นมามากเริ่มจากกลุ่มญาติพี่น้องมาช่วยกันหักล้างถางพงตั้งบ้านเรือน ก่อสร้างระบบเหมืองฝาย สร้างที่ทำกินด้วยกัน วัฒนธรรมข้าวของภาคเหนือทำให้สมาชิกของชุมชนมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เพราะลักษณะการผลิตแบบนาดำเป็นระบบการผลิตที่ใช้แรงงานเข้มข้น ชาวบ้านไม่สามารถทำเพียงคนเดียวหรือครอบครัวเดียว ต้องมีการร่วมแรงร่วมใจกันทำเป็นกลุ่มอย่างน้อยสองสามครอบครัวตั้งแต่การถอนต้นกล้า ปักดำ เก็บเกี่ยวและนวดข้าว จึงต้องมีการ "เอามื้อเอารวัน" หรือแลกเปลี่ยนแรงงานกันภายในตระกูลและภายในชุมชนหมู่บ้าน ยิ่งเป็นเรื่องของระบบน้ำแล้วยิ่งต้องร่วมกันทำทั้งชุมชนที่ใช้ระบบเหมืองฝายเดียวกัน ถือเป็นสมบัติและความรับผิดชอบของทุกครัวเรือนที่ทำนา

แต่เดิมชาวบ้านไม่ได้มีการรวมกลุ่มอาชีพอย่างเห็นได้ชัด ภายหลังรัฐได้นำเอาระบบการรวมกลุ่มเพื่อต่อรองผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและช่วยเหลือสมาชิกของกลุ่มในการซื้อปัจจัยการผลิตและขายผลผลิตจึงมีการจัดกลุ่มอาชีพขึ้น เช่น ที่อำเภอสันทรายได้มีการตั้งกลุ่มเกษตรกรทำนาแม่แฝก (๒๕๑๖) กลุ่มเกษตรกรทำนาเมืองเลน (๒๕๑๗) กลุ่มเกษตรกรทำนาหนองแห้ง

(๒๕๑๙) กลุ่มเกษตรกรทำไร่ป่าไผ่ (๒๕๑๙) และกลุ่มเกษตรกรทำนาหนองหาร (๒๕๒๒)^๑ การจัดตั้งกลุ่มดังกล่าวสะท้อนให้เห็นถึงปัญหาของชาวนาในระบบทุนนิยมที่ต้องร่วมกันต่อสู้กับระบบตลาด ยังมีกลุ่มมากขึ้นก็ยิ่งทำให้เห็นว่าปัญหาร้ายแรงขึ้น

การจัดการทรัพยากรโดยชุมชนหมู่บ้านทำให้เกิดทรัพย์สินของชุมชนที่เรียกว่า ของหมู่บ้าน ที่สำคัญ ได้แก่ ที่ดินรอบหมู่บ้านที่ชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกัน ได้แก่ พื้นที่ใช้ประกอบพิธีกรรมทั้งพุทธและผี ได้แก่ วัด หอผีและป่าช้า พื้นที่สำหรับการผลิตเช่น เหมืองฝาย และพื้นที่ป่าแพะที่ใช้เลี้ยงสัตว์และเก็บหาของป่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ดินทำกินซึ่งในอดีตถือว่าการถือครองที่นาและที่บ้านนั้นอยู่ภายใต้การรับรองของชุมชน บนหลักการพื้นฐานที่เน้นสิทธิการใช้ที่ดินของกลุ่มเครือญาติมากกว่าการเป็นเจ้าของของปัจเจกบุคคล สิทธิในการครอบครองที่ดินจะถูกรับรองโดยชุมชนตราบนานเท่าที่ดินนั้นยังถูกใช้ประโยชน์และสืบทอดให้ลูกหลานในชุมชนเดียวกัน หากคนในครอบครัวหรือตระกูลนั้นไม่ใช้ประโยชน์ ที่ที่ดินร้างไว้สมาชิกชุมชนคนอื่นก็สามารถใช้ประโยชน์ได้

นอกจากการรวมหมู่บ้านในการผลิตชาวบ้านยังมีหมู่บ้านทางสังคม เช่น กลุ่มหนุ่มสาวและกลุ่มแม่บ้านซึ่งมีบทบาทอย่างสำคัญยิ่งในการสร้างความเข้มแข็งให้กับวัฒนธรรมชุมชน คนเหล่านี้เป็นกำลังสำคัญของหมู่บ้านในการจัดกิจกรรมต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางศาสนาหรือชมราวาส แสดงออกถึงสำนึกของความรับผิดชอบต่อสังคมและชุมชนของตนเอง สมาชิกของกลุ่มหนุ่มสาวมีอายุตั้งแต่สิบห้าปีขึ้นไปและจะหมดสมาชิกภาพเมื่อแต่งงาน เดิมกลุ่มหนุ่มสาวไม่ได้มีการจัดตั้งอย่างเป็นทางการ เริ่มมาจัดตั้งกันในทศวรรษที่ ๒๕๐๐-๒๕๑๐^๒ รัฐเริ่มแผนพัฒนาชนบทจึงเห็นพลังของคนหนุ่มสาวเหล่านี้ได้เข้ามาจัดตั้งกลุ่มหนุ่มสาวอย่างเป็นทางการขึ้นโดยให้มีการตั้งคณะกรรมการกลุ่ม เมื่อมีกิจกรรมต่างๆ จะมีการบริจาคเงินและแบ่งหน้าที่กันทำงาน เช่น งานประเพณียี่เป็ง จัดประกวดกระทง งานทอดผ้าป่า กฐิน แห่เทียนพรรษา และงานปอยหลวงของวัด นอกจากนี้มีงานศพและงานอื่นๆ ที่ต้องการกำลังคนช่วยเหลือ คนเหล่านี้ก็จะทำหน้าที่อย่างเต็มที่^๓

กลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญเนื่องจากเป็นผู้อาวุโสมีประสบการณ์ในครอบครัวและชุมชนมาแล้ว ถือเป็นธรรมเนียมว่าหากครอบครัวใดมีงานสำคัญหรือมีเหตุการณ์สำคัญเกิดขึ้น ครอบครัวอื่นๆ จะต้องไปช่วยเหลือหรือ "ไปเยี่ยมไปใจ" โดยไม่ต้องมีการบอกกล่าว เช่น งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานบวช หรืองานศพ กลุ่มแม่บ้านจะไปจัดเตรียมงาน ทำอาหาร

^๑ สำนักงานเกษตรอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่, **บรรยายสรุปปี ๒๕๔๑**.

^๒ ข้อมูลบริบทชุมชนหมู่บ้าน พุงป่าเกิด หมู่ที่ ๖ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

^๓ วัฒนาพร เสงี่ยมกุล(๒๕๓๗), อ้างแล้ว, หน้า ๗๔-๗๕.

ต้อนรับแขกและคอยดูแลความเรียบร้อย หน้าทีเหล่านี้จะไม่มีการบอกกล่าว ชาวบ้านแต่ละคน จะเข้าไปประจำหน้าที่ทำงานที่ตนเองถนัด เช่น การจัดดอกไม้ หรือ การทำอาหารผู้มีฝีมือจะไปทำ คนอื่นๆก็จะเป็นผู้ช่วย การอยู่บ้านเฉยๆในขณะที่บ้านอื่นมีงานนั้นเป็นสิ่งที่ไม่ควรทำอย่างยิ่ง^๑ กลุ่มแม่บ้านนี้มักปฏิบัติหน้าที่เหมือนเป็นแม่บ้านของชุมชน เมื่อวัดวาอารามมีงานสำคัญกลุ่มแม่บ้านจะเป็นผู้จัดเตรียมงานในทุกๆด้าน ตั้งแต่ความสะอาด อาหารการกิน การหารายได้เข้าวัด ดูแลทรัพย์สินของวัด ทั้งนี้จำนวนผู้หญิงนั้นไปวัดมากกว่าผู้ชาย

ชาวบ้านที่เป็นผู้ชายมักจะทำหน้าที่ในวัดหรือดูแลกิจกรรมใหญ่ๆของชุมชน มีคณะกรรมการวัดที่ทำหน้าที่ดูแลกิจกรรมทางศาสนาในหมู่บ้าน มักให้คำปรึกษาแก่พระสงฆ์ในการจัดพิธีกรรมทางศาสนา ดูแลการใช้จ่ายเงินของวัด การทำงานจะต้องมีการปรึกษาร่วมกันทุกเรื่อง เมื่อตกลงเป็นเอกฉันท์แล้วก็จึงดำเนินการ โดยแต่ละคนจะไปแจ้งให้ชาวบ้านทราบ เช่น การก่อสร้างในวัด กรรมการจะเป็นผู้กำหนดแบบก่อสร้าง วิธีการหาเงินรายได้มาก่อสร้าง ดูแลการก่อสร้างให้ถูกต้อง ชุมชนหมู่บ้านที่มีฐานะดีจะมีวัดที่สวยงาม แสดงให้เห็นถึงฐานะของชาวบ้าน ศรัทธาที่ชาวบ้านมีต่อพุทธศาสนา ที่สำคัญคือ การรวมพลังของชาวบ้านที่จะแสดงออกถึงสำนึกของความเป็นชุมชนที่แน่นแฟ้น^๒

กลุ่มสุดท้ายที่สำคัญไม่ยิ่งหย่อนกว่ากลุ่มอื่นๆ คือ กลุ่มคนเฒ่าคนแก่ ซึ่งมีอำนาจในการตัดสินใจเรื่องสำคัญๆทั้งในครอบครัวและชุมชน เช่น การตัดสินใจให้ที่ดินหรือทรัพย์สินแก่ลูกหลาน การตัดสินใจซื้อขายที่ดิน ส่วนใหญ่เมื่ออายุมากขึ้นจนทำไม่ได้แล้วชาวบ้านมักจะแบ่งที่ดินให้ลูกหลาน เหลือเป็นส่วนเลี้ยงชีพตนเพียงเล็กน้อยและที่ดินส่วนนี้ก็จะมักจะให้ลูกหลานทำการเพาะปลูกและแบ่งผลผลิตให้เป็นนาส่วนพ่อแม่ บทบาทในชุมชนมักจะเห็นได้ชัดในวัดที่กลุ่มคนเฒ่าคนแก่จะมาวัดอย่างสม่ำเสมอเพื่อรับศีลและฟังธรรม มีการนอนวัดในวันสำคัญๆเพื่อปฏิบัติกิจทางศาสนา^๓

เมื่อระบบทุนนิยมก้าวเข้ามาสู่ชุมชนหมู่บ้านมากขึ้น ชาวบ้านเริ่มเรียนรู้ที่จะรวมตัวกันเพื่อป้องกันผลประโยชน์และช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ได้มีการรวมกลุ่มชาวนาเพื่อต่อรองกับพ่อค้า รักษาผลประโยชน์ของตนเอง ต่อบรรณาค่าพืชผล และราคาปัจจัยการผลิตต่างๆ นอกจากนี้ต้องต่อรองในเรื่องการใช้น้ำของชุมชนที่ไม่ใช่เฉพาะในหมู่บ้านของตนเอง เมื่อมีการขยายพื้นที่การเพาะปลูก ความต้องการน้ำมีมากขึ้นจึงต้องมีการรวมกลุ่มเพื่อจัดการน้ำอย่างยุติธรรม

^๑ สัมภาษณ์นางสาวเฉลียว คำมงคล, บ้านกอม่วง ตำบลอุโมงค์ อำเภอมือง จังหวัดลำพูน

^๒ รัตนพร เศรษฐกุล (๒๕๓๗), อ้างแล้ว, หน้า ๘๑-๘๒.

^๓ สัมภาษณ์นางสาวแก้วดี คำมงคล, บ้านเลขที่ ๑๗๖ บ้านอุโมงค์ ตำบลอุโมงค์ อำเภอมือง จังหวัดลำพูน.

สรุป

ในช่วงเศรษฐกิจยุคเร่งรัดพัฒนาชนบท (พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๒๔)นี้ ในภาคเหนือตอนบน การปลูกข้าวยังเป็นระบบการผลิตที่สำคัญที่สุดของชาวบ้าน ส่วนใหญ่เป็นการผลิตในพื้นที่นาขนาดเล็ก ชิเกฮารุ ทานาเบ้พบว่าในปลายทศวรรษที่ ๒๕๑๐ ชาวบ้านที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในอำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ร้อยละ ๘๗ ของครัวเรือนทั้งหมดทำนาเอง ร้อยละ ๕๗ รับจ้างทำนา มีชาวนาที่เป็นเจ้าของที่ดินและไม่ได้ทำนาเองน้อย^{*} ในการทำนาปีชาวบ้านจะใช้กำลังทั้งหมดของครอบครัว ส่วนการปลูกพืชอื่นๆในช่วงฤดูแล้งนั้นชาวบ้านจะปลูกพืชที่บริโภคภายในชุมชนเป็นส่วนใหญ่ พืชการค้ายังไม่ขยายตัวมากนัก ปัญหาขาดแคลนน้ำทำให้ไม่สามารถเพาะปลูกพืชการค้าในฤดูแล้งได้ รัฐได้พยายามปรับปรุงและขยายบริการส่งน้ำไปยังพื้นที่การเกษตรทั่วประเทศ ปรากฏว่าทำสำเร็จเพียงร้อยละ ๓๘ ของพื้นที่ชลประทาน ส่วนใหญ่อยู่ในเขตภาคกลาง ดังนั้นลักษณะการผลิตของชาวนานั้นจะเป็นแบบ"ปลอดภัยไว้ก่อน" คือ ปลูกพืชที่สามารถบริโภคเองได้และเป็นที่ต้องการของชุมชนหรือของตลาดในเมืองที่สามารถนำไปขายเองหรือมีพ่อค้าแม่ค้ามาซื้อประจำ พืชการค้าจำกัดอยู่ในกลุ่มของถั่วเหลือง ยาสูบ ข้าวนาปรัง เนื่องจากมักมีปัญหาหน้าไม่พอในฤดูแล้ง การปลูกพืชใหม่นั้นจะต้องมีระบบการประกันราคาซึ่งก็ปรากฏในรูปของการปลูกพืชแบบพันธะสัญญา เช่น ยาสูบ เป็นต้น ส่วนบนพื้นที่สูงเมื่อยังเป็นพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ ทำรายได้เป็นกอบเป็นกำให้ชาวนาหลายแห่ง ชุมชนบนพื้นที่สูงถือว่าเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษที่มีการผลิต การจัดการ และระบบการตลาดที่สนองความต้องการของภูมิภาค ไม่ถูกระงับโดยเศรษฐกิจระดับชาติหรือตลาดโลก

ปัจจัยการผลิต เช่น แรงงานนั้นยังเป็นแรงงานในครอบครัวเป็นหลัก จะค่อยๆมีการจ้างแรงงานเพิ่มในราวทศวรรษ ๒๕๑๐ แรงงานเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นชาวนาที่มีที่ดินน้อยมากหรือไม่มีที่ทำกิน แต่การ"เอามื้อ เอารัน" ยังเป็นที่นิยมอยู่ เนื่องจากธุรกิจในเมืองยังไม่ขยายตัวมากนัก ชาวบ้านจึงยังทำการผลิตในชุมชนของตนซึ่งเน้นการรับจ้างในภาคเกษตรและการเก็บหาของป่า

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านในช่วงตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ ๑ ถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๔ ในช่วงเวลาประมาณ ๒๐ ปีจะเห็นการปรับเปลี่ยนอย่างช้าๆของระบบการผลิตจากระบบการผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเอง บริโภคเองในครัวเรือนและชุมชนเป็นการผลิตเพื่อขาย โดยมีรัฐและกลุ่มทุนภายนอกเป็นตัวกระตุ้นให้ชาวบ้านหันมาทดลองปลูกพืชการค้าแบบใหม่ๆที่ต้องพึ่งพิงตลาดมากขึ้นเรื่อยๆ มีการใช้พื้นที่การเพาะปลูกและแรงงานเกือบตลอดปีทั้งปลูกเพื่อบริโภคและปลูกเพื่อขาย ในการปลูกพืชการค้าในระบบทุนนิยมชาวบ้าน

^{*} Shigeharu Tanabe, Ibid, p.104.

มีต้นทุนมากขึ้นเนื่องมาจากการใช้ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และเครื่องจักรกลการเกษตร ไม่นับค่าแรงงานของตนเองซึ่งมักจะถูกลืมนับคิดรวมเป็นต้นทุนการผลิต ชาวบ้านต้องพึ่งปัจจัยจากภายนอกและตลาดทำให้ต้องติดต่อด้านสัมพันธ์กับโลกภายนอกมากขึ้นกว่าเดิม รัฐได้เข้ามาแทรกแซงการจัดการทรัพยากรของชุมชนหมู่บ้าน สร้างปัญหาให้กับชุมชนที่เคยอยู่โดยการยอมรับจารีตประเพณีของชุมชนและความสัมพันธ์ในระบบเครือญาติ การพัฒนาของรัฐทำให้ "น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีการทำงาน" ในบางพื้นที่ และได้ชักนำให้กลุ่มทุนจากภายนอกเข้าไปสร้างความเปลี่ยนแปลงในชุมชนหมู่บ้าน อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้(พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๒๔) ระบบทุนนิยมก็ยังไม่สามารถครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ได้อย่างเต็มที่ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านยังคงมีความสำคัญ โดยที่ชาวบ้านส่วนใหญ่เน้นการผลิตเพื่อบริโภคก่อนที่จะผลิตเพื่อขาย ยังเน้นการปลูกข้าวเป็นหลัก แต่ก็เริ่มมีการให้ความสำคัญกับพืชการค้าบางประเภท ถือว่าเป็นแหล่งรายได้ที่เป็นเงินสด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วยให้อายุขัยขจร๒๕๑๐

แม้รัฐจะแสดงการรับรู้ปัญหาของเกษตรกร โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญมาก การเพิ่มประชากรทำให้ความต้องการที่ดินทำกินเพิ่มขึ้น ปรากฏว่าการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรมีขนาดเล็กลงจากเดิมอัตราเฉลี่ยครอบครัพละ ๑๖ ไร่ ในปี ๒๕๑๖ เหลือเพียงครอบครัพละ ๑๔.๗ ไร่ จำนวนชาวนาไร้ที่ดินเพิ่มขึ้นจะเห็นได้จากการที่มีผู้ร้องเรียนขอที่ดินทำกินจากคณะกรรมการช่วยเหลือชาวนาชาวไร่ถึง ๕๘,๒๙๖ รายในปี ๒๕๑๘^๑ การกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๓ พ.ศ.๒๕๑๕-๒๕๑๙ ได้เน้นการแก้ไขปัญหาที่ดินและการขาดเงินทุน โดยการออกเอกสารสิทธิ์ในที่ดินในรูปของโฉนดและน.ส.๓ ซึ่งจะทำให้ชาวนาสถาบันนำไปค้ำประกันเงินกู้ได้ แต่ไม่ได้เป็นการแก้ปัญหาเพราะปัญหาใหญ่ไม่ได้อยู่ที่เอกสารเท่านั้น แต่อยู่ที่ชาวบ้านขาดที่ดินทำกินจริงๆ ปัญหาที่ดินเป็นปัญหาที่ฝังรากลึกโดยที่ไม่มีการแก้ไขอย่างจริงจัง ในช่วงหลังเหตุการณ์ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๖ ซึ่งมีขบวนการนักศึกษาและชาวนาออกมาเรียกร้องให้รัฐเข้ามาแก้ไขปัญหามีการตั้งสมัชชาชาวนาชาวไร่แห่งประเทศไทย มีการต่อสู้เรียกร้องมากมาย แต่ปัญหาการขาดแคลนที่ดินยังไม่ได้รับการแก้ไข อย่างไรก็ตามในช่วงเวลานี้ยังเป็นช่วงเวลาของการแย่งชิงที่ดินเฉพาะในกลุ่มเกษตรกรและเจ้าที่ดินซึ่งอาศัยรายได้จากการเกษตรเป็นหลัก ยังไม่ได้มีความต้องการจากภายนอกหรือจากกลุ่มเศรษฐกิจอื่นๆเพิ่มขึ้น ปัญหาจึงยังไม่รุนแรงกว่าเดิม แม้รัฐจะเน้นการพัฒนาอุตสาหกรรมแต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าใดนัก ปัญหาแรงงานเกษตรจึงยังไม่ร้ายแรงเพราะการอพยพโยกย้ายแรงงานจากชนบทสู่เมืองหลวง เมืองใหญ่หรือเมืองบริวารยังไม่มากนัก

^๑ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ พ.ศ.๒๕๒๐-๒๕๒๔, หน้า ๑๐.

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทำให้ระบบเศรษฐกิจไทยมีความสัมพันธ์กับระบบเศรษฐกิจโลกมากขึ้น ภาวะเงินเฟ้อและเศรษฐกิจชะงักงันที่เกิดขึ้นทั่วโลกส่งผลกระทบต่อเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของไทยด้วย ในเขตชนบทที่วัฒนธรรมชุมชนเหนียวแน่นจะเผชิญปัญหาได้ดีกว่าในเขตที่มีการปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว แต่นโยบายของรัฐที่กำหนดจากเมืองหลวงจะมีผลอย่างต่อเนื่องและรุนแรงยิ่งขึ้นในการปรับเปลี่ยนระบบเศรษฐกิจของภาคเหนือในสมัยต่อมา

บทที่ ๔

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านยุคเกษตรพาณิชย์และอุตสาหกรรม

พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๔๒

ยี่สิบปีหลังจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติได้ถูกร่างและใช้จนเสร็จสิ้นทั้ง ๔ ฉบับ (พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๒๔) รัฐบาลตระหนักว่า

...จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ ๑-๔

เรายังไม่ได้ผลตอบแทนจากการปฏิบัติงานมากนัก...แผนพัฒนา

เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทั้ง ๔ ฉบับที่ผ่านมา ทำให้บ้านเมือง

พัฒนาไปจริง...แต่ในทางตรงกันข้าม พ่อค้ายังร่ำรวยขึ้นทุกวัน

...แต่ราษฎรในชนบทกลับยากจนลงทุกวัน..."^๑

ดังนั้นแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๙) รัฐบาลจึงหันมามุ่งเน้นการพัฒนาประเทศด้วยการเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจและการเพิ่มผลผลิตให้มากขึ้น พยายามเน้นความสมดุลในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมโดยการกระจายรายได้และความเจริญไปสู่ภูมิภาค แก้ไขปัญหาความยากจนของประชาชนในชนบทที่ห่างไกลให้สามารถพึ่งตนเองได้^๒

นโยบายการพัฒนาของรัฐดังกล่าวทำให้การแทรกแซงของรัฐเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้านที่เริ่มตั้งแต่พ.ศ. ๒๔๔๒ สำเร็จลงอย่างสมบูรณ์ แนวทางการพัฒนาของรัฐตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติตั้งแต่ฉบับที่ ๕ เป็นต้นมา เน้นการพัฒนาชนบททำให้โครงสร้างเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือเปลี่ยนแปลงจากเกษตรกรรมธรรมชาติและการพึ่งพิงทรัพยากรธรรมชาติแบบหมู่บ้าน-ทุ่งนา-ป่าไม้ มาเป็นระบบเศรษฐกิจที่เน้นเกษตรพาณิชย์และอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออกอย่างช้าๆ ในระยะแรก ภายหลังเมื่อเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศและของภูมิภาคขยายตัวอย่างกว้างขวางการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือจึงเห็นได้อย่างรวดเร็วและชัดเจนยิ่งขึ้น

^๑ มนัส สุวรรณและคณะ, ปัญหาการว่างงานและการมีงานทำ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในภาคเหนืออันเนื่องมาจากนโยบายและโครงการพัฒนาของรัฐบาลและเอกชนกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ (สถาบันทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๓.

^๒ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (พ.ศ. ๒๕๒๕-๒๕๒๙) (พระนคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๒๔), หน้า ๑-๑๘.

การเติบโตทางเศรษฐกิจของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และแปซิฟิกเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๑๐-๒๕๓๐ โดยประเทศไทยมีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจสูงที่สุดในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ในระดับประเทศมีการพัฒนาอุตสาหกรรมและการส่งออก ทำให้เกิดการขยายตัวตั้งแต่เริ่มแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๓ (พ.ศ.๒๕๑๕-๒๕๑๙) ทำให้ประเทศไทยซึ่งเดิมเคยเป็นประเทศส่งออกสินค้าเกษตรกรรมเป็นหลักกลายเป็นประเทศที่ส่งสินค้าออกทั้งเกษตรกรรมและอุตสาหกรรม ในปี ๒๕๒๔ เป็นปีแรกที่สินค้าส่งออกภาคอุตสาหกรรมเริ่มมีมูลค่ามากกว่าสินค้าส่งออกภาคเกษตรกรรม ตั้งแต่ พ.ศ.๒๕๓๐ เป็นยุคเศรษฐกิจขยายตัวอย่างกว้างขวาง ประเทศไทยพัฒนาขึ้นเป็นประเทศอุตสาหกรรมใหม่และประเทศผู้ส่งออก อัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเกิดจากการขยายตัวของอุตสาหกรรมมากกว่าเกษตรกรรม ในลักษณะดังกล่าวทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองและส่งเสริมอาชีพนอกภาคการเกษตรมากขึ้น แม้ว่าภาคเหนือจะห่างไกลจากศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของประเทศ แต่การคมนาคมซึ่งได้รับการพัฒนาอย่างต่อเนื่องทำให้การติดต่อเดินทางรวดเร็วยิ่งขึ้น เมื่อมีการเปิดความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจการค้ากับเพื่อนบ้านทางตอนเหนือเช่น จีน พม่า และลาว จังหวัดต่างๆทางตอนเหนือเช่น เชียงใหม่ เชียงราย และน่านก็มีความสำคัญในฐานะศูนย์กลางการค้าในอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๕ (๒๕๒๕-๒๕๒๙) และฉบับที่ ๖ (๒๕๓๐-๒๕๓๔) ที่สอดคล้องกับการขยายตัวทางเศรษฐกิจของภูมิภาคทำให้โครงสร้างเศรษฐกิจของประเทศเปลี่ยนจากระบบเศรษฐกิจที่เน้นภาคเกษตรมาเป็นระบบเศรษฐกิจที่ให้ความสำคัญแก่ภาคอุตสาหกรรมและการบริการมากขึ้น^๑ แนวโน้มของระบบเศรษฐกิจอุตสาหกรรมส่งออกที่ครอบงำระบบเศรษฐกิจของไทย ทำให้สัดส่วนของผลผลิตภาคเกษตรกรรมในผลิตภัณฑ์มวลรวมในปี ๒๕๓๗ ลดเหลือเพียงร้อยละ ๑๐.๔ จากร้อยละ ๒๒.๓ ในปี ๒๕๒๕ และประชากรที่ทำงานในภาคเกษตรลดลงจากประมาณร้อยละ ๔๐ เหลือเพียงร้อยละ ๒๐^๒

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทั้งสองแผนมีบทบาทอย่างสำคัญในการแทรกแซงและปรับเปลี่ยนเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านเพื่อแก้ไขปัญหาการเมืองและสังคมที่เกิดขึ้นในทศวรรษ ๒๕๑๐-๒๕๒๐ ทั้งสองแผนประกาศจะเน้นการพัฒนาประเทศ โดยเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจและเพิ่มผลผลิตแทนที่จะมุ่งเน้นการขยายความเจริญทางเศรษฐกิจส่วนรวมแต่เพียงอย่างเดียว ต้องการสร้างความสมดุลในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม โดยมุ่งกระจายรายได้

^๑ มนัส สุวรรณและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๑.

^๒ Ross E. Reardon, Ibid, p.230.

และความเจริญไปสู่ภูมิภาค แก้ไขปัญหาความยากจนในเขตชนบทและให้ความสำคัญแก่การบริหารและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การวางแผนพัฒนาดังกล่าวเป็นการมองต่างมุมของผู้บริหารประเทศในระดับชาติที่ไม่ได้มีความเข้าใจระบบเศรษฐกิจและวัฒนธรรมท้องถิ่นดีนัก จึงเป็นการเริ่มสร้างปัญหาให้กับชุมชนท้องถิ่นไปพร้อมๆ กับการพัฒนา ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ ได้กำหนดให้พัฒนาเชียงใหม่เป็นเมืองหลักของภาคเหนือให้เป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจ การศึกษาและวัฒนธรรม ที่จะนำการพัฒนาไปสู่ชนบทของภาคเหนือ ทำให้จังหวัดเชียงใหม่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม เกิดภาวะของการพัฒนาที่ไม่สม่ำเสมอเท่าเทียมกันในภูมิภาค

ผลจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๖ ทำให้ "เศรษฐกิจของประเทศขยายตัวในระดับสูงและเปิดกว้างสู่ระบบเศรษฐกิจนานาชาติมากขึ้น" มีการขยายตัวอย่างต่อเนื่องในอัตราเฉลี่ยร้อยละ ๑๐.๕ ต่อปี สูงกว่าเป้าหมายที่รัฐได้ตั้งไว้ถึงเท่าตัว เป็นอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจที่สูงที่สุดของการพัฒนาในช่วง ๒๕ ปีที่ผ่านมา ปัจจัยที่สำคัญที่ผลักดันให้เศรษฐกิจขยายตัวอย่างสูง คือ การขยายตัวของภาคธุรกิจการส่งออก การลงทุนจากต่างประเทศ และการท่องเที่ยว ความสำเร็จของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๖ ทำให้รัฐมุ่งจะกระจายรายได้และกระจายการพัฒนาไปสู่ส่วนภูมิภาคและชนบทให้มากขึ้น ซึ่งจะส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนของระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน

การพัฒนาในช่วงของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๗ (๒๕๓๕-๒๕๓๙) ทำให้โครงสร้างเศรษฐกิจภาคเหนือปรับเปลี่ยนไปสู่กิจกรรมนอกภาคเกษตรมากขึ้น^๑ ดูตารางที่ ๔.๑

^๑ กนก ฤกษ์เกษม และลือชัย จุลาสัย, อ้างแล้ว, หน้า ๖.

**ตารางที่ ๔.๑ โครงสร้างทางเศรษฐกิจและการขยายตัวในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๗ ภาคเหนือตอนบน**

สาขาการผลิต	สัดส่วนต่อ GRP (พ.ศ.๒๕๓๕-๒๕๓๙)	อัตราการขยายตัว (ร้อยละ)
บริการ	๑๖.๖๖	๐.๕๘
พาณิชยกรรม	๑๕.๗๖	๕.๓๑
เกษตรกรรม	๑๕.๐๑	๑.๑๖
อุตสาหกรรม	๑๒.๘๕	๒๕.๔๑
ก่อสร้าง	๑๐.๖๓	๘.๒๘
อื่นๆ	๒๙.๐๙	-
รวม	๑๐๐.๐๐	๖.๔๘

การปรับเปลี่ยนที่เกิดขึ้นทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งการขยายตัวอย่างรวดเร็วทางเศรษฐกิจในสาขาการเกษตร อุตสาหกรรมและการบริการ มีส่วนสำคัญในการบั่นทอนเสถียรภาพทางเศรษฐกิจและสังคมภายในท้องถิ่น ทั้งยังสร้างความเชื่อมโยงให้กับฐานทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ทำให้สภาพแวดล้อมในชนบททรุดโทรมลงไป รัฐได้ระบุไว้ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๕ ถึงปัญหาความเสื่อมโทรมดังกล่าว ว่าเกิดจากการบุกรุกขยายพื้นที่ทำกิน ทำให้พื้นที่ป่าไม้ลดลง รัฐจึงเน้นการพัฒนาโดยงดการขยายพื้นที่เพาะปลูกแต่หันมาปรับระบบเกษตรกรรมให้มีประสิทธิภาพภายใต้ปัจจัยการผลิตที่จำกัดแต่จะต้องให้ผลผลิตสูงสุด

๔.๑ การปรับเปลี่ยนระบบเกษตรดั้งเดิมและการขยายตัวของระบบเกษตร พาณิชย์

การปรับเปลี่ยนระบบเกษตรดั้งเดิมของภาคเหนือมีลักษณะแตกต่างกันตามพื้นที่ ที่ตั้ง การพัฒนาบุคคลและเทคโนโลยีตลอดจนทรัพยากรธรรมชาติที่ชุมชนมีอยู่ ไม่ว่าจะยุคสมัยใดผลผลิตทางการเกษตรก็ยังคงมีความสำคัญในชุมชนหมู่บ้าน โครงสร้างการผลิตทางการเกษตรของภาคเหนือมีข้าวและพืชไร่ เช่น หอมแดง หอมหัวใหญ่ และกระเทียมเป็นหลัก ในขณะเดียวกันก็มีการปลูกพืชผัก ไม้ดอก และผลไม้ ซึ่งเป็นระบบเกษตรกรรมแบบประณีตเพื่อเพิ่มรายได้ ข้าวยังมีความสำคัญมากโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวนาปี พื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในจังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย พะเยาและลำปาง รวมประมาณ ๒.๔๖ ล้านไร่ หรือ ร้อยละ ๗๗.๕ ของพื้นที่ทั้งหมดในภาคเหนือตอนบน

และยังปลูกข้าวเหนียวมากเพราะเป็นอาหารหลักโดยใช้พื้นที่ถึงร้อยละ ๗๘.๕ ของพื้นที่นา จากสถิติปีการผลิต ๒๕๓๗/๒๕๓๘ ชาวนาภาคเหนือปลูกข้าวเหนียวประมาณ ๒,๖๗๔,๓๙๗ ไร่ ปลูกข้าวเจ้าเพียง ๗๓๒,๑๗๐ ไร่^๑ ส่วนข้าวนาปรังจะลดความสำคัญและพื้นที่ปลูกลงไปเนื่องจากปัญหาน้ำ แต่ชาวบ้านจะหันมาปลูกพืชการค้าเพิ่มขึ้น

ก่อนการขยายตัวของเศรษฐกิจในช่วงทศวรรษ ๒๕๓๐ นั้นจะเห็นได้ว่าในชุมชนหมู่บ้านส่วนใหญ่เกษตรกรรมยังเป็นอาชีพหลัก ตัวอย่างชุมชนแม่ใจ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ซึ่งเป็นชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ตัวเมืองในระหว่างพ.ศ.๒๕๒๗-๒๕๓๑นั้น ร้อยละ ๗๕ ของหัวหน้าครัวเรือนที่สำรวจมีอาชีพหลักเป็นเกษตรกร ร้อยละ ๖๐ ไม่มีอาชีพเสริม ในขณะที่อาชีพเสริมที่นิยมกันมากที่สุดถึงร้อยละ ๑๓.๗ คือ รับจ้างในไร่นา^๒ เช่นเดียวกับที่ชุมชนหมู่บ้านเมืองหลวง ตำบลลงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ ชาวบ้านประกอบอาชีพเพาะปลูกมากที่สุด ดังตารางข้างล่าง^๓

**ตารางที่ ๔.๒ อาชีพหลักของประชากรบ้านเมืองหลวง ตำบลลงเหนือ
อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.๒๕๒๖-๒๕๒๗**

อาชีพ	จำนวน (ครัวเรือน)	ร้อยละ
เพาะปลูก	๘๖	๗๕.๔
เลี้ยงสัตว์	๑๐	๘.๘
รับจ้าง	๕	๔.๔
ราชการ รัฐวิสาหกิจ	๖	๕.๔
การค้าขาย	๔	๓.๕
อุตสาหกรรมในครัวเรือน	๓	๒.๖
รวม	๑๑๔	๑๐๐.๐๐

สถิติประมาณปี ๒๕๒๔-๒๕๒๕ แสดงให้เห็นว่าชาวบ้านในเขตพื้นที่ชลประทานสำคัญๆ ในภาคเหนือในช่วงฤดูฝนจะเน้นการทำนาปลูกข้าวนาปีเป็นหลักและการปลูกพืชอื่นๆน้อย ส่วนในฤดูแล้งซึ่งต้องอาศัยน้ำจากโครงการชลประทานมักจะปลูกข้าวน้อยลงและปลูกพืชอื่นๆมากกว่าข้าว^๔ จากการศึกษาหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลตัวเมืองในจังหวัดเชียงใหม่ปี ๒๕๓๔-๒๕๓๕ โจนathan

^๑ กนก ฤกษ์เกษมและลือชัย จุลาสัย, อ้างแล้ว, หน้า ๕๕-๕๙.

^๒ สมคิด แก้วทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า ๕๕.

^๓ รัตนพร เศรษฐกุลและคณะ(๒๕๒๖-๒๕๒๗), อ้างแล้ว, หน้า ๒๑.

^๔ ลือชัย จุลาสัยและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๕-๒๕.

ริกก็พบว่าชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงต้องการประกอบอาชีพทางการเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกข้าวอยู่ ชาวบ้านยังคงต้องการที่จะพึ่งตนเองและเห็นว่าหากเลิกปลูกข้าวไปเลยจะเป็นการเสี่ยงมาก ริกก็เห็นพ้องกับคนอื่นๆว่า ในอนาคตข้างหน้าการเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจในระดับชาติอาจทำให้ชุมชนหมู่บ้านส่วนใหญ่เลิกทำการเกษตร ชาวบ้านส่วนมากหันประกอบอาชีพนอกการเกษตรเพื่อจะมีรายได้เสริมสำหรับอาชีพการเกษตรที่ต้องใช้ทุนมากยิ่งขึ้นในด้านการว่าจ้างแรงงาน การใช้เครื่องจักรกล เมล็ดพันธุ์พืชและสารเคมี^๑ แต่ชาวบ้านหลายแห่งยังมีความหวังว่าหากมีแหล่งน้ำเพียงพอ จะสามารถทำการเพาะปลูก เช่น การปลูกพืชผัก หรือทำสวนเป็นอาชีพเสริมตลอดจนนำเอาผลผลิตทางการเกษตรที่เหลือขายหรือที่ไม่ได้ใช้แล้วมาแปรรูปเพื่อให้เกิดรายได้ เช่น การทำน้ำพริก หน่อไม้ดองและหัตถกรรมจากซังข้าวโพด โดยจะต้องอาศัยความรู้จากภาครัฐให้ช่วยฝึกอบรมการผลิตและตลาดให้^๒

ก่อนภาวะเศรษฐกิจฟองสบู่ในช่วงต้นทศวรรษที่ ๒๕๓๐ ชุมชนหมู่บ้านเขตรอบนอกในอำเภอสันกำแพงติดต่อกับจังหวัดลำพูนชาวบ้านส่วนใหญ่ยังดำรงชีพด้วยการเพาะปลูก แม้จะมีสัดส่วนรายได้นอกภาคการเกษตรเพิ่มขึ้นก็ตาม อาชีพหลักของชาวบ้านร้อยละ ๙๓.๙๕ ประมาณ ๑๗๑ ครัวเรือนปลูกข้าวเพื่อการบริโภคและปลูกพืชการค้า เช่น ยาสูบและหรือข้าวโพดอ่อนเพื่อขาย มีอาชีพรองอื่นๆบ้าง เช่น รับจ้าง ทำการค้าขายและทำธุรกิจการเกษตร มีเพียงร้อยละ ๒.๗๕ ที่ประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร^๓ ที่อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ซึ่งอยู่ใกล้ตัวเมืองมากและมีการขยายเขตเมืองเข้าไปจดเขตของชุมชนชนบทก็ยังมี การเพาะปลูกข้าว ถั่วเหลือง มันฝรั่ง มะเขือเทศ พืชผักและพืชสวนต่างๆ ควบคู่ไปกับการทำฟาร์มไก่ และโคนมแบบสมัยใหม่^๔ ระบบการผลิตทางการเกษตรของชุมชนหมู่บ้านยังให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อบริโภค ยกเว้นในเขตที่ใกล้เมือง การคมนาคมสะดวก ใกล้แหล่งตลาดหรือโรงงานอุตสาหกรรมที่หันไปปลูกพืชเพื่อการค้าเป็นส่วนใหญ่ ดูตารางการปลูกพืชเศรษฐกิจเปรียบเทียบเขตชุมชนที่อยู่ใกล้เมืองและใกล้แหล่งตลาด เช่น อำเภอสันทราย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ กับอำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน จะเห็นได้ว่าสองอำเภอแรกมีการปลูกพืชผลที่สนองความต้องการของตลาดเป็นพืชผลแบบใหม่กว่าอำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน ที่เป็นเขตที่อยู่ไกลตลาด

^๑ Jonathan Rigg, Agricultural Transformation in Thailand: From Rice Farm to Non-Farm", *Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies*, Chiang Mai, 14-17 October, 1996, p.259.

^๒ พิศม มณี และ อุฤษฏ์ อุปราสิทธิ์, "ผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจไทยต่อชุมชนชนบท บ้านสักหลวง อำเภอฝาง จังหวัดลำพูน", ใน มิ่งสรรพ์ และ คณะ, *ผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจต่อชนบทไทย*, (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, ๒๕๔๓), อ้างแล้ว, หน้า ๕๑.

^๓ พรใจ เต็มวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๖๘.

^๔ บรรยายสรุปอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๔๔. สัมภาษณ์นางไว จอมบัว, อ้างแล้ว.

ตารางที่ ๔.๓ เปรียบเทียบพื้นที่การปลูกพืชเศรษฐกิจของ
อำเภอสนทราย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ กับอำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

พ.ศ. ๒๕๔๒

พืชเศรษฐกิจ	สนทราย (ไร่)	ดอยสะเก็ด (ไร่)	ท่าวังผา (ไร่)
ข้าวนาปี	๓๒,๐๘๗	๔๑,๔๐๓	๑๖,๘๙๓
ถั่วเหลือง	๔,๒๙๙	-	๒๔๕
ถั่วลิสง	-	-	๔๐๐
ข้าวโพด	-	-	๘,๒๔๓
ถั่วเขียว	-	-	๘๗๓
ยาสูบเวอร์จิเนีย	-	-	๗๓๐
ยาสูบพื้นเมือง	-	-	๕๑๕
มันสำปะหลัง	-	-	๘๑๕
ฝ้าย	-	-	๕๖๓
มันฝรั่ง	๗,๓๐๕	๒๓๒	-
มะเขือเทศ	๑,๖๘๕	-	-
พริกใหญ่	๔๗๕	-	-
พืชผัก	๑,๖๕๐	๖๑๐	-
ไม้ผล - ลำไย	๑,๗๔๓	๓,๓๑๔	-
- ลิ้นจี่	๔๓๔	๑๒๐	-
- มะม่วง	๕,๒๙๕	๒,๑๗๙	-
กระเทียม	-	๑,๙๒๐	-
หอมแดง	-	๑,๐๕๐	-
มันเทศ	-	๒๙๐	-
แตงโม	-	๓๑๐	-
ไม้ดอก- ไม้ประดับ	-	๑๐๓	-
ชา	-	๔,๔๔๓	-
กาแฟ	-	๑,๔๐๓	-

ที่มา บรรยายสรุปอำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่, หน้า ๔

บรรยายสรุปอำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่, หน้า ๕

บรรยายสรุปอำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๕ ได้เน้นการพัฒนาชนบทมากยิ่งขึ้น ซึ่งหมายถึงการเข้าแทรกแซงชุมชนหมู่บ้านโดยรัฐและทุนจากภายนอก โดยรัฐได้พยายามปรับโครงสร้างและเพิ่มประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ เพื่อพัฒนาชนบทให้ประชาชนดำรงชีพอยู่ได้อย่างดี เนื่องจากเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลัก จึงมีนโยบายด้านการเกษตรที่สำคัญ ดังนี้

๑. ส่งเสริมการเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตหรือเพิ่มผลผลิตต่อไร่

๒. สนับสนุนให้เกษตรกรขายพืชผลในราคาที่เป็นธรรม โดยรัฐจะลดมาตรการแทรกแซงต่างๆ ที่จะเป็นภาระของเกษตรกร

๓. เร่งรัดการกระจายการถือครองที่ดิน

๔. เร่งขยายการให้สินเชื่อจากธนาคารพาณิชย์

๕. ส่งเสริมการรวมกลุ่มของเกษตรกรในชนบท

นโยบายข้างต้นเป็นความพยายามที่จะปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตของชาวบ้าน สนับสนุนให้ชาวบ้านครอบครองปัจจัยการผลิตที่สำคัญ คือ ที่ดิน ในขณะเดียวกันก็ส่งเสริมให้ชาวบ้านสามารถเข้าถึงแหล่งทุน ทั้งนี้รัฐให้ความสำคัญที่จะช่วยเหลือในการด้านการตลาดและพยายามให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันเพื่อสร้างอำนาจในการต่อรอง การเน้นการพัฒนาชนบทที่สืบทอดไปถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๖ (พ.ศ.๒๕๓๐-๒๕๓๔) ที่มุ่งปรับปรุงระบบการผลิต การตลาด มุ่งกระจายรายได้และความเจริญไปสู่ภูมิภาคหรือชนบทมากขึ้น ในสองทศวรรษที่ผ่านมาได้มีปรากฏการณ์ใหม่ทางการเกษตรที่ปรับเปลี่ยนไปจากเดิม ได้แก่ การขยายตัวของเกษตรพาณิชย์ การปลูกพืชในระบบพันธะสัญญา และนวัตกรรมใหม่ในการผลิตและเทคโนโลยีการเกษตร

๔.๑.๑ การขยายตัวของเกษตรพาณิชย์

ระบบเกษตรกรรมของภาคเหนือได้ปรับเปลี่ยนอย่างเห็นได้ชัดตั้งแต่ปลายทศวรรษที่ ๒๕๒๐ อันเป็นผลมาจากการปิดป่า การสนับสนุนการปลูกพืชการค้า การเน้นอุตสาหกรรมส่งออก และผลกระทบจากการขยายตัวของเมือง ชาวบ้านหันมาปลูกพืชพาณิชย์หรือพืชการค้ามากขึ้นกว่าเดิม การปลูกพืชการค้านั้นมิใช่แต่เพียงต้องการเงินสดในการใช้จ่ายในชุมชนหมู่บ้าน แต่ยังเนื่องมาจากปัจจัยหลายประการ เช่น การสนับสนุนของรัฐอันสืบเนื่องมาจากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมฉบับที่ ๔ เป็นต้นมา ความจำเป็นในการจัดการทรัพยากรดินและน้ำให้มีประสิทธิภาพสูงสุด และความต้องการของตลาดทั้งภายในและภายนอกประเทศ

รัฐบาลทุกยุคทุกสมัยเห็นว่าปัญหาสำคัญที่เป็นอุปสรรคในการพัฒนาเศรษฐกิจ คือ ความยากจนของชาวนาซึ่งเป็นคนกลุ่มใหญ่ของชาติ รายได้จากการเกษตรนั้นต่ำกว่ารายได้จากอาชีพอื่นๆ รัฐเห็นว่าชาวนายังทำการผลิตไม่พอหรือไม่สอดคล้องกับพลังการผลิตที่มีอยู่ ดังนั้นการเพิ่มรายได้สามารถเกิดจากการผลิตเพิ่มขึ้นโดยใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เดิม^๑ อาจกล่าวได้ว่าการขยายตัวของพืชพาณิชย์นั้นเป็นการปรับตัวของชาวบ้านในการแก้ไขปัญหาในท้องถิ่นของตน ใช้ศักยภาพการผลิตของท้องถิ่นพร้อมๆ กับการตอบสนองปัจจัยภายนอก โดยทั่วไปแล้วพืชที่ปลูกกันมากที่สุด คือ ข้าวซึ่งเป็นการผลิตดั้งเดิม รองลงมาเป็นพืชการค้าที่มักปลูกในฤดูแล้ง คือ ถั่วเหลือง ถั่วลิสง และยาสูบ ปลูกพืชผัก ได้แก่ หอม กระเทียม และผักอื่นๆ ส่วนไม้ผลได้แก่ ลิ้นจี่และลำไยที่บ้านเมืองงาม อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงใหม่ ได้มีการปรับเปลี่ยนการผลิต แต่เดิมชาวบ้านเคยปลูกข้าวปีละสองครั้งและทำสวนเมี่ยงบนพื้นที่สูง ในราวพ.ศ.๒๕๒๒ รัฐและบริษัทเอกชนได้เข้าไปส่งเสริมการปลูกพืชการค้า เช่น ถั่วเหลืองแทนข้าวนาปรัง เพราะมีความต้องการถั่วเหลืองภายในประเทศมากเพื่อผลิตน้ำมันพืชและกากถั่วเหลืองใช้เป็นอาหารสัตว์ ต่อมาส่งเสริมการปลูก ถั่วแดง ถั่วดำ และปลูกพืชไม้ผลยืนต้น เช่น มะม่วง และลิ้นจี่^๒ ชาวบ้านหันมาเปลี่ยนพื้นที่นาที่ไม่ได้รับน้ำพอเพียงเป็นส่วนผลไม้เป็นจำนวนมาก^๓

ในช่วงทศวรรษ ๒๕๓๐ การปลูกข้าวในพื้นที่ภาคเหนือลดลง ในขณะที่พืชการค้าเพิ่มจำนวนมากขึ้น และมีพืชการค้าใหม่ที่มีพื้นที่ปลูกขนาดใหญ่ เป็นการเพาะปลูกเพื่อขายอย่างแท้จริง ดูตารางที่ ๔.๔

^๑ สุพยอม ชำดำ, "การวางแผนการผลิตเพื่อให้มีการใช้ปัจจัยการผลิตอย่างเหมาะสมของสมาชิกสหกรณ์นิคมสันทราย จำกัด จังหวัดเชียงใหม่ ปีการผลิต ๒๕๓๐-๒๕๓๑." (วิทยานิพนธ์เทคโนโลยีการเกษตรมหาบัณฑิต สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้, ๒๕๓๒), หน้า(๑๘).

^๒ เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ), **ป่าชุมชนในประเทศไทย แนวทางการพัฒนา** (เล่ม ๒) (กรุงเทพฯ : สถาบันท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖), หน้า ๒๒.

^๓ สัมภาษณ์นายบุญญา ศรีบัวอ้าย, อ่างแล้ว. และนายฉลอง โตเทียบ, อ่างแล้ว.

ตารางที่ ๔.๔ เปรียบเทียบการเปลี่ยนแปลงพื้นที่ปลูกพืชในภาคเหนือตอนบน
พ.ศ.๒๕๒๕-๒๕๒๖ และ ๒๕๓๘-๒๕๓๙^๑

พืชที่ปลูก	๒๕๒๕-๒๕๒๖ (ไร่)	๒๕๓๘-๒๕๓๙ (ไร่)
ข้าวนาปี	๓,๘๔๖,๓๐๔	๓,๑๗๖,๓๗๔
ข้าวนาปรัง	๒๑๗,๔๓๒	๕๔,๘๔๕
ข้าวโพด	๙๖๕,๗๓๒	๑,๑๒๗,๖๔๓
ถั่วเหลือง	๒๓๗,๘๔๓	๕๓๓,๖๗๕
ถั่วลิสง	๓๗๙,๘๖๓	๒๓๗,๑๔๒
ถั่วเขียว	๑๘๗,๖๗๙	๑๗๐,๓๖๙
ฝ้าย	๒๕,๑๐๒	๘๔,๐๖๙
อ้อย	๘๒,๓๒๖	๗๙,๒๔๖
กาแฟ	-	๘,๘๗๕
ลำไย	-	๓๗๙,๑๐๖
มันสำปะหลัง	-	๓๘,๓๙๕
หอมแดง	-	๕๐,๒๓๒
กระเทียม	-	๑๕๓,๐๑๕
หอมหัวใหญ่	-	๒๑,๓๗๑
ลิ้นจี่	-	๘๓,๖๙๑

การปรับเปลี่ยนพืชที่การผลิตและวิธีการผลิตส่งผลต่อวิถีชีวิตของชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือดำเนินไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป ข้อที่น่าสังเกต คือ มีการเปลี่ยนชนิดของพืชที่ปลูกเป็นพืชการค้ามากขึ้นกว่าเดิม มีการขยายพื้นที่เพื่อปลูกพืชการค้าเดิม เช่น หอมแดง กระเทียม และหอมหัวใหญ่ ตลอดจนพืชใหม่ๆ เพื่อสนองตลาด จากการส่งเสริมของรัฐทำให้ภาคเหนือเป็นแหล่งปลูกพืชเมืองหนาวประเภทดอกไม้ ผลไม้ และผัก เช่น กะหล่ำ กะหล่ำดอก บรอกเคอรี่ แดงประเภทต่างๆ มะเขือเทศ มันฝรั่ง พริก ถั่ว พืชหัว เช่น เผือก มันเทศ แครอท และผักกินใบ มีการปลูกไม้ผลประเภทลำไย ที่เชียงใหม่และลำพูน มะม่วงปลูกหลายจังหวัด ลิ้นจี่ปลูกมากในเชียงใหม่และเชียงราย และส้มปลูกมากที่น่าน แพร่ และเชียงใหม่ พืชเหล่านี้กลายเป็นสินค้า

^๑ ปรับจากกนก ฤกษ์เกษม และลือชัย จุลาสัย, อ้างแล้ว, หน้า ๕๖.

ประจำท้องถิ่นที่ส่งขายทั่วประเทศและส่งออกไปยังต่างประเทศ ในขณะที่มีการปลูกพืชการค้ามากขึ้นปรากฏว่าการเลี้ยงสัตว์จะน้อยลง โดยเฉพาะอย่างวัวควายซึ่งเคยเลี้ยงไว้ใช้งานหรือขายเพื่อรักษาพื้นที่ปลูกพืชเอาไว้มีจะนั้นสัตว์เลี้ยงจะเข้าไปเหยียบย่ำพืชที่ปลูกเสียหาย

จากการศึกษาสภาวะทางเศรษฐกิจการเกษตรในเขตอำเภอนึ่งของจังหวัดเชียงใหม่ใน พ.ศ. ๒๕๓๔ มาร์ค ริตชีพบว่าทุกครัวเรือนที่ทำการเกษตรปลูกพืชการค้าและมุ่งสนองความต้องการของตลาดเป็นหลัก ชาวบ้านเลือกปลูกพืชที่ตลาดต้องการ ดังนั้นจึงเลิกปลูกยาสูบหันมาปลูกถั่วเหลืองเป็นหลักและปลูกข้าวเจ้าบ้าง เพื่อส่งเสริมการผลิตรัฐได้ดำเนินการให้มีการปรับปรุงระบบการชลประทานเพื่อให้ที่นาทุกแห่งถูกใช้ในการปลูกพืชฤดูที่สอง^๑

อย่างไรก็ตามการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคและขายนั้นยังเป็นหลักสำคัญในการผลิตของชาวนาส่วนใหญ่ในภาคเหนือ ข้าวที่ผลิตกันมากที่สุดในฤดูข้าวนาปี คือ ข้าวเหนียวซึ่งนิยมบริโภคกันมากในท้องถิ่นไม่ใช่ข้าวเจ้า ความสำคัญของผลผลิตข้าวสามารถเห็นได้จากอุตสาหกรรมต่อเนื่อง คือ โรงสีข้าว ซึ่งมีถึงร้อยละ ๕๐ ของกิจกรรมอุตสาหกรรมในจังหวัดเชียงใหม่ซึ่งมีอุตสาหกรรมที่หลากหลาย ได้แก่ การแปรรูปและถนอมอาหาร การแปรรูปไม้ การบ่มใบยาสูบ เครื่องตกแต่งสถานที่ ผลิตภัณฑ์จากแร่โลหะและอลูมิเนียม

การขยายตัวของการเกษตรกรรมตามนโยบายของรัฐเกิดขึ้นหลายแห่งในจังหวัดภาคเหนือ ในเขตปฏิรูปที่ดินอำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงรายผู้วิจัยพบว่า ในช่วงปีการเพาะปลูก ๒๕๓๐/๒๕๓๑ เกษตรกรมีการใช้ประโยชน์ที่ดินสูงกว่าปี ๒๕๒๔/๒๕๒๕ แต่ยังเน้นการทำนาเป็นหลักร้อยละ ๕๒.๔๕ ครัวเรือนละประมาณ ๑๑.๕๕ ไร่ รองลงมาคือการทำไร่ร้อยละ ๓๘.๗๘ ครัวเรือนละ ๘.๕๔ ไร่ ที่เหลือเป็นพื้นที่สวน ที่อยู่อาศัย และอื่นๆ^๒ ที่เชียงรายเช่นกัน พื้นที่นาที่บ้านแม่ชะจานซึ่งเป็นแหล่งปลูกข้าวขนาดใหญ่ มีฝายส่งน้ำถึงสามแห่งทดน้ำจากแม่น้ำสามสายมาหล่อเลี้ยงผืนนา ได้แก่ ฝายพันห้า ฝายลุ่มธาตุ และฝายเก๊าประตูกึ่ง ชาวบ้านเริ่มปลูกพืชการค้าในฤดูแล้งตั้งแต่ปี ๒๕๑๖ โดยปลูก กระเทียม แตง ข้าวโพด มันฝรั่ง ถั่วและทดลองปลูกขิง การเริ่มปลูกพืชการค้าซึ่งต้องลงทุนมากแต่ราคาไม่แน่นอน ชาวนาคูมราคาตลาดไม่ได้ ทำให้ชาวนาเริ่มเป็นหนี้สินมากขึ้น อันเป็นสาเหตุที่ทำให้ต้องขายที่ดินในเวลาต่อมา^๓

ชาวนาภาคเหนือในเขตที่นำอุดมสมบูรณ์สามารถทำการผลิตถึงสามฤดู เช่น ในเขต

^๑ Mark A. Ritchie, Ibid, p.275.

^๒ รัตน โพธิ์สุวรรณ, “การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรในเขตปฏิรูปที่ดินเวียงชัย จังหวัดเชียงราย.” (วิทยานิพนธ์เทคโนโลยีการเกษตรมหาบัณฑิต สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้, ๒๕๓๑), หน้า ๓๘.

^๓ วิทยา อามรณ์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๐๐.

สหกรณ์นิคมสันทราย จำกัด จังหวัดเชียงใหม่ที่ได้รับน้ำจากโครงการชลประทานแม่แฝก โดยฤดูกาลผลิตแรกเริ่มในเดือนกรกฎาคมถึงปลายเดือนธันวาคม พืชที่นิยมปลูกกันมาก คือ ข้าวเหนียว ข้าวเจ้า และพืชผักต่างๆ ฤดูนี้เป็นฤดูฝนต่อเนื่องกับฤดูหนาวแสดงให้เห็นว่าชาวนายังให้ความสำคัญกับผลผลิตเพื่อการบริโภค ฤดูกาลผลิตที่สอง เริ่มประมาณต้นเดือนมกราคมถึงประมาณต้นเดือนเมษายน ฤดูกาลผลิตที่สามเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงมิถุนายน นิยมปลูกพืชเพื่อการบริโภคและขาย เช่น มะเขือเทศ ถั่วเหลือง กระเทียม มันฝรั่ง ยาสูบ ข้าวนาปรัง และพืชผักต่างๆ ในการผลิตทั้งสามฤดูจะใช้แรงงานในครัวเรือนเป็นหลัก แรงงานแลกเปลี่ยนมักทำกันในฤดูกาลผลิตแรก ในกิจกรรมปลูกและเกี่ยวข้าว แรงงานจ้างใช้ในกิจกรรมที่เร่งรีบ เช่น การเตรียมดิน การปลูกและการเก็บเกี่ยว ในปัจจุบันนี้นิยมใช้เครื่องจักรทุ่นแรงต่างๆ มากกว่าแรงงานสัตว์ เนื่องจากการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้นทำให้ชาวนาต้องดูแลดิน ลงทุนเพิ่มในการซื้อปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ยาฆ่าแมลง ยารักษาโรค ยาปราบศัตรูพืช ฮอร์โมนพืชและอื่นๆ เพื่อจะสามารถได้ผลผลิตสูงกว่าเดิม สุพยอม ขำดำ เสนอสถิติการใช้ที่ดินทางการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนของเกษตรกรในสหกรณ์นิคมสันทราย จำกัด จังหวัดเชียงใหม่ แสดงให้เห็นถึงการผลิตข้าวและพืชอื่นๆ ในฤดูกาลผลิตถึงสามฤดูดังนี้

**ตาราง ๔.๕ สถิติการใช้ที่ดินทางการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนของสมาชิก
สหกรณ์นิคมสันทราย จำกัด จังหวัดเชียงใหม่ ปีการผลิต ๒๕๓๐-๒๕๓๑***

รายการ	ฟาร์มขนาดเล็ก (ไร่)	ฟาร์มขนาดกลาง (ไร่)	ฟาร์มขนาดใหญ่ (ไร่)
ฤดูกาลผลิตที่ ๑ ที่ดินทำการเกษตร	๔.๐๙	๑๐.๓๕	๑๖.๐๐
พืชที่ปลูก			
ข้าวเหนียว	๓.๙๙	๑๐.๑๐	๑๖.๐๐
ข้าวเจ้า	๐.๐๖	๐.๒๕	-
พืชผักอื่นๆ	๐.๐๔	-	-
รวม	๔.๐๙	๑๐.๓๕	๑๖.๐๐

* ดัดแปลงจากตารางที่ ๑๕ จำนวนและร้อยละของการใช้ที่ดินทางการเกษตรเฉลี่ยต่อครัวเรือนของสมาชิกที่ไม่ปลูกมันฝรั่ง สหกรณ์นิคมสันทราย จำกัด จังหวัดเชียงใหม่ ปีการผลิต ๒๕๓๐/๒๕๓๑ ใน สุพยอม ขำดำ, อ้างแล้ว, หน้า ๔๔-๔๕.

รายการ	ฟาร์มขนาดเล็ก (ไร่)	ฟาร์มขนาดกลาง (ไร่)	ฟาร์มขนาดใหญ่ (ไร่)
ฤดูกาลผลิตที่ ๒ ที่ดินทำการเกษตร	๔.๐๗	๙.๕๙	๑๖.๐๐
พืชที่ปลูก			
มะเขือเทศ	๑.๕๑	๒.๓๘	๒.๐๐
ถั่วเหลือง	๑.๒๑	๔.๓๔	๘.๐๐
กระเทียม	๐.๙๑	๒.๐๙	๓.๐๐
ยาสูบ	๐.๑๕	๐.๑๙	-
พริกหยวก	๐.๑๒	๐.๑๙	-
ข้าวนาปรัง	-	๐.๑๖	-
พืชผักอื่น ๆ	๐.๐๕	-	-
ปล่อยว่าง	๐.๑๒	๐.๒๔	๓.๐๐
รวม	๔.๐๗	๙.๕๙	๑๖.๐๐
ฤดูกาลผลิตที่ ๓ ที่ดินทำการเกษตร	๔.๐๗	๙.๕๙	๑๖.๐๐
พืชที่ปลูก			
มันเทศ	๐.๑๔	-	-
แตงกวา	๐.๐๑	-	-
ถั่วฝักยาว	๐.๐๑	-	-
พืชผักอื่น ๆ	๐.๐๒	-	-
ปล่อยว่าง	๓.๘๙	๙.๕๙	-
รวม	๔.๐๗	๙.๕๙	๑๖

ชาวบ้านที่มีที่ดินขนาดเล็กและขนาดกลางมักจะต้องปลูกพืชหลายๆ อย่างเพื่อประกันความเสี่ยงและใช้ที่ดินอย่างเข้มข้น ในขณะที่ชาวนาที่มีที่ดินขนาดใหญ่ปลูกพืชน้อยชนิดกว่า ในพื้นที่ขนาดใหญ่แสดงถึงความมั่นคงในการลงทุนปลูกพืชเพื่อการค้า

การปรับเปลี่ยนจากการปลูกพืชเพื่อบริโภคไปเป็นการปลูกเพื่อการค้าได้รับการสนับสนุนทั้งจากรัฐและเอกชน มีบริษัทต่างชาติมาลงทุนให้ชาวบ้านปลูกพืชแบบใหม่ เช่น ที่เชียงรายการลงทุนจากภายนอกเริ่มเข้าไปตั้งแต่ทศวรรษที่ ๒๕๓๐ มีบริษัทถ่ายชิงพืชผลให้ชาวบ้านทดลองปลูกองุ่นพันธุ์ที่โง่จากไต้หวัน มีการส่งเสริมการปลูกถั่วแระ ดอกดาวเรือง ข้าวบาร์เลย์และมันฝรั่งเป็นพืชพันธะสัญญา การลงทุนในธุรกิจแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรส่งเสริมให้ชาวบ้านหันไปปลูกพืชการค้าหรือพืชแบบพันธะสัญญาเพื่อส่งผลผลิตให้กับโรงงานที่อื่นๆ ที่เชียงรายมีโรงงานแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรของชาวไต้หวันหลายโรงงานเป็นโรงงานที่ใช้ผลผลิตในท้องถิ่น ได้แก่*

๑. บริษัทสันติภาพ (ฮั่วเพ้ง ๙๕๓) จำกัด รับซื้อผักกาดเขียวปลี แดงกวา ขิงอ่อน ข้าวโพดฝักอ่อนเพื่อดองส่งโรงงานที่กรุงเทพฯ
๒. บริษัทเล่งเฮงอกรีฟูดส์ จำกัด รับซื้อขิงอ่อน ผักกาด และกระเทียมส่งให้บริษัทแม่ที่จังหวัดอ่างทอง
๓. บริษัทชวีเจียนฟูดส์ จำกัด ทำกิจการดองขิงอ่อนและบ๊วย

ในบางพื้นที่นายทุนได้เข้าไปลงทุนเพาะปลูกเพื่อการค้าในลักษณะไร่นาแปลงใหญ่ โดยกว้านซื้อที่ดินจากชาวบ้าน ทำให้ลักษณะเศรษฐกิจของชุมชนเป็นการผลิตเพื่อการค้าโดยนายทุนและผลิตเพื่อการค้าและยังชีพโดยชาวบ้านทั่วไป เป็นลักษณะของเขตเศรษฐกิจพิเศษในชนบท เช่นที่อำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นพื้นที่ที่ใช้การปลูกสวนผลไม้ขนาดใหญ่เพื่อขาย สวนผลไม้ขนาดใหญ่ดำเนินการโดยนายทุนจากภายนอกกลายเป็นพืชเศรษฐกิจของอำเภอฝาง ซึ่งส่งผลกระทบต่อวิถีการผลิตดั้งเดิมและสภาพแวดล้อมที่ได้รับมลพิษจากสารเคมีที่ใช้ในสวนผลไม้ จากตารางข้างล่างจะเห็นว่า พื้นที่การเพาะปลูกส่วนใหญ่ถูกใช้และเป็นกรรมสิทธิ์ของคนส่วนน้อย ประชากรอำเภอฝาง ร้อยละ ๗๐ ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และมีพื้นที่เกษตรประมาณ ๒๑๐,๐๐๐ ไร่ มีการปลูกพืชหลายชนิด มีครัวเรือนเกษตร ๑๕,๐๐๐ ครัวเรือน

* วิทยา อามรณ์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๖-๑๓๗.

ตารางที่ ๔.๖ พื้นที่เพาะปลูกพืชเศรษฐกิจของอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๕๔๓

พืชเศรษฐกิจ	พื้นที่ปลูก	ร้อยละ	จำนวนครัวเรือน	ร้อยละ
1. ส้ม	๑๑๗,๐๑๑	๕๕.๗๒	๑๖๘	๑.๑๒
2. ข้าว	๓๓,๒๒๖	๑๕.๘๒	๔,๘๗๘	๓๒.๕๒
3. ลิ้นจี่	๒๑,๗๗๘	๑๐.๓๗	๔,๔๕๖	๒๙.๗
4. ลำไย	๙,๒๖๔	๔.๔๑	๖๐๐	๔.๐
5. พริก	๘,๖๒๔	๔.๑	๒,๓๘๐	๑๕.๘๖
6. กระเทียม	๗,๕๘๖	๓.๖๑	๒,๔๐๐	๑๖.๐
7. หอมหัวใหญ่	๗,๒๑๙	๓.๔๔	๓,๑๐๐	๒๐.๖๖

ที่มา บรรยายสรุปอำเภอฝาง จังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๔๓, หน้า ๑๑

พื้นที่ปลูกปรากฏตัวเลขเพียง ๒๐๔,๗๐๘ ไร่ เท่ากับร้อยละ ๙๗.๔๗ อาจเป็นพื้นที่ปลูกพืชผลเล็กๆ น้อยๆ ของชาวบ้านที่ไม่ได้นับสำคัญทางสถิติ และจำนวนของครัวเรือนเกษตรกรรมแล้ว ๑๗,๙๘๒ ครัวเรือนคิดเป็นร้อยละ ๑๑๙.๘๖ อาจเนื่องจากครัวเรือนหนึ่ง ๆ ปลูกพืชมากกว่าหนึ่งอย่าง

ในระบบการเกษตรเพื่อการค้ำนี้กระบวนการผลิตจะถูกควบคุมโดยกลไกตลาดเกือบทุกขั้นตอน ตั้งแต่ประเภทของพืชที่ปลูก ระยะเวลาที่ปลูก การเตรียมดิน การเก็บผลผลิต การใช้เทคโนโลยีต่างๆจากภายนอก ชุมชนมีส่วนในการจัดการน้อยกว่าต่างจากการปลูกพืชเพื่อบริโภคหรือขายในชุมชน

ปัจจุบันนี้รายได้ของชาวบ้านแบ่งได้เป็น ๒ ส่วน คือ รายได้จากการเกษตรได้แก่รายได้จากการผลิตพืชและสัตว์ กับรายได้นอกภาคเกษตรกรรมได้แก่ รายได้จากการรับจ้าง การค้าขาย และธุรกิจต่างๆที่ไม่เกี่ยวข้องกับการผลิตทางการเกษตร ส่วนรายจ่าย ได้แก่ รายจ่ายในการผลิตและการลงทุน และรายจ่ายเพื่อการอุปโภคบริโภค พบว่ารายได้ของเกษตรกรที่เน้นการปลูกพืชการค้ำนั้นสูงกว่ารายได้ของเกษตรกรที่ไม่เน้นการปลูกพืชการค้ำมาก ตัวอย่างเช่น ในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ที่มีการส่งเสริมให้ปลูกมันฝรั่งส่งขายให้กับโรงงาน ในช่วงปี ๒๕๓๐-๒๕๓๑ ชาวบ้านในสหกรณ์นิคมสันทราย จำกัด จังหวัดเชียงใหม่ ที่ปลูกมันฝรั่งมีรายได้สุทธิเหนือต้นทุนผันแปรทั้งหมด^๑สูงกว่าผู้ที่ไม่ปลูก^๒

^๑ รายได้สุทธิเหนือต้นทุนผันแปรทั้งหมด หมายถึง รายได้ในการปลูกพืชทั้งหมด หักด้วยต้นทุนผันแปรทั้งหมดที่เป็นเงินสดและไม่ใช่เงินสด

^๒ สุพยอม ขำดำ, อ้างแล้ว, หน้า ๕๐-๕๑.

๔.๑.๒ การเกษตรแบบพันธะสัญญา

ตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๓๐ มีการขยายตัวของการเกษตรแบบพันธะสัญญากว้างขวางขึ้นมากกว่าเดิม สอดคล้องกับการขยายตัวของเศรษฐกิจการส่งออกของประเทศ ในภาคเหนือกลุ่มทุนขนาดใหญ่จากภายนอกเข้าไปสู่หมู่บ้านเพื่อแสวงหาผลผลิตทางการเกษตรที่ตนเองต้องการ เพื่อป้อนโรงงานทำให้เกิดการเกษตรแบบพันธะสัญญาในชุมชนหมู่บ้านหลายแห่ง มองในอีกแง่หนึ่งการเกษตรแบบพันธะสัญญาเป็นความพยายามในการแก้ไขปัญหาของกลุ่มทุนที่ไม่สามารถเข้าไปเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่พอที่จะผลิตป้อนโรงงานของตน และไม่ต้องการเสี่ยงด้วยการลงทุนซื้อที่ดินเป็นของตนเอง อีกทั้งประสบความสำเร็จอย่างมากในการปรับเปลี่ยนวัฒนธรรมการผลิตและอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรในภาคเหนือซึ่งมักจะเป็นชาวนาขนาดเล็กที่เน้นการเพาะปลูกเพื่อยังชีพก่อนเป็นหลักแม้ภายหลังจะมีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตและการใช้แรงงานไปบ้างก็ตาม ระบบการผลิตทางการเกษตรของภาคเหนือก็ยังไม่ได้พัฒนาไปสู่ระบบการผลิตแบบไร้หน้าแปลงใหญ่เพื่อตอบสนองความต้องการของอุตสาหกรรมเกษตร ยกเว้นการทำสวนผลไม้ในบางพื้นที่ที่มีกลุ่มทุนจากภายนอกเข้าไปทำ การผลิตของชาวบ้านเป็นการผลิตขนาดเล็กที่มีประสิทธิภาพภายใต้ระบบการจัดการทรัพยากรชุมชนที่เน้นความยุติธรรมและความเสมอภาค

ลักษณะของพืชพันธะสัญญามักเป็นพืชที่ไม่ได้ปลูกในท้องถิ่นมาก่อน เป็นพืชที่ต้องใช้แรงงานจัดการอย่างพิถีพิถัน เกษตรกรต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตจากภายนอกที่มีราคาแพง พืชที่ปลูกเป็นพืชต่างถิ่นทำให้มีโรคพืชและปัญหาแมลงมาก ไม่มีภูมิคุ้มกันโรคเหมือนพืชในท้องถิ่น การที่มีข้อจำกัดต่างๆ มากและไม่ค่อยสอดคล้องกับระบบการผลิตของท้องถิ่นทำให้กลุ่มทุนต้องพยายามที่จะจูงใจชาวบ้านให้ปลูกโดยการกำหนดราคาไว้ก่อนล่วงหน้าและมีการรับซื้อในราคาที่กำหนดเป็นการประกันตลาดให้ด้วย^{*} กลุ่มทุนอาศัยความได้เปรียบในการเข้าถึงแหล่งทุนและเป็นเจ้าของทุน ตลอดจนการเข้าถึงตลาดขนาดใหญ่โดยการสนับสนุนของรัฐภายใต้นโยบายส่งเสริมการส่งออกจัดระบบการเกษตรแบบพันธะสัญญาที่ได้ประโยชน์สูงสุดแก่ตนเอง โดยกลุ่มทุนจะเข้าไปกำหนดเงื่อนไข จัดสรรสินเชื่อ จัดหาเมล็ดพันธุ์หรือต้นกล้า ควบคุมการดำเนินการขององค์กรเกษตรกร และควบคุมตลาด กำหนดให้ชาวบ้านทำการผลิตให้ได้ตามคุณภาพ ปริมาณ และระยะเวลาการส่งมอบที่กำหนดไว้ในสัญญา ทั้งนี้กลุ่มทุนมักมีการประสานงานกันระหว่างกลุ่มนายทุน

* สัมภาษณ์นายชุม ทองศรี, บ้านเลขที่ ๖๘ หมู่ที่ ๔ ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

ระดับชาติ กลุ่มพ่อค้าในท้องถิ่น พ่อค้าคนกลาง กลุ่มอำนาจท้องถิ่น กลไกของรัฐทั้งส่วนกลาง และส่วนท้องถิ่นผลักดันให้ชาวบ้านเข้าสู่ระบบเกษตรพันธสัญญา

ระบบพันธสัญญาถูกมองว่าเป็นการเอาเปรียบชาวบ้าน เพราะเป็นกลไกของกลุ่มทุนจากภายนอกที่ควบคุมการจัดการที่ดิน แรงงานและการใช้ทรัพยากรน้ำของชาวบ้านให้มาผลิตภายใต้การลงทุนที่มีความเสี่ยงน้อยของกลุ่มทุน ในขณะที่เดียวกันการให้พันธุ์พืช ปุ๋ย และสารเคมีในการเพาะปลูกต่าง ๆ ล่วงหน้าแล้วค่อยหักเอาจากค่าผลผลิตที่ชาวบ้านขายให้กับกลุ่มทุน นั้นเป็นการสร้างกำไรและความมั่นคงให้กับธุรกิจของกลุ่มทุนมากขึ้น เป็นการลงทุนที่มีความเสี่ยงน้อยและได้กำไรสองต่อจากการซื้อผลผลิตในราคาที่ตนกำหนดและการขายสินค้าปัจจัยการผลิตของตนให้กับชาวบ้านในราคาที่บางครั้งสูงกว่าราคาตลาด^๑ กลุ่มทุนไม่ต้องรับผิดชอบมูลค่าของผลผลิตที่ไม่ได้มาตรฐานตามที่ตนเองกำหนดขึ้นแต่อย่างใด กลุ่มทุนยังสามารถควบคุมปริมาณที่ตนเองต้องการซื้อ^๒ ดังนั้นจะพบว่าชาวบ้านที่เข้าร่วมระบบนี้ต้องเผชิญกับปัญหาผลผลิตที่ขายไม่ได้ราคา หรือบางครั้งบริษัทไม่ยอมรับซื้อเมื่อราคาผลผลิตตกต่ำทำให้ชาวบ้านต้องขาดทุนหมดเนื้อหมดตัวไปก็มี ชาวบ้านอำเภอสันทรายที่ปลูกมะเขือเทศในระบบพันธสัญญาที่บริษัทเอาพันธุ์มาให้และตกลงจะรับซื้อ แต่เมื่อผลผลิตออกมาบริษัทไม่มารับซื้อชาวบ้านต้องเอาผลผลิตมาทิ้งเพราะขายไม่ได้^๓ จะเห็นได้ว่าระบบพันธสัญญาที่ดำเนินอยู่ไม่ได้ประกันผลประโยชน์ของบริษัทหรือเกษตรกรอย่างเต็มที่เพราะเมื่อมีโอกาสที่จะได้ประโยชน์มากขึ้นหรือเสียประโยชน์ทั้งสองฝ่ายมักจะละทิ้งสัญญาของตน^๔ แต่ชาวบ้านมักจะเสียเปรียบเพราะได้ลงทุนแรงงานและเวลาไปแล้ว เปรียบเทียบกับการลงทุนของบริษัทซึ่งนับว่าน้อยกว่ากันมาก

ระบบเกษตรพันธสัญญาส่งผลกระทบต่อระบบการผลิตดั้งเดิมที่อำนาจการตัดสินใจการใช้ที่ดินโดยการรวมหมู่ของครอบครัวและเครือญาติตลอดจนการใช้ทรัพยากรร่วมของชุมชนมาเป็นการตัดสินใจโดยปัจเจกชนที่มีกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินที่รับรองโดยรัฐเป็นหลัก การผลิตใช้หลักผลกำไรสูงสุดตามแบบทุนนิยม ผู้ผลิตได้เปลี่ยนการจัดการทรัพยากรที่เคยอยู่บนพื้นฐานของความเท่าเทียม เป็นธรรมและโอบอ้อมอารีมาเป็นการจัดการที่โดยปัจเจกชนที่เป็นผู้เข้าถึงและควบคุมทรัพยากร

ตั้งแต่ทศวรรษที่ ๒๕๒๐ เป็นต้นมา ระบบพันธสัญญาในสายตาของรัฐเป็นระบบที่จะนำไปสู่การพัฒนา ระบบเกษตรกรรมของไทย ทำให้เกษตรกรมีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น เกิดความ

^๑ สัมภาษณ์นางวิภาพร ขาวยอง, อ่างแล้ว.

^๒ สัมภาษณ์นางวิภาพร ขาวยอง, อ่างแล้ว.

^๓ สัมภาษณ์นางคำไฮ ไตรวุฒินา, อ่างแล้ว.

^๔ สัมภาษณ์เกษตรกรและสหกรณ์จังหวัดเชียงใหม่, ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่.

ร่วมมือกันระหว่างกลุ่มทุนกับเกษตรกร ทำให้เกิดผลดีสำหรับทั้งสองฝ่าย โดยในด้านการผลิต กลุ่มทุนจะพัฒนาและถ่ายทอดเทคโนโลยีที่ทันสมัยให้กับเกษตรกร ช่วยเพิ่มทุนให้แก่เกษตรกรให้สามารถขยายการผลิตของตนเอง เพื่อจะได้มีการส่งออกมากขึ้นเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่ประเทศ ในด้านการตลาดระบบนี้ประกันรายได้ ความแน่นอนในการขายสินค้าให้กับเกษตรกร ชาวบ้าน ไม่ต้องเดือดร้อนหาตลาดเอง

ตัวอย่างของการปลูกพืชในระบบพันธะสัญญาในพื้นที่ขนาดใหญ่ในภาคเหนือใกล้ๆตัวเมืองเชียงใหม่ คือ การปลูกมันฝรั่งเพื่อการแปรรูปที่อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ การผลิตมันฝรั่งเพื่อการแปรรูปนี้เริ่มมาตั้งแต่ปี ๒๕๓๕ โดยการส่งเสริมร่วมกันระหว่างสำนักงานเกษตรอำเภอสันทราย และบริษัทผู้ผลิตมันฝรั่งแปรรูป ในช่วงปี ๒๕๓๕-๒๕๓๖ มีชาวบ้านเข้าโครงการส่งเสริมการปลูกมันฝรั่งเพื่อการอุตสาหกรรมถึงเก้ากลุ่ม จำนวน ๙๔๗ คน ในพื้นที่ ๑,๘๙๙ ไร่ เก็บเกี่ยวผลผลิตได้ ๖,๐๑๘,๕๘๗ กิโลกรัม บริษัทที่เข้ามาสั่งซื้อได้แก่ บริษัทเอ็น เอส ฟาร์มจำกัด บริษัทฟูโดโพรเซสซิ่ง จำกัด บริษัทยูนิแคมป์ จำกัด บริษัทยูโรเอเชียเนลด์ จำกัด และบริษัทเชียงใหม่โฟรสเซนฟูตส์ จำกัด^๑ ชาวบ้านจะเริ่มการปลูกมันฝรั่งเมื่อเกี่ยวข้าวเสร็จแล้วในระหว่างกลางเดือนธันวาคมและเก็บเกี่ยวในราวเดือนกุมภาพันธ์ถึงมีนาคม^๒

ในระบบพันธะสัญญาชาวบ้านได้รับการประกันอย่างน้อยสองขั้นตอน คือ การเริ่มผลิต ชาวบ้านได้รับการประกันการลงทุนโดยสามารถได้รับสินเชื่อในรูปของปัจจัยการผลิตจากบริษัท หรือกู้ยืมเงินจากสหกรณ์การเกษตรสันทราย สหกรณ์นิคมสันทราย และธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ชาวบ้านส่วนใหญ่จะกู้ยืมเงินเพื่อการลงทุน มีเพียงร้อยละ ๑๖.๘๕ ที่ใช้เงินทุนของตนเอง การประกันในขั้นตอนที่สอง คือ การประกันราคาและตลาด โดยผลผลิตที่ได้จากการเพาะปลูกจะถูกซื้อโดยบริษัทผู้ผลิตมันฝรั่งแปรรูปในราคาประกัน ชาวบ้านเห็นว่าสะดวกในแง่ของการลงทุน ไม่ต้องมีเงินสดก็สามารถเพาะปลูกได้ หากได้รับสินเชื่อจากบริษัทหลังจากนำส่งผลผลิตแล้วก็ค่อยหักคืน บริษัทยังประนีประนอมหากมีภัยธรรมชาติทำให้ผลผลิตเสียหายก็ให้มีการผ่อนชำระได้ ยังเห็นว่าผลิตแล้วจะสามารถขายได้ มีตลาดรองรับแน่นอน ลดความเสี่ยงจากความแปรปรวนของราคาผลผลิตอย่างที่เป็นปัญหามาโดยตลอด ทักษะเช่นนี้ทำให้การปลูกมันฝรั่งเพื่อขายโรงงานขยายไปยังอำเภออื่นๆมีพื้นที่ปลูกกว้างขวางขึ้นกว่าเดิม ดูจากตารางที่ ๔.๗^๓

^๑ ไพฑูรย์ สิงหวรรณรัตน์, "ประสิทธิภาพในการผลิตมันฝรั่งของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรชาวไร่ป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ปีการผลิต ๒๕๓๕/๒๕๓๖." (วิทยานิพนธ์เทคโนโลยีการเกษตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๓๗), หน้า ๒-๓.

^๒ นุชนารถ พันธุ์จินดา, "การวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การผลิตมันฝรั่งเพื่อการแปรรูปในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ปีการผลิต ๒๕๔๑-๒๕๔๒." (วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๔๓), หน้า (๓).

^๓ ข้อมูลสำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

ตารางที่ ๔.๗ พื้นที่ปลูกมันฝรั่งในปีการเพาะปลูก ๒๕๓๙/๒๕๔๐

อำเภอ	พื้นที่(ไร่)
สันทราย	๖,๘๖๕
ฝาง	๒,๒๘๙
ไชยปราการ	๑,๒๓๒
แม่แตง	๙๙๒
แม่อาว	๙๙๐
จอมทอง	๕๗๕
แม่แจ่ม	๑๕๐
เชียงดาว	๑๒๔
เวียงแหง	๑๑๘
ดอยเต่า	๑๐๐
ดอยสะเก็ด	๖๖
รวม	๑๓,๕๕๐

ในความเป็นจริงระบบพันธะสัญญา^๑นั้นจะสร้างพันธะผูกพันทำให้ชาวบ้านต้องพึ่งพิงบริษัท โรงงาน หรือกลุ่มทุนขนาดใหญ่ในการต่อรองและกลายเป็นผู้เสียเปรียบในที่สุด เพราะเทคโนโลยีที่กลุ่มทุนนำเข้านั้นเป็นเทคโนโลยีที่ชาวบ้านไม่สามารถคิดค้นหรือพัฒนาขึ้นเอง กลุ่มทุนเป็นผู้ควบคุมจัดสรรเมล็ดพันธุ์พืช ชาวบ้านจะต้องซื้อเมล็ดพันธุ์จากบริษัท ไม่สามารถเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เองได้ ต่างจากพืชอื่นๆที่ชุมชนผลิต ชาวบ้านแต่ละคนสามารถควบคุมจัดสรรเมล็ดพันธุ์พืชเองได้ แลกเปลี่ยนกันได้ กรณีของมันฝรั่งนี้เห็นได้ชัดเจนว่าหัวพันธุ์ต้องนำเข้า พันธุ์ที่นิยมมากที่สุดในปัจจุบัน(๒๕๔๒)คือ พันธุ์แอตแลนติก แหล่งหัวพันธุ์ร้อยละ ๖๖.๒๙ มาจากตัวแทนบริษัทใหญ่ๆ เช่น บริษัทเป๊ปซี่-โคล่า(ไทย) เทรดิง จำกัด บริษัทสยามสเน็ค จำกัด และบริษัทยูนิแอมป์ จำกัด อีกร้อยละ ๒๒.๔๗ ได้มาจากกลุ่มเกษตรกรที่ตนเองเป็นสมาชิก ซึ่งเป็นตัวกลางนำมาจากบริษัทเอกชน และร้อยละ ๑๑.๒๔ นำหัวพันธุ์มาจากสหกรณ์ผู้ปลูกมันฝรั่ง กลุ่มเกษตรกรและสหกรณ์ซึ่งมีความใกล้ชิดกับชาวบ้านสามารถดำเนินการต่างๆ เช่น กระจายการผลิต ควบคุมการผลิต ให้สินเชื่อ ส่งเสริม และรับซื้อผลผลิตได้สะดวก^๑

^๑ขุนารถ พันธุ์จินดา, อ้างแล้ว, หน้า ๔๕.

เทคโนโลยีการเพาะปลูกมันฝรั่งนั้นต้องอาศัยสารเคมีประเภทปุ๋ยและสารกำจัดศัตรูพืชมาก การปลูกมันฝรั่งให้ได้ผลผลิตตามเกณฑ์ของบริษัทนั้นจะต้องใส่ปุ๋ยครบตามสูตร โดยเฉลี่ยตลอดฤดูการผลิตจะต้องใส่ปุ๋ยสามครั้ง ก่อนการปลูกจะต้องมีการกำจัดวัชพืชและการพูนโคน ต้องใช้สารเคมีในการคุมการแพร่กระจายของวัชพืชเสียก่อน จะทำการฉีดพ่นสารเคมีเพียงหนึ่งครั้งต่อฤดูการผลิต สำหรับการป้องกันและกำจัดโรคแมลงต้องฉีดยาพ่นยาป้องกันอย่างต่อเนื่อง โดยเฉลี่ยตลอดฤดูการผลิตจะต้องฉีดพ่นเจ็ดครั้ง มันฝรั่งเป็นพืชที่ต้องการการดูแลมากทำให้ชาวบ้านมีรายจ่ายในการผลิตเพิ่มมากขึ้น ในขณะที่บริษัทมีลูกค้าจำนวนแน่นอนและมากขึ้นเรื่อยๆ ได้กำไรทั้งจากการซื้อผลผลิตและการขายปัจจัยการผลิต

ในระบบนี้กลุ่มทุนธุรกิจเกษตรอุตสาหกรรมสามารถสร้างความแน่นอนของผลผลิตได้ โดยการลงทุนต่ำความเสี่ยงน้อย ไม่ต้องเป็นเจ้าของหน่วยการผลิตโดยตรง อาศัยทั้งที่ดินและแรงงานของชาวบ้าน เพียงแต่สร้างหลักประกันในกระบวนการผลิตด้วยการให้สินเชื่อและปัจจัยการผลิตต่างๆล่วงหน้า อาจจะทำให้ความรู้ในการเพิ่มผลผลิตด้วยเทคโนโลยีใหม่ๆด้วย ระบบเกษตรแบบนี้ถูกมองว่าเป็นผลดีต่อเกษตรกรเพราะมีการประกันราคาโดยการกำหนดราคารับซื้อที่แน่นอน โดยชาวบ้านจะต้องทำสัญญาว่าจะทำการผลิตภายใต้เงื่อนไขที่กลุ่มทุนกำหนด แต่ในสภาพความเป็นจริงปรากฏว่าชาวบ้านได้รับประโยชน์จากการเพาะปลูกแบบพันธะสัญญานี้น้อยกว่าการเพาะปลูกแบบทั่วไป ชาวบ้านทั้งสองกลุ่มต้องเผชิญปัญหาการผลิตคล้ายคลึงกัน คือ หวั่นพืชที่นำเข้าจากต่างประเทศมีราคาแพง มีการทำลายของโรคพืชและแมลงทำให้ผลผลิตไม่แน่นอน หรือผลผลิตต่อไร่ต่ำ ส่วนปัญหาด้านการตลาดนั้นปรากฏว่า การผลิตแบบมีพันธะสัญญานี้ชาวบ้านขายผลผลิตได้ในราคาต่ำ ในขณะที่การปลูกแบบทั่วไปนั้นถูกมองว่าราคาผลผลิตไม่มีเสถียรภาพ อย่างไรก็ตามจากการศึกษาในปีการเพาะปลูก ๒๕๔๐/๒๕๔๑ ปรากฏว่าชาวบ้านที่ปลูกมันฝรั่งส่งให้กับบริษัทนั้นได้กำไรน้อยกว่าชาวบ้านที่ปลูกขายทั่วไป โดยกลุ่มที่อยู่ภายใต้ระบบพันธะสัญญามีต้นทุน ๑๑,๑๙๙.๗๑ บาทต่อไร่ มีรายได้ ๑๕,๔๖๔.๘๒ บาท **ได้กำไรสุทธิ ๔,๒๖๕.๑๑ บาทต่อไร่** ส่วนกลุ่มที่ปลูกแบบทั่วไป มีต้นทุน ๑๑,๕๗๓.๔๗ บาทต่อไร่ มีรายได้ ๒๔,๔๐๔.๓๗ บาทต่อไร่ **ได้กำไรสุทธิ ๑๒,๘๓๐.๙๐ บาทต่อไร่** ทั้งนี้ราคาผลผลิตมันฝรั่งที่เกษตรกรขายได้สูงกว่าราคาระกันถึงร้อยละ ๕๙^๑ แต่ชาวบ้านก็ยังกังวลใจราคาโรงงานเพราะ

^๑ ศาคร มีนุ้ม, "การวิเคราะห์เศรษฐกิจการผลิตมันฝรั่งแบบสัญญาผูกพันและการผลิตมันฝรั่งแบบทั่วไปในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ปีการเพาะปลูก ๒๕๔๐/๒๕๔๑." (วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์การเกษตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๔๓), หน้า ๖๓.

เกรงว่าเอาไปขายเองอาจจะไม่หมดทำให้ผลผลิตเสียหาย บริษัทที่รับซื้อไม่ได้จ่ายเงินสดทันทีที่รับผลิตแต่จะจ่ายเป็นเงินเชื่อระยะ ๒-๓ เดือนซึ่งทำให้ชาวบ้านเสียผลประโยชน์ที่พึงได้รับอีกด้วย^๑

จากประสบการณ์ของชาวบ้านที่ปลูกมันฝรั่งนั้นเริ่มปลูกเพราะระยะแรกโรงงานประกันราคาไว้ค่อนข้างสูงถึงกิโลกรัมละ ๑๐-๑๒ บาท ที่ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่มีโรงงานอยู่ที่ตำบลเจดีย์แม่ครัว หลังจากชาวบ้านเกี่ยวข้าวในเดือนธันวาคมแล้วจะเริ่มปลูกมันฝรั่งในระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนมีนาคม แม้ว่าราคาหัวพันธุ์จะแพงถึงกิโลกรัมละ ๓๕ บาทและต้องชำระเงินล่วงหน้าก่อนที่จะได้รับหัวพันธุ์มาปลูก ราคาปุ๋ยกระสอบละ ๕๐๐ กว่าบาท แต่ชาวบ้านสามารถเก็บผลผลิตได้ถึงไร่ละกว่าพันกิโลกรัมทำรายได้อย่างงาม ในฤดูเก็บมันฝรั่งจะมีพ่อค้าแม่ค้าจากตลาดเมืองใหม่มารับผลผลิตในเวลาเย็น โดยชำระเป็นเงินสด ในตอนแรกๆที่ไม่มีการประกันราคาชาวบ้านลงทุนปลูกเองขายเองทำให้มีกำไรดี ขายตามราคาตลาด อีกทั้งยังมีการปลูกไม่มากนักราคาจึงไม่ตก นอกจากนี้ชาวบ้านยังอาศัยที่ดินที่ยังคงความอุดมสมบูรณ์หลังจากปลูกมันฝรั่งแล้ว ไม่ต้องใส่ปุ๋ยไม่ต้องดูแลแมลง ปลูกมันเทศให้รายได้เป็นตัวเงินปีละเกือบแสนบาท ภายหลังเมื่อราคามันฝรั่งตกต่ำ ราคาหัวพันธุ์สูงขึ้นและมีโรคพืชหรือแมลงทำลายชาวบ้านหันมาปลูกมันเทศเพราะลงทุนไม่มากนักแต่ผลกำไรสูงเพราะเก็บหัวพันธุ์เอง^๒

ประสบการณ์ของชาวบ้านที่ปลูกมันฝรั่งที่อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ คือ การลงทุนสูงขึ้นพร้อมกับความเสี่ยงต่อการขาดทุนเพราะ ชาวบ้านต้องสั่งหัวพันธุ์จากต่างประเทศ ใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีป้องกันโรคระบาด ปัจจัยการผลิตดังกล่าวมีราคาแพง มันฝรั่งเป็นพืชที่มีปัญหาโรคพืชและแมลงมากทำให้ปริมาณผลผลิตต่อไร่ตกต่ำ เกิดปัญหาดินเสื่อมเนื่องจากปลูกติดต่อกันหลายปีในพื้นที่เดิม เกิดการสะสมโรคใต้ดินและมีแมลงระบาดมากขึ้น เช่น เพลี้ยไฟไรแดง และหนอนผีเสื้อ เมื่อผลผลิตออกสู่ตลาดเป็นจำนวนมากพ่อค้าจะกดราคาในขณะที่ราคาประกันก็จะต่ำเมื่อเปรียบกับราคาตลาด^๓ แต่เดิมชาวบ้านก็เคยปลูกมันฝรั่งขายเองตามราคาตลาดแต่เมื่อบริษัทเข้ามาส่งเสริมให้ปลูกก็มีการประกันราคา การให้เชื้อสารเคมีและปุ๋ยเหมือนกับ การปลูกยาสูบขายให้โรงบ่ม^๔

เนื่องจากสภาพภูมิอากาศที่เหมาะสมทำให้มันฝรั่งเป็นพืชการค้าที่ได้รับการส่งเสริม ชาวบ้านในหลายอำเภอของภาคเหนือได้รวมตัวกันตั้งเป็นสหกรณ์ผู้ปลูกมันฝรั่งเชียงใหม่ จำกัด จัดขายหัวพันธุ์มันฝรั่งสปุนดำซึ่งเป็นพันธุ์ที่นิยมปลูกกันมากให้เฉพาะสมาชิกเท่านั้นและจำกัด

^๑ ไพฑูรย์ สิงหวรรณรัตน์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๒.

^๒ สัมภาษณ์นายชุม ทองศรี, อ้างแล้ว.

^๓ สาคร์ มีนุ่น, อ้างแล้ว, หน้า ๗๔-๗๕.

^๔ สัมภาษณ์นายชุม ทองศรี, อ้างแล้ว.

ปริมาณการขายให้คนละไม่เกิน ๕๐ กิโลกรัม ราคา กิโลกรัมละประมาณ ๒๒ บาท(ราคาปี ๒๕๓๕-๒๕๓๖) ปริมาณนี้ปลูกได้หนึ่งไร่ ผลผลิตต่อไร่ประมาณ ๔,๐๐๐-๔,๕๐๐ กิโลกรัม พ่อค้ามารับซื้อถึงไร่ กิโลกรัมละ ๕-๘ บาท นำไปขายเหมาที่ตลาดพืชผลในเชียงใหม่ กิโลกรัมละ ๑๕-๒๐ บาท พ่อค้าที่ตลาดนำไปแยกขนาดขายได้ราคาดีขึ้นกว่าเดิมมาก โดยขนาดใหญ่ กิโลกรัมละ ๒๔-๓๐ บาท ขนาดกลาง กิโลกรัมละ ๑๘-๒๐ บาท ขนาดเล็ก กิโลกรัมละ ๘-๑๐ บาท ราคาที่ชาวบ้านขายให้พ่อค้านี้มักจะสูงกว่าราคาที่โรงงานประกันให้^๑

ปัจจุบันนี้มันฝรั่งกลายเป็นพืชการค้าที่สำคัญในอำเภอต่างๆของจังหวัดเชียงใหม่ เนื่องจากมีโรงงานอยู่ใกล้ๆกับอำเภอสันทรายทำให้มีการปลูกมาก ที่บ้านเจดีย์แม่ครัวซึ่งเป็นพื้นที่ในความดูแลของสหกรณ์นิคมสันทรายจำกัด มีชาวบ้านเป็นสมาชิกถึง ๕๓๕ ครัวเรือนจากทั้งหมด ๑,๒๐๐ ครัวเรือน พื้นที่ปลูก ๑,๖๐๕ ไร่ ผลผลิตปีละ ๔,๘๑๕,๐๐๐ กิโลกรัม ปรากฏว่าประสบปัญหาราคาตกต่ำเพราะมีคนปลูกกันมาก โรงงานจำกัดจำนวนซื้อและมีการคัดเลือกผลผลิต ทำให้ชาวบ้านต้องหันมาแก้ปัญหาด้วยตนเองด้วยการหาแนวทางแปรรูปมันฝรั่งเป็นอาหารว่างที่มีการบรรจุกล่องสวยงามเป็นสินค้าของตำบล^๒

การปลูกพืชการค้าในระบบพันธะสัญญาถูกใช้ในการแก้ไขปัญหาที่ดินขาดแคลนและการใช้ที่ดินอย่างเข้มข้นบนพื้นที่สูง ตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๓๐ ชุมชนบ้านกองแขก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่ต้องเลิกปลูกข้าวไร่มาปลูกพืชการค้าเพราะการขายผลผลิตพืชการค้าได้ราคาดีกว่า แต่ชาวบ้านต้องลงทุนมากกว่าเดิมดังนั้นเพื่อจะมีหลักประกันชาวบ้านหันไปผลิตในระบบพันธะสัญญา เช่น การปลูกถั่วเหลืองเอาเมล็ดพันธุ์และการปลูกข้าวโพดถอดดอก สำหรับพืชการค้าชนิดแรกชาวบ้านเริ่มทำในปี ๒๕๓๕ โดยธุรกิจนี้เครือลิมคักดาซึ่งเป็นกลุ่มค้าพืชผลขนาดใหญ่ในจังหวัดเชียงใหม่ ได้รับโครงการจากสำนักงานส่งเสริมเกษตรแม่เหียะ นำไปเผยแพร่ผ่านพ่อค้าจีนที่ค้าขายเครื่องมือเกษตรให้สร้างเครือข่ายลงไปสู่ชาวบ้าน ชาวบ้านเริ่มปลูกกันคนละสามไร่ ขายให้กับบริษัทในราคาประกันโดยหักค่าปุ๋ย ยา เครื่องมือ ซึ่งเอาไปจากพ่อค้าจีน ส่วนการปลูกข้าวโพดถอดดอกนั้นเริ่มตั้งแต่ปี ๒๕๓๘ ผลิตให้กับบริษัทที่ติดต่อผ่านสหกรณ์นิคมหลังปงซึ่งอยู่ใกล้เคียง ราคาประกัน กิโลกรัมละเจ็ดบาท แต่พอถึงเวลาขายปรากฏว่าขายได้เพียง กิโลกรัมละ ๑.๓๐ บาท จนสหกรณ์ต้องฟ้องร้องบริษัทเพราะบริษัทรับซื้อในราคาต่ำจนชาวบ้านที่ผลิตให้ไม่มีเงินใช้หนี้ค่าปุ๋ยและสารเคมีในการเพาะปลูกให้กับสหกรณ์^๓ เหตุการณ์เช่นนี้ทำให้ชาวบ้านเดือดร้อนต้องตกเป็นหนี้เป็นสินโดยที่ทั้งนายทุนและรัฐไม่ได้ให้ความสนใจช่วยเหลือ

^๑ ไพฑูรย์ สิงหวรรณรัตน์, อ้างแล้ว, หน้า (๒).

^๒ "ทรัพย์สินในดินในน้ำ", **ไทยนิวส์**, ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๔๕, หน้า ๖.

^๓ วิทยา อามรณ์ (๒๕๔๑), อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๑-๒๑๓.

ข้อที่น่าสังเกตของการปลูกพืชระบบพันธะสัญญา คือ ในหลายๆพื้นที่แม้การปลูกพืชระบบพันธะสัญญาจะให้รายได้ดีแก่ชาวบ้าน จนชาวบ้านมีการลงทุนเป็นต้นทุนและแรงงานมากขึ้น มีการขยายพื้นที่เพาะปลูกมากขึ้นเรื่อยๆ แต่ชาวบ้านก็ยังไม่นิยมปลูกพืชการค้าในฤดูฝน ตัวอย่างเช่น การปลูกยาสูบซึ่งมีความต้องการมากในปี ๒๕๒๘ บริษัทยาสูบได้พยายามชักชวนให้ชาวบ้านปลูกยาสูบในฤดูฝนด้วย แต่ไม่มีชาวบ้านสนใจทำตาม ชาวบ้านยังคงใช้พื้นที่ แรงงาน และเวลาในการปลูกข้าวเพื่อบริโภคอย่างที่เคยทำมาในอดีต แต่ได้ปรับเปลี่ยนไปปลูกข้าวที่มีระยะเวลาการเพาะปลูกสั้นลงเท่านั้น^๑ นอกจากนี้ชาวบ้านยังเลือกที่จะปลูกพืชบางชนิดในบางเวลาที่จะให้ประโยชน์สูงสุด จะเห็นได้จากการปลูกข้าวโพดฝักอ่อนซึ่งต้องใช้ปุ๋ยเคมีเข้มข้น ส่งผลต่อคุณภาพของดิน ชาวบ้านจะจำกัดการปลูกและไม่ยอมให้ผู้อื่นที่จะปลูกพืชที่เป็นอันตรายแก่ดินเช่าเป็นอันขาด

การปลูกพืชระบบพันธะสัญญาและการปลูกพืชการค้าทำให้ชาวบ้านขยายพื้นที่เพาะปลูก ขยายเวลาทำงาน เพิ่มทุนในการผลิต และมีการใช้แรงงานแบบเข้มข้นส่งผลกระทบทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรในชุมชนหมู่บ้านหรือระหว่างชุมชนหมู่บ้านกับรัฐและกลุ่มทุนภายนอก รัฐต้องการสงวนรักษาพื้นที่ป่าในขณะที่รัฐส่งเสริมพืชการค้า ส่วนกลุ่มทุนจากภายนอกต้องการพื้นที่เพื่อทำธุรกิจของตนเอง เช่น รีสอร์ท โรงแรม และสนามกอล์ฟ เป็นต้น

๔.๑.๓ นวัตกรรมใหม่ในการผลิตและเทคโนโลยีการเกษตร

สภาพการณ์ทางเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไปพร้อมกับการสนับสนุนของรัฐเพื่อเพิ่มผลผลิตและเพื่อแก้ไขปัญหาในการผลิต ชาวบ้านจึงได้ปรับเปลี่ยนระบบเกษตรกรรมให้สอดคล้องกับสภาพแวดล้อมและความจำเป็นของแต่ละพื้นที่ ตัวอย่างที่บ้านกอสะเลียม ตำบลบวกค้าง อำเภอสันกำแพงได้มีการปรับเปลี่ยนระบบเกษตรกรรมให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่ขาดแรงงานและทรัพยากรน้ำ ชาวบ้านได้นำเทคโนโลยีใหม่มาแก้ปัญหา ดังนี้^๒

๑. การใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนและสัตว์ แม้ว่าที่บ้านกอสะเลียมมีวัวควายอยู่กว่า ๒๐๐ ตัว แต่ชาวบ้านเลี้ยงไว้ขาย ไม่นิยมใช้สัตว์เหล่านี้ไถนาอีกแล้ว เพราะควายไถนาช้ากว่ารถไถเดินตามมาก ในเนื้อที่นาขนาดเท่ากันควายใช้เวลามากกว่ารถไถเจ็ดเท่า การใช้ควายยังถูกจำกัดด้วยเวลาและอุณหภูมิ หากใช้ควายชาวบ้านต้องรีบตื่นแต่เช้าทำงานในช่วงเวลาที่แดดไม่ร้อน ถึงเวลา ๑๐.๐๐ น. ต้องหยุดพักให้ควายกินหญ้าและพักผ่อนเนื่องจากอากาศร้อน จะเริ่ม

^๑ พรใจ เต็มวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๕๑.

^๒ สุเมธ และรสสุคนธ์ ทาริยะ, **สังคมและวัฒนธรรมชาวไทยยอง**, งานวิจัยเสนอต่อสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๐, หน้า ๓๗-๓๘.

ทำงานได้อีกตอนบ่ายประมาณ ๑๔.๐๐ น.หรือ ๑๕.๐๐ น. ต่างกับการใช้รถไถที่เสร็จเร็วและยังสามารถนำรถไปจับจ้างไถนาผู้อื่นได้อีกด้วย ส่วนการขนส่งผลผลิตนั้นแทนการขนโดยคนและสัตว์ก็หันไปใช้รถยนต์ รถอีแต่นี่ซึ่งสะดวกรวดเร็วกว่า ชาวบ้านกอสะเลียมมักขายวัวควายหันไปซื้อรถไถเดินตามแทน ปรากฏว่าในระหว่างปี ๒๕๒๘-๒๕๒๙ ที่หมู่บ้านมีรถไถเดินตามถึง ๑๔๐ คัน ใช้ได้ทั้งการไถนาและเตรียมดินปลูกพืชการค้า

๒. ปัญหาน้ำที่ใช้เพาะปลูกเป็นปัญหาเรื้อรังในหลายพื้นที่ บางแห่งแหล่งน้ำตื้นเขินไม่มีน้ำในช่วงฤดูแล้ง ระบบเหมืองฝายไม่มีประสิทธิภาพเพราะการรวมกลุ่มของชาวบ้านไม่เข้มแข็งพอ ชาวบ้านที่มีทุนรอนจึงหันไปเจาะน้ำบาดาลและใช้เครื่องสูบน้ำ พวกที่ทุนน้อยก็จะเช่าเครื่องสูบน้ำไปใช้หล่อน้ำเข้านาของตน

๓. ปัญหาขาดแคลนแรงงาน ปรากฏว่าแรงงานวัยหนุ่มสาวไปรับจ้างทำงานนอกหมู่บ้านกันมาก เหลือแต่รุ่นพ่อแม่ทำนาแค่พอกิน หรือใช้วิธีจ้างคนมาทำนาให้ การแลกเปลี่ยนแรงงานที่บ้านกอสะเลียมนี้เลิกไปตั้งแต่ประมาณปี ๒๕๑๐ จึงต้องมีการจ้างแรงงาน ในปี ๒๕๓๐ อัตราค่าจ้างในหมู่บ้านขึ้นอยู่กับประเภทของงาน เช่น จ้างไถคราดไร่ละ ๒๒๐ บาท จ้างปลูกไร่ละ ๑๕๐ บาท เกี่ยวข้าวไร่ละ ๑๕๐ บาท นวดข้าวคิดค่าจ้างเป็นข้าวกองละ ๒ ถึง ค่าขนส่งคิดตามระยะทาง หากอยู่ไกลจากหมู่บ้านคิดค่าขนส่งถึงละ ๑ บาท ที่นาใกล้หมู่บ้านค่าขนส่งถึงละห้าสิบบาท

แม้ชุมชนหมู่บ้านในภาคเหนือจะมีการเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยีในการผลิตไปหลายด้านแต่พืชที่ชาวบ้านปลูกยังเน้นการปลูกเพื่อบริโภคก่อนเช่นเดิม โดยให้ความสำคัญกับข้าวเพื่อบริโภคเป็นหลักและปลูกพืชอื่นๆหลายชนิดในแต่ละช่วงฤดูการผลิตของปีทำให้ชาวบ้านยังพึ่งตนเองได้โดยการกระจายความเสี่ยงในการเพาะปลูก ในช่วงปี ๒๕๒๕-๒๕๒๙ ชาวบ้านกอสะเลียมปลูกพืชชนิดต่างๆในฤดูการเพาะปลูกเพื่อบริโภคและขาย เช่น^๑

๑. ข้าวเหนียวนาปี เป็นพืชหลักปลูกเพื่อบริโภคเองในครัวเรือน หากมีผลผลิตเหลือก็จะขาย พันธุ์ที่นิยมปลูกได้แก่ พันธุ์สันปาดอง พันธุ์กข.๖ ซึ่งชาวบ้านจะเก็บพันธุ์ไว้เอง ได้ผลผลิตประมาณไร่ละ ๕๐-๗๕ ถึง

๒. ข้าวเจ้านาปี ปลูกเพื่อขาย นิยมปลูกพันธุ์หอมมะลิและกข.๗ ผลผลิตไร่ละ ๕๐-๗๕ ถึงเช่นกัน

๓. พริกชี้ฟ้าและพริกเม็ดใหญ่ มักปลูกขายไร่ปลายนา ใกล้บ่อบาดาลเพราะพริก

^๑ สุเมธ และ รสสุคนธ์ ทาริยะ, อ้างแล้ว, หน้า ๔๒.

ต้องการน้ำมาก ผู้ปลูกพริกมักเป็นชาวนากลางที่ต้องการหารายได้เป็นเงินสด ปกติว่าในระยะแรก(ปี ๒๕๒๙) มีผู้ปลูกไม่มากนัก ผู้ปลูกลงทุนประมาณไร่ละ ๒๐,๐๐๐ บาท เป็นค่าปุ๋ย ยา กำจัดศัตรูพืช ค่าจ้างไถ ค่าสูบน้ำ และค่าจ้างเก็บพริก แต่ขายพริกได้ไร่ละประมาณ ๖๐,๐๐๐ บาท แต่เมื่อมีผู้ปลูกมากขึ้นราคาก็ต่ำลง

๔. ยาสูบ เริ่มเข้ามาสู่หมู่บ้านตั้งแต่วราว พ.ศ.๒๕๐๐ มีโรงบ่มใบยามาตั้งทางใต้หมู่บ้าน เป็นของบริษัทฟาร์มสารภีจำกัดอยู่ได้กว่าสิบปีก็ขายกิจการให้บริษัทใบยาไทยจำกัดและบริษัทใบยาเอเชียอาคเนย์จำกัด แต่ในระยะปี ๒๕๓๐ ชาวบ้านไม่ค่อยนิยมปลูกยาสูบทั้งๆที่โรงบ่มให้ต้นกล้า ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงแล้วค่อยหักตอนนำใบยาไปขายให้โรงบ่ม ทั้งนี้เพราะยาสูบเป็นพืชที่ต้องการน้ำมากและต้องดูแลใกล้ชิด

๕. พืชผักต่างๆ เช่น พืชสวนครัวจะปลูกเพียงพอแก่การบริโภคเท่านั้น

ชาวบ้านจะเลือกพันธุ์พืชที่เหมาะสมกับระยะเวลาการเพาะปลูกเพื่อที่จะสามารถปลูกเพื่อบริโภคและเพื่อขายได้ เช่น ชาวบ้านอำเภอสันกำแพงซึ่งปลูกยาสูบเพื่อขายจะไม่เลิกปลูกข้าวในฤดูฝนแต่จะปลูกข้าวที่มีอายุสั้น เช่น ข้าวดอกพันธุ์นกแก้ววันที่ใช้เวลาปลูกเพียงสามเดือน^๑ นอกจากการเลือกพันธุ์หรือเปลี่ยนชนิดของพืชให้สอดคล้องกับสภาพที่ดินและข้อจำกัดต่างๆของทรัพยากรธรรมชาติแล้ว ในหลายพื้นที่การปรับเปลี่ยนชนิดของพืชที่ปลูกหรือการหันไปเน้นพืชการค้าเป็นผลมาจากค่าใช้จ่ายในการปลูกข้าวเพิ่มสูงขึ้นจนชาวนาต้องหารายได้เสริมจากการปลูกพืชการค้าเพื่อจะสามารถทำนาปลูกข้าวได้เนื่องจากการปลูกข้าวในปัจจุบันนั้นไม่สามารถใช้เทคนิคดั้งเดิมได้ ต้องมีการใช้ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และสารเคมีต่างๆ ประกอบกับต้องมีการว่าจ้างแรงงานนอกหมู่บ้านเข้าไปทำแทนการเอามือเอารำ แม้ว่าการทำนาจะเป็นภาระแต่ชาวนาส่วนใหญ่ก็ยังเห็นว่าการปลูกข้าวในฤดูฝนจะช่วยให้น้ำไม่ขึ้นรกร้างซึ่งจะทำให้เสียค่าใช้จ่ายมากขึ้นเมื่อถึงเวลาปลูกพืชการค้าในพื้นที่เดียวกัน ในพื้นที่ใกล้ตัวเมืองที่เคยเป็นพื้นที่การเพาะปลูกนั้นการใช้ที่ดินเปลี่ยนแปลงไปมาก ชาวบ้านออกปากว่า "...เปลี่ยนแปลงไปมาก แต่ก่อนเป็นไร่เป็นนา เขาเอาไปปลูกลำไยบ้าง มะม่วงบ้าง คนไม่ได้ทำนาไปก็มาก แต่ก่อนได้ทำนา เจ้าของที่เอาไปทำสวนลำไย สวนมะม่วงเลยไม่ได้ทำ(นา)..."^๒

ชาวบ้านเปรียบเทียบเทคนิคการเพาะปลูกของปัจจุบันและอดีตไว้ว่า

...สมัยก่อนมีพืชบางอย่างต้องพ่นยา ยาสูบถ้าไม่ได้พ่นยาก็ก็น่ากลัว
สีไม่สวย เขารับซื้อในราคาถูก เราได้เงินน้อย อย่างถั่วเหลือง หอม

^๑ พรใจ เต็มวาริ, อ้างแล้ว, หน้า ๕๑.

^๒ สัมภาษณ์นางนันทน์ บุญไชย บ้านเลขที่ ๑๙๗ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

ไม่ต้องใช้ปุ๋ยเคมี คนไหนขยันก็ขนขี้วัวขี้ควายไปใส่เป็นปุ๋ยคอก ถั่ว
เหลืองปลูกแล้วเอาน้ำใส่(เท่านั้น) สมัยนี้ไม่มีปุ๋ยไม่มียากก็ไม่ได้กิน
กระเทียมใส่ปุ๋ย มีฮอร์โมนเร่ง ยากันใบผ่อใบแห้งใบเหี่ยว สมัยก่อนไม่มี
ข้าว(สมัยนี้)ก็ใส่ปุ๋ย ใส่ยาฟูละดาน ไม่งั้นหอยปูกินหมด...^๑

ชาวบ้านได้พยายามแก้ไขปัญหาระบบการผลิตที่เผชิญอยู่ เมื่อไม่สามารถอยู่รอดด้วย
ระบบเกษตรแบบเลี้ยงดูตนเอง ชาวบ้านก็พยายามปรับเปลี่ยนไปเป็นระบบเกษตรพาณิชย์ ชุมชน
ที่อยู่ใกล้ตัวเมืองสามารถเข้าถึงตลาด และตลาดก็เข้าถึงชุมชนด้วยเช่นกัน การคมนาคมที่สะดวก
ทำให้พ่อค้าและบริษัทพืชผลนำเอาพันธุ์พืช ปุ๋ย และยาฆ่าแมลงมาขายให้แก่ชาวบ้านพร้อมทั้งรับ
ซื้อผลผลิต เป็นการส่งเสริมการผลิตพืชพาณิชย์ชนิดต่างๆมากขึ้น ระบบการผลิตของชาวบ้าน
เปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก จากการปลูกข้าวเป็นหลักผสมผสานด้วยพืชที่ใช้บริโภคนานาชนิด ใช้
แรงงานในครัวเรือนและในชุมชน ไม่มีการจ้างแรงงาน และใช้แรงงานสัตว์มาเป็นการปลูกพืช
พาณิชย์มากขึ้น มีการใช้แรงงานจ้างเนื่องจากแรงงานหนุ่มสาวออกไปทำงานนอกพื้นที่ และเครื่อง
จักรกล ระบบเหมืองฝายลดความสำคัญเพราะมีการใช้น้ำบาดาล เทคโนโลยีเปลี่ยนไปเนื่องจาก
รัฐได้แนะนำหลักวิชาการเกษตรแผนใหม่ มีการทดลองพันธุ์พืชต่างๆ วิธีและช่วงเวลาการปลูก
แบบใหม่ การใช้สารเคมีต่างๆเพื่อเพิ่มผลผลิตหรือประกันผลผลิต ทำให้คนพึ่งธรรมชาติน้อยลง
การประกอบพิธีกรรมของชุมชนต่างๆก็น้อยลงด้วย ในขณะเดียวกันชาวบ้านก็พึ่งตนเองได้น้อยลง
การพึ่งรัฐมีมากขึ้น เช่น พึ่งเกษตรอำเภอให้เข้ามาช่วยเหลือในรูปแบบต่างๆ อาทิ แจกพันธุ์พืช ปุ๋ย
สารเคมีกำจัดศัตรูพืช แนะนำวิธีการดูแลพืช แนะนำพืชชนิดใหม่เพื่อแก้ปัญหาขาดแคลนน้ำ เช่น
พืชที่เติบโตเร็ว ใช้น้ำน้อย มีปัญหาตลาดน้อย หรือแม้กระทั่งการรับจำนำพืชผลในราคาประกัน
 เป็นต้น

พบว่าชาวบ้านที่ได้รับประโยชน์จากการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
การปลูกพืชการค้า คือ ผู้ที่มีปัจจัยการผลิตเช่น ที่ดิน แรงงานและทุนทรัพย์พอเพียง กับนายทุน
และพ่อค้าขายเมล็ดพันธุ์พืช เครื่องมือเกษตรและสารเคมีที่ใช้ ตลอดจนแหล่งเงินกู้เช่น ธนาคาร
เพื่อการเกษตรและสหกรณ์และนายทุนเงินกู้ทั่วไป ส่วนชาวบ้านที่ขาดแคลนปัจจัยการผลิตเหล่านี้นั้น
ต้องใช้เวลาของตนเองเป็นหลักและยึดถือวิธีการผลิตแบบยังชีพเอาไว้ก่อน เพราะการปลูกพืช
การค้าสร้างรายได้ซึ่งบางครั้งไม่คุ้มกับรายจ่ายหรือแรงงานและเวลาที่ลงไป

^๑ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อ่างแล้ว.

๔.๒ ปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ดิน และน้ำ

ที่ดินยังคงเป็นปัญหาสำคัญของชาวบ้านในภาคเหนือ นอกจากความจำกัดของพื้นที่เพาะปลูกแล้ว สิทธิและอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชาวบ้านยังถูกบั่นทอนโดยนโยบายและการจัดการของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งนโยบายป่าไม้ที่ทำให้ชาวบ้านซึ่งเคยผ่นเบ้าปัญหาในการผลิตบนพื้นที่ราบด้วยการทำไร่ เลี้ยงสัตว์ หรือเก็บของป่าบนที่สูงหมดทางหากิน มีการประกาศเขตป่าสงวนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ยิ่งรัฐเห็นความสำคัญของสภาพนิเวศก็ยิ่งเน้นนโยบายรักษาป่าโดยกันคนออกจากป่า ที่เชียงรายได้มีการประกาศเขตอุทยานแห่งชาติดอยหลวงในปี ๒๕๓๓ ทับพื้นที่ในเขตอำเภอเวียงป่าเป้าเป็นบริเวณกว้าง ตั้งแต่ตำบลสันสลี ตำบลบ้านโป่ง ตำบลเวียง ตำบลป่าจั่ว ตำบลเวียงกาหลง และต่อมาจึงประกาศเขตอุทยานแห่งชาติขุนแจในปี ๒๕๓๘ ทับเขตชุมชนหมู่บ้านหลายแห่งในตำบลแม่เจดีย์ ตำบลแม่เจดีย์ใหม่ และตำบลอื่นๆอีกหลายแห่ง^๑ เพื่อความอยู่รอดของตนเอง ชาวบ้านจึงได้ปรับเปลี่ยนพืชที่ปลูกเพื่อแก้ปัญหาในการผลิตหรือมีฉะนั้นก็ต้องเปลี่ยนอาชีพไปทำนอกภาคเกษตรกรรม

ชาวบ้านที่คุ้นเคยกับการต่อสู้กับรัฐร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยหรืออยู่ในเขตเคลื่อนไหวของพรรคจะเรียนรู้การรวมตัวกันเพื่อต่อต้านอำนาจของรัฐที่เข้ามายึดอำนาจและสิทธิในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ชาวบ้านแม่หาร อำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ตั้งคณะกรรมการป่าชุมชนของหมู่บ้านในพ.ศ.๒๕๓๔ ชาวบ้านแสดงความรับผิดชอบต่อระบบนิเวศด้วยการลดพื้นที่การปลูกข้าวไร่ซึ่งทำให้ต้องมีการถางป่ามาปรับพื้นที่ราบให้เป็นนา พัฒนาระบบเหมืองฝายทำให้การปลูกข้าวได้ผลผลิตเพิ่มมากขึ้นจนลดการพึ่งพาผลผลิตจากข้าวไร่ลงไปต่อมาก็เริ่มปลูกพืชการค้าในนาข้าวเพื่อเพิ่มรายได้ เช่น ถั่วเหลืองและถั่วลิสง^๒

ปัญหาการขาดแคลนน้ำ การจำกัดที่ดินโดยรัฐและความต้องการจากภาคอุตสาหกรรมเกษตรทำให้ชาวบ้านหันไปปลูกพืชการค้า โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเศรษฐกิจเติบโต การปลูกพืชเพื่อป้อนโรงงานอุตสาหกรรมเกษตรขยายตัวอย่างกว้างขวาง ที่หมู่บ้านแห่งหนึ่งในสี่หมู่บ้านของตำบลบ้านก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูน ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาในบริเวณที่ถูกประกาศให้เป็นเขตอุทยานแห่งชาติแม่ปิงในปี ๒๕๒๔ แม้พื้นที่ของหมู่บ้านจะถูกกันออกจากพื้นที่อุทยาน แต่ชาวบ้านถูกห้ามทำไร่และหากินในเขตป่าอุทยานซึ่งแต่เดิมเคยเป็นป่าชุมชนแหล่งหากินของชาวบ้านมาโดยตลอด ชาวบ้านทำนาได้เฉพาะในบริเวณที่ราบลุ่ม ไม่สามารถขยายพื้นที่ออกไปเพราะขาดแหล่งน้ำธรรมชาติ ชาวบ้านต้องปรับเปลี่ยนจากการปลูกข้าวนาดำและ

^๑ วิทยา อาภรณ์(๒๕๔๔), อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๘.

^๒ เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ), อ้างแล้ว, หน้า ๑๙-๒๑.

ข้าวไร่ประเภทไร่หมุนเวียน การเลี้ยงสัตว์ และการทำไม้และหาของป่าขาย มาปลูกพืชการค้า ตั้งแต่พ.ศ.๒๕๓๑ เนื่องรัฐได้ประกาศปิดป่า สร้างความลำบากในการยังชีพแก่ชาวบ้าน ต้องหันไปปลูกพืชไร่โดยเริ่มปลูกข้าวโพดและถั่วลิสง ต่อมาปลูกพืชอื่นๆ เช่น พริก ฝ้ายและยาสูบ จากการทำไร่หมุนเวียนชาวบ้านหันมาปลูกประจำทุกปี และเริ่มใช้เทคโนโลยีใหม่ในการเพาะปลูก มีการใช้เครื่องจักรโดยเฉพาะรถไถมากขึ้น เพื่อแก้ไขปัญหาที่ดินและระบบการขยายพื้นที่เพื่อการผลิต โครงการพัฒนาของรัฐ เช่น โครงการพัฒนาลุ่มน้ำแม่แจ่ม ได้สนับสนุนให้มีการออกเอกสารสิทธิให้กับผู้ที่ทำไร่ขั้นบันไดบนที่สูง โดยชาวบ้านต้องทำบนพื้นที่ที่มีความลาดชันเหมาะสม โครงการจูงใจด้วยการให้ค่าจ้างในการปรับพื้นที่ให้เป็นขั้นบันไดเพื่อลดต้นทุนในการผลิตของชาวบ้านและให้ชาวบ้านมีทุนในการทำการผลิต^๑

ข้าวโพดกลายเป็นพืชเศรษฐกิจเดียวของหมู่บ้านโดยระหว่างพ.ศ.๒๕๓๙-๒๕๔๐

ชาวบ้านหันไปปลูกข้าวโพดเพียงอย่างเดียว ข้าวโพดสร้างรายได้ให้กับทุกครัวเรือนในหมู่บ้านแห่งนี้ การเน้นข้าวโพดเป็นพืชการค้าหลักทำให้ชาวบ้านต้องเลิกอาชีพเลี้ยงสัตว์ซึ่งเดิมเคยเลี้ยงกันอย่างเป็นลำเป็นสัน เพราะการเลี้ยงโคของชาวบ้านเป็นการเลี้ยงแบบดั้งเดิม คือ ปล่อยให้สัตว์หากินเอง เมื่อมีการปลูกข้าวโพดโคก็ไปทำลายไร่ข้าวโพดจึงต้องงดการเลี้ยงโค ส่วนการทำนานั้นยังทำเพื่อบริโภคในครัวเรือน พร้อมๆกับการทำสวนผลไม้ประเภทมะม่วงและลำไย จากการสำรวจพบว่ารายได้เฉลี่ยของชาวบ้านประมาณ ๑๐๑,๙๘๒ บาทต่อครัวเรือนต่อปี โดยกลุ่มที่มีฐานะดีจะมีรายได้เฉลี่ยถึง ๒๒๒,๒๕๐ บาท กลุ่มฐานะปานกลางมีรายได้เฉลี่ย ๖๑,๖๑๓ บาท และกลุ่มยากจนมีรายได้เฉลี่ย ๓๕,๒๔๐ บาทต่อครัวเรือนต่อปี^๒

จะเห็นได้ว่าการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐที่ทำให้ชาวบ้านในบางพื้นที่สามารถเพาะปลูกพืชได้ตลอดปี เช่น ที่อำเภอสันกำแพงการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยบอนในปี ๒๕๒๕ ทำให้ชาวบ้านสามารถขยายพื้นที่การเพาะปลูกยาสูบส่งป้อนโรงบ่มได้มากขึ้น รัฐพัฒนาระบบชลประทานเพื่อแก้ไขปัญหาสมรรถภาพการผลิตในพื้นที่เกษตรกรรมและเพิ่มการจ้างแรงงานในชนบท การขาดแคลนน้ำและการพัฒนาแหล่งน้ำของรัฐทำให้ชาวบ้านหันมาปลูกพืชฤดูแล้ง โดยเฉพาะพืชไร่อื่นๆ แทนข้าวนาปรังซึ่งใช้น้ำมากกว่า สภาพการเกษตรของภาคเหนือตอนบนเป็นการกระจายพืช ชาวบ้านไม่ปลูกพืชเพียงชนิดเดียวแต่ปลูกหลายๆชนิด การพัฒนาแหล่งน้ำนั้นส่งผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงระบบพืช ผลผลิตของพืชในระบบ การนำเทคโนโลยีใหม่ๆมาใช้ และยกระดับหรือการจ้างงานในชนบท เพื่อให้การใช้น้ำเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพและเป็นธรรม ชาวบ้านต้องมี

^๑ วิทยา อาภรณ์ (๒๕๔๑), อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๑.

^๒ พิศม มีถมและอุกฤษฏ์ อุปาสธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๒๙-๓๑.

การรวมกลุ่มกันจัดการน้ำ ปริมาณที่จำกัดของน้ำทำให้ต้องพิจารณาอย่างถี่ถ้วนถึงความคุ้มค่าของการลงทุนในการปลูกพืช การผลิตจะต้องคำนึงถึงการตอบสนองของตลาดหรือราคาผลผลิต ทำให้เกิดความสัมพันธ์อย่างต่อเนื่องของระบบการผลิต ระบบการตลาด และระบบสินเชื่อ การเพาะปลูกเป็นการผลิตเพื่อการค้าและผลกำไรเป็นหลักกลับชักนำให้ชาวบ้านก่อกวนดินและผูกมัดตัวเองกับตลาดภายนอกมากขึ้นเรื่อยๆ ในขณะที่รัฐเข้าไปพัฒนาแหล่งน้ำเพื่อลดความเสี่ยงในการผลิต สนับสนุนให้ชาวบ้านผลิตในปริมาณที่มากขึ้น เพิ่มชนิดของพืชหลายประเภทขึ้นตลอดจนลงทุนเพิ่มขึ้นในด้านเทคโนโลยีการผลิตแบบใหม่ ชาวบ้านถูกทิ้งให้ต้องจัดการกับความเสี่ยงของตลาดและราคาเอง^๑ ปัญหาด้านการตลาดนี้เป็นปัญหาเรื้อรังที่รัฐไม่ได้แก้ไขอย่างมีประสิทธิภาพเมื่อชาวบ้านร้องขอก็มักเกี่ยงกันระหว่างหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้อง^๒

สำหรับเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านซึ่งเน้นการเกษตรเป็นสำคัญนี้ น้ำมีความสำคัญมาก ชาวบ้านประสบปัญหาขาดแคลนนํ้าจนทำให้ผลผลิตเสียหายอยู่เสมอ ดังนั้นนโยบายการพัฒนาของรัฐเพื่อช่วยสนับสนุนการผลิตจึงเน้นการพัฒนาระบบชลประทานเพื่อจะให้ได้มีน้ำใช้ในการเพาะปลูกอย่างทั่วถึง ระบบชลประทานของรัฐยังมีปัญหา ตัวอย่างเช่น บ้านเมืองหลวง ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ได้รับน้ำจากโครงการชลประทานแม่กวงซึ่งรัฐได้สร้างเสร็จในปี ๒๕๙๐ โดยที่ชาวบ้านยังต้องบำรุงรักษาระบบการส่งน้ำเข้านาเอง แต่มีข้อดีที่ชาวบ้านไม่ต้องตีฝายทุกปีเพราะเป็นฝายซีเมนต์ อย่างไรก็ตามชาวบ้านเมืองหลวงก็ยังประสบปัญหาน้ำไม่เพียงพอในการเพาะปลูกฤดูแล้ง ต้องมีการแจกน้ำหมุนเวียนกันไป การที่โครงการนี้ต้องส่งน้ำให้พื้นที่กว้างขวางกว่าเดิมทำให้ไม่สามารถใช้น้ำได้เต็มที่ทำให้พลังในการผลิตลดลง พื้นที่ตอนบนใกล้ฝายได้รับน้ำมากกว่าพื้นที่ตอนล่าง ฝายซีเมนต์ทำให้น้ำไหลช้าเพราะมีตะกอนทรายตกหน้าฝาย ขุดลอกลำบากเพราะบริเวณรอบๆเป็นพื้นที่เพาะปลูกทั้งหมด ระดับน้ำในเหมืองต่ำกว่าที่นาต้องตักน้ำสูงจึงจะสามารถเข้านาได้ ปัญหาเหล่านี้ทำให้ชาวบ้านต้องหันไปแก้ปัญหาด้วยการขุดน้ำบาดาลมาใช้ และเมื่อถึงฤดูการเพาะปลูกชาวบ้านจะต้องมาประชุมกันกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ เพื่อจะสามารถแบ่งสันปันส่วนน้ำกัน^๓

โครงการชลประทานของรัฐหลายแห่งทำให้พื้นที่การเพาะปลูกขยายและการผลิตเพิ่มขึ้น เช่นที่ฝายท่าวแก่นจันทร์ บ้านป่าบง อำเภอแม่สรวย จังหวัดเชียงราย กรมชลประทานได้สร้างฝายคอนกรีตให้แล้วเสร็จในปี ๒๕๔๐ พร้อมกับสร้างอ่างเก็บน้ำ ทำให้ชาวบ้านสามารถทำการเพาะปลูกได้ปีละสองครั้ง ไม่มีปัญหาในเรื่องของแรงงานการซ่อมแซมเหมืองฝายไม่พอ ทำให้มีการใช้

^๑ ลือชัย จุลาสัยและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๕-๔๔.

^๒ สัมภาษณ์นายมานิตย์ จันตะยอด, อ้างแล้ว.

^๓ รัตนพร เศรษฐกุลและคณะ(๒๕๒๖-๒๕๒๗), อ้างแล้ว, หน้า ๓๑-๓๓.

ที่ดินอย่างเข้มข้น^๑ แต่หลายแห่งประสบปัญหา ไม่มีประสิทธิภาพเท่ากับระบบชลประทานของชุมชนแต่เดิม ตัวอย่างเช่น ในลุ่มน้ำขานเขตอำเภอสันป่าตอง เดิมเคยมีระบบการชลประทานชุมชนมาตั้งแต่พ.ศ.๒๔๘๐ โดยเจ้าสีหพันธ์ผู้นำชุมชนท้องถิ่นได้นำเอาชาวบ้านไปสร้างเหมืองฝายนำน้ำมาเลี้ยงพื้นที่เพาะปลูกกว่า ๑๕,๐๐๐ ไร่ ทำให้ชาวนาสามารถปลูกข้าวได้ปีละสองครั้ง ต่อมาในปี ๒๕๒๓ รัฐบาลได้เริ่มโครงการชลประทานแม่แตงจ่ายน้ำมาตามคลองส่งน้ำให้กับชาวบ้านปรากฏว่าน้ำไม่พอ เกิดปัญหาขัดแย้งกันระหว่างผู้ใช้น้ำจนต้องหันไปใช้กลไกของระบบเหมืองฝายเดิม ในปัจจุบันชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลชาวบ้านยังยึดมั่นอยู่กับระบบการจัดการน้ำโดยชุมชนหรือระบบเหมืองฝายดั้งเดิม^๒

การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตไปปลูกพืชการค้าทำให้ต้องเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกและต้องใช้น้ำในปริมาณที่มากขึ้นกว่าเดิม ทำให้เกิดปัญหาขาดแคลนน้ำต้องแบ่งสรรปันส่วนน้ำกันในหมู่ผู้ที่ใช้ระบบเหมืองฝายเดียวกัน ในหลายพื้นที่ก็แก้ปัญหาโดยขุดเหมืองฝายเพิ่มขึ้น แต่ก็ยังมีปัญหาการลักน้ำ เช่น ระบบเหมืองฝายของบ้านกองแขก อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่มีน้ำไปพอใช้ แต่เดิมชาวบ้านจะใช้วิธีการเจาะขุดบ่อน้ำจากพื้นที่ตอนบนของฝาย โดยจะตกลงกันว่าจะให้น้ำกี่วัน แต่ในปัจจุบันฤดูแล้งซึ่งมีการใช้น้ำมากในการปลูกพืชการค้าให้น้ำไม่พอใช้จนต้องลักลอบไปเอาน้ำ ทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างชุมชนและระหว่างชาวบ้านด้วยกันเอง^๓

๔.๓ การพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน

นอกจากนโยบายที่จะพัฒนาชนบทให้ชาวบ้านอยู่ดีกินดีแล้ว สถานการณ์ทางการเมืองทำให้รัฐมุ่งที่จะพัฒนาชนบทเพื่อผลสำเร็จทางการเมือง ในเขตชนบทที่ห่างไกลที่เสี่ยงหรืออยู่ภายใต้อิทธิพลของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยจะได้รับการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานเป็นพิเศษ ที่บ้านน้ำไคร้ อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน รัฐบาลสร้างถนนสายยุทธศาสตร์ผ่านหมู่บ้านใน พ.ศ.๒๕๑๘ การสร้างถนนส่งผลกระทบต่อหมู่บ้าน ทำให้เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านปรับเปลี่ยนไปเริ่มมีการปลูกพืชการค้า เช่น ข้าวโพด ถั่วลิสงและถั่วเขียว แทนการปลูกข้าวไร่ และในทศวรรษที่ ๒๕๓๐ ก็เริ่มปลูกไม้ผล เช่น ลำไย มะม่วงและมะขามหวาน มีการขายผลผลิตมากขึ้น แต่การขาดแคลนที่ดินเพาะปลูกทำให้ชาวบ้านยังต้องพึ่งป่าด้วยการเผาถ่านส่งโรงบ่มใบยาสูบ การสร้างถนน

^๑ วิทยา อามรณ์(๒๕๔๔) อ้างแล้ว, หน้า ๑๘๖.

^๒ พรพิไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, อ้างแล้ว, หน้า ๕๔.

^๓ วิทยา อามรณ์(๒๕๔๑), อ้างแล้ว, หน้า ๒๑๖.

ที่ผ่านหมู่บ้านช่วยผ่อนคลายแรงกดดันทางประชากรเพราะทำให้ชาวบ้านแก้ไขปัญหาด้านแคลนที่ดินด้วยการออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน^๑

โครงสร้างพื้นฐานมีความสำคัญยิ่งนอกจากระบบการชลประทาน คือ ระบบการคมนาคมขนส่ง การขาดแคลนถนนทำให้ชาวบ้านไม่สามารถนำผลผลิตออกมาสู่ตลาดและไม่สามารถซื้อหาผลผลิตหรือปัจจัยการผลิตที่ตนเองขาดแคลน เพื่อจะนำผลผลิตของสู่ตลาดรัฐเน้นการสร้างถนนเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้านที่ห่างไกล ให้มากยิ่งขึ้น แต่ด้วยความจำกัดของงบประมาณทำให้การสร้างถนนในระยะแรกเป็นอย่างช้าๆ ในขณะที่บริษัทเอกชนกลับมีบทบาทในการเชื่อมต่อนับพันกับเมืองในระยะแรกเพื่อผลประโยชน์ทางธุรกิจของตนเอง เช่น บริษัทป่าไม้เริ่มตัดถนนเพื่อนำไม้ออกจากป่า ทำให้ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในชุมชนหมู่บ้านในป่าสามารถติดต่อกับโลกภายนอก นำของป่าออกมาขาย หรือออกมาขายแรงงาน^๒ รัฐได้พยายามเร่งรัดการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เห็นได้จากคำขวัญของรัฐบาลสมัยหนึ่งว่า “น้ำไหล ไฟสว่าง ทางดี มีงานทำ” แสดงให้เห็นเป้าหมายในการพัฒนาประเทศโดยเน้นการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานก่อน การสร้างถนนเชื่อมระหว่างหมู่บ้านกับหมู่บ้านและหมู่บ้านกับเมืองนั้นเปิดโลกของชาวบ้าน ทำให้ได้เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นนอกชุมชนหมู่บ้านของตนเอง รับรู้เทคโนโลยีใหม่และนำมาปฏิบัติในหมู่บ้านของตน ถนนนำเอาพ่อค้าและการค้าเข้ามาสู่ชุมชน ในหมู่บ้านที่ห่างไกลเพิ่มมีไฟฟ้าใช้ในรอบปี ๒๕๓๕ และมีโทรศัพท์ใช้ในรอบปี ๒๕๔๐^๓

ในปัจจุบันที่ในภาคเหนือตอนบนมีถนนจากเมืองใหญ่หรือจากต่างจังหวัดออกไปสู่อำเภอต่างๆ ที่อยู่ห่างไกล เชียงใหม่เป็นศูนย์กลางคมนาคมของภาคเหนือตอนบน มีถนนหลายเส้นที่สร้างเชื่อมเชียงใหม่กับจังหวัดอื่นๆ เช่น ทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๑๐๗ เชียงใหม่-เชียงราย ผ่านอำเภอแม่แตง เชียงดาว และไชยปราการ ทางหลวง ๔ ช่องทางจราจรไปยังจังหวัดลำพูน ทางหลวงหมายเลข ๑๑ ไปทางตะวันตกเฉียงใต้ไปลำปาง ทางหลวงหมายเลข ๑๐๘ ไปยังอำเภอแม่สะเรียง จังหวัดแม่ฮ่องสอน ผ่านอำเภอฮอดทางด้านตะวันตก และสาย ๑๐๙๕ จากอำเภอแม่แตงไปสู่อำเภอปาย จังหวัดแม่ฮ่องสอน ทางทิศเหนือยังมีทางหลวงสายต่างๆ ออกจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปเชื่อมกับอำเภอต่างๆ^๔ กล่าวได้ว่าการคมนาคมทางบกโดยถนนนั้นเชื่อมโยงเมือง

^๑ เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ), อ้างแล้ว, หน้า ๑๕-๑๘.

^๒ เสน่ห์ จามริกและยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ), อ้างแล้ว, หน้า ๓๘.

^๓ พิศม มิ่งมและอุกฤษฏ์ อุปราสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๓๘.

^๔ ศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน จังหวัดเชียงใหม่, “แบบสำรวจข้อมูลองค์กรชุมชนเข้มแข็งจังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๕๔๑-๒๕๔๒.” เอกสารประกอบการประชุมเวทีวิจัยทัศนจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๙ (พ.ศ. ๒๕๔๕-๒๕๔๙), ๑๘ มกราคม ๒๕๔๓, โรงแรมเชียงใหม่ภูคำ, หน้า ๓๗.

สำคัญๆ ทุกเมืองและยังเชื่อมเมืองกับชุมชนหมู่บ้านขนาดใหญ่แทบทุกที่ การเดินทางระหว่างจังหวัดและอำเภอต่างๆ เป็นไปอย่างสะดวกและรวดเร็ว ในบางพื้นที่ที่อยู่ห่างไกลไปถึงชายแดนกลับมีถนนสะดวก มีไฟฟ้าใช้ และมีโทรศัพท์สาธารณะ เช่นบ้านกิวจันทร์ กิ่งอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน และบ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกลแต่พร้อมด้วยโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ ทั้งนี้เพื่อตามนโยบายทางด้านความมั่นคงของรัฐ^๑

๔.๔ การเปลี่ยนแปลงสิทธิในการเป็นเจ้าของที่ดินและการถือครองที่ดินของชาวนาในชุมชนหมู่บ้าน

ในช่วงต้นของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (พ.ศ.๒๕๒๕-๒๕๒๙) ชาวนาส่วนใหญ่มีที่ดินเพื่อใช้ในการเพาะปลูก จากการศึกษาชุมชนหมู่บ้านเมืองหลวง ตำบลหลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าร้อยละ ๕๖ ของครอบครัวตัวอย่างมีที่ดินเป็นของตนเอง มีเพียงร้อยละ ๒๔.๖ ที่ไม่ได้เป็นเจ้าของที่ดินแต่ก็ไม่ได้เช่าที่ดินทั้งหมดเพราะมีญาติพี่น้องให้ใช้ที่ดินโดยไม่ต้องเสียค่าเช่า กลุ่มที่เช่าคือกลุ่มที่มีที่ดินไม่เพียงพอในการผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเองในชุมชนนี้ไม่มีครอบครัวใดที่ต้องเช่าที่ดินทั้งหมด^๒

ในทศวรรษ ๒๕๓๐ เกิดการขยายตัวของอุปสงค์ของที่ดินอย่างรวดเร็วในหลายๆด้าน อาทิ การเกษตรเพื่อการค้าและอุตสาหกรรม อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว การทำเหมืองแร่ มาตรการสงวนรักษาป่าและการสร้างสาธารณูปโภคของรัฐสืบเนื่องมาจากการขยายตัวทางเศรษฐกิจในระดับประเทศอย่างก้าวกระโดด ที่ดินเพื่อการผลิตลดลงและมีราคาสูงขึ้น การควบคุมการบุกรุกทำลายป่า การขยายตัวของการผลิตเพื่อการค้า อุตสาหกรรม และการบริการตลอดจนการขยายตัวของเมืองและการเก็งกำไรที่ดิน มีผลทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้นตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๓๐ การถือครองที่ดินโดยเฉลี่ยของชาวนาภาคเหนือลดเหลือประมาณ ๕.๗ ไร่ การถือครองที่นาลดลงจาก ๘ ไร่ เป็น ๒ ไร่ในช่วงเวลาเดียวกัน สภาพการณ์เช่นนี้ต่างจากสมัยก่อนยุคเศรษฐกิจฟองสบู่ที่การเปลี่ยนแปลงกรรมสิทธิ์ที่ดินหรือการลดพื้นที่ถือครองที่ดินเกิดจากการกระจายสิทธิการถือครองไปให้แก่ลูกหลานหรือแบ่งมรดกเป็นส่วนใหญ่ รัตนา โพธิ์สุวรรณ พบว่าในเขตปฏิรูปที่ดินเวียงชัย จังหวัดเชียงรายนั้นการถือครองที่ดินในปีการเพาะปลูก ๒๕๓๐-๒๕๓๑ เฉลี่ย ๒๒.๒๔ ไร่ ลดจากปีการเพาะปลูก ๒๕๒๔-๒๕๒๕ ซึ่งมีการถือครองถึงประมาณ ๓๘.๕๓ ไร่ ลดลงครึ่งเรือนละ

^๑ จากการสำรวจภาคสนามบ้านกิวจันทร์ กิ่งอำเภอเฉลิมพระเกียรติ จังหวัดน่าน, วันที่ ๔ ธันวาคม ๒๕๔๓ และ บ้านเปียงหลวง อำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่, วันที่ ๒๑-๒๒ กันยายน ๒๕๔๕.

^๒ รัตนาพร เศรษฐกุลและคณะ(๒๕๒๖-๒๕๒๗), อ้างแล้ว, หน้า ๒๓.

๑๖.๒๙ ไร่ เขตปฏิรูปที่ดินเวียงชัย จังหวัดเชียงรายนั้นรัฐได้เข้ามาจัดสรรที่ดินให้ราษฎรทำกิน ตั้งแต่ปี ๒๕๒๔/๒๕๒๕ แล้วเสร็จในปี ๒๕๓๐/๒๕๓๑ ทำให้ชาวบ้านได้รับเอกสารสิทธิ์เป็น เจ้าของที่ดินประมาณครัวเรือนละ ๒๐.๖๘ ไร่^๑ จะเห็นได้ว่าการมีเอกสารสิทธิ์ในที่ดินกลับทำให้มี แนวโน้มทำให้ชาวนาสูญเสียที่ดินมากกว่าจะสร้างความมั่นคงให้กับการถือครองที่ดิน

การเปลี่ยนแปลงสิทธิการเป็นเจ้าของที่ดินและการถือครองที่ดินเกิดจากการซื้อขาย การยก ให้เป็นมรดก และการให้เช่าที่ดิน ซึ่งเป็นเหตุการณ์ปกติที่เกิดขึ้น แต่ในช่วงเวลาที่เศรษฐกิจขยาย ตัวอย่างกว้างขวางที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิตกลายเป็นสินค้าที่ตลาดต้องการ มีการปั่น ราคาที่ดินสูงจนชาวนาแข่งกันขายที่ดิน ที่ดินส่วนใหญ่ที่ขายเป็นทีนาร้อยละ ๔๔.๘ เป็นที่สวน และที่อยู่ร้อยละ ๒๔.๒ การเก็งกำไรที่ดินเริ่มขึ้น การขยายตัวของอุปสงค์ของที่ดินเกิดจากระบบ เศรษฐกิจที่ปรับเปลี่ยนอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่ปี๒๕๓๐ ชุมชนสูญเสียพื้นที่การเกษตรเพราะที่ดิน ส่วนใหญ่ร้อยละ ๔๕.๘๓ ถูกขายให้กับคนภายนอกหมู่บ้านซึ่งไม่ได้เป็นเกษตรกรและไม่ได้มีวัตถุประสงค์จะให้ที่ดินเพื่อการเกษตร มีเพียงร้อยละ ๓๓.๓ ขายให้กับญาติหรือเพื่อนบ้านซึ่งก็มัก จะถูกขายต่อให้กับคนอื่นมากกว่าที่จะขายให้กับสมาชิกในหมู่บ้านของตนเอง การขยายตัวของ เศรษฐกิจทำให้เกิดความต้องการที่ดินเพื่อการเกษตรขนาดใหญ่ อุตสาหกรรม การท่องเที่ยว การ สร้างสาธารณูปโภคของรัฐและเพื่อสร้างสถานภาพทางสังคมของคนชั้นสูงที่มั่งคั่งในเมือง ตลอดจน การขยายตัวของเมือง จะเห็นได้ว่าในอดีตการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินนั้นเป็นไปอย่างช้าๆ เนื่องจากสภาวะทางเศรษฐกิจที่ไม่ขยายตัว ไม่มีธุรกิจพัฒนาที่ดินมากนัก ตั้งแต่ต้นทศวรรษ ๒๕๓๐ ธุรกิจพัฒนาที่ดินขยายตัวอย่างรวดเร็ว มีการจัดสรรที่ดินเพื่อการอยู่อาศัย สวนเกษตร บ้านจัดสรร และอาคารชุดต่างๆ ย่านที่มีการพัฒนาที่ดินมากที่สุด คือ ถนนสายเชียงใหม่-หางดง- สะเมิง โครงการพัฒนาที่ดินเพิ่มจากแปดโครงการในปี ๒๕๓๐ เป็น ๓๓ โครงการในปี ๒๕๓๖ รองลงมาคือ ถนนสายเชียงใหม่แม่ใจ เพิ่มจากหกโครงการเป็น ๒๐ โครงการ และถนนสาย เชียงใหม่แมริมเพิ่มจากแปดโครงการเป็น ๒๔ โครงการ^๒

ที่ดินที่นำไปจัดสรรเหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นที่ดินเพื่อการเกษตรโดยเฉพาะอย่างยิ่งทุ่งนาเดิม ของชาวบ้าน ดังนั้นการขยายตัวของธุรกิจที่ดินในช่วงเวลาดังกล่าวตั้งแต่ปี ๒๕๓๐-๒๕๔๐ นั้นส่งผลต่อ การถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรของชาวบ้านเป็นอันมาก จากการสำรวจระหว่างพ.ศ.๒๕๒๗-

^๑ รัตนา โพธิ์สุวรรณ, อ้างแล้ว, หน้า ๓๖.

^๒ ดวงจันทร์ อภาวธรรม์ เจริญเมือง, การเติบโตของเมืองและสภาวะแวดล้อมของเมืองเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : โรงพิมพ์เมือง, ๒๕๓๗), หน้า ๗๒.

๒๕๓๑ ที่ชุมชนแม่ใจ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พบว่าชาวบ้านขายที่ดินมากที่สุดในปี ๒๕๓๑ ซึ่งเป็นช่วงที่กำลังเริ่มเกิดกระแสการเก็งกำไรที่ดินอย่างบ้าระห่ำจำนวน ๑๖ ราย เป็นเนื้อที่ ๑๐๖.๔ ไร่ ราคาเฉลี่ยของที่ดินเพิ่มจากไร่ละ ๒๗,๙๗๐ บาทเป็นไร่ละ ๔๔,๘๒๒ และ ๖๖,๘๑๑ บาทตามลำดับในปี ๒๕๒๙ และ ๒๕๓๑ สาเหตุของการขายที่ดินนั้นไม่ได้เกิดจากความต้องการนำเงินไปลงทุนให้ได้ผลออกเชิงทางเศรษฐกิจ แต่เกิดจากสาเหตุต่างๆ เช่น ถูกบังคับซื้อทางอ้อมเนื่องจากที่ดินรอบๆขายไปหมดแล้วทำให้มีปัญหาการใช้ น้ำ การระบายน้ำ และทางเข้าออกที่ดิน เกิดสภาพแวดล้อมที่ไม่เหมาะสม ขายตามเพื่อนบ้าน ขายเพื่อชำระหนี้สินและที่ดินมีขนาดเล็กไม่พอแบ่งให้กับลูกหลานจึงขายเพื่อนำเงินมาแบ่งกัน ที่น่าสนใจ คือ การใช้เงินที่ได้จากการขายที่ดินไม่ได้ใช้เพื่อการลงทุนทางเศรษฐกิจมากเท่าใดนัก ดังตารางข้างล่าง^๒

ตารางที่ ๔.๘ การใช้เงินที่ได้จากการขายที่ดินชุมชนแม่ใจ ตำบลหนองหาร
อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.๒๕๒๗-๒๕๓๑

รายการใช้เงิน	จำนวน	ร้อยละของเงินที่ได้จากการขาย
ฝากธนาคาร	๑๖	๒๖.๔๔
ซื้อที่ดินแปลงใหม่	๑๐	๒๑.๒๓
แบ่งให้ลูกหลาน	๑๒	๑๒.๗๔
ชำระหนี้สินเดิม	๑๐	๑๑.๙๓
ใช้จ่ายในครัวเรือน	๕	๖.๘๓
ลงทุนเพิ่มทางการเกษตร	๖	๕.๖๕
สร้างบ้าน	๖	๕.๔๗
ให้คนอื่นกู้ยืม	๓	๔.๘๐
ซื้อรถยนต์	๑	๒.๖๕
ซื้อรถจักรยานยนต์	๔	๑.๕๐
ซื้อเครื่องอำนวยความสะดวก ในบ้าน	๓	๐.๖๕
ลงทุนกิจการอื่น	-	-

^๑ ที่ดินในบริเวณนี้ส่วนหนึ่งเป็นเขตของสหกรณ์นิคมสันทราย จำกัด ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ทางราชการได้จัดสรรให้ชาวบ้านเข้าไปอยู่อาศัยและทำกินเป็นเขตที่ดินดีและน้ำอุดมสมบูรณ์ เนื่องจากเป็นพื้นที่ใกล้ตัวเมือง การคมนาคมสะดวกเพราะมีการสร้างถนนแม่ใจสายใหม่ มีสถาบันอุดมศึกษาอยู่ในพื้นที่จึงทำให้ราคาที่ดินสูงขึ้น มีผู้ต้องการซื้อเพื่ออยู่อาศัยและทำบ้านสวน

^๒ สมคิด แก้วทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๒-๖๔.

เดิมนั้นชาวบ้านสามารถจับจองที่ดินใหม่ได้ แต่ในปัจจุบันความจำกัดของที่ดินที่อุดมสมบูรณ์และใกล้แหล่งน้ำและการกำหนดเขตหวงห้ามในการใช้ที่ดินบนพื้นที่สูงหรือบริเวณป่าไม้ทำให้ชาวบ้านที่ไม่มีที่ดินประสบความเดือดร้อนยิ่งขึ้น

การซื้อขายที่ดินอย่างเสรีทำให้กรรมสิทธิ์ในที่ดินของชุมชนตกเป็นของคนภายนอก ในอดีตชุมชนจัดการทรัพยากรดินและน้ำโดยกลไกของจารีตและประเพณีของท้องถิ่น การแทรกแซงของรัฐได้ยึดอำนาจการควบคุมที่ดินทำการเกษตรจากชุมชน ปัญหาสำคัญคือกำลังซื้อจากภายนอกจำกัดกำลังซื้อของคนในท้องถิ่น ทำให้ราคาที่ดินเพิ่มสูงขึ้นจนคนในท้องถิ่นไม่สามารถแข่งขันได้เมื่อที่ดินส่วนใหญ่ตกเป็นของคนภายนอก ทำให้คนในชุมชนหมู่บ้านที่ยังคงประกอบอาชีพการเกษตรต้องลดขนาดที่ดินลงจนไม่สามารถประกอบอาชีพการเกษตรเพียงอย่างเดียว ต้องหันไปหาอาชีพนอกภาคเกษตรเป็นรายได้เสริมหรืออาชีพหลัก ส่งผลให้เกิดการปรับเปลี่ยนอาชีพของคนในชุมชนหมู่บ้านจนความหมายของหมู่บ้านในชนบทนั้นเปลี่ยนแปลงไป ในพื้นที่ใกล้ตัวเมืองมากๆ อย่างเช่น อำเภอสันทรายนั้นปรากฏว่าบริเวณชุมชนรอบๆมหาวิทยาลัยแม่โจ้เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งหลังจากพ.ศ.๒๕๓๕ ไร่นาดลดลงเกือบหมด ในเขตเทศบาลตำบลแม่โจ้ซึ่งรวมเอาตำบล ๓ แห่ง ได้แก่ ตำบลหนองหาร ตำบลป่าไผ่ และตำบลหนองจ้อม ประกอบด้วยหมู่บ้าน ๑๕ แห่ง นั้น ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพส่วนตัวภาคธุรกิจเอกชน รับจ้างและเกษตรกรรม แต่เกษตรกรรมนั้นมีเพียงประมาณร้อยละ ๑๐ และกำลังลดจำนวนลงเรื่อยๆ เนื่องจากมีความต้องการที่ดินสูงเพื่อการอยู่อาศัยและการทำธุรกิจอุตสาหกรรมต่างๆ^๑

การออกเอกสารสิทธิ์ในที่ดินส่งผลต่อขนาดของที่ดินและการเช่าที่ดิน สิทธิ์ในการซื้อขายที่ดินทำให้เกษตรกรสามารถละทิ้งอาชีพของตนได้ด้วยการขายที่ดินในช่วงเวลาของการเก็งกำไร นำเงินขายที่ดินไปลงทุนประกอบอาชีพอื่นๆ แต่ราคาของที่ดินที่สูงขึ้นก็ทำให้ชาวนายากจนลำบากมากขึ้นอีกเนื่องจากไม่สามารถซื้อที่ดินได้ ราคาที่ดินที่สูงขึ้นทำให้ชาวนาไร้ที่ดินจำต้องหันไปขายแรงงานมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะไม่สามารถซื้อหรือเช่าที่ดินได้ดังเดิม จะเห็นได้ว่าชุมชนหมู่บ้านเกษตรกรรมที่อยู่ใกล้ตัวเมืองที่มีการขายที่ดินมากนั้น มีจำนวนครัวเรือนที่ประกอบอาชีพรับจ้างมากเป็นพิเศษ เช่น หมู่บ้านในตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ มีครัวเรือนประกอบอาชีพต่าง ๆ ดังนี้

^๑ บรรยายสรุปของสำนักงานเทศบาลตำบลแม่โจ้ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่, พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๙. (เอกสารโรเนียว).

**ตารางที่ ๔.๙ การประกอบอาชีพของหมู่บ้าน
ในตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่
พ.ศ. ๒๕๔๒-๒๕๔๕**

บ้าน	ทำนา	ทำสวน	ค้าขาย	รับจ้าง
บ้านทุ่งป่าเกิด	๕	๒๕	๑๐	๑๑๐
บ้านหนองหาร	๑๒๐	๒๕	๑๕	๒๓๕
บ้านวิเวก	๔	๙	๑๐	๑๕๐
บ้านแม่ใจใหม่	-	-	๔๖	๒๗๖
บ้านแม่เตาไห	๒๐	๒๒	๑๒	๑๗๖

เมืองหลักของภาคเหนือซึ่งได้รับการสนับสนุนให้เป็นศูนย์กลางของการบริหาร เศรษฐกิจการค้า การท่องเที่ยว และการศึกษาอย่างเชียงใหม่ และเชียงราย ตามแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ มีประชากรเพิ่มมากขึ้นและขยายเมืองออกไปสู่เขตชนบทรายรอบ ที่ เชียงใหม่ สมคิด แก้วทิพย์พบว่า^๑ การขยายตัวของชุมชนเมืองเชียงใหม่ทำให้มีการซื้อขายที่ดิน เพื่อการเกษตรกรรมให้กับนักธุรกิจจัดสรรที่ดินและนักเก็งกำไร ทำให้ขนาดการถือครองและการ เป็นเจ้าของที่ดินลดลง เมื่อไม่มีที่ดินหรือที่ดินไม่เพียงพอในการทำกินชาวนายากจนก็หันไป ประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรม ชาวนาเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่มีเงินและสามารถพัฒนาตนเองไปประกอบอาชีพอื่นๆ ผลเสียตกอยู่กับชาวนาขนาดเล็กที่เดิมต้องเช่าที่ดินเพาะปลูก ทำให้ไม่สามารถยังชีพได้ด้วยการเพาะปลูกเช่นเดิม และไม่สามารถรับจ้างในภาคเกษตรกรรมเพราะความ ต้องการแรงงานน้อยลง รายได้ของคนกลุ่มนี้จะลดลง ยังถูกซ้ำเติมด้วยสภาพการใช้ที่ดินที่เปลี่ยนแปลงไปยังทำให้ชาวนาไม่สามารถพึ่งพาแหล่งอาหารจากธรรมชาติจากทุ่งนาหรือลำเหมืองอย่าง ในอดีตได้

การซื้อขายที่ดินเพื่อเก็งกำไรของนายทุนจากภายนอกทำให้มีการละทิ้งที่ดินว่างเปล่า เป็นจำนวนมาก เห็นได้ชัดในเขตสันทราย แมริม ดอยสะเก็ดและสันกำแพงซึ่งที่ดินสองข้างถนน เดิมเป็นทุ่งนาตลอดสายถนนจากตัวเมืองเชียงใหม่ ในช่วงของการเก็งกำไรที่ดิน ที่ดินติดถนนใหญ่ ถูกซื้อโดยนายทุนต่างถิ่นไปจนหมด เมื่อซื้อแล้วไม่สามารถขายต่อได้ในราคาที่พอใจก็จะทิ้งร้างไว้ บางแห่งมีการทำเป็นหมู่บ้านจัดสรรแต่ขายไม่ออกทำให้ทิ้งร้างและสูญเปล่า เช่น หมู่บ้านกิจโรจน์

^๑ สมคิด แก้วทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า (๑๒)-(๑๓).

หมู่บ้านจัดสรรที่เกิดขึ้นใหม่ที่บ้านหมู่ที่ ๒ ตำบลดอยแก้ว อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่ ประมาณว่ามีจำนวนบ้านที่มีเลขที่แล้ว ๔๕ หลัง แต่มีผู้อยู่อาศัยเพียงสองหลัง หมู่บ้านทองประกายแสด มีจำนวน ๕๑ หลัง มีผู้อยู่อาศัย ๔ หลัง หมู่บ้านเพชรริมปิง จำนวน ๕๕ หลัง มีผู้อยู่อาศัยเพียง ๒๓ หลัง^๑ ทำให้เกิดปัญหากับชาวนาที่เพาะปลูกอยู่ในบริเวณใกล้เคียง นายทุนเหล่านี้ไม่ได้สนใจระบบเกษตรของชุมชน ไม่ได้เข้ามาดูแลระบบเหมืองฝายและการระบายน้ำ ทำให้เกิดปัญหาน้ำท่วมแปลงนาของชาวบ้าน^๒ เกิดศัตรูพืชโดยเฉพาะหนูเข้าไปทำลายข้าวในแปลงนาใกล้เคียง เพราะที่นาร้างเป็นที่อยู่ของหนูเป็นจำนวนมาก ทำให้ชาวนาที่ทำกินอยู่ใกล้เคียงไม่สามารถเพาะปลูกได้ หรือหากจะเพาะปลูกในที่ดินเดิมก็ต้องลงทุนลงแรงมากขึ้น ทำให้ไม่คุ้มกับรายได้ที่ได้รับ^๓

การขยายตัวของเมืองส่งผลกระทบต่อพื้นที่การเกษตรอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จากเดิมที่มีระบบการชลประทานหรือระบบเหมืองฝายของชาวบ้านในพื้นที่หมู่บ้านรอบๆตัวเมือง เมื่อเมืองขยายตัวพื้นที่ที่เคยใช้ในการเพาะปลูกกลายเป็นพื้นที่อยู่อาศัย ระบบเหมืองฝายที่ได้รับกระทบอย่างชัดเจน คือ เหมืองพญาคำซึ่งครอบคลุมบริเวณพื้นที่ฝั่งแม่น้ำปิงทางตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองเชียงใหม่ ส่งน้ำให้กับพื้นที่กว่า ๑๘,๗๑๗ ไร่และลำเหมืองยาวเกือบ ๒๐ กิโลเมตร ลำเหมืองสายหลักไหลผ่านเขตเมืองของเชียงใหม่ก่อนที่จะมาถึงพื้นที่การเกษตรที่เหลืออยู่ไม่มาก นาข้าวกลายเป็นสวนลำไยซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็ว^๔ สองข้างลำเหมืองเป็นบ้านเรือนของชาวบ้านที่ไม่ได้ใช้น้ำในลำเหมืองเพื่อการเพาะปลูก ดังนั้นไม่ได้รับผิตชอบในการดูแลลำเหมืองเหมือนแต่ก่อน^๕ ปัญหาการดูแลแหล่งน้ำและการเปลี่ยนแปลงของสภาพนิเวศทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างนายทุนบ้านจัดสรรกับชุมชนหมู่บ้านใกล้เคียงกลายเป็นกรณีพิพาทโดยที่ยังไม่มีการแก้ไขอย่างแท้จริง^๖

การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินที่เกิดขึ้นจากการเติบโตของระบบเศรษฐกิจที่เน้นอุตสาหกรรมและการส่งออก ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมทางกายภาพของพื้นที่ที่เคยเป็นพื้นที่เกษตรกรรม จนทำให้เกิดปัญหาเป็นลูกโซ่เนื่องจากการปรับเปลี่ยนสภาพพื้นที่ของโครงการบ้านจัดสรรด้วยการถมที่ดินให้สูงขึ้น ทำให้เกิดปัญหาไม่สามารถระบายน้ำออกจากที่นาได้

^๑ รายงานกองทุนหมู่บ้านบ้านดอนแก้ว หมู่ที่ ๒ ตำบลดอยแก้ว อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่.

^๒ ในบางเขตมีการฟ้องร้องระหว่างนายทุนที่ดินกับชาวนาในพื้นที่จนเกิดการใช้กำลังกัน พรพิไล เลิศวิชาและอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, อ้างแล้ว, หน้า ๖๔.

^๓ สัมภาษณ์นายจันทร์คำ สะอาดล้วน, บ้านเลขที่ ๑๐๓ หมู่ที่ ๔ ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่.

^๔ "Ross E.Rearson", Ibid, p.229.

^๕ จากการสำรวจพื้นที่ลำเหมืองพญาคำ ตั้งแต่หมู่บ้านพญาคำ ตำบลหนองหอย อำเภอเมือง ไปจนถึงเขตอำเภอสารภี จังหวัดเชียงใหม่, วันที่ ๓ มีนาคม ๒๕๔๕.

^๖ สมคิด แก้วทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า (๑๓).

หมู่บ้านจัดสรรบางแห่งถมลำนํ้าเก่าจนเกิดนํ้าท่วมเมื่อฝนตกหนัก มีปัญหาการดูแลระบบเหมืองฝาย การขุดลอกลำเหมืองและปัญหานํ้าท่วมที่เกิดจากการปล่อยให้นํ้าเหมืองต้นขึ้นและรดด้วยวัชพืชต่างๆ การที่หมู่บ้านจัดสรรไม่ยอมรับผิดชอบดูแลลำเหมืองในส่วนที่ผ่านในเขตหมู่บ้านของตน ชาวบ้านที่ทำนาไม่มีกำลังพอที่จะดูแลเองทั้งหมดเนื่องจากจำนวนผู้ทำนายน้อยลง องค์กรผู้ใช้นํ้าสลายตัวไปเพราะพื้นที่ทำนายน้อยลง หมู่บ้านชนบทที่อยู่ใกล้เมืองสูญเสียลักษณะของชุมชนเกษตรกรรมไปเป็นส่วนใหญ่

ปัญหาหลักของการผลิตในภาคเกษตรกรรมที่ไม่สามารถแก้ไขอย่างมีประสิทธิภาพ และปัญหาที่เพิ่มขึ้นหลังจากการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศ คือ ปัญหาขาดแคลนนํ้า ปัญหากรรมสิทธิ์ในที่ดิน ปัญหาแย่งชิงที่ดินทำกิน ปัญหาราคาผลผลิตทางการเกษตรไม่แน่นอนและปัญหาด้านทุนการผลิตสูง เนื่องจากการใช้ปุ๋ย สารเคมี การใช้แรงงานจ้างและเครื่องจักรกลในการเพาะปลูก^๑ ในอดีตที่ชาวบ้านต้องช่วยตนเองมากกว่ารอรับความช่วยเหลือจากรัฐ ทำให้ชุมชนสร้างเครือข่ายการผลิต การออมทรัพย์ และเครือข่ายสิ่งแวดลอม เครือข่ายเชื่อมโยงบุคคลและชุมชนที่มีความไว้วางใจซึ่งกันและกัน ทำให้สามารถผลิตสินค้าและบริการสาธารณะของท้องถิ่นได้ นับว่าเป็นทุนทางสังคมที่ช่วยเหลือให้ชุมชนหมู่บ้านดำรงอยู่ได้ท่ามกลางปัญหาเศรษฐกิจที่รุนแรงขึ้นเรื่อยๆ

๔.๕ การประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตร

ในระหว่างพ.ศ.๒๕๒๓-๒๕๓๑ สัดส่วนของประชาชนในชนบทอยู่ในช่วงร้อยละ ๙๒.๗-๙๒.๓ แต่ก็มีแนวโน้มว่าจะลดลงเรื่อยๆ เมื่อมีการเปลี่ยนโครงสร้างทางเศรษฐกิจมาเน้นอุตสาหกรรมและการบริการ^๒ ประกอบกับปัญหาต่างๆในการเกษตร เช่น

๑. ปัญหาขาดแคลนที่ดินเนื่องจากการแย่งชิงทรัพยากรดินนํ้าและป่าโดยรัฐ^๓ การเพิ่มประชากรโดยรวม และการขยายตัวของเมืองที่ทำให้มีการกว้านซื้อที่ดินไปทำบ้านจัดสรรหรือเก็งกำไร ทำให้พื้นที่เกษตรกรรมน้อยลง

๒. ปัญหาแหล่งนํ้าเพื่อการเพาะปลูก การแย่งชิงนํ้าระหว่างเมืองและชนบท ระหว่าง

^๑ รัตนพร เศรษฐกุล(๒๕๓๗), อ้างแล้ว, หน้า ๕๑.

^๒ มนัส สุวรรณและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๒.

^๓ พิศม มีถมและอุกฤษฏ์ อุปราสิทธิ์ ศึกษาหมู่บ้าน ที่ตำบลก้อ อำเภอลี้ บ้านทุ่งยาว อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน ซึ่งชาวบ้านได้รับผลกระทบจากการยึดพื้นที่ป่าเป็นเขตหวงห้ามของรัฐ เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนและเกิดขึ้นในหมู่บ้านในภาคเหนือจำนวนมาก

เศรษฐกิจการเกษตรกับการบริการ พื้นที่เพาะปลูกบางแห่งต้องอาศัยน้ำฝนเท่านั้น ทำให้ผลผลิตได้ไม่เพียงพอในการเลี้ยงชีพ

๓. ปัญหาราคาพืชผลตกต่ำในขณะที่การลงทุนในการผลิตเพิ่มสูงขึ้น เช่น พันธุ์พืช ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง และค่าจ้างแรงงาน การถูกเอารัดเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง ชาวบ้านไม่สามารถควบคุมตลาดได้

๔. ปัญหาการคมนาคมในบางพื้นที่ทำให้การขนส่งผลผลิตออกสู่ตลาดไม่สะดวก ขนเครื่องมือเครื่องใช้ในการเกษตรเข้าไปยากโดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูฝน

๕. ความพึงพอใจส่วนตัวทำให้ชาวบ้านหันไปประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรมากขึ้นเรื่อยๆ

ตั้งแต่กลางทศวรรษที่ ๒๕๓๐ โครงสร้างทางสังคมของชุมชนหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่มีเกษตรกรเป็นกลุ่มหลักที่สำคัญที่สุดทำให้หมู่บ้านสามารถดำรงอยู่ได้ด้วยตนเอง จากสังคมชาวนาที่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาเป็นสังคมหลากหลายอาชีพหลากหลายผลประโยชน์สืบเนื่องมาจากเติบโตทางเศรษฐกิจแบบทุนนิยมเสรีอย่างรวดเร็ว การดูดซับแรงงานชาวบ้านจากชุมชนชนบทเข้าสู่โรงงานและสถานประกอบการในเมือง และการแทรกแซงเข้าร่วมศูนย์อำนาจของรัฐที่ดำเนินมาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐

คำว่าชนบทไม่ได้มีนัยสำคัญถึงระบบเศรษฐกิจการเกษตรอีกต่อไป เพราะชาวบ้านหันไปประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรมากขึ้นเรื่อยๆ เกษตรกรไม่ใช่คนกลุ่มใหญ่ในหมู่บ้านอีกต่อไป เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านปรับเปลี่ยนจากเศรษฐกิจการเกษตรเป็นหลักไปสู่เศรษฐกิจนอกภาคการเกษตร ข้อที่น่าสังเกต คือ คนที่ปรับเปลี่ยนอาชีพนั้นมักจะเป็นคนมีฐานะดี มีที่ดินทำกินที่ให้ผลผลิตเพียงพอแล้ว จนสามารถลงทุนเปลี่ยนอาชีพได้ หรือไม่ก็เป็นคนจนที่ไม่มีที่ดินทำกินเลย การขาดแคลนพื้นที่ทำกิน ความแห้งแล้ง การศึกษาและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมหรือความเฝ้าหวงของสังคมเมืองและของสื่อต่างๆ ที่ขยายตัวแพร่หลายในชุมชนหมู่บ้านทำให้คนหนุ่มสาวเห็นอาชีพเกษตรกรเป็นอาชีพที่ยากลำบาก ต่ำต้อย และน่าเบื่อหน่าย แม้แต่พ่อแม่ที่เป็นเกษตรกรก็อยากให้ลูกทำงานอื่นๆ ที่มั่นคงและสบายกว่าเป็นชาวนา ให้มีเงินเดือนประจำเพื่อความมั่นคง ไม่ต้องขึ้นอยู่กับสภาวะดินฟ้าอากาศเหมือนกับอาชีพเกษตรกร^๑

หมู่บ้านที่อยู่ใกล้เมืองหรือที่มีการขยายของเมืองเข้าไปสู่พื้นที่หมู่บ้าน จะมีการเปลี่ยนแปลงอาชีพของชาวบ้านอย่างเช่นได้ชัดที่บ้านหนองหาร หมู่ที่ ๗ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย

^๑ สัมภาษณ์นายดวงคำ เพ็ชร์, บ้านเลขที่ ๑๑๘ หมู่ที่ ๒ ตำบลห้วยทราย อำเภอแรมิม จังหวัดเชียงใหม่ และนางโสมฉาย ต๊ะมา, บ้านเลขที่ ๔๒ หมู่ที่ ๓ ตำบลสันทรายน้อย อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

จังหวัดเชียงใหม่ เป็นชุมชนใกล้เมืองเชียงใหม่ เป็นที่ตั้งของสถาบันการศึกษาและสถานที่ราชการหลายหน่วย ในการช่วงของเศรษฐกิจขยายตัวที่นาส่วนใหญ่ตกเป็นของนายทุนจากภายนอก ท้องที่และกลายเป็นที่ดินจัดสรรไปเป็นส่วนใหญ่ ทำให้อาชีพของชาวบ้านปรับเปลี่ยนไปอย่างมาก จากจำนวน ๓๖๕ ครัวเรือน มีอาชีพทำนา ๑๒๐ ครัวเรือน ทำสวน ๒๕ ครัวเรือน ค้าขาย ๑๕ ครัวเรือน รับราชการ ๓๒ ครัวเรือน และรับจ้าง ๒๓๕ ครัวเรือน ทำให้วิถีชีวิตของชุมชนหมู่บ้านเปลี่ยนแปลงไปอย่างมาก^๑

ผู้หญิงปรับเปลี่ยนอาชีพจากที่เคยเป็นแรงงานสำคัญในครัวเรือนมาทำงานนอกบ้าน การขยายตัวทางเศรษฐกิจสร้างความต้องการแรงงานสตรีในอุตสาหกรรมเบา ทำให้เกิดการว่าจ้างแรงงานผู้หญิง จากสำนักงานสถิติแห่งชาติพบว่าในระหว่างปี ๒๕๒๙-๒๕๓๑ ร้อยละ ๖๕ ของแรงงานที่อพยพเข้ามาทำงานในกรุงเทพฯเป็นผู้หญิงในขณะที่ในช่วงทศวรรษ ๒๕๑๐ นั้นแรงงานอพยพส่วนใหญ่เป็นผู้ชาย

ในอีกแง่หนึ่งการประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรของชาวบ้านเป็นการสนองตอบต่อนโยบายพัฒนาประเทศให้เป็นอุตสาหกรรมของรัฐ เป็นการส่งเสริมระบบอุตสาหกรรมในระยะแรกเริ่มช่วยทำให้ภาคอุตสาหกรรมมีแรงงานราคาถูกและทำให้อุตสาหกรรมขยายตัวแข่งกับต่างประเทศ ทั้งนี้การขยายตัวทางเศรษฐกิจทำให้เกิดการว่าจ้างแรงงานประเภทต่างๆมากยิ่งขึ้น สำหรับแรงงานไร้ฝีมือนั้นอาชีพที่นิยมมากคือ เป็นแรงงานก่อสร้างซึ่งสอดคล้องกับการเติบโตทางเศรษฐกิจและธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ในช่วงพ.ศ.๒๕๓๐ จนถึงช่วงเวลาฟองสบู่แตก^๒

การขยายตัวของอุตสาหกรรมและธุรกิจบริการทำให้โอกาสการว่าจ้างแรงงานที่ขยายตัวขึ้นตามและค่าจ้างแรงงานที่สูงขึ้นเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการอพยพย้ายถิ่นของประชากรในภาคเหนือเข้าไปสู่พื้นที่อุตสาหกรรมและธุรกิจบริการในกรุงเทพฯและปริมณฑล ตัวอย่างหมู่บ้านในตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูนมีจำนวนคนอพยพไปทำงานในสถานที่ต่างๆในปี๒๕๔๑ จำนวน ๙๖ คน แบ่งได้ดังนี้^๓

^๑ สำนักงานเกษตรกรอำเภอสันทราย, บรรยายสรุปปี ๒๕๔๔.

^๒ Mark A.Ritchie, Ibid, p.279.

^๓ โดยการสำรวจของสถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย พ.ศ.๒๕๔๑ อ้างใน พิศม มีถม และอุกฤษฏ์ อุปราสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๓๒.

ตารางที่ ๔.๑๐ จำนวนแรงงานและสถานที่ที่ออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน

พ.ศ. ๒๕๔๑

เพศ	จำนวน(คน)	ทำงานนิคมฯ ลำพูน	ทำงานใน กรุงเทพ	ทำงานที่จันทบุรี	สถานที่อื่นๆ
ชาย	๔๘	๓	๒๒	๑๓	๑๓
หญิง	๔๘	๑๑	๒๑	๘	๕
รวม	๙๖	๑๔	๔๓	๒๑	๑๘

การประกอบอาชีพนอกภาคการเกษตรนั้นยังเป็นผลมาจากการขาดแคลนที่ดินทำกิน และขาดแคลนทุนเพราะการปลูกข้าวต้องลงทุนมากขึ้นกว่าเดิม ชาวบ้านออกไปทำงานนอกหมู่บ้านมากขึ้นเรื่อยๆ เพราะในหมู่บ้านไม่มีงานทำหลังหน้านาหรือในฤดูแล้งไม่มีน้ำเพียงพอต่อการเพาะปลูก อีกทั้งค่าแรงงานในหมู่บ้านมักจะต่ำกว่าค่าแรงในเมือง เช่น ในปี ๒๕๓๕ ค่าแรงงานขั้นต่ำในตำบลบ่อแก้ว อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ จ่ายประมาณวันละ ๖๐ บาท แต่ในเมืองซึ่งจ่ายตามอัตราของรัฐบาลชาวบ้านจะได้รับวันละ ๑๐๒ บาท^๑ จะเห็นได้ว่าแรงงานในภาคเกษตรในช่วงฤดูแล้งนั้นมีมากเนื่องจากพื้นที่การเพาะปลูกจำนวนไม่มีน้ำเพียงพอ ทำให้ชาวนาต้องหันไปประกอบอาชีพรับจ้างเฉพาะฤดู ดังเช่น ตารางข้างล่างซึ่งแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ที่มีการลงทุนทางการเกษตร มีระบบน้ำและตลาดดี จำนวนผู้ว่างงานจะน้อยกว่าพื้นที่ที่มีปัญหาการผลิตและพื้นที่ที่ยากจน

ตารางที่ ๔.๑๑ เปรียบเทียบแรงงานส่วนเกินในช่วงฤดูฝนและฤดูแล้งในภาคเหนือ

พ.ศ ๒๕๒๖-๒๕๒๗^๒

หน่วย ร้อยละ

พื้นที่	ฤดูฝน	ฤดูแล้ง
พื้นที่ฐานะดี	๓๕.๘	๕๘.๖
พื้นที่กำลังพัฒนา	๕๒.๔	๖๗.๑
พื้นที่ยากจน	๒๐.๒	๗๖.๕
เฉลี่ย	๓๓.๓	๖๖.๐

^๑ ประเวศน์ คิดอ่าน และคณะ, การพัฒนาคุณภาพชีวิต การศึกษาความต้องการและการให้บริการทางเศรษฐกิจ สังคม และสาธารณสุขในอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่ (เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยมหาวิทยาลัยพายัพ, ๒๕๓๖), หน้า ๒๘.

^๒ ปรับปรุงจากตารางที่ ๔.๒๑ ในลือชัย จุลาสัยและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๔-๓๔.

ชาวบ้านจะรับจ้างทำงานประเภทไร่ฝีมือได้หลายอย่างแล้วแต่จะมีผู้จ้าง ในเขตที่มีเหมืองแร่ชาวบ้านจะรับจ้างทำงานในเหมืองแร่เป็นรายได้สำคัญซึ่งสูงกว่ารายได้จากการเพาะปลูก รายได้ของชาวบ้านบ่อแก้ว อำเภอสะเมิงซึ่งทำการเพาะปลูกในปี ๒๕๓๕ ประมาณ ๒๐,๐๐๐ บาทต่อปีต่อครัวเรือน ในขณะที่การรับจ้างทำงานในเหมืองแร่ชาวบ้านมีรายได้ประมาณ ๒๕,๐๐๐ บาทต่อปีต่อครัวเรือน^๑

ชาวบ้านส่วนใหญ่มักทำงานรับจ้างในและนอกภาคเกษตร ในภาคการเกษตรนั้นเป็นการรับจ้างในขั้นตอนการเพาะปลูก เช่น ดายหญ้า เก็บข้าวโพด ขุดมัน ค่าจ้างไม่สูงและยังมีการเอามือเอารวันกันบ้าง จนถึงราวพ.ศ.๒๕๔๒ ค่าจ้างในภาคการเกษตรสูงขึ้น ทำให้หันไปใช้เครื่องจักรกันมากขึ้น ส่วนงานนอกภาคการเกษตรนั้นมักเป็นการรับจ้างก่อสร้างที่รุ่งเรืองมากในช่วง ๒๕๓๔-๒๕๓๙ มีผู้รับเหมาเอารถมารับชาวบ้านออกจากหมู่บ้านไปทำงานแบบไปเช้าเย็นกลับ นอกจากนี้มีการรับจ้างทำงานฝีมือต่างๆ^๒ ไม่เพียงแต่ภายในประเทศเท่านั้นที่ต้องการแรงงานรับจ้าง ความต้องการแรงงานในต่างประเทศมีส่วนดึงเอาแรงงานในภาคเกษตรออกไปเป็นจำนวนมาก เริ่มตั้งแต่ทศวรรษ ๒๕๒๐ มีการส่งแรงงานในชนบทออกไปทำงานต่างประเทศ โดยเฉพาะในประเทศตะวันออกกลาง ชาวบ้านจะต้องเสียค่าหัวคนละประมาณ ๒๐,๐๐๐-๔๐,๐๐๐ บาท ส่วนใหญ่จะนำเอาเอกสารสิทธิ์ที่ดิน เช่น น.ส.๓ ไปค้ำประกันกู้เงินมาจ่ายค่าหัวโดยหวังว่าจะได้เงินมาไถ่ถอนคืนได้ ในระหว่างพ.ศ.๒๕๓๐-๒๕๓๑ เริ่มไปประเทศไต้หวันและญี่ปุ่น แต่ต้องเสียค่าหัวแพงมากถึงประมาณแสนบาทเพราะรายได้สูงกว่าไปตะวันออกกลางถึง ๓-๑๐ เท่าตัว^๓

๔.๖ การปรับเปลี่ยนโครงสร้างเศรษฐกิจภาคเหนือ

ตั้งแต่พ.ศ.๒๕๓๕ เป็นช่วงของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจทั่วประเทศ จากแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๗ (พ.ศ.๒๕๓๕ -๒๕๓๙) โครงสร้างทางเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนบนได้ปรับเข้าสู่กิจกรรมนอกภาคเกษตรกรรมมากขึ้น มีการขยายตัวของเศรษฐกิจภาคอื่นๆ เช่น ภาคบริการมีสัดส่วนเป็นอันดับหนึ่งร้อยละ ๑๖.๑๑ นำหน้าภาคพาณิชยกรรมซึ่งมีสัดส่วนเป็นร้อยละ ๑๕.๗๖ ถัดมาเป็นภาคเกษตรกรรมร้อยละ ๑๖.๐๐๑ ภาคอุตสาหกรรม ๑๒.๘๕ และ

^๑ ประเวศน์ คิดอ่าน และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๔.

^๒ ปริญารัตน์ เลี้ยงเจริญ และอุกฤษฏ์ อุปราสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๖๗.

^๓ พรใจ เต็มวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๖๑.

ภาคก่อสร้างร้อยละ ๑๐.๒๓^๑ การขยายตัวของโครงสร้างเศรษฐกิจนอกภาคเกษตรดังกล่าวมีส่วนชักนำให้แรงงานเกษตรกรรมในชนบทหันมาทำงานนอกภาคเกษตรมากขึ้น

ลักษณะโครงสร้างเศรษฐกิจภาคเหนือตอนบนมีการกระจายการผลิตในหลายสาขา สถิติปี ๒๕๓๓ พบว่าการผลิตภาคการเกษตรมีสัดส่วนเพียงร้อยละ ๒๕.๔ และมีการกระจายกันปลูกพืชเศรษฐกิจหลายชนิด มีกิจกรรมนอกภาคการเกษตรที่สำคัญ คือ การพาณิชย์ อุตสาหกรรม และการท่องเที่ยว ทำให้เกิดกิจกรรมทางเศรษฐกิจต่อเนื่อง เช่น ธุรกิจบริการ หัตถกรรมของที่ระลึก และอื่นๆ ดังรายละเอียดต่อไปนี้^๒

ตารางที่ ๔.๑๒ โครงสร้างเศรษฐกิจภาคเหนือตอนบนเปรียบเทียบกับระดับประเทศ

พ.ศ. ๒๕๓๒

ระบบเศรษฐกิจ	ประเทศ	ภาคเหนือตอนบน
เกษตร	๑๕.๐	๒๕.๔
นอกเกษตร	๘๕.๐	๗๔.๖
-เหมืองแร่และย่อยหิน	๓.๔	๕.๔
-อุตสาหกรรม	๒๕.๕	๖.๒
-ก่อสร้าง	๖.๓	๗.๑
-ค้าส่งและค้าปลีก	๑๕.๔	๑๘.๐
-บริการ	๑๓.๓	๑๕.๔
-อื่นๆ	๒๑.๑	๒๒.๕
รายได้ต่อหัว(บาท)ต่อปี	๓๒,๐๒๘	๑๘,๙๒๘

ระหว่างปี ๒๕๒๘-๒๕๓๒ ภาคเหนือตอนบนมีอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจถึงร้อยละ ๖.๑ ในขณะที่เศรษฐกิจของประเทศมีการขยายตัวเฉลี่ยร้อยละ ๖.๖ ในปี ๒๕๓๑ เป็นปีที่เศรษฐกิจของประเทศมีการขยายตัวในอัตราที่สูงมากถึงร้อยละ ๑๓.๒ ภาคเหนือมีอัตราการขยายตัวสูงถึงร้อยละ ๑๐.๙ ในสาขาเกษตรกรรมขยายตัวร้อยละ ๑๔.๒ สาขาเหมืองแร่และย่อยหินขยายตัวร้อยละ ๑๓.๖ เป็นผลมาจากการลงทุนทำเหมืองแร่ โดยเฉพาะการถลุงแร่สังกะสีที่

^๑ กนก ฤกษ์เกษม และลือชัย จุลาสัย, อ้างแล้ว, หน้า ๕.

^๒ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, โอกาสและแนวทางการพัฒนาภาคเหนือในระยะของแผนพัฒนาฉบับที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๓๕-๒๕๓๙, อ้างแล้ว.

จังหวัดตาก การขุดแร่ลิเทียมที่จังหวัดลำปางและลำพูน สาขาอุตสาหกรรมมีอัตราเพิ่มสูงมากถึงร้อยละ ๑๑.๙ เพราะมีการลงทุนในเขตอุตสาหกรรมภาคเหนือที่จังหวัดลำพูน สาขาการก่อสร้างขยายตัวถึงร้อยละ ๑๓.๙ สืบเนื่องมาจากเศรษฐกิจขยายตัวสูง กำลังซื้อของประชาชนเพิ่มขึ้น การก่อสร้างที่อยู่อาศัยในรูปแบบต่างๆ รีสอร์ทและโรงแรมต่างๆ เพื่อการเก็งกำไรมีจำนวนมากขึ้น

ตารางที่ ๔.๑๓ มูลค่าผลิตภัณฑ์จังหวัดภาคเหนือตอนบน พ.ศ.๒๕๓๐^๑

จังหวัด	ผลิตภัณฑ์ รวม (ล้านบาท)	เกษตร ร้อยละ	หัตถอุตสาหกรรม ร้อยละ	ก่อสร้าง ร้อยละ	พาณิชย์ ร้อยละ	บริการ ร้อยละ	อื่นๆ ร้อยละ
เชียงใหม่	๒๔,๐๗๐	๒๒.๐	๙.๖	๗.๑	๑๑.๒	๒๒.๔	๒๗.๕
พะเยา	๕,๕๕๕	๔๖.๓	๒.๙	๕.๔	๑๓.๙	๙.๙	๒๑.๖
น่าน	๓,๙๐๒	๓๒.๔	๒.๒	๑๐.๙	๑๐.๘	๑๕.๐	๒๘.๗
แพร่	๔,๖๓๗	๒๕.๙	๓.๑	๑๐.๔	๙.๗	๑๕.๓	๓๕.๖
เชียงราย	๑๒,๓๖๘	๔๓.๖	๑.๙	๔.๙	๑๓.๒	๑๑.๖	๒๔.๙
แม่ฮ่องสอน	๒,๑๕๓	๔๑.๐	๓.๕	๖.๑	๑๖.๘	๑๐.๔	๒๒.๒
ลำปาง	๑๑,๗๙๕	๑๕.๒	๔.๕	๘.๓	๘.๗	๑๓.๑	๕๐.๓
ลำพูน	๔,๗๐๖	๓๕.๗	๑.๔	๔.๕	๑๑.๖	๑๑.๗	๓๕.๑
ตาก	๖,๕๙๗	๑๘.๑	๑๒.๑	๗.๖	๑๑.๖	๘.๗	๔๑.๙

ในพื้นที่ห่างไกลเกษตรกรรมยังเป็นอาชีพหลักของชาวบ้าน ตัวอย่างจากการวิจัยที่อำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่^๒ พบว่าในเวลาที่ทำการวิจัยพ.ศ.๒๕๓๕-๒๕๓๖ ชาวบ้านร้อยละ ๙๐ ยังประกอบอาชีพเกษตรกรรม แต่เนื่องจากพื้นที่ร้อยละ ๘๐ เป็นภูเขาและป่าไม้ เป็นที่ราบเพียงร้อยละ ๔ แบ่งเป็นที่นาร้อยละ ๓๗.๕ ที่สวนร้อยละ ๓๒.๘ และที่ไร่ร้อยละ ๒๙.๗ ชาวบ้านจะทำนาปลูกข้าวและปลูกพืชการค้า เช่น ผักต่างๆ กระเทียม เผือก ถั่วเหลือง ข้าวโพด งา กาแฟ และไม้ผลอื่นๆ เนื่องจากเป็นพื้นที่ที่อากาศหนาวเย็นจึงมีการเริ่มปลูกพืชเมืองหนาว ได้แก่ สตรอเบอร์รี่ แอปเปิ้ล สาลี่ พลับและท้อ เป็นต้น โดยการเพาะปลูกพืชเมืองหนาวนี้เริ่มโดยคนภายนอกเข้าไปเช่าที่ดินจากชาวบ้านและจ้างแรงงานในท้องถิ่น ทำให้เกิดระบบการเกษตรเพื่อการค้า โดยอาศัยความต้องการของตลาดภายนอกเป็นสำคัญ มีการใช้เทคนิคใหม่ๆ ในการเพาะปลูกโดย

^๑ ดัดแปลงจากตารางที่ ๔.๑ ผลิตภัณฑ์ภาคและผลิตภัณฑ์จังหวัดภาคเหนือ พ.ศ.๒๕๓๑ ใน มนต์ สุวรรณ และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๗.

^๒ เป็นอำเภอที่อยู่ทางทิศตะวันตกของจังหวัดเชียงใหม่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ ๕๑ กิโลเมตร มีพื้นที่ ๑,๐๐๒ ตารางกิโลเมตรหรือ ๖๒๖,๒๕๐ ไร่

เฉพาะอย่างยิ่งการใช้ยาฆ่าแมลงและสารเคมีประเภทต่างๆ^๑ การปลูกพืชเพื่อการค้านี้สามารถเพิ่มรายได้ให้แก่ประชาชนซึ่งไม่สามารถจะเพาะปลูกข้าวหรือพืชอื่นๆให้ยังชีพได้ อีกทั้งในท้องถิ่นมีปัญหาขาดแคลนน้ำเพราะระบบการชลประทานยังไม่มีดีพอ

การขยายตัวของการผลิตในเขตชนบทส่วนใหญ่มักเป็นการขยายพื้นที่ทำให้เกิดการบุกรุกที่ดินสาธารณะของชุมชน ที่มักเรียกกันว่า ป่าแพะ ที่ตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัดลำพูนมีป่าชุมชนเรียกว่า แพะหลวงอยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้าน มีพื้นที่ประมาณ ๒๐๐ ไร่ เดิมชาวบ้านใช้ประโยชน์ร่วมกัน แต่เมื่อการปลูกพืชไร่ทำรายได้ให้แก่ชาวบ้านมากขึ้น ก็มีการบุกรุกเข้าไปปลูกพืชในเขตของป่าแพะมากขึ้นเรื่อยๆโดยอ้างว่าเป็นพื้นที่ไร่มุขเวียนของบรรพบุรุษหรือมิฉะนั้นก็ไปบุกรุกพื้นที่อุทยานและหมู่บ้านใกล้เคียง ไม่เพียงแต่ชาวบ้านเท่านั้นที่บุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า แม้แต่นายทุนผู้มั่งคั่งก็ใช้วิธีการต่างๆที่จะเป็นเจ้าของที่ดินเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจโดยการสนับสนุนจากเจ้าหน้าที่ของรัฐ ทำให้เกิดการแย่งชิงที่ดินระหว่างนายทุนกับชาวบ้าน จนกล่าวกันว่าเป็นยุคแห่งการแย่งชิงทรัพยากรที่ดินมากที่สุดตั้งแต่มีการตั้งถิ่นฐาน^๒

๔.๖.๑ อุตสาหกรรมครัวเรือนและหัตถกรรมในชุมชนหมู่บ้าน

ในภาคเหนือตอนบนชาวบ้านมีโอกาสที่จะผลิตนอกภาคการเกษตรค่อนข้างมาก เนื่องจากสภาพภูมิประเทศที่เอื้ออำนวย โดยเฉพาะยังมีวัตถุดิบภายในท้องถิ่น มีแรงงานในครัวเรือน และมีตลาดท้องถิ่นรองรับอยู่ เช่น การทำแคบหมูของหมู่บ้านถ้ำ ตำบลตลาดขวัญ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่ เป็นสินค้าที่นิยมกันมาก มีชื่อเสียงในตลาดเพราะแคบหมูเป็นอาหารประจำของชาวบ้านภาคเหนือและกลายเป็นของฝากสำหรับญาติมิตร จากการวิจัยของลือชัย จุลสัยและคณะในปี ๒๕๒๙ พบว่า ที่หมู่บ้านถ้ำมีการผลิตแคบหมูเพื่อขายเป็นเวลานานมาแล้ว เริ่มจากการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนและขายในตลาดท้องถิ่น ขยายไปสู่ตลาดในเมืองซึ่งมีความต้องการสูงขึ้นกว่าเดิม เช่นที่ตลาดประตูเชียงใหม่ ตลาดช้างเผือกและตลาดใหญ่อื่นๆ จนทำให้วัตถุดิบในท้องถิ่นไม่เพียงพอ ต้องนำเข้าวัตถุดิบ คือ หนังกหมูจากภายนอก ส่วนใหญ่จากกรุงเทพฯ โดยมีบริษัทนำหนังกหมูมาจำหน่ายให้ เกือบทุกครัวเรือนในหมู่บ้านถ้ำนี้ผลิตแคบหมูเป็นอาชีพนอกภาคเกษตร โดยที่แรงงานในการผลิตเป็นสมาชิกของครัวเรือน เกือบทั้งหมดเป็นกิจการขนาดเล็ก มีผู้ประกอบการรายใหญ่อยู่ประมาณห้ารายเท่านั้น ปริมาณการผลิตตั้งแต่ใช้วัตถุดิบประมาณ ๒๐-๓๐๐ กิโลกรัมต่อวัน สามารถผลิตได้ตลอดปีเพราะความต้องการบริโภคแคบหมูมีตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงสงกรานต์ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่นักท่องเที่ยวมามาก มีการทำบุญ

^๑ ประเวศน์ คิดอ่าน และคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๖-๒๓.

^๒ พิศม มีถมและอุกฤษฏ์ อุปราสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๒-๔๕.

สงครามและในช่วงฤดูแล้งที่ไม่มีงานภาคเกษตรมาก ชาวบ้านถ้าจะผลิตแคบหมูขาย ทำให้ชาวบ้านมีงานทำตลอดปี โดยไม่ต้องไปหางานทำนอกหมู่บ้าน ผู้วิจัยยังพบว่าชาวบ้านที่ผลิตแคบหมูเพื่อจำหน่ายนั้นมีฐานะดี สามารถซื้อเครื่องใช้ไฟฟ้า เครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ตลอดจนถึงรถบรรทุกเล็กเพื่อขนส่งสินค้าของตนไปสู่ตลาดในเมือง^๑

การผลิตผักดองของบ้านหมู่ที่ ๖ ตำบลมะขามหลวง อำเภอสันป่าตอง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการพัฒนาเศรษฐกิจไปสู่ระบบการผลิตเพื่อการค้า โดยอาศัยวัตถุดิบในท้องถิ่น ใช้เทคโนโลยีพื้นเมืองที่ไม่ซับซ้อนในการแปรรูปผลผลิตทำให้มีราคาสูงขึ้น โดยเริ่มตั้งแต่ประมาณปี ๒๕๑๔ เนื่องจากชาวบ้านปลูกผักกาดเขียวปลีได้เป็นจำนวนมาก มีผักเหลือจากการจำหน่ายสด ชาวบ้านจึงเริ่มแปรรูปผักสดให้เป็นผักดองเพื่อให้สามารถเก็บไว้ได้นาน เช่นเดียวกับชาวบ้านที่ทำแคบหมูที่บ้านถ้ำ ชาวบ้านที่นี้ทำนาทำสวนเป็นอาชีพหลัก ผลิตผักกาดดองเป็นอาชีพรอง ใช้แรงงานในครัวเรือน หรือจ้างแรงงานไร้ฝีมือราคาถูก วัตถุดิบภายในหมู่บ้านเองหรือเลือกซื้อจากแหล่งอื่นๆ การผลิตยังไม่เป็นทางการ ไม่มีเครื่องหมายการค้า จะมีผู้รับซื้อเหมามาติดต่อผู้ผลิตแต่ละรายเองตามคุณภาพและรสชาติของผักดองที่ตนเองหรือลูกค้านิยม เมื่อความต้องการสูงขึ้นชาวบ้านปลูกผักเองไม่ทัน หรือผักที่ปลูกในท้องถิ่นคุณภาพไม่ดีพอ ก็จะซื้อผักจากต่างถิ่นที่มีคุณภาพดีและไม่ใช้สารเคมี มีผักกาดปลีจากจังหวัดลำปาง เชียงราย และอุดรดิตถ์ที่ส่งมาขายเป็นจำนวนมาก ผักที่ดองแล้วนอกจากส่งไปตลาดในเมืองแล้วยังส่งต่างจังหวัดด้วย^๒ อุตสาหกรรมครัวเรือนเช่นนี้เป็นฐานของอุตสาหกรรมแปรรูปการเกษตร เช่น ผักผลไม้กระป๋อง น้ำผลไม้ ผักผลไม้ดอง และแช่แข็งที่ส่งไปขายในระดับประเทศและนานาชาติ^๓

ตัวอย่างทั้งสองแสดงให้เห็นว่าเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านได้ปรับตัวจากการผลิตเพื่อบริโภคเอง ไปเป็นการผลิตเพื่อขาย เพื่อแก้ไขปัญหาผลผลิตขายไม่หมด หรือเพื่อหารายได้เสริมเมื่อตลาดขยายตัวมีความต้องการมากขึ้น ก็มีการลงทุนเพิ่มด้วยการซื้อวัตถุดิบจากภายนอก แต่การผลิตยังเป็นรูปแบบของการผลิตในครัวเรือนและเป็นการผลิตเพื่อขายควบคู่ไปกับการเพาะปลูก ในแต่ละชุมชนในภาคเหนือจะผลิตสินค้าหลายประเภท ดังตารางข้างล่าง

^๑ สือชัย จุลาสัยและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๔-๔๐ ถึง ๔-๔๓.

^๒ สือชัย จุลาสัยและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๔-๔๖ ถึง ๔-๕๓.

^๓ โกสินทร์ เกษทอง, "วิสัยทัศน์การพัฒนาจังหวัดเชียงใหม่." ในเอกสารประกอบการประชุมเวทีวิสัยทัศน์จังหวัดเชียงใหม่, ๑๘ มกราคม ๒๕๔๓ โรงแรมเชียงใหม่ภูคำ, หน้า ๒๖.

ตารางที่ ๔.๑๔ รายการอุตสาหกรรมครัวเรือนและหัตถกรรมในหมู่บ้านภาคเหนือ^{*}
พ.ศ. ๒๕๒๙

จังหวัด	อำเภอ	ชนิดของอุตสาหกรรม
เชียงใหม่	เมือง	แกะสลัก เครื่องเงิน เครื่องปั้น เซรามิค เครื่องเงิน หัตถกรรม ชาวเขา แคบหมู และแหนม ผ้าฝ้ายทอมือ
	จอมทอง	ผ้าฝ้ายทอมือ กระเทียมดอง และข้าวหลาม
	ดอยสะเก็ด	ปลาแห้ง
	ดอยเต่า	ไข่เค็ม
	ฝาง	เครื่องปั้นดินเผา
	พร้าว	ผลิตภัณฑ์ไม้สัก
	แม่แจ่ม	รวม เครื่องเงิน ผ้าฝ้าย ผ้าไหม ไม้แกะสลัก เสื้อผ้าสำเร็จรูป
	สันกำแพง	เครื่องเงิน เครื่องจักสาน เสื้อ มีด
	สันทราย	เสื้อ เครื่องปั้นดินเผา เครื่องจัก สานไม้ไผ่
	สันป่าตอง	เครื่องเงิน
	สารภี	
	แมริม	
เชียงราย	เมือง	แหนม ผ้าไหม เสื้อ ไม้แกะสลัก เครื่องจักสาน เครื่องปั้นดินเผา
	เทิง	เสื้อผ้า เครื่องเงิน
ลำปาง	เมือง	อาหารแปรรูปจากเนื้อหมู ข้าว หลาม ผ้าฝ้ายทอ เครื่องเงิน เครื่องปั้นดินเผา เครื่องเซรามิค และโบราณวัตถุ

^{*} ลือชัย จุลาสัยและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๔-๕๖ ถึง ๔-๕๗.

	อำเภอ เกาะคา เถิน แม่ทา แม่พริก	ชนิดของอุตสาหกรรม ไม้แกะสลัก พลอยเจียรนัย ไม้แกะสลัก ซีผึ้ง
ลำพูน	เมือง ทุ่งหัวช้าง ป่าซาง ลี้	อาหารแปรรูปจากเนื้อหมู หมวกสานจากไผ่ลาน และผ้า ฝ้ายทอมือ ไม้แกะสลัก ผ้าฝ้ายทอ ร่ม และผ้าห่ม ไม้แกะสลัก และผ้าพื้นเมือง
แม่ฮ่องสอน	เมือง แม่สะเรียง	หัตถกรรมชาวเขา เครื่องเพชร พลอย ผ้าไหม ไม้แกะสลัก และยาสมุนไพร หมวกไผ่ลาน
น่าน	เมือง ท่าวังผา บ้านหลวง	เครื่องจักสาน เครื่องเงิน เครื่องหวาย สินค้าชาวเขา และสิ่งทอ เครื่องหวาย เครื่องเงิน
พะเยา	เมือง ดอกคำใต้	เครื่องจักสานสำหรับจับปลา และอาหารแปรรูปจากเนื้อหมู เครื่องจักสานสำหรับจับปลา และผ้าไหม
แพร่	เมือง เด่นชัย สูงเม่น	ผ้าฝ้ายทอ เครื่องเหล็ก ไม้กวาด ไม้แกะสลัก เครื่องเรือน
ตาก	เมือง แม่สอด	ผลิตภัณฑ์แปรรูปจากมะม่วง ไม้แกะสลัก หมวกไผ่ลาน และ เครื่องเพชรพลอย

อุตสาหกรรมชุมชนหมู่บ้านที่พัฒนาขึ้นมาโดยหมู่บ้านนั้นมีความเป็นธรรมชาติในการผลิตและการจัดการ วิถีเริ่มขึ้นมาเพื่อแก้ไขปัญหาการผลิตภายในหมู่บ้านและตอบสนองความต้องการภายในชุมชน มีลักษณะสำคัญเฉพาะ คือ การพึ่งตนเอง การผลิตหรือขบวนการในการผลิตสามารถทำในหมู่บ้านต่างๆ โดยใช้วัตถุดิบ เทคโนโลยี และภูมิปัญญาของชาวบ้านในหมู่บ้าน มีการลงทุนต่ำ ใช้แรงงานที่มีอยู่ในครัวเรือนในช่วงเวลานอกการเกษตร ใช้ประโยชน์จากการขยายตัวของตลาดภายนอก ทำให้ผลิตสินค้ามากขึ้นและมีรายได้มากขึ้นกว่าการผลิตเพื่อชุมชนท้องถิ่นเท่านั้น สินค้าส่วนใหญ่จะไม่กระทบกระเทือนต่อสภาพแวดล้อมหรือสุขภาพของผู้ผลิต และมีความเสี่ยงต่อการขาดทุนเพราะลงทุนน้อย ชาวบ้านจึงมีความเชื่อมั่นในการผลิตมากกว่าอุตสาหกรรมที่แนะนำโดยทางราชการ

๔.๖.๒ ธุรกิจท่องเที่ยว

ธุรกิจบริการและการท่องเที่ยวเป็นสาขาเศรษฐกิจที่ทำรายได้ให้แก่ภาคเหนือมากเป็นลำดับที่สามารถรองจากสาขาเกษตรกรรมและพาณิชยกรรม โดยเฉพาะการท่องเที่ยวได้มีบทบาทกระตุ้นให้เกิดกิจกรรมต่อเนื่องทางเศรษฐกิจและการจ้างงานต่างๆ อาทิธุรกิจการโรงแรม รีสอร์ท ธุรกิจร้านอาหาร การผลิตและการจำหน่ายสินค้าหัตถกรรมของที่ระลึกต่างๆ และบริการสื่อสารและคมนาคม ไม่สามารถปฏิเสธได้ว่าเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือปรับเปลี่ยนไปเนื่องจากอุตสาหกรรมท่องเที่ยวอย่างมาก จังหวัดต่างๆในภาคเหนือถูกกำหนดให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวและพยายามจะพัฒนาธุรกิจท่องเที่ยวให้มากที่สุด เชียงใหม่ซึ่งเป็นเมืองใหญ่อันดับหนึ่งของภาคเหนือถูกกำหนดให้เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวในภาคเหนือ มีรายได้จากการท่องเที่ยวในสัดส่วนที่สูง อุตสาหกรรมท่องเที่ยวทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางบวกและทางลบแก่เชียงใหม่ การปรับเปลี่ยนงานของแรงงานภาคเกษตรเข้าสู่อุตสาหกรรมท่องเที่ยวนั้นเห็นได้ชัดเจนในธุรกิจโรงแรม สถานบริการ ร้านอาหาร สถานเริงรมย์ ธุรกิจนำเที่ยวและร้านค้าของที่ระลึก

จำนวนนักท่องเที่ยวที่เข้ามาเยือนเชียงใหม่มีเป็นจำนวนมาก ส่งผลให้ธุรกิจโรงแรมขยายตัวอย่างรวดเร็ว จากเดิมในปี ๒๕๒๖ มีธุรกิจโรงแรมอยู่เพียง ๑๒๖ ราย ในปี ๒๕๓๐ ซึ่งเป็นปีที่เศรษฐกิจขยายตัวขนานใหญ่นั้นเชียงใหม่มีธุรกิจโรงแรมถึง ๑๘๑ ราย ไม่รวมเกสต์เฮาส์ บ้านเช่าและห้องพักต่างๆ^๑

^๑ เดช กาญจนางกูร, บทบาทในทางเศรษฐกิจของเยาวชนชนบทจังหวัดเชียงใหม่ (ภาควิชาเศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔), หน้า ๓๕.

จังหวัดเชียงรายเป็นตัวอย่างของการพัฒนาการท่องเที่ยวโดยการกำหนดของรัฐ การพัฒนาการท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงรายเริ่มอย่างเป็นทางการในปี ๒๕๒๓ ในแผนพัฒนา เศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๕ และฉบับที่ ๖ กำหนดให้เชียงรายเป็นศูนย์กลางความเจริญ ในตลาดสินค้าการเกษตรและสินค้าบริการเชื่อมโยงกับจังหวัดเชียงใหม่ ปี ๒๕๒๙ ถือว่าเป็นปี เริ่มต้นยุคทองของการท่องเที่ยวจังหวัดเชียงราย เมื่อรัฐบาลกำหนดให้ปี ๒๕๓๐ เป็นปีท่องเที่ยว ไทย จังหวัดเชียงรายได้เริ่มกิจกรรมการท่องเที่ยวหลายลักษณะ เช่น งานไหว้สาแม่ฟ้าหลวง งาน วันลีนจี้ และงานนมัสการพระธาตุดอยตุง หลังจากนั้นก็มีโครงการพัฒนาและการสร้างพระตำหนัก ดอยตุงให้เป็นสถานที่ท่องเที่ยวใหม่ สร้างสนามบินนานาชาติ และโรงแรมขนาดใหญ่รองรับ นักท่องเที่ยว

การพัฒนาและส่งเสริมการท่องเที่ยวของจังหวัดเชียงรายได้สร้างธุรกิจเกี่ยวเนื่องหลาย ประเภทที่มีผลต่อเศรษฐกิจและสังคมของประชาชน ทั้งในด้านการสร้างงานและรายได้ให้แก่ ประชาชนในพื้นที่ เช่น ธุรกิจโรงแรม ได้มีโรงแรมขนาดใหญ่เพิ่มขึ้น เช่น โรงแรมดุสิตไอส์แลนด์ รีสอร์ท ริมกก รีสอร์ท และลิตเติ้ลดัก ในอำเภอเมือง ส่วนในแหล่งท่องเที่ยว เช่น ที่อำเภอเชียงแสน มีโรงแรมโกลเด้นท์ไทร์แองเกิ้ล และโรงแรมบ้านโบราณที่บริเวณสามเหลี่ยมทองคำซึ่งเป็นแหล่ง ท่องเที่ยวที่นักท่องเที่ยวทั้งไทยและต่างประเทศนิยมมาก ธุรกิจภัตตาคารและร้านอาหาร ธุรกิจนำ เที่ยวโดยพาหนะต่างๆ เช่น รถและเรือ หรือรายการทัวร์ป่า ธุรกิจผลิตและจำหน่ายสินค้าพื้นเมือง และของที่ระลึกทั้งของชาวไทยและชาวเขา นอกจากนี้มีธุรกิจอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวไม่ มากก็น้อย

ชาวบ้านที่เข้ามามีส่วนในธุรกิจการท่องเที่ยวนั้นมีหลายระดับ ตั้งแต่แรงงานลูกจ้างใน ภัตตาคาร ร้านอาหาร โรงแรม สถานบันเทิง บริษัททัวร์ เป็นผู้ประกอบการขนาดเล็กและขนาด กลาง และเป็นนายหน้าขายที่ดิน เป็นต้น ส่วนใหญ่เห็นว่าคุณภาพชีวิตดีขึ้น และธุรกิจการ ท่องเที่ยวทำให้มีรายได้ประจำที่แน่นอนแม้จะไม่มากนักก็ตาม^๑

๔.๖.๓ อุตสาหกรรม: นิคมอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมขนาดย่อมในท้องถิ่น

ในภาคเหนือตอนบนมีการขยายตัวของเศรษฐกิจสาขาอุตสาหกรรมทั้งอุตสาหกรรม ขนาดใหญ่ในนิคมอุตสาหกรรมและอุตสาหกรรมขนาดเล็กและขนาดกลางในท้องถิ่น ในช่วง พ.ศ.๒๕๓๕ -๒๕๓๙ มีมูลค่าถึงสามพันล้านบาท และมีสัดส่วนเท่ากับร้อยละ ๑๒.๘๕ ของGRP ของภาคเหนือ เป็นสาขาที่มีการขยายตัวสูงที่สุดเฉลี่ยร้อยละ ๒๕.๔๑ เป็นผลมาจากการขยายตัว

^๑ มนัส สุวรรณและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า๙๒-๙๕.

ของการลงทุนในนิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงปี ๒๕๓๕ มีการลงทุนขนาดใหญ่จากต่างประเทศ ทำให้การลงทุนอุตสาหกรรมนั้นกระจุกตัวอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูน^๑

นิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือ

นิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือจังหวัดลำพูน(The Northern Region Industrial Estate Authority of Thailand) ตั้งอยู่ที่ตำบลบ้านกลาง อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน เป็นส่วนหนึ่งของที่ราบสูงลุ่มแม่น้ำกว๋างฝั่งตะวันออก ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปทางตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ ๓๐ กิโลเมตร นิคมฯแบ่งเป็น ๒ เขต คือ เขตอุตสาหกรรมทั่วไป ประกอบด้วยโรงงานที่ผลิตสินค้าอุตสาหกรรมเพื่อจำหน่ายภายในประเทศ เช่น ผลิตเสื้อผ้า อาหารสัตว์ และผลิตภัณฑ์แช่แข็ง เจ้าของกิจการมักเป็นคนไทยและไต้หวัน เขตอุตสาหกรรมส่งออก ประกอบด้วยโรงงานที่ผลิตสินค้าออกไปจำหน่ายนอกประเทศ ผลิตชิ้นส่วนอะไหล่และประกอบอุปกรณ์อิเล็กทรอนิกส์ เจ้าของกิจการมักเป็นชาวญี่ปุ่น สวิส เยอรมันและอเมริกัน ประเภทอุตสาหกรรมที่เปิดดำเนินการเป็นอุตสาหกรรมที่อาศัยความได้เปรียบในด้านต่างๆ ได้แก่ วัตถุดิบ แรงงานและสิทธิพิเศษของเขตอุตสาหกรรมเพื่อการส่งออก

การก่อตั้งนิคมฯเกิดจากนโยบายของรัฐที่ต้องการขยายการพัฒนาอุตสาหกรรมไปสู่ส่วนภูมิภาคและแก้ปัญหาการว่างงานตลอดจนความยากจนเนื่องจากปัญหาการผลิตทางด้านเกษตรกรรม จะเห็นว่าที่ตั้งของนิคมฯอยู่ในพื้นที่ที่สภาพพื้นดินส่วนใหญ่เป็นดินร่วนปนทราย อุดมน้ำได้น้อย มีลำน้ำไหลผ่านสองสาย คือ ลำน้ำแม่ติบและลำน้ำแม่สารซึ่งสามารถให้น้ำได้เฉพาะในฤดูฝน ดังนั้นชาวบ้านสามารถทำการเพาะปลูกได้เฉพาะฤดูฝนเท่านั้น ส่วนใหญ่แล้วจะทำนาปีซึ่งผลผลิตได้ไม่ดีนักขึ้นอยู่กับปริมาณน้ำฝน ทำให้ชาวบ้านต้องออกไปประกอบอาชีพนอกหมู่บ้าน โดยรับจ้างในโรงงานยาสูบ รับจ้างก่อสร้าง และทำเครื่องเรือนไม้ราคาถูก เช่น ตู้ไม้ ตู้เสื้อผ้าและโต๊ะเครื่องแป้ง มักเรียกกันว่าตู้ลำพูน คุณภาพไม่ดีนักแต่ราคาถูกนำไปจำหน่ายที่หมู่บ้านหรือจังหวัดอื่นๆ บางคนนำใส่รถบรรทุกเล็กไปขายถึงจังหวัดภาคกลางและภาคใต้ ส่วนผู้หญิงก็หารายได้ด้วยการสานแห สานกระดัง และทอผ้าส่งไปขายที่อำเภอสันกำแพง ตัวอย่างในหมู่บ้านชี้เหล็ก หมู่ที่ ๓ ตำบลบ้านกลางนี้มีประชากร ๒๐๘ ครัวเรือน ออกไปรับจ้างนอกฤดูการทำนาถึง ๒๐๕

^๑ กนก ฤกษ์เกษมและลือชัย จุลาสัย, อ้างแล้ว, หน้า ๗.

ครัวเรือน และที่หมู่บ้านสันป่าฝ้าย หมู่ที่ ๔ มีประชากร ๘๕ ครัวเรือน ออกไปรับจ้างถึง ๔๗ ครัวเรือน^๑

นิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือจังหวัดลำพูนเริ่มเปิดดำเนินการตั้งแต่ปี ๒๕๒๘ มีโรงงานทั้งสิ้น ๘๖ โรง แรกเปิดดำเนินการมีโรงงานประมาณ ๕๕ โรง ว่าจ้างคนงานกว่า ๒๐,๐๐๐ คน จะเห็นได้ว่าการขยายตัวของอุตสาหกรรมในภาคเหนือสอดคล้องกับการปรับเปลี่ยนของการผลิตในภาคเกษตรกรรม ชาวนาในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนนั้นหันไปปลูกลำไยแทนการทำนามากขึ้น ลำไยต้องการแรงงานน้อยและใช้แรงงานในช่วงเวลาสั้นกว่าการปลูกข้าว ทำให้มีแรงงานในจังหวัดเชียงใหม่และลำพูนเหลือพอที่จะเข้าไปอยู่ในภาคอุตสาหกรรมที่เริ่มขึ้นมาใหม่ ชาวบ้านในพื้นที่ที่ขาดแคลนน้ำไม่สามารถเพาะปลูกได้ก็จะรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรมในนิคมฯ ผู้ที่อยู่ใกล้เคียงกับนิคมฯก็ขายที่ดินให้กับนิคมฯและต้องพึ่งการรับจ้างทำงานในนิคมฯเป็นอาชีพหลัก ตัวอย่างหมู่บ้านสันป่าฝ้ายซึ่งมีพื้นที่ของหมู่บ้านทั้งหมด ๑,๘๗๕ ไร่ เป็นพื้นที่เกษตร ๓๐๘ ไร่ หลังจากนิคมฯมาก่อตั้งแล้ว ชาวบ้านขายที่ดินไปเกือบทั้งหมดเหลือเพียงที่ดินสำหรับอยู่อาศัยเท่านั้นโดยมีเหตุผลว่าที่ดินไม่อุดม ขาดแคลนน้ำและแรงงานในการเพาะปลูกเพราะลูกหลานไปทำงานในนิคมฯกันเป็นจำนวนมาก แม้แต่คนที่ไม่อยากขายก็ต้องขายเพราะถูกนิคมฯซื้อที่ดินปิดล้อมไว้จนไม่มีทางออก^๒

การก่อตั้งนิคมอุตสาหกรรมส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอย่างมาก ในส่วนของชาวบ้านพบว่า ปัจจุบันคนหนุ่มสาวหันมาทำงานในนิคมอุตสาหกรรมแทนที่จะทำนาหรือรับจ้างทำงานในโรงบ่มใบยาสูบ สานแห สานกระดัง หรือทำตุ๋นอย่างที่คนรุ่นพ่อแม่เคยทำ มีทัศนคติต่ออาชีพเดิมในภาคเกษตรว่าเป็นอาชีพที่ลำบากและมีรายได้ไม่แน่นอน ในขณะที่การทำงานในโรงงานอุตสาหกรรมนั้นสภาพแวดล้อมดี มีรายได้เป็นเงินเดือนสม่ำเสมอ ได้รับสวัสดิการต่างๆ เช่น ประกันสังคม ทั้งยังมีเพื่อนรุ่นราวคราวเดียวกันทำงานด้วยทำให้สนุกสนาน^๓

ในระดับชุมชนนั้นการตั้งนิคมอุตสาหกรรมในพื้นที่ดังกล่าว ทำให้เกิดการขยายตัวและเติบโตทางธุรกิจ ยังมีการซื้อขายที่ดินบริเวณใกล้เคียงเพื่อเก็งกำไร การทำธุรกิจค้าขาย เช่น อาหาร เครื่องอุปโภคบริโภคต่างๆ และเครื่องใช้ไม้สอยตลอดจนพาหนะราคาถูกลง เช่น รถจักรยานยนต์ สนองความต้องการของคนงานในนิคมอุตสาหกรรม มีธุรกิจบริการ เช่น หอพัก ร้านอาหาร

^๑ มนัส สุวรรณและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๕๑.

^๒ มนัส สุวรรณและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๕๒.

^๓ สัมภาษณ์คนงานในโรงงานเบอนีนา นิคมอุตสาหกรรมลำพูน.

จักรยานยนต์ บัมน้ำมัน ร้านตัดเย็บเสื้อผ้าและร้านเสริมสวย เหมือนกับเป็นตัวอำเภขนาดเล็กๆ มีการบริการครบวงจร^๑

คนทำงานในนิคมอุตสาหกรรมมักมีภูมิลำเนาอยู่ในบริเวณใกล้เคียง ซึ่งมีปัญหาดินไม่ดีและน้ำไม่พอเพียงในการเพาะปลูก ทำนาปีเป็นหลักแต่รายได้ไม่เพียงพอจนต้องประกอบอาชีพรับจ้างนอกภาคเกษตรอยู่แล้ว ชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงจึงพอใจที่มีที่ทำงานประจำและมีรายได้แน่นอน สภาพของหมู่บ้านในตำบลบ้านกลางค่อนข้างสมบูรณ์ด้วยสาธารณูปโภคต่างๆแบบเดียวกับเมือง คือ ไฟฟ้า ถนน น้ำประปา และโทรศัพท์ ชาวบ้านบริโภคสินค้าค่อนข้างฟุ่มเฟือยหากเปรียบเทียบในระดับการบริโภคและกำลังการซื้อของชาวชนบททั่วไป เช่น เครื่องรับโทรทัศน์ วิทยุ เตารีด เตากั๊ส เครื่องซักผ้า จักรยานยนต์ และรถยนต์ แม้แต่อาหารพืชผักต่างๆซึ่งเคยปลูกเองก็เลิกปลูกหันไปซื้อจากตลาดหรือซูเปอร์มาร์เก็ตแทน แสดงให้เห็นการเปลี่ยนนิสัยการบริโภค และที่น่าเป็นห่วง คือ ชาวบ้านกำลังพึ่งแหล่งรายได้เพียงแหล่งเดียว คือ โรงงานในนิคมอุตสาหกรรม หากมีการลดการผลิตและปลดคนงานออกก็จะได้รับผลกระทบอย่างรุนแรง

อุตสาหกรรมในท้องถิ่น

กิจการอุตสาหกรรมต่างๆก็เพิ่มมากขึ้นในช่วงระยะทศวรรษ ๒๕๓๐ อุตสาหกรรมขนาดเล็กและกลางที่แพร่หลายในเขตชนบทภาคเหนือมักเป็นอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรหรือใช้ผลผลิตทางการเกษตรวัตถุดิบและใช้แรงงานท้องถิ่น ยกตัวอย่างอำเภอสันป่าตองในปี ๒๕๓๓-๒๕๓๔ ได้แก่ โรงสีข้าว โรงเลื่อยจักร โรงบ่มไยยาสูบ โรงงานทำน้ำปลาและห้องเย็น ซึ่งต้องอาศัยเครื่องจักรเป็นหลัก ยังมีอุตสาหกรรมที่อาศัยแรงงานในครัวเรือน เช่น การทำถังซีเมนต์ การทำซีเมนต์บล็อก และการเผาอิฐ นอกจากนี้มีการทำฟาร์มเลี้ยงสัตว์ส่งให้บริษัทใหญ่ หรือลงทุนโดยนายทุนจากนอกหมู่บ้านซึ่งขยายจำนวนขึ้นเรื่อยๆ ได้แก่ ฟาร์มหมู ฟาร์มไก่เนื้อและไก่ไข่ เป็นต้น^๒

ในปี ๒๕๓๓ มีเงินลงทุนอุตสาหกรรมในภาคเหนือตอนบนเพิ่มสูงถึงร้อยละ ๑๒๐ กระจายไปตามจังหวัดต่างๆตามลำดับ คือ เชียงใหม่ เชียงราย ตาก และลำปาง เนื่องจากภาคเหนือเป็นแหล่งผลิตข้าวทำให้กิจการโรงสีข้าวเป็นที่นิยมแพร่หลายและเป็นแหล่งว่าจ้างแรงงานดังตารางข้างล่าง

^๑ สังเกตการณ์พื้นที่จริงบริเวณรอบๆนิคมอุตสาหกรรมลำพูน.

^๒ เดช กาญจนางกูร, อ้างแล้ว, หน้า ๔๑.

ตารางที่ ๔.๑๕ จำนวนโรงงานรวมโรงสีข้าวและคนงานในภาคเหนือตอนบน
พ.ศ. ๒๕๓๒^{*}

จังหวัด	จำนวนโรงงาน	จำนวนคนงาน
เชียงใหม่	๑,๖๖๖	๒๒,๗๓๒
เชียงราย	๑,๗๑๓	๖,๒๔๓
แม่ฮ่องสอน	๑๖๙	๕๕๑
พะเยา	๓๑๖	๓,๑๔๐
น่าน	๒๙๔	๒,๕๗๗
แพร่	๓๗๗	๗,๓๐๔
ลำปาง	๑,๓๓๒	๑๑,๑๑๙
ลำพูน	๔๘	๗๘๙
ตาก	๒๑๗	๒,๒๗๓

อุตสาหกรรมใหม่ๆในภาคเหนือส่วนมากเป็นโรงงานขนาดเล็กมีคนงานไม่เกิน ๑๐ คน และโรงงานขนาดกลางมีคนงานไม่เกิน ๒๐ คน ที่สำคัญของภาคเหนือตอนบนได้แก่

๑. อุตสาหกรรมเซรามิค ที่จังหวัดลำปาง เชียงใหม่และ พะเยา
๒. อุตสาหกรรมเครื่องนุ่งห่มสำเร็จรูป ที่จังหวัดเชียงใหม่และลำพูน
๓. อุตสาหกรรมอัญมณีและเครื่องประดับ ที่จังหวัดเชียงใหม่
๔. อุตสาหกรรมเครื่องเรือนไม้และหวาย ที่จังหวัดลำพูน แพร่และน่าน
๕. อุตสาหกรรมหัตถกรรมพื้นบ้าน ที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำพูน แพร่และลำปาง
๖. อุตสาหกรรมอาหารกระป๋อง ที่จังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง เชียงราย และลำพูน
๗. อุตสาหกรรมผลิตชิ้นส่วนอิเล็กทรอนิกส์ ที่จังหวัดลำพูนและเชียงใหม่
๘. อุตสาหกรรมบรรจุหีบห่อ ที่จังหวัดเชียงใหม่และลำพูน
๙. อุตสาหกรรมน้ำตาล ที่จังหวัดลำปาง

รัฐมีส่วนอย่างมากในการสนับสนุนการลงทุนอุตสาหกรรมและการค้าระหว่างประเทศ ได้จัดให้มีหน่วยงานที่เกี่ยวข้องประจำอยู่ในจังหวัดเชียงใหม่และจังหวัดใหญ่อื่นๆ ได้แก่

^{*} ดัดแปลงจากตารางที่ ๔.๒ จำนวนโรงงานและคนงาน(รวมโรงสีข้าว)ภาคเหนือ พ.ศ.๒๕๓๒ ใน มนัส สุวรรณและคณะ, อ้างแล้ว, หน้า ๓๓.

๑. สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมการลงทุน ทำหน้าที่ให้บริการส่งเสริมการลงทุน โดยการประชาสัมพันธ์ชักจูงให้มีการลงทุนในภาคเหนือและอำนวยความสะดวกแก่นักลงทุน ให้คำแนะนำปรึกษาเกี่ยวกับการขอรับการส่งเสริมการลงทุน และบริการแนะนำผู้ร่วมลงทุนและแหล่งเทคโนโลยีควบคู่กันไปด้วย

๒. ศูนย์เศรษฐกิจอุตสาหกรรมภาคเหนือ ทำหน้าที่ศึกษาวิเคราะห์ภาวะเศรษฐกิจอุตสาหกรรมและการพัฒนาอุตสาหกรรม เสนอแนะแนวทางและวางแผนพัฒนาอุตสาหกรรมระดับจังหวัดและพื้นที่เฉพาะ ส่งเสริมการลงทุนโดยให้คำแนะนำแก่จังหวัดและเอกชนที่มีความสนใจจะลงทุน ให้ความสะดวกแก่ผู้ประกอบการอุตสาหกรรมในท้องถิ่น ในการติดต่อกับหน่วยราชการและสถาบันที่เกี่ยวข้อง

๓. ศูนย์ส่งเสริมอุตสาหกรรมภาคเหนือ ทำหน้าที่ให้การส่งเสริมอุตสาหกรรมที่มีอยู่แล้ว ให้มีประสิทธิภาพสูงขึ้นโดยให้บริการปรึกษา แนะนำ และฝึกอบรมด้านเทคนิคการผลิต การจัดสรรด้านตลาดและการเงิน เป็นต้น ส่งเสริมให้เกิดอุตสาหกรรมใหม่ขึ้นในประเทศโดยเฉพาะการกระจายอุตสาหกรรมขนาดกลางและขนาดย่อมไปสู่ส่วนภูมิภาค โดยการศึกษาลู่ทาง ให้คำแนะนำและช่วยเหลือในการจัดตั้งกลุ่มอาชีพอุตสาหกรรมต่างๆ

๔. ศูนย์บริการเพื่อการลงทุนภายในสำนักงานอุตสาหกรรมจังหวัด ทำหน้าที่ให้บริการในการขออนุญาตจัดตั้งโรงงาน ให้บริการปรึกษาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับนโยบายและแผนพัฒนาส่งเสริมอุตสาหกรรม ควบคุมและประสานการปฏิบัติงานตามพระราชบัญญัติโรงงาน และพระราชบัญญัติอื่นๆ โดยที่ศูนย์นี้จะทำการประสานงานกับหน่วยงานต่างๆที่เกี่ยวข้องให้แล้วเสร็จภายใน ๙๐ วันเพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักลงทุน

๕. นิคมอุตสาหกรรมภาคเหนือจังหวัดลำพูน เป็นหน่วยงานปฏิบัติการในการตอบสนองนโยบายการพัฒนาอุตสาหกรรมภายในประเทศและการกระจายการพัฒนาอุตสาหกรรมออกสู่ภูมิภาคต่างๆ โดยจัดสรรที่ดินไว้สำหรับโรงงานอุตสาหกรรมและสิ่งอำนวยความสะดวกอื่นๆ เช่น น้ำประปา ไฟฟ้า โทรศัพท์ และบริการไปรษณีย์โทรเลข ฯลฯ แบ่งเป็นเขตอุตสาหกรรมการส่งออกและเขตอุตสาหกรรมทั่วไป

๖. สถาบันพัฒนาฝีมือแรงงานภาคเหนือ เป็นหน่วยงานสังกัดกรมแรงงาน กระทรวงมหาดไทย อยู่ในความดูแลรับผิดชอบของสำนักงานแรงงานเขต มีหน้าที่พัฒนาและฝึกอบรมฝีมือแรงงานประเภทต่างๆ ให้กับผู้ที่ไม่มีโอกาสศึกษาต่อและบุคคลที่กำลังทำงานในอาชีพช่างและฝึกอาชีพอื่นๆ

๗. บริษัทเงินทุนอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย สาขาภาคเหนือ ทำหน้าที่สนับสนุน

การประกอบอุตสาหกรรมใหม่และส่งเสริมให้อุตสาหกรรมเดิมขยายตัวหรือปรับปรุงให้ทันสมัย และส่งเสริมให้มีการนำเงินไปลงทุนในอุตสาหกรรม โดยการสนับสนุนเงินกู้ระยะยาวและระยะปานกลางและสนับสนุนวิชาการด้านการจัดการอุตสาหกรรมแก่ผู้ประกอบการต่างๆด้วย

๘. สภาอุตสาหกรรมแห่งประเทศไทย สำนักงานจังหวัดเชียงใหม่ เป็นสถาบันเอกชนที่สำคัญที่คาดว่าจะมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในการส่งเสริมอุตสาหกรรมในภาคเหนือ เริ่มดำเนินการเมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม ๒๕๓๐ โดยมีภารกิจหลักในการส่งเสริมให้มีการถ่ายทอดเทคโนโลยี ให้บริการข้อมูลที่เป็นประโยชน์ต่อวงการอุตสาหกรรม ส่งเสริมสนับสนุนกลุ่มอุตสาหกรรมท้องถิ่น และอุตสาหกรรมขนาดย่อมให้ปฏิบัติการกิจอย่างมีประสิทธิภาพและส่งเสริมให้ผู้ประกอบการอุตสาหกรรมสำนึกในประโยชน์ของท้องถิ่น

๙. สำนักงานการค้าระหว่างประเทศและศูนย์พาณิชย์กรรมเพื่อการส่งออกภาคเหนือ ทำหน้าที่ให้บริการด้านการส่งเสริมการส่งออก ให้ความรู้ทางวิชาการเกี่ยวกับการส่งออกแก่ผู้ส่งออก ออกใบรับรองแหล่งกำเนิดสินค้าและให้บริการข้อมูลการส่งออก การตลาด และข้อมูลพาณิชย์แก่ผู้ที่สนใจโดยทั่วไป

๑๐. สำนักงานศุลกากรด่านท่าอากาศยานจังหวัดเชียงใหม่ ทำหน้าที่ให้บริการด้านพิธีการศุลกากร โดยเปิดให้บริการพิธีการศุลกากรซึ่งเอื้ออำนวยประโยชน์อย่างมากในการส่งเสริมการลงทุนและการส่งออก

๑๑. คณะกรรมการร่วมภาคีรัฐบาลและเอกชน (กรอ.) เป็นกระบวนการที่เสริมสร้างความร่วมมือระหว่างภาครัฐและเอกชน ให้รัฐได้รับฟังข้อคิดเห็นและคำแนะนำหรือร้องทุกข์จากเอกชน เพื่อรัฐจะสามารถกำหนดนโยบายออกมาได้อย่างถูกต้องและเป็นประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในท้องถิ่น

๔.๖.๔ การค้าชายแดน

ภาคเหนือมีการค้าชายแดนที่สืบเนื่องมาแต่อดีตหลายร้อยปี ความสัมพันธ์ทางการค้าระหว่างอาณาจักรล้านนากับรัฐไทอื่นๆทางตอนเหนือและลาวนั้นสืบสานได้จากประวัติศาสตร์อันยาวนาน พื้นที่ชายแดนตั้งแต่เชียงราย แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ น่าน และตาก มีการติดต่อกับการค้าขายกับประเทศเพื่อนบ้านอย่างสม่ำเสมอ ในปัจจุบันพื้นที่ชายแดนที่ติดต่อกับประเทศเพื่อนบ้านตั้งแต่เชียงราย แม่ฮ่องสอน เชียงใหม่ น่าน และตากมีการติดต่อกับการค้าขายในปริมาณเพิ่มมากขึ้น ตามแผนพัฒนาฉบับที่เจ็ด รัฐได้มุ่งเปิดตลาดการค้าและการลงทุนในประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงได้แก่ประเทศในแถบอินโดจีนและสหภาพพม่า การค้ากับประเทศเพื่อนบ้านนั้นขยายตัวขึ้นเรื่อยๆหลังจากนโยบายทำสนาามรบให้เป็นตลาดการค้า การค้ากับพม่ามีความสำคัญมากกว่าลาวใน

พ.ศ.๒๕๓๔ มูลค่าการค้ากับพม่ามีจำนวนร้อยละ ๙๘ ของมูลค่าการค้าชายแดนภาคเหนือ ซึ่งมีมูลค่าทั้งสิ้น ๓,๕๐๗.๙ ล้านบาท ในขณะที่ลาวมีเพียงร้อยละ ๒ ของการค้าชายแดนทั้งหมด^๑ มาถึงปี ๒๕๔๐ มูลค่าการค้าเพิ่มเป็น ๕,๙๖๑ ล้านบาท เป็นมูลค่าการส่งออก ๕,๔๑๘.๘ ล้านบาท และนำเข้า ๕๔๒.๒๘ ล้านบาท^๒

การค้ากับพม่ามีจุดการค้าชายแดน ๖ จุด คือ แม่สาย แม่สอด เชียงดาว แม่ฮ่องสอน แม่สะเรียงและเชียงแสน ในจำนวนนี้แม่สอดและแม่สายเป็นจุดการค้าสำคัญที่สุด จากสถิติปี ๒๕๓๔ ปรากฏว่าไทยขาดดุลการค้าปีละประมาณ ๑,๓๐๐ ล้านบาท เนื่องจากไทยนำเข้าสินค้าจำนวนมาก ได้แก่ ไม้ซุง ซึ่งมีมูลค่าถึงร้อยละ ๙๘.๙ ของสินค้าเข้าทั้งหมด คิดเป็นมูลค่าถึง ๒,๓๔๑ ล้านบาท รองลงมาได้แก่อัญมณี ซึ่งมีมูลค่าการนำเข้าถึง ๑๖.๕ ล้านบาท นอกจากนี้ยังมีสินค้าของป่าต่างๆ สินค้าไทยที่ส่งไปขายได้แก่สินค้าอุปโภคบริโภคมีมูลค่าเพียง ๑,๐๓๘ ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ ๙๗ ของสินค้าออกที่ส่งไปพม่า นอกจากนี้ก็มีสินค้าประเภทของใช้ประจำวัน

ส่วนการค้ากับลาวนั้นมีจุดค้าสำคัญอยู่ที่อำเภอเชียงของ และอำเภอเชียงแสน จังหวัดเชียงราย เชียงของเป็นจุดค้าสำคัญที่สุด มีสินค้านำเข้าจากลาว คือ ไม้แปรรูปซึ่งมีมูลค่าในปี ๒๕๓๔ เท่ากับ ๒๐.๗ ล้านบาท คิดเป็นร้อยละ ๘๑.๒ ของมูลค่าสินค้านำเข้า ส่วนไทยส่งสินค้าเครื่องอุปโภคบริโภคและเครื่องจักรไปลาวมูลค่ารวม ๓๕ ล้านบาท หรือร้อยละ ๗๑.๑ ของมูลค่าส่งออกทั้งหมด ในการค้ากับลาวไทยได้เปรียบดุลการค้ากับลาวปีละประมาณ ๒๐ ล้านบาท^๓

การค้าชายแดนนั้นขยายไปถึงทางตอนใต้ของจีนโดยเส้นทางแม่น้ำโขง สินค้าจากจีนและประเทศเพื่อนบ้านมักเป็นสินค้าพืชผลเกษตรที่ราคาถูก เช่น ผลไม้สดจากจีน ได้แก่ แอปเปิล สาลี่ และเกาลัด ในปี ๒๕๓๙ ไทยนำเข้าแอปเปิลจากจีนมูลค่าถึง ๕๗.๗ ล้านบาท นอกจากนี้ยังมีสินค้านำเข้าโดยผิดกฎหมาย เช่น กระเทียม พืชผัก พืชไร่ และของป่าตลอดจนโคกระบือจากพม่าและลาว ในขณะที่ไทยส่งสินค้าประเภทข้าว ยางพารา ลำไย เมล็ดพันธุ์พืช ผัก และผลไม้ไปยังจีนตอนใต้ซึ่งมีความต้องการสินค้าเหล่านี้มากโดยเฉพาะอย่างยิ่งมณฑลยูนนานซึ่งผลิตได้ไม่เพียงพอ ในปัจจุบันสินค้าที่จีนนิยมมาก คือ ข้าวคุณภาพสูง ลำไย และผลไม้ เช่น มะม่วง มะพร้าว น้ำหอม มะขามหวาน และทุเรียน เป็นต้น^๔

นโยบายการค้าชายแดนหรือที่เรียกกันว่าสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจนั้นเป็นนโยบายที่มุ่งจะสร้างความมั่งคั่งระดับชาติมากกว่าระดับชุมชนหมู่บ้าน เป็นการเปิดโอกาสให้กลุ่มทุนขนาดใหญ่ได้เข้า

^๑ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ(๒๕๓๕), อ้างแล้ว, หน้า ๘๙.

^๒ กนก ฤกษ์เกษมและลือชัย จุลาสัย, อ้างแล้ว, หน้า ๙.

^๓ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (๒๕๓๕), อ้างแล้ว, หน้า ๘๙.

^๔ กนก ฤกษ์เกษม และลือชัย จุลาสัย, อ้างแล้ว, หน้า ๑๙-๒๐.

มาใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นเพื่อประโยชน์ในทางธุรกิจ เช่น การสร้างโรงแรม รีสอร์ท สนามกอล์ฟ การค้าขายแดนแม้จะสร้างงานให้กับชาวบ้านในท้องถิ่นแต่ก็ไม่ได้ให้ประโยชน์แก่ชุมชนท้องถิ่นมากเท่ากับการเอาผลประโยชน์และทรัพยากรออกจากชุมชนท้องถิ่น สินค้าที่ผ่านชายแดนไม่ได้ให้ประโยชน์แก่ชาวบ้านเพราะเป็นสินค้าที่ชาวบ้านไม่ได้ผลิต ไม่ได้ขาย บางอย่างเป็นสินค้าเกษตรราคาถูกที่สร้างปัญหากับชาวนาผู้ผลิต เช่น ถั่วเหลือง ข้าวโพด หอมและกระเทียม ซึ่งทำให้ราคาพืชผลในท้องถิ่นตกต่ำ การไหลทะลักของแรงงานเถื่อนเข้ามาทำงานในประเทศไทยก็ได้กลายเป็นปัญหาที่มาพร้อมกับการเปิดชายแดนเพื่อค้าขาย ยังมีการใช้ทรัพยากรเพื่อการพัฒนา เช่น ป่าไม้ แร่ต่าง ๆ การระเบิดแก่งในแม่น้ำโขงซึ่งจะทำลายระบบนิเวศอย่างรุนแรง พร้อม ๆ กับการเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตกและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่สร้างปัญหาโสเภณี ยาเสพติด และโรคเอดส์^๑

การขยายตัวของการค้าขายแดนในชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ใกล้ชายแดน ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมในชุมชนหมู่บ้านทำให้ชุมชนมีลักษณะความเป็นเมืองมากขึ้น ธุรกิจการค้าที่ดำเนินอยู่อย่างชุกชุมนั้นทำให้พื้นที่นั้นเรียกได้ว่าเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษต่างจากเศรษฐกิจเมืองและเศรษฐกิจไม่ผลที่ยังอยู่ในระบบการผลิตแบบเกษตรกรรม ชุมชนชายแดนเช่น อำเภอแม่สอด จังหวัดตาก อำเภอแม่สาย และอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษที่ชุมชนมั่งคั่งขึ้นมาจากการค้าขายแดนระหว่างประเทศ มีทั้งการค้าถูกกฎหมายและผิดกฎหมาย ประชากรมีความหลากหลายทางชาติพันธุ์และมีความน่าสนใจในการผสมผสานพัฒนาระบบเศรษฐกิจการค้าเข้ากับวัฒนธรรมชุมชน^๒

๔.๗ ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างเศรษฐกิจต่อชุมชนหมู่บ้าน

การขยายตัวทางเศรษฐกิจในภาคเหนือไม่ได้เป็นไปอย่างสม่ำเสมอในทุกพื้นที่ สาขาบริการเช่น ธุรกิจการท่องเที่ยวมักขยายตัวในจังหวัดใหญ่ๆ เช่น เชียงใหม่ เชียงรายและจังหวัดชายแดนที่น่าสนใจอย่างแม่ฮ่องสอน ในขณะที่เศรษฐกิจสาขาอุตสาหกรรมขยายตัวในจังหวัดที่ได้รับการส่งเสริมเฉพาะอย่างเชียงใหม่และลำพูน เนื่องจากมีนิคมอุตสาหกรรมตั้งอยู่เป็นแหล่งว่าจ้างแรงงานขนาดใหญ่ การขยายตัวของเศรษฐกิจสาขาบริการและอุตสาหกรรมทำให้เกิดการขยายตัวของเศรษฐกิจสาขาพาณิชยกรรมไปด้วย เนื่องจากการลงทุนของโรงงานและการลงทุนภาคอสังหาริมทรัพย์ ทำให้ประชาชนมีรายได้และกำลังซื้อสูงขึ้น จังหวัดเชียงใหม่ เชียงราย

^๑ โกสินทร์ เกษทอง, อ้างแล้ว, หน้า ๒๙.

^๒ จากการสำรวจภาคสนามอำเภอเวียงแหง จังหวัดเชียงใหม่, วันที่ ๒๑-๒๒ กันยายน ๒๕๔๕.

ลำพูนและลำปางเป็นพื้นที่ที่มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจสูง เพราะมีพื้นฐานทรัพยากรธรรมชาติที่ได้เปรียบจังหวัดอื่นๆ เช่น ที่พื้นดินอุดม มีแหล่งน้ำ มีทรัพยากรแร่ธาตุ สถานที่ท่องเที่ยว และมีโครงสร้างพื้นฐาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการคมนาคมสื่อสารดีกว่าที่อื่นๆ ชาวบ้านแต่ละพื้นที่จะได้รับอานิสงส์จากการขยายตัวทางเศรษฐกิจแตกต่างกันไป

ในช่วงที่เศรษฐกิจขยายตัวอย่างกว้างขวางเกิดการเปลี่ยนแปลงในการผลิตและนิสัยในการบริโภคของชาวบ้านมากขึ้นขึ้นอยู่กับที่ตั้งของหมู่บ้านและความสามารถในการเข้าถึงของกระแสโลกาภิวัตน์ การเปลี่ยนแปลงที่สำคัญได้แก่

๑. การผลิตเพื่อยังชีพเปลี่ยนเป็นการผลิตเพื่อการค้า
๒. ชาวบ้านซื้อเพื่อบริโภคมากขึ้น ผลิตเพื่อบริโภคเองน้อยลง
๓. นิยมรับจ้างหาเงินเพื่อใช้ในการบริโภคด้วยการซื้อ มากกว่าใช้แรงงานและทรัพยากรที่ตนเองมีอยู่ผลิตเพื่อบริโภคเอง
๔. ชาวบ้านพึงรายได้นอกภาคเกษตรกรรมมากขึ้นเรื่อยๆ
๕. ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลงเนื่องจากสภาพภูมิอากาศและการใช้อย่างไม่

ถูกต้องเหมาะสม

๖. การขายที่ดินทั้งพื้นที่การเกษตรและที่อยู่อาศัย ทำให้เกิดการก่อสร้างและการลงทุนธุรกิจต่างๆ
๗. แรงงานภาคเกษตรถูกดึงเข้าสู่ภาคอุตสาหกรรมและธุรกิจบริการมากขึ้น ทำให้ค่าแรงสูงขึ้น จนต้องหันไปใช้เครื่องจักรกลมากขึ้น

สภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านก่อนเศรษฐกิจรุ่งเรือง (ก่อนพ.ศ.๒๕๓๐) นั้น ชาวบ้านพึ่งตนเองได้เป็นส่วนใหญ่ การเข้ามาของไฟฟ้า น้ำประปา และถนน เพิ่มรายจ่ายให้กับชาวบ้านนำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากรเพื่อแสวงหารายได้สูงสุด ที่หมู่บ้านในตำบลบ้านก่อ อำเภอสี จังหัดลำพูน ชาวบ้านมีป่าชุมชนสองแห่ง คือ แพะหลวง มีพื้นที่ประมาณ ๒๐๐ ไร่อยู่ทางตะวันออกเฉียงใต้ของหมู่บ้านห่างออกไปประมาณสองกิโลเมตร เป็นพื้นที่ชาวบ้านเคยได้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน แต่เมื่อการเพาะปลูกพืชไร่ขยายตัว ชาวบ้านเริ่มขยายพื้นที่เพาะปลูกโดยรุกเข้าไปในพื้นที่มากยิ่งขึ้น โดยอ้างว่าเป็นพื้นที่ไร่มุณเวียนของบรรพบุรุษ อีกแห่งหนึ่ง คือ แพะชี้แฮด อยู่ทางตะวันออกเฉียงเหนือของหมู่บ้านมีพื้นที่ประมาณ ๑,๐๐๐ ไร่ แต่ดินเป็นดินปนกรวดไม่อุดมสมบูรณ์พอที่จะทำการเกษตร เมื่อประชากรของหมู่บ้านเพิ่มขึ้นจึงได้จัดให้เป็นที่ตั้งบ้านเรือนของครัวเรือนที่แต่งงานใหม่และแยกออกจากครอบครัวเดิมและไม่มีที่ดินของตนเอง นอกจากนี้มีพื้นที่อนุรักษ์ตามประเพณีดั้งเดิม คือ หอผี มีพื้นที่ประมาณ ๑๐ ไร่อยู่ทางใต้ของหมู่บ้านห่างออกไป

ประมาณสี่กิโลเมตรและวังบงมีพื้นที่ประมาณ ๒๐ ไร่เป็นพื้นที่มีต้นจำฉาอยู่ ชาวบ้านไม่กล้า
รुकกล้าเพราะกลัวผีอารักษ์หมู่บ้านและผีเจ้าที่^๑

ชาวบ้านตระหนักถึงปัญหาเศรษฐกิจและสังคมที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเปลี่ยนแปลง
ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน ที่สำคัญ คือ ปัญหาที่ดิน ขาดแคลนน้ำ ราคาผลิตผลตกต่ำ ค่าครองชีพสูง
และปัญหานี้สิน ในทัศนะของชาวบ้านน้ำเป็นปัญหาสำคัญ หากแก้ไขปัญหาน้ำขาดแคลนได้
ก็จะสามารถอยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน อย่างน้อยปลูกข้าวปลูกผักกินได้ หากมีน้ำเพียงพอก็สามารถ
ปลูกพืชฤดูแล้งหารายได้เสริมประจำปีหลังการเก็บเกี่ยวข้าวนาปีแล้ว สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนา
ประเทศไทยปี ๒๕๔๑ ได้สำรวจหมู่บ้านในจังหวัดเชียงรายพบว่า สามารถแบ่งกลุ่มชาวบ้านใน
ชนบทเป็น ๓ กลุ่ม คือ กลุ่มชาวบ้านรวย มีรายได้เฉลี่ย ๒๒๓,๘๕๐ บาทต่อปี เป็นกลุ่มชาวบ้าน
เกษตรกรที่มีที่ดินเป็นของตนเอง ปลูกข้าว ข้าวโพด ไม้ยืนต้น และมีงานนอกภาคเกษตรเป็น
รายได้เสริม เช่น ทำงานบริษัท ทำธุรกิจ หรือค้าขาย กลุ่มชาวบ้านฐานะปานกลางมีรายได้เฉลี่ย
๗๕,๔๖๗ บาทต่อปี กลุ่มนี้เป็นเกษตรกรที่มีที่ดินประมาณ ๒๐ ไร่ต่อครัวเรือน ปลูกผักและ
ค้าขายเป็นอาชีพเสริม ส่วนกลุ่มชาวบ้านยากจน มีรายได้เฉลี่ย ๒๐,๖๗๕ บาทต่อปี เป็นกลุ่มที่
ไม่มีที่ดินเป็นของตนเอง รับจ้างทำนา ปลูกข้าวโพดหรือมันสำปะหลังและทำงานรับจ้างทั่วไป^๒

จากการศึกษาสถานภาพทางเศรษฐกิจของครัวเรือนเยาวชนในชนบท โดยศึกษา
หมู่บ้านในอำเภอแม่แตงและสันป่าตองในพ.ศ.๒๕๓๓-๒๕๓๔ เดช กาญจนางกูร พบว่า ครัวเรือน
ในพื้นที่ศึกษาประกอบอาชีพเกษตรกรรมร้อยละ ๗๖ มีรายได้เฉลี่ยปีละ ๒๔,๔๐๐ บาทต่อปี
และร้อยละ ๔๖ มีรายได้ไม่พอกับรายจ่าย ปัญหาคือ มีที่ดินขนาดเล็ก เฉลี่ยเพียงครอบครัวละ ๓
ไร่ และร้อยละ ๒๙ ไม่มีที่ดินของตนเอง มีแนวโน้มของการปรับเปลี่ยนอาชีพ คือ เยาวชนร้อยละ
๔๓ ประกอบอาชีพอื่นต่างจากบิดามารดา ร้อยละ ๕๒ ประกอบอาชีพร่วมกับบิดามารดาแต่รับ
ผิดชอบในการทำงานไม่เต็มที่ อย่างไรก็ตามร้อยละ ๗๕ ได้รับการศึกษาเพียงแค่ระดับประถม
ศึกษาทำให้โอกาสในการเลือกงานมีจำกัด ดังนั้นเยาวชนในชนบทร้อยละ ๔๔ ยังประกอบอาชีพ
เกษตรกรรม ร้อยละ ๔๗ ประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรส่วนมากเป็นแรงงานไร้ฝีมือ และร้อยละ
๕ ไม่ประกอบอาชีพใดๆ ร้อยละ ๔๖ ต้องการเปลี่ยนไปประกอบอาชีพอื่นที่มีรายได้ประจำสูงกว่า
อาชีพเดิม ร้อยละ ๑๒.๕ ออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน เยาวชนเพศชายที่มีอายุมาก มีการศึกษาต่ำ
จะไม่มีโอกาสเลือกงานต้องประกอบอาชีพเกษตรกรรมมากกว่ากลุ่มอื่นๆ^๓

^๑ พิศม มีถม และอุกฤษฏ์ อุปราสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๒-๔๓.

^๒ ปริญารัตน์ เลี้ยงเจริญ และอุกฤษฏ์ อุปราสิทธิ์, อ้างแล้ว, หน้า ๕๙.

^๓ เดช กาญจนางกูร, อ้างแล้ว, หน้า ๗.

ปัญหาของชุมชนหมู่บ้านในชนบทที่ห่างไกล คือ พื้นที่กว้างขวางแต่เป็นป่าและที่สูงเป็นส่วนใหญ่ อยู่ห่างไกลการคมนาคม สาธารณูปโภคและโครงสร้างพื้นฐานยังครอบคลุมไม่ทั่วถึง ชาวบ้านทำการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์เป็นหลักแต่มีรายได้น้อย มีที่ดินไม่เพียงพอที่จะผลิต ขาดเงินทุน ขาดแหล่งน้ำสำหรับเพาะปลูก ราคาผลผลิตตกต่ำไม่คุ้มกับการลงทุน เช่น อำเภอ สันป่าตองชาวบ้านเป็นเกษตรกรถึงร้อยละ ๘๕ แต่มีที่ดินเป็นของตนเองเพียงร้อยละ ๔๕ ต้องเช่าที่ดินถึงร้อยละ ๕๔ มีรายได้เฉลี่ยเพียงครัวเรือนละ ๑๒,๐๐๐ บาทต่อปี รายได้จากผลผลิตสำคัญได้แก่ ข้าวนาปี ข้าวนาปรัง ถั่วเหลือง หอมหัวใหญ่ กระเทียม ลำไย มะม่วง ลิ้นจี่ และพืชผักต่างๆ^๑ ชาวบ้านกระจายความเสี่ยงด้วยการปลูกพืชหลายชนิดเพื่อขายเอง จะเห็นได้ว่าชาวบ้านยังรักษาทัศนะของการผลิตเพื่อเลี้ยงดูตนเองอยู่ โดยการปลูกข้าวและพืชบริโภค แต่ในขณะเดียวกันก็เพิ่มการปลูกพืชพาณิชย์ชนิดต่างๆเพื่อขาย ชาวบ้านจะไม่เปลี่ยนไปปลูกพืชชนิดเดียวเพราะไม่แน่ใจว่าจะพอเลี้ยงชีพหรือไม่ แต่แม้ระบบการผลิตของชุมชนที่อยู่ห่างไกลจะไม่เปลี่ยนแปลงมากนัก ความต้องการเงินสดเพื่อการบริโภคก็เพิ่มขึ้นซึ่งจะส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อไป ในลักษณะเช่นนี้เห็นได้ว่าชาวบ้านปรับตัวให้สอดคล้องกับระบบการค้า โดยพยายามจัดการผลิตให้ได้ผลผลิตเร็วกว่าคนอื่น ๆ เพื่อจะสามารถขายได้ราคาดีกว่า มีการเพิ่มการผลิตโดยการเช่าที่ดินเพิ่มเติมและลดรายจ่ายในการผลิตด้วยการใช้แรงงานในครอบครัวให้มากที่สุด^๒

ส่วนชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ใกล้เมืองนั้นนอกจากวิถีชีวิตจะเปลี่ยนแปลงไปแล้วยังสูญเสียวัฒนธรรมชุมชนที่เคยเข้มแข็ง การประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมที่เกิดขึ้นทำให้บทบาทของคนหนุ่มสาวในชุมชนลดลงอย่างมาก แต่เดิมกลุ่มหนุ่มสาวของแต่ละหมู่บ้านเป็นกลุ่มพลังการผลิตที่เข้มแข็ง และเป็นผู้แรงงานในกิจกรรมสำคัญของชุมชน เช่น พิธีกรรม ประเพณีของชุมชน การพัฒนาหมู่บ้าน และการช่วยเหลืองานของครอบครัว เช่น งานศพ เดิมกลุ่มหนุ่มสาวเข้มแข็งมีสมาชิกจำนวนมากเพราะชาวบ้านที่อายุตั้งแต่สิบห้าปีขึ้นไปจะเป็นสมาชิกของกลุ่มหนุ่มสาว จะหมดสมาชิกภาพเมื่อแต่งงาน หนุ่มสาวเหล่านี้หลังจากงานในทุ่งนาแล้วก็สามารถไปทำงานให้กับชุมชนได้เต็มที่ เช่น ในงานศพกลุ่มหนุ่มสาวจะไปช่วยเตรียมสถานที่ ต้อนรับแขก และทำความสะอาดสถานที่ในขณะที่กลุ่มแม่บ้านทำอาหารเลี้ยงแขก ปัจจุบันหมู่บ้านใกล้เคียงไม่มีกลุ่มหนุ่มสาวแล้วเพราะคนเหล่านี้ไปเรียนหนังสือในเมืองบ้าง ไปทำงานในเมืองบ้าง จะมีเวลาเฉพาะวันเสาร์อาทิตย์เท่านั้น การร่วมกิจกรรมของชุมชนน้อยลงทำให้ความรู้สึกผูกพันกับชุมชนน้อยลงไปด้วย^๓

^๑ เดช กาญจนางกูร, อ้างแล้ว, หน้า ๔๑.

^๒ สัมภาษณ์นางไว จอมบัว, อ้างแล้ว.

^๓ รัตนพร เศรษฐกุล(๒๕๓๗), อ้างแล้ว, หน้า ๗๔-๗๕.

ผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมต่อชุมชนหมู่บ้านในชนบทนั้น เห็นชัดขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะการทำงานนอกภาคเกษตรที่ต้องทำงานตามวันทำงานหรือทำงานเป็นกะ ทำให้ขาดความยืดหยุ่นที่จะเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชน อุตสาหกรรม ธุรกิจท่องเที่ยวและ กิจกรรมทางเศรษฐกิจหลายอย่างทำให้ประเพณีวัฒนธรรมของภาคเหนือค่อยๆ สูญหายไป หรือ ต้องมีการปรับเปลี่ยนจนไม่เห็นร่องรอยของประเพณีดั้งเดิม ผู้ประกอบการหรือเจ้าของกิจการมัก ไม่ต้องการให้คนงานหยุดงานเพื่อรวมกิจกรรมของชุมชน ในขณะที่คนเฒ่าคนแก่ก็มองว่าคนรุ่นใหม่ไม่สนใจวัฒนธรรมประเพณี ไม่เอาพี่เอน้อง ทำงานเอาแต่เงินอย่างเดียว ทำให้เกิดความ ขัดแย้งระหว่างวัยในชุมชนหมู่บ้าน

ชุมชนหมู่บ้านชนบทมีการสร้างเครือข่ายการผลิต การออม เครือข่ายทางวัฒนธรรม และเครือข่ายสิ่งแวดล้อม เป็นทุนทางสังคม เพราะเครือข่ายเหล่านี้จะเชื่อมโยงชาวบ้านและชุมชน หมู่บ้านเข้าด้วยกัน สร้างความไว้วางใจและรับผิดชอบร่วมกันในการผลิตสินค้า บริการสาธารณะ และความสงบเรียบร้อยของท้องถิ่น เครือข่ายเหล่านี้จะสามารถแก้ไขปัญหาพื้นฐานที่รัฐไม่สามารถแก้ไขให้กับชาวบ้านได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น ปัญหาต้นทุนการผลิตสูงอันสืบเนื่องมาจากการขึ้นราคาของสารเคมีทางการเกษตรและเครื่องจักรกลต่างๆ ปัญหาขาดแคลนน้ำ ปัญหากรรมสิทธิ์ในที่ดิน และปัญหาแย่งชิงทรัพยากรดิน น้ำและผลผลิตจากป่าไม้ เป็นต้น

ชาวบ้านในเขตปฏิรูปที่ดินเวียงชัย จังหวัดเชียงรายมีเครือข่ายที่ให้ความช่วยเหลือแก่

ชาวบ้านหลายเครือข่าย ที่ชาวบ้านเห็นว่าเป็น ประโยชน์มาก คือ กลุ่มฌาปนกิจ เพราะปลดปล่อย ภาระเมื่อมีผู้เสียชีวิตและต้องจัดงานศพ มีผู้มาช่วย งานศพมาก รองลงมา คือ กลุ่มกองทุนยาพัฒนา หมู่บ้าน กลุ่มสหกรณ์การเกษตร กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มลูกค้าธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การ เกษตร กลุ่มผู้ใช้น้ำ กลุ่มชาวนาและอื่นๆ^๑

รูปที่ ๔.๑ การชุมนุมของเครือข่ายป่าชุมชนต้นน้ำปิง

กลุ่มแม่บ้านเป็นกลุ่มที่มีความสำคัญในชุมชนและเป็นกลุ่มที่ยั่งยืน แม้กลุ่มหนุ่มสาวจะ ลดบทบาทลงไป แต่กลุ่มแม่บ้านยังคงอยู่เป็นกำลังสำคัญของชุมชน เป็นธรรมเนียมว่าหากชุมชน หรือครอบครัวใดในชุมชนมีกิจกรรมพิเศษต่างๆ ชาวบ้านครอบครัวอื่นๆจะต้องไปร่วมด้วยช่วยกัน เช่น งานประเพณีทางศาสนา งานแต่งงาน งานขึ้นบ้านใหม่ งานบวช และงานศพ โดยไม่ต้องมี

^๑ รัตนา โพธิสุวรรณ, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๐.

การออกปากขอร้อง กลุ่มแม่บ้านจะเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงในการจัดเตรียมงานให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดีตั้งแต่การตระเตรียมสถานที่ อาหารและเครื่องดื่ม การต้อนรับแขก การจัดพิธีการต่างๆ เป็นต้น การรวมตัวของกลุ่มแม่บ้านเป็นการรวมตัวกันบนพื้นฐานของวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่เน้นความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้นของชุมชนและความรับผิดชอบต่อชุมชนในฐานะที่เป็นสมาชิก ปัจจุบันพรรคการเมืองและทางราชการมักจะเข้าหากกลุ่มแม่บ้านเมื่อต้องการความร่วมมือจากชุมชน ทำให้มีการจัดตั้งกลุ่มแม่บ้านเป็นองค์กรที่มีระบบระเบียบและมีการจัดการแบบสมัยใหม่ มีผู้รับผิดชอบในตำแหน่งต่างๆ และมีกิจกรรมมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งกิจกรรมกับทางราชการในโอกาสวันสำคัญๆ กิจกรรมการหารายได้เสริมของหมู่บ้านด้วยการผลิตสินค้าต่างๆ เพื่อเพิ่มรายได้ให้กับครอบครัว^๑ เห็นได้จากรายชื่อหัวหน้ากลุ่มอาชีพเสริมต่างๆ ของหมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่กว่าร้อยละ ๙๐ เป็นผู้หญิง แม่บ้านที่ร่วมมือกับรัฐในการพัฒนารายได้ของชุมชน^๒

๔.๗.๑ การขยายตัวของเมืองและผลกระทบต่อเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้าน

การพัฒนาเมืองหลักของรัฐตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติทำให้เกิดการขยายตัวของเมืองอย่างต่อเนื่อง การที่เมืองเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจและการศึกษาได้ส่งผลให้มีผู้อพยพเข้ามาอาศัยและประกอบอาชีพในเมืองมากขึ้นเรื่อยๆ ตั้งแต่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๕ เป็นต้นมาได้มีการขยายตัวของเมืองเข้าไปสู่เขตชนบท การสร้างถนนติดต่อระหว่างอำเภอต่างกับตัวจังหวัดทำให้เกิดความสะดวกในการเดินทางติดต่อค้าหรือเข้ามารับการศึกษาในเมือง ในขณะเดียวกันเมื่อเมืองโตจนเต็มที่แล้วก็มีการขยายเขตพื้นที่ที่อยู่อาศัยของคนที่ทำมาหากินในเมืองออกไปยังชนบทที่อยู่ชานเมือง เช่น การขยายตัวของเมืองเชียงใหม่ไปสู่ชุมชนแม่ใจ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย เนื่องจากการสร้างถนนเชื่อมต่อระหว่างอำเภอสันทรายกับอำเภอเมือง ทำให้การเดินทางสะดวก ในขณะเดียวกันชุมชนแม่ใจก็ได้รับการพัฒนาทางด้านสาธารณูปโภคมากขึ้นเนื่องจากการมีสถาบันการศึกษาและหน่วยราชการต่างๆ ไปตั้งอยู่เป็นจำนวนมากเช่น สำนักงานเกษตรอำเภอสันทราย ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร และสำนักงานที่ดินจังหวัดเชียงใหม่สาขาอำเภอสันทราย เพื่อรองรับการขยายตัวของชุมชนแม่ใจ รัฐบาลได้ประกาศให้เป็นเขตสุขาภิบาลแม่ใจในปี ๒๕๒๘

แสงอรุณ โพธิ์คำได้ให้ภาพของชุมชนหมู่บ้านที่ปรับเปลี่ยนไปเนื่องจากการปรับเปลี่ยนทางเศรษฐกิจที่เคลื่อนจากเมืองสู่ชนบทว่า

^๑ รัตนาพร เศรษฐกุล(๒๕๓๗), อ้างแล้ว, หน้า ๗๗-๗๘.

^๒ ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัดเชียงใหม่, อ้างแล้ว, หน้า ๑-๑๔.

...การพัฒนาอุตสาหกรรม อิทธิพลจากรัฐผ่านระบบราชการและโครงการพัฒนาต่างๆส่งผลกระทบต่อวิถีของชาวบ้านที่มีแต่ก่อนให้เปลี่ยนแปลงไป หมู่บ้านเริ่มมีการติดต่อกับสังคมภายนอก คนในชุมชนมีความต้องการมากขึ้น พึ่งพาวัตถุเป็นหลักมีการปรับเปลี่ยนมาทำการผลิตตามวิธีการเกษตรแบบใหม่ มีการกู้ยืมเงินเพื่อการลงทุนจากนายทุน เพื่อใช้ในการประกอบอาชีพ เพิ่มปริมาณผลผลิตของตนเองให้ได้กำไรสูงสุด ชาวบ้านจึงเป็นหนี้เป็นสินกันมาก บางรายถูกนายทุนยึดที่ดินทำกิน ต้องเช่าที่ดินทำกินใหม่ ทำให้ที่ดินมีความสำคัญมากขึ้น ความสัมพันธ์ภายในชุมชนจากการช่วยเหลือที่เคยมีการช่วยเหลือเกื้อกูล แลกเปลี่ยนแรงงาน เปลี่ยนเป็นลักษณะการช่วยเหลือโดยมีค่าตอบแทนแรงงานเป็นเงิน...^๑

ราคาที่ดินในชนบทที่ถูกกว่าในเมืองเป็นปัจจัยหนึ่งที่ตอบสนองต่อการขยายตัวของเมือง ที่ดินที่อำเภอสนทรายราคาถูกกว่าอำเภอเมืองจึงทำให้เกิดการพัฒนาที่ดินเพื่อการอยู่อาศัยเป็นจำนวนมากตอบสนองต่อการขยายตัวของเมืองเชียงใหม่ ทำให้ประชากรของชุมชนแม่ใจเพิ่มจำนวนขึ้น โดยการอพยพเข้ามาอยู่ การโยกย้ายถิ่นฐานนี้ทำให้เกิดการบุกรุกทรัพยากรระหว่างชุมชนเมืองกับชนบท^๒ ลักษณะชุมชนหมู่บ้านชนบทเปลี่ยนไปเป็นชุมชนเมือง มีการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเป็นสภาพแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ลักษณะการใช้ที่ดินเปลี่ยนแปลงจากการใช้เพื่อการเกษตรเป็นการใช้เพื่อที่อยู่อาศัย ธุรกิจการค้า และอุตสาหกรรมมากขึ้นกว่าเดิม จะเห็นได้ว่าชุมชนแม่ใจมีสาขาของธนาคารพาณิชย์ ร้านค้าและธุรกิจบริการประเภทต่างๆแบบเดียวกับในตัวเมืองเชียงใหม่ ตลอดจนโรงงานอุตสาหกรรมขนาดย่อม^๓ เหล่านี้ย่อมเป็นสัญลักษณ์ของเศรษฐกิจการค้าแบบเมืองที่ขยายเข้ามาครอบคลุมชุมชนหมู่บ้าน

ดัชนีที่แสดงให้เห็นถึงการลดความสำคัญของเกษตรกรรม คือ รายได้ของชาวบ้านจากภาคเกษตรกรรมลดน้อยลง อาจเกิดจากพื้นที่การผลิตลดลง ผลิตลดต่ำลงเนื่องจากสภาพแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไป และราคาตลาดตกต่ำลง ในขณะที่รายได้จากนอกภาคเกษตรกรรมเพิ่มมากขึ้น ที่น่าสังเกต คือ รายจ่ายของชาวบ้านนั้นเพิ่มขึ้นด้วยเนื่องจากการลดการผลิตพืชอาหารที่แต่ก่อนเคยเป็นค่าใช้จ่ายที่ไม่เป็นต้นทุนและการสูญเสียแหล่งอาหารจากธรรมชาติ ทำให้ต้องพึ่งพาตลาดมากขึ้นกว่าเดิม นำไปสู่การมีหนี้สินเพราะตกอยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจเงินตรา ยิ่งไปกว่านั้นในชุมชนที่มีการขายที่ดินเพื่อการเกษตรกรรมไปเพื่อธุรกิจพัฒนาที่ดิน ในระยะแรกที่

^๑ แสงอรุณ โพธิ์คำ, "เศรษฐกิจและสังคมแม่ใจ", บัญหาพิเศษ, มหาวิทยาลัยแม่ใจ, ๒๕๔๓, หน้า ๒๖.

^๒ โกสินทร์ เกษทอง, อ้างแล้ว, หน้า ๒๐.

^๓ สมคิด แก้วทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า ๔๕.

เศรษฐกิจเติบโต ชาวบ้านเข้าไปรับจ้างทำงานในโครงการบ้านจัดสรรต่างๆ เป็นแรงงานในการก่อสร้าง หรือ การตกแต่งสวนต่างๆ แต่ก็เพียงช่วงระยะเวลาของการก่อสร้างเมืองานเสร็จ ชาวบ้านก็ขาดรายได้

ในทางสังคมนั้นพบว่าชาวบ้านเริ่มมีความเป็นปัจเจกมากขึ้นกว่าเดิม ความเอื้อเฟื้อในชุมชนลดน้อยลง ความรับผิดชอบของชุมชนและต่อชุมชนก็ลดลงด้วยเช่นกัน ในพื้นที่ใกล้เคียงกับหมู่บ้านจัดสรรนั้นจะประสบปัญหามากเพราะผู้อาศัยในหมู่บ้านจัดสรรมักเป็นคนจากที่อื่นที่ไม่รู้จักมักคุ้นกับชาวบ้านและไม่สนใจที่จะเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เนื่องจากการประกอบอาชีพที่มักจะเป็น"มนุษย์เงินเดือน" หรือ ผู้ประกอบการ ไม่ใช่เกษตรกร ในกรณีที่หมู่บ้านจัดสรรอยู่ตอนในของชุมชนหมู่บ้านเดิมก็มักจะมีส่วนพัฒนาถนนหนทางเข้าสู่หมู่บ้านบางตอนให้ดีขึ้น แต่หากเป็นถนนตัดผ่านในหมู่บ้านจะห้ามชาวบ้านใช้ผ่านเข้าออกหรือมีกำแพงกันและมีป้อมยามดูแลตรวจตราไม่ให้คนนอกเข้าออก เหมือนกับเป็นการตัดขาดชุมชนใหม่ออกจากชุมชนดั้งเดิม

การใช้ที่ดินเกษตรกรรมมาเป็นที่อยู่อาศัยบางส่วนทำให้ชุมชนที่เหลือประสบปัญหาเพราะทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิศาสตร์จากการถมดิน สร้างคันดินหรือสร้างถนนตัดผ่านที่นาเดิมและปล่อยให้ที่ดินว่างเปล่า มีผลต่อระบบการระบายน้ำออกจากที่นาของเกษตรกรที่เป็นที่ลุ่มใกล้หมู่บ้านจัดสรร การที่หมู่บ้านจัดสรรตั้งอยู่ในเขตเมืองฝ่ายแต่ไม่ได้ดูแลรับผิดชอบในการจัดการเมืองฝ่ายทำให้ชาวบ้านชาวนาที่อยู่ใกล้เคียงเดือดร้อน เนื่องจากลำเหมืองในเขตหมู่บ้านจัดสรรขาดการดูแลรักษา ไม่มีการขุดลอกเกิดการตกระกอนของเศษดิน ทราบและเศษพืชหรือเศษขยะจากหมู่บ้านด้วย กล่าวได้ว่าการใช้ที่ดินแบบเมืองในพื้นที่การเกษตรกรรมทำให้เกิดความขัดแย้งกันระหว่างลักษณะพื้นที่ดินกับระบบการไหลของน้ำ ปัญหาการจัดการระบบน้ำของเกษตรกรเกิดจากปัจจัยภายนอกที่ยากแก่การควบคุมโดยชุมชน^๑

ปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นหลังจากเศรษฐกิจซบเซาช่วงชั้ววาล คือ ที่ดินที่เป็นพื้นที่การเกษตรส่วนใหญ่ถูกเปลี่ยนการใช้ประโยชน์ การเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินทำให้โครงสร้างของสังคมและชุมชนเปลี่ยนแปลงไปด้วย ผู้นำท้องถิ่นกลุ่มเก่าหมดความสำคัญ เช่นที่หมู่บ้านทุ่งป่าเกิด ชุมชนแม่ใจ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ทุ่งนาส่วนใหญ่ถูกขายให้กับนายทุนทำให้หัวหน้าเหมืองฝ่ายสูญเสียบทบาทความเป็นผู้นำท้องถิ่น^๒ กลุ่มใหม่ที่ขึ้นมามีบทบาทและอิทธิพล คือ พวกนักธุรกิจชาวบ้านและผู้รับเหมาก่อสร้างที่เข้ามารับตำแหน่งผู้นำท้องถิ่น เช่น กำนัน ผู้ใหญ่บ้านและประธานองค์การบริหารส่วนตำบล คนกลุ่มนี้ไม่ได้ทำงานเพื่อชุมชนหมู่บ้านเหมือน

^๑ พรพิไล เลิศวิชาและอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, อ้างแล้ว, หน้า ๖๔.

^๒ สมคิด แก้วทิพย์, อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

คนรุ่นเก่า ผู้นำชาวบ้านรุ่นเก่าต่างเป็นเกษตรกรซึ่งร่วมรับรู้ปัญหาของชาวบ้าน ร่วมทุกข์ร่วมสุขกับชาวบ้าน สามารถเป็นปากเสียงให้กับชาวบ้านได้เสมอ ชาวบ้านถึงกับออกปากว่า "...ผู้ใหญ่บ้าน กำนันแต่ก่อนไม่ใช่นักธุรกิจเหมือนเดี๋ยวนี๊ เขาอยู่บ้านตลอดเวลา ไม่ได้ไปไหน นอกจากไปทำอะไรทำสวน..."^๑

ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการขยายตัวของเมืองหรือการที่โครงการหมู่บ้านจัดสรรแทรกเข้าไปอยู่ในชุมชนหมู่บ้าน คือ

๑. ปัญหาความเสียหายของพืชผลจากสัตว์ เช่น หนูนา
๒. ปัญหาการขุดลอกลำเหมือง
๓. ปัญหาน้ำท่วมเกิดจากการระบายน้ำไม่มีประสิทธิภาพ
๔. ปัญหาขาดที่ดินทำกิน
๕. ปัญหาขาดแหล่งอาหารธรรมชาติ
๖. ปัญหาการเปลี่ยนอาชีพ

การขยายตัวของเมืองหรือการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนั้นในทัศนะของชาวบ้านไม่เป็นผลดีเพราะทำให้ชาวบ้านสูญเสียที่ดินทำกิน เกิดการเปลี่ยนแปลงสิทธิการเป็นเจ้าของที่ดิน และการถือครองที่ดินโดยการซื้อขาย เปลี่ยนกรรมสิทธิ์จากเจ้าที่ดินที่เป็นเกษตรกรและบุคคลอาชีพอื่นไปยังนายทุนผู้จัดสรรที่ดินและนักเก็งกำไรที่ดิน แม้จะอยู่ในพื้นที่ที่รัฐจัดสรรปัจจัยการผลิตให้ เช่น แหล่งน้ำ และที่ดินมาให้ตั้งแต่อดีต ปัจจุบัน"...เพราะขายที่กัน มันก็เลยไม่ใช่เกษตรกรแล้ว เป็นอะไรไม่รู้...ไม่มีแล้วทุกอย่างแบบเก่าแบบเดิม ไม่หลงเหลืออะไรแล้ว..."^๒ แต่ปรากฏว่าสภาพความเป็นเมืองที่ขยายเข้าสู่ชุมชนชนบทนั้นเป็นไปอย่างรวดเร็วไม่สอดคล้องกับการพัฒนาสาธารณูปโภคของรัฐที่ดำเนินไปอย่างเชื่องช้า ทำให้เกิดปัญหาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ปัญหาขยะที่เพิ่มมากขึ้นในชุมชนอย่างที่ไม่เคยมีมาก่อน ปัญหากลุ่มคนที่มีรายได้น้อย ไม่สามารถจะเลี้ยงชีพได้และคนว่างงานซึ่งไม่เคยเป็นปัญหาร้ายแรงในชุมชน ทำให้เกิดปัญหาสังคมติดตามมา ชุมชนสูญเสียพลังความสามารถในการพึ่งตนเองและพึ่งพากันในชุมชน ตกอยู่ในสภาพอ่อนแอต้องพึ่งพาความช่วยเหลือจากรัฐและจากภายนอก หน่วยงานปกครองท้องถิ่นขาดความสามารถ ขาดประสิทธิภาพและงบประมาณในการจัดการภายในชุมชน^๓

^๑ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อ่างแล้ว.

^๒ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อ่างแล้ว.

^๓ บรรยายสรุปของสำนักงานเทศบาลตำบลแม่ใจ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.๒๕๔๒, หน้า ๑๔-

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมทำให้คนละทิ้งอาชีพเกษตรกรรม เริ่มตั้งแต่ก่อนสมัยเศรษฐกิจฟองสบู่ เมื่อมีการขายที่ดินเกิดขึ้นในชุมชนแม่โจ้ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทรายก็ทำให้ผู้เช่าที่ดินเดิมร้อยละ ๓๕ และเจ้าของที่ดินร้อยละ ๔๐ เปลี่ยนจากอาชีพเกษตรกรไปประกอบอาชีพอื่นๆ ทำให้ชนชั้นชาวนาสลายตัวในขณะที่จำนวนชาวนาไร้ที่ดินที่ต้องขายแรงงานเพิ่มมากขึ้น หรือหันไปประกอบอาชีพค้าขายเล็กๆน้อยๆตามทุนรอนที่มีอยู่ ชาวบ้านหลายคนจำใจต้องละทิ้งอาชีพชาวนาเพราะ " เจ้าของนาขายที่ดินไปให้คนอื่นถมที่ปลูกบ้านจัดสรร..."^๑ สมคิด แก้วทิพย์พบว่ารายได้ของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างลดลงจากเดิมร้อยละ ๔๘.๐๐ เนื่องจากที่ดินที่เพาะปลูกลดลง ระดับผลิตภาพลดต่ำลงเนื่องจากการเปลี่ยนแปลงสภาพที่ดินและความเสียหายที่เกิดจากน้ำท่วมและสัตว์ทำลายพืชผล ในขณะที่รายจ่ายเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากผลิตไม่สามารรถเลี้ยงตนเองได้ ต้องพึ่งตลาดและค่าครองชีพสูงขึ้น ชาวนาที่เป็นผู้เช่านามีหนี้สินเพิ่มมากขึ้นเพราะขาดโอกาสในการผลิตทางการเกษตรและการรับจ้างในไร่นา^๒ ในขณะที่ที่ดินส่วนใหญ่คงอยู่ในมือของผู้จัดสรรที่ดินรายใหญ่จากกรุงเทพ ปัญหาของธุรกิจอสังหาริมทรัพย์ทำให้ที่ดินถูกยึด ไม่มีการใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่^๓

ในการพัฒนาเศรษฐกิจในระยะแรกนั้นรัฐเน้นการผลิตด้านการเกษตรจึงได้มีการจัดสรรที่ดินให้เป็นเขตเกษตรกรรม โดยการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของชุมชนและจัดระบบการใช้น้ำของชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ แต่เมื่อเศรษฐกิจขยายตัวรัฐไม่ได้เข้าไปควบคุมการใช้ที่ดินในพื้นที่ดังกล่าว ปล่อยให้มีการปรับเปลี่ยนอย่างเสรี ผลก็คือการขายที่ดินที่ควรจะใช้เพื่อการเกษตรไปเป็นที่อยู่อาศัยมากขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเขตใกล้เมืองที่มีการคมนาคมสะดวก^๔ สภาพการถือครองที่ดินเพื่อการเกษตรลดน้อยลงเรื่อยๆ ชาวนากว่าร้อยละ ๙๐ มีที่ดินไม่กินห้าไร่ การมีที่ดินไม่เพียงพอทำให้ชาวนาต้องขายแรงงานทั้งในภาคเกษตรและนอกภาคเกษตร

๔.๗.๒ พลังและยุทธวิธีของชุมชนหมู่บ้านต่อการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคม

ในการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๘ พ.ศ.๒๕๔๐-๒๕๔๔ รัฐบาลสรุปว่า ไทยประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ โดยพิจารณาจากอัตราการขยายตัวทางเศรษฐกิจซึ่งอยู่ในระดับสูงถึงร้อยละ ๗.๘ ต่อปี รายได้ต่อหัวของคนไทยเพิ่มจาก

^๑ สัมภาษณ์นางปิ่น บุญไชย, อ่างแล้ว.

^๒ สมคิด แก้วทิพย์, อ่างแล้ว, หน้า ๑๔๑.

^๓ "การเสวนาเพื่อหามาตรการช่วยเหลือผู้ประกอบการธุรกิจในการะเศรษฐกิจตกต่ำครั้งที่ ๒" *หอการค้าจังหวัด*

เชียงใหม่ ๒๐(ตุลาคม-พฤศจิกายน, ๒๕๔๐), หน้า ๒๐.

^๔ สัมภาษณ์นายศรีทัศน์ ทองบ่อ, อ่างแล้ว.

๒,๑๐๐ บาทในปี ๒๕๐๔ เป็น ๖๘,๐๐๐ บาทในปี ๒๕๓๘ หรือเพิ่มขึ้น ๓๒ เท่าตัว สถานะการเงินการคลังของประเทศมีความมั่นคงและได้รับการยอมรับจากนานาประเทศ และการลงทุนของรัฐด้านโครงสร้างพื้นฐานและบริการพื้นฐานทางสังคมโดยต่อเนื่องนั้น ทำให้คนไทยมีรายได้ฐานะความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นมาโดยตลอด แต่ในขณะเดียวกันรัฐบาลก็ยอมรับว่าการพัฒนาเศรษฐกิจโดยการเน้นการแข่งขันเพื่อสร้างความมั่งคั่งในด้านรายได้ ทำให้คนไทยและสังคมไทยมีความเป็นวัตถุนิยมมากขึ้น ก่อให้เกิดปัญหาด้านพฤติกรรมของคนในสังคม คือ การย่อหย่อนในศีลธรรม จริยธรรม ขาดระเบียบวินัย การเอาตัวเอาเปรียบส่งผลให้วิถีชีวิตและค่านิยมดั้งเดิมที่งดงามของไทยเริ่มจางหายไปพร้อมกับการล่มสลายของสถาบันครอบครัว ชุมชน และวัฒนธรรมท้องถิ่น ความแออัดของชุมชนเมืองทำให้เกิดความบีบคั้นทางด้านจิตใจ สภาวะแวดล้อมที่เสื่อมโทรมที่เป็นผลจากการพัฒนาเศรษฐกิจทำให้คนเจ็บป่วยด้วยโรคสมัยใหม่และเสียชีวิตด้วยอุบัติเหตุอุบัติภัยต่างๆ มากขึ้น

ภาคเหนือซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของแผนพัฒนาแห่งชาติไม่ได้รอดพ้นจากปัญหาดังกล่าว การที่นโยบายของรัฐเน้นระบบทุนนิยมเสรี โดยที่รัฐให้ความสำคัญกับการผลิตเพื่อสนองตลาดและระบบอุตสาหกรรมมากกว่าการผลิตเพื่อยังชีพของชาวบ้าน การผลิตเพื่อการค้าแทนที่จะให้ผลประโยชน์กับชาวบ้านกลับกลายเป็นว่าชาวบ้านทำประโยชน์สูงสุดให้กับพ่อค้านายทุนบนความเสี่ยงของตนเอง ระบบการผลิตเพื่อขายและส่งออกของรัฐทำให้ชาวบ้านมีรายได้สูงขึ้นแต่ก็ยังไม่เพียงพอในการดำรงชีวิตอย่างมีคุณภาพ ไม่มีเงินสะสม ไม่มีเงินสำรองประกันความเสี่ยง ยังอยู่ภายใต้ความไม่แน่นอนของธรรมชาติและตลาด ชาวบ้านมีชีวิตที่ลำบากมากขึ้น "...เดี๋ยวนี้จะหาเก็บอะไร(กิน)ไม่ได้พบ ผักบุ้ง ผักตำลึงต้องซื้อกิน สมัยก่อนไม่ต้องซื้อ...แต่ก่อนเราไม่ค่อยมีรายจ่ายฟุ่มเฟือย เดี๋ยวนี้ทุกอย่างเป็นเงินไปหมด ต้องควักกระเป๋าหมด..."^๑ ชาวบ้านได้บรรยายถึงปัญหาที่มาพร้อมกับ"ความเจริญ"และเศรษฐกิจแบบเงินตราว่า

...สมัยก่อนสบาย ไม่เจริญเรื่องน้ำไฟ อะไรที่ไม่สะดวก แต่อะไรๆ ก็ไม่ต้องซื้อ ฝนตกมีเขียด อึ่งอ่าง กบมากจริงๆ พุงนาเนี่ยะกบมาก ปลา也很多 นาที่โรงเรียนเดี๋ยวนี้มันเป็นร่องลงมา น้ำนอง ปลามากจริงๆ บนถนนมีแต่ปลาตุกตัวเหลืองๆ ไม่ต้องซื้อ คนไม่มี ไม่ได้ใช้ยาฆ่าแมลง เขาพ่นยาหอย หอยมากินข้าว พ่นยาหนู แต่ก่อนไม่มีพอเจริญขึ้นมากก็มีหนู สัตว์ต่างๆ...^๒

^๑ สัมภาษณ์นางพัตร จุมปาทอง, อ่างแล้ว.

^๒ สัมภาษณ์นางคำไฮ ไตรวุฒิวัฒนา, อ่างแล้ว.

แต่การเผชิญกับปัญหาและการแก้ปัญหาที่ชุมชนหมู่บ้านและวัฒนธรรมชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดมาตรการในการแก้ปัญหาและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชนเพื่อให้พร้อมรับกับปัญหาต่างๆ ที่มาจากระบบเศรษฐกิจแบบใหม่ นอกเหนือจากการร่วมพลังเรียกร้องให้รัฐเข้ามาแก้ไขปัญหาต่างๆ เช่น เครือข่ายกลุ่มเกษตรกรภาคเหนือรวมตัวกันเรียกร้องให้แก้ไขปัญหาดินทำกินและกลุ่มสมัชชาชนเผ่ารวมตัวกันเรียกร้องให้แก้ไขปัญหาด้านชาติ^๑

ระบบเศรษฐกิจของภาคเหนือส่วนใหญ่ยังเป็นระบบการผลิตขนาดเล็กที่มีประสิทธิภาพภายใต้วัฒนธรรมชุมชนและอำนาจในการจัดการทรัพยากรของชุมชน แต่ระบบการผลิตนี้ยังไม่สามารถเข้าถึงปัจจัยทุนสำหรับการผลิตเพื่อการค้า โอกาสที่จะเข้าถึงปัจจัยทุนได้ขึ้นอยู่กับรัฐและกลุ่มทุนขนาดใหญ่ที่ควบคุมตลาดสินค้าเกษตรกรรมอยู่ ไม่สามารถควบคุมตลาดและราคาของสินค้า ชาวบ้านที่เป็นเกษตรกรส่วนใหญ่ยังอยู่ในฐานะยากจน ไม่สามารถสะสมทุนได้ ต้องพึ่งพาแหล่งเงินทุน เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ กองทุนหมู่บ้านและสหกรณ์ออมทรัพย์ต่างๆ ทำให้ชาวบ้านมีหนี้สินกันทั่วหน้า ส่วนใหญ่แล้วชาวบ้านจะกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์เพราะคิดว่าอัตราดอกเบี้ยต่ำ^๒ แม้จะมีรายได้น้อยแต่ชาวบ้านก็ดำรงชีพอยู่ได้เพราะชาวบ้านส่วนใหญ่ยังสามารถบริโภคสิ่งที่ตนเองผลิต เป็นรายได้ที่ไม่เป็นตัวเงิน ชาวบ้านหลายแห่งหันไปรื้อฟื้นการผลิตเพื่อบริโภคและใช้เองในครัวเรือนและในชุมชน เช่น การปลูกผักไว้กินเอง การทอผ้าเพื่อใช้เอง เช่น ผ้าปูที่นอนและเสื้อผ้าอื่นๆ เป็นการประหยัดเงินที่จะซื้อของใช้ ในขณะที่เดียวกันก็สามารถลดต้นทุนการผลิตด้วยระบบความสัมพันธ์ทางสังคม เช่น การแลกเปลี่ยนแรงงานระหว่างเพื่อนบ้านและเครือญาติ การเรียนรู้โดยระบบการถ่ายทอดภายในชุมชนและระหว่างชุมชนทำให้มีการปรับปรุงเทคโนโลยีในการผลิตให้ดียิ่งขึ้น นับว่าเป็นต้นทุนทางสังคมที่เกื้อหนุนให้ชาวบ้านดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างมีความสุขตามอัตภาพ

ระบบเหมืองฝายของภาคเหนือเป็นกลไกสำคัญในการอนุรักษ์ระบบการผลิตแบบดั้งเดิมเอาไว้ เนื่องจากระบบนี้เป็นระบบการจัดการทรัพยากรที่สำคัญยิ่งโดยชุมชน ได้ถูกประดิษฐ์คิดค้นและพัฒนาสืบเนื่องมาเป็นเวลาหลายร้อยปี เนื่องจากเป็นระบบที่ใช้แรงงานในท้องถิ่นโดยไม่มีการจ้างทำให้ต้นทุนการจัดการลดลงเมื่อเปรียบกับการจัดการของรัฐที่เกิดขึ้นภายหลัง อีกทั้งเป็นระบบที่เน้นความเป็นธรรมของคนทั้งชุมชน ไม่ให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ของปัจเจกชน ระบบการจัดการน้ำเช่นนี้ทำให้การเข้ามาของระบบโรงงานแปรรูปใหญ่เป็นไปได้ยาก อาจจะเป็น

^๑ ศูนย์ศึกษาชานนอกโรงเรียนจังหวัดเชียงใหม่, อ่างแล้ว, หน้า ๑๘.

^๒ สัมภาษณ์นายอรุณ ศรีวิชัย, บ้านเลขที่ ๕๓/๑ หมู่ที่ ๒ ตำบลหนองແຍງ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

ปัจจัยหนึ่งที่ทำให้รัฐพยายามเข้ามาจัดการระบบน้ำแทนชุมชนเพื่อประกันความมั่นคงให้กับการลงทุนขนาดใหญ่ตามระบบทุนนิยมดังที่เกิดขึ้นในภาคกลาง

วิธีการที่ชุมชนหมู่บ้านจะรักษาศักยภาพในการผลิตของตนเองและป้องกันตัวจากการขูดรีดของกลุ่มทุนจากภายนอก คือ ต้องใช้จารีตวัฒนธรรมชุมชนควบคุมการจัดการทรัพยากรบนพื้นฐานของการสร้างความเป็นธรรมให้กับทุกคนเช่นเดิม ทรัพยากรน้ำจะต้องถูกควบคุมโดยระบบเหมืองฝายที่พัฒนาสอดคล้องกับสถานการณ์ความต้องการในปัจจุบัน สร้างองค์การทางเศรษฐกิจของชุมชนและพยายามพัฒนาเทคโนโลยีที่จะทำให้ชุมชนหลุดพ้นจากการพึ่งพิงกลุ่มทุนภายนอก การสร้างอำนาจการต่อรองกับตลาด เช่น ตั้งสหกรณ์ มีเครื่องมือสำหรับเก็บรักษาผลผลิตเพื่อยืดระยะเวลาการขาย การแก้ไขปัญหากฎหมายว่าด้วยการนำเข้าและส่งออกสินค้าโดยให้องค์กรเกษตรกรมีบทบาทและสามารถต่อรองได้ พัฒนาประสิทธิภาพองค์กรของเกษตรกรในการทำธุรกิจและการตลาด^๑

ระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านนั้นไม่ได้หยุดนิ่ง ชาวบ้านพยายามแก้ไขปัญหาต่างๆเพื่อความอยู่รอดของตัวเอง มีความพยายามต่อรองกับพ่อค้านายทุน มีการเรียกร้องให้รัฐเข้าแทรกแซงราคาพืชผล สนับสนุนปัจจัยในการผลิตโดยให้สินเชื่อเพื่อการผลิต ไม่ยอมปฏิบัติตามพันธะสัญญาเมื่อเห็นว่าตนเองถูกเอารัดเอาเปรียบจากกลุ่มทุน นอกจากนี้ชาวบ้านยังต้องจัดระบบการผลิตของตนเองใหม่ ปรับรูปแบบการใช้แรงงาน การจ้างงาน หันไปปลูกพืชการค้าเพื่อนำไปแลกเปลี่ยนค้าบริโภค และรับจ้างนอกภาคเกษตร มีการใช้ที่ดินเพิ่มขึ้นและทำงานมากขึ้นจนไม่มีเวลาว่างที่จะพักผ่อนหรือร่วมกิจกรรมชุมชน

กระแสของทุนนิยมที่เข้าไปในชุมชนหมู่บ้านได้เข้าไปทำลายการจัดการทรัพยากรชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดการน้ำ ที่ดิน แรงงานและป่า แต่เดิมการใช้ทรัพยากรของชุมชนหมู่บ้านเน้นการสนองต่อความต้องการบริโภคภายในชุมชน ไม่ใช่การผลิตเพื่อขาย การใช้ทรัพยากรในอดีตจึงสอดคล้องกับธรรมชาติและวิถีชีวิต โดยชาวบ้านจะปลูกข้าวในฤดูฝน ปลูกผักในฤดูหนาว พักผ่อนร่วมกิจกรรมของชุมชนในฤดูร้อนและเตรียมซ่อมแซมระบบเหมืองฝายไว้รองรับฤดูการเพาะปลูกอีกครั้งหนึ่ง โดยวิธีนี้ชาวบ้านผลิตตามวงจรของธรรมชาติ ไม่ใช่ทรัพยากรจนเกินพอดีเหมือนกับปัจจุบันที่มีการปลูกพืชในฤดูแล้งด้วยการขุดบ่อหรือสูบน้ำบาดาลขึ้นมาใช้เป็นจำนวนมาก

ชุมชนหมู่บ้านหลายแห่งสร้างความเข้มแข็งด้วยการรักษาอำนาจและสิทธิของชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบเหมืองฝายให้เป็นองค์กรของชุมชน เพราะ

^๑ สัมภาษณ์นายศรีทัศน์ ทองบ่อ, อ่างแล้ว.

การควบคุมน้ำเป็นการควบคุมการผลิต ชนิดของพืชที่ผลิต และวิถีชีวิตของชาวบ้านโดยรวม การจัดการน้ำโดยกรมชลประทานทำให้ชาวบ้านต้องปลูกพืชตามที่รัฐกำหนดเพราะรัฐเป็นผู้จ่ายน้ำ ชาวบ้านไม่สามารถตัดสินใจเอง ดังนั้นจึงมีความพยายามที่จะยกระดับอำนาจตามประเพณีของระบบเหมืองฝายให้เป็นอำนาจตามกฎหมาย ให้ชุมชนมีสิทธิในการควบคุมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรสูงขึ้น นอกจากนี้ให้รักษารูปแบบการผลิตที่หลากหลายเพื่อตอบสนองความต้องการบริโภคในครัวเรือนและชุมชน เพื่อจะเป็นพลังเสริมอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มทุนในการผลิตเพื่อการค้า เพื่อที่การผลิตนั้นจะไม่เสี่ยงเกินไป จึงต้องมีฐานต่อรองที่สำคัญ นั่นคือ ความสามารถในการพึ่งตนเองก่อน

ในทางด้านสังคมชาวบ้านได้จัดตั้งกลุ่มทางสังคมในลักษณะต่างๆเพื่อรักษาผลประโยชน์ของกลุ่ม สร้างความสัมพันธ์ในหมู่สมาชิกเพื่อช่วยเหลือกันและสร้างอำนาจในการต่อรอง และเพื่อให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ด้วยกำลังของคนในชุมชนเอง ในปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๔๓) ชาวบ้านนิยมตั้งกลุ่มทางเศรษฐกิจเพื่อช่วยเหลือกัน ที่ชุมชนแม่ใจ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทรายมีกลุ่มต่างๆ ดังนี้^๑

๑. โครงการกองทุนปุ๋ย มีสมาชิกประมาณ ๓๐ กว่าราย ได้รวมเงินกันหุ้นละ ๕๐ บาท ซื้อปุ๋ยจากเทศบาลแล้วนำมาขายเชื่อให้แก่ชาวบ้านเป็นการช่วยเหลือชาวบ้านที่ยากจน หลังจากเก็บเกี่ยวแล้วชาวบ้านจะนำเงินมาชำระ

๒. โครงการขายข้าวสาร ส่วนใหญ่สมาชิกเป็นแม่บ้านในชุมชนที่ทำนาได้รวบรวมข้าวที่ได้จากการทำนาในแต่ละปีมาสีเป็นข้าวสารขายให้แก่คนในชุมชน ร้านค้าและบุคคลทั่วไปในราย่อมเยา

๓. โครงการขายดอกไม้จันทน์ เป็นโครงการที่แม่บ้านจะประดิษฐ์ดอกไม้จันทน์เพื่อขายและบริการแก่คนทั่วไป

๔. โครงการกองทุนหมู่บ้านหนึ่งล้านบาท ที่รัฐได้ให้แก่หมู่บ้านเพื่อจัดสรรให้สมาชิกชุมชนนำไปใช้ประกอบอาชีพเป็นการกระตุ้นเศรษฐกิจของประเทศ

ในการรับมือกับระบบทุนนิยมชาวบ้านได้พัฒนาความร่วมมือและอำนาจในการต่อรองกับกลุ่มทุนภายนอกด้วยการรวมตัวกัน เช่น ชาวบ้านที่ปลูกข้าวโพดอ่อนในอำเภอสันกำแพงได้ตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในเขตตำบลบ้านทา ดำเนินการต่อรองขอหักเปอร์เซ็นต์ข้าวโพดที่ชาวบ้านสมาชิกกลุ่มนำมาขายให้หัวหน้าสายซึ่งเป็นคนในหมู่บ้านที่เป็นตัวกลางระหว่างชาวบ้านกับบริษัทกิโกลัมละ ๒๕ สตางค์เพื่อเก็บเป็นเงินของกลุ่ม ต่อมาได้จัดการรวมกลุ่มอื่นๆจัดตั้งเป็นคณะ

^๑ แสงอรุณ โพธิ์คำ, อ้างแล้ว, หน้า ๒๗.

กรรมการกลางติดต่อซื้อปุ๋ยจากองค์การตลาดเพื่อเกษตรกรรมขายให้สมาชิกในราคาทุน ทำให้ราคาปุ๋ยลดลง ต่อมาคณะกรรมการได้ติดต่อขอโควต้าจากบริษัทธุรกิจการเกษตรมาดำเนินการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกแล้วรับซื้อข้าวโพดจากชาวบ้านเองทำให้ชาวบ้านสามารถขายข้าวโพดอ่อนได้ราคาดีขึ้น เช่นเดียวกับการปลูกยาสูบในพื้นที่เดียวกันที่ชาวบ้านหันมารวมกลุ่มกันนำกล้ายาสูบ ปุ๋ยและยาฆ่าแมลงมาให้ชาวบ้านแล้วรับซื้อโดยไม่คิดเกรด ชาวบ้านไม่ต้องเสียไปยาและไม่ต้องนำไปส่งโรงบ่มเอง ทำให้ประหยัดเงินและเวลากว่าการส่งขายให้โรงบ่ม สร้างรายได้แก่ชาวบ้านมากขึ้นกว่าเดิม^๑

เพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนทุน ชุมชนหมู่บ้านมักตั้งกลุ่มออมทรัพย์และให้สมาชิกของกลุ่มกู้ยืมในอัตราดอกเบี้ยต่ำและมีการให้ดอกเบี้ยหรือปันผลแก่ผู้ฝากเงินในกลุ่มแต่ละกลุ่มด้วยการที่รัฐบาลได้เริ่มให้มีกองทุนหมู่บ้านจำนวนหนึ่งล้านบาทนั้นกำลังอยู่ในระหว่างการดำเนินการซึ่งยังไม่อาจจะประเมินถึงผลสำเร็จได้ อีกทั้งการจัดการกองทุนหมู่บ้านนี้ต้องการระบบการจัดการที่มีประสิทธิภาพ เนื่องจากเป็นเงินจากรัฐทำให้ชาวบ้านเกิดความหวาดระแวง เกรงจะเกิดปัญหาต่างๆตามมา หรือมีจะนั้นก็มีการกู้ยืมโดยไม่ระมัดระวังเนื่องจากเป็นเงินหลวงและไม่มีใครกล้าติดตาม

บุคคลที่มีบทบาทสำคัญในชุมชนนอกเหนือจากผู้นำหมู่บ้านที่เป็นฆราวาส คือ พระสงฆ์ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชุมชนหมู่บ้านมาตั้งแต่อดีต ในปัจจุบันชุมชนหมู่บ้านส่วนมากยังยอมรับบทบาทของพระสงฆ์ในการนำพาชุมชน การประชุมสำคัญของชุมชนทำกันในวัด มีพระสงฆ์หนึ่งเป็นหลักทางจิตใจให้กับชาวบ้าน เมื่อใดที่ชุมชนมีปัญหาพระสงฆ์จะเข้ามาร่วมแก้ไข มากน้อยตามลักษณะของปัญหาและความสมควรของวินัยสงฆ์ กลุ่มฮักเมืองน่านที่ก่อตั้งขึ้นในปี ๒๕๓๐ ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เศรษฐกิจเริ่มเติบโตอย่างรวดเร็ว เป็นตัวอย่างของการที่พระสงฆ์เป็นผู้นำชุมชนในการแก้ไขปัญหาสภาพแวดล้อมที่เกิดจากการพัฒนาให้ทันสมัย เป็นองค์กรเครือข่ายท้องถิ่นที่เข้มแข็งเพราะรวมคนจากทุกกลุ่มอาชีพมาพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการอนุรักษ์ป่าของชุมชน พระครูพิทักษ์นันทคุณ เห็นปัญหาสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปเนื่องจากการตัดต้นไม้ ทำให้เกิดความแห้งแล้งและมีน้ำน้อยลง จึงได้รณรงค์ให้ชาวบ้านหันมารักษาป่า สร้างเครือข่ายป่าชุมชนขึ้นเพื่อดูแลป่า เป็นการเน้นย้ำสิทธิและหน้าที่ของชุมชนที่จะต้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติ มีการจัดระเบียบการควบคุมดูแลป่า การใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน เพื่อที่จะสามารถใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างชีพเหมือนแต่ก่อน โดยชาวบ้านสามารถเก็บอาหารจากป่า เช่น หน่อไม้ ผักหวาน และเห็ด มีการกำหนดปริมาณที่จะเก็บหาได้และห้ามนำออก

^๑ พรใจ เต็มวารี, อ้างแล้ว, หน้า ๕๙.

ไปขาย เช่น การเก็บหน่อไม้จะเก็บตามช่วงเวลาและชนิดของหน่อเพื่อจะสามารถให้หน่อไม้ นั้น ออกเติบโตเป็นอาหารให้แก่ชุมชนต่อไปเรื่อยๆ นอกจากนี้ยังมีการแก้ปัญหาแหล่งน้ำที่เสื่อมโทรม สร้างความอุดมสมบูรณ์ให้กับสายน้ำ หลังจากที่ชาวบ้านชาวเมืองได้ใช้ประโยชน์จากแม่น้ำอย่าง ไม่ใส่ใจที่จะรักษาธรรมชาติ กลุ่มฮักเมืองน่านสามารถคืนชีวิตให้กับแม่น้ำน่านได้โดยการร่วมแรง ร่วมใจของคนในชุมชนต่างๆตลอดสายของลำน้ำ^๑ ในจังหวัดอื่นๆชาวบ้านก็พยายามที่จะรักษา สมบัติของแผ่นดินของชุมชนเอาไว้เช่นกัน

สรุป

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือปรับเปลี่ยนไปอย่างมากในช่วงพ.ศ.๒๕๒๕ เป็นต้นมา เห็นได้ชัดว่าปัจจัยจากภายนอกเข้าไปแทรกแซงและชักนำการเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว ขึ้นกว่าเดิม พัฒนาของรัฐที่เข้มข้นขึ้นเพื่อแก้ปัญหาความยากจนในชนบทและความมั่นคงทางการเมือง ทำให้มีการพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานที่เอื้อให้มีการติดต่อสัมพันธ์ระหว่างชุมชนหมู่บ้านใน ชนบทที่ห่างไกลกับตัวเมืองสะดวกยิ่งขึ้น การพัฒนาระบบการชลประทานและเส้นทางคมนาคม ทำให้การผลิตเพื่อการค้าขยายตัว การเติบโตของเศรษฐกิจในระดับชาติโดยเฉพาะอย่างยิ่งยุค เศรษฐกิจฟองสบู่ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านมากที่สุด ในแง่ของปัจจัยการผลิต คือ ที่ดินมีราคาสูงขึ้นและมีการเก็งกำไรที่ดินจนที่ดินที่ใช้เพาะปลูกถูกขายไปเป็นจำนวนมาก การ ส่งเสริมการท่องเที่ยวทำให้เกิดธุรกิจต่างๆเพิ่มขึ้นมาในจังหวัดที่เป็นศูนย์กลางการท่องเที่ยวของ ภาคเหนืออย่างเช่น เชียงใหม่และเชียงราย ผันให้แรงงานในท้องทุ่งกลายเป็นแรงงานในโรงงาน และในภาคบริการต่างๆ ในท้องที่ห่างไกลการเกษตรยังมีความสำคัญในแง่ที่เป็นหลักประกันใน การดำรงชีพอย่างพึ่งตนเอง แต่การทำนามีการลงทุนสูงขึ้นกว่าเดิมเนื่องจากเทคโนโลยีใหม่ที่รัฐ นำเข้าไปเผยแพร่ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรมเกิดขึ้นพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงทาง เศรษฐกิจ ผลทางลบของการเปลี่ยนแปลงต่างๆชักนำให้ชุมชนหมู่บ้านเริ่มหันกลับมาพิจารณาตนเองและแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าด้วยการใช้วัฒนธรรมชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น

เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือในปัจจุบันนั้นอาจเปรียบได้กับการโยนก้อนหินลงไปในน้ำ ก้อนหินคืออำนาจรัฐและกระแสทุนนิยม น้ำคือชุมชนหมู่บ้าน เมื่อก้อนหินกระทบผิวน้ำ ทำให้เกิดระลอกคลื่นเป็นชั้นๆ ที่เราเรียกได้ว่าเป็น วงแหวนเศรษฐกิจ จุดที่ก้อนหินกระทบน้ำคือ จุดศูนย์กลาง ได้แก่เมืองใหญ่ อำนาจอรัฐ และกระแสทุนนิยมกระจายเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้านมากขึ้นน้อย ต่างกัน เนื่องจากพื้นที่ภาคเหนือตอนบนมีความแตกต่างทางภูมิประเทศและทรัพยากรธรรมชาติ

^๑ เสรี พงศ์พิศ, กองทุนหมู่บ้านสวัสดิการชุมชน (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ภูมิปัญญาไท, ๒๕๔๔), หน้า๑๓๒-๑๔๐.

ตลอดจนถึงที่ตั้งของชุมชนหมู่บ้านมีความห่างไกลศูนย์กลางของเมืองและเศรษฐกิจแตกต่างกันไป ทำให้ชุมชนหมู่บ้านในภาคเหนือปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงที่เข้ามาจากภายนอกต่างๆ กันไป ในเขตรอบเมืองใหญ่จะมีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตได้เร็วกว่าและได้รับผลกระทบจากนโยบายของรัฐมากกว่าชุมชนหมู่บ้านที่อยู่ห่างไกล ยกตัวอย่างจังหวัดเชียงใหม่ อำเภอเมืองเป็นศูนย์กลางความเจริญทางเศรษฐกิจที่แพร่กระจายออกไปยังอำเภอที่อยู่รอบ ๆ เช่น อำเภอสарภี สันทราย สันกำแพง และหางดง เป็นเขตวงแหวนเศรษฐกิจตอนในที่ระบบทุนนิยมเข้าไปถึงอย่างรวดเร็ว ในขณะที่อำเภอที่อยู่วงแหวนเศรษฐกิจชั้นกลาง เช่น อำเภอสันป่าตอง ดอยสะเก็ด แม่แตง และเชียงดาว มีการเปลี่ยนแปลงช้ากว่า เนื่องจากการคมนาคมเข้าถึงยังไม่สะดวกและยังมีอำเภอที่อยู่พื้นที่วงแหวนเศรษฐกิจนอกสุดที่อยู่ในระยะแรกแทบจะไม่ได้รับผลกระทบโดยตรงของการขยายตัวหรือการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ได้แก่ อำเภออมก๋อย สะเมิง และแม่แจ่ม เป็นต้น ชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปพร้อมๆ กันเท่ากันทั้งหมด จึงไม่สามารถยกตัวอย่างชุมชนใดชุมชนหนึ่งเป็นตัวแทนของภาคได้ จะต้องศึกษาโดยแบ่งพื้นที่วงแหวนนำเสนอในรูปตัวแทนของพื้นที่จึงจะเห็นภาพเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือได้ชัดเจน^๑ อย่างไรก็ตาม การแทรกแซงของทุนจากภายนอกที่เข้าไปในพื้นที่วงแหวนเศรษฐกิจชั้นนอกที่ห่างไกล ทำให้พื้นที่มีการปรับเปลี่ยนทางเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว เช่น อำเภอฝาง และหลายอำเภอในจังหวัดเชียงรายที่มีนายทุนไปทำสวนส้มและสวนลิ้นจี่ขนาดใหญ่ ทำให้เกิดระบบเศรษฐกิจสองชั้นในพื้นที่ดังกล่าว

ในขณะเดียวกันความหลากหลายของระบบการผลิตในชุมชนหมู่บ้านที่พัฒนามาตั้งแต่อดีตทำให้เกิดมีเขตเศรษฐกิจพิเศษ ที่อาจจะอยู่ในวงแหวนใดก็ได้ เขตเศรษฐกิจพิเศษเหล่านี้คือ เขตเศรษฐกิจเมือง เขตเศรษฐกิจไม้ผลที่เป็นธุรกิจไร่ขนาดใหญ่ ได้แก่ ส้ม ลิ้นจี่ และลำไย และเขตเศรษฐกิจชายแดนที่เน้นการค้าขายและการแลกเปลี่ยนสินค้าต่างๆ โดยพ่อค้าจากทุกสารทิศกับการผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านที่อยู่ใกล้เคียง

^๑ ในงานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยพยายามจะกลุ่มตัวแทนของพื้นที่ เช่น อำเภอสันทราย สารภี และสันกำแพง เป็นตัวแทนของวงแหวนชั้นใน อำเภอดอยสะเก็ด แม่แตง สันป่าตอง เป็นวงแหวนชั้นกลาง และต่างจังหวัดคือ จังหวัดลำพูน และน่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดน่านเป็นพื้นที่วงแหวนรอบนอกสุด เป็นตัวแทนของพื้นที่ที่มีการปรับเปลี่ยนเข้าถึงช้าและรักษาวรรณชุมชนไว้ได้นาน

บทที่ ๕

บทสรุป

ชุมชนหมู่บ้านในภาคเหนือตอนบนของประเทศไทยสืบสานอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเองจากอาณาจักรล้านนา แม้ล้านนาจะสูญสิ้นอำนาจทางการเมืองไปแล้ว แต่ความสำคัญทางวัฒนธรรมยังคงอยู่ สภาพเศรษฐกิจของภาคเหนือตอนบนนั้นพัฒนามาจากระบบเศรษฐกิจของล้านนาเมื่อเกือบพันปีมาแล้ว หมู่บ้านทุ่งนา และป่าเป็นฐานของการผลิตที่สำคัญของชาวบ้าน การทำไร่ทำนาทำสวน จับปูปลา และเก็บหาของป่าเป็นวิถีการผลิตของชาวบ้านที่ยั่งยืนอยู่จนกระทั่งรัฐได้เข้าไปแทรกแซง แย่งชิงอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชนหมู่บ้าน และแบ่งปันความอุดมสมบูรณ์จากชุมชนหมู่บ้าน เนื่องจากเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือนี้เป็นระบบเศรษฐกิจที่พัฒนามาอย่างมั่นคง ทำให้การเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นได้ช้า หากไม่มีการรบกวนทั้งโดยอำนาจทางการเมืองของกรุงเทพและอำนาจทางเศรษฐกิจในระบบทุนนิยมของตะวันตกซึ่งสนับสนุนซึ่งกันและกัน เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านคงยากที่จะเปลี่ยนแปลง อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงของระบบการผลิตในหมู่บ้านนั้นไม่ได้ถูกกำหนดจากอำนาจภายนอกแต่เพียงอย่างเดียว วัฒนธรรมชุมชนมีส่วนอย่างมากในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป มีทั้งการต่อสู้ขัดขวาง การตอบรับและปรับเปลี่ยน

ตั้งแต่การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพในปี ๒๔๔๒ รัฐบาลกรุงเทพเข้ายึดอำนาจการปกครองภาคเหนือ เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญที่สุดในประวัติศาสตร์ล้านนา คือ การยกเลิกระบบไพร่หรือระบบการเกณฑ์แรงงาน ที่ทำให้ระบบศักดินาไทที่ดำเนินมาหลายร้อยปียุติลง การเข้ามาของชาติตะวันตก การลงทุนขนาดใหญ่ในธุรกิจป่าไม้และการก่อตัวของนายทุนพ่อค้าเงินในภาคเหนือส่งผลให้เศรษฐกิจของภาคเหนือค่อยๆปรับตัวรับกับพลังจากภายนอก การปฏิรูประบบการคมนาคมทำให้มีการสร้างทางรถไฟสายเหนือไปถึงเชียงใหม่ในปี ๒๔๖๔ มีการสร้างถนนและสะพานหลายแห่ง ทำให้อำนาจของรัฐและกระแสของระบบทุนนิยมเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้านในชนบทได้ง่ายดายและรวดเร็วยิ่งขึ้น

เมืองสำคัญๆ ของมณฑลพายัพกลายเป็นจังหวัดหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองพ.ศ.๒๔๗๕ เพื่อจะให้การบริหารราชการสะดวกและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น การเปลี่ยนแปลงทางการเมืองในระยะแรกๆนี้ไม่ได้ทำให้วิถีการผลิตของชุมชนชาวบ้านเปลี่ยนแปลงไปมาก

มายนัก ชุมชนหมู่บ้านยังมีเสรีภาพในการกำหนดการผลิตของตนเองให้ตอบสนองต่อความต้องการของครอบครัวและชุมชน การปลูกข้าวนาปีในฤดูฝนจึงเป็นการผลิตหลัก รองลงมาคือ การปลูกพืชผลเพื่อการบริโภคและขายในฤดูแล้ง และการค้าขายแลกเปลี่ยนสินค้าระหว่างท้องถิ่น โดยพ่อค้าชาวนาหรือพ่อค้าวัวต่าง การผลิตสินค้าหัตถกรรมต่างๆเป็นการสนองความต้องการของตนเองและหารายได้พิเศษเพื่อเติมจากการเพาะปลูก ปัญหาหลักของชาวนา คือ ปัญหาที่ดิน และแหล่งน้ำ หลังจากการสูญเสียอำนาจทางการเมืองซึ่งเป็นเครื่องค้ำประกันผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจและฐานะทางสังคมในระบบศักดินาไท เจ้านายและพ่อค่านายทุนต่างชาติจำนวนหนึ่งได้เร่งเข้าจับจองที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตที่สำคัญที่สุดในสังคมชาวนา ในชุมชนหมู่บ้านเองก็ไม่ได้มีความเสมอภาคในการเข้าถึงที่ดิน มีการแบ่งฐานะเป็น นายทุนที่ดิน ชาวนารวย และชาวนาจนที่รวมเอาแรงงานรับจ้างในที่นาด้วย ชาวนาจำนวนมากไม่สามารถครอบครองที่ดิน ปัญหาความยากจน ความอดอยากขาดแคลนข้าว เกิดขึ้นเสมอ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อข้าวกลายเป็นสินค้าส่งออกจากพื้นที่ ชาวนาได้แก้ไขด้วยตนเองและด้วยความช่วยเหลือจากญาติพี่น้องและชุมชนมาโดยตลอด ปัญหาขณะนั้นยังไม่รุนแรงนักเพราะแม้ที่ดินจะมีราคาสูง แต่ความต้องการที่ดินยังไม่เพิ่มขึ้น ผลผลิตข้าวก็ยังไม่ถูกส่งออกไปจากท้องถิ่นมากนัก แรงงานมีจำกัดทำให้นายทุนที่ดินและชาวนารวยยังต้องพึ่งชาวนาจนและแรงงานรับจ้างอยู่

นโยบายของรัฐในการส่งเสริมการผลิตและส่งออกตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๑-๔ พ.ศ. ๒๕๐๔-๒๕๒๔ ได้นำเอาแผนพัฒนาชนบทเข้าสู่ชุมชนหมู่บ้าน ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิต ชาวนายังปลูกข้าวนาปีเป็นหลักแต่มีการปลูกพืชการค้าเพิ่มมากขึ้นตามการสนับสนุนของรัฐ และทุนจากภายนอก เช่น ยาสูบ ถั่วเหลือง หอม กระเทียมและข้าวโพด เริ่มมีการปลูกตามระบบพันธะสัญญาที่มีทั้งผลดีและผลเสียต่อชาวนา ชาวนายังยึดติดอยู่กับระบบการเพาะปลูกพืชหลายชนิดเพื่อประกันความเสี่ยง ยังนิยมปลูกพืชที่สามารถบริโภคเองและขายในท้องถิ่น การปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเพื่อการค้า แรงกดดันทางประชากรและนโยบายของรัฐในการควบคุมพื้นที่ป่า ทำให้ปัญหาที่ดินรุนแรงขึ้น จนเกิดเป็นขบวนการชาวนาชาวไร่ต่อสู้เรียกร้องให้รัฐเข้ามาแก้ไขปัญหา จนเกิดความขัดแย้งและการนองเลือดครั้งใหญ่ในเดือนตุลาคม พ.ศ. ๒๕๑๖ และพ.ศ. ๒๕๑๙ ปัญหาทางการเมืองทำให้รัฐให้ความสนใจกับชุมชนหมู่บ้านมากขึ้น พยายามพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานต่างๆ เช่น ถนน สะพาน โรงเรียนและสถานอนามัยเพื่อจะให้บริการแก่ชาวชนบทเพื่อเป็นการแย่งชิงมวลชนกับพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทย นโยบายทางการเมืองดังกล่าวได้กระตุ้นเศรษฐกิจของชนบทและปรับเปลี่ยนวิถีการ

ผลิตทำให้ชุมชนหมู่บ้านในภาคเหนือพร้อมสำหรับการเปลี่ยนแปลงระลอกใหญ่ในทศวรรษ ๒๕๓๐

ชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือไม่อาจหลีกเลี่ยงการขยายตัวทางเศรษฐกิจของชาติที่เข้าไปแทรกแซงเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมชุมชนหมู่บ้าน ในระหว่างทศวรรษ ๒๕๓๐ การขยายของเศรษฐกิจชาติได้เข้าไปถึงชนบท ทำให้เกิดระบบการผลิตแบบเกษตรพาณิชย์ ที่ให้ความสำคัญกับการปลูกพืชการค้า มีการลงทุนขนาดใหญ่ เช่น สวนผลไม้ ที่ใช้เทคโนโลยีใหม่ๆ ระบบผลิตแบบพันธะสัญญาขยายตัวอย่างกว้างขวางและครอบงำเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้าน ชักนำให้ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกและตลาด วิธีการผลิตตกอยู่ภายใต้การบงการของกลุ่มทุนจากภายนอก การขยายการลงทุนภาคบริการ พาณิชยกรรมและอุตสาหกรรมสู่ภาคเหนือ ส่งผลกระทบต่อชุมชนหมู่บ้านชนบท มีการเปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดิน ความต้องการที่ดินสูงขึ้นทั้งเพื่อการลงทุนจริงและการเก็งกำไร เป็นยุคสมัยที่ดินถูกเปลี่ยนมือจากชาวนาไปสู่นายทุนภายนอก ชุมชนหมู่บ้านอย่างมาก แรงงานจากชนบทเข้าสู่ระบบอุตสาหกรรมและภาคบริการ ในชนบทที่ห่างไกลการเพาะปลูกยังทำอยู่โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกข้าวเพื่อบริโภค แต่ในชนบทใกล้ตัวเมืองชาวบ้านได้ปรับเปลี่ยนอาชีพไปเป็นส่วนใหญ่ บางรายต้องการทำนาก็ไม่สามารถทำได้เพราะเกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ กลายเป็นบ้านจัดสรรและตึกแถว มีน้อยรายที่ยังคงอาชีพชาวนาอยู่ แม้จะทำนาแต่ก็คาดหวังให้ลูกหลานไปประกอบอาชีพอื่นๆ

ลักษณะของเศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือที่เห็นและเป็นอยู่ในขณะนี้ คือ

๑. การเติบโตและพัฒนาที่ไม่เท่าเทียมกัน ชุมชนที่อยู่ใกล้ตัวเมืองพัฒนาขึ้นมาอย่างรวดเร็วจนสูญเสียอัตลักษณ์ของชุมชนหมู่บ้านเดิม ชาวบ้านมีความมั่งคั่งและสะดวกสบายพร้อมๆ กับการเสี่ยงทางเศรษฐกิจและปัญหาสังคมแบบเมือง ในขณะที่ชาวบ้านในชุมชนที่ห่างไกลออกไปยังคงดำรงสภาพการผลิตเดิม คือ เน้นการผลิตเพื่อบริโภคแต่มีการผลิตเพื่อขายมากขึ้น ชาวบ้านยากจนกว่าแต่มีความเสี่ยงทางเศรษฐกิจและปัญหาสังคมน้อยกว่า ปรากฏในรูปของวงแหวนเศรษฐกิจและเขตเศรษฐกิจพิเศษต่างๆ

๒. การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจถูกผลักดันโดยรัฐและทุนจากภายนอกมากกว่าการขับเคลื่อนโดยพลังภายใน ทำให้เกิดความแปลกแยกในชุมชน เช่น การมีสวนผลไม้ขนาดใหญ่อยู่กลางชุมชนหรือใกล้เคียงชุมชนหมู่บ้าน การมีบ้านจัดสรรเข้ามาคร่อมเส้นทางน้ำของหมู่บ้าน มีการลงทุนจากคนนอกชุมชนที่เข้ามาใช้ทรัพยากรของชุมชนโดยไม่ได้มีความรับผิดชอบต่อชุมชน การขยายตัวทางการค้าขายแดนทำให้พ่อค้ามั่งคั่งซึ่งเป็นความมั่งคั่งร่ำรวยที่เกิดขึ้นโดยแบ่งปันให้กับคนในชุมชนค่อนข้างน้อย

๓. เศรษฐกิจทุนนิยมเสรีที่รัฐนำเอามาสู่ชุมชนหมู่บ้านนำไปสู่การแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ แต่เดิมชุมชนจัดการแบ่งสรรปันส่วนการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรมในชุมชนตามจารีตประเพณี แต่รัฐได้ใช้กฎหมายและหลักการอนุรักษ์ซึ่งให้ประโยชน์กับกลุ่มทุนภายนอกมากกว่าชาวบ้านในชุมชนและไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชาวบ้าน

การเปลี่ยนแปลงเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านส่งผลกระทบต่อสังคมและวัฒนธรรมชุมชนอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เกิดแรงยื้อระหว่างจารีตประเพณีและค่านิยมทางสังคมดั้งเดิมกับวิถีชีวิตแบบใหม่และความทันสมัยของวัฒนธรรมโลกาภิวัตน์ ชาวบ้านพยายามที่จะรักษาคุณค่าของชุมชนหมู่บ้านเอาไว้แม้จะลำบากยากเย็น มีการรื้อฟื้นเอาภูมิปัญญาดั้งเดิมของชุมชนขึ้นมาและพยายามจะให้ชุมชนพัฒนาระบบเศรษฐกิจพอเพียงขึ้นมาอีกครั้งหนึ่ง เกิดการตั้งกลุ่มความร่วมมือภายในชุมชนและระหว่างชุมชนเพื่อให้ความช่วยเหลือและความร่วมมือในการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ตลอดจนต่อสู้เพื่อสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เคยเป็น "ของหน้าหมู่บ้าน" ของชาวบ้านแต่ถูกรัฐและอำนาจจากภายนอกแย่งชิงไป

ความแข็งแกร่งระบบเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านแบบจารีตนั้นแสดงให้เห็นปรากฏชัดเจนเมื่อเกิดวิกฤตเศรษฐกิจในพ.ศ.๒๕๓๙ เป็นต้นมา จากการศึกษาวิจัยผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจต่อชนบทไทย มิ่งสรรพ ชาวสะอาดและคณะได้ศึกษาหมู่บ้านในทุกภาคของประเทศ ในภาคเหนือตอนบนได้ศึกษาหมู่บ้านสามแห่งที่จังหวัดลำพูนและเชียงใหม่ ผลของการวิจัยแสดงให้เห็นว่าเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านชนบทที่เน้นเกษตรกรรมนั้นได้รับผลกระทบจากภาวะฝนแล้งมากกว่าวิกฤตเศรษฐกิจ ชุมชนหมู่บ้านที่มีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจในเชิงโลกาภิวัตน์นั้นได้รับผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจมากกว่าหมู่บ้านที่ล้าหลังกว่า^๑ ข้อมูลจากบริบทชุมชนหมู่บ้านแสดงให้เห็นว่าพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบทางรายได้หรือรายได้ลดลงนั้นเป็นกลุ่มที่ทำการค้ามากกว่ากลุ่มเกษตรกร^๒

ชาวบ้านได้รับผลกระทบทางเศรษฐกิจจากภัยแล้งตั้งแต่พ.ศ.๒๕๓๖ ก่อนการลดค่าเงินบาทในพ.ศ.๒๕๔๐ สำหรับชนบทและภาคเกษตรการลดค่าเงินบาทก่อผลดีทำให้ราคาพืชผลเพิ่มขึ้น แต่ภัยแล้งทำให้เกิดการขาดแคลนน้ำทำให้เพาะปลูกไม่ได้ สภาวะนี้ถูกซ้ำเติมด้วยการตกต่ำของภาคอสังหาริมทรัพย์ แรงงานเกษตรที่ผันตัวเองไปเป็นแรงงานก่อสร้างตกงาน กลับสู่

^๑ มิ่งสรรพ ชาวสะอาด และคณะ, **ผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจต่อชนบทไทย** (สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, ๒๕๔๓), หน้า ๕-๑๓.

^๒ บริบทชุมชนหมู่บ้าน.

ภูมิลำเนา สภาวะเอลนีโนตั้งแต่พ.ศ.๒๕๔๐ ให้เกิดความแห้งแล้งที่ส่งผลกระทบต่อรายได้ของเกษตรกรลดลง ผลต่อสภาวะแวดล้อมธรรมชาติ ส่งผลกระทบต่อสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ไม่สามารถพึ่งพิงอาหารและ ผลผลิตจากธรรมชาติ แหล่งน้ำธรรมชาติลดน้อยลงเนื่องจากความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมและการแย่งชิงทรัพยากร ผลของงานวิจัยนี้แสดงให้เห็นว่าชุมชนหมู่บ้านยังมีศักยภาพในการพัฒนาระบบการผลิตที่ยั่งยืน หากพัฒนาอำนาจในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติให้แข็งแกร่งและมีประสิทธิภาพ รักษาวัฒนธรรมชุมชนเอาไว้ได้อย่างเหนียวแน่นเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านจะเป็นรากฐานทางเศรษฐกิจที่มั่นคงของประเทศ

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

ข้อมูลบริบทชุมชนหมู่บ้านทุ่งป่าเกิด หมู่ที่ ๖ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.
ข้อมูลบริบทชุมชนหมู่บ้านป่าแยะ หมู่ที่ ๕ ตำบลตลาดขวัญ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่.
ข้อมูลสำนักงานเกษตรจังหวัดเชียงใหม่. ๒๕๔๐.

คำแถลงสรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๓. โดย
นาย เรณู สุวรรณสิทธิ์ เลขาธิการสภาพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ, การประชุมคณะ
กรรมการสภาพัฒนาการเศรษฐกิจแห่งชาติ, วันที่ ๑๗ กันยายน ๒๕๑๔.

โครงการชลประทานแม่กวง. **ประวัติโครงการและข้อมูลที่ควรทราบ.**

บรรยายสรุปของสำนักงานเทศบาลตำบลแม่ใจ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่. พ.ศ.๒๕๔๒,
หน้า ๙. (เอกสารโรเนียว).

บรรยายสรุปอำเภอสันทราย เชียงใหม่. ๒๕๔๔.

รายงานกองทุนหมู่บ้านบ้านดอนแก้ว หมู่ที่ ๒ ตำบลดอนแก้ว อำเภอแมริม จังหวัดเชียงใหม่.

สำนักงานเกษตรกรอำเภอสันทราย. **บรรยายสรุปปี ๒๕๔๔.**

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. กจช., ร.๕ ยธ.๙/๕๐ ที่ ๕๙๐/๘๒๖๙, กรมหลวงดำรงราชานุภาพพล
กรมหมื่นสมมตอมรพันธุ์, ๒๗ มีนาคม ร.ศ.๑๑๘ (พ.ศ.๒๔๔๓).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ม/๑๒
สะพานในมณฑลพายัพ (๑๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๕๓-๒๒ สิงหาคม ๒๔๖๒).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ม/๑๒
ถนนในมณฑลพายัพ (๑๐ มีนาคม ๒๔๕๓- ๒๒ ตุลาคม ๒๔๕๕).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ม/๑๔
หนังสือพิมพ์ลงข่าวมณฑลพายัพ เรื่องสำรวจราษฎรที่อดข้าว เรื่องเก็บเงินค่าราชการ
แก่ราษฎรที่อดข้าว เรื่องโจรผู้ร้ายชุกชุม (๑๙ พฤศจิกายน ๒๔๕๓-๑๓ ตุลาคม
๒๔๖๒).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ม/๑
รายงานน้ำฝนต้นข้าว (๒๓ มกราคม ๒๔๕๔-๒๔ พฤษภาคม ๒๔๖๓).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ ม/๑๒
พระดำริสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมหลวงพิษณุโลกประชานาถ เรื่องนำที่ราชการเกี่ยวกับการจับ

จองที่ดินซึ่งจะยกจากกระทรวงมหาดไทยไปไว้ในกระทรวงเกษตร (๒๘ กรกฎาคม-๑๐ ตุลาคม ๒๔๖๑).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ม/๑๔ รายงานว่าเมื่อวันที่ ๒ และ ๖ เดือนนี้แผ่นดินไหวในเขตมณฑลพายัพ (๑๑ พฤษภาคม ๒๔๖๕).

หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. เอกสารกรมราชเลขาธิการ รัชกาลที่ ๖ กระทรวงมหาดไทย กร.๖ม/๑๒ เรื่องวางระเบียบกำหนดจำนวนเนื้อที่สำหรับขออนุญาตจับจองที่ดิน (๒๓ กรกฎาคม พ.ศ.๒๔๖๘).

McGilvary. **North Carolina Presbyterian**, Payap University Archives, 9 February 1870.

Payap University Archives, "Woman's Work for Woman", vol. 7, May, 1892.

_____ "Woman's Work for Woman", vol.8, May 1893.

_____ "Woman's Work for Woman", vol.15, January, 1900.

_____ "Woman's Work for Woman", vol.20, 1905.

U.K., Lowndes' Journal, F.O.69/55, 1871.

U.K., Chief Commissioner of British Burma to the Government of India, F.O. 69/59, 117 July 1874.

U.K., Gould to Satow, F.O. 628/10/157, 15 January 1885.

U.K., Note of Travel, Part IV, Phre to Lakhon, P.R.O.30/33/21/1, December 1885.

U.K., Archer to Gould, F.O. 69/117, 10 July 1887.

U.K., Archer to Gould, F.O. 69/123, 12 November 1888.

U.K., Stringer to Captain H.M.Jones, F.O.628/14/200, 14 May 1891.

U.K., Lyle to Beckett, F.O. 628/23/279, 23 June 1902.

U.K., Report upon Shan Rising at Phre, F.O. 628/23/279, 23 July-14 August 1902.

U.K., Phre's Vice Consul's Visit, F.O. 821/66, 1911.

U.K., Report on the Trade the Chiangmai Vice-Consular District for the Year 1890, ZHC 1/5466, #938.

U.K., Report for the Year 1891 on the Trade of Chiangmai, ZHC 1/5466, #1089.

U.K., Report for the Year 1893 on the Trade of Chiang Mai, ZHC 1/5801, # 1601.

U.K., Report for the Year 1894 on the Trade of Chiangmai, ZHC 1/5801, #1601.

U.K., Report for the Year 1896 on the Trade of Chiangmai, ZHC 1/6124, #2009.

U.K., Report for the Year 1898 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiang Mai, ZHC 1/6240, #2362.

U.K., Report for the Year 1899 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiang Mai, ZHC 1/6353, #2518.

U.K., Report for the Year 1900 on the Trade and Commerce of the Consular District of Chiangmai, ZHC 1/6568, # 2717.

หนังสือ

"ทรัพย์สินในดินสิ้นในน้ำ", **ไทยนิวส์**, ๑๓ กรกฎาคม ๒๕๔๕.

กนก ฤกษ์เกษม และเบญจวรรณ ฤกษ์เกษม. "เทคโนโลยีการผลิตพืชเพื่อพัฒนาการเกษตร", **เศรษฐกิจภาคเหนือประเทศไทย ปัจจุบันและอนาคต**. กรุงเทพฯ : ศรีสมบัติการพิมพ์, ๒๕๒๘.

กนก ฤกษ์เกษม และลือชัย จุลาลัย. **ยุทธศาสตร์การพัฒนาเศรษฐกิจภาคเหนือตอนบน เศรษฐกิจการเกษตร ระบบการผลิตพืช**. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๔.

โกสินทร์ เกษรทอง. "วิสัยทัศน์การพัฒนาจังหวัดเชียงใหม่" ในเอกสารประกอบการประชุมเวทีวิสัยทัศน์จังหวัดเชียงใหม่, ๑๘ มกราคม ๒๕๔๓ โรงแรมเชียงใหม่ภูคำ.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์. **ตำนานพื้นเมืองเชียงใหม่**. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๔.

คล้าก ดี แนน. "วัฒนธรรมทางการเมืองของจังหวัดเชียงใหม่." **สังคมและวัฒนธรรมของล้านนาไทย**. เชียงใหม่ : สยามการพิมพ์, ๒๕๑๓.

คอนรัด คิงส์ฮิลล์. "คติเจ็ดประการของกู่แดง", **สังคมและวัฒนธรรมของล้านนาไทย**. เชียงใหม่ : สยามการพิมพ์. ๒๕๑๓.

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา. **เศรษฐกิจหมู่บ้านไทยในอดีต**. กรุงเทพฯ : สร้างสรรค์, ๒๕๓๕.

ชมัยโสม สุนทรสวัสดิ์. "การศึกษาเชิงประวัติศาสตร์เกี่ยวกับกิจการป่าไม้ทางภาคเหนือของประเทศไทยตั้งแต่พ.ศ.๒๔๓๙ ถึงพ.ศ.๒๔๗๕." **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย**, ๒๕๒๑.

ฐิติ ฐชาติ. "วิวัฒนาการเศรษฐกิจหมู่บ้านในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.๒๓๙๔-๒๔๗๕."

ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร,
๒๕๒๓.

_____. การค้าขายทางเรือในกลุ่มแม่น้ำปิงระหว่างภาคเหนือกับภาคกลางของประเทศไทย
(พ.ศ.๑๙๓๙-๒๕๐๔). งานวิจัยสนับสนุนโดยมูลนิธิเจมส์ เอช ดับเบิลยู ทอมป์สัน,
๒๕๒๙.

_____. พ่อค้าวัวต่าง : ผู้บุกเบิกการค้าขายในหมู่บ้านภาคเหนือของประเทศไทย
(พ.ศ.๒๓๙๔-๒๕๐๔). งานวิจัยได้รับทุนอุดหนุนจากกรมการฝึกหัดครู กระทรวง
ศึกษาธิการ และ Institute of Developing Economics, Tokyo, ๒๕๒๕.

เชาวน์ ถนอมสัจย์. "ประเพณีเลี้ยงผีขุนน้ำ", **วารสารคนเมือง**, ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๘ กุมภาพันธ์
๒๕๔๘, หน้า ๑๑๔-๑๑๖.

ดวงจันทร์ อาภาวัชรุตม์ เจริญเมือง. **การเติบโตของเมืองและสภาวะแวดล้อมของเมือง
เชียงใหม่**. เชียงใหม่ : โรงพิมพ์มิ่งเมือง, ๒๕๓๗.

เดช กาญจนางกูร. **บทบาทในทางเศรษฐกิจของเยาวชนชนบทจังหวัดเชียงใหม่**. ภาควิชา
เศรษฐศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔.

นุชนารถ พันธุ์จินดา. "การวิเคราะห์เชิงเศรษฐศาสตร์การผลิตมันฝรั่งเพื่อการแปรรูปในอำเภอ
สันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ปีการเพาะปลูก ๒๕๔๑-๒๕๔๒." วิทยานิพนธ์เศรษฐ
ศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๔๓.

ประชากรกิจกรจักร. **พงศาวดารโยนก**. กรุงเทพฯ : แพรวพิทยา, ๒๕๑๕.

ประเวศน์ คิดอ่าน และคณะ. **การพัฒนาคุณภาพชีวิต การศึกษาความต้องการและการให้
บริการทางเศรษฐกิจ สังคม และสาธารณสุขในอำเภอสะเมิง จังหวัดเชียงใหม่**.
เชียงใหม่ : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยพายัพ, ๒๕๓๖.

ปราโมทย์ ชั่วชาติ. "ประวัติความเป็นมาของสถาบันการเกษตรแม่โจ้." **เกษตรแม่โจ้**. กรุงเทพฯ :
รุ่งเรืองสาส์นการพิมพ์, ๒๕๒๔.

ปริญญารัตน์ เลี้ยงเจริญ และอุกฤษฏ์ อุปราสิทธิ์. "ผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจไทยต่อชุมชน
ชนบท บ้านไทรงาม อำเภอเวียงชัย จังหวัดเชียงราย." **ผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจ
ต่อชนบทไทย**. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, ๒๕๔๓.

ปลาย่อ ชนะนนท์. "บทบาทนายทุนพ่อค้าที่มีต่อการก่อตัวและขยายตัวของทุนนิยมภาคเหนือ
ของประเทศไทย พ.ศ.๒๔๖๔-๒๕๒๓." วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตรมหาบัณฑิต
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พงศ์วี พิพัฒน์นทฤทธิ์. “ย่ำบ่อเกลือเมืองน่าน,” **คนเมือง** ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑ กรกฎาคม ๒๕๖๘, หน้า ๕๘.

พรใจ เดิมวาริ. “การเปลี่ยนแปลงความมั่นคงในการถือครองที่ดินในประวัติศาสตร์ของสังคมชนบทในภาคเหนือ กรณีศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดเชียงใหม่.” วิทยานิพนธ์มานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๓๔.

พรพรรณ จงวัฒนา. “กรณีพิพาทระหว่างเจ้านครเชียงใหม่กับคนในบังคับอังกฤษอันเป็นเหตุให้รัฐบาลสยามจัดการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๐๑-๒๔๔๕).” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

พรพีไล เลิศวิชา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. **พลวัตเศรษฐกิจชุมชนลุ่มน้ำขาน พ.ศ.๒๕๔๓-๒๕๕๕**. งานวิจัยเสนอต่อสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, พ.ศ.๒๕๕๕.

พิศม มีถม และอุกฤษฏ์ อุปราสิทธิ์. “ผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจไทยต่อชุมชนชนบท บ้านสักหลวง อำเภอฝาง จังหวัดลำพูน.” **ผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจต่อชนบทไทย**. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, ๒๕๔๓.

พูนพร พูลทจักร. “การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจในมณฑลพายัพหลังการตัดเส้นทางรถไฟสายเหนือ พ.ศ.๒๔๖๔-๒๔๘๔.” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๐.

ไพฑูรย์ สิงหวรรณรัตน์. “ประสิทธิภาพในการผลิตมันฝรั่งของสมาชิกกลุ่มเกษตรกรชาวไร่ป่าฝาง อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ปีการผลิต ๒๕๓๕/๒๕๓๖.” วิทยานิพนธ์เทคโนโลยีการเกษตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๓๗.

มนัส สุวรรณและคณะ. **ปัญหาการว่างงานและการมีงานทำ การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมในภาคเหนืออันเนื่องมาจากนโยบายและโครงการพัฒนาของรัฐบาลและเอกชนกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์**. สถาบันทรัพยากรมนุษย์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.

มาลี ไพรสน. **พิธีกรรมเกี่ยวกับการเกษตรและความอุดมสมบูรณ์ของภาคเหนือ การศึกษาในแง่ความสัมพันธ์กับชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคม**. เชียงใหม่ : ศูนย์วิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยพายัพ, ๒๕๓๑.

มิ่งสรรพ และ คณะ. **ผลกระทบของวิกฤตเศรษฐกิจต่อชนบทไทย**. สถาบันวิจัยเพื่อการพัฒนาประเทศไทย, ๒๕๔๓.

ไมเคิล มอร์แมน. “วัดบ้านปิงศูนย์กลางสังคมหมู่บ้านไทยลื้อ.”, **สังคมและวัฒนธรรมของล้านนาไทย**. เชียงใหม่ : สยามการพิมพ์, ๒๕๑๓.

ยรรยง จิระนคร และรัตนพร เศรษฐกุล. **ประวัติศาสตร์สังคมและวัฒนธรรมสิบสองปันนา**
กรุงเทพฯ : วิถีวรรณคดี, ๒๕๔๔.

ยรรยง สิทธิชัย. **การวิจัยภาวะเศรษฐกิจและสังคมของสมาชิกสหกรณ์นิคมสันทรายจำกัด**
จังหวัดเชียงใหม่ ปี ๒๕๒๒-๒๕๒๓. เชียงใหม่ : สถาบันเทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้,
๒๕๒๒.

รัตนา โพธิ์สุวรรณ. "การศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของเกษตรกรในเขตปฏิรูป
ที่ดินเวียงชัย จังหวัดเชียงราย." วิทยานิพนธ์เทคโนโลยีการเกษตรมหาบัณฑิต สถาบัน
เทคโนโลยีการเกษตรแม่โจ้, ๒๕๓๑.

รัตนพร เศรษฐกุล. "ศาลต่างประเทศในภาคเหนือของประเทศไทย พ.ศ.๒๕๑๖-๒๕๔๐."
วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๔.

_____ **การคงอยู่และการปรับเปลี่ยนทางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ไท**
: กรณีศึกษาหมู่บ้านยอง ตำบลบวกค้าง อำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่. งาน
วิจัยสนับสนุนโดยสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๗.

_____ **ชาวไทยลื้อในจังหวัดน่าน.** งานวิจัยสนับสนุนโดย สถาบันวิจัยและพัฒนา
มหาวิทยาลัยพายัพ จังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๓๘.

รัตนพร เศรษฐกุล และคณะ. **การสำรวจทางชาติพันธุ์ของชนเผ่าไทในลุ่มแม่น้ำปิง จังหวัด**
เชียงใหม่, งานวิจัยสนับสนุนโดยทบวงมหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖-๒๕๒๗.

_____ **สิทธิชุมชนชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทย : อดีตและปัจจุบัน.** งานวิจัย
สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๔.

ล.ธรรมพิทักษ์. "นายกองม้าแห่งดอยเหมย," **คนเมือง**, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๔๙, หน้า
๑๐๕.

ลือชัย จุลาลัย และคณะ. **การขยายการมีงานทำในภาคเหนือและการปรับปรุงคุณภาพ**
สินค้าเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้และมูลค่าการส่งออกภาคเหนือ. รายงานวิจัยเสนอต่อ
สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติและธนาคารโลก,
๒๕๒๙.

วรเนาว์ ไชยติยะ. "การเปลี่ยนแปลงสิทธิและการใช้ประโยชน์ที่ดินในเขตนิคมสหกรณ์พร้าว
เชียงใหม่ นโยบายและปัญหา." มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๓๔.

วิทยา อารณ. "ประวัติของชุมชนในบริเวณลุ่มน้ำแม่หล อำเภอแม่แจ่ม จังหวัดเชียงใหม่."
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๑.

_____ **แบบเนื้อแม่ลาว พินิจพื้นที่ เวลา และสังคมผ่านมิติลุ่มน้ำ.** เชียงใหม่ : สำนักพิมพ์ธารเหนือ, ๒๕๔๔.

วิริยาภา ช่างเรียบ. "ก่อนจะเป็นเชียงใหม่ในวันนี้," **จุลสารการท่องเที่ยว**, ๑๕, ๒ เมษายน-มิถุนายน ๒๕๓๙, หน้า ๒๐.

ศรีเลา เกษพรหม. "เหมี้ยงคนเมือง," **ไชนารายณ์**, กันยายน ๒๕๓๒, หน้า ๓๔.

ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน จังหวัดเชียงใหม่. "แบบสำรวจข้อมูลองค์กรชุมชนเข้มแข็งจังหวัดเชียงใหม่ พ.ศ.๒๕๔๑-๒๕๔๒." เอกสารประกอบการประชุมเวทีวิสัยทัศน์จังหวัดเชียงใหม่ เพื่อจัดทำแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ ๙ (พ.ศ.๒๕๔๕-๒๕๔๙), ๑๘ มกราคม ๒๕๔๓, โรงแรมเชียงใหม่ภูคำ.

สงวน ชาติสุขรัตน์. **ประชุมตำนานลานนาไทย.** พระนคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๑๕.

สมคิด แก้วทิพย์. "การศึกษาเชิงนโยบายของผลกระทบจากการขยายตัวของชุมชนเมืองต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพเศรษฐกิจ-สังคม และการจัดการทรัพยากรเกษตร กรณีศึกษาชุมชนแม่ใจ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่." วิทยานิพนธ์เทคโนโลยีการเกษตร มหาวิทยาลัยแม่ใจ, ๒๕๓๒.

สร้อยดี ประยูรเสถียร. "การปฏิรูปการปกครองมณฑลพายัพ (พ.ศ.๒๔๓๖-๒๔๗๖)." วิทยานิพนธ์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร, ๒๕๒๒.

สาคร มีนุ่น. "การวิเคราะห์เศรษฐกิจการผลิตมันฝรั่งแบบสัญญาผูกพันและการผลิตมันฝรั่งแบบทั่วไปในอำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่ ปีการเพาะปลูก ๒๕๔๐/๒๕๔๑." วิทยานิพนธ์เศรษฐศาสตร์การเกษตร มหาวิทยาลัยแม่ใจ, ๒๕๔๓.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **โอกาสและแนวทางการพัฒนาภาคเหนือในระยะของแผนพัฒนาฉบับที่ ๗ พ.ศ.๒๕๓๕-๒๕๓๙.** เอกสารประกอบการสัมมนา วันที่ ๒๗ พฤษภาคม ๒๕๓๕, โรงแรมรอยัลคิลิฟ บีช พัทยา, จังหวัดชลบุรี.

_____ **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๕ (พ.ศ.๒๕๒๕-๒๕๒๙).**

พระนคร : โรงพิมพ์ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทยจำกัด, ๒๕๒๔.

สำนักงานสภาพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. สำนักงานนายกรัฐมนตรี. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๐๔-๒๕๐๖-๒๕๐๙**

_____ **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๒ (พ.ศ.๒๕๑๐-๒๕๑๔).**

_____ **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๔ พ.ศ.๒๕๒๐-๒๕๒๔.**

- สุพยอม ขำดำ. "การวางแผนการผลิตเพื่อให้มีการใช้ปัจจัยการผลิตอย่างเหมาะสมของสมาชิกสหกรณ์นิคมสันทราย จำกัด จังหวัดเชียงใหม่ ปีการผลิต ๒๕๓๐-๒๕๓๑." วิทยานิพนธ์เทคโนโลยีการเกษตรมหาบัณฑิต สถาบันเทคโนโลยีเกษตรแม่โจ้, ๒๕๓๒.
- สุเมธ และรสสุคนธ์ ทาริยะ. **สังคมและวัฒนธรรมชาวไทยยอง**. งานวิจัยเสนอต่อสมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๓๐.
- สุริยวรรณ สุริยะวงศ์. **บริบทชุมชนหมู่บ้านป่าแะ หมู่ ๕ ตำบลตลาดขวัญ อำเภออดอยสะแก จังหวัดเชียงใหม่, ๒๕๔๕.**
- เสน่ห์ จามริก และยศ สันตสมบัติ (บรรณาธิการ). **ป่าชุมชนในประเทศไทย แนวทางการพัฒนา (เล่ม ๒)** กรุงเทพฯ : สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, ๒๕๓๖.
- เสรี พงศ์พิศ. **กองทุนหมู่บ้านสวัสดิการชุมชน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ภูมิปัญญาไทย, ๒๕๔๔.
- แสงอรุณ โพธิ์คำ. "เศรษฐกิจและสังคมแม่โจ้." ปัญหาพิเศษ มหาวิทยาลัยแม่โจ้, ๒๕๔๓.
- โสภา ชานะมูล. "ครูบาศรีวิชัย ตนบุญ แห่งล้านนา (พ.ศ.๒๔๒๑-๒๔๘๑)." วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.
- อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. "การวิเคราะห์สังคมเชียงใหม่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นตามต้นฉบับใบลานในภาคเหนือ." วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๐.
- อานันท์ กาญจนพันธ์. "การขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลงในสังคมล้านนา (ระหว่างปีพ.ศ.๒๓๙๘-๒๕๒๐)." **พัฒนาการชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา**. เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๗.
- _____ "ชาวนาภาคเหนือกับความขัดแย้งในระบบการผลิตด้านเกษตรกรรม(พ.ศ.๒๕๑๑-๒๕๒๓)." **พัฒนาการชีวิตและวัฒนธรรมล้านนา**. เชียงใหม่ : ศูนย์หนังสือเชียงใหม่, ๒๕๒๗.
- อุษณีย์ ธงไชย. "ความสัมพันธ์ระหว่างอยุธยาและล้านนาในพ.ศ.๑๘๓๙-๒๓๑๐." วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๖.
- เอี่ยม ทองดี. **วัฒนธรรมข้าว**. กรุงเทพฯ : สหธรรมิก, ๒๕๓๗.
- แอตเวิร์ด แวน รอย. "เศรษฐกิจการทำเหมือง." **สังคมและวัฒนธรรมของล้านนาไทย** เชียงใหม่ : สยามการพิมพ์, ๒๕๑๓.

Anan, Ganjanapan. "The Partial Commercialization of Rice Production in Northern Thailand (1900-1981)." Ph.D. dissertation, Cornell University, 1984.

- Bock, Carl. **Temple and Elephant: Travels in Siam in 1881-1882**. London: Sampson Low, Marton, Searle and Riverton, 1884.
- Bonacich, Edna. "A Theory of Middleman Minorities." **American Sociological Review** 38(October 1973).
- Bowie, Katherine, A. "Peasant Perspectives on the Political Economy of the Northern Thai Kingdom of Chiang Mai in the Nineteenth Century: Implications for the Understanding of Peasant Political Expression.", Ph.D. dissertation, University of Chicago, 1988.
- Curtis, Lilian, Johnson. **The Laos of North Siam**. Philadelphia: Westminster Press, 1903.
- Feeny, David. **The Political Economy of Productivity : Thai Agricultural Development 1880-1975**. Vancouver and London: University of British Columbia Press, 1982.
- Freeman, John, H. **An Oriental Land of the Free** .Philadelphia: The Westminster Press, 1910.
- Hallet, Holt. **A Thousand Miles on an Elephant in the Shan States**. Edinburgh and London: William Blackwood and Sons, 1890.
- Kingshill, Konrad. **Ku Daeng-Thirty Years Later: A Village Study in Northern Thailand, 1954-1984**, Special Report No 26, 1991.
- Krisna, Chroenwong. "The Nationalist Chinese (KMT) Troops in Northern Thailand: A Study on the Political, Economic and Social Effects of their Resettlement, 1945-1980's." Ph.D dissertation, National University of Malaysia, 1999.
- Le, May, Reginald. **An Asian Arcady: The Land and Peoples of Northern Siam**. Cambridge: Heffer & Sons Ltd., 1926.
- McGilvary, Daniel. **A Half Century Among the Siamese and the Laos**. New York: Fleming H. Revel Company, 1912.
- Moerman, Michael. "ChiangKham's Trade in the 'Old Days'." **Change and Persistence in the Thai Society**. Ithaca: Cornell University Press, 1975.
- Ratanaporn, Sethakul. "Political, Social and Economic Changes in the Northern States of Thailand, Resulting from the Chiang Mai Treaties of 1874 and 1883." Ph.D.dissertation, Northern Illinois University, 1989.

- Rearson, Ross, E. "Communal Irrigation in the Chiang Mai Valley: Response to Urbanization and Capitalist Transformation." Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies, them 2, Chiang Mai, 14-17 October, 1996.
- Rigg, Jonathan. "Agricultural Transformation in Thailand: From Rice Farm to Non-Farm." Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies, Chiang Mai, 14-17 October, 1996.
- Ritchie, Mark, A. " Centralization and Diversitfication: From Local to Non-local Economic Reproduction and Resource Control in Northern Thailand." Proceedings of the 6th International Conference on Thai Studies, Chiang Mai, 14-17 October, 1996.
- Tanabe, Shigeharu. *Ecology and Practical Technology: Peasant Farming System in Thailand*. Bangkok: White Lotus, 1994.
- Taylor, Hugh. *A Missionary Autobiography*, Payap University Archives, nd., p.103.
- Zimmerman, Carle, C. *Siam Rural Economic Survey, 1930-1931*. Bangkok: White Lotus, 1999.

สัมภาษณ์

สัมภาษณ์เกษตรและสหกรณ์จังหวัดเชียงใหม่, ศาลากลางจังหวัดเชียงใหม่.

สัมภาษณ์คนงานในโรงงานเบอนีนา, นิคมอุตสาหกรรมลำพูน.

สัมภาษณ์นางแก้วภา อุปนันท์, บ้านเลขที่ ๑๖ บ้านแม่หลอด ตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่

สัมภาษณ์นางคำไฮ ไตรวุฒิวัฒนา, บ้านเลขที่ ๑๘๗ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

สัมภาษณ์นางจันทร์สม พรหมปัญญา, บ้านเลขที่ ๖๘ บ้านหนองบัว หมู่ที่ ๕ ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัดน่าน.

สัมภาษณ์นางโสมฉาย ต๊ะมา, บ้านเลขที่ ๔๒ หมู่ที่ ๓ ตำบลสันทรายน้อย อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

สัมภาษณ์นางตา ถวาย, บ้านเลขที่ ๔๔ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางเตียม คามงค, บ้านป่าหว ตำบลอุโมงค์ อำเภอมือง จังหวัดลำพูน.

สัณณภณนางปรานี ใจมัน, บ้านแม่หลอด ตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางปิ่น บุญไชย, บ้านเลขที่ ๑๙๗ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางพัตร จุมปาทอง, อายุ ๔๙ ปี, บ้านเลขที่ ๔๓ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางวิภาพร ขาวยอง, บ้านเลขที่ ๑๓๖ หมู่ที่ ๔ ตำบลป่าไผ่ อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางไว จอมบัว, บ้านเลขที่ ๘ บ้านทุ่งข้าวตอก ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางสม สาดเขียว, บ้านผาแดง ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางสมศรี ไทยสวัสดิ์, ร้านภูเจริญ ถนน บำรุงราษฎร์, ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางสาย พะหาร, บ้านแม่หลอด ตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางสาวกิมเหรียญ มายูพันธ์, บ้านพักโรงพยาบาลแมคคอร์มิค ถนนแก้ววรัฐ ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางสาวแก้วดี คามงค, บ้านเลขที่ ๑๗๖ บ้านอุโมงค์ ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.

สัณณภณนางสาวเฉลียว คามงค, บ้านกอม่วง ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.

สัณณภณนางสาวเยาวภา วงศ์เรือง, อายุ ๔๗ ปี, บ้านเลขที่ ๔๖ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสันทราย จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางสุพัตรา มายูพันธ์, อายุ ๗๒ ปี, บ้านเลขที่ ๖๐ ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางสุมาลี อินโด, บ้านแม่เลา ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนางอารี คงถ้ำ, บ้านผาแดง ตำบลป่าแป๋ อำเภอแม่แตง จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนายกุย คามงค, บ้านกอม่วง ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัดลำพูน.

สัณณภณนายจันทร์คำ สะอาดล้วน, บ้านเลขที่ ๑๐๓ หมู่ที่ ๘ ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณภณนายฉลอง โตเทียบ, บ้านเลขที่ ๑๒๒/๒ หมู่ที่ ๓ ตำบลแม่เหียะ อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณายนายช่ม ทองศรี, บ้านเลขที่ ๖๘ หมู่ที่ ๔ ตำบลป่าไผ่ อำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่
 สัณณายนายดงคำ เพลย์, บ้านเลขที่ ๑๑๘ หมู่ที่ ๒ ตำบลห้วยทราย อำเภอแมริม จังหวัด
 เชียงใหม่

สัณณายนายนวล ใบดอกแก้ว, บ้านเลขที่ ๕๐ หมู่ที่ ๕ ตำบลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด
 เชียงใหม่.

สัณณายนายนิกร ไทยสวัสดิ์, บ้านเลขที่ ๖๐ ตำบลเชิงดอย อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณายนายนิคม ฐปเทียน, บ้านเลขที่ ๑๘/๓ บ้านแม่หลอด ตำบลสบเปิง อำเภอแม่แตง จังหวัด
 เชียงใหม่.

สัณณายนายเนตร สิทธิวงศ์, บ้านเลขที่ ๑๗๖ บ้านอุโมงค์ ตำบลอุโมงค์ อำเภอเมือง จังหวัด
 ลำพูน.

สัณณายนายบุญทา ศรีบัวอ้าย, บ้านเลขที่ ๒๗ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองตอง อำเภอหางดง จังหวัด
 เชียงใหม่

สัณณายนายพล ไทยสวัสดิ์, บ้านเลขที่ ๑๙๐/๑ ถนนบำรุงราษฎร์ ตำบลวัดเกต อำเภอเมือง
 จังหวัดเชียงใหม่.

สัณณายนายมานิตย์ จันตะยอด, บ้านหนองบัว หมู่ที่ ๕ ตำบลป่าคา อำเภอท่าวังผา จังหวัด
 น่าน

สัณณายนายศรีทัศน์ ทองบ่อ, บ้านเลขที่ ๖๔ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลหนองหาร อำเภอสนทราย จังหวัด
 เชียงใหม่.

สัณณายนายสาม บัวเย็น, บ้านเลขที่ ๑๐๖ หมู่ที่ ๖ ตำบลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด
 เชียงใหม่.

สัณณายนายเสรี สุวรรณมงคล, บ้านเลขที่ ๕๔ ถนนโชตนา ตำบลช้างเผือก อำเภอเมือง จังหวัด
 เชียงใหม่.

สัณณายนายอรุณ ศรีวิชัย, บ้านเลขที่ ๕๓/๑ หมู่ที่ ๒ ตำบลหนองแห่ อำเภอสนทราย จังหวัด
 เชียงใหม่.

สัณณายนายอุ้น บุตรแก้ว, บ้านเลขที่ ๔๐ หมู่ที่ ๕ ตำบลวงเหนือ อำเภอดอยสะเก็ด จังหวัด
 เชียงใหม่.

สัณณายนายใหญ่บ้านแม่ฮัก, หมู่ที่ ๙ ตำบลหนองแห่ อำเภอสนทราย จังหวัดเชียงใหม่.

รายชื่อผลงานวิจัยเป็นหนังสือของชุดโครงการ เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย

ภาพรวม

1. คริส เบเกอร์ “อนาคตของสังคมชนบทไทย : ข้อคิดเพื่อพิจารณา”

ภาคเหนือ

2. ยศ สันตสมบัติ “พลวัตและความยืดหยุ่นของสังคมชาวนา : เศรษฐกิจชุมชนภาคเหนือและการปรับกระบวนการทัศน์ว่าด้วยชุมชนในประเทศโลกที่สาม”
3. รัตนาพร เศรษฐกุล “หนึ่งศตวรรษเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือ (พ.ศ.2442-2542)”
4. ลำแพน จอมเมือง สุทธิพงษ์ วสุโสภาพล “ผ้าทอไทลื้อ : การจัดการธุรกิจชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง”
5. ชัยวัฒน์ หน่อรัตน์ “เศรษฐกิจและสวัสดิการชุมชนหมู่บ้านชนบท”
6. จิราภรณ์ สถาปนะวรรณนะ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคเหนือตอนล่าง”

ภาคกลาง

7. พอพันธ์ อูยานนท์ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคกลาง”
8. ทิพวัลย์ สีจันทร์ “พลวัตการเกษตรและเศรษฐกิจชุมชนภาคกลาง : กรณีศึกษาตำบลทุ่งลูกนก อำเภอกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม”
9. อรสุดา เจริญรัต “เศรษฐกิจพอเพียงภายใต้การเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย”
10. ศักดิ์ชัย เกียรติณาคินทร์ “คุณค่าศิลปกรรมกับเส้นทางชุมชน”
11. ภมรรัตน์ สุธรรม “พลวัตชุมชนกับการพึ่งตนเองในภาคตะวันตก”

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

12. สุวิทย์ ธีรศาสตร์ “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสาน : ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจอีสานหลังสงครามโลกครั้งที่สองถึงปัจจุบัน (2488-2544)”
13. สมคิด พรหมจ้อย สมบัติ พันทวีชัย สุทัศน์ กองทรัพย์ วิชาส โพธิสาร “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านอีสานใต้”
14. มณีนัย ทองอยู่ “การเปลี่ยนแปลงของเศรษฐกิจชาวนาไทย : กรณีชาวนาลุ่มน้ำพอง”
15. พรเพ็ญ ทับเปลี่ยน “เส้นทางเศรษฐกิจของชุมชนหมู่บ้านไทยในกระแสนิยม”
16. ธันว ใจเที่ยง “เศรษฐกิจ-การเมืองและนิเวศวิทยาชุมชนหมู่บ้านชาวนาปฏิวัติบนแผ่นดินอีสานตอนบน”

ภาคใต้

17. สงบ ส่องเมือง “เศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านภาคใต้ในรอบห้าทศวรรษที่ผ่านมา”
18. ชลิตา บัณฑวงศ์ อนุสรณ์ อุณโณ “พลวัตเศรษฐกิจชุมชนภาคใต้ตอนบนฝั่งตะวันออก”

วิธีวิจัย

19. ยศ สันตสมบัติ สุวิทย์ ธีรศาสน์ พอพันธ์ อูยานนท์ “วิธีการศึกษาเศรษฐกิจชุมชนหมู่บ้านไทย”

เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ

20. เสรี ลีลาสัย “เศรษฐกิจชุมชนกับเศรษฐกิจแห่งชาติ”
21. สังคีต พิริยะรังสรรค์ “นโยบายเศรษฐกิจชุมชน”